V. VINOGRADOV · J. KAMINSKI

NÕUKOGUDE KAUBANDUSE ORGANISEERIMINE JA TEHNIKA

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

T 6T9.8
V685
A-21475

V. VINOGRADOV, J. KAMINSKI

NÕUKOGUDE KAUBANDUSE ORGANISEERIMINE JA TEHNIKA

Soovitatud NSV Liidu Kaubandusministeeriumi Õppeasutuste Valitsuse poolt õpikuna Nõukogude kaubanduse tehnikumidele

N. V. Gogoli nim. Tartu Linna Keskraamatukogu
Центральная Библиотека
Invent. nr. 80277
L 2

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

6T9.8

Originaali tiitel:
В. И. Виноградов, Я. А. Каминский
Организация и техника советской торговли
Госторгиздат, Москва 1954

Käesoleva õpiku sissejuhatuse ja esimese osa („Jaekaubandus") on kirjutanud dotsent, majandusteaduste kandidaat V. I. Vinogradov. Teise osa („Hulgikaubandus") ja kolmanda osa („Lao-, transpordi- ja taaramajandus") on kirjutanud dotsent, majandusteaduste kandidaat J. A. Kaminski.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

ARHIIVKOGU

SISSEJUHATUS

Meie maal on kaks sotsialistliku tootmise põhivormi — riiklik (üldrahvalik) ja kolhooslik. Riik saab käsutada ainult riiklike ettevõtete toodangut, kolhoositoodangut käsutavad aga kolhoosid. Vahetuseks oma toodangu vastu tahavad kolhoosid saada neile vajalikke kaupu. Sellisel viisil, ostu-müügi kaudu, kaubaringluse kaudu toimuvad kolhoosi majanduslikud sidemed linnaga. Seepärast on kaubatootmine ja kaubakäive meil käesoleval ajal vajalikud.

Meie sotsialistlikku ühiskonda teenindavad kaubatootmine ja kaubaringlus erinevad põhjalikult kaubatootmisest ja kaubaringlusest kapitalismi tingimustes.

Sotsialismi tingimustes domineerib täielikult tootmisvahendite ühiskondlik omandus, seepärast on kaubatootmisel siin põhiliselt tegemist ühinenud sotsialistlike tootjate (riigi, kolhooside, kooperatsiooni) kaubaga. Riiklikes ettevõtetes ja kolhoosides toodetavaid kaupu toimetavad tarbijateni mitte erakaupmehed ega monopolid, vaid riikliku ja kooperatiivse kaubanduse ettevõtted.

Sotsialistlikus ühiskonnas piirdub kaubatootmise sfäär isikliku tarbimise esemetega. Meie tingimustes ei esine tootmisvahendid — tööpingid, masinad ja seadmed riigi majanduslikus käibes kaubana, sest neid ei osteta ega müüda, vaid jaotatakse riigi poolt rahvamajandusplaani järgi. Tööjõud ei ole enam kaup, kuna NSV Liidu töötav rahvas on maa kõigi tootmisvahendite ja varade omanikuks.

Kaubatootmise nimetatud iseärasustest sotsialismi tingimustes tuleneb üks tema põhilisi erinevusi kaubatootmisest kapitalismi tingimustes, ja nimelt: meil ei saa kaubatootmine areneda kapitalistlikuks tootmiseks ega muutuda ühe inimese ekspluateerimise vahendiks teise inimese poolt.

Kapitalistlikes maades kuuluvad kaubandusettevõtted (kauplused, poed, laod) kapitalistidele ja nende koondistele. Neis maades teostatakse kaubandust töötava rahva ekspluateerimise ja riisumise teel maksimaalse kasumi saamiseks. Kaubandus, nii nagu kõik teised majandusharud, areneb seal stiihiliselt, ägeda konkurentsi tingimustes. Töötava rahva süstemaatiliselt alanev ostuvõime ja kaubanduse stiihiline arenemine viivad üha suurematele raskustele kaupade

turustamisel, põhjustavad kaubandusaparaadi suurekspaisumist ja käibekulude kasvu.

Meie maal on nii kaubanduse kui ka tootmise põhieesmärgiks kogu ühiskonna järjest kasvavate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste maksimaalne rahuldamine.

Nõukogude kaubandusel kui isikliku tarbimise esemete jaotamise vormil on käesoleval ajal tähtis osa sotsialistlikus majanduses. Nõukogude kaubandus on ja jääb kauaks ajaks tarbimisesemete sotsialistliku ühiskonna liikmete vahel jaotamise põhivormiks. Ta aitab kaasa sotsialistliku tootmise arenemisele ja tugevnemisele. Suunates tööstuses ja põllumajanduses toodetud kaubad tarbijani kindlustab ta laiendatud sotsialistliku taastootmise protsessi pidevuse.

Nõukogude kaubandus mõjutab aktiivselt tootmist, taotleb sortimendi laiendamist ja nõukogude ostjatele vajalike kaupade väljalaske suurendamist. Samal ajal mõjutab kaubandus ka tarbimist, suunab aktiivselt tarbijani meie vabrikutes ja tehastes, kolhoosides ja sovhoosides toodetud uusi kaupu, kasvatab elanikkonnas uut maitset ja uusi vajadusi, tõstab rahva tarbimiskultuuri.

Nõukogude kaubandust teostavad riiklikud ja kooperatiivsed organisatsioonid ning ettevõtted, kolhoosid, samuti kolhoosnikud, kes realiseerivad turul põllumajandussaadusi, mis on saadud normipäevade eest ja oma õueaiamaalt.

Riiklik ja kooperatiivkaubandus moodustavad NSV Liidu organiseeritud turu. Kaubanduse arendamine määratakse rahvamajandusplaaniga. Riik määrab riiklike ja kooperatiivsete kaubandusorganisatsioonide kaubakäibe mahu, jaotab kaubafondid maa rajoonide ja kaubandusorganisatsioonide järgi, planeerib jaekaubanduse ja hulgikaubanduse võrgu arendamise, kontrollib kaubakäibe ja kaubandusvõrgu arendamise plaanide täitmist.

Kolhoosikaubandus moodustab organiseerimata turu. Selle turu käivet ja kaupade hindu riik ei planeeri. Kuid kolhoosikaubandus on riikliku ja kooperatiivkaubanduse majandusliku mõju all, kuna organiseeritud turule kuulub peamine osa riigi kaubakäibest.

Nõukogude Liidu rahvad on saavutanud kommunistliku partei juhtimisel sõjajärgseil aastail kolossaalset edu rahvamajanduse arendamisel ja töötava rahva heaolu tõstmisel. Elanikkonna varustamise kaardisüsteemi kaotamine, rahvatarbekaupade tootmise pidev suurendamine, riiklike jaehindade süstemaatiline alandamine on partei ja valitsuse igapäevase, nõukogude rahva heaolu tõusu eest hoolitsemise avalduseks. Toidu- ja tööstuskaupade riiklikke jaehindu alandati aastail 1948—1953 6 korda. Selle tulemusel olid jaehinnad 1953. a. üle kahe korra madalamad kui 1947. a. IV kvartalis, mil kaotati kaardisüsteem. Jaehindade alandamine on tunduvalt suurendanud Nõukogude rubla ostujõudu ja põhjustanud tööliste, teenistujate ja intelligentsi reaalpalga ja talupoegade tulude edasist tõusu.

Kapitalistlikes maades iseloomustab sõjajärgset perioodi töötava rahva materiaalse seisundi pidev halvenemine, elanikkonna

enamuse laostumine ja vaesumine. Kapitalistliku tootmise eesmärgi, maksimaalse kasumi saamise taotlemisel tugevdavad kapitalistid töötava rahva ekspluateerimist, valmistavad ette uut sõda, suurendavad relvade tootmist, tõstavad süstemaatiliselt esmajärgulise tähtsusega kaupade hindu, alandades töötava rahva niigi madalat elatustaset.

Partei XX kongressi direktiivides kuuenda viie aasta plaani kohta on Nõukogude kaubanduse ette seatud suured ülesanded. Jaekaubakäive peab viisaastaku jooksul suurenema 50 protsendi võrra. Kaupluste ja müügipunktide võrku tuleb arendada nii, et töökohtade arv kaubandusvõrgus suureneks viisaastaku jooksul vähemalt 40 protsendi võrra. Peab tagama kaubandusvõrgu varustamise ajakohase sisustusega ning progressiivsete kaubandusmeetodite ulatusliku rakendamise, mis vastavad suureneva kaubakäibe nõudmistele ja tõstavad kaubanduskultuuri. On vaja kiirendada kaupade liikumist tootvatest ettevõtetest kaubandusvõrku, likvideerides liigsed vahelülid; ehitada rohkem ladusid, külmhooneid ja juurviljahoidlaid kaupade paremaks säilitamiseks jne.

Nõukogude kaubanduse edukas arenemine ning temale partei ja valitsuse poolt antud ülesannete täitmine sõltub Nõukogude kaubanduse töötajaist: müüjatest, laotöötajatest, kaubatundjatest, kaupluste direktoritest, kaubastute, kontorite töötajatest ja teistest kaubandustöötajatest.

Kaubanduses peavad töötama ausad inimesed, kes tunnevad ja armastavad oma tööala, on poliitiliselt arenenud, saavad aru partei ja valitsuse poolt esitatud ülesannetest kaubanduse alal ja oskavad neid ellu viia.

Töös kaadriga on tähtsaimaks ülesandeks töötajate kommunistlik kasvatamine, nende teadvuses olevate kapitalismi igandite vastu võitlemine. Kaubandustöötajate hulgas on vaja teha poliitilist kasvatustööd, kasvatada neis nõukogude patriotismi ja vastutust usaldatud tööülesannete täitmise eest. Iga kaubandustöötaja kohuseks on eelkõige kaupade kiire kulgemise organiseerimine tootmisest tarbijani, hoolikas suhtumine temale usaldatud kaupadesse ja varasse, ostjate hoolas ja tähelepanelik teenindamine.

Kaubanduse spetsialistidele vajalike teadmiste üheks põhiliseks haruks on Nõukogude kaubanduse organiseerimine ja tehnika.

Õppeaines „Nõukogude kaubanduse organiseerimine ja tehnika" õpivad tehnikumide õpilased — tulevased kaubandustöötajad — tundma Nõukogude kaubanduse organisatsioonilist ülesehitust, jaeja hulgiorganisatsioonide ning -ettevõtete struktuuri ja nende ettevõtete juhtimise meetodeid.

Kõigis rahvamajandusharudes toimuvas organisatsioonilises ülesehitustöös avaldub Nõukogude riigi majanduslik organiseerimistöö. Nõukogude kaubanduses seisab majandusliku organiseerimistegevuse ülesanne peamiselt selles, et võimalikult paremini ellu rakendada mitmesuguseid organisatsioonilis-tehnilisi abinõusid, mis kindlustavad kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete põhiüles-

ande täitmise — kaupade suunamise tarbijani. Nõukogude kaubanduse organisatsioonilised vormid ja kaubandusettevõtete juhtimise meetodid pole muutumatud; nad muutuvad sõltuvalt partei ja valitsuse poolt Nõukogude kaubandusele antud ülesannetest.

Selleks, et kaubaringluse protsess toimuks pidevalt ja isikliku tarbimise esemed suunataks tarbijatele riigi poolt määratud plaanide kohaselt, on vaja organiseerida kaubanduse, iga tema organisatsioonilise lüli ja kaubandusettevõtte töö täpne juhtimine. Juhtimise küsimused on sotsialistlike ettevõtete majandusliku organiseerimistegevuse tähtsamaid elemente. Need küsimused on lahutamatult seotud kaubandusprotsessi mitmesuguseid staadiume teenindavate ettevõtete töötajate töö ratsionaalse organiseerimise küsimustega.

Kaupade toimetamiseks tarbijani on vaja vastavat materiaalset ja tehnilist baasi — hooneid ladude, kaupluste ja teiste kaubandusettevõtete jaoks, transpordivahendeid, kaubanduslikke seadmeid ja inventari. Nõukogude teaduse viimastel saavutustel põhineva uusima tehnika juurutamine kaubandusettevõtteisse, Nõukogude kaubanduse eesrindlaste praktiliste kogemuste levitamine ning materiaalse ja tehnilise baasi efektiivseim kasutamine on majandusliku organiseerimistöö olulisteks elementideks Nõukogude kaubanduses.

Kaubandusorganisatsioonid ja -ettevõtted teostavad kaupade ümberpaigutamist, säilitamist ja realiseerimist. Töötava rahva vajaduste paremaks rahuldamiseks kasutatakse mitmesuguseid ostjate kaubandusliku teenindamise vorme, mis hõlbustavad vajalike kaupade omandamist.

Kõigi loetletud küsimuste tundmaõppimine relvastab õpilasi praktiliste teadmistega Nõukogude kaubanduse organisatsioonilise ülesehituse, kaubandusettevõtete juhtimise meetodite, Nõukogude kaubanduse jae- ja hulgilülide kaubandusliku protsessi ratsionaalse organiseerimise, kaubandusettevõtete tehnilise varustamise ja kaubanduslike seadmete õige ekspluateerimise alal.

JAEKAUBANDUS

I peatükk

NÕUKOGUDE KAUBANDUSE ORGANISATSIOONILINE ÜLESEHITUS

Nõukogude kaubanduse vormid

Isikliku tarbimise esemed jaotatakse sotsialistliku ühiskonna liikmete vahel vastavalt kulutatud töö hulgale ja kvaliteedile. Need toimetatakse tarbijateni kaubanduse kaudu. Tarbijad omandavad neile vajalikke kaupu vahetuses raha vastu, mida nad saavad oma töö eest palgana, normipäevade tasuna, samuti stipendiumina, pensionina jne.

Tööstuses ja põllumajanduses toodetud hiiglasuurte kaubamasside toimetamiseks tarbijateni on vaja organiseerida kaupade ümberpaigutamist tootmiskohtadest tarbimiskohtadesse ja müümist elanikkonnale. Need funktsioonid on pandud Nõukogude kaubandusele, mis koosneb reast kaubandussüsteemidest ning paljudest kaubandusorganisatsioonidest ja -ettevõtetest.

Sotsialistliku ühiskonna tingimustes organiseerivad kaubandust riigile ja kooperatsioonile kuuluvad organisatsioonid; kaubandusega tegelevad ka kolhoosid ja kolhoosnikud, kes turgudel realiseerivad oma põllumajandussaadusi.

Erakaubandus, s. t. üksikute isikute kaubanduslik tegevus isikliku kasu saamise eesmärgil, on meie maal seadusega keelatud.

Vastavalt riiklike ja kooperatiivsete organisatsioonide, kolhooside ja kolhoosnikute osavõtule kaubakäibest on Nõukogude kaubandusel kolm vormi: riiklik, kooperatiiv- ja kolhoosikaubandus. Nõukogude kaubanduse tähtsamaks vormiks on riiklik kaubandus. Sellel on juhtiv osa meie maa kaubakäibes. Riiklikku kaubandust teostavad kaubandusorganisatsioonid, kelle materiaalsed ja rahalised vahendid on riiklikuks (üldrahvalikuks) omandiks.

Kooperatiivkaubandust organiseerivad tarbijate kooperatsioon ja tööndusKooperatsioon. Domineeriv osa kooperatiivkaubanduses kuulub tarbijate kooperatsioonile. Erinevalt riiklikest kaubandusorganisatsioonidest on kooperatsiooni rahalised vahendid, varad

ja kaubalised väärtused tema liikmete kollektiivseks (rühmaliseks) omandiks.

Riiklik ja kooperatiivkaubandus kujutavad endast riigi organiseeritud turgu. Riik määrab neile kaubakäibe ja kaubandusvõrgu arendamise plaanid ja kinnitab kaupade hinnad.

Kolhoosikaubanduses esinevad kolhoosid ja kolhoosnikud, kes müüvad põllumajandussaadusi turul kujunevate hindadega. Kolhoosikaubandus on organiseerimata turg. Kolhoosikaubanduse kaubakäivet riigi poolt ei planeerita; sellele vaatamata riiklikud reguleerivad organid mõjutavad kolhoosikaubanduse arengut, rakendades mitut laadi ergutusabinõusid: turgude ehitamist, kolhoosidele ja kolhoosnikutele abi osutamist põllumajandussaaduste vedamisel turgudele jne. Kolhoosikaubanduse kaudu tõmmatakse kaubakäibesse täiendavaid põllumajandussaaduste ressursse, mis aitab kaasa linnade elanikkonna varustamise parandamisele nende saadustega, kolhoositootmise kaubalisuse ja tulukuse tõstmisele ning soodustab kolhooside organisatsioonilist ja majanduslikku tugevnemist.

Nõukogude kaubanduse ülesehitus

Sotsialistlikus ühiskonnas suunatakse isiklikuks tarbimiseks määratud tööstuskaubad ja põllumajandussaadused riikliku varustamisplaani alusel riiklike ja kooperatiivsete organisatsioonide kaubandusvõrku, kust nad lähevad tarbimisele.

Organiseeriv osa kaupade suunamisel tootmiskohtadest tarbimisrajoonidesse on pandud riiklikele ja kooperatiivsetele kaubandusorganisatsioonidele. Kaubandusorganisatsioonide funktsioonid on erinevad: ühed teostavad hulgioperatsioone, s. t. ostavad tootjatelt kaupu suurtes partiides ja saadavad neid tarbimisrajoonidesse, müümiseks väiksemate partiidena jaeorganisatsioonidele; teised — jaeorganisatsioonid — müüvad oma kaubandusvõrgu kaudu kaupu elanikkonnale.

Nõukogude kaubanduse jaekaubandusvõrk on väga suur, koosnedes sadadest tuhandetest mitmesugustest maa eri asustatud kohtades paiknevatest ettevõtetest. Kaubandusvõrgu juhtimine on pandud spetsiaalsetele kaubanduslik-organisatsioonilistele lülidele — jaekaubandusorganisatsioonidele, mille koosseisu kuulub teatud arv jaeettevõtteid. Jaekaubandusorganisatsioon loob majanduslikud sidemed hankijatega — hulgiorganisatsioonidega ja nende ettevõtetega (kontorite, baasidega), ostab kaupu, varustab nendega oma kauplusi, palkab töötajaid kaubandusvõrgule jne.

Kui jaekaubandusorganisatsiooni koosseisu kuulub suur arv mitmesugustes asustatud kohtades paiknevaid kaubandusettevõtteid, siis luuakse mõnikord selliste ettevõtete juhtimiseks organisatsioonilised vahelülid — kontorid, osakonnad, filiaalid.

Riiklikus kaubanduses on kõrgemateks kaubanduslik-organisatsioonilisteks lülideks liidulise või vabariikliku ministeeriumi (kesk-

asutuse) koosseisu kuuluvad isemajandavad peavalitsused või kontorid; kooperatiivkaubanduses on sellisteks lülideks kooperatiivsete organisatsioonide liidud ja kooperatiivsete keskuste poolt juhitavad kaubanduse peavalitsused ja kontorid.

Suur osa riiklikke kaubandusorganisatsioone ei kuulu liiduliste või vabariiklike peavalitsuste koosseisu, vaid allub vahetult NSV Liidu Kaubandusministeeriumi kohalikele organitele.

Ühe ministeeriumi, keskasutuse või kooperatiivse keskuse jaeja hulgiettevõtted, kaubandusorganisatsioonid ja neid ühendavad kaubanduse peavalitsused moodustavad kaubandussüsteemi, näiteks NSV Liidu Kaubandusministeeriumi, Tsentrosojuzi (Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu), tööstuslike ministeeriumide jt. kaubandussüsteemid.

Kaubandussüsteemide ja kaubanduslik-organisatsiooniliste lülide struktuuri määravad Nõukogude riigiorganid.

Kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete juhtimise printsiibid

Kõigi rahvamajandusharude sotsialistlike ettevõtete, sealhulgas ka Nõukogude kaubanduse ettevõtete juhtimisel on tähtsaimaks printsiibiks poliitilise ja majandusliku juhtimise ühtsuse printsiip, poliitiline suhtumine majanduslike küsimuste lahendamisse. Kommunistliku partei poliitika on suunatud rahvamajanduse pideva tõusu kindlustamisele, mis on nõukogude ühiskonna eduka arenemise aluseks teel kommunismile. See poliitika põhineb sotsialistliku ühiskonna arenemise objektiivsete majandusseaduste teadlikul kasutamisel. Meie maa kogu majanduselu arenemise aluseks on kommunistliku partei poliitika, mis põhineb sotsialismi majandusseaduste tundmisel ja kasutamisel. Kommunistliku partei majanduspoliitika kehastub riiklikes rahvamajanduse arendamise plaanides.

Majandite edukaks juhtimiseks on kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete juhatajad kohustatud oma tegevuses juhinduma kommunistliku partei poliitikast ja allutama nende juhtimisel olevate organisatsioonide ja ettevõtete huvid üldriiklikele huvidele.

Nagu juba mainiti, koosnevad kaubandussüsteemid reast kaubanduslik-organisatsioonilistest lülidest. Nende lülide juhtimine toimub sotsialistliku tsentralismi põhimõttel, mis seisab selles, et alamalseisvad organisatsioonilised lülid alluvad kõrgemalseisvaile lülidele ja on kohustatud täitma keskorganisatsioonide poolt antud korraldusi. Sotsialistliku tsentralismi põhimõte nõuab riiklikust distsipliinist rangeimat kinnipidamist ja riiklike plaanide tingimusteta täitmist. Kuid juhtimise tsentralism ei tähenda kõrgemalseisvate lülide väiklast vahelesegamist kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete igapäevasesse töösse. Vastupidi, alluvatele organisatsioonidele võimaldatakse maksimaalne initsiatiiv ja iseseisvus operatiivses kaubanduslikus tegevuses. Alamalseisvad organisatsioonid

teostavad üldriiklike ülesannete täitmist, avaldades oma initsiatiivi ja arendades töötajate loovat aktiivsust kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete töö parandamisel.

Kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete juhtimisest ja nende töö kontrollimisest võtavad töötajate massid laialdaselt osa ametiühingute ja riigivõimu kohalike organite kaudu. Kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete juhtimisel kuulub tähtis osa kohalikele nõukogude organitele: vabariikide ministrite nõukogudele ja kraide, oblastite ja linnade töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteedele. Suurem osa riiklikke kaubandusettevõtteid on nende nõukogude organite administratiivses alluvuses.

Kaubandusettevõtete juhtimise organiseerimisel võetakse arvesse ka nende ettevõtete territoriaalset paigutust ja sortimendi struktuuri. Kaubanduslik-organisatsioonilise alglüli — kaubandusorganisatsiooni — koosseisu ja juhtimisele kuuluvad kehtiva administratiivse jaotusega määratud territooriumi — rajooni, ringkonna, oblasti, krai, vabariigi — piirides paiknevad kaubandusettevõtted.

Ranges kooskõlas kehtiva administratiivse jaotusega on korraldatud tarbijate kooperatsiooni organisatsiooniline süsteem. Ühe administratiivse rajooni territooriumil organiseeritud maa tarbijate kooperatiivid liituvad üheks rajooni tarbijate kooperatiivide liiduks, tarbijate kooperatiivid ja rajooniliidud vastava oblasti administratiivpiirides — oblasti tarbijate kooperatiivide liiduks jne.

Kohaliku alluvusega riiklikus jaekaubanduses peetakse samuti rangelt kinni kaubandusettevõtete juhtimise territoriaalsuse põhimõttest. Kaubanduslik-organisatsioonilised alglülid — kohalikud kaubastud — ühendavad linna rajooni, linna, oblasti jne. piirides paiknevaid jaekaubandusettevõtteid.

Liidulise ja vabariikliku alluvusega riiklikud kaubandusorganisatsioonid on kujundatud arvestades suure administratiivse territooriumi (oblasti, krai, autonoomse vabariigi) piirides asuvate kaubandusettevõtete juhtimise kindlustamist. Väikese ettevõtete arvu juures liidetakse kaubandusorganisatsiooni koosseisu rea kõrvutiasuvate oblastite ja vabariikide territooriumil asuvad ettevõtted. Selliseid kaubandusorganisatsioone nimetatakse oblastite- või vabariikidevahelisteks.

Kaubanduse organiseerimise vormi valikul võetakse peale territoriaalsuse tunnuse arvesse ka kaubandusettevõtete kaubandusharulist tunnust, s. t. nende ettevõtete kaupade sortimendi struktuuri. Kaubandusharulise tunnuse järgi luuakse kaubandusorganisatsioonide keskused — isemajandavad peavalitsused, kes ühendavad rida ühelaadsete kaubandusharude organisatsioone ja ettevõtteid. Näiteks on metsamaterjalide jaemüüki elanikkonnale teostavate metsakaubandusladude juhtimiseks loodud NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemis isemajandav Metsa- ja Ehitusmaterjalide Kaubanduse Peavalitsus — Glavlesstroitorg. Suur arv kohaliku ja vabariikliku alluvusega jaekaubandusorganisatsioone, nn. spetsialiseeritud kaubastuid (leivakaubastud, köögiviljakaubastud, jalatsikaubas-

tud, tekstiilikaubastud jne.), on organiseeritud kaubandusharulise tunnuse printsiibil. Tarbijate kooperatsiooni süsteemis on kaubandusharulise tunnuse printsiibil korraldatud Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu hulgiorganisatsioonid, kes on spetsialiseerunud teatud kaubarühmale. Näiteks Glavkoophoztorg (Majapidamiskaupade Kooperatiivkaubanduse Peavalitsus) korraldab ehitusmaterjalide, tootmisotstarbeliste ja majapidamiskaupade hulgimüüki, Glavkoopkulttorg (Kultuurikaupade Kooperatiivkaubanduse Peavalitsus) — kultuurikaupade müüki jne.

Kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete juhtimise territoriaalne kaubandusharuline tunnus lähendab juhtivat lüli ettevõtetele ja loob võimalusi kaubandusettevõtete töö konkreetseks ja operatiivseks juhtimiseks.

Nõukogude kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete majandustegevuse juhtimise tähtsaks printsiibiks on isemajandamine. Isemajandamise printsiip seisab selles, et organisatsioonid peavad oma tegevusega saavutama majanduslikku efekti. Iga kaubandusorganisatsioon ei pea üksi katma kaubandusliku tegevusega seotud kulud, vaid saama ka tulu, mille suurus on plaaniga määratud.

Isemajandamine aitab kaasa kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete majandustegevuse paranemisele, loob kogu töötajate kollektiivis materiaalse huvi kaubakäibeplaani täitmise ja ületamise, käibekulude alandamise ja administratiivkulude vähendamise vastu.

Kaubandusorganisatsioonide ja suurte kaubandusettevõtete loomisel püütakse anda neile teatud majanduslikku iseseisvust. Isemajandamise printsiibi rakendamine võimaldab kõige paremini ühendada tsentraliseeritud juhtimist kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete tegevusega, andes neile laialdase initsiatiivi ja operatiivse iseseisvuse majandusküsimuste lahendamisel.

Isemajandamine on samuti üheks põhiliseks abinõuks võitluses range kokkuhoiurežiimi eest, kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete töös esinevate iga liiki kadude vastu ja ebamajanduslikkuse väljajuurimiseks.

Alluvate töötajate juhtimine kaubandusorganisatsioonides ja -ettevõtetes toimub ainujuhtimise printsiibil.

Ainujuhtimine on sotsialistlik juhtimismeetod, mis tähendab seda, et kaubandusorganisatsiooni või -ettevõtte etteotsa on seatud juhataja, kes ainuisikuliselt juhib ja kannab teda ametisse määranud organi ees isiklikku vastutust vastava organisatsiooni või ettevõtte töö eest. Töötajate kollektiiv on allutatud juhi ainutahtele. Seda juhtimismeetodit rakendatakse riikliku kaubanduse kõigis kaubanduslik-organisatsioonilistes lülides ja ettevõtetes. Kooperatiivkaubanduses kasutatakse ainujuhtimise meetodit ainult kaubandus- ja teistes ettevõtetes: kauplustes, ladudes, baasides jt. Kooperatiivkaupluse või -baasi direktor juhib ainujuhtimise põhimõttel ja vastutab oma töö eest tema töökohale määranud kooperatiivorganisatsiooni juhatuse ees. Kooperatiivorganisatsioonides on aga põhiliseks

juhtimismeetodiks tegevuse põhiküsimuste kollegiaalne otsustamine juhatuse koosolekutel, liikmete üldkoosolekutel ja volinike kongressidel.

Ainujuhtimise printsiip kooskõlastatakse töötajate kollektiivi kaasatõmbamisega vastava organisatsiooni või ettevõtte juhtimisele. Kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete juhid on kohustatud iga päev pidama elavat sidet temale alluva kollektiivi töötajatega, võtma nende arvamust kuulda ja õppima neilt. Selles suhtes on suur tähtsus tootmisnõupidamistel, kus töötajad arutavad ettevõtte töö küsimusi, kritiseerivad puudusi, teevad ettepanekuid töö parandamiseks ja eesrindlaste kogemuste levitamiseks.

Juhtimise tähtsaimaks printsiibiks on kaadri õige valik ja tööülesannete täitmise süstemaatiline kontrollimine. Iga töö edu otsustavad lõppude lõpuks inimesed, kaader. Tuleb hoolikalt kinni pidada parteilisest printsiibist, valida kaadrit tööalaste ja poliitiliste tunnuste järgi, valida ja nimetada ametisse inimesi, kes väärivad poliitilist usaldust ja on võimelised tegema vastavat tööd, õigeaegselt edutada arenevaid töötajaid ja kasvatada kaadrit tööülesannete ausa täitmise vaimus.

Otsuste ellurakendamiseks teostatakse õigeaegselt igapäevast kontrolli keskorganite direktiivide ja juhataja otsuste täitmise üle. Otsuste täitmise kontroll saavutab oma eesmärgi ainult siis, kui seda tehakse süstemaatiliselt ja juhatajate eneste poolt, jätmata seda teisejärgulistele töötajatele.

Riikliku jaekaubanduse struktuur

Riiklikul kaubandusel on domineeriv koht maa jaekaubakäibes. Riikliku kaubanduse moodustavad NSV Liidu Kaubandusministeeriumi kaubandusorganisatsioonid, teiste ministeeriumide kaubandus- ja turustusorganisatsioonid ning tööstusettevõtete ja transpordiorganisatsioonide juures asuvad tööliste varustamise osakonnad.

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemi jaekaubanduse struktuur. Sõltuvalt operatsioonide iseloomust jagunevad NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemi kaubandusorganisatsioonid hulgi- ja jaekaubandusorganisatsioonideks.

Hulgikaubandusorganisatsioonid ostavad tööstusettevõtetelt suurtes partiides rahvatarbekaupu ja organiseerivad nende vedu maa rajoonidesse müümiseks jaekaubandusorganisatsioonidele (riikliku hulgikaubanduse organisatsiooniline ülesehitus vt. XVII peatükk).

Jaekaubandusorganisatsioonide peaülesandeks on kaupade müük elanikkonnale. Suurtel jaekaubandusorganisatsioonidel on omad hulgiettevõtted — hulgiostubaasid hankijailt kaupade ostmiseks ja omade kaubandusettevõtete varustamiseks.

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemi jae- ja hulgiorganisatsioonid jagunevad liidulise, vabariikliku ja kohaliku alluvusega organisatsioonideks. Liidulise alluvusega organisatsioone juhib vahetult NSV Liidu Kaubandusministeerium, vabariikliku alluvusega organisatsioone — liiduvabariikide kaubandusministeeriumid, kohaliku alluvusega organisatsioone — autonoomsete vabariikide kaubandusministeeriumid ning kraide, oblastite ja linnade töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede kaubandusosakonnad.

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemi liidulise alluvusega kaubandusorganisatsioonid on organisatsiooniliselt üles ehitatud järgmise skeemi kohaselt: kaubanduse peavalitsused ministeeriumi keskaparaadi koosseisus — kontorid (osakonnad) vabariikide, kraide ja oblastite keskustes — jaekaubandusvõrk.

Kaubanduse peavalitsused on NSV Liidu Kaubandusministeeriumi keskaparaadi koostisosaks. Nad täidavad majanduslikke funktsioone, tegutsevad isemajandamise alusel, neile on eraldatud käibevahendid, nad omavad pankades arveldus- ja teisi kontosid, kasutavad pangakrediiti.

Kaubanduse peavalitsuste aparaati peetakse ülal nende koosseisu kuuluvatelt kaubandusorganisatsioonidelt ja ettevõtetelt saadavate rahaliste eraldistega. Peavalitsuse funktsioonid ja ülesanded määratakse kindlaks NSV Liidu kaubandusministri poolt kinnitatud vastavate peavalitsuste põhimäärustes.

Mõnede liiduvabariikide kaubandusministeeriumide juures on samuti loodud isemajandavad peavalitsused ja vabariiklikud kaubanduskontorid — vabariigi ministeeriumile administratiivselt alluvad iseseisvad majandusorganisatsioonid. Seda liiki organisatsioonide funktsioonid ja ülesanded on ette nähtud ministri poolt kinnitatud põhikirjades ja põhimäärustes.

Liidulise ja vabariikliku alluvusega organisatsioonide keskmiseks lüliks on oblastite (kraide) kaubanduskontorid.

Kaubandusorganisatsiooni juhtimisorganite kujundamisel juhindutakse keskmiste kaubanduslik-organisatsiooniliste lülide maksimaalse koondamise printsiibist, et vältida liigseid vahepealseid juhtimisorganeid, millede loomine põhjustab juhtimisaparaadi kallinemist ja soodustab kantseleilikke ja bürokraatlikke juhtimismeetodeid. Mida vähem vahepealseid keskmisi lülisid, seda kergem on teostada allpoolasuvate kaubanduslik-organisatsiooniliste lülide ja nende koosseisu kuuluvate ettevõtete konkreetse juhtimise printsiipi.

L i i d u l i s e a l l u v u s e g a h u l g i - j a e k a u b a n d u s e j a j a e k a u b a n d u s e o r g a n i s a t s i o o n i d. NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemis viidi 1954. aastal läbi kaubandusaparaadi põhjalik ümberkorraldamine. Tunduv osa varem vahetult NSV Liidu Kaubandusministeeriumi juhtimisel olnud kaubandusorganisatsioone anti üle NSV Liidu Kaubandusministeeriumi vabariiklike ja kohalike organite alluvusse. Liidulisse alluvusse jäeti

ainult alljärgnevad peavalitsused, kes organiseerivad hulgi- ja jaekaubandust või ainult jaekaubandust: Glavlesstroitorg (Metsa- ja Ehitusmaterjali Kaubanduse Peavalitsus), Glavjuvelirtorg (Juveelikaupade Tootmise ja Kaubanduse Peavalitsus), Glavvoentorg (Sõjaväelasi Teenindavate Kaubandusettevõtete Peavalitsus)[1] ja Sojuzposõltorg[2] (Üleliiduline Saatekaubanduse Kontor).

Glavlesstroitorg organiseerib hulgi- ja jaekaubandust tarbepuidu, saematerjalide, puidust ehitusdetailide (aknaraamid, uksed jm.), standardmajade, küttepuude ja kivisöega. Samuti on selle peavalitsuse ülesandeks koguda kõigi süsteemide kaubandusorganisatsioonidelt tarvitatud puutaarat ja remontida seda korduvaks kasutamiseks rahvamajanduses. Glavlesstroitorgi keskmiseks lüliks on vabariiklikud, kraide, oblastitevahelised ja oblastite kontorid. Need kontorid juhivad jae-metsakaubandusladusid, taararemondibaase, metsamaterjalide kaubandus- ja varumisbaase, metsatööstuskeskusi, metsajaoskondi ja -punkte.

Glavjuvelirtorg ühendab juveelivabrikuid, hulgibaaside ja jaekaupluste võrku juveelitoodete ja kellade müümiseks. Kauplusi, baase ja juveelivabrikuid juhitakse vabariiklike, oblastite ja oblastitevaheliste kontorite kaudu. Glavjuvelirtorg on ainuke organisatsioon NSV Liidus, kes teostab kuld- ja hõbeesemete ning vääriskivide kokkuostu elanikkonnalt.

Glavvoentorg teostab sõjaväeosade ja -asutuste ja isikulise koosseisu, sõjaväelaste ning vabapalgalise koosseisu perekonnaliikmete kaubanduslikku ja elukondlikku teenindamist.

Glavvoentorg juhib sõjaväekaubastute tegevust, kellele alluvad osakonnad. Mitmetes kohtades paiknevate kaupluste ja elukondliku teenindamise ettevõtete (õmblusateljeede, õmblus-, kingsepa- ja kellasepatöökodade, fotograafiatöökodade, juuksurite jt.) juhtimiseks luuakse osakondade filiaalid.

Sojuzposõltorg organiseerib galanterii, parfümeeria, muusikariistade, sporditarvete, foto- ja raadiokaupade ning teiste kaupade jaemüüki üksikute kodanike tellimuste järgi ja nende kaupade kohalesaatmist posti- ja raudteesaadetistena ostja aadressil. Sojuzposõltorgil on osakonnad Taškendis, Novosibirskis, Sverdlovskis, Rostovis Doni ääres jm.

V a b a r i i k l i k u a l l u v u s e g a j a e k a u b a n d u s o r g a n i s a t s i o o n i d. VNFSV Kaubandusministeeriumi süsteemis on organiseeritud vabariikliku alluvusega jaekaubandusorganisatsioonide juhtimiseks isemajandavad peavalitsused. Peavalitsused ühendavad elanikkonna kaubanduslikul teenindamisel erilisi ülesandeid omavaid jaekaubandusorganisatsioone ja -ettevõtteid. Ühed juhivad tähtsamaid rahvatarbekaupu müüvaid spetsialiseeritud kauplusi; nende peaülesandeks on organiseerida eeskujulikku kau-

[1] Glavvoentorg kuulub alates juulist 1956. a. NSVL Kaitseministeeriumi koosseisu. — *Toimet. märkus.*

[2] Sojuzposõltorg on alates 1956. a. juulist vabariiklik organisatsioon. — *Toimet. märkus.*

bandust oma sortimendi kaupadega. Teised juhivad kaubandusorganisatsioone ja -ettevõtteid, kes teenindavad elanikkonda vabariigi üksikutes rajoonides.

Esimesse rühma kuuluvad:

Gastronoomiakaupluste Peavalitsus (Glavgastronom), kes ühendab „Gastronom"- ja „Bakaleja"-tüüpi toiduainetekauplused;

Tööstuskaupade Universaalkaupluste Peavalitsus — Glavunivermag, kellele alluvad suured universaalkauplused kraide ja oblastite keskustes, autonoomsete vabariikide pealinnades ja suurtes tööstuskeskustes;

Sporditarvete Kaubanduse Peavalitsus — Glavsporttorg.

Vabariiklike kaubandusorganisatsioonide teise rühma kuuluvad:

Kuurortide Kaubanduse Peavalitsus — Glavkurorttorg —, kes organiseerib toidukaupade ja tööstuskaupade jaekaubandust ning ühiskondlikku toitlustamist vabariigi kuurortides ja meretranspordil, samuti sanatooriumide, puhkekodude ja merelaevade varustamist toidukaupadega;

Kaug-Põhja rajoonide ja Sahhalini Kaubanduse Peavalitsus — Glavseverotorg — korraldab toidu- ja tööstuskaupade kohalevedu riiklike kaubandusorganisatsioonide poolt teenindatavatesse Kaug-Põhja rajoonidesse ning nende organisatsioonide juhtimist.

Erinevad ülesanded elanikkonna kaubanduslikul teenindamisel määravad iga nimetatud peavalitsuse süsteemi organisatsioonilise struktuuri.

Glavgastronom loob oblastite, kraide ja vabariikide keskustesse kontoreid kaupluste ja teiste abiettevõtete juhtimiseks; kontorid suure kaupluste arvuga omavad osakondi. Glavgastronomi kontorid ja osakonnad organiseerivad tööstuslikke abiettevõtteid kulinaartoodete, saiade ja jahust kondiitritoodete tootmiseks, täienduseks sellele kondiitritoodete sortimendile, mida toodavad Toidukaupade Tööstuse Ministeeriumi ettevõtted.

Glavunivermagile alluvad suured tööstuskaupade universaalkauplused. Universaalkauplustel on tööstuskombinaate ja töökodasid toodete uute liikide ja tegumoodide valmistamiseks, mis hiljem juurutatakse tootmisse riikliku ja kooperatiivse tööstuse ettevõtteis.

Glavsporttorg juhib oblastites, kraides ja autonoomsetes vabariikides asuvate osakondade kaudu spetsialiseeritud sporditarvete kauplusi. Oblastites, kus nende kaupluste võrk on väike, pannakse operatiivne juhtimine isemajandavatele peakauplustele.

Glavkurorttorg ühendab kuurortides kaubandust teostavaid kontoreid (kuurordikaubastuid). Kontoritele alluvad kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtteid juhtivad osakonnad ja samuti kaubabaasid, kes varustavad kaupadega osakondi, sanatooriume, puhkekodusid ja merelaevade meeskondi.

Glavseverotorg juhib jaekaubastuid Sahhalini oblastis ja Kaug-Põhja rajoonides. Üksikute kaupade kokkuostmiseks ja nende kohalevedamiseks alluvatele kaubastutele on Põhja Kaubanduse Peavalitsusel oma hulgikokkuostubaasid.

Ukraina NSV Kaubandusministeeriumi alluvuses on järgmised vabariiklikud jaekaubanduskontorid: 1) Tööstuskaupade Universaalkaupluste Kontor (Ukrunivermag); 2) Kuurortide Kaubanduse Kontor (Ukrkurorttorg); 3) Gastronoomiakaupluste Vabariiklik Kontor (Ukrgastronom). Peale nende kuuluvad vabariikliku alluvusega organisatsioonide hulka vabariiklikud kaubastud: Sporditarvete Kaubastu (Ukrsporttorg) ning Kangaste ja Valmisriiete Kaubastu (Ukrtekstilšveitorg).

Nende kontorite ja kaubastute koosseisu kuuluvaid kauplusi juhitakse vabariigi oblastikeskustes asuvate osakondade kaudu.

Valgevene NSV Kaubandusministeeriumi alluvuses on organiseeritud: 1) spetsialiseeritud Valmisriiete-, Kangaste-, Jalatsikaupluste ja Universaalkaupluste Vabariiklik Kontor (Belunivermag) ja 2) Gastronoomiakaupluste Vabariiklik Kontor (Belgastronom).

Analoogilised vabariikliku alluvusega jaekaubandusorganisatsioonid on loodud reas liiduvabariikide kaubandusministeeriumides.

Kohaliku alluvusega jaekaubandusorganisatsioonid. Jaekaubandusorganisatsioonide põhiliigiks Kaubandusministeeriumi süsteemis on kohalikud kaubastud. Nende ülesandeks on linnade ja töölisasulate elanikkonna kaubanduslik teenindamine. Sõltuvalt tegevusrajoonist ja kaupade sortimendist jagunevad kohalikud kaubastud eri tüüpidesse.

Kohaliku kaubastu tegevusrajoon piirdub selle territooriumi administratiivpiiridega, kus ta vastavalt oma põhikirjale avab kaubandus- ja abiettevõtteid.

Teenindatava territooriumi (tegevusrajooni) tunnuse järgi jaotatuna võivad kohalikud kaubastud olla:

vabariiklikud, — seda tüüpi kaubastud organiseerivad kaubandust kõigis riikliku kaubanduse poolt teenindatavates linnades ja töölisasulates antud vabariigi piirides;

oblastilised, — kes teostavad linnade elanikkonna kaubanduslikku teenindamist ühe oblasti piirides;

oblastite rajoonidevahelised, — kes teenindavad ühe oblasti mitme linna ja töölisasula elanikkonda;

linnalised, — kes organiseerivad kaubandust ühe linna territooriumi piirides;

linnade rajoonidevahelised, — kes teenindavad linna mitme administratiivse rajooni elanikkonda;

linnade rajoonilised, — kes organiseerivad kaubandust linna ühe administratiivse rajooni territooriumil.

Sõltuvalt neis ettevõtetes realiseeritavate kaupade sortimendist jagunevad kaubastud sega-, toidu-, tööstus- ja spetsialiseeritud kaubastuteks. Segakaubastuteks nimetatakse selliseid kaubastuid, kelle koosseisu kuulub nii toidukaupade kui tööstuskaupade kaubandusettevõtteid. Sellised kaubastud esinevad linnades, kus tegevusmaht spetsialiseeritud kaubastu loomiseks pole küllaldane. Suurtes linnades organiseeritakse eraldi kaubastud toiduainete müügiks —

toidukaubastud — ja eraldi tööstuskaupade müügiks — tööstuskaubastud.

Spetsialiseeritud kaubastute kaupade sortiment koosneb ühest või mitmest kaubarühmast. Nii näiteks organiseeritakse leiva müümiseks leivakaubastud, köögi- ja puuvilja müümiseks — köögi- ja puuviljakaubastud, majapidamiskaupade müümiseks — majapidamiskaupade kaubastud, kultuurikaupade müümiseks — kultuurikaupade kaubastud, jalatsite müümiseks jalatsikaubastud jne.

Seda tüüpi spetsialiseeritud kaubastute asutamine on majanduslikult otstarbekohane ainult suurtes linnades.

Kohalikud kaubastud on oblastilise jaotuseta liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide ministrite nõukogude alluvuses või kraide, oblastite ja linnade (vabariikliku alluvusega linnades) töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede alluvuses. Kohalike kaubastute otsene juhtimine on pandud kohalikele kaubandusorganitele: liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kaubandusministeeriumidele, kraide, oblastite ja linnade täitevkomiteede kaubandusosakondadele või kaubandusvalitsustele.

Tööliste varustamise osakonnad

Tööstusettevõtete või transpordiorganisatsioonide tööliste varustamise osakonnad (TVO-d) on organiseeritud nende ettevõtete ja organisatsioonide tööliste ja teenistujate varustamiseks toidu- ja tööstuskaupadega. Raudtee- ja veetranspordi, söe-, nafta-, metallurgia-, metsatööstuse ja rea teiste tööstusharude ettevõtete tööliste ja teenistujate kaubanduslikku teenindamist teostavad TVO-d.

Majanduslikus mõttes on TVO ettevõtte iseseisev osakond, mida juhatab direktori asetäitja tööliste varustamise alal. Ettevõtte tööliste ja teenistujate ning nende perekonnaliikmete varustamise ning elukondliku teenindamise parandamiseks organiseerivad TVO-d põllumajanduslikke abimajandeid (kasvuhoone- ja lavamajandeid, seanuumapunkte, veise-, looma- ja linnukasvatusfarme, kalamajandeid jm.), tööstuslikke abikäitisi laiatarbekaupade tootmiseks ja elukondliku teenindamise töökodasid (parandustöökojad, individuaalõmbluse töökojad, jalatsitöökojad individuaaltellimuste täitmiseks jne.).

TVO-de juhtimiseks on tööstuslike ministeeriumide süsteemis loodud tööliste varustamise peavalitsused (TVPV). Need juhivad TVO-sid vahetult või tööliste varustamise valitsuste (TVV) kaudu. TVV-d ühendavad kõik vastava tööstusliku koondise (trusti, kombinaadi, raudtee, laevanduse) TVO-d. Nii näiteks juhib Söetööstuse Ministeeriumi süsteemis tööliste varustamise peavalitsus TVO-sid söetööstuse kombinaatide tööliste varustamise valitsuste kaudu.

Selle kaubanduse organiseerimise vormi alla kuuluvad samuti mõnede ministeeriumide süsteemis loodud toiduainetega varustamise trustid — toitlusvarustuse trustid (prodsnabid). Erinevalt

TVO-dest on toitlusvarustuse trustid iseseisvad organisatsioonid ega kuulu tööstusettevõtete koosseisu, kuigi nad on organiseeritud nende ettevõtete tööliste ja teenistujate kaubanduslikuks teenindamiseks.

Tööstusettevõtete tööliste ja teenistujate kaubandusliku teenindamise organisatsioonilise põhivormina esinevad toitlusvarustuse trustid NSV Liidu Värvilise Metallurgia Ministeeriumi süsteemis ja osaliselt Elektrijaamade Ministeeriumi ning Keemiatööstuse Ministeeriumi tööliste varustamise peavalitsuste süsteemis.

Kooperatiivkaubandus

NSV Liidus esindavad kooperatiivkaubandust tarbijate kooperatsiooni ja tööndusкooperatsiooni süsteemid.[1]

Tarbijate kooperatsioon on võimas majandussüsteem, peamine kaubasuunaja maale, laialdaselt arenenud jae- ja hulgikaubanduse võrguga. Tarbijate kooperatsiooni peaülesandeks on rahvatarbekaupade ja tootmisotstarbeliste kaupade müügi organiseerimine maal, samuti põllumajandussaaduste ja põllumajandusliku tooraine varumine ja kokkuostmine. Tarbijate kooperatsiooni organisatsioonid korraldavad ka kolhoosidelt ja kolhoosnikutelt komisjonile võetud põllumajandussaaduste müüki linnades ja töölisasulates. Nende saaduste hinnad määratakse kokkuleppel kolhooside ja kolhoosnikutega. Saaduste realiseerimise eest maksavad kolhoosid ja kolhoosnikud tarbijate kooperatsioonile komisjonitasu, mille suurus on lepingus määratud.

Tarbijate kooperatsiooni põhilüliks on maa tarbijate kooperatiiv (TK), mille liikmeteks on maa töötav rahvas. Maa tarbijate kooperatiiv organiseerib oma tegevust ühe või mitme külanõukogu territooriumi piirides. Väheasustatud rajoonides on võimalik organiseerida kogu rajooni maaelanikkonda teenindavaid rajooni tarbijate kooperatiive (RTK). Mõnedes väikestes linnades, mida riiklik kaubandusvõrk ei teeninda, organiseeritakse linna tarbijate kooperatiivid. Kalapüügirajoonides, on asutatud kalatööstuse tööliste ja teenistujate ning kalurikolhooside liikmete teenindamiseks kalurite tarbijate kooperatiivid, kalurite sovhoosides — kalurite sovhooside tööliste kooperatiivid.

Tarbijate kooperatiivi liikmed võtavad oma rahaliste vahenditega osa kooperatiivi majanduslikust tegevusest. Nad maksavad kooperatiivi osamaksu kooperatiivi liikmete üldkoosolekul kindlaksmääratud suuruses. Osamaksud moodustavad tarbijate kooperatiivi osamaksude fondi ja on omade käibevahendite põhiliseks allikaks.

Maa tarbijate kooperatiivid ühinevad administratiivse rajooni

---

[1] Tööndusкooperatsiooni kaubandusvõrk anti üle riiklikule kaubandusele alates 1. juulist 1956. a. — *Toimet. märkus.*

piirides rajooni tarbijate kooperatiivide liiduks (rajooniliiduks). Rajooni tarbijate kooperatiivide liidu ülesanneteks on tarbijate kooperatiivide varustamine kaupadega, nende kaubandusliku ja varumistegevuse juhtimine, organisatsioonilise abi osutamine, instrueerimine ja kooperatiivide töö kontrollimine. Rajoonide tarbijate kooperatiivide liidud avavad rajoonikeskustes ka oma kauplusi keeruka sortimendiga kaupade müümiseks.

Oblasti, krai, autonoomse vabariigi rajoonide tarbijate kooperatiivide liidud on ühinenud oblasti (krai, vabariigi) tarbijate kooperatiivide liiduks, need aga omakorda tarbijate kooperatiivide vabariiklikeks liitudeks (liiduvabariigis). Vabariikides, milles pole oblastilist jaotust(Eesti NSV, Moldaavia NSV), on rajoonide tarbijate kooperatiivide liidud liitunud vahetult tarbijate kooperatiivide vabariiklikuks liiduks. Oblastite, kraide ja vabariikide tarbijate kooperatiivide liidud juhivad alamalseisvate kooperatiivsete lülide tegevust ja kontrollivad nende tööd. Nad teostavad hulgikaubandust rajoonide tarbijate kooperatiivide liitudega ja tarbijate kooperatiividega, turustavad rajoonide kooperatiivide liitude ja tarbijate kooperatiivide poolt varutud põllumajandussaadusi ja tooraineid. Põllumajandussaaduste komisjonimüügi juhtimiseks on nendes liitudes loodud eri kaubandusorganisatsioonid — linnade kooperatiivkaubastud.

Tsentrosojuz organiseerib ja suunab kogu tarbijate kooperatsiooni tegevust. Ta ühendab tarbijate kooperatiivide vabariiklikud liidud.

Tarbijate kooperatiivi kõrgeimaks juhtimisorganiks on liikmete koosolek (volinike koosolek), tarbijate kooperatiivide liitudes — volinike koosolek (kongress). Tarbijate kooperatiivide ja tarbijate kooperatiivide liitude täidesaatvaks organiks on juhatus, mis valitakse: tarbijate kooperatiivides — liikmete üldkoosolekul, rajoonide tarbijate kooperatiivide liitudes — volinike koosolekutel, oblastite (kraide, vabariikide) tarbijate kooperatiivide liitudes — alamate lülide poolt valitud volinike kongressidel. Tsentrosojuzi juhatus valitakse NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni volinike kongressil.

Tarbijate kooperatsiooni kõigis lülides on vastava organisatsiooni juhatusest sõltumatud kontrollivad ja revideerivad organid — revisjonikomisjonid. Nende komisjonide ülesandeks on liitude ja tarbijate kooperatiivide juhatuste ning vastavale organisatsioonile alluvate ettevõtete tegevuse revideerimine. Revisjonikomisjonid valitakse tarbijate kooperatiivides liikmete üldkoosolekutel, kõigis teistes lülides — volinike kongressidel ja koosolekutel. Tsentrosojuzi revisjonikomisjon valitakse NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni volinike kongressil. Juhatuste ja revisjonikomisjonide volituste tähtajad on kindlaks määratud tarbijate kooperatiivide ja tarbijate kooperatiivide liitude põhikirjades. Tarbijate kooperatiivide ja rajoonide tarbijate kooperatiivide liitude juhatused ja revisjonikomisjonid valitakse 2 aastaks, kõigi muude kõrgemalseisvate lülide juhatused ja revisjonikomisjonid — 4 aastaks.

Tööndusкooperatsioon ühendab vabatahtlikkuse alusel käsitööliste ja kodutööndajate tootmisvahendid ja tööjõu; kooperatsiooni algorganisatsiooniks ja põhilüliks on tööndusartell.

Tööndusartelli juhtimise kõrgeimaks organiks on artelli liikmete üldkoosolek, täidesaatvaks organiks — üldkoosolekul valitud juhatus.

Artellid ühinevad (rajoonilisteks ja rajoonidevahelisteks) tööndusliitudeks. Liitude juhtimis- ja kontrollimisorganid — juhatused ja revisjonikomisjonid valitakse vastavasse liitu kuuluvate artellide volinike koosolekutel.

Tööndusliitude ja artellide tegevust juhivad linnade, oblastite ja vabariikide tööndusкooperatsiooni nõukogud.

NSV Liidu tööndusкooperatsiooni kõrgeim organ — NSV Liidu Tööndusкooperatsiooni Kesknõukogu (Tsentropromsovet) valitakse Nõukogude Liidu tööndusкooperatsiooni volinike kongressil.

Tööndusкooperatsiooni Kesknõukogu põhiülesannetesse kuulub:

a) tööndusкooperatsiooni organisatsioonide tegevuse juhtimine ja nõukogude seaduste ning valitsuse poolt tööndusкooperatsiooni küsimustes antud otsuste täitmise kontrollimine;

b) artelli põhikirjast ja tootmis-finantsplaanist kinnipidamise, tööndusкooperatsiooni organisatsioonide varade ja materiaalsete väärtuste säilivuse kontrollimine;

c) väljalastava toodangu kvaliteedi kontrollimise organiseerimine;

d) tööndusкooperatsiooni artellide poolt toodetavatele kaupadele jaehindade määramise ja rakendamise õigsuse kontrollimine;

e) valmistoodangu turustamise organiseerimine ja tööndusкooperatsiooni tooraine, materjalide, kütuse ja sisseseadetega varustamise organiseerimine.

Tööndusкooperatsiooni tegevuse juhtimist teostab Tööndusкooperatsiooni Kesknõukogu tööndusкooperatsiooni vabariiklike keskuste (liiduvabariikide tööndusкooperatsiooni nõukogude) kaudu.

Kolhoosikaubandus

Kolhoosikaubanduseks nimetatakse kolhooside ja kolhoosnikute toodetud põllumajandussaaduste müüki kolhoositurgudel.

Põllumajandussaaduste müük kolhooside ja kolhoosnikute poolt kolhoositurgudel toimub nõudmise ja pakkumise alusel kujunevate hindadega.

Kolhoosikaubandusel on suur tähtsus kaubakäibe arendamisel linna ja maa vahel, aidates kaasa linnade elanikkonna täiendavale varustamisele põllumajandussaadustega ja maaelanikkonna varustamisele tööstuskaupadega.

Kolhoositurgudel arendatakse riiklike ja kooperatiivsete organisatsioonide kaubandusvõrku, kus müüakse kolhoosidele ja kolhoosnikutele vajalikke kaupu. Tarbijate kooperatsiooni organisatsi-

oonid organiseerivad turgudel kolhoosidelt ja kolhoosnikutelt komisjonile võetud põllumajandussaaduste müüki.

Linnade kolhoositurgude juhtimine on pandud NSV Liidu Kaubandusministeeriumi organitele. Linnades on kolhoositurud linnade ja rajoonide kaubandusosakondade juhtimisel, kes organiseerivad kolhoosidest ja kolhoosnikutelt põllumajandussaaduste juurdevedu turgudele, tegelevad turgude ehitamise ja heakorrastamisega, annavad välja turgudel kauplemise korda reguleerivaid korraldusi.

Mitme turu olemasolu korral suurtes linnades pannakse turgude töö juhtimine kolhoositurgude valitsusele, mis organiseeritakse töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede kaubandusvalitsuste või kaubandusosakondade juurde.

Kolhoosituru otsest juhtimist teostab turu direktsioon.

Turu direktsioon organiseerib põllumajandussaaduste juurdevedu, sõlmides kolhoosidega lepinguid, mille järgi kolhoosid kohustuvad tooma turule müügile teatud hulga saadusi, kuna turu direktsioon kohustub rentima kolhoosidele paviljone ja kioskeid, andma transpordivahendeid saaduste kohaleveoks kaugetest rajoonidest jne.

Kolhoosituru direktsioon osutab kolhoosidele ja kolhoosnikutele väikese tasu eest teenuseid: laenutab ajutiseks kasutamiseks kaalusid ja sanitaarriietust, rakendab spetsialiste-liharaiujaid, võtab ajutiseks säilitamiseks saadusi turu ladudesse ja külmhoonetesse.

Turu juures on lihakontrolljaam ja piimakontrolljaam, kes kontrollivad turule müügile toodud liha ja piima kvaliteeti.

Kolhoosidelt, kolhoosnikutelt ja teistelt turul kauplevatelt isikutelt võetakse ühekordset turumaksu iga müügipäeva eest. Kolhoosid, kes kasutavad kolhoositurul pidevaks kasutamiseks eraldatud müügikohti või ruume, maksavad ühekordse maksu asemel rendimaksu.

Nõukogude kaubandust reguleerivad ja kontrollivad organid

Nõukogude kaubandust reguleerivad organid. Nõukogude kaubanduse üldjuhtimist teostab riik oma kõrgeima täidesaatva ja korraldava organi — NSV Liidu Ministrite Nõukogu kaudu. Valitsus kinnitab kaubandussüsteemidele kaubakäibe plaanid, isikliku tarbimise kaupade tsentraliseeritud fondide jaotuse plaanid, kaupade hinnad ja kaubandusorganisatsioonide organisatsioonilise ülesehituse.

NSV Liidu Kaubandusministeerium on liidulis-vabariiklik ministeerium, juhtides sisekaubandust NSV Liidus, üldreeglina liiduvabariikide kaubandusministeeriumide kaudu. Ta täidab järgmisi põhifunktsioone kaubanduse juhtimise alal:

1. Töötab välja kõigile kaubandussüsteemidele abinõud elanikkonna kaubandusliku teenindamise parandamise alal ja rakendab need ellu.

2. Valmistab ette ja esitab valitsusele määruste projektid kaubanduse alal, kinnitab kõigile kaubandusorganisatsioonidele ja -ettevõtetele, sõltumata nende alluvusest, kohustuslikke kaubandus-eeskirju, kontrollib, kuidas kaubandusorganisatsioonid ja -ettevõtted täidavad seadusi, valitsuse otsuseid ja kaubandust reguleerivaid eeskirju.

3. Koostab kaubakäibe ja kaubandusvõrgu arendamise plaanide projektid kogu riigi kohta, eri kaubandussüsteemide järgi, ja esitab need kinnitamiseks valitsusele; pärast kinnitamist teostab kontrolli nende plaanide täitmise üle.

4. Töötab välja isikliku tarbimise toidu- ja tööstuskaupade turufondide [1] jaotamise plaanide projektid kaubandussüsteemide ja riigi rajoonide järgi.

5. Kontrollib, kuidas hankijad-ministeeriumid täidavad isikliku tarbimise kaupade kohaleveo plaane oblastite, kraide ja vabariikide järgi ja kuidas nad annavad kaubandusorganisatsioonidele ja -ettevõtetele kaupu eraldatud fondide arvel.

6. Valmistab ette kaupade jaehindade projektid ja esitab need valitsusele kinnitamiseks või kinnitab hinnad valitsuse korraldusel; kontrollib jaehindade rakendamise õigsust kaubandusorganisatsioonides ja -ettevõtetes.

7. Uurib turu konjunktuuri ja peab kaubanduse statistilist arvestust.

8. Töötab välja abinõud kolhoosikaubanduse laiendamiseks ja parandamiseks linnaturgudel, kolhoositurgude väljaehitamiseks, heakorrastamiseks ja sisseseadetega varustamiseks; teostab kontrolli nende abinõude elluviimise üle.

Liiduvabariigi kaubandusministeerium allub vabariigi Ministrite Nõukogule ja samaaegselt NSV Liidu Kaubandusministeeriumile.

Ta täidab liiduvabariigi territooriumil samasuguseid funktsioone nagu liiduline ministeerium (välja arvatud mõned tähtsamad funktsioonid: jaehindade ja kaubanduseeskirjade kinnitamine jne.).

Oblastite (kraide) töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede koosseisus on loodud kaubandusvalitsused (reas liiduvabariikides kaubandusosakonnad), kes samaaegselt on liiduvabariigi kaubandusministeeriumi kohalikeks organiteks.

Linnade töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede kaubandusvalitsused (-osakonnad) ja rajoonide töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede kaubandusosakonnad alluvad oblastite kaubandusvalitsustele (-osakondadele), välja arvatud vabariikliku alluvusega linnade kaubandusvalitsused (-osakonnad) ja oblastilise jaotuseta vabariigi rajoonide kaubandusosakonnad, kes alluvad otseselt liiduvabariigi kaubandusministeeriumile.

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi kohalikud organid — liidu-

[1] Turufond — osa kaubatoodangust, mis eraldatakse müümiseks elanikkonnale.

vabariikide ja autonoomsete vabariikide kaubandusministeeriumid, kraide, oblastite ning linnade kaubandusvalitsused ja -osakonnad ning rajoonide kaubandusosakonnad juhivad kaubandust vastavalt vabariigi, krai, oblasti, linna, rajooni territooriumil.

Peale selle juhivad liiduvabariikide kaubandusministeeriumid ja kraide, oblastite, linnade kaubandusvalitsused ja -osakonnad kohaliku alluvusega jaekaubandusorganisatsioone — kohalikke kaubastuid.

Nõukogude kaubandust kontrollivad organid. Riiklik kontroll Nõukogude kaubanduses. Riiklikku kontrolli riiklike ning kooperatiivorganisatsioonide käsutuses olevate rahaliste ja materiaalsete väärtuste arvestuse ja kulutamise üle, samuti valitsuse otsuste täitmist kaubanduse küsimustes teostavad NSV Liidu Riigikontrolli Ministeerium ja liiduvabariikide riigikontrolli ministeeriumid.

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemis on olemas eri asutus kaubandusalaste seaduste, käskkirjade, juhendite ja eeskirjade täitmise kontrollimiseks kõigis riiklikes, kooperatiivsetes ja teistes kaubandusettevõtetes, s. o. riiklik kaubandusinspektsioon. Selle organi ülesandeks on: 1) kontrollida kehtestatud jaehindadest ja juurdehindlustest kinnipidamist kaubandusorganisatsioonides ja -ettevõtetes; 2) kontrollida kaupade täies kaalus ja mõõdus väljastamist ostjatele; 3) kontrollida ostjatega arvlemise õigsust; 4) kontrollida kaalude ja teiste mõõteriistade seisukorda kaubandusvõrgus ning kaupade kaalumise ja mõõtmise eeskirjadest kinnipidamist; 5) kontrollida kehtestatud kaubanduseeskirjade täitmist kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtetes; 6) läbi vaadata elanikkonnalt saadud kaebusi kaubandusvõrgus ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtetes esinevate korratuste ja kuritarvituste kohta.

Riikliku kaubandusinspektsiooni organite juhtimiseks on NSV Liidu Kaubandusministeeriumi koosseisus loodud Riikliku Kaubandusinspektsiooni Peavalitsus [1], kellele alluvad: oblastilise jaotusega liiduvabariikides (välja arvatud VNFSV) — riikliku kaubandusinspektsiooni valitsused; teistes vabariikides ja VNFSV oblastites — riiklikud kaubanduse peainspektorid; linnades ja suurtes rajoonikeskustes — riiklikud kaubanduse vaneminspektorid, kellel on inspektorite koosseis, et pidevalt kontrollida kõigi süsteemide kaubandusettevõtteid.

Riiklikule kaubandusinspektsioonile on antud õigus võtta vastutusele isikuid, kes on süüdi seaduste ja kaubanduseeskirjade rikkumises, määrata trahvi, teha otsuseid tarbijailt liigselt võetud summade riigieelarvesse maksmise ja kontrollimisel avastatud korrarikkumiste kõrvaldamise kohta.

NSV Liidu sanitaar-epideemiavastane teenistus kontrollib toidu-

[1] Alates juulist 1956. a. on Riiklik Kaubandusinspektsioon vabariikliku alluvusega. — *Toimet. märkus.*

aineid müüvate ettevõtete, toiduaineteladude ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtete sanitaarset seisukorda. Selle teenistuse töötajatel — sanitaararstidel — on õigus anda ettevõtete juhatajaile korraldusi sanitaar- ja epideemiavastaste abinõude läbiviimise kohta. Kui kaubandusettevõte on ebasanitaarses seisukorras, võib sanitaararst selle sulgeda kuni vajalike sanitaarabinõude läbiviimiseni, tarbimiskõlbmatuks tunnistatud toiduained hävitatakse sanitaararsti korraldusel või antakse tehniliseks otstarbeks ümbertöötamiseks. Sanitaararst võib eemaldada töölt kaubandusettevõttes nakkushaigeid ja pisikukandjaid töötajaid jäädavalt või ajutiselt kuni sanitaarnõuete täitmiseni, kui nad ohustavad teiste isikute tervist. Temale on antud õigus määrata rahatrahve kaubandustöötajaile, kes rikuvad sanitaar-epideemiavastase teenistuse organite nõudeid.

Kõigile organisatsioonidele ja ettevõtetele kohustuslikke eeskirju kaubanduslike ruumide sanitaarse korrashoiu kohta antakse NSV Liidu Riikliku Sanitaarpeainspektori poolt.

Kaupade kvaliteedi kontrollimine. NSV Liidu Kaubandusministeeriumi koosseisus on järgmised eri kontrollorganid tööstuse poolt väljalastavate rahvatarbekaupade kvaliteedi kontrollimiseks:

1) Riikliku Toidukaupade Kvaliteedi Inspektsiooni Peavalitsus ja 2) Riikliku Tööstuskaupade Kvaliteedi Inspektsiooni Peavalitsus.

Riiklik Toidukaupade Kvaliteedi Inspektsioon kontrollib toiduainete kvaliteeti ja säilitamistingimusi tootmisettevõtteis, ladudes, külmhoonetes, jaekaubandusvõrgus ja transportimisel. Selle inspektsiooni organid annavad hankijatele kvaliteeditõendeid tootmisettevõtetest, baasidest, ladudest ja külmhoonetest väljasaadetavate toiduainete kohta. Kvaliteeditõendid on kohustuslikuks arveldusdokumendiks kõigile ettevõtetele.

Riikliku Toidukaupade Kvaliteedi Inspektsiooni Peavalitsus organiseerib vabariikides, kraides ja oblastites oma valitsusi inspektorite koosseisuga; valitsustel on keemialaboratooriumid toiduainete kvaliteedi laboratoorseks uurimiseks.

Riiklik Tööstuskaupade Kvaliteedi Inspektsioon kontrollib tööstusettevõtetes ja kaubandusorganisatsioonides toodetavate toodete vastavust riiklikele standarditele, tehnilistele tingimustele ja kinnitatud näidistele oma kvaliteedi, viimistluse, välise kujundamise, pakkimise ja markeeringu poolest. Riiklikule Tööstuskaupade Kvaliteedi Inspektsiooni Peavalitsusele alluvad liiduvabariikide valitsused inspektorite koosseisuga.

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi kaupade kvaliteedi inspektsioonide ülesannetesse kuulub samuti hulgi- ja jaekaubandusorganisatsioonide tegevuse kontrollimine kaupade kvaliteedilise vastuvõtmise eeskirjadest kinnipidamise osas kaupade saamisel tööstusettevõtetelt; hulgi- ja jaeorganisatsioonide töö metoodiline juhtimine kaupade kvaliteedi eest võitlemisel; käskkirjade väljaandmine tööstuselt kaupade vastuvõtu keelamise kohta, kui kaubad on välja

lastud standardeid, tehnilisi tingimusi, retseptuuri rikkudes või ei vasta kinnitatud näidistele. Riiklikul Tööstuskaupade Kvaliteedi Inspektsioonil on veel järgmised funktsioonid: kaubandusorganisatsioonide tellimustele mitte vastavate hangitavate kaupade kaubandusorganisatsioonide poolt vastuvõtmise ja tööstusettevõtteist väljasaatmise keelamine, kaubaekspertiisi büroode töö metoodiline juhtimine tööstuskaupade kvaliteedi kontrolli alal.

Põllumajandussaaduste (teravilja, jahu, tangu jm.) kvaliteedi kontrollimine on pandud Varumisministeeriumi Riikliku Põllumajandussaaduste Kvaliteedi Inspektsioonile.[1] Selle inspektsiooni funktsioonid on üldiselt analoogilised NSV Liidu Kaubandusministeeriumi kaupade kvaliteedi inspektsioonidele.

Ühiskondlik kontroll. Kaubandusettevõtete ja -organisatsioonide riiklikku kontrollimist täiendab massilise kontrolli organiseerimine altpoolt, ühiskondlik kontroll. Ühiskondliku kontrolli peaülesandeks on töötajate kaasatõmbamine kaubandusvõrgu töö igapäevasele kontrollimisele, eesmärgil abistada kaubandusorganisatsioone tõeliselt kultuurse Nõukogude kaubanduse korraldamisel, välja juurida tarbijate teenindamisel esinevaid puudusi, avastada ja ära hoida kuritarvitusi ja kaubanduseeskirjade rikkumisi ebaausate kaubandustöötajate poolt. Linnades on kaubandusvõrgu ühiskondlik kontroll pandud ametiühingule — tarbijate huvisid kaitsvale massiorganisatsioonile.

Kontrolli organiseerimiseks kinnistatakse kauplused ja teised kaubandusettevõtted ametiühinguorganisatsioonide juurde. Kinnistamist teostavad ametiühingute nõukogud koos töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede kaubandusosakondadega. Ametiühingute käitiskomiteed moodustavad tööliste varustamise komisjone, kes valitakse ettevõtete ja asutuste tööliste ja teenistujate üldkoosolekuil. Komisjoni liikmed kontrollivad regulaarselt neile kinnistatud kaubandusettevõtteid. Tööliste varustamise komisjon juhib samuti tsehhide, vahetuste jne. koosolekuil tööliste ja teenistujate hulgast valitud ühiskondlike kontrolöride tööd.

Ühiskondlikele kontrolöridele antakse ametiühingukomiteede poolt tõendid kontrollimise õiguse kohta.

Kontrolörid kontrollivad kaubanduseeskirjadest kinnipidamist kauplustes, riiklike jaehindade ja juurdehindluste rakendamise õigsust, kaupade olemasolu ja säilitamist, kaupade täpset väljastamist tarbijatele ja kaupluste sanitaarset seisukorda.

Neis ettevõtteis, kus on olemas tööliste varustamise osakonnad (TVO-d), valitakse TVO töö kontrollimiseks tööliste ja teenistujate üldkoosolekul kontrolli ja revisjoni komisjon. See komisjon revideerib TVO ja selle kaubanduslike ning muude ettevõtete majanduslikku ja finantsilist tegevust ja organiseerib ühiskondlike kont-

[1] Selle asemele moodustati Eesti NSV Ministrite Nõukogu 1956. a. 30. juuli määrusega nr. 184 Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Teraviljasaaduste Valitsuse juures Riiklik Leivavilja Inspektsioon (RLI). — *Toimet. märkus.*

rolöride tööd. Oma tööst annab kontrolli ja revisjoni komisjon aru käitiskomiteele ning ettevõtte tööliste ja teenistujate üldkoosolekule.

Kaubandusvõrgu ühiskondlikku kontrollimist teostavad ka kohalike töörahva saadikute nõukogude kaubanduskomisjonid, kes organiseerivad kaubanduse olukorra perioodilist kontrollimist, tõmmates sellele tööle kaasa ühiskondlikke kontrolöre. Kontrollimisaktid, milles peegelduvad avastatud puudused, saadab kaubanduskomisjon kaubandusorganisatsioonidele, et nende puuduste kõrvaldamiseks rakendada vajalikke abinõusid.

Tarbijate kooperatsioonis on ühiskondlik kontroll pandud liikmete üldkoosolekuil ja piirkonnakoosolekuil valitavaile kauplusekomisjonidele. Nende funktsioonid on analoogilised ametiühinguorganisatsioonide ühiskondlike kontrolöride funktsioonidele. Oma tööst annavad kauplusekomisjonid aru tarbijate kooperatiivi liikmete koosolekutel.

II peatükk

JAEKAUBANDUSVÕRGU LIIGID JA JAEETTEVÕTETE TÜÜBID

Jaekaubandusvõrk ja selle tähtsus rahvamajanduses

Normaalse majanduselu tähtsamaks tingimuseks riigis on arenenud kaubakäive linna ja maa vahel, rajoonide ja oblastite vahel, eri rahvamajandusharude vahel. Õigeaegne, häireteta kaupade suunamine tarbijani pole mõeldav ilma rikkaliku kaubandusvõrguta.

Meie maa ulatuslikul territooriumil loodud jaekaubandusvõrk varustab kõige kaugemates punktides elunevaid tarbijaid meie tööstuses ja põllumajanduses toodetud tööstus- ja toidukaupadega.

Tänu partei ja valitsuse pidevale hoolitsusele kasvab riigi jaekaubandusvõrk kiires tempos. Eriti suurenes kaubandusvõrk sõjajärgseil aastail, mil avati 136 tuhat uut kauplust ja 85 tuhat kioskit.

Kapitalistlikes maades areneb kaubandusvõrk stiihiliselt. Kauplused ja teised kaubandusettevõtted kuuluvad kapitalistidele, kes avavad ja likvideerivad neid, lähtudes isikliku kasu saamise huvidest. Kaubandusettevõtete mingit tüüpi peetakse siis otstarbekohaseks, kui ta toob omanikule maksimaalset kasumit. Kaubandusvõrgu paigutus rajoonide järgi ja asulates toimub samuti plaanitult, kaootiliselt.

Kapitalistlikele linnadele on iseloomulik äärmiselt ebaühtlane kaubandusettevõtete paigutus — ülekuhjumine kesklinnas ja vähesus äärelinnades.

Sotsialistlikus ühiskonnas areneb kaubandusvõrk riigi poolt kindlaksmääratud plaani järgi. Jaekaubandusvõrgu arendamise plaanid näevad ette uute kaubandusettevõtete avamist üksikute kaubandussüsteemide poolt ja nende paigutust maa rajoonidesse nii,

et saavutada mitmesuguste tarbijate kontingentide kaubandusliku teenindamise parandamist.

Elanikkonna kaubanduslikku teenindamist teostavad statsionaarne (püsiv) kaubandusvõrk, liikuv kaubandusvõrk ja saatekaubandus.

Statsionaarne võrk on jaevõrgu pealiigiks; sellesse kuuluvad: kauplused, poed ja nn. väikejaevõrk — kioskid. Statsionaarse võrgu põhitunnuseks on kaubandusettevõtte püsiv asukoht.

Liikuv kaubandusvõrk on vajalikuks täienduseks statsionaarsele võrgule. Ta teenindab tarbijaid neis kohtades, kus mingisugustel põhjustel pole organiseeritud või pole võimalik organiseerida statsionaarset võrku, samuti neil juhtudel, kui statsionaarse võrgu läbilaskevõime ei kindlusta püsiva tarbijatekontingendi teenindamist.

Saatejaekaubandust teostavad NSV Liidus NSV Liidu Kaubandusministeeriumi Sojuzposõltorg ja raamatukaubandusorganisatsioonide saatemüügi ettevõtted. Nad realiseerivad kaupu, suunates neid postisaadetistena ostjaile nende tellimuste põhjal.

Statsionaarse ja liikuva kaubandusvõrgu liigid

Statsionaarse kaubandusvõrgu liigid ja nende klassifikatsioon. Statsionaarne võrk hõlmab mitut liiki kaubandusettevõtteid. Statsionaarse ettevõtte liik määratakse kindlaks järgmiste tunnustega:

1) kaubandusettevõtte kasutada oleva ruumi ehituse iseärasusega ja

2) tarbijate teenindamise tingimustega.

Statsionaarse võrgu põhiliigiks on kauplus. Kauplust iseloomustavateks tunnusteks on: a) kapitaalne hoone spetsiaalselt jaemüügi otstarbeks ehitatud kaupluseruumiga, või elumaja, administratiiv- või mõne muu kapitaalset tüüpi hoone alumisel korrusel olev ruum; b) erilise ruumi (müügisaali) olemasolu, mis võimaldab kaupade müüki ettevõtete sees (ostjatel on sissepääs sellesse ruumi); c) kaubandusettevõtte pindalal on müügisaalist eraldi asuvad ruumid kaupade vastuvõtmiseks, säilitamiseks ja müügiks ettevalmistamiseks, samuti ettevõtte töötajate elukondlikeks vajadusteks.

Kaupluse eriliigiks on poed — revolutsioonieelsest kaubandusest meile pärandina jäänud kaubandusruumid. Poes, nagu kaupluseski, on ostjatel sissepääs ruumi, kuid väikese pindala tõttu puuduvad harilikult eri ruumid kaupade kaubanduslikuks töötlemiseks ja kaupluse töötajate elukondlikeks vajadusteks.

Kui poe pindala seda võimaldab, eraldatakse väike laoruum kaubavarude säilitamiseks.

Statsionaarse väikejaevõrgu iseloomustavaks omaduseks on ehituse kerge konstruktsioon (mittekapitaalne ehitus). Selle võrgu teine iseärasus seisab selles, et ostjal puudub sissepääs müügiruumi. Väikejaevõrgu eri liigid erinevad järgmises:

Kioskid hoiuruumiga (kaubaputkad) on ette nähtud selliste kaupade müügiks, mis vajavad abiruumi olemasolevate varude hoidmiseks ja kaupade elementaarseks kaubanduslikuks töötlemiseks (leiva, toiduainete, köögiviilja jt. kioskid).

Lihtsates kioskites müüakse kaupu, mille jaoks pole vaja eraldada abiruumi (tubakatooted, gaseeritud vesi, ajalehed jne.).

Hoiuruumiga kiosk e. kaubaputka (ларек, палатка) erineb lihtsast kioskist järelikult selles, et esimesel on kaubavarude jaoks abiruum, kuna teisel see puudub.

Statsionaarse võrgu laiendamise allikad. Statsionaarse kaubandusvõrgu laiendamise allikateks on linnades:

kaupluste ehitamine ja sisustamine mitmekorruseliste hoonete alumisel korrusel;

eri hoonete ja ruumide ehitamine kauplustele ja väikejaevõrgule;

kaupluste ehitamine endistesse, mittesihipäraselt kasutatavatesse (asutuste, töökodade jne. valduses olevatesse) kaubandusruumidesse.

Linnades toimub kaupluste võrgu arendamine peamiselt uute elamute ehitamise arvel. NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu andis 4. detsembril 1953. a. välja määruse „Kaubandusruumide kohustuslikust ehitamisest uutes majades". Kohalikud nõukogude organid on kohustatud linnades ja linnatüüpi alevites kõrgemate kui kahekorruseliste elamute ehitamisel eraldama esimese korruse, kahekorruseliste elamute ehitamisel aga osa esimesest korrusest kaubanduslikeks ruumideks. Elamuehituse suurenev maht kindlustab linnades uute kaupluste võrgu laialdase arenemise. Sõjajärgseil aastail on linnades ja töölisasulais ehitatud elumaju üle 150 miljoni m^2 üldpinnaga. NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kuuenda viie aasta plaani alusel on kavas ehitada plaani järgi eraldatud riiklike summade arvel elumaju kogupinnaga umbes 205 miljonit m^2.

Spetsiaalseid kaubanduslikke hooneid ehitatakse suurte universaalkaupluste jaoks, milliseid pole võimalik mahutada elumaja esimesele korrusele. Sellistele universaalkauplustele ehitatakse mitmekorruselisi (kaks ja enam korruseid) kaubanduslikke hooneid.

Kaupluste jaoks ehitatakse spetsiaalseid kaubanduslikke ruume ka alevites ja ühekorruseliste majadega hoonestatud linnarajoonides. Tuleohtlike kaupade müümiseks, milliseid tuletõrje nõuete kohaselt ei tohi paigutada elumajadesse, ehitatakse eraldi kaubanduslikud ruumid (petrooleumipoed).

Statsionaarse väikevõrgu laiendamine toimub uute ehituste arvel.

Uute kaupluste organiseerimine mittesihipäraselt kasutatavatesse kaubanduslikesse ruumidesse on täiendavaks allikaks statsionaarse võrgu laiendamisel. Kohalikud kaubandusorganid ja -orga-

nisatsioonid peavad saavutama selliste ruumide kasutuselevõtmist kaubanduslikuks otstarbeks.

Kauplustel on tunduvaid eeliseid võrreldes teiste jaeettevõtetega. Nad kindlustavad tarbijate paremat teenindamist, kujundavad endale alalise ostjate ringi, pakkudes neile mitmekülgsemat kaupade sortimenti ja osutades täiendavaid teenuseid. Mitmekorruseliste majade alumistel korrustel või eri kaubanduslikes hoonetes paiknevad kauplused saavad organiseerida kaupade head väljapanekut müügisaalis ja vaateakendel. Kaupluste ruumid on kohandatud kaupade säilitamiseks paremini kui kioskid. Kauplustel on paremaid võimalusi täiuslikuma kaubandusliku sisustuse, eriti külmutusseadmete kasutamiseks.

Neis asulates, linnarajoonides ja tänavates, kus elanike arv ei kindlusta minimaalset käivet ja kaubandusettevõtte kahjumita töötamist, organiseeritakse kaupluste asemel kioski-, veo- ja kandekaubandust, mida sageli nimetatakse väikejaekaubanduseks.

Kioskite ehitamise hõlpsus ja odavus võimaldab arendada seda võrku esmajoones linnade väheasustatud rajoonides, suvitusasulates ja väikestes maa-asulates, kus kaupluste avamine pole alati majanduslikult otstarbekohane.

Kioskeid saab ehitada ruttu ja suuremate kuludeta, vajaduse korral aga saab neid samuti ruttu teise kohta ümber paigutada.

See kioskite võrgu omadus võimaldab lühikese ajaga luua asustatud kohtades kaubandusvõrku, näiteks tööstusettevõtete ehitamise platsidel, suvehooajal suvituskohtades, kevad-, nääri- jt. laatade organiseerimisel.

Kioskikaubandus on mugav ka selles suhtes, et ta maksimaalselt lähendab kaupa ostjale, võimaldades osta vajalikku kaupa kauplusesse minemata.

Hooajakaupade (puuvilja, marjade, köögivilja jt). kiireks realiseerimiseks arendavad kaubandusorganisatsioonid kioskite võrku ning korraldavad ka spetsiaalseid hooajalaatasid. Peale selle kasutavad kaubandusorganisatsioonid kunstiliselt kujundatud kioskeid ja paviljone mitmesuguste kaupade müümiseks vastavate pühade eel, samuti näärilaatadel.

Liikuva kaubandusvõrgu liigid. Liikuv kaubandusvõrk täiendab statsionaarset kaubandusvõrku, kindlustades kaupade müüki vahetult tänavail, parkides, staadionidel jne.

Liikuv kaubandusvõrk jaguneb kaheks: kandekaubanduseks ja veokaubanduseks.

Kandekaubanduse võrk on liikuva kaubandusvõrgu lihtsaim vorm. Kandelauamüüja kaubanduslik inventar koosneb harilikult kandelauast, -kastist või korvist ja kaalu järgi müüdavate kaupade puhul ka kaaludest.

Kandekaubanduse sortiment komplekteeritakse standardsetest kaupadest, peamiselt tükk-kaupadest. Kandekaubanduse korras müüakse tubakatooteid, kondiitritooteid, puuvilja, saiatooteid, lilli,

parfümeeriat, väikesi galanteriikaupu, trikotaaži, kirjutustarbeid ja väikesi majapidamiskaupu.

Veokaubanduses kasutatakse käsikärusid, jalgrattakärusid, hobuveokeid, auto-kauplusi, auto-järelvankreid, vagun-kauplusi, laev-kauplusi.

Tähtsal kohal on linnades gaseeritud vee müük spetsiaalsete saturaator-kärude abil (vt. lk. 78).

Hobuveokeid kasutatakse peamiselt väheasustatud maa-asulates statsionaarse ja kioski-võrgu asendamiseks. Tema suhteline odavus ja ekspluateerimise lihtsus võimaldavad kaubandusorganisatsioonidel seda liiki kaubandusvõrku laialdaselt kasutada. Linnades kasutatakse hobuveokeid peamiselt petrooleumi, köögivilja ja kartuli müümiseks.

Auto-kauplusi kasutatakse kaugete linnaosade ja väikeste maa-asulate teenindamiseks, kus kaubandusvõrk puudub või ei ole küllaldaselt arenenud.

Kioskeid auto-järelvankritel veetakse autode abil. Neil on tavaliselt kindlaksmääratud seisukohad.

Vagun-kauplused ja laev-kauplused teenindavad raudtee- ja veetranspordi töötajaid, kes elunevad väheasustatud rajoonides, kus püsiv kaubandusvõrk puudub.

Kalurite tarbijate kooperatiivid organiseerivad kala suurpüügi hooajal ujuvpoode kalurite teenindamiseks merel.

Statsionaarse kaubandusvõrgu tüpiseerimine

Statsionaarne kaubandusvõrk koosneb mitmesugustest ettevõtetest, mis erinevad üksteisest kaubakäibe mahu, kaubasortimendi struktuuri, ruumide suuruse ja muude tunnuste poolest.

Statsionaarsesse võrku kuuluvad suured mitmekesise tööstuskaupade sortimendiga universaalkauplused ja keskmise suurusega, laialdase tööstus- või toidukaupade valikuga kauplused, samuti väikesed, piiratud kaubasortimendiga kauplused ja poed.

On täiesti ilmne, et iga kauplus saab edukalt töötada vaid siis, kui selleks on olemas kindlaksmääratud tingimused. Sellisteks tingimusteks on: asula suurus, elanikkonna arv ja tihedus, kaupluse asupaik, elanikkonna nõudmiste maht ja iseloom.

Suuri universaalkauplusi ehitatakse esmajoones oblastilinnades ja tööstuskeskustes. Mitmekesise kaubasortimendiga väikesed kauplused on iseloomustavad väikestele linnadele ja maa-asulatele. Seega tekib erinevates tingimustes vajadus eri tüüpi kaupluste järele. Elanikkonna laiade masside huvidele vastava kaubandusvõrgu õigeks kujundamiseks on kindlaks määratud järgmised kaupluse tüüpi iseloomustavad tunnused: kaupade rühmaline sortiment, töökohtade arv iga kaubandusrühma alal, kaubandusliku ruumi pindala. Nende tunnuste järgi avatakse uusi ja korraldatakse ümber vanu kauplusi.

Sellist kaupluste organiseerimist kõige ratsionaalsemate tunnuste (tüüpide) kohaselt nimetatakse kaubandusvõrgu tüpiseerimiseks. Tüpiseerimine loob vajalikud tingimused, et kaubandusvõrku õigesti varustada kaupadega, aitab kaasa arvestuse, kontrollimise, planeerimise paremaks kontrollimiseks ning võimaldab õigemini ja ühtlasemalt paigutada kaubandusettevõtteid, lähendades neid tarbijaile.

NSV Liidu Kaubandusministeerium on kinnitanud linnaliste toidu- ja tööstuskaupade kaupluste tüübid. Uute kaupluste ehitamine ja olemasolevate kaupluste kapitaalne ümberehitamine toimub kehtestatud tüüpide kohaselt.

Jaekaubandusettevõtete sortimendi kujundamine

Põhiliseks kaupluse tüüpi määravaks näitajaks on kaupade sortimendi struktuur, mis koostatakse jaekaubandusettevõtetele, arvestades tarbijate kõige õigemat teenindamist neile vajalike kaupadega.

Kaupade sortimendi mõiste. Kaupade sortimendi all mõistetakse kaupade mitmesuguste liikide ja sortide kindlaksmääratud valikut või koostist.

Mõistet „sortiment" kasutatakse: 1) ühe tööstusharu või tootmisettevõtte toodangu liikide ja sortide kogumi määratlemiseks; 2) kaubanduskanalites ringleva kogu rahvatarbekaupade massi tähistamiseks; 3) kaubandusettevõtte kaupade struktuuri või üksiku kaubarühma struktuuri iseloomustamiseks.

Rahvatarbeesemete sortiment koosneb kaupade liikide, alaliikide ja sortide rohkearvulisest ja mitmekesisest kogumist. Sortimendi struktuur, kaupade liikide ja sortide hulk sõltub tootmise arengu tasemest. Mida rohkem arenenud on tööstus, mida täiuslikum on tema tehniline baas, seda laiem on elanikkonna varustamiseks toodetavate kaupade sortiment.

Nõukogude rahva materiaalse heaolu kasv nõuab isikliku tarbimise esemete sortimendi pidevat laiendamist ja parandamist. Mida suurem on töötajate heaolu, seda mitmekülgsemad on nende nõudmised, seda laiem ja rikkalikum peab olema tarbeesemete sortiment.

Sotsialistlikus ühiskonnas ei määra kaupade sortimenti suurima kasumi saamise eesmärk, nagu kapitalistlikes riikides, vaid rahva pidevalt kasvavate vajaduste maksimaalse rahuldamise taotlemine. Tööstuse tootmisprogrammi õige struktuuri määramisel on suure tähtsusega tarbijate nõudmiste uurimine, s. t. nõudmiste uurimine, mida ostjate poolt esitatakse rahvatarbekaupade sortimendi ja kvaliteedi suhtes. Kaupade sortiment ja kvaliteet peavad igakülgselt ja võimalikult täielikult rahuldama meie maa elanikkonna maitset ja kasvavaid nõudmisi.

Kapitalistlikes maades kujuneb sortiment stiihiliselt ja peegeldab kapitalismile omaseid vastuolusid. Sõjajärgsel perioodil tähel-

datakse kapitalistlikes maades isikliku tarbimise kaupade sortimendi halvenemist; suurel hulgal lastakse välja mitmesuguseid aseaineid ja alaväärtuslikke kaupu.

Tööstuslik ja kaubanduslik sortiment. Tööstusettevõtete ja kaubandusettevõtete sortimendi struktuuris on tunduv erinevus. Seepärast on tähtis piiritleda tööstusliku ja kaubandusliku sortimendi mõisteid.

Tööstuslik sortiment on vastava ettevõtte või tööstusharu poolt väljalastavate valmistoodete nomenklatuur (loetelu).

Tööstuse spetsialiseerimise tulemusel, mis on tootmise kasvu tähtsaks teguriks, on ühe tootmisettevõtte sortiment kitsas ja sisaldab suhteliselt väikese arvu kaubaliike ja sorte.

Kaubanduslik sortiment, mis peab rahuldama elanikkonna mitmekülgseid nõudmisi, kujundatakse mitmete tööstusettevõtete ja tööstusharude sortimendi alusel. Kaubandusliku sortimendi kujundamine on keeruline protsess, mis jaguneb mitmeks staadiumiks.

Kaubandusliku sortimendi kujundamise algstaadiumiks on niisuguste kaubarühmade komplekteerimine, mis sisaldavad paljude tööstusettevõtete ja tööstusharude kaupu. Seda ülesannet täidavad peamiselt kaubanduse hulgilülid. Põhitunnuseks kaubarühmade kujundamisel on tarbijate nõudmiste ühtsus kaupade suhtes.

Näiteks koosneb toiduainetekaubanduses bakaalkaupade rühm erinevate tööstusharude (toiduainetetööstuse, keemiatööstuse jne.) kaupadest: makaronidest, tangudest, suhkrust, teest, soolast, taimeõlist, majapidamisseebist, söögisoodast, sinepist, äädikast jt. ning sisaldab põllumajandussaadusi: loorberilehte, kaneeli, pipart jt.

Tööstuskaupade kaubanduses sisaldab majapidamistarvete rühm portselani- ja fajansitööstuse (fajanss- ja portselannõud), klaasitööstuse (klaasnõud), metallitöötlemise tööstuse (metallnõud, noad, lukud, iga liiki majapidamistööriistad jm.), keemiatööstuse (lakid, värvid) jne. toodangut.

Mitme tööstusharu kaupu ühendavad kaubarühmad jagunevad omakorda alarühmadeks. Ülaltoodud näites kujutavad endast portselan- ja fajanssnõud, metalltooted, lakid, värvid jne. majapidamistarvete rühma erinevaid alarühmi. Kaupade väljalaske suurendamise ja sortimendi laiendamisega muutuvad üksikud alarühmad iseseisvateks kaubarühmadeks. Näiteks muusikakaubad, sporditarbed, foto- ja raadiokaubad, kooli- ja kirjutustarbed, mis varem ühendati üheks kultuurikaupade rühmaks, moodustavad praegusel ajal iseseisvad kaubarühmad.

Olles kaubandusliku sortimendi kujunemise viimaseks staadiumiks, on jaekaubandusettevõtete sortimendil oma iseärasused. Põhiliseks juhtmotiiviks erinevate kaupade ühendamisel kaupluses müümiseks on individuaaltarbijate nõudmiste iseärasused.

Kaubandusliku sortimendi klassifikatsioon. Sõltuvalt tarbijate nõudmiste iseärasustest eristatakse iga päev, perioodiliselt ja suhteliselt harva nõutavaid kaupu.

Esimesse rühma kuuluvad iga päev ostetavad kaubad: leib, piim, liha, köögivili, mõned bakaalkaubad (tangud, suhkur, sool, tikud jne.).

Teise rühma kuuluvad elanikkonna poolt perioodiliselt ostetavad kaubad. See rühm hõlmab põhilisi laiatarbe tööstuskaupu (kangaid, valmisriideid, jalatseid, galanteriid, parfümeeriat jne.).

Suhteliselt harva nõutavate kaupade hulka kuuluvad kaubad, mida harilikult ostetakse pikemaks perioodiks, nagu näiteks muusikariistad, fotoaparaadid, mööbel, raadiod, karusnahad, kallid juveelitooted ja rida teisi pikemat aega kasutatavaid kaupu.

Eraldatakse põhiliselt nõutavaid ja kaasuvalt nõutavaid kaupu. Kaasuvalt nõutavateks kaupadeks nimetatakse saadusi ja tooteid, mida müüakse täienduseks põhikaubale, näiteks piimakauplustes — lihagastronoomiat, veinikauplustes — puuvilja, jalatsikauplustes on kaasuvateks kaupadeks kingakreem, -paelad jm., kelli müüvates kauplustes — kellarihmad, kellakäevõrud, kellaketid jne.

Sõltuvalt kaubarühmas esinevate nimetuste, liikide, sortide, artiklite, värvuste, tegumoodide arvust jagunevad tooted lihtsa ja keeruka sortimendiga kaupadeks.

Lihtsa sortimendiga kaubad on peamiselt tooraine tunnuse järgi ühesugused, väikese sortide ja liikide arvuga kaubad. Siia kuuluvad: sool, piim, majapidamisseep, tikud, petrooleum jt.

Keeruka sortimendiga kaubad hõlmavad ühe kaubarühma või -liigi piirides palju alajaotusi ja kaubasorte. Nii võib näiteks ühte kaubarühma ühendada tarbijate nõudmise ühtsuse tunnuse järgi erinevates tööstusharudes toodetavaid kaupu (ehitusmaterjalide rühmas — tsement, aknaklaas, naelad, vineer jm.; galanterii-parfümeeriakaupade rühmas — peeglid, harjad, pitsid, nööbid, tualettseep, kölni vesi).

Keeruka sortimendiga kaupade hulka kuuluvad ka üht liiki kaubad, mida toodab üks tööstusharu ja millel on palju alajaotusi, suurusi, värvusi, näiteks kangad, valmisriided, jalatsid jne.

Toidukaupade rühmadest kuuluvad keeruka sortimendiga kaupade hulka gastronoomiakaubad, kondiitritooted, veinid; tööstuskaupadest — kangad, valmisriided, peakatted, karusnahad, kultuurikaubad, ehitusmaterjalid, mööbel, jalatsid, galanterii, parfümeeria, trikotaaž.

Jaekaubandusettevõtete sortimendi kujundamine. Kaupluse sortiment koosneb üksikute töökohtade sortimendist. Töökoha sortiment kujutab endast teatud kaubarühma ühe või mitme alarühma, ühe või mitme kaubarühma kaupade nimetuse ja sortide valikut.

Asudes sortimendi kujundamisele koostatakse töökoha [1] jaoks

[1] Müüja töökoht — ühe müüja poolt teenindatav kaupluse osa. Müüja töökoha kohta vt. pt. III „Kaubandusettevõtete ehitus ja plaanistamine".

mitmesugustest kaupadest kohustuslik valik. Seejuures juhindutakse järgmistest põhimõtetest.

Ühe kaubarühma põhilised lihtsa sortimendiga ning iga päev nõutavad kaubad võetakse harilikult tervikuna ühe müüja töökoha sortimenti. Näiteks kogu leiva- ja saiatoodete sortiment võetakse üldreeglina ühe töökoha kaupade valikusse. Suure kaubakäibega kauplustes eraldatakse mõnikord eraldi töökohad tükk-pagaritoodete, eluskala jne. müümiseks. Väikestes kauplustes seevastu ühendatakse erinevate rühmade kaubad ühel töökohal, näiteks leib ja kondiitritooted.

Keeruka sortimendiga, perioodiliselt ja harva nõutavaid ühe rühma kaupu ei saa liikide, sortide ja artiklite suure arvu tõttu küllalt täielikult koondada ühele töökohale. Selliste rühmade kaubad jaotatakse suurtes kauplustes mitmele töökohale. Näiteks tööstuskaupade kaubanduses luuakse valmisriiete rühmas eraldi töökohad meeste, naiste, laste pealisriiete ja pesu jaoks; jalatsite alal töökohad meeste, naiste, laste ja hooajaliste jalatsite müümiseks; kangaste alal töökohad puuvillase, villase, siid- ja linase riide müümiseks; peakatete alal meeste ja naiste peakatete müümiseks; galanterii alal tekstiil-, pael-, nahk-, metallgalanterii, plastmassist toodete jt. jaoks.

Suurtes toiduainete kauplustes on võimalik eraldada eri töökohad veini- ja viinasaaduste, lihagastronoomia- ja kalagastronoomiakaupade, pakitud bakaalkaupade jms. jaoks.

Nimetatud näited ei ammenda töökohtade spetsialiseerimise võimalusi. Nii võib meeste valmisriiete töökoha sortimenti veel enam diferentseerida, eraldades eri töökohad mantlite, ülikondade ja pükste müümiseks; puuvillase riide alal — eri vabrikute poolt toodetud kaupade müümiseks jne.

Kaubakäibe poolest keskmistes ja väikestes kauplustes kasutatakse kahe- või enam kaubarühma kaupade sortimendi ühendamist ühel töökohal, näiteks bakaalkaubad ja kondiitritooted, puu- ja köögivili; tööstuskaupade alal galanterii, parfümeeria ja trikotaaž, foto- ning raadiokaubad, mänguasjad ja kirjutustarbed jne. Sellistel töökohtadel on iga rühma kaupade valimik väiksem ja sortiment kitsam.

Töökohtade spetsialiseerimine sortimendi järgi võimaldab omada müügil vastava kaubarühma kaupadest suure arvu nimetusi. Seevastu segasortimendiga töökohal, kus kaupade valimik on koostatud erinevatest kaubarühmadest, on igas rühmas nimetuste ja sortide hulk äärmiselt väike.

Mida kitsamalt on töökoht spetsialiseeritud, seda laialdasemalt saab esitada vastavas osakonnas või kaupluses vastava kaubarühma või -liigi sortimenti.

Töökoha sortimendi koostamisel lisatakse täienduseks põhilistele kaupadele kaasuva nõudmisega kaupu. Näiteks parfümeeria- ja kosmeetikakaupade müüja töökohale on otstarbekohane panna müügile taskupeegleid, puudritoose, pihusteid, hambaharju ja hamba-

harjatoose; muusikakaupade osakonnas — raamatuid iseõppijaile, noote, grammofoninõelu jne. Toiduainete kauplustes lisatakse kondiitritoodete müüja töökohale teed, kohvi, kakaod; veini müüja töökoha sortimendile — puuvilja ja kompvekke. Tubakasaaduste kioski (müüja töökoha) sortimenti täiendatakse selliste kaupadega nagu tuletikud, suitsupitsid, portsigarid, paberossikestad jne.

Töökoha sortimendi kujundamisel võetakse arvesse peale üheaegse nõudmise ka järgmiste tegurite mõju: kaupade lubatav naabrus, kaubakäibe maht ja tingimused rentaabliks tööks.

Kui üheaegse nõudmise tegur soodustab selliste kaupade võtmist sortimenti, mida ostjad korraga nõuavad, siis kaupade naabruse tegur takistab tihti mitmesuguste kaupade koondamist ühele töökohale. Näiteks on tubakasaadused ja tee vastuvõtlikud kõrvalistele teravatele lõhnadele, mispärast ei või neid asetada ühele töökohale kõrvuti teravalõhnaliste kaupadega (parfümeeria jt.); loomasööt (kliid jt.), tolmavad ehitusmaterjalid (ehituskips, kriit, lubi, tsement) võivad müümisel tekkiva tolmuga määrida teisi kaupu. Selliste kaupade müügiks luuakse spetsiaalsed töökohad.

Kaubakäibe maht mõjutab töökoha sortimendi struktuuri järgmisel viisil. Kui kaubakäibe maht seda võimaldab, püütakse töökohta spetsialiseerida, koondades sellele ühe kaubarühma kaubad või ainult osa neist. Väikese kaubakäibe puhul komplekteeritakse töökoha sortiment nõudmiste poolest suguluskaubarühmadest, kusjuures kaupu valitakse selliselt, et kindlustatakse müüjale täielik töökoormus kogu tööpäevaks ning kaubandusettevõtte rentaablust.

Sortimendi miinimum. Kaupluste ja müüjate töökohtade sortimendi struktuuri aluseks on kohustuslik sortimendi miinimum. Sortimendi miinimumiks nimetatakse kaubaliikide või nimetuste loetelu, milles on ära näidatud iga liigi või nimetuse sortide, artiklite, tegumoodide, värvuste, suuruste ja markide minimaalne arv, mis peab pidevalt kaupluses müügil olema.

Kohustuslikud sortimendi miinimumid kinnitatakse riiklike kaubandussüsteemide jaevõrgule NSV Liidu Kaubandusministeeriumi poolt. Sortimendi miinimumi võetud kaubaliikide arv sõltub kaubandusettevõtte tüübist ja kaubakäibe mahust, ettevõtte kuuluvusest teatud kaubandussüsteemi ja asukohast. Erinevad sortimendi miinimumid on kinnitatud: 1) Gastronoomiakaupluste Peavalitsuse kauplustele, Universaalkaupluste Peavalitsuse universaalkauplustele, kohalike kaubastute universaalkauplustele ja spetsialiseeritud toidu- ning tööstuskaupade kauplustele; 2) kohalike kaubastute ja TVO-de muudele kauplustele. Iga ülalloetletud kauplusetüübi sortiment on erinev: 1) kauplustel Moskvas ja Leningradis; 2) liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide pealinnades ning kraide ja oblastite keskustes asuvatel kauplustel; 3) muude linnade kauplustel.

Kaupluse tüübile ja asukohale vastava sortimendi miinimumi määrab vabariigi kaubandusministeerium, oblasti, krai, linna kaubandusosakond. Vastutus kindlaksmääratud sortimendi miinimumist kinnipidamise eest on pandud kaupluse direktorile, suurtes univer-

saalkauplustes osakondade juhatajatele. Sortimendi miinimumi rikkumise eest karistatakse rangelt kaupluste direktoreid ja universaalkauplustes osakondade juhatajaid.

Sortimendi miinimum ei hõlma kaupluses müügilolevate kaupade kogu loetelu. Ta määrab ainult kaupade miinimumi, mis on pidevalt müügil ning on seepärast aluseks kaubandusvõrgu kindlale ja püsivale sortimendile. Kauplused peavad saavutama, et sortiment ületaks kehtestatud sortimendi miinimumi.

Põhisuunad kaupluste tüpiseerimisel sortimendi järgi. Sõltuvalt kaupade sortimendi struktuurist jaotatakse jaekaubandusettevõtteid spetsialiseeritud, kombineeritud, universaal- ja segaettevõteteks.

Spetsialiseeritud ettevõtete hulka kuuluvad kauplused, mille sortiment komplekteeritakse ühe kaubarühma kaupadest (leib, liha, köögivili, jalatsid, valmisriided jne.). Spetsialiseeritud ettevõtete eri liigiks on kitsalt spetsialiseeritud kauplused, mis müüvad ühe kaubarühma alarühma kaupu (konservid, mahlad, idamaa maiustused, meeste peakatted, naiste peakatted jm.).

Kombineeritud kauplusteks nimetatakse selliseid, mille sortiment koosneb tarbimise tunnuse järgi mitme sugulusrühma kaupadest (liha, kala ja köögivili; vein ja puuvili; valmisriided, pesu ja peakatted).

Universaalkaupluste sortimendis on suur arv sektsioonidesse jaotatud kaubarühmi.

Segakaupluste sortiment sisaldab mitmesuguste tööstus- ja toidukaupade rühmade kaupu, kusjuures igast kaubarühmast on esindatud väike arv alajaotusi ja sorte.

Tehnilis-majanduslikud tegurid ja nende mõju jaekaubandusettevõtte tüübile. Jaekaubandusettevõtte kaupade sortimendi struktuur on peatunnuseks vastava ettevõtte tüübi määramisel. Kaupluse tüübi valikul ja tema sortimendi kujundamisel tuleb arvesse võtta rida majanduslikke ja tehnilisi tegureid, mis üheskoos määravad ära ühe või teise jaeettevõtte tüübi organiseerimise võimalused ja otstarbekuse.

Sellisteks teguriteks on:

1) tarbijate nõudmiste maht ja sagedus;

2) tarbijate ostude struktuur;

3) kaupade füüsikalis-keemilised omadused ning tarbimise iseärasused;

4) kaubandusliku ruumi mõõtmed;

5) kaubanduse asukoha välised tingimused: linna elanikkonna tihedus, tänava ja rajooni iseloom;

6) kaubanduslike operatsioonide rentaablus.

Vaatleme üksikute tegurite mõju kaupluse tüübi määramisele.

Asudes konkreetse kauplusetüübi väljatöötamisele tuleb kõigepealt arvestada tarbijate nõudmiste mahu ja sageduse mõju.

Massiliselt, igapäev nõutavaid kaupu (nende kaupade hulka kuulub enamik toiduaineid) müüvaid ettevõtteid tuleb elanikkonna

parema teenindamise huvides paigutada võimalikult lähedale ostjate põhimassi elukohale. Sellistel kauplustel peab järelikult olema väike teenindamisraadius (kaugus müügipunktist tarbijate elukohani).

Perioodiliselt ja harva nõutavaid kaupu (enamik tööstuskaupu) müüvatel kauplustel võib teenindamisraadius olla suurem; see kindlustab kontsentreeritud nõudmise ja võimaldab pidada kaupluses küllaldaselt laias sortimendis iga kaubarühma kaupu.

See tegur on lahutamatult seotud teise teguriga — tarbijate ostude struktuuriga. Ühe kauba ostmine kutsub tihti esile nõudmise mõne teise kauba suhtes. Näiteks koos lihaga ostetakse tihti köögivilja, veinidega — puuvilja, galanteriiga — parfümeeriat jne. Seepärast on ostjate huvides otstarbekohane koondada ühte kauplusesse müümiseks erinevaid, kuid üheaegselt nõutavaid kaupu. See omakorda võimaldab suurendada kaubandusettevõtte käivet, kindlustada tema rentaablust ja avada väikese teenindamisraadiusega kauplusi.

Kuid kõiki kaupu ei ole võimalik ühendada müümiseks ühes kaupluses. Tuleb veel arvestada üksikute kaupade füüsikalis-keemilisi omadusi ja tarbimise iseärasusi. Nii näiteks müüakse petrooleumi ja teisi naftasaadusi nende eriliste füüsikalis-keemiliste omaduste (tuleohtlikud, määrivad, omavad erilist teravat lõhna, mis mõjub halvasti paljude kaupade kvaliteedile) tõttu eri ettevõtetes.

Leib ja piimasaadused kui kodustes tingimustes ilma edasise töötlemiseta tarbitavad kaubad nõuavad eraldamist teistest kaupadest, samuti erilisi tingimusi säilitamisel ja realiseerimisel. Seepärast on otstarbekohane selliseid kaupu nagu pagaritooted ja piim müüa eraldi kauplustes, vaatamata sellele, et nad on iga päev ja massiliselt nõutavad kaubad ning nõudmise poolest tihedalt seotud teiste toiduainetega. Kui seda pole võimalik teha vähese nõudmise tõttu, ruumide puudumise tõttu või teistel põhjustel, siis eraldatakse toiduainete kauplustes piimasaaduste ja leiva jaoks eri müügikohad (töökohad).

Kaupluse tüübi valikut mõjutab ka kaubandusliku ruumi suurus. Osa kauplusi, näiteks valmisriiete ja riidekauplusi, on majanduslikult otstarbekohane luua sinna, kus müügisaali pindala võimaldab paigutada vähemalt neli müüja töökohta. Oletame, et kaupluse pindala lubab organiseerida ainult kaks töökohta. Sellisel juhul on parem selles ruumis valmisriiete kaupluse asemel avada peakatete kauplus (kui see on vajalik), milles on võimalik kindlustada küllaldaselt lai sortiment ja rentaabel töö.

Tähelepanu tuleb pöörata kaupluse asukohale. Suurtes linnades, tihedalt asustatud rajoonides, linna kesksetel magistraalidel, s. t. kohtades, kus esineb pidev kontsentreeritud kaupade nõudmine, asuvate kaupluste tüübid erinevad oluliselt müügikohtade arvu, spetsialiseerimise ja käibe mahu poolest kaubandusettevõtete tüüpidest, mis asuvad väikestes linnades või hõredalt asustatud linnarajoonides.

Kaupluse tüübi valikul on samuti tähtsaks teguriks rentaablus. Tuleb luua selliseid kaupluste tüüpe, mis kõigi muude tingimuste juures võivad kindlustada rentaabli töö.

Jaevõrgu spetsialiseerimine

Ühe kaubarühma või piiratud arvu kaubarühmade kaupade eraldamist müümiseks kaubandusettevõttes nimetatakse jaevõrgu spetsialiseerimiseks. Spetsialiseeritud võrku kuuluvad näiteks iga liiki riiet (puuvillast, villast, siid- ja linast) müüvad kauplused, samuti kauplused, mille sortimendis on ainult puuvillane või siidriie jne. Tüpiseerimise ja spetsialiseerimise mõisted on üksteisega tihedalt seotud, kuid siiski mitte samased.

Kaubandusettevõtete tüpiseerimine toimub rea tunnuste — sortimendi, käibe, töökohtade arvu ja kaubandusliku ruumi pindala kõige otstarbekohasema kooskõlastamise alusel.

Spetsialiseerimine põhineb piiratud arvu kaubarühmi sisaldava sortimendi kindlaksmääramisel. Seega on kaubandusettevõtete spetsialiseerimine tüpiseerimise protsessis tähtsamaks elemendiks.

Eristatakse kaubandusettevõtete kitsast ja laialdast spetsialiseerimist. Laialdase spetsialiseerimise puhul sisaldab kaupluse sortiment mitmest alarühmast koosneva kaubaharu kaupu. Näiteks realiseerib ehitusmaterjalide kauplus värvi- ja keemiakaupu, rauatooteid, tapeeti jm.; bakaal- ja gastronoomiakaupade kauplus müüb jahu, tangu, suhkrut, teed, kuivatatud puuvilja ning vorsti, viina- ja veinisaadusi, tubakatooteid jt. bakaal- ja gastronoomiakaupu.

Kitsa spetsialiseerimise puhul on kauplustes müügil ainult üht kaupa või ühe rühma kaupu, näiteks värvi- ja keemiakaupade kauplus, tapeedikauplus, teekauplus, juustukauplus, lihast pooltoodete kauplus jne.

Spetsialiseeritud kaubandusettevõtetel on rida eeliseid võrreldes spetsialiseerimata ettevõtetega. 1) Spetsialiseeritud kaupluses on kindlustatud ühe kaubarühma piirides laiem valik mitmesugust sorti kaupadest. Teekaupluses on tee sortide valik mitu korda suurem kui harilikus toiduainete kaupluses; ainult pesu müüvates spetsialiseeritud kauplustes on pesu sortiment mitmekülgsem kui valmisriiete ja pesu kaupluses või kombineeritud tööstuskaupade kaupluses jne.

Tarbijate teenindamine on spetsialiseeritud kauplustes kõrgemal tasemel. 2) Spetsialiseeritud kaupluse müüjal on kõrgem kvalifikatsioon, kuna tema on spetsialiseerunud kitsa kaubarühma müümisele ja tunneb seda üksikasjaliselt. 3) Spetsialiseeritud ettevõtete juhtimist, nende varustamist kaupadega, nende varade arvestust ja tegevuse kontrollimist on kergem organiseerida kui laiema kaupade sortimendiga kombineeritud ja segakauplustes.

4) Spetsialiseerimine parandab jaekaubandusvõrgu kvaliteeti ja tõstab järsult elanikkonna kaubandusliku teenindamise kultuuri.

Kombineeritud, universaal- ja segakauplused

Vaatamata kaubandusettevõtete spetsialiseerimise suurtele eelistele üksikute kaupade alal on sellel ka mõningaid puudusi. Võtame näiteks spetsialiseeritud kauplused toiduainete alal — liha-, kala- ja köögiviljakauplused. See spetsialiseerimine kaubatunnuste järgi on real juhtudel ostjale ebamugav. Näiteks ainult spetsialiseeritud võrgu olemasolul ei saa ostja ühes kohas osta liha, kala ja köögivilja, vaid on sunnitud käima kolmes spetsialiseeritud kaupluses. See puudus kõrvaldatakse kombineeritud kaupluste organiseerimisega, kuhu on koondatud tarbijate nõudmise ühtsusega omavahel seotud kaubarühmad (liha-, kala- ja köögiviljakauplused, veini- ja tubakakauplused, saia- ja kondiitritoodete kauplused, galanterii-, trikotaaži- ja parfümeeriakauplused, peakatete ja valmisriiete kauplused jt.).

Kombineeritud kaupluses on üksikute kaubarühmade müügikohad (müüjate töökohad) spetsialiseeritud, s. t. eraldatud. Kaupade müüki teostab müüja, kes on spetsialist vastava kaubarühma alal. Selles on kombineeritud kaupluse põhiline erinevus võrreldes segakauplusega, kus eri liiki kaupade müügikohad on eraldamata.

Jaekaubandusettevõtteid, mille sortiment koosneb paljudest kaupluse vastavatesse suurtesse kaubasektsioonidesse või osakondadesse jaotatud kaubarühmadest, nimetatakse universaalkauplusteks (univermagideks). Universaalkauplus kujutab endast sisuliselt rida spetsialiseeritud kauplusi, mis ostjate mugavuse huvides on ühendatud ühte müügiruumi.

Universaalkauplused jagunevad tööstuskaupade ja toidukaupade universaalkauplusteks. Segasortimendiga kauplusi organiseeritakse väikestes asulates ja maakohtades.

Linnaliste toiduainetekaupluste tüübid

Kaupluste sortimendi valikul tuleb arvesse võtta järgmisi tarbijate nõudmise ja toidukaupade sortimendi iseärasusi:

1) Enamik toidukaupu (leib, sool, tangud, suhkur, liha, köögivili jt.) on lihtsa sortimendiga ja massiliselt iga päev nõutavad kaubad.

2) Tunduv osa toidukaupu on nõudmise poolest omavahel seotud; toiduvalmistamiseks vajalikke aineid — liha, kala, köögivilja ja bakaalkaupu ostetakse tihti üheaegselt.

3) Rida toidukaupu kuuluvad keeruka sortimendiga ja suhteliselt harva nõutavate kaupade hulka (kõrgemat sorti kondiitritooted, gastronoomiakaupade delikatess-sordid, veini- ja viinatooted jt.).

4) Paljud toidukaubad on kiiresti riknevad ja vajavad seega erilist säilitamisrežiimi ning erilist kaubanduslikku töötlemist. Liha, kala, piima ja mõnede gastronoomiakaupade jaoks on vaja

külmutusseadmeid; leiva ja piima müük teeb vajalikuks kõrgendatud sanitaarhügieeniliste tingimuste loomise kaupluses.

Nimetatud iseärasused teevad ühelt poolt vajalikuks põhiliste massiliselt nõutavate toidukaupade ühendamise ühe ettevõtte piirides ja ettevõtete võimalikult maksimaalse lähendamise tarbijale, ja teiselt poolt — keeruka sortimendiga ja kiiresti riknevate toiduainete müügi spetsialiseerimise. Linnaline toiduainete kaupluste võrk peab arenema kombineeritud ja spetsialiseeritud kaupluste ratsionaalse ühendamise teel.

Linnalise toiduainete kaupluse põhitüübiks on k o m b i n e e r i t u d toiduainetekauplus (продмаг), milles müüakse bakaalkaupu, gastronoomiakaupu, piima ja piimasaadusi, leiba, liha, kala, köögivilja, kondiitritooteid, viinasaadusi ning tubakatooteid. Kõige ratsionaalsemateks tüüpideks peetakse 6, 9, 12 töökohaga toiduainete kauplusi (tabel 1).

Sellised kombineeritud toiduainetekauplused kindlustavad põhiliste toidukaupade müüki ühes ettevõttes, müüjate töökohtadel küllaldase valimiku igast kaubarühmast, müüjate spetsialiseerimise ja täie koormatuse, samuti kaubandusliku sisustuse õige kasutamise.

Tabel 1

Kombineeritud toiduainetekaupluse pindala ja töökohtade sortiment	Kauplused		
	6 töökohaga	9 töökohaga	12 töökohaga
Kaupluse pindala (m^2)	240	325	400
Töökohtade sortiment:			
Leib	1	1	1
Bakaalkaubad	—	1	2
Kondiitritooted	—	1	1
Bakaalkaubad ja kondiitritooted	1	—	—
Veinid ja gastronoomiakaubad	1	—	—
Lihagastronoomia ja veinid	—	1	1
Kalagastronoomia ja veinid	—	1	1
Piimasaadused	—	1	1
Kala ja kalasaadused	1	1	1
Liha	1	1	2
Köögivili	1	1	2

K o m b i n e e r i t u d b a k a a l - j a g a s t r o n o o m i a k a u p a d e k a u p l u s müüb bakaalkaupu, gastronoomiakaupu ja kondiitritooteid, tükiviisi pagaritooteid, piimasaadusi, mune, veini- ja viinatooteid, rohelist köögivilja, tubakatooteid, tuletikke. See kauplusetüüp on iseloomulik kohalike kaubastute süsteemile. Kõige ratsionaalsemateks tüüpideks peetakse 2, 3 ja 6 töökohaga bakaal- ja gastronoomiakaupade kauplusi (tabel 2).

Tabel 2

Bakaal- ja gastronoomiakaupluse pindala ja töökohtade sortiment	Kauplused		
	2 töökohaga	3 töökohaga	6 töökohaga
Kaupluse pindala (m²)	85	100	200
Töökohtade sortiment:			
Bakaalkaubad	—	—	2
Bakaalkaubad ja kondiitritooted	1	1	—
Kondiitritooted	—	—	1
Lihagastronoomiakaubad	—	—	1
Kalagastronoomiakaubad	—	—	1
Gastronoomiakaubad ja veinid	1	1	—
Piimasaadused	—	—	1
Leib	—	1	—

Liha-, kala- ja köögiviljakaupluse sortimendis on liha, linnud, rasv, kala (värske, soolatud, külmutatud, elus- ja suitsukala), heeringad, konservid, värske, soolatud ja marineeritud köögivili, roheline köögivili, vürtsid. Neid kauplusi on kaht tüüpi, mis erinevad ruumide mõõtmete ja töökohtade arvu poolest.

Esimest tüüpi kaupluse pindala on 130 m² ja seal on 3 töökohta, teist tüüpi kauplusel — 180 m² ja 5 töökohta.

Veini- ja tubakakaupluse sortimenti kuuluvad vein, viin, õlu pudelites, tubakatooted ja kaassortimendi kaubana — tuletikud ja suitsetamistarbed (suitsupitsid, piibud, portsigarid jt.). Selliseid kauplusi avatakse 1—2 töökohaga kaubanduslikes ruumides.

Linnalises toiduainete jaekaubanduses on laialdaselt levinud järgmised spetsialiseeritud kaupluste tüübid: leiva- ja saiakauplused; piimakauplused, kus kaassortimendi kaubana müüakse lihagastronoomiakaupa ja konserve; puuviljakauplused veini- ja viinasaaduste ning kondiitritoodetega; köögivilja-, kala- ja lihakauplused.

Spetsialiseeritud toiduainetekaupluste minimaalne töökohtade arv ja vajalik kaubanduslike ruumide pindala on antud tabelis 3.

Tabel 3

Spetsialiseeritud toiduainetekaupluste tüübid	Töökohtade arv	Kaupluse pindala (m²)
Leivakauplus	2—3	70
Leiva- ja kondiitritoodete kauplus	4	100
Köögi- ja puuviljakauplus	5	180
Köögiviljakauplus	2	70
Puuviljakauplus	2	75
Lihakauplus	3	100

Suuri, 12 ja enam töökohaga universaalseid toiduainete kauplusi organiseerivad Gastronoomiakaupluste Peavalitsuse kontorid. Seda tüüpi kaupluste avamine on otstarbekohane ainult suurtes linnades.

Toiduainete kaubanduses on levinud ka eriliste teenindamisviisidega kauplused.

Dieetkaupade kauplusi luuakse suurtes linnades dieettoiduainete müümiseks elanikkonnale. Need kauplused organiseerivad ostjaile arstlikke konsultatsioone.

Tükk-kaupade kauplused erinevad harilikest toiduainete kauplustest sellega, et nad müüvad ainult juba varemalt ja vastavates kogustes valmiskaalutud ja pakitud (fasseeritud) kaupu.

Tükk-kaupade kaupluste võrgu arendamisel on toiduainete kaubanduses suured perspektiivid, sest valmiskaalumata toidukaupade müümisel kulutavad müüjad palju aega vedelainete kallamiseks, kaupade lõikamiseks ja kaalumiseks. Nende tööprotsesside kõrvaldamine tõstab tunduvalt müüjate tööjõudlust, vähendab kaubakadusid, säästab ostjate teenindamiseks vajalikku aega ja ühes sellega suurendab kaupluste läbilaskevõimet.

Müüjateta kauplused (ostjate iseteenindamine). Tükk-kaupade kaupluste edasiseks arenguvormiks on müüjateta kauplused. Valmiskaalutud hästituntud kaupade müümisel ei vaja ostja müüjalt erilist abi ja suudab iseseisvalt välja valida vajalikke, lettidele, püramiidriiulitele (astmestikele) ja kappidesse asetatud kaupu. Kauplusest väljumisel esitatakse kaup kontrolörilepakkijale, kes pakib ostetud kauba, arvestab ostja poolt valitud kauba väärtuse ja võtab vastu raha.

Sellel kauplusel on suured eelised võrreldes harilike kauplustega: käibekulud teenindava personali ülalpidamiseks on tunduvalt väiksemad, ostja säästab aega iga päev nõutavate kaupade muretsemisel.

On olemas erilist tüüpi toiduainetekauplusi, kus võimaldatakse tarbijatel ostetud saadusi tarbida kohapeal. Need on jaekaubandusettevõtete ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtete vahepealseteks kauplusteks. Nende hulka kuuluvad:

kauplus-kohvikud, kes müüvad pirukaid, torte ja teisi kondiitritooteid, jäätist, alkoholita jooke, teed, kohvi ja kakaod. Kaupluses on lauad, millele ostja soovi korral serveeritakse tellitud saadusi ja jooke;

karastusjookide ja jäätise kaupluste sortimendis on alkoholita joogid, jäätis, puuvilja- ja teised mahlad. Neid saadusi müüakse väljaviimiseks ja kohapeal tarbimiseks.

Linnaliste tööstuskaupade kaupluste tüübid

Tööstuskaupade kaubandust iseloomustavad järgmised iseärasused:

1) Üksikute kaupade nõudmise perioodilisus. Näiteks nõudmine rõivastusesemetele ja jalatsitele muutub sõltu-

valt hooajast. Kevadel ja suvel on suurem nõudmine suvejalatsitele, suverõivastele jne. Talvel on esikohal nõudmine karusnahkadele ja karusnahast toodetele, viltjalatsitele, talverõivastele, kalossidele jne.

2) Kauba hoolikam valimine ostja poolt. Tööstuskaupade ostmisel teeb ostja lõpliku valiku pärast toote eri markide ja tüüpide võrdlemist (raadiod, fotoaparaadid jne.), pärast toote passimist ja kehakujule ning kasvule sobitamist (valmisriided, jalatsid, peakatted), pärast maitsele vastavate värvuste väljavalimist (riie, rõivastusesemed, trikootooted jne.).

3) Tarbijate nõudmise sõltuvus moest. Selliste kaupade, nagu naiste peakatete, rõivastusesemete, riide jt. sortiment allub tunduvalt moe mõjule. Seoses moe muutumisega võivad eelmisel hooajal palju nõutud tegumoed ja värvused järgneval hooajal muutuda väheminevateks.

4) Sortimendi keerukus. Enamik tööstuskaupu on keeruka sortimendiga. Mõnedes kaubarühmades, näiteks galanteriikaupadel, loetletakse sadu ja tuhandeid nimetusi ja artikleid.

Seoses sotsialistliku tööstuse pideva kasvuga laieneb kaupade sortiment pidevalt, müügile tuleb üha uusi kaupu. Kaupade sortimendi laienemine ja rikastumine nõuab uusi meetodeid nende müümisel ja tarbijani suunamisel.

Üksikute kaupade tootmise areng kutsub esile uut tüüpi kaupluste tekkimise, näiteks gaasiaparaatide, sõiduautode, mootor- ja jalgrataste jt. müümiseks.

Sortimendi keerukus ja tarbijate nõudmise iseärasused teevad vajalikuks spetsialiseerida tööstuskaupade kauplusi rohkem kui toiduainete kauplusi. Suurte linnade tööstuskaupade jaevõrgus on kaupluse põhitüübiks spetsialiseeritud kauplus. Samuti on otstarbekohane kombineeritud kaupluste organiseerimine, kus on ühendatud tarbimise otstarbe poolest lähedased kaubad, näiteks valmisriiete kauplused, koduste tarbeesemete kauplused, kultuurikaupade kauplused jne.

Meie linnades on levinud järgmised tööstuskaupade kaupluste tüübid:

Kauplused rõivastusesemete ja jalatsite müümiseks (valmisriided, pesu, peakatted, karusnahad, jalatsid). Nende kaupade osas luuakse kitsalt spetsialiseeritud ja spetsialiseeritud kauplusi.

Kitsa spetsialiseerimise puhul eraldatakse müügiks osa sortimendist. Näiteks valmisriiete osas organiseeritakse kauplusi ainult meeste valmisriiete või naiste valmisriiete müümiseks, laste valmisriiete või pesu müümiseks. Suurtes linnades luuakse eraldi kauplused naiste jalatsite, naiste peakatete, karusnahkade jne. müümiseks.

Spetsialiseeritud kauplustes on müügil iga liiki valmisriideid ja jalatseid, üksikud liigid on jaotatud kaupluses olevatesse sektsioonidesse.

Valmisriideid on otstarbekohane müüa 8 või 4 töökohaga kaupluses.

8 töökohaga kaupluses on olemas kõik valmisriiete liigid. Kaupluse üldpindala peab olema 300 m².

Nelja töökohaga kaupluse sortimendis on meeste, naiste ja laste pealisriiete ja pesu põhiliigid. Iga riieteliigi jaoks on loodud eraldi töökoht. Sellise kaupluse võib organiseerida ruumis pindalaga 175 m².

Kauplus tüüpi „Peakatted ja karusnahad" luuakse 2 või 4 töökohaga. Kaupluse üldpindala peab olema 2 töökohaga kaupluses 60 m² ja 4 töökohaga kaupluses 120 m².

Jalatsite müümisel on tunnustatud kõige ratsionaalsemateks tüüpideks 6 ja 3 töökohaga kauplused. 6 töökohaga jalatsikaupluse organiseerimine on võimalik, kui kaupluse üldpindala moodustab 190 m², 3 töökohaga kaupluse organiseerimine nõuab 105 m².

Suurema töökohtade arvuga kauplustes toimub töökohtade üksikasjalisem spetsialiseerimine. Nii näiteks toimub 2 töökohaga peakatete ja karusnahkade kaupluses ühel töökohal peakatete müük, teisel karusnahkade müük; 4 töökohaga kaupluses toimub peakatete müük kahel töökohal: ühel meeste, teisel naiste peakatted. Karusnahad jaotatakse samuti kahele töökohale: ühele — karusnahast valmistooted, teisele — kraed, karusnahad, samuti karusnahast peakatted. Samasugune töökohtade spetsialiseerimine viiakse läbi ka jalatsikauplustes.

Kauplused kangaskaupade müümiseks. Linnakaupluse põhitüübiks tuleb lugeda spetsialiseeritud kauplust, mis müüb täielikus sortimendis kangaskaupu ja kaasuva sortimendi kaupu (niiti jm.). Selliseid kauplusi organiseeritakse kaht tüüpi: 8 ja 4 töökohaga. Vajalik pindala 8 töökohaga kauplusele on 220 m² ja 4 töökohaga kauplusele 130 m². Suurtes linnades on otstarbekohane organiseerida kitsalt spetsialiseeritud kauplusi, mis müüvad ainult puuvillast riiet, siidriiet, villaseid või linaseid kangaid.

Kauplused galanteriì, trikotaaži ja parfümeeria müümiseks. Sellistel kauplustel on järgnevad tüübid:

a) Spetsialiseeritud galanteriikauplused, milledes on ka lihtne sortiment parfümeeriat ja väikesi trikooesemeid.

b) Spetsialiseeritud parfümeeriakauplused.

c) Sanitaar- ja hügieenitarbeid, ravimeid ja parfümeeria-kosmeetikakaupu realiseerivad kauplused. Selliseid kauplusi organiseeritakse Tervishoiu Ministeeriumi Apteekide Peavalitsuse süsteemis.

d) Kombineeritud galanterii-trikotaaž- ja parfümeeriakauplused, milles on spetsialiseeritud töökohad galanterii-trikotaaži ja parfümeeria jaoks. Suurtes kauplustes eraldatakse eri töökohad: 1) suurtele ja väikestele trikooesemetele, 2) nahkgalanteriile, 3) väikestele galanteriikaupadele ja 4) paela-pitsikaupade jaoks.

Kõige ratsionaalsemad galanterii-, trikotaaž- ja parfümeeriakaupluste tüübid, sõltuvalt kaupluse ruumi suurusest, on järgmised:

Tabel 4

Kaupluse pindala (m^2)	Kokku	Töökohtade arv		
		neist		
		galanteriikaubad	trikotaaž ja pesu	parfümeeria
90	3	1	1	1
160	6	3	2	1
265	9	4	3	2
330	12	6	4	2

Kauplused majapidamise tarbeesemete müümiseks järgneva sortimendiga: nõud (portselan-, fajanss-, metallnõud), majapidamiskaubad (ketid, sadulsepatooted, punutud esemed, värvid, lakid, ehitusmaterjalid), metalltooted (noad, metallusikad, majapidamise tööriistad, lukud), elektrikaubad, tapeedid, mööbel, vaibad, petrooleum.

Majapidamistarvete kaupluse põhitüüpideks on spetsialiseeritud ja kombineeritud kauplused.

Majapidamise tarbeesemete müügiks määratud kaupluste enamlevinud tüüpideks on mööblikauplused, kes müüvad iga liiki mööblit, voodeid, madratseid, sulgedest tooteid, vaipu, portjääre, mööbli- ja drapeerimisfurnituuri, ning ehitusmaterjalide kauplused, kelle sortimendis on värvikaubad, tapeedid, ehitusmaterjalid, elektri- ja rauakaubad, sanitaartehnilised seadmed. Sõltuvalt müügiruumi suurusest on otstarbekohane ehitusmaterjalide kauplusi luua 3, 6 ja 10 töökohaga (tabel 5).

Tabel 5

Ehitusmaterjalide kaupluste pindala ja töökohtade sortiment	Kauplused		
	3 töökohaga	6 töökohaga	10 töökohaga
Kaupluse pindala (m^2)	155	265	425
Töökohtade sortiment:			
Ehitusmaterjalid	1	2	2
Värvi- ja keemiakaubad	1	1	2
Rauakaubad, tööriistad, elektriinstallatsiooni materjalid	1	1	2
Aknaklaas	—	1	2
Tapeedid	—	1	2

Majapidamistarvete ja nõude kauplusi organiseeritakse kolme tüüpi: esimene — 3 töökohaga, teine — 6 töökohaga ja kolmas — 8 töökohaga.

Tabel 6

Majapidamistarvete ja nõude kaupluste pindala ja töökohtade sortiment	Kauplused		
	3 töökohaga	6 töökohaga	8 töökohaga
Kaupluse pindala (m²)	100	215	290
Töökohtade sortiment:			
Portselan-, fajanss- ja klaaskaubad ning plastmassist tooted	1	2	3
Majapidamiskaubad ja tapeet	1	—	—
Metallnõud ja elektrikaubad	1	—	—
Majapidamiskaubad ja metallnõud	—	2	3
Elektrikaubad	—	1	1
Tapeedid	—	1	1

Majapidamise tarbeesemete müügiks määratud kaupluste eri tüübiks on petrooleumipoed, mille sortimenti kuulub peale petrooleumi veel denaturaat ja bensiin ning kaasuva nõudmisega kaupadest seep, kaustiline sooda, pesusooda, puusüsi, tahid, küünlad jt. majapidamistarbed.

Petrooleumipoodide jaoks ehitatakse eraldi kivist või betoonist hooned või neile antakse kaubanduslikud ruumid madalate kivist eluhoonete esimesel korrusel. Petrooleumipoodide teenindamise piirkond peab olema väike, et nad oleksid maksimaalselt lähendatud tarbijaile.

Kauplused kultuurikaupade müümiseks järgnevate kaupadega: kooli- ja kirjutustarbed, raadiokaubad, fotokaubad, muusikariistad, mänguasjad, spordi-, jahi- ja kalastustarbed.

Kaupluse põhitüübiks väikestes linnades on kombineeritud kultuurikaupade kauplus, suurtes linnades — spetsialiseeritud kauplus, kus müüakse „kultuurikaupade" nimetuse alla ühendatud kaupu.

Kombineeritud kultuurikaupade kaupluste sortimendis võivad olla kõik kultuurikaupade rühmad või mõned kaubaliigid. Kauplusi, kus müüakse kultuurikaupade kõigi rühmade kaupu, on otstarbekohane organiseerida 3, 6, 10 ja 15 töökohaga (tabel 7).

Rööbiti nende kauplustega võidakse organiseerida kombineeritud kauplusi, mille sortiment koosneb mõnedest kaubarühmadest: mänguasjade, kooli- ja kirjutustarvete kauplusi 2, 4, 6 ja 8 töökohaga, võrdse arvu töökohtadega igas kaubarühmas; foto-, raadiokaupade, muusikariistade kauplusi 4 töökohaga (2 kohta muusikariistade müümiseks, raadiokaupade ja fotokaupade jaoks kummalegi 1 töökoht) ja 6 töökohaga (3 — muusikariistadele, 2 — raadiokaupadele ja 1 — fotokaupadele).

Kultuurikaupade spetsialiseeritud kaupluste kõige ratsionaalsemateks tüüpideks on tunnustatud järgmised kauplused: raadiokaupadele 4 töökohaga (kaupluse pindala 100 m²), fotokaupadele 3 töökohaga (pindala 75 m²), muusikariistadele 4 töökohaga, eraldades

Tabel 7

Kombineeritud kultuurikaupade kaupluste pindala ja töökohtade sortimine	Kauplused			
	3 töökohaga	6 töökohaga	10 töökohaga	15 töökohaga
Kaupluse pindala (m²)	100	215	330	485
Töökohtade sortiment:				
Mänguasjad, kooli- ja kirjutustarbed	1	—	—	—
Muusikariistad ja raadiokaubad	1	—	—	—
Fotokaubad ja sporditarbed	1	—	—	—
Muusikariistad	—	1	2	4
sealhulgas grammofonid ja heliplaadid	—	—	—	2
Raadiokaubad	—	1	1	2
Fotokaubad	—	1	1	2
Kooli- ja kirjutustarbed	—	1	2	3
Mänguasjad	—	1	2	2
Sporditarbed	—	1	2	2

ühe töökoha heliplaatide ja grammofonide müügiks (pindala 100 m²).

Sporditarvete kauplusi on parem luua 6 ja 10 töökohaga. Sporditarvete kaupluste vajalik pindala ja töökohtade spetsialiseerimine on toodud tabelis 8.

Tabel 8

Sporditarvete kaupluste pindala ja töökohtade sortiment	Kauplused	
	6 töökohaga	10 töökohaga
Kaupluse pindala (m²)	215	295
Töökohtade sortiment:		
Suusad, uisud, spordijalatsid	1	2
Jalg- ja mootorrattad	1	1
Fotokaubad	1	2
Spordiriietus	1	1
Püssid ja jahitarbed	1	1
Spordiinventar ja tagavaraosad	1	2
Sportlikud mängud	—	1

Erilisel kohal on kingitusekauplused. Nende kaupluste kaupade sortiment koostatakse arvesse võttes kingitustena kasutatavate kaupade valikut. Kingitusekauplustes müüakse galanteriid (naiste käekotid, pearätid jne.), parfümeeriat, kooli- ja kirjutustarbeid, mänguasju, portselannõusid, tubaka-, kondiitri- ning veini- ja viinatooteid.

Juveelikauplused. Kõrvuti juveelitoodete ja kellade müügiga võtavad need kauplused vastu individuaaltellimusi kuldesemete

valmistamiseks tellija poolt valitud jooniste ja tegumoodide järgi. Individuaaltellimusi võtavad vastu ainult need kauplused, mis asuvad ühes linnas Juveelikaubanduse Peavalitsuse juveelivabrikutega. Suuremate juveelikaupluste koosseisus on kellassepad kellade remontimiseks (garantii kohaselt).

Universaalkauplused (univermagid). Tööstuskaupade universaalkauplusteks nimetatakse kauplusi, millel on järgmine kaupade sortiment, jaotatud iseseisvate osakondade (sektsioonide) järgi: kangaskaubad, valmisriided, pesu, trikotaaž, galanterii, parfümeeria, peakatted, karusnahad, karusnahakaubad, jalatsid, majapidamisnõud, sporditarbed, muusikariistad, raadiokaubad, fotokaubad, mänguasjad, paberikaubad.

Universaalkauplused asuvad harilikult selleks spetsiaalselt ehitatud või kohandatud suurtes hoonetes. Universaalkaupluste põhieeliseks on mitmekülgses sortimendis suurte kaubakoguste keskendamine ühte ruumi. See loob tunduvaid mugavusi tarbijaile. Universaalkauplused võitlevad süstemaatiliselt kaupade kõrge kvaliteedi eest, hoolikalt kontrollides kogu müügile tulevat toodangut. Nad on ühtlasi eesrindliku kaubandustehnika eeskujudeks.

Universaalkaupluse organiseerimiseks määratud kaubandusruumi pindala peab moodustama vähemalt 600 m² (mööbli müügita) või 1000 m² (kui sortimendis on ka mööbel). Universaalkaupluses on vähemalt 20 töökohta. NSV Liidu Kaubandusministeerium näeb ette uut tüüpi universaalkaupluste ehitamist 40, 60, 100 ja 200 töökohaga. Suurlinnades organiseeritakse universaalkauplusi veelgi suurema töökohtade arvuga.

Universaalkaupluste eriliigiks on laste tarbeesemete kauplused, kus on organiseeritud kõigi lastele vajalike kaupade müük. Nende kaupluste sortimenti kuuluvad järgmised kaubarühmad: valmisriided (sealhulgas õpilaste vormiriietus), jalatsid, peakatted, pesu, imikutarbed, trikotaaž, galanterii (lastele vajalikud esemed), sanitaartarbed ja laste hooldamise esemed, lastemööbel, laste hooldamiseks vajalikud majapidamistarbed ja nõud, mänguasjad, lasteraamatud, sportlikud lastemängud, kooli- ja kirjutustarbed, õppevahendid ja õpikud.

Kaubandusliku teenindamise erivormidega tööstuskaupade kauplused

Komisjonikauplused. Need kauplused teostavad vahendusoperatsioone, osutades elanikkonnale teenuseid uute ja tarvitatud esemete komisjonile võtmisega ja nende müümisega. Teenuste osutamise eest võtavad komisjonikauplused esemeid komisjonile andnud isikuilt teatud protsendi müüdud eseme summast. Protsendilise tasumäära suurus määratakse kindlaks valitsuse määrusega. Komisjonikauplusi avatakse linnades ainult NSV Liidu Kaubandusministeeriumi kaubandusorganisatsioonide poolt.

Ostupunktid ja juhuslike esemete müügi kauplused. Ostupunktid ostavad sularaha eest elanikkonnalt nii uusi kui ka tarvitatud, remonti ja restaureerimist mitte vajavaid esemeid. Ostetud esemete müük toimub spetsiaalsetes ostetud esemete müügi kauplustes.

Ostupunktide ja juhuslike esemete müügi kauplusi avavad kohalikud kaubastud ja tööndusskooperatsioon.

Sõiduautode, mootorrataste ja jalgrataste müügi kauplused. Need kauplused osutavad ostjale ka tehnilist abi, annavad konsultatsioone, teostavad profülaktilist, jooksvat ja kapitaalremonti neist kauplustest ostetud sõiduautodele ja mootorratastele.

Kaubandusvõrgu paigutus

Kaubandusvõrgu tüpiseerimine on lahutamatult seotud kaubandusvõrgu paigutamise probleemiga. Kaubandusvõrgu paigutamine ja tüpiseerimine — need on kaks külge jaevõrgu plaanipärase arendamise ühtses protsessis. Iga linna kaubandusvõrgu arendamise plaan sisaldab mitte ainult võrgu arvulise suurenemise ülesandeid, vaid samaaegselt abinõusid kaubandusvõrgu tüpiseerimise ja tema õige paigutamise alal. See plaan kinnitatakse kohalike nõukogude poolt kaubandusvõrgu arendamise riikliku plaani alusel.

Kaubandusvõrgu arendamise plaanid jagunevad perspektiivseteks, mis näevad ette kaubandusvõrgu arendamise ja ümberkorraldamise abinõud pikemaks perioodiks (3—5 aastat), ja jooksvateks.

Linna kaubandusvõrgu perspektiivplaan on selle linna arendamise üldise perspektiivplaani osaks ja määrab kindlaks eri tüüpi kaupluste arvu muutumise aastate järgi.

Perspektiivplaanis nähakse ette kaubandusvõrgu paigutamise põhisuunad, linna üksikute rajoonide ja tänavate kaubandusvõrguga varustamise ülesanded, abinõud tegutsevate kaupluste spetsialiseerimise, suurendamise ja sortimendi muutmise alal.

Kaubandusvõrgu arendamise jooksvad plaanid koostatakse üheks aastaks perspektiivplaani alusel ja nad määravad igale kaubandusorganisatsioonile konkreetsed tähtajad kaubandusvõrgu avamise, paigutamise ja tüpiseerimise alal. Kaubandusvõrgu suurus määratakse jaekaubakäibe plaani mahu ning struktuuri ja kaubandusvõrgu arendamise ülesande alusel, arvesse võttes kaubandusorganisatsioonidele kapitaalmahutusteks eraldatud vahendeid.

Aastaplaani koostisosaks on kava võrgu paigutamiseks linna territooriumil: näidatakse ära uute majade esimestel korrustel kaubandusorganisatsioonidele üle antud ruumides avatavate kaupluste aadressid, ehitamisele kuuluvad või ehitatavad spetsiaalsed kaubanduslikud hooned, töötavate kaupluste kaupade sortimendi muutused, iga kaupluse avamise tähtaeg. Selline kava planeeritakse igale kaubandusorganisatsioonile.

Kaubandusvõrgu arendamise plaanidel on vanades ja uutes linnades omad erinevused. Vanades linnades on ajalooliselt välja kujunenud kaubanduskeskused ja kaubanduslikud tänavad. Sageli on neis keskustes ja tänavates liiga palju üht tüüpi kauplusi, kusjuures teised kauplused puuduvad. Seepärast on nende linnade kaubandusvõrgu arendamise plaanides tähtis koht tüüpide ja sortimendi muutmise ning kõrvuti asetsevate väikeste kaupluste ühendamise küsimustel.

Kaupluste ruumide ühendamine annab suurt majanduslikku efekti. Käibekulud alanevad, seda just esmajoones administratiiv- ja teenindava personali vähendamise arvel. Kaubanduslike ruumide pindala kasutatakse ratsionaalsemalt. Avaneb võimalus spetsialiseeritud töökohtade ja sektsioonide (osakondade) loomiseks, kaupade sortimendi laiendamiseks, millega kaasub müüjate tööjõudluse kasv ja kaubakäibe suurenemine. Mitme kõrvuti asetsenud väikese kaupluse ruumide üheks suureks kaupluseks ühendamise praktika näitab, et suurendatud kaupluses tõuseb käive tunduvalt, võrreldes nende väikeste kaupluste käivete summaga enne ühendamist, ning paraneb elanikkonna teenindamise kultuur.

Uutes linnades ja linna kasvavates rajoonides, kus tuleb ehitada uus kaubandusvõrk, on eriline tähtsus kaupluste tüüpide õigel määramisel ja nende ratsionaalsel paigutamisel linna või linna-rajooni territooriumile.

Nagu ülalpool märgitud, osutab kaubandusvõrgu paigutamisele suurt mõju elanikkonna nõudmine üksikutele kaupadele. Neid tingimusi arvesse võttes tuleb ellu viia järgmisi jaekaubandusvõrgu paigutamise printsiipe:

1) Massiliselt ning iga päev nõutavate kaupade (leib, iga päev nõutavad toiduained, petrooleum) ja sageli nõutavate tööstuskaupade (galanterii, trikotaaž, parfümeeria, kooli- ja kirjutustarbed, majapidamistarbed) alal — võrgu lähendamine tarbija elukohale ja ühtlane paigutamine linna territooriumil, arvesse võttes elanikkonna arvu ja tihedust üksikutes tänavates ja rajoonides.

2) Perioodiliselt nõutavad ja keeruka sortimendiga kaubad (valmisriided, jalatsid, kangad, sukad, mööbel) tuleb koondada kauplustesse, mis suudavad kindlustada küllaldast kaupade sortimenti ja müüjate töökohtade spetsialiseerimist.

Keeruka kaupade sortimendiga kaupluste ostjatele maksimaalse lähendamise printsiibi rakendamine põhjustab kaupade hajutamist suure arvu kaupluste vahel ja halvendab elanikkonna kaubanduslikku teenindamist.

3) Üksteist täiendavate kaupluste puhmastamine. Eri kaubarühmadesse kuuluvaid, harilikult koos ostetavaid kaupu (liha, köögivilja, kala, bakaalkaupu, leiba jm.) on otstarbekohane paigutada üksteise lähedusse, et ostjal oleks võimalik muretseda neid vähima ajakuluga.

KAUBANDUSETTEVÕTETE EHITUS JA PLAANISTAMINE. KAUPLUSE EHITUS

Kaupluse ruumidele esitatavad kaubanduslikud ja ekspluatatsioonilised nõuded. Kaupluse ruumid peavad vastama tarbijate kultuurse teenindamise nõuetele, olema müüjatele mugavad töötamiseks ja puhkamiseks ning kindlustama kaubaliste väärtuste säilitamise. Kaupluse ruumide kuju ja mõõtmed peavad kindlustama ostjate voolu õige suunamise ja võimaluse täiendava teenindamise organiseerimiseks (eeltellimuste büroo, kaupade pakkimise lauad jm.). Kauplusel peab olema küllaldane ning otstarbekohane pindala kaupade vastuvõtmiseks, töötlemiseks ja müügiks ettevalmistamiseks, kaupade hoidmiseks jne.

Mitmekorruseliste elumajade esimestel korrustel asuvad kauplused liigitatakse oma ekspluatatsiooniliste omaduste järgi esimesse ja teise järku. Kaupluse järk määratakse kohalike töörahva saadikute nõukogude poolt elumajade ehituse projekteerimise ülesande andmisel. Kummagi järgu kaupluse ruumidele esitatavad nõuded on toodud ära allpool, kaupluse ehituse küsimuste käsitlemisel.

Iga kaupluse ruumid jagunevad järgmisteks põhiosadeks:

1) müügisaal — ruum, kus toimub kaupade müük;

2) operatiivsed abiruumid kaupade vastuvõtmiseks, hoidmiseks ja müügiks ettevalmistamiseks ning taara hoidmiseks;

3) administratiiv- ja elukondlikud ruumid — kaupluse kontor, direktori kabinet, riietusruum, puhke- ja einestamisruum kaupluse personalile;

4) tehnilised abiruumid — katlaruum, söehoidla, külmutuskambrite masinaruum jne.

Kõigi nende osade vahel on olemas teatud kindlad suhted sõltuvalt pindala suurusest, töökohtade arvust ja kaupluse tüübist.

Elumajades asuvate toiduainete kaupluste müügisaalid peavad asuma esimesel korrusel, aga tööstuskaupade kaupluste müügisaalid võivad asuda esimesel ja teisel korrusel. Keldrikorrusele ja soklikorrusele (keldrikorruse ja esimese korruse vahel) võib paigutada veini-, majapidamistarvete ja ehitusmaterjalide kaupluste müügisaalid.

Abiruumid kauba vastuvõtmiseks (vastuvõturuumid), toidu- ja tööstuskaupade ning taara hoidmiseks (laoruumid) asetsevad, sõltuvalt pindalast, esimesel, sokli- või keldrikorrusel.

Ruumides, millede müügisaali kõrgus põrandast laeni on üle 6 m, on võimalik ehitada madal vahekorrus (antresol) administratiiv- ja elukondlike ruumide paigutamiseks.

Tööstuskaupade kauplustes kasutatakse mõnikord vahekorruseid selliste kaupade müügiruumiks, mis ei vaja päeva jooksul täiendamist laoruumist.

Esimese järgu kauplustes peab müügisaali kõrgus olema vähe-

TARTU ÜLIKOOLI

malt 4 m, teise järgu kauplustes — vähemalt 3 m, arvestatult põrandast laelaudade alumise pinnani. Keldri- ja soklikorrustel asuvate kaupluste müügisaalid peavad olema vähemalt 3 m, vahekorrustel — vähemalt 2,8 m kõrged.

Esimesele korrusele paigutatud kaupade laoruumide minimaalne kõrgus on 2,6 m, keldri- ja soklikorrustel — 2,4 m. Administratiiv- ja elukondlike ruumide kõrgus peab olema vähemalt 2,8 m, vahekorrustel vähemalt 2,6 m.

Kaupluse siseviimistlus. Kaupluse seinad peavad olema siledad, pragudeta, aukudeta, esileulatuvate laudadeta ja naelteta. Seinad krohvitakse või kaetakse liimvärviga. Liha-, kala-, köögivilja-, piima- ja gastronoomiakaupluste müügisaalides, kus müüjate töökohtades on kappide asemel lahtised riiulid, kaetakse seina alumine osa kuni 2 m kõrguselt siledate plaatide, kahhelkividega või muu kergesti pestava materjaliga. Täpselt samuti töötatakse välja nende kaupluste liharaiumise ja valmiskaalumise ruumid. Külmutatavates laoruumides kaetakse seinad kergesti pestavate plaatidega vähemalt 1,6 m kõrguseni põrandast.

Iga korruse kogu põrandapind tehakse ühes tasapinnas, lävepakkudeta ja astmeteta. Puupõrandad peavad olema hästi hööveldatud, tihedalt kokku pandud, pragudeta.

Toiduainete kaupluste müügisaalide põrandad tehakse tsemendist, metlahhplaatidest, kaetakse kunstmarmori, asfaltplaatide või linoleumiga. Tööstuskaupade kaupluste müügisaalide põrandad kaetakse peale ülalloetletud materjalide ka parketiga. Laoruumide betoonpõrandad kaetakse asfaldiga, plaatidega jne. Põrandad tehakse müüjate töökohtadel ning administratiiv- ja elukondlikes ruumides soojaks kas puust kattega, parketi või linoleumiga katmise teel. Puust laed peavad olema hästi hööveldatud, krohvitud laed valgendatakse lubjaga või värvitakse liimvärviga.

Sisse- ja väljapääs. Kaupluse ruumidel peavad olema eraldi uksed: ostjatele hoone esiküljes ja kaupade vastuvõtmiseks õuepoolsel küljel, nn. teenistuslik sissepääs.

Uste arv sõltub müügisaali pindalast ja selle esikülje pikkusest (maja fassaadil). Müügisaali iga 25 m kohta ehitatakse vähemalt üks sisse- ja väljapääs.

Kuni 5 töökohaga kauplustel (peale leivakaupluste) peab välisukse laius olema vähemalt 90 sm. Leivakauplustel lubatakse sellist ukse laiust mitte üle 3 töökohaga ettevõttes. Suurema töökohtade arvuga kauplustes peab ukse laius olema vähemalt 1,4 m.

Ostjate sissepääsu uksed peavad avanema ruumi sisse, kauplusest väljapääsu uksed — väljapoole. Kui uksed on üheaegselt nii sisse- kui väljapääsuks, peavad nad avanema väljapoole.

Kaupluse ruumide otsese külma õhuvooluga jahutamise ärahoidmiseks ja tuuletõmbuse vältimiseks ehitatakse välisustele tamburid (tuulekojad), mille sügavus on vähemalt 1,2 m ja laius vähemalt poolteist korda suurem ukse laiusest.

Üle 10 töökohaga kauplustes eraldatakse tuulekojad vahesei-

naga kaheks osaks siseneva ja väljuva ostjate voolu eraldamiseks. Ouest kauba vastuvõtu ruumi viivad uksed ja seesmised uksed kauba ümberpaigutamiseks peavad olema vähemalt 1,2 m laiad ja 2,2 m kõrged.

Valgustus. Kaupluse ruumides peab olema hea loomulik ja kunstlik (elektri-) valgustus. Loomuliku valgustuse norm määratakse valgustuspinna (akende pind vaheliistudeta) ja põrandapinna suhtena. Müügisaali ja kaupluse kõrvalruumide loomuliku valgustuse norm on 1 : 6, s. t. aknaavade pind peab võrduma $^1/_6$-le põrandapinnast.

Administratiivruumides peab valgustusnorm olema vähemalt 1 : 10. Külmutusruumides pole loomulik valgustus lubatud.

Müügisaali vaateaknad peavad olema tänava või üldkasutatavate läbikäiguteede poole. Esimese järgu kaupluse vaateakna ava peab olema vähemalt 2 m kõrge ja 1,8 m lai, klaasitud ühest tükist peegliklaasiga; teise järgu kaupluste aknaava minimaalmõõteks on: kõrgus 2 m ja laius 1,5 m. Vaateakna sügavus peab olema toiduainete kaupluses vähemalt 70 sm ja tööstuskaupade kaupluses vähemalt 1 m.

Kunstliku valgustuse normiks on määratud müügisaalis 8 vatti 1 m^2 põrandapinna kohta ja abiruumides (laoruumides) 5 vatti. Müügisaalis kasutatakse töökohtade valgustamiseks varjatud valgust andvaid armatuure. Kunstlikud valgustuskehad peavad valgustama töökohta ühtlaselt nii, et valgus ei langeks vahetult silma.

Küte. Kütteseadmed (keskkütteseadmed ja ahjud) peavad kindlustama kütmisperioodil toiduainete kauplustes vähemalt +10° ja tööstuskaupade kauplustes vähemalt +15° temperatuuri.

Katlaruum ehitatakse iseseisvasse eraldi asuvasse hoonesse või keldrikorrusele. Sellel peab olema üldkasutatavast trepikojast eraldi asetsev väljapääs. Katlaruumi kõrval peab asuma kütuse hoidmise ruum, millel on kütuse sissetoomiseks vastavad luugid välisseinas. Selle ruumi seinad, põrand ja lagi tehakse tulekindlast materjalist.

Ajutiste ja ümberpaigutatavate ahjude ülesseadmine kauplustesse on keelatud.

Ahjukütte puhul peavad ahjuuksed olema järelevaatamiseks käepärases kohas. Ahjuuksed ei tohi avaneda laoruumidesse, müügisaali või külmutuskambrite masinaruumi. Ahjuukse esine puupõrand kaetakse plekiga, mille laius ületab ahjuava laiuse kummalegi poole 80 sm võrra ja pikkus ulatub 70 sm kaugusele ahjust.

Ventilatsioon. Kaupluses ehitatakse seintesse süstemaatiliselt avatavad ja suletavad õhukanalid või akendesse elektriventilaatoritega õhutõmbeavad (õhuaknad, framuugid).

Kaupluses seatakse üles vajalikud t u l e t õ r j e s e a d m e d j a -v a h e n d i d: tulekustutajad, tuletõrjevesikud spetsiaalsetes suletud kastides olevate tuletõrjevoolikutega. Vesikute asukoht peab olema selgesti märgistatud vastavate tingmärkidega.

Plaanistamise põhimõtted. Kaupluse üksikute osade plaanistamisel on vajalik juhinduda järgmistest põhiseisukohtadest:

1) Ostjate vool ei tohi müügisaalis ristuda kaupluse kõrvalruumidest müügisaali toodava kauba vooluga. Selleks on tarvis, et müügisaal ja ostjatele määratud uksed asuksid hoone esiküljel vastu tänavat, abiruumid aga õuepoolses majaosas.

2) Kauba suunamine abiruumist müügisaali peab toimuma lühimat teed pidi. Selleks peab abiruum asuma otse müügisaali taga, küljel või keldrikorrusel kaupluse vastavate osakondade all.

3) Kaupluse üksikute osade paigutus peab olema selline, et administratsioonil oleks võimalik pidevalt ja operatiivselt reguleerida kõiki tööprotsesse. Administratiivruumidel (direktori kabinet, kaupluse kontor) peab olema sisene ühendus müügisaali ja abiruumidega.

4) Kaupluse osakondade ja sektsioonide paigutamisel kui ka kaupade hoiuruumide organiseerimisel peetakse kinni kaupade naabruse printsiibist, s. t. sellisest osakondade ja laoruumide paigutamisest, mille juures neis olevad kaubad ei saa üksteisele kahjulikult mõjuda.

5) Elukondlikud ruumid (puhketoad, riietusruumid, sanitaarsõlm) peavad olema eraldatud teistest ruumidest, et neid saaks kasutada väljaspool tööaega.

Müügisaali plaanistamine. Müügisaali pindala jaotatakse kaheks põhiosaks: a) töökohtade pindalaks ja b) pindalaks ostjatele.

Müügisaali plaanistamise aluseks on müüjate töökohtade pindala ja tüüp.

Töökoha pindala on vajaliku sisustuse, inventari ja kaupade paigutamiseks määratud müügisaali osa, mida teenindab üks müüja.

Töökoha pindala määratakse järgmiste elementidega: a) leti pikkus (front), b) leti laius, c) leti ja seinaäärse sisustuse vahe laius, d) seinaäärse sisustuse (kappide) sügavus.

Viimase kolme suuruse summa korrutatud leti pikkusega annab töökoha pindala. Töökohtade üksikelementide suurused on erinevat tüüpi kauplustes erinevad. Nii peab ühe töökoha esikülje (frondi) pikkus moodustama kõigis toiduainete kauplustes, samuti tööstuskaupade kaupluste galanterii, trikotaaži, parfümeeria, jalatsite, foto, kirjutusmaterjali, peakatete, karusnahkade, pesu, puuvillase ja linase riide osakondades 2 meetrit; tööstuskaupade kaupluste ehitusmaterjalide, sporditarvete, muusikariistade, villase ja siidriide, raamatu-, raadiokaupade, mänguasjade, elektrikaupade, metalltoodete ja silikaattoodete osakondades 2,5 meetrit, valmisriiete osakondades 3 meetrit.

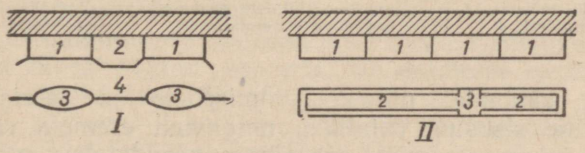
Töökoha sügavus on 2,2 kuni 2,6 meetrit (sõltuvalt leti, vahekäigu ja seinaäärse sisustuse laiusest). Nii on leti laius kõigi toidukaupade juures 0,9 m, metalltoodete, silikaattoodete, kultuuri-

kaupade jt. lettidel 0,7 m, valmisriiete ja jalatsite lettidel 0,6 m. Letitaguse vahekäigu laius on enamiku kaupade juures 0,9 m, lihamüügi töökohtadel 1,2 m ja jalatsimüüjate töökohtadel 1,4 m. Seinaäärse sisustuse laius on 0,6 m (parfümeeria, galanterii jt.) kuni 0,9 m (kangaskaubad).

Töökohtade tüübid. Töökoht peab looma parimad tingimused müüja tööks kaupade väljastamisel, tegema ostjale kaupade ostmise mugavaks ja kindlustama kõige soodsamad tingimused kaupade hoidmiseks ja näitamiseks. Erinevate kaupade väljastamise ja näitamise tehnika ning hoiurežiim on erinevad; seepärast on vajalik üksikutele kaupadele kindlaks määrata erinevad töökohtade tüübid.

Töökohad on kinnised, poolkinnised ja lahtised.

Kinnised töökohad (s. t. sellised, kus ostjal ei ole juurdepääsu töökohale) on: a) sisustatud lettide ja kappidega või b) sisustatud ainult lettidega. Sisustuse esiliin (lett, barjäär) lahutab töökohal oleva müüja ostjast (joonis 1).

Joonis 1. Kinnised töökohad:

I — puuviljamüüja töökoht: *1* — seinaäärne kapp, *2* — astmestik, *3* — lett, *4* — eraldav nöör. *II* — bakaalkaupade müüja töökoht: *1* — seinaäärne kapp, *2* — lett, *3* — läbikäik müügisaalist töökohale

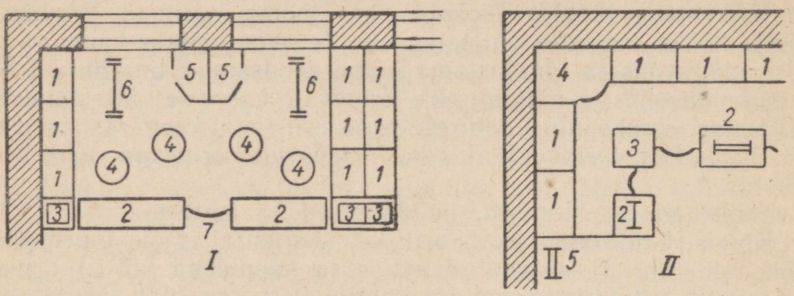
Kaupluse sisustamisel poolkinniste töökohtadega on ostjal juurdepääs müüja töökohale, kusjuures töökoht on muust müügisaali osast eraldatud tumbadega (tulplettidega), või lettide joonele tehakse läbipääsud. Sellistel töökohtadel on järgmisi eri liike: a) töökohad kappide frontaalse paigutusega, millede ette on seatud frondina letid (läbikäikudega ostjate jaoks) või tulpletid, mis võimaldavad ostjatel vahetult pääseda kappides olevate kaupade juurde; b) töökohad kappide sektsioonilise paigutusega, kusjuures nad asuvad kahel joonel risti eesolevale sisustusele või kolmel joonel П-kujuliselt (joonis 2).

Lahtisi töökohti ehitatakse kaht liiki (joonis 3): a) kappide hariliku frontaalse paigutusega: tulpletid kaupade pakkimiseks asuvad sel juhul sektsiooni lõpus; b) töökohad, mille sisustus koosneb vitriinkappidest, tulplettidest ja müügisaali mitmesugustesse osadesse paigutatud mööblist ostjate jaoks.

Töökohtade sisustamise süsteemid. Kauplustes kasutatakse põhiliselt järgmisi töökohtade sisustamise süsteeme: a) kappidega ja letiga; b) letita; c) astmestikkudega ja e) kioskiline.

Töökohtade sisustamine lettide ja kappidega võimaldab mahu-

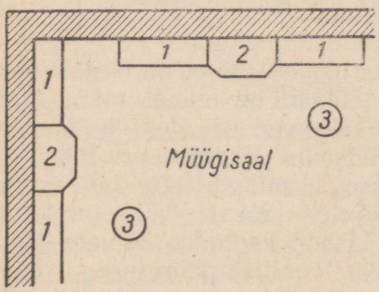
tada suure koguse kaupu kauba suurusele vastavatesse laegastesse ja riiulitele. Töökohtade sisustamine kappide ja lettidega on põhiliseks sisustamise süsteemiks kõigis toiduainete kauplustes ja enamikus tööstuskaupade kauplustes.

Joonis 2. Poolkinnised töökohad:

I — valmisriiete müüja töökoht: *1* — kapp, *2* — lett, *3* — vitriinkapp, *4* — mannekeen, *5* — proovimiskabiin, *6* — ostjatele näidatavate valmisriiete varn, *7* — eraldav kõis. *II* — peakatete müüja töökoht: *1* — kapp, *2* — tulplett peakatete proovimiseks, *3* — nurkmine tulplett, *4* — kabiin peakatete parandamiseks, *5* — seinapeegel.

Mõnede kaupade, näiteks valmisriiete ja jalatsite juures ei loo selline sisustus vajalikku mugavust esemete valimisel ja selga- või jalgaproovimisel, seepärast asendatakse selline sisustus teise, nende kaupade müügiks sobiva letita sisustusega.

Joonis 3. Lahtist tüüpi töökohad portselan- ja klaaskaupade kauplustes:

1 — kapp, *2* — väljapanekustend, *3* — tulplett

Töökohtade sisustamisel lettideta asetatakse eesjoonele tulpletid, mille vahele on jäetud läbikäigud ostjale.

Töökohtade sisustamist kappideta rakendatakse erilisi asetamis- ja näitamistingimusi vajavate kaupade puhul. Näiteks mööbel asetatakse vahetult müügisaali. Mööbligarnituuride väljapanekuks asetatakse müügisaali madalad stendid, milledel mööbel on hästi nähtav kaupluse külastajaile. Spetsialiseeritud kauplustes võib parfümeeriakaupu asetada vitriinlaudadele, väljapaneku kaubad aga vitriinkappidesse müügisaalis jne.

Puuvilja, köögivilja ja mänguasjade müümisel seatakse vahel töökohale kappide asemel astmestikud kauba paigutamiseks, kuna letid asendatakse väikeste laudadega. Seda liiki sisustus on mugav veel sellepoolest, et lähendab kaupa nii ostjale kui müüjale, kergendab müüja tööd ja kindlustab kauba hea näitamise. Massiliselt nõutavate kaupade jaoks ei sobi astmestikud sisustuse väi-

kese mahu tõttu, mis nõuab töökoha sagedast täiendamist kaupadega.

Kioskid kujutavad endast eraldatud töökohti; neid luuakse suurtesse kauplustesse tükk-kaupade, paberosside, jäätise, karastusjookide, mahlade jm. müümiseks. Kauplustes kasutatakse kioskeid ainult koos teiste põhisisustuse süsteemidega.

Põhisisustuse paigutus. Põhisisustus (kapid, letid, astmestikud) paigutatakse müügisaali järgmiste põhisüsteemide järgi: lineaarselt, saareliselt ja kombineeritult.

Lineaarse süsteemi puhul asub sisustus jooneliselt, paralleelselt kaupluse seintele (joonis 4). Eristatakse järgmisi sisustuse lineaarse paigutamise viise: a) üheliiniline ehk frontaalne — sisustus paigutatakse ühes liinis piki üht (tagumist) müügisaali seina, b) paralleelne — kahes paralleelses liinis piki müügisaali kaht külgmist seina; c) nurkasetusega — sisustus on asetatud piki kaht (tagumist ja külgmist) seina tähe „Г" kujuliselt; d) kolmekülgne — piki kolme seina (välja arvatud fassaad) tähe „П" kujuliselt; e) neljakülgne — sisustus asetseb piki kõiki kaupluse seinu, sealhulgas ka fassaadseina ääres.

Saartena paigutamise süsteemi juures asub sisustus keset müügisaali igast küljest avatud „saarena" või mitmesse kohta müügisaali asetatud „saarekestena" (joonis 5).

Kolmas süsteem — kombineeritud — on lineaarse ja saartena paigutamise süsteemi kombinatsioon.

Igal ülalloetletud süsteemil on oma iseärasused ja neid saab kasutada vastavate tingimuste olemasolu korral.

Üheliinilist (frontaalset) sisustuse paigutust rakendatakse väikestes, 2—3 töökohaga toidukaupade ja tööstuskaupade kauplustes. Kaupluse müügisaali pikkus fassaadseinas peab olema kuni 7,5 m ja laius välisseinast kuni letini vähemalt 3 m.

Nurgeti (tähe „Г" kujulist) sisustuse paigutust rakendatakse samuti väikestes kauplustes (4—6 töökohaga). Sellises kaupluses peab müügisaali pikkus olema vähemalt 7,5 m ja vahemaa välisseinast letini vähemalt 3 m.

Sisustuse kolmekülgse paigutuse juures peab müügisaali pikkus olema vähemalt 12 m ja üksteise vastas asetsevate lettide vahemaa vähemalt 5 m. Seejuures välisseina ja leti vahemaa olgu vähemalt 5 m, et vältida kaupluses ruumipuudust.

Kui keset müügisaali seatakse töökohtade rühm saarte kujul, siis peab vahemaa saarte ja neile lähedaste lettide vahel olema vähemalt 2,5 m.

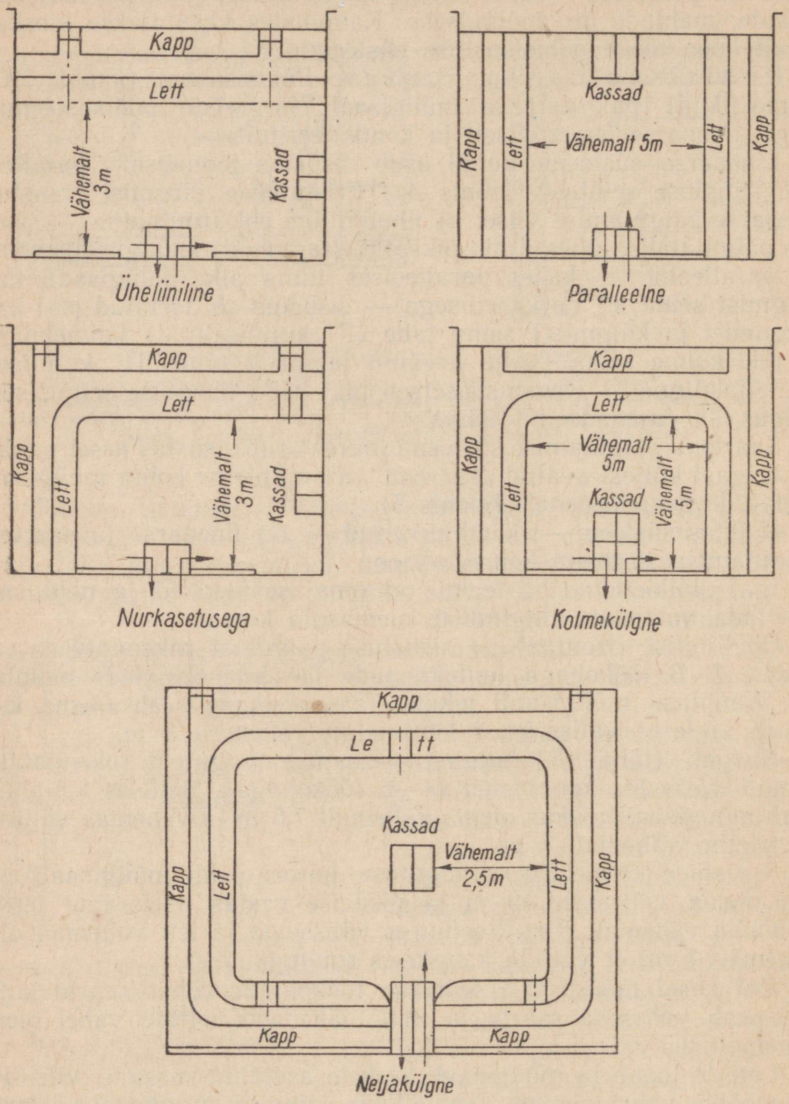
Lettide joone ja müügisaali keskele asetatud kassade, vitriinide ja mööbli vahel olevate läbikäikude laius peab olema vähemalt 2,5 m.

Müügisaalis tuleb samuti ette näha pindala kassade ja ostjate eriteenindamise ruumide jaoks.

Kassad paigutatakse nii, et ustest lettide juurde ja lettide juurest kassadeni liikuv ostjate vool ei ristuks. Kõige parem on paigu-

tada kassad piki fassaadi, suurtes kauplustes aga müügisaali keskele.

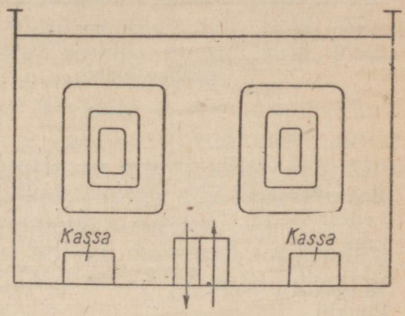
Toiduainete kauplustes eraldatakse müügisaali pindalal mõni-

Joonis 4. Sisustuse lineaarselt paigutamise variandid

kord kohad kaupade eeltellimuste vastuvõtmiseks ning kaupade pakkimise laudade jaoks. Samuti paigutatakse sinna kioskid tükk-kaupade, jäätise, tubakatoodete jne. müümiseks. Suurtes toiduainete

kauplustes, kus on olemas eraldi kaupade eeltellimise büroo, eraldatakse selle jaoks 8 m² müügisaalist või eraldi ruum vahetult müügisaali kõrval pindalaga vähemalt 12 m². Tööstuskaupade kauplustes paigutatakse müügisaali valmisriiete, trikotaaži jne. selgaproovimise kabiine, kabiine heliplaatide kuulamiseks, sisevitriine jne.

Joonis 5. Sisustuse paigutamine saartena

Abiruumide plaanistamine. Kaupluse abiruumid koosnevad mitmest eri otstarbega osast: a) kaupade vastuvõturuum; b) kaupade laoruumid; c) ruumid kaupade müügiks ettevalmistamiseks ja taara hoidmiseks.

Abiruumide plaanistamisel on vaja ette näha mugav ja võimalikult lühike ühendustee kaupade vastuvõturuumist õue, laoruumidesse ja tõstuki juurde kaupade suunamiseks üles ning mugav side laoruumide ja töökohtade vahel.

Toiduainete kaupluste abiruumide plaanistamine. Kaupade vastuvõturuumi pindala määratakse arvestusega 10 m² iga vastuvõtuluugi või kauba vastuvõtu ukse kohta.

Kiiresti riknevate toiduainete kauplustes nähakse ette pind külmutuskambrite jaoks. Samaaegselt määratakse kindlaks külma saamise viis — masinakülmutus, jääkülmutus või külmutus jää ja soola seguga. Masinakülmutusega kauplustes nähakse ette eraldi pind masinaruumi jaoks (eraldi külmutuskambritest). Külmutuskamber projekteeritakse pindalaga vähemalt 6 m² eraldi kaupade ja kaubarühmade jaoks.

Külmutuskambreid ei tohi ehitada ahjude, vannide ja käimlate alla. Nad tuleb rühmitada ühte kohta; igal kambril tohib olla ainult üks uks. Kambrite kõrgus (isolatsiooniga kaetult) projekteeritakse 2,4—2,6 m piirides. Kambrites ei tohi olla veevärgi, kanalisatsiooni ega keskkütte torusid. Freoonkompressoriga masinaruume ja külmutuskambreid (vt. lk. 103) võib ehitada kaupluste keldriruumidesse.

Kaupade hoiuruumide (laoruumid) pindala arvestatakse tabelites 9 ja 10 toodud normide järgi.

Kaupade laoruumid ehitatakse eraldi iga kaubarühma või kaupluse sektsiooni jaoks. Selline kaupade säilitamise viis on kõige ratsionaalsem. Kui laoruumide jaoks eraldatud pindala on väike (näiteks 4,5—5 m²), siis on otstarbekohane koondada kaubad ühte laoruumi vastavalt kaupluses olemasolevatele sektsioonidele (osakondadele).

Toiduainete kauplustes eraldatakse kaupade eeltöötlemiseks omaette ruumid, väikestes kauplustes eraldatakse selleks osa lao-

ruumist. Ruumid kaupade töötlemiseks peavad asuma vastavate laoruumide vahetus läheduses.

Tabel 9

Kaubarühmad	Laoruumide pindala ühe töökoha kohta (m^2)	
	Külmutuseta	Külmutusega
Bakaalkaubad	10	—
Leib	5	—
Liha	2	5
Kala	4,5	3
Köögivili	14	4
Puuvili	10	3
Piimasaadused	—	5
Gastronoomiakaubad	5	4
Veinid	6	—
Kondiitritooted, segasortimendi kaubad	7	—

Tööstuskaupade kaupluste abiruumide plaanistamine. Tööstuskaupade säilitamiseks laoruumides on kindlaks määratud järgmised normid:

Tabel 10

Kaubarühmad	Laoruumide pindala ühe töökoha kohta (m^2)
Pesu, trikotaaž, peakatted, karusnahad, galanterii, kirjutustarbed, optika ja fotokaubad	6
Kangaskaubad, jalatsid, reisitarbed, elektrikaubad, raadiokaubad, muusikariistad	8
Ehitusmaterjalid, raamatud, valmisriided, mänguasjad, sporditarbed, majapidamistarbed	12
Mööbel	60

Ruumide puudumisel eraldi laoruumide ehitamiseks igale kaubarühmale on lubatud ehitada mitme kaubarühma kaupade hoidmiseks ühiseid laoruume.

Suurtes universaalkauplustes ja spetsialiseeritud kauplustes organiseeritakse töökojad valmisriiete pressimiseks ja ümbertegemiseks, mööbli parandamiseks, mänguasjade remontimiseks, elektriarmatuuride monteerimiseks. Need asuvad vastavate kaupade hoiuruumide naabruses.

Erijuhtudel (kui puudub vaba pindala) võivad töökojad asuda otseselt hoiuruumis. Sellisel juhul eraldatakse väike osa ruumist, mis isoleeritakse kaupade hoiukohast.

Ostjate teenindamiseks määratud töökojad, näiteks peakatete

kiireks ümbertegemiseks, elektrimajapidamisriistade remontimiseks jne., on otstarbekohane paigutada selliselt, et neil oleks ühendus müügisaaliga.

Administratiiv- ja elukondlike ruumide plaanistamine. Administratiiv- ja elukondlike ruumide plaanistamisel tuleb arvestada vajadust luua nende ruumide ja müügisaali vahele mugav side. Kõik selle rühma ruumid ühendatakse omavahel koridoriga.

Elukondliku teenindamise ruumid asetatakse kõrvuti: puhketuba einelauaga; riietusruum, dušš ja käimla ühendatakse ühte sõlme. Elukondlikel ruumidel ja kontoril on eraldi väljapääs. On vajalik, et administratiiv- ja elukondlikke ruume võiks pärast töö lõpetamist kaupluses eraldada müügisaalist ning kaupade säilitamise ja töötlemise ruumidest. Seoses sellega nähakse suuremates kauplustes ette eraldi sissepääs administratiiv- ja elukondlikesse ruumidesse.

Administratiivruumide pindala määratakse arvestusega 4 m^2 iga kontoritöötaja kohta. Direktori kabinetiks eraldatakse pindala 6 kuni 10 m^2.

Riietusruum (garderoob) projekteeritakse arvestusega 0,15 m^2 iga töötaja kohta ja individuaalkapid kaupluse töötajate riiete hoidmiseks pindalaga 0,45 m^2 igaüks. Puhke- ja einestamistuba nähakse ette tingimusega, et selles on korraga 15% kogu kaupluse personalist, arvestades 1 m^2 iga töötaja kohta. Kahe töökohaga kauplustes administratiiv- ja elukondlikke ruume ei ehitata.

Kaupluse tehnilis-majanduslik projekteerimine

Kaupluse projekteerimise kord. Kaupluste ehitamine toimub eelnevalt väljatöötatud ja kinnitatud projektide ning nende juurde kuuluvate eelarvete järgi. Ehitamine ilma projektita ja eelarveta on keelatud.

Projekteerimise kord on kindlaks määratud tööstuslike ja elamuehituse projektide ja eelarvete koostamise juhendis. Selle juhendi kohaselt on määratud järgmised projekteerimise staadiumid:

Projekteerimine kahes staadiumis	Projekteerimine kolmes staadiumis
1. Projekt-ülesanne ühes eelarve ja finantsiliste arvutustega.	1. Projekt-ülesanne ühes eelarve ja finantsiliste arvutustega.
2. Tööjoonised.	2. Tehniline projekt ühes eelarvega.
	3. Tööjoonised.

Kaupluste projekteerimine toimub reeglipäraselt kahes staadiumis. Kolmes staadiumis projekteeritakse kauplusi, mille ehitamine on eriti keerukas.

Projekteerimine algab projekteerimisülesande koostamisega. Ülesandes nähakse ette järgmised andmed: ehituse maa-ala, kaupluse otstarve, vastava kaupluse poolt teenindamisele kuuluv elanikkonna kontingent ja elanike arv, kaupluse tüüp (tööstuskaupade universaalkauplus, kauplus „Laste Maailm", „Gastronoomi"-tüüpi kauplus jne.), kaupluse üldkäive ja käive põhiliste kaubarühmade järgi, ehitamise tähtajad.

Projekteerimisülesande põhjal töötatakse välja projekt-ülesanne, mille eesmärgiks on: välja selgitada vastava ehituse tehnilised võimalused ja majanduslik otstarbekus, ehitustöö eelarvelise maksumuse kindlaksmääramine, tehniliste ja majanduslike põhinäitajate väljatöötamine. Projekteerides kahes staadiumis peab projekt-ülesandes olema kindlaks määratud kaupluse põhilise sisustuse hulk ja tüübid.

Tehnilise projekti (projekteerides kolmes staadiumis) eesmärgiks on ehitustööde organiseerimise ja ehitustöö üldmahu lähem väljatöötamine ja täpsustamine, põhilise sisustuse valik ja selle hulga kindlaksmääramine, tehniliste ja majanduslike näitajate ja plaani tehniliste põhielementide täpsustamine.

Tööjooniste järgi toimuvad ehitus- ja monteerimistööd.

Põhiliseks kaubandusettevõtete ehitamise viisiks on ehitamine tüüpprojektide järgi. Tüüpprojekt sisaldab valmis projektülesande, ehituse eelarve ja finantsilised arvutused ning tööjoonised. Tüüpprojektide ümbertegemine pole lubatud. Neid projekte tuleb ainult ehitusplatsiga „siduda". Linnakaupluste tüüpprojektid töötatakse välja NSV Liidu Kaubandusministeeriumi projekteerimisorganisatsioonide poolt ja kooskõlastatakse NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riikliku Ehitusasjade Komiteega.

Tüüpprojektide kasutamine teeb ehitamise odavamaks, kuna jäävad ära kulud individuaalseks projekteerimiseks. Peale selle näevad need projektid ette kõige ökonoomsemaid ehitamisviise jne.

Kaupluse ehitamise projekt-ülesanne tuleb kooskõlastada kohaliku töörahva saadikute nõukoguga ehitusplatsi eraldamise, veevärgivõrguga ühendamise ja hoone arhitektoonilise kujundamise suhtes. Samuti tuleb see kooskõlastada Elektrijaamade Ministeeriumi kohalike organitega kaubandusettevõtte varustamiseks elektrienergiaga ja soojusega.

Üle 25 miljoni rbl. väärtusega kaubandusettevõtete projekt-ülesanded ning ehituse eelarved ja finantsilised arvutused esitatakse NSV Liidu Kaubandusministeeriumi poolt eelnevaks läbivaatamiseks ja otsustamiseks NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riiklikule Ehitusasjade Komiteele, mille järel kinnitatakse valitsuse poolt. Projekt-ülesanded kuni 25 milj. väärtusega kaubanduslike objektide ehitamiseks kinnitatakse NSV Liidu Kaubandusministeeriumi poolt. Tehnilised projektid kinnitab NSV Liidu Kaubandusministeerium.

Kaupluse tehnilis-majanduslike põhinäitajate arvestus. Kaupluse ehitamise projekt-ülesande põhielemendiks on tehnilis-majandusli-

kud näitajad: käive ja selle struktuur, töökohtade arv, kaupluse pindala, sellele pindalale paigutatavate ruumide koostis, kaupluse töötajate arv.

Arvestuse lähtepunktiks on töökohtade arvu määramine, mis toimub projekteeritud käibe põhjal. Projekteeritud käive jagatakse töökoha keskmise koormusega. See koormus ühtub ühe müüja koormusega, kui projekteeritav kauplus töötab ühes vahetuses ühise puhkepäevaga kõigile kaupluse töötajaile. Projekteerides kauplust, mis hakkab töötama katkestamatult kogu nädala ja üle 8 tunni päevas, ületab töökoha koormus müüja koormuse.

See ületamine arvutatakse niinimetatud katkematuse ja vahetuste koefitsientide abil. Kui esimene koefitsient on püsiv (see määratakse kindlaks kuu tööpäevade arvu jagamise teel müüja tööpäevade arvuga, s. t. $30 : 24 = 1{,}25$), siis vahetuste koefitsient on muutuv, kuna see sõltub kaupluse tööajast. Oletame, et kauplus töötab kl. 9-st kl. 24-ni lõunavaheajaga 1 tund, s. t. 14 tundi. Vahetuste koefitsient määratakse kindlaks kaupluse igapäevaste töötundide arvu jagamise teel ühe vahetuse tundide arvuga ($14 : 8 = 1{,}75$).

Nende koefitsientide abil asutakse töökohtade arvu kindlakstegemisele. Näiteks on tarvis arvutada töökohtade arv toiduainete kaupluse veini-gastronoomiakaupade osakonnale, millele planeeritud käive on 375 tuh. rbl. kuus. Määrame kindlaks koormuse ühele töökohale; see moodustab 60 tuh. rbl. (müüja koormus kuus) $\times$ 1,25 (katkematuse koefitsient) $\times$ 1,75 (vahetuste koefitsient) = 130 tuh. rbl. Osakonna töökohtade arv on $375 : 130 = 2{,}9$ ehk ümardatult 3. Samal viisil määratakse kindlaks töökohtade arv ülejäänud osakondades.

Järgmiseks arvutuse etapiks on müügisaali pindala määramine. NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riikliku Ehitusasjade Komitee poolt kinnitatud kaupluste projekteerimise normide (H-105 — 52) kohaselt on müügisaali ühe müügikoha normiks kuni 10 töökohaga kaupluses 16—18 m^2. Võttes maksimaalse normi, määrame müügisaali pindala gastronoomiakaupade osakonnale: $18 \times 3 = 54$ m^2.

Edasise arvutusega määratakse pindalad töökohtade ja ostjate jaoks. Normide kohaselt on ühe töökoha pindala toidukaupade juures 2 m (töökoha frondi pikkus) $\times$ 2,6 m (töökoha sügavus) = 5,2 m^2. Gastronoomiaosakonna töökohtade üldpindala moodustab: 5,2 m $\times$ 3 m = 15,6 m^2, ostjate jaoks: 54 m^2 — 15,6 m^2 = 38,4 m^2. Samal viisil arvutatakse teiste osakondade pindalad projekteeritavas kaupluses.

Abiruumide pindalad arvutatakse samuti kaupluste projekteerimiseks kehtestatud normide järgi. Töötajate arv määratakse kaupluse projekteeritud struktuuri, tema käibe ja kaupluses toimuvate operatiivsete protsesside iseärasuste järgi.

Peale kõigi pindalade suuruse kindlakstegemist koostatakse kaupluse pindalade koondbilanss lk. 64 toodud vormi järgi (tabel 11).

Tabel 11

Ruumide nimetus	Pindala m²
Müügisaal:	160
a) Töökohtade pindala	46,8
b) Pindala ostjate jaoks	115,2
c) Ostjate täiendava teenindamise ruumide pindala	—
Abiruumid kaupade vastuvõtmiseks, hoidmiseks ja müügiks ettevalmistamiseks:	100
a) Vastuvõturuumi pindala	10
b) Laoruumide pindala, kaasa arvatud pindala kaupade müügiks ettevalmistamiseks	90
Administratiiv- ja elukondlikud ruumid:	30
Tehnilised abiruumid:	
Külmutuskambri masinaruum	30
Kokku	322

Varem kindlaksmääratud pindalal (uue maja esimesel korrusel kaubandusettevõttele üleantavad ruumid) organiseeritava kaupluse tehnilis-majanduslikud näitajad määratakse tagasiarvestamise meetodil. Lähtutakse orienteeruvast töökohtade arvust, mida võib olemasolevale pindalale paigutada. Seejärel kontrollitakse tehtud arvestuse õigsust standardiga määratud pinnanormide järgi. Kui arvestuse tulemusel saadud pindala ühtub antud pindalaga, siis võetakse saadud tehnilis-majanduslikud näitajad projekt-ülesande aluseks. Kindlaksmääratud töökohtade arv jagatakse kaupluste osakondade vahel vastavalt kavatsetava käibe struktuurile. Kui arvutuse teel määratud pindala ei ühtu ruumi tegeliku pindalaga, siis täpsustatakse vastavalt arvestuse lähteelementi — töökohtade arvu — ja arvestus tehakse uuesti.

Kioskite ehituse iseärasused

Kiosk hoiuruumiga koosneb kahest osast: müüjate töökohtadest ja abiruumist kaupade vastuvõtmiseks ja hoidmiseks. Kioski pindala projekteeritakse 4—9 m².

Ehitamisel peetakse kinni järgmistest nõuetest. Seinad, põrand ja lagi peavad olema tihedad ja pragudeta. Sise- ja välisseinad, samuti uksed ja välisraamid värvitakse liimi- või õlivärviga. Kioskite tüübid ja konstruktsioonid sõltuvad põhiliselt kaupade sortimendist ja käibe suurusest. Kioskites ei või nende tehnilise varustuse tingimuste tõttu müüa kõiki kaupu. Selliseid kaupu, nagu valmisriideid, jalatseid, villast riiet jms., kioskites ei müüda, kuna need kaubad vajavad erilisi müügitingimusi: valmisriietele on vajalikud spetsiaalsed selgaproovimise kabiinid, jalatsitele — jalgaproovimise kohad, villasele riidele — koht riide näitamiseks suure pinnaga jne. Kioskeid kasutatakse galanterii, parfümeeria, mänguas-

jade, metalltoodete müümiseks, kuna need kaubad ei vaja müügiks erilisi tingimusi.

Kiiresti riknevaid kaupu (kala, liha, või jm.) müüvates kioskites peavad olema külmutusseadmed.

Segasortimendiga toidukaupade (bakaalkaubad, kondiitritooted, leib) kioskites võib olla mitu töökohta. Kaupade müük toimub kioski esiküljel (-seinas) oleva akna kaudu. Kioski sisse ostja ei pääse. Uks müüja jaoks ja kaupade vastuvõtmiseks asub kioski taga- või külgseinas.

Kõige enam on levinud 1—2 töökohaga kioskid. Nende konstruktsioon on väga lihtne. Kioski võib kokku panna tootmiskohal ja valmis kujul vedada määratud asukohta.

On levinud ka kappkioskid kaupade müümiseks linna tänavail. Erinevalt kioskitest puudub neil ruum müüja jaoks. Kappkioskeid kasutatakse kondiitritoodete ja väikeste tööstuskaupade müümiseks. Kondiitrikaupade kappkiosk jaguneb kaheks osaks: ülemine kaupade väljapanekuks ja töövaruks ja alumine — tagavarakaupade hoidmiseks. Ülaosa sisustatakse väljatõmmatavate laegastega, mille esisein on klaasitud; laegas on ühtlasi sinna paigutatud kaupade vitriiniks. Kapi ülaosa külge on kinnitatud kokkupandav vari, mis kaitseb kaupu sademete ja päikesekiirte eest. Pärast müügi lõpetamist suletakse kapp allalastava rulooga.

Kappkioskis tööstuskaupade (galanterii, mänguasjade, kirjutusmaterjalide, trikotaaži, parfümeeria, tubakatoodete) müümiseks paigutatakse ülaosasse väljatõmmatavad laekad kauba jaoks ja laegas raha jaoks; vitriinid on varustatud ustega, mis sulevad kapi ülaosa töö lõpetamisel. Kapi alumises osas hoitakse kaupade tagavara.

Liikuva kaubanduse seadmed

Kandekaubanduses kasutatavaks inventariks on kandekast (harilikult klaasiga kaetud) või korvid (puu- ja köögivilja müümiseks).

Kandekastide suurus ja kuju on väga mitmesugune. Harilikult asetatakse kandekast spetsiaalsele alusele või kandekastimüüjal kaasas olevatele kergetele kokkupandavatele jalgadele.

Ühest kohast teise liikudes võib kandekastimüüja hoida kandekasti rinnal paelte või rihmade abil.

Käsikärud veokaubanduse jaoks varustatakse harilikult vedrudega ja jalgratta või mootorratta ratastega, millel on kuullaagrid. Käru kast võib olla väga mitmesuguse kujuga ja sõltub müüdavast kaubast.

Saturaatorkärud on määratud gaseeritud vee müümiseks tänavatel, platsidel, parkides, pidustuskohtades, supelrannas jne. Käru sisse asetatakse saturaatorseade (seadme ehituse kirjeldus on toodud peatükis IV „Jaekaubandusettevõtete statsionaarne sisustus, kaubanduslik inventar ja tööriistad").

Marmiitkärusid kasutatakse kotlettide, viini vorstide, iga laadi suupistete müümiseks soojendatult. Neis on väikesed katlad soojendatavate saaduste jaoks ja praeahi. Soojusallikaks on priimus või petrooleumiahi, mis asetatakse käru soojendatava osa alumisse vasakusse nurka (müüja poolt vaadatuna). Käru peale, paremale poole on kinnitatud riiul kaalude jaoks. Ostjate poolelt on marmiitpliit piiratud barjääriga.

Marmiitkärusid kasutatakse soojendatud toiduainete müümiseks tänavatel, samuti reisijate teenindamiseks raudteejaamade perroonidel.

Autokauplustes rakendatakse kaht teenindamise viisi: 1) ostjal on võimalus minna autokauplusse sisse või 2) ostja asub väljaspool kauplust, kaupade müük toimub autokeres oleva aknaava kaudu. See määrab ära autokere konstruktsiooni.

Autokauplus sisustatakse lettide ja kappidega.

Auto-järelvankrid valmistatakse ühe töökoha jaoks. Järelvankrid tehakse puust raamistikuga, kaetakse plekiga ja vooderdatakse isoleermaterjaliga. Seest on järelvanker sisustatud väikeste riiulite ja lettidega. Ta kere asub autoratastel.

Vagunkauplus koosneb harilikult kahest vagunist: vagunkauplusest, kust toimub müük, ja vagunlaost, mis on ette nähtud ainult kaupade hoidmiseks. Rong-universaalkaupluse koosseisu kuulub mitu vagunkauplust.

Laevkauplused sisustatakse kaatritel, pargastel ja aurulaevadel.

Turgude ehitus ja plaanistamine

Oma ehituselt jagunevad turud lahtisteks, kinnisteks ja segatüüpi turgudeks. Kinnine turg (turuhoone) kujutab endast suurt paviljoni, milles asuvad kioskid, lahtised müügilauad põllumajandussaaduste müümiseks ja mitmesugused kolhoosikaubanduse organiseerimiseks vajalikud ruumid.

Lahtiste turgude (basaaride) jaoks eraldatakse taraga piiratud plats. Turuplatsil asuvad kioskid, lauad põllumajandussaaduste müümiseks ja muud ehitused, samuti eraldi platsid koormalt ja käest müümiseks, elusloomadega kauplemiseks jne.

Segatüüpi turgudel on põllumajandussaaduste müügiks püstitatud kinniste paviljonide kõrval katusealuseid müügilaudu ja eraldi müügiplatse.

Turu territooriumil on eraldatud platsid: a) toiduainete müümiseks kinnistes ruumides (paviljonid ja kioskid); b) toiduainete müümiseks ridadena ning toiduainete liikide järgi (piim, köögivili, liha jne.) paigutatud laudadelt; c) riiklike ja kooperatiivsete organisatsioonide tööstuskaupade ettevõtteile, d) koormalt ja autodelt müümiseks; e) elusloomadega kauplemiseks.

Peale selle on eraldi ala administratiiv-, kultuuri- ja elukondlike

asutuste jaoks (turuvalitsuse kontor, teemaja, emade ja laste ruum, juuksuritöökoda, punane nurk jne.).

Põllumajandussaaduste müügi paviljonidesse seatakse üles müügilauad (milledelt müüvad oma saadusi kolhoosnikud), kolhooside, riiklike ja kooperatiivsete organisatsioonide kioskid, hoiuruum põllumajandussaaduste hoidmiseks ja pesuruum.

Lauad liha, kala ja piima müügiks kaetakse liitekohtades hästi joodetud tsinkplekiga või selliste materjalidega, nagu marmor ja linoleum. Laudade kohale ehitatakse katused kaitseks vihma ja lume eest.

Müüdavate põllumajandussaaduste järelevaatuseks on kolhoositurgudel organiseeritud lihakontrollimis- ja piimakontrollimisjaamad, kes annavad välja lubasid liha ja piima müümiseks. Turul kolhoosnikute ja kolhooside poolt müümata jäänud kiiresti riknevate saaduste säilitamiseks on turgudel külmutusruumid.

Turuplatsile paigutatakse kontor, koormakaalud, kaalude ladu, millest laenutatakse lauakaalusid müüjatele, samuti hobusetall ja sissesõiduhoov.

Plats turu jaoks tuleb valida vähemalt 1,5 km kaugusele jäätmete ja prügi kogumise kohtadest ja vähemalt 500 m kaugusele tööstusettevõtetest ja ladudest, kelle töö on seotud tolmu eraldamisega ja tugevalõhnaliste ainetega. Turud ehitatakse maanteedest vähemalt 50 m eemale.

Turu peakäigu laius peab olema vähemalt 6 m, läbikäiguruum kioskite ridade vahel vähemalt 4 m, lahtiste müügilaudade vahelised käigud vähemalt 2 m.

Turu territoorium ja juurdepääsuteed lähedastelt tänavatelt peavad olema sillutatud või asfalteeritud.

Turu territoorium ja juurdepääsuteed lähedastelt tänavatelt peavad olema sillutatud või asfalteeritud.

Turud ühendatakse linna elektrivõrgu, veevärgi ja kanalisatsiooniga; veevärgi puudumisel võetakse vesi kaevust.

IV peatükk

JAEKAUBANDUSETTEVÕTETE STATSIONAARNE SISUSTUS, KAUBANDUSLIK INVENTAR JA TÖÖRIISTAD

Statsionaarne sisustus

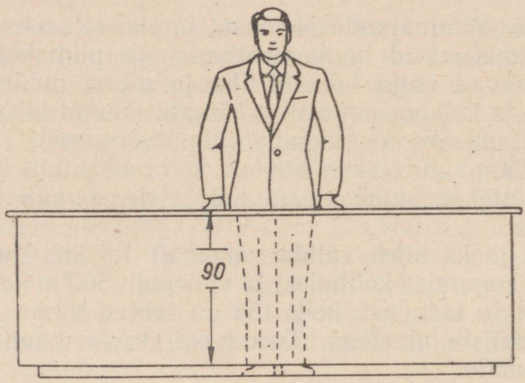
Sisustuse liigid. Statsionaarne (liikumatu) sisustus on määratud kaupade paigutamiseks, nende müügiks ettevalmistamise ja müügi (väljastamise) operatsioonideks.

Statsionaarne sisustus jaguneb kaheks põhiliigiks: müügisaali ja abiruumide sisustuseks. Müügisaali sisustuse hulka kuuluvad: letid ja müüjate töölaud (tulpletid) kaupade paigutamiseks, näitamiseks ja müümiseks; seinaäärne sisustus (kapid, riiulid, astmestikud) kaupade müügivaru jaoks ja väljapanekuteks; erisisustus kau-

pade näitamiseks (kaupluse sisevitriinid); kassakabiinid ja mööbel ostjate teenindamiseks müügisaalis (toolid, tugitoolid, lauad ostude pakkimiseks jne.).

Letid on oma tüübilt: a) lahtised; b) klaasist piirdega; c) leti peale asetatud klaasitud puldiga; d) vitriinletid; e) stendletid; f) akvaariumletid (eluskala müümiseks); g) külmutusletid.

Seinaäärse sisustuse hulka kuuluvad: harilikud kapid, puhvetkapid (alumine osa ehk kapi alus on ülaosast laiem); külmutuskapid; astmestikud; karkass-riidevarnad.

Joonis 6. Leti suurim kõrgus

Abiruumidesse paigutatakse sisustus kaupade vastuvõtmiseks, kaubavarude hoidmiseks (harilikud kapid ja külmutuskapid, riiulid, stellaažid, kauba alusrestid), kaupade kvaliteedi kontrollimiseks ja praakimiseks (seadmed ja lauad kaupade praakimiseks jm.), kaupade müügiks ettevalmistamiseks (eri lauad puistkaupade valmiskaalumiseks, lauad valmisriiete triikimiseks jt.).

Külmutuslettide ja -kappide ehituse ja tüüpide kirjeldus on antud peatükis V „Toiduainete kaupluste külmutusseadmed ja külmutussisustus".

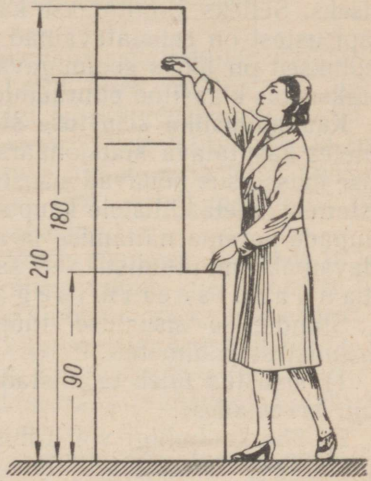
Kvaliteedi kontrollimiseks, kauba praakimiseks ja müügiks ettevalmistamiseks kasutatavat sisustust on käsitletud peatükis XI „Kaupade säilitamine ja müügiks ettevalmistamine kaupluses".

Statsionaarne sisustus peab kindlustama: müüjate suure töövõudluse ja minimaalse töökulu müügioperatsioonide teostamisel, ostjatele vajaliku mugavuse, sanitaar-hügieenilisi tingimusi kaupade säilitamisel ja müümisel. Sisustus peab olema ehituselt lihtne, tugev, kaunilt kujundatud, vastama kaupade mõõtmetele, mahule ja füüsikalistele omadustele, kindlustama vajalike kaubavarude, müüja inventari ja tööriistade paigutuse.

Sisustuse mõõtmed. Müüja tööliigutuste teadusliku uurimise põhjal on määratud leti maksimaalseks kõrguseks 90 sm (joonis 6).

See kõrgus vastab müüja allalastud käerandme tasemele. Kui leti kõrgus on alla 90 sm, peab müüja töötama kummargil; üle 90 sm kõrguse leti juures peab müüja kaupa letile asetades hoidma käsi üleval. Need üleliigsed liigutused suurendavad müüja lihaseenergia kulu ja vähendavad tema tööjõudlust.

Sõltuvalt peaasjalikult kauba mõõtmetest on leti laiuseks 60—90 sm. Leti maksimaalseks laiuseks on võetud 90 sm, s. t. selline laius, mille juures väljasirutatud käsi ulatub vähemalt leti keskele.

Joonis 7. Kapi suurim kõrgus

Kapi kõrgus on samuti määratud müüja tööprotsessi arvestades. Kõige enam väsitab müüjat töö, mille juures tuleb käsi tõsta õlgadest kõrgemale. Seepärast määratakse seinaäärse sisustuse kõrgus sellise arvestusega, et keskmist kasvu töötaja ilma erilise pingutuseta võiks redelite ja treppide abita kätte saada kaupa kõige kõrgemalt riiulilt. Kapi ülemine riiul seatakse 180 sm kõrgusele põrandast, s. t. keskmist kasvu müüja ülessirutatud käe kõrgusele (joonis 7). Kapi üldkõrgus moodustab 210 sm, koos karniisiga 225 sm.

Kapi sügavus määratakse vastavalt paigutatavate kaupade mõõtmetele ning kõigub 40 sm-st (väikestele kaupadele — galanteriile, parfümeeriale jm.) kuni 80—90 sm (kogukatele kaupadele — valmisriietele, kangaskaupadele).

Sisustuse osad. Statsionaarse sisustuse valmistamiseks kasutatakse peamiselt puitu (mööbli tootmiseks kõlblikku saematerjali, vineeri) ja peegli- või kolmekordse paksusega harilikku klaasi. Sisustuse mõned osad (letil olevad tugipostid, toendid jm.) tehakse metallist.

Sisustuse iga liik, sõltumata tema tüübist ja eriotstarbest, koosneb üldistest konstruktiivsetest elementidest. Lett koosneb alusest, kerest ja plaadist. Leti aluseks on lattidest tehtud alusraam, mille külge kinnitatakse kaks küljeraami ja esikilp. Ülaltpoolt kinnitatakse kilbile ja küljeraamidele plaadialune raam, millele kinnitatakse kummalegi poole 5—10 sm võrra üle ulatuv letiplaat. Letiplaadi ääred ümardatakse kergelt.

Leti esikülje alumine äär kaetakse plekiga, plaatidega või tehakse astmega sissepoole, et kaitsta seda määrdumise eest. Mõned letitüübid ehitatakse jalgadele, mis annab võimaluse kergesti eraldada prügi leti alt ja kaitsta alaosa määrdumise eest.

Toidukaupade letile asetatakse metalltugedele kinnitatud klaas-

piire. See võib olla vertikaalne või ka metallsõrestikule kinnitatud kumerast klaasist.

Vitriinletil tehakse esikülg ja plaat klaasist.

Kapp koosneb järgmistest konstruktiivsetest osadest: ülemisest ja alumisest raamist, kahest vertikaalsest külgmisest raamist, tagumisest, ülemisest ja alumisest kilbist, vaheriiulist ja riiulitest. Kapi riiulid tehakse väljavõetavatena, selleks et neid oleks võimalik vajaduse korral ümber tõsta erinevates suurustes kaupade paigutamiseks. Selleks kinnitatakse kappi puust või metallist riiulihoidjad. Kapi ustest on eelistatavamad rullidel lükanduksed, kuna harilikud kapiuksed on tööks ebamugavad. Kapi ülaosa lükanduksed valmistatakse kas klaasitud puuraamidega või metallraamis peegelklaasist.

Kaubandusliku sisustuse standardiseerimine. Jaekaubandusettevõtetes kasutatava statsionaarse sisustuse mitmekesisus ja kasutamise massilisus nõuavad sisustuse ühtsete tüüpide ja mõõtmete kehtestamist ühelaadilistele kaupadele, arvestades müüja töö hõlpsust, kaupade parema näitamise ja säilitamise kindlustamist ja sisustuse odavamaks muutumist. See saavutatakse kaubandusliku sisustuse s t a n d a r d i s e e r i m i s e g a.

Standardse sisustuse tüüpide kindlaksmääramisel lähtutakse järgmistest põhimõtetest:

1) sisustus tuleb valmistada iga kauba iseärasusi, mõõtmeid ja kuju arvestades;

2) ühe kaubaliigi või -rühma jaoks määratud sisustusesemetele määratakse ühesugused mõõtmed ja põhilised konstruktiivsed vormid;

3) sisustuse konstruktsioon peab võimaldama tema kerget ümberpaigutamist nii tervikuna kui ka üksikosadena;

4) sisustuse osad tehakse üksteisega asendatavana ja komplektsena. Ühtede esemete asendamine teistega ei tohi rikkuda üldist kaupluse kujundust.

Standardiseerimine hõlmab kaubandusettevõtete statsionaarse sisustuse põhiliike. Riiklikud üleliidulised standardid (ГОСТ-id) on kehtestatud toiduainete kaupluste ja mittetoiduainete kaupluste lettidele, kappidele ja stellaažidele. Neis standarditest nähakse ette ainult statsionaarse sisustuse tüübid ja mõõtmed. Sisustuse konstruktsioon ja selle arhitektooniline kujundus ei ole standardiseeritud.

Kõigis uutes ja uuestisisustatud kauplustes peab statsionaarne sisustus vastama kehtestatud standarditele. Standardite kehtestamine statsionaarse sisustuse tüüpidele ja mõõtmetele võimaldab organiseerida selle sisustuse tööstuslikku tootmist. Statsionaarse sisustuse massiline tootmine tehastes loob vajalikud eeldused üleminekuks sisustuse konstruktsioonide ja üksikosade ning tema arhitektoonilise kujunduse standardiseerimisele.

Tööstuslik tootmine teeb statsionaarse sisustuse odavamaks ja loob võimaluse selle massiliseks valmistamiseks maa mitmesuguste rajoonide kaubandusettevõtete varustamiseks, lühendab tunduvalt kaupluste avamise tähtaegu uute kaupluste organiseerimisel ja ole-

masolevate rekonstrueerimisel. Tehastes valmistatakse sisustus lahtivõetavana, mis võimaldab transporteerimist suurtesse kaugustesse ja kiiret ülesseadmist kauplustes.

Lahtivõetava statsionaarse sisustuse tootmine toidu- ja tööstuskaupade kauplustele on organiseeritud NSV Liidu Kaubandusministeeriumi ja teiste ministeeriumide tehastes.

Toiduainete kaupluste statsionaarne sisustus

Letid. Toiduainete kauplustele on riikliku üleliidulise standardiga 4131-48 kehtestatud 6 letitüüpi. Letid tuleb valmistada 100 ja 150 sm pikkuste sektsioonidena; kõigi letitüüpide kõrgus on 90 sm, laius 80—85 sm, leti plaadi laius 90 sm. Igale letitüübile on omistatud tingmärk, mis koosneb sisustuse nimetuse ja tema konstruktiivse iseärasuse esitähtedest: näiteks ПМ — lett marmorist plaadiga, ПЯ-2 — lett kahe laegaste reaga jne.

Lett ПД on määratud mitte kiiresti riknevate kaupade ja leiva müümiseks. Leti plaat on puidust, ühest tükist, sile, kaetakse pealt linoleumiga. Standardiga on lubatud linoleumiga katmata plaat tingimusel, et pealispind on hoolikalt viimistletud. Leti esikülg on kinnine, tagakülg (müüja pool) lahtine. Leti keresse on asetatud 1 või 2 äravõetavat riiulit. Alumine riiul seatakse vähemalt 25 sm kõrgusele põrandast.

Kiiresti riknevate toiduainete müümiseks kasutatakse ПМ-tüüpi letti. Selle leti plaat on kaetud marmoriga. Müüjapoolses lahtises letiosas asetseb marmorist või roostevaba plekiga kaetud puitriiul kaubavaru paigutamiseks. Leti esi- ja külgseinad võivad olla kaetud marmoriga või plaatidega.

Leti tüüp ПЯ-2 (kahe väljatõmmatavate laegaste reaga) on ette nähtud pagaritoodete müümiseks, tüüp ПЯ-3 (kolme laegaste reaga) — kondiitri- ja bakaalkaupade jaoks. Iga laeka all peab olema rullseadeldis, mille abil ta vabalt liigub. Laeka esi- ja tagakülge on kinnitatud käepidemed kaubaga täidetud laeka kandmise hõlbustamiseks.

Kaalutava leiva jaoks on standardiga kinnitatud kaks letitüüpi: ПХ-1 (ühe purukorjajaga) ja ПХ-2 (kahe purukorjajaga). Purukorjaja on leti plaadisse tehtud väljalõike alla paigutatud koonusekujuline kast. Ta on määratud leiva lõikamisel tekkiva puru kogumiseks.

Kaalude asetamiseks tehakse leti plaadisse väljalõige, mille suurus sõltub kaalude tüübist ja kandevõimest. Väljalõike ette paigaldatakse puust restikujuline leivalõikamise laud.

Letile ПХ-2 seatakse kangnuga (vt. lk. 143).

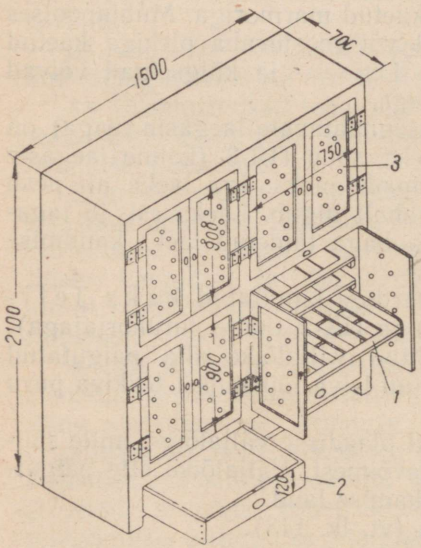
Kapid. Toidukaupade kappide tüübid ja mõõtmed on määratud ГОСТ-iga 4132-48. Kõik kapid on puhveti tüüpi ja ühtlase kõrgusega (välja arvatud kapp tüüp ШВ). Üldkõrgus on kapil 210 sm, alumisel osal — 90 sm ja ülemisel — 120 sm.

Kapil tüüp ШД — mitte kiiresti riknevatele tükk-kaupadele ja leivale — on sektsiooni pikkus 100 või 150 sm, laius (sügavus) alaosas 60 sm ja ülaosas — 45 sm. Kapi alumine osa on suletav üleni puust lükand-ustega. Sees on puust riiul 50 sm kõrgusel põrandast. Kapi ülemises osas asuvad äravõetavad (ümberpaigutatavad) või püsivalt kinnitatud riiulid. See osa kapist on suletav klaasitud lükand-ustega.

Gastronoomiakaupade kapi ШМ-1 vaheriiul tehakse marmorist või roostevaba plekiga kaetud puuplaadist. Kapi sektsiooni pikkus on 100 või 150 sm, laius alaosas 60 sm ja ülaosas 45 sm. Kapi ülaosasse asetatakse äravõetavad või püsivalt kinnitatud riiulid. See kapiosa võib olla ka lahtine.

Kapp ШМ-2 on mittejahutatav kapp liha müümiseks. Standardiga on kehtestatud selle kapi kaks eri laiusega alatüüpi: esimene alatüüp valmistatakse laiusega alaosas 60 sm ja ülaosas 45 sm, teine alatüüp alaosas 80 sm ja ülaosas 65 sm. Kapi sektsioonile on kindlaks määratud ainult üks pikkus — 150 sm. Kapi ülemises osas asuvad marmorriiulid, alumises osas võivad riiulid olla puust. Viimasel juhul on riiulid kaetud plekiga, mille ühenduskohad on tinutatud.

Kondiitritoodete ja bakaalkaupade müümiseks kasutatakse kappi tüüp ШЯ. Sellel on 100 või 150 sm pikkused sektsioonid. Ta sügavus on alumises osas 60 sm ja ülemises — 45 sm. Kapi alumises osas asub kolm rida laekaid (püstreas): 150 sm pikkuses sektsioonis on neid laekaid 9 ja 100 sm pikkuses sektsioonis 6. Juhul, kui kapp on määratud kondiitritoodete jaoks, on ülemine osa suletav klaasitud lükand-uksega.

Joonis 8. Stellaaž leiva säilitamiseks:
1 — liistudele toetuvad restikujulised kandelauad, *2* — laegas leivapuru jaoks, *3* — ventilatsiooniavadega uksed (mõõtmed näidatud millimeetrites)

Bakaalkaupade jaoks võib kapi ülaosa olla lahtine.

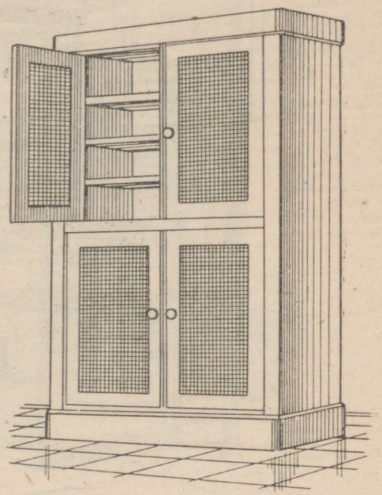
Kapil tüüp ШВ (leiva jaoks) on pikkus 243 sm, sügavus alumises osas 95 sm ja ülemises osas 80 sm. Kapi üldkõrgus on 220 sm, kõrgus alumisel osal 90 sm ja ülemisel osal 130 sm. Kapi alumine osa on liikumatu, ülemine osa aga pööratav. Ta koosneb kahest pöörlevast kahepoolsest sektsioonist; sektsiooni kummalgi poolel on kaks riiulit, pöörlevate sektsioonide vahe on 27 sm. Kapi ülaosa suletakse klaasitud lükand-

ustega. Kapi alumises (liikumatus) osas asetsevad riiulid puust lükand-ustega.

Stellaažid. Toiduainete kaupluste abiruumide põhiliseks sisustuseks on stellaažid, milliseid esineb kaht tüüpi: lahtised (stellaaži esikülg katmata) ja kinnised (ustega).

ГОСТ-iga 4101-48 on kindlaks määratud järgmised toiduainete kaupluste stellaažide mõõtmed ja tüübid: stellaaži sektsiooni pikkus (esikülg) — 100 ja 150 sm, laius — 50 ja 70 sm, kõrgus — 250 sm (avatud tüüp) ja 210 sm (suletud tüüp).

Avatud stellaaže valmistatakse kaht tüüpi: tüüp СП-4 (nelja riiuliga) ja СП-5 (viie riiuliga). Stellaažide tagumised ja külgmised seinad tehakse vineerist või hööveldatud laudadest. Stellaažid võivad olla ka igast küljest lahtised. Alumine riiul tehakse 25 sm kõrgusele põrandast. Riiulid tehakse tihedalt kokkulöödud hööveldatud laudadest. Puuvilja ja köögivilja hoidmiseks ehitatakse restidega stellaažid.

Joonis 9. Kinnine stellaaž võrk-ustega

Kinniseid stellaaže on samuti kaht tüüpi: 1) puust ustega ja 2) võrguga kaetud ustega.

Kinnine stellaaž ustega (tüüp СД, joonis 8) on määratud leiva säilitamiseks ja koosneb üksikutest ustega suletavatest sektsioonidest; ukse plaatidesse on puuritud ventilatsiooni otstarbel kuni 15 mm suurused avad. Stellaaži riiulid tehakse restikujulised, liistude vahega kuni 30 mm. Alumine riiul seatakse mitte madalamale kui 50 sm põrandast. Kui leiba tuuakse kauplusse kandelaudadel, siis kinnitatakse stellaaži riiulite asemele küljeliistud, mille peale asetatakse kandelaudad leivaga. Stellaaži sektsiooni alumises osas asub laegas leivapuru jaoks.

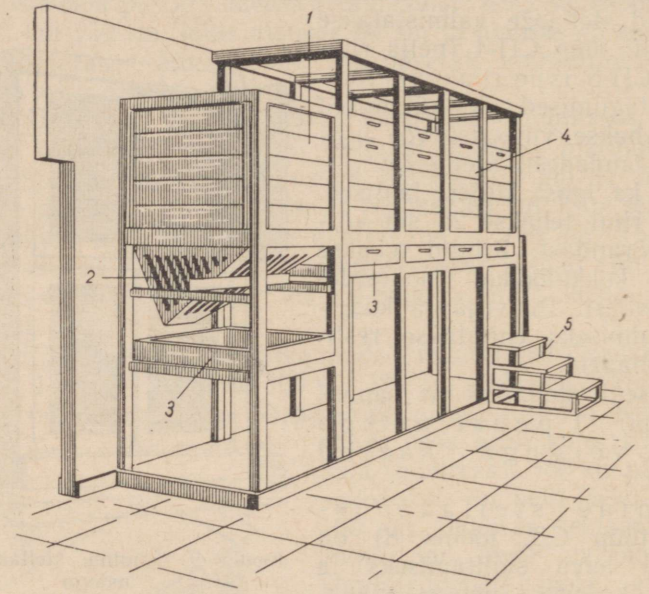
Leiva stellaaži põhimõõtmed on: kõrgus 210 sm, pikkus 150 sm ja laius 70 sm.

Võrk-ustega stellaaž kiiresti riknevate kaupade jaoks (tüüp СДС, joonis 9) on jaotatud kaheks, ülemiseks ja alumiseks sektsiooniks. Need jagunevad omakorda kaheks või kolmeks sektsiooniks. Stellaaži harilikud või lükand-uksed on kaetud metallvõrguga. Võrk valmistatakse roostevabast terastraadist, mitte üle 3 mm läbimõõduga silmadega.

Veinide säilitamiseks seatakse stellaažidesse (kappidesse) pesad pudelite külilihoidmiseks või pesadega metallalused.

Punkrid. Soola, kartulite ja juurvilja säilitamiseks kasutatakse punkreid. Soolapunkrid on tõstetud 80 sm kõrgusele põrandast ja tehakse vähemalt 170 sm kõrged. Punkrid jaotatakse mitmeks osaks, mis täidetakse kaubaga ülevalt.

Kartulipunkril on kaldpinnaline restpõhi, mille all asub kast mulla ja prügi jaoks. Kõrval asub tagavarapunker, mis on jaotatud osadeks liikuvate vaheseintega. Punkrist veerevad kartulid kaldpinda mööda müügisaali (joonis 10).

Joonis 10. Punker kartulite säilitamiseks abiruumis:
1 — peapunker, *2* — restikujuline kallakpõhi, *3* — kast mulla ja prügi jaoks, *4* — tagavarapunker, *5* — trepp

Kauba-alusrestid. Kogukate, kastides ja kottides kaupade paigutamiseks kasutatakse sõrestikulisi alusreste. ГОСТ-iga 4102-48 on kinnitatud kaks alusresti tüüpi: 1) Пр — pikuti liistudega ja 2) По — põigiti liistudega. Need valmistatakse puust, nurkrauast, vitsrauast ja terastorudest.

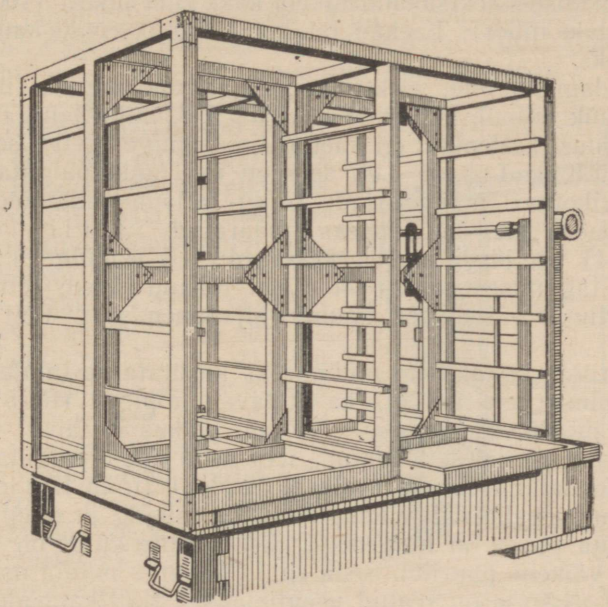
Пр-tüüpi alusrestil on latid asetatud risti tugedele võrdsetes kaugustes üksteisest. Alusresti tüüp По liistud asuvad pikuti löödud lattidel, paralleelselt tugedele.

Alusrestide kandevõime peab olema kergete kaupade puhul 1 tonn 1 m² kohta ja raskete kaupade puhul 2 tonni 1 m² kohta.

Konteinerid (joonis 11). Kauplustesse toodud leiva kaalumiseks kasutatakse puust ja metallist konteinereid.

Puust konteiner kujutab endast sõrestikku mõõtmetega 158 × × 122,5 × 135 sm. Ta on varustatud tugiliistudega, mille peale ase-

tatakse kandelauad leivaga. Konteineri kaal on märgitud tema külgmisel seinal. Alumisse osasse seatakse laekad puru jaoks. Konteiner asetatakse laokaaludele. Autodest ja hobukoormatest võetud kandekastid leivaga asetatakse konteinerisse. Pärast konteineri täitmist ja kaalumist asetatakse kandelauad leivaga stellaažidele.

Joonis 11. Konteiner leiva kaalumiseks

Metallist konteiner on mugavam, sest pärast kasutamist pannakse ta kokku ja nii nõuab ta vähe ruumi. Ta mõõtmed on: kõrgus — 120 sm, pikkus — 155 sm ja laius — 120 sm.

Tööstuskaupade kaupluste statsionaarne sisustus

Letid. ГОСТ-iga 4866-49 on kehtestatud kuus letitüüpi tööstuskaupade kaupluste jaoks. Standardi kohaselt tuleb letid valmistada 100 sm ja 150 sm pikkuste sektsioonidena; kõigi letitüüpide jaoks on määratud ühtne kõrgus — 90 sm.

Kangaste jaoks kasutatakse letti tüüp П1. Selle leti laius on 90 sm. Seesmisest küljest tehakse lett lahtine, püsivalt kinnitatud riiuliga pakkimismaterjali jaoks. Leti plaat on ühest tükist ja hoolikalt viimistletud. Leti plaadi müüjapoolses küljes on vagu (väljalõige) meetrimõõdu asetamiseks.

Lett tüüp П2 on ette nähtud galanterii, peakatete, karusnahkade, parfümeeria, kooli- ja kirjutustarvete, fotokaupade ja juveelitoodete jaoks. Leti laius on 70 sm. Puust katteplaadi asemele on

raamile asetatud peegliklaasist või kolmekordse paksusega klaasist plaat, mille all asuvad väljatõmmatavad laekad (150 sm pikkuses sektsioonis 3 ja 100 sm pikkuses sektsioonis 2 laegast). Seda letiosa nimetatakse puldiks ja kasutatakse kaupade väljapanemiseks. Leti sisse on asetatud laekad, kolm rida ülestikku ja kolm rida pikuti (150 sm pikkustes sektsioonides) või kaks rida pikuti (100 sm pikkustes sektsioonides). Laekad on määratud jooksvate kaubavarude säilitamiseks.

Majapidamistarvete, elektrikaupade, raadiokaupade ja metalltoodete müük toimub lettidel tüüp П3, mille laius on 70 sm. Selle leti puust katteplaat on kaetud linoleumiga. Leti siseküljel on üleni puust lükand-uksed. Leti sees on üks ümberpaigutatav riiul.

Pesu, trikotaaži, mänguasjade, köögi- ja lauanõude, fotokaupade, elektrikaupade jne. müümiseks määratud vitriinlettidel (tüüp П4) on järgmised iseärasused: leti esikülg ja plaat on klaasitud, tagumises seinas on puust lükand-uksed; leti sees on väikesed riiulid või alused kauba väljapanemiseks. Leti laius on 70 sm.

Valmisriiete ja jalatsite müümiseks kasutatakse tulplette (tumbasid). Valmisriiete müügil kasutataval tulpletil (tüüp П5) on järgmised mõõtmed: kõrgus — 90 sm, pikkus ja laius — 60 sm. Müüja poolelt on see lett avatud, sees asub ümberpaigutatav riiul.

Jalatsite müümiseks kasutataval tulpletil (tüüp П6) on samad mõõtmed nagu valmisriiete kaupluses. Ta esikülg ja plaat on klaasitud. Müüja poolel on hingedega uksed, mille külge on hoidjatele kinnitatud väikene puuriiul. Seda riiulit kasutab müüja ostude pakkimiseks. Leti sisse on seatud peegliklaasist riiul kaupade näidiste väljapanemiseks.

Kapid. Tööstuskaupade kauplustele on ГОСТ-iga 4984-49 kindlaks määratud 8 kapitüüpi. Kapid valmistatakse ühesuguse kõrgusega — 210 sm, 100 ja 150 sm pikkuste sektsioonidena.

Valmisriiete müümiseks kasutatakse sirget, riiuliteta, 80 sm sügavat kappi tüüp Ш1. Kappi on kinnitatud kaks varrast, ülemine 203 sm ja alumine 136 sm kõrgusel põrandast. Kapi esikülg on lahtine ja selle sulgemiseks kasutatakse eesriiet.

Kangaskaupade kapil (tüüp Ш2) on järgmised mõõtmed: alumise osa kõrgus ja laius on 90 sm, ülemise osa kõrgus — 120 sm ja laius — 70 sm. Kapi ülemine ja alumine osa on lahtised, kapiriiulid on ümberpaigutatavad.

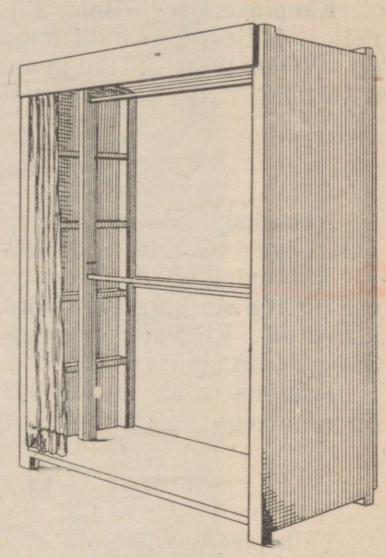
Kapp tüüp Ш3 on määratud jalatsite, meeste peakatete, raamatute, kooli- ja kirjutustarvete, majapidamistarvete, galanterii ja trikotaaži jaoks. Kapi alumise osa kõrgus on 90 sm, laius — 60 sm, ülemise osa kõrgus on 120 sm ja sügavus 40 sm. Kapi alumine osa on varustatud lükand-ustega, ülemine osa on lahtine. Kappi on seatud äravõetavad riiulid.

Kapil tüüp Ш4 (sellesse paigutatakse galanteriid, parfümeeriat, fotokaupu jm.) on samad mõõtmed kui kapil tüüp Ш3. Tema alumine osa suletakse üleni puust lükand-ustega, ülemine osa

klaasitud lükand-ustega. Sees asuvad ümberpaigutatavad riiulid. Nende kaupade jaoks kasutatakse kappi tüüp Ш5, mis erineb eelnevast selle poolest, et alumises osas on riiulite ja lükand-uste asemel väljatõmmatavad laekad. Neid on 150 sm pikkuses sektsioonis 9 ja 100 sm pikkuses sektsioonis 6.

Vertikaalselt paigutatud muusikariistade ja sporditarvete jaoks (keelpillid, jahipüssid, tennisereketid jm.) kasutatakse sirge esiküljega kappi laiusega 60 sm (tüüp Ш6). Kapi ülemine osa on lahtine, alumine — varustatud lükand-ustega.

Pesu- ja trikotaaži kapp (tüüp Ш7) on sirge, laiusega 60 sm, mille alumises osas on 9 laegast (100 sm pikkuses sektsioonis 6 laegast). Kapi ülaosa on lahtine, ümberpaigutatavate riiulitega.

Joonis 12. Stellaaž valmisriiete jaoks

Naiste peakatete, pesu ja trikotaaži jaoks kasutatakse 60 sm laia sirge esiküljega kappi (tüüp Ш8). Selle alumine osa suletakse harilike puust ustega, ülemine osa klaasitud lükand-ustega. Kapis on ümberpaigutatavad riiulid.

Stellaažid. ГОСТ-iga 4837-49 on kinnitatud seitse stellaažitüüpi tööstuskaupade jaoks. Stellaažid valmistatakse sektsioonidena pikkusega 100 ja 150 sm ja kõrgusega 250 sm.

Valmisriiete jaoks kasutatakse kaht tüüpi riiuliteta stellaaže C1 ja C1a (joonis 12). Nad erinevad oma kõrguse ja valmisriiete ülesriputamiseks määratud varraste poolest. Stellaaži C1 kõrgus on 300 sm. Ülemine varras on 273 sm kõrgusel stellaaži põhjast, alumine — 140 sm kõrgusel. Stellaaži C1a kõrgus on 250 sm. Ülemine varras asetseb 223 sm, alumine 136 sm kõrgusel põrandast. Mõlemat tüüpi stellaažide laius on 80 sm.

Stellaaži tüüp C2 kasutatakse kangaskaupade hoidmiseks. Tema laius on 80 sm. Stellaažis on püsivalt kinnitatud või ümbertõstetavad riiulid.

Jalatsite ja peakatete säilitamiseks on ette nähtud stellaažitüüp C2a, mis erineb tüübist C2 laiuse poolest (60 sm).

Kogult väikesed ja väikeses pakendis kaubad (parfümeeria, galanterii, trikotaaž, pesu, kooli- ja kirjutustarbed, foto-, raadiokaubad, metalltooted, elektrikaubad jne.) paigutatakse kaht tüüpi — riiulitega ja sõrestikuline — stellaažidele. Riiulitega stellaaž nende kaupade jaoks (tüüp C2b) erineb kahest eelnevast tüübist laiuse

poolest (40 sm). Sõrestikuline stellaaž (tüüp C4) on jaotatud 100 sm pikkuses sektsioonis kaheksaks lahtriks ja 150 sm sektsioonis kaheteistkümneks lahtriks. Lahtrid asuvad vähemalt 74 sm kõrgusel põrandast.

Muusikariistad, jahipüssid, tenniserekетid asetatakse pärast taarast vabastamist stellaažidele tüüp C3. Sellel stellaažil on kaks püsivalt kinnitatud riiulit, mille vahe on 54 sm. Ülemisele riiulile seatakse spetsiaalsed pesad ja alused kaupade hoidmiseks vertikaalasendis.

Kaupluse sisevitriinid. Vitriin kujutab endast sirget, kolmest või neljast küljest klaasitud kappi, mille kõrgus on 210 sm, sügavus 60—70 sm, laius 100 sm ja enam. Väikeste kaupade väljapanemiseks asetatakse vitriini sisse stende või riiuleid.

Kassakabiinid

Kassakabiinide tüübid ja mõõtmed on kindlaks määratud ГОСТ-iga 4865-49. On kindlaks määratud kaks kabiinitüüpi: 1) kinnine (kabiini ülaosa on suletud) ja 2) lahtine. Kabiini alaosa on 108 sm kõrguseni põrandast tehtud laudplaatidest, ülaosa on klaasitud. Kabiini üldkõrgus on 210 sm. Klaasitud osas on 35 × 25 sm suurune ava.

Kabiinis on kassaaparaadi laud, tool ja jalapink. Lauaplaadi all on rahalaegas. Lahtise kassakabiini tüüp on näidatud joonisel 13.

Kioskite sisustus

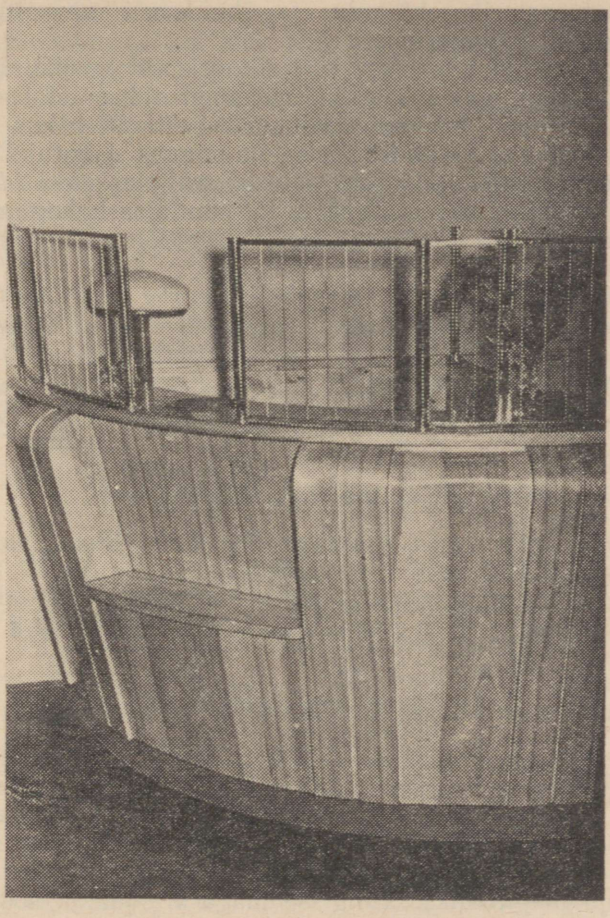
Väikejaeettevõtete statsionaarne sisustus on lihtne ning koosneb tüüpkonstruktsiooniga ja tüüpmõõtmetega lettidest ja kappidest (stellaažidest). Kondiitritoodete, tubakasaaduste, galanteriikaupade ja mänguasjade kioskites seatakse kauba väljapaneku jaoks leti peale klaaspuldid. Köögivilja kioskitesse ehitatakse salved ja punkrid kartuli ja juurvilja hoidmiseks; punkrite ehitus ja mõõtmed on toodud ülalpool. Tööstuskaupade kioskites seatakse kummalegi poole müüjast klaasitud vitriinid kaupade väljapanekuks.

Saturaatorseadmed

Saturaatorseadmeks nimetatakse gaseeritud vee valmistamise aparaati. Aparaat võidakse üles seada kauplusse, kioski, ühiskondliku toitlustamise ettevõttesse või käsikärule gaseeritud vee valmistamiseks ja klaasiviisi müümiseks. Sõltuvalt kasutamistingimustest on saturaatorseadmed kas statsionaarsed (statsionaarses kaubandusvõrgus) või ümberpaigutatavad (kärudel).

Kaubandusvõrgus kasutatakse kaht tüüpi saturaatorseadmeid: 1) lihtne saturaator ja 2) pidevalt töötav isegaseeriv automaatsaturaator.

Esimesel on järgmised põhiosad: saturaator, jahutaja, veemõõtja, klaassilindrid, piserdaja ja manomeetriga reduktor.

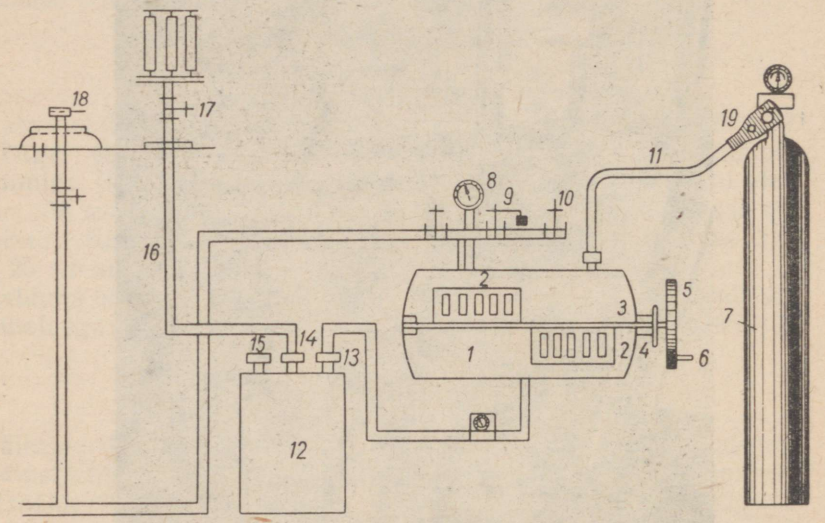

Joonis 13. Kassakabiin

Joonisel 14 on kujutatud lihtsa saturaatori ehituse skeem. Saturaator on oksüdeerumise ärahoidmiseks seest tinutatud vasest või messingist silinder *1*, mille sees asuvad võlli *3* külge kinnitatud labad *2*. Võlli üks ots toetub silindri külgseina kinnitatud kandepesale, kuna teine ulatub tihendkarbi *4* kaudu silindrist välja. Võlli välisots on varustatud hoorattaga *5* ja käepidemega *6*. Saturaatoris toimub vee gaseerimine, s. t. vee segamine süsihappegaasiga, mis lastakse silindrisse balloonist *7* kummivooliku *11* kaudu. Vesi tuleb veevärgi torustikust saturaatori silindrisse. Kui see täitub $^3/_4$ ulatuses oma mahust, sulgub veeventiil. Gaasi ja vee segamiseks pöörab müüja käepideme abil hooratast.

Saturaatori ülaosas asuvad mitmesugused seadised ja armatuur: saturaatoris oleva gaasi survet näitav manomeeter *8*, kaitseklapp *9*, mis laseb saturaatorist automaatselt välja liigse gaasi, kui surve muutub saturaatorile ohtlikuks, ja õhu kraan *10* saturaatorisse kogunenud õhu väljalaskmiseks.

Peale gaseerimist lastakse vesi silindri- või kerakujulisse jahutajasse *12*. Mõningates saturaatorseadmetes kasutatakse Boitšeri süsteemi jahutajaid, millised koosnevad 4 silindrist, kus vesi järkjärgult jaheneb ühest silindrist teise üle minnes. Jahutajal on 3 ava: ava *13* vee sissélaskmiseks saturaatorist, väljalaskeava *14* vee laskmiseks klaassilindrisse ja õhuava *15* jahutajasse kogunenud õhu väljalaskmiseks.

Joonis 14. Saturaatori ehituse skeem

Jahutaja paigutatakse mingisse jääga või jää ja soola seguga täidetud nõusse.

Vooliku abil veevärgiga ühendatud piserdajat *18* kasutatakse klaaside pesemiseks. Piserdaja käepideme pööramisel tungib vesi tugevate jugadena läbi spetsiaalsete avade ja peseb klaasid seest- ja väljastpoolt. Kasutatud vesi läheb läbi toru kanalisatsioonitorustikku või ämbrisse.

Reduktor *19* on seadis, mis automaatselt piirab gaasi pääsu saturaatorisse, kui saturaatori surve ületab lubatud piiri. Ta on üles seatud balloonile ja ühendatud vooliku abil saturaatoriga.

Ušakovi ja Rumjantsevi konstrueeritud i s e g a s e e r i v s a t u r a a t o r (ÜP-02) valmistab ja väljastab gaseeritud vett 180—200 sm^3 suurustes portsjonites. Aparaadi konstruktiivsed põhielemendid on: kolbpump, mis pumpab vett segamiskambrisse, kus

toimub vee küllastamine süsihappegaasiga; portsjonitena vett mõõtev dosaator; kolbsiirupimõõtja siirupiportsjonite väljaandmiseks; kaks käepidet: üks gaseeritud vee väljaandmiseks, teine vee ja siirupi segu väljaandmiseks.

Pump on ühendatud toru abil veevärgiga ning segamiskamber süsihappegaasi ballooniga.

Aparaadi töö toimub kahes tsüklis: esimene tsükkel — gaseeritud vee ja siirupi portsjonite väljaandmine (samal ajal voolab aparaati samasugune kogus vett veevärgitorustikust); teine tsükkel — vee gaseerimine ja siirupiportsjoni silindrist väljalaskmine.

Isegaseerival saturaatoril on järgmised eelised:

1) aparaadi mõõtmed võimaldavad teda paigutada väikesele pinnale;

2) gaseeritud vee valmistamine toimub automaatselt, langeb ära füüsilise energia kulutamine vee ja gaasi segamiseks;

3) lihtne teenindamisprotsess;

4) gaseeritud vee ja siirupi väljaandmine toimub dosaatori ja siirupimõõtja olemasolu tõttu täie mõõduga.

Kaubanduslik inventar ja tööriistad.

Kaubandusettevõtete tööle avaldab suurt mõju õigesti valitud inventar ja tööriistad. Vastavalt iga tüüpi jaekaubandusettevõtte kaubandusliku operatiivse protsessi iseärasustele kehtivad kohustuslikud inventari ja tööriistade normid.

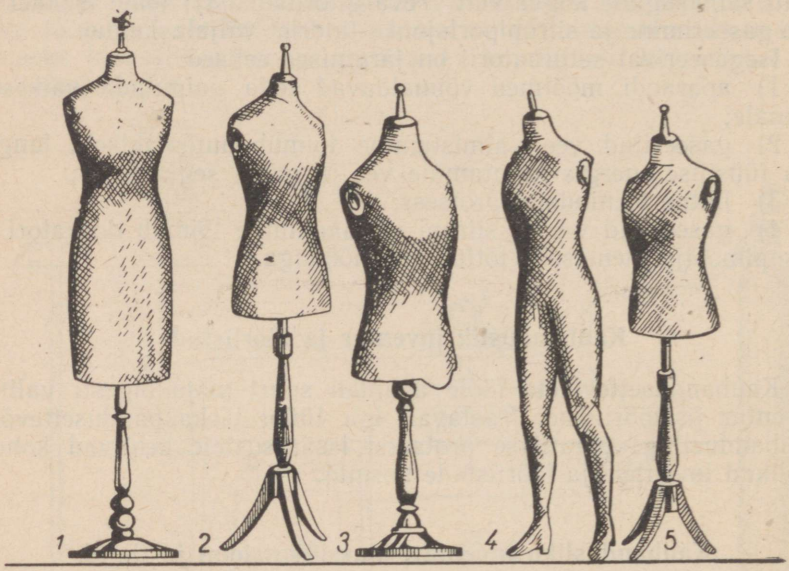
Kaubandusliku inventari klassifikatsioon ja liigid.

Kaubanduslik inventar on vajalikuks täienduseks statsionaarsele sisustusele, hõlmates mitmesuguseid abinõusid kaupade paigutamiseks, väljapanemiseks, demonstreerimiseks ja reklaamimiseks, ostjatele paremate tingimuste loomiseks kauba valimisel (selgaproovimine, kvaliteedi kontrollimine), kaupade kaubanduslikuks töötlemiseks, ostude maksumuse ja kassa sissetuleku arvutamiseks müüjate ja kassapidajate poolt, samuti kaupluse sanitaarseks korrashoidmiseks.

Inventar kaupade paigutamiseks, väljapanemiseks ja demonstreerimiseks. Toiduainete kauplustes kuuluvad sellesse inventarirühma kandeplaadid kookide, marjade, puuvilja, köögivilja väljapanemiseks; vaagnad liha, kala ja gastronoomiakaupade asetamiseks letile; vaasid kondiitritoodete jaoks; paagid vedelate kaupade (taimeõli, piima, koore) jaoks; klaasnõud ja purgid puist-bakaalkaupade väljapanemiseks.

Tööstuskaupade kaubanduses on see inventar esindatud tunduvalt laiemalt. Valmisriiete kauplustes kasutatakse kaupade näitamiseks mannekeene (joonis 15) ja mitmekujulisi riidepuid (joonis 16), jalatsikauplustes — aluseid ja kontsakesi jalatsite näidiste väl-

japanemiseks kappides ja vitriinides. Peakatete ja karusnahkade kauplustes kasutatakse päid, aluseid ja mannekeene. Kultuurikaupade kauplustes kasutatakse kilpe fotode, kantseleikaupade, väikeste raadioosade jaoks, translatsioonivõrgu reproduktorite pistikupesi, alalis- ja vahelduvvoolu pistikupesi ja antenne raadioaparaatide demonstreerimiseks, adaptereid ja grammofone heliplaatide kuulamiseks. Elektritarvete kauplustes peab olema toendeid abažuuride ja laearmatuuride ülesriputamiseks, elektrilambiga

Joonis 15. Valmisriiete mannekeenid:
1 — naiste kleidile, *2* — naiste kostüümile, *3* — pluusile, *4* — meeste ülikonnale, *5* — pintsakule

keppe abažuuride valgustamiseks seestpoolt. Värvi- ja keemiakaupade kauplustes on paake värnitsa jaoks ja nende alusvanne, kandeplaate kiti ja hõõrutud värvide jaoks. Galanterii-trikotaaž-parfümeeriakauplustes on kaubaaluseid, pöörlevaid vitriine, albumeid ja kaarte väikeste galanteriikaupade näitamiseks jne.

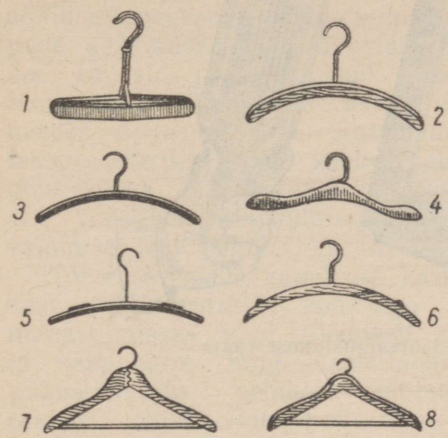
Jalatsite, pesu, trikotaaži ja mõnede galanteriikaupade riiulitele paigutamiseks kasutatakse spetsiaalselt selleks tehtud karpe, mida nimetatakse paikkarpideks.

Ostjate teenindamiseks vajalik inventar. Kõigis kauplustes, kus ostetavaid kaupu proovitakse, seatakse müüjate töökohtadele peeglid: treljaaž- või trümoopeeglid — valmisriiete kaupluses; seina- ja lauapeeglid, samuti käsipeeglid — peakatete kaupluses; ümberpaigutatavad peeglid — jalatsikaupluses.

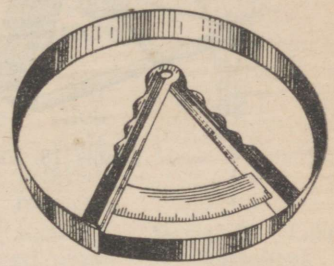
Teisteks selle inventarirühma liikideks on riidevarnad või konk-

sud ostjate riiete jaoks, peakatete suuruse mõõtjad (joonis 17), mõõdulindid ostjale vajaliku peakatte suuruse määramiseks, jalapingid jalatsite jalga proovimiseks, metallist või sarvest kingalusikad, nööpimiskonksud, alused säärikute jalast tõmbamiseks (saapasulased).

Inventar kaupade kvaliteedi ja suuruse määramiseks. Sellesse liiki kuuluvad toiduainete

Joonis 16. Riidepuud:
1 — püksteklamber, *2* — riidepuu palitule, *3* ja *4* — pintsakule, *5* ja *6* — kummikõrkidega riidepuud, *7* ja *8* — ülikonnale

Joonis 17. Peakatete suuruse mõõtja

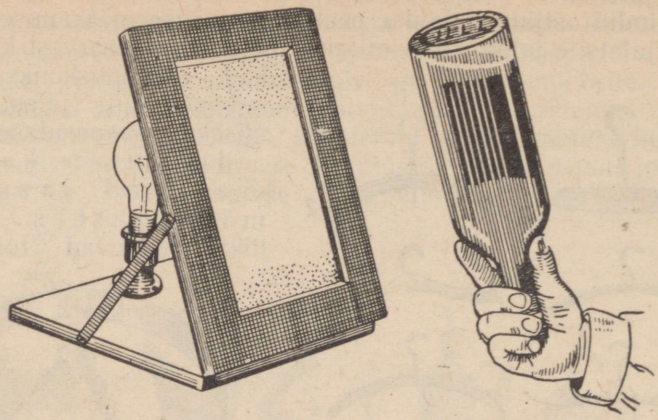
kauplustes ovoskoobid kanamunade läbivalgustamiseks, abinõud veinide kvaliteedi (puhtuse) määramiseks (joonis 18), proovisondid või ja juustu proovide võtmiseks (joonis 19), šabloonid tsitrusviljade kalibreerimiseks.

Tööstuskaupade kaubanduses teostatakse kaupade kvaliteedi kontrollimist müüjate töökohtadel ja abiruumides, kasutades järgmist inventari: kilpe elektrilampide, kaitsekorkide, lülitite, vooluõõtjate proovimiseks (elektrilampe müüvates kauplustes), luupe (fotokaupade ja majapidamistarvete kauplustes), testreid raadiolampide kontrollimiseks, oommeetreid kondensaatorite poolide takistuse kontrollimiseks, voltmeetreid ja milliampermeetreid (raadiotarvete kauplustes).

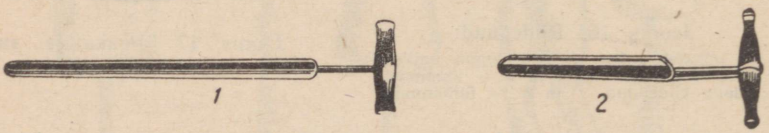
Kaupade müügiks ettevalmistamisel vajaliku inventari hulka kuuluvad toiduainete kaubanduses liivrid (pumbad) taimeõli pumpamiseks vaatidest (samasuguseid liivreid kasutatakse petrooleumi müügil), lauad gastronoomiakaupade viiludeks lõikamiseks, lõikamispakud suurte kalade lahtiraiumiseks ja -lõikamiseks, liharaiepakud, elektrisoojendajad sulatatud või tünnide puhastamiseks. Elektrisoojendaja (sm. Dvoretski ettepanek) tehakse spiraaliga elektripadruni või käepidemega elektripliidi kujulisena (joonis 20), mis lülitatakse valgustusvõrku.

Soojendaja abil sulatatakse välja tünnilaudade vahele jäänud ja tünni seintesse imbunud rasvad.

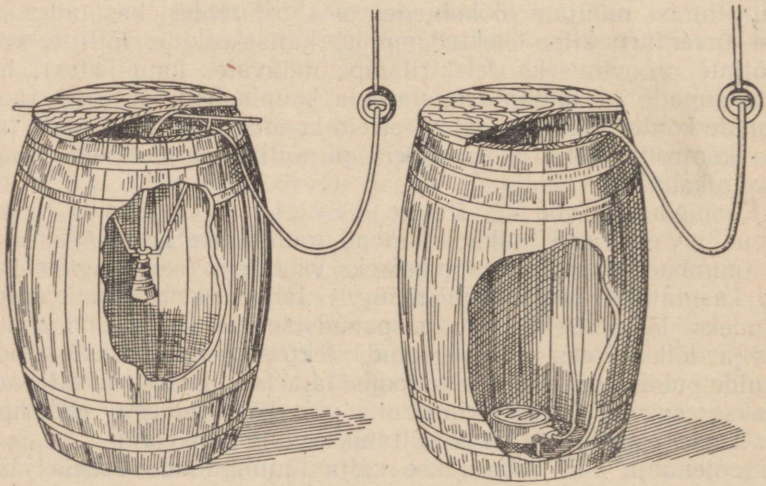
Valmisriiete ja peakatete kaupluses kasutatakse riiete pressi-

Joonis 18. Veinide läbivalgustamise raam

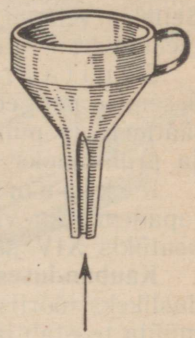
Joonis 19. Proovisondid:
1 — või jaoks, *2* — juustu jaoks

Joonis 20. Elektrisoojendajad loomsete rasvade väljasulatamiseks tünnidest

miseks triikraudu ja triikimislaudu, peakatete venitamiseks nn. venitusklotse, riidekauplustes laudu ja vineerplaate riide lappamiseks.

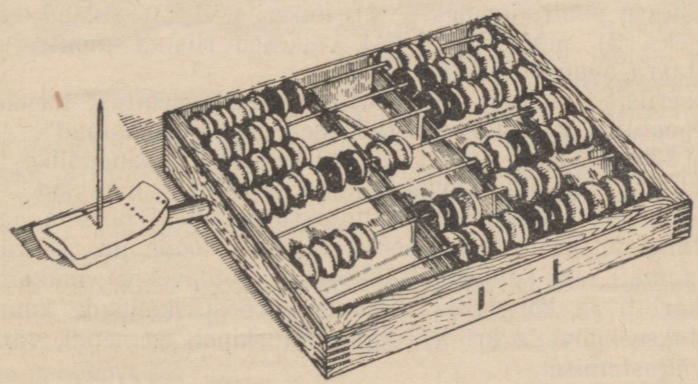
Abiinventar. See inventar on ette nähtud müüjate töö põhilise tegevuse — kaupade müümise hõlbustamiseks, samuti kaupade säästmiseks. Abiinventari rühma kuuluvad kõvasid ja terasluisud lõikeriistade teritamiseks ja lihvimiseks, lehtrid vedeliku valamiseks ostja taarasse. Ratsionaalsemaks loetakse lehtrit, mille kaela küljel on soon nõus oleva õhu väljalaskmiseks. See hoiab ära vedeliku vahustumise ja laialipritsimise valamisel ja kiirendab nõu täitmist.

Joonis 21. Lehter õhusoonega

Tööstuskaupade kaupluses kasutatakse järgmist abiinventari: konksuga latte riiete mahavõtmiseks kapi ülemiselt vardalt, riide- ja saapaharju ning sametlabakuid jalatsite puhastamiseks, pehmeid pintsleid fotoaparaatide objektiivide puhastamiseks tolmust.

Arvutusinventari moodustavad arvelauad, tšekivardad, näpuniisutajad ja rahaalused vahetusraha jaoks. Müüja töökohal asuvad arvelauad ja tšekivardad; näpuniisutaja, rahaalus ja arvelaud kuuluvad kassapidaja inventari hulka.

Joon 22. Mehhaniseeritud arvelaud tšekivardaga

Nõukogude kaubanduse novaator Podõmov on teinud ettepaneku kasutada mehhaniseeritud tšekivardaga arvelauda (joonis 22), mis kujutab endast harilikku arvelauda, mille külge on ühendatud tšekivarras ja mehhanism, mis sulustab ja vabastab arvelaua varrastel olevaid nuppe. Tšeki vajutamisel vardale vajutab müüja alla sulustusmehhanismi ja võimaldab nuppe vabalt liigutada. Pärast

summa märkimist arvelauale ja varda vabastamist võtab ta esialgse asendi ja mehhanism sulustab automaatselt nupud, nii et neid pole enam võimalik liigutada. Nende arvelaudade pealt näeb müüja laekunud summat.

Nende arvelaudade teine tüüp koosneb kahest osast: üks vabalt liikuvate nuppudega, teine sulustusmehhanismiga ja tšekivardaga. Sellel arvelaual võib arvutada ostu summat, puudutamata liidetud laekumiste kogusummat.

Sanitaar-hügieeniline inventar koosneb inventari pesemise pangedest ja pesukaussidest, kaanestatud paakidest kauba jäätmete ja pühkmete jaoks, prügikühvleist ja käsiharjadest puru ja prahi jaoks ning joogivee paagist.

Reklaaminventari (mitmesugused alused kaupade väljapanemiseks vitriinides, butafooria, mulaažid jne.) vaadeldakse peatükis XIV „Nõukogude kaubanduse reklaam".

Kaubanduses kasutatavate tööriistade klassifikatsioon. Kaubanduslikeks tööriistadeks nimetatakse käsitsitöö vahendeid, mille abil müüja teostab järgmisi operatsioone: kauba jaotamist osadeks, kaalumist, mõõtmist, kvaliteedi kontrollimist, vigastatud kaupade parandamist, taara avamist.

Kaubanduslikud tööriistad hõlbustavad müüja tööd, kiirendavad kauba väljastamist, aitavad kaasa kadude vähendamisele kaupade müügiks ettevalmistamisel ja ostjale väljastamisel, taara säilimisele kauba lahtipakkimisel.

Kaubanduses kasutatavad mitmesugused tööriistad jaotatakse järgmistesse põhirühmadesse: 1) lõikeriistad, 2) riistad kaupade tõstmiseks, 3) mõõteriistad, 4) väikesed riistad monteerimiseks ja 5) taara avamise riistad.

Lõikeriistade liikide iseloomustus ja nende ehituse kirjeldus on antud peatükis VII „Lõikeriistad, -seadised ja -masinad".

Riistad kaupade tõstmiseks. Kaubanduslike tööriistade sellesse rühma kuuluvad kühvlid, labidad ja näpitsad.

Toiduainete kauplustes kasutatakse kühvleid puistkaupade — jahu, tangude, peensuhkru, soola, tärklise, sooda jm. — väljastamisel, samuti tükk-kaupade (tükksuhkur, kompvekid), makaronitoodete, kartuli ja köögivilja müümisel. Tööstuskaupade kauplustes kasutatakse kühvleid kriidi, lubja, ehituskipsi, tsemendi, värvimuldade väljastamisel.

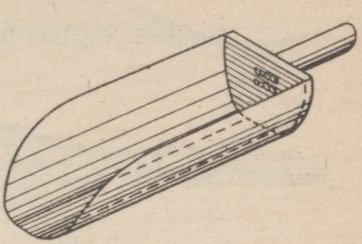
Kühvlitele esitatavateks põhinõueteks on: tugevus, kergus, kühvli kuju vastavus kauba iseärasustele, hea väline viimistlus. Kühvlid tehakse puust ja plekist, kuid on olemas ka sarvest kühvleid. Puukühvlid tehakse kuivast, oksteta ja pragunemata puust.

Kühvlid on lamedad või silindrilise kujuga. Puistkaupade ja tükk-kaupade juures on silindrilise kujuga kühvlid ratsionaalsemad, kuna neid kasutades väheneb kauba purunemine.

Silindrikujuline metallkühvel on tugevam kui lame kühvel, vastupidav ning mugav puist- ja ka teiste kaupade tõstmiseks. Tükk-

suhkru müümisel on otstarbekohane kasutada restpõhjaga kühvleid, et ostjale ei satuks suhkrupuru.

Makaronide väljastamisel tuleb kasutada sm. Šabanovi konstrueeritud kühvlit (joonis 23). Kühvel on lame, selle pikkus ilma käepidemeta on 36 sm (1 kg mahutavusega kühvlil) ja 32,5 sm (500 g mahutavusega kühvlil), s. t. suurem kui makaronide pikkus. Selle tõttu makaronid peaaegu ei murdu kotti panemisel. Müüja võtab makarone taarast käega ja täidab kühvli, millega paneb need paberkotti.

Joonis 23. Makaronikühvel

Kartulite väljastamisel kasutatakse nüri äärega puukühvleid, mis väldivad kartulite vigastamist, või ka metallist restpõhjaga kühvleid, mille kartulitega kokkupuutuvad metallosad mähitakse nööriga või paelaga.

Soolvees olevaid kaupu tõstetakse puukühvlitega, milles on augud soolvee äravoolu jaoks.

Või, kohupiima, kookide, marjade ja mõnede tööstuskaupade (värvikaubad ja ehitusmaterjalid) müümisel kasutatakse mitmekujulisi ja mitmes suuruses metallist ja puust labidaid.

Joonis 24. Labidas kummist otsaga

Tünne puhastatakse hapukoore, sulatatud või, povidlo, džemmi ja tomatipasta jääkidest kummist otsaga labidaga (joonis 24). Ettepaneku sellise labida kasutamiseks on teinud Nõukogude kaubanduses tuntud ratsionaliseerija sm. Dvoretski. Labida kasutamine vähendab kaupade kadusid.

Kooke ja saiakesi, mida ei tohi kätega puudutada, väljastatakse metallnäpitsate ja labidatega. Heeringate tõstmiseks on hea kasutada puu- või metallnäpitsaid, kuna kahvliga torkamisel halveneb heeringate kvaliteet.

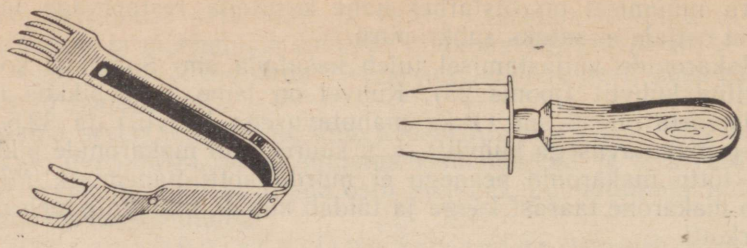
Naelu tõstetakse taarast nende väljastamisel ostjatele näpitsate abil (väikesi naelu) ja tõstekahvliga (suuri naelu) (joonis 25).

M õ õ t e r i i s t a d. Jaekaubanduses kasutatakse kahesuguse otstarbega mõõteriistu:

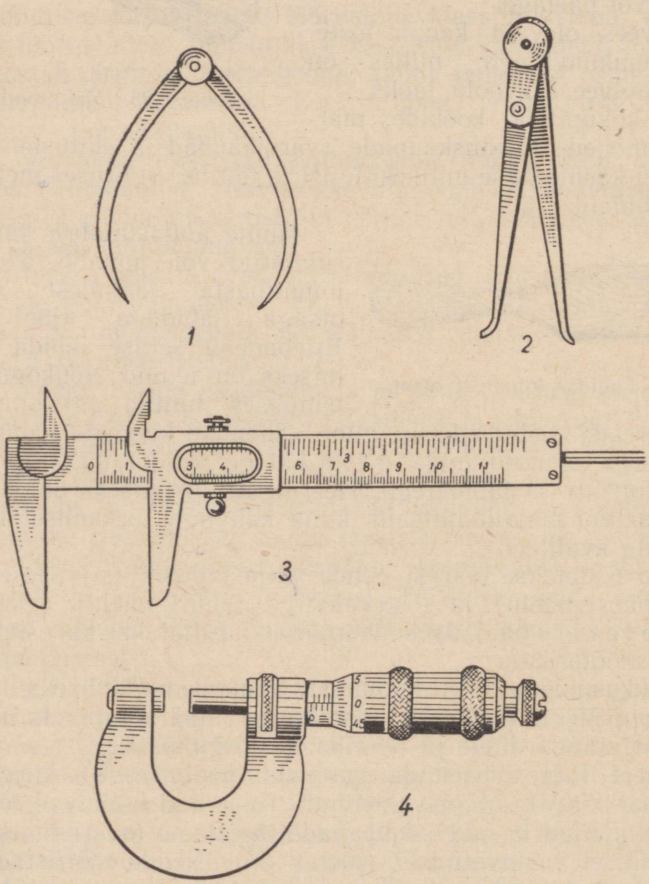
1) pikkusmõõdu järgi müüdavate kaupade mõõtmiseks;

2) kaupade mõõtmiseks, eesmärgiga määrata nende mõõtmete vastavust standarditele ja tehnilistele tingimustele.

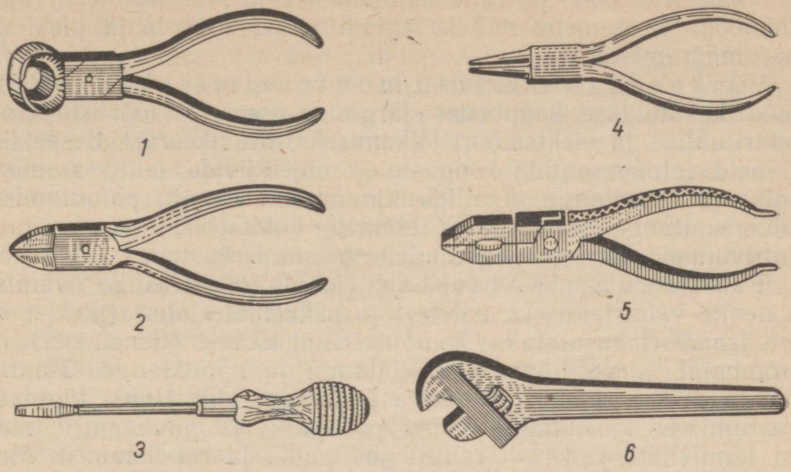
Esimest liiki tööriistade (meetrid, poolmeetrid) kirjeldus on antud peatükis VI „Mõõtevahendid". Teise liiki kuuluvad tööriistad, milliseid müüjad kasutavad kaupade mõõtmete määramiseks nende kvaliteedilisel vastuvõtmisel (joonis 26). Nende tööriistade hulka kuuluvad: kroonsirkel (välismõõtmete võrdlevaks mõõtmiseks), sisetaster (seesmiste mõõtmete võrdlevaks mõõtmiseks), varbsir-

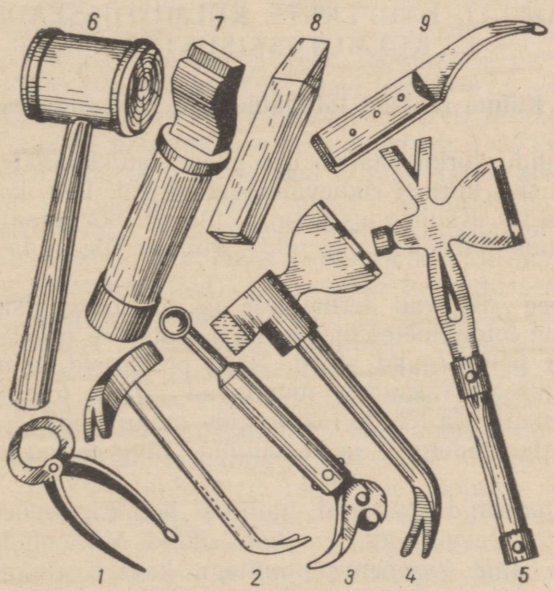
Joonis 25. Näpitsad ja tõstekahvel naelte väljastamiseks

Joonis 26. Mõõteriistad:
1 — kroonsirkel, *2* — sisetaster, *3* — varbsirkel, *4* — mikromeeter

Joonis 27. Väikesed montaažiriistad:
1 ja *2* — lõiketangid, *3* — kruvikeeraja, *4* — ümartangid, *5* — lapiktangid, *6* — reguleeritav mutrivõti

Joonis 28. Tööriistad taara avamiseks:
1 — tangid, *2* — naelatõmbaja-haamer, *3* — naelatõmbaja, *4* — kirveshaamer, *5* — kombineeritud kirves (tomahook), *6* — puuhaamer, *7* ja *8* — puust ja metallist postipulgad, *9* — koti avamise nuga

kel (täpseteks sise- ja välismõõtmisteks) ja mikromeeter (väikese läbimõõduga esemete, näiteks traadi välismõõtmete ja pleki paksuse määramiseks).

Väikesed tööriistad monteerimiseks (joonis 27). Neist kasutatakse kauplustes järgmisi esemeid: tööriistu traadi, elektrijuhtme ja elektrinööri lõikamiseks, kruvikeerajaid, spetsiaalvõtmeid fotoaparaatide rõngaste ja objektiivide lahtikruvimiseks, lapik- ja ümartange detailide kinnihoidmiseks ja painutamiseks, universaaltange ümmarguste esemete hoidmiseks, reguleeritavaid mutrivõtmeid eri suurustes mutrite keeramiseks.

Taara avamise riistad (joonis 28). Kastide avamiseks ja nende vabastamiseks naeltest ja pakkematerjalist (plekist vitstest, traadist) kasutatakse kombineeritud kirvest (tomahooki), naelatõmbajat, kirves-haamrit, naelatange ja näpitstange. Tünnidelt võetakse vitsad maha postipulga ja haamri abil. Puust tünnivitste äravõtmiseks kasutatakse puust postipulka ja puuhaamrit, metallist tünnivitste jaoks — rauast postipulka ja raudhaamrit. Mutrivõtit kasutatakse raudvaatide korkide lahtikruvimiseks. Koti suudme kinniõmblemiseks kasutatud nöör lõigatakse ära spetsiaalse sirbikujulise noaga.

V peatükk

TOIDUAINETE KAUPLUSTE KÜLMUTUSSEADMED JA KÜLMUTUSSISUSTUS

Külma tähtsus toiduainete jaekaubanduses

Jaekaubandusvõrku saabub iga päev elanikkonnale müümiseks suurtes kogustes kiiresti riknevaid toiduaineid: liha, kala, puuvilja, piimasaadusi jm. Kaubandustöötajate ülesandeks on säilitada nende kvaliteeti kaubandusvõrgus ja nad tarbijaile üle anda täisväärtuslikena.

Toiduained riknevad fermentide ja mikroorganismide toimel. Fermendid on toiduainetes biokeemilisi protsesse (käärimist, hapendumist jne.) põhjustavad ained. Need protsessid, toimudes loomsetes ja taimsetes rakkudes, muudavad järsult toiduainete välisilmet, konsistentsi ja lõhna. Fermentide mõjul toimuvad lihas ning kalas rasva hapendumine ja räästumine ning teised biokeemilised muutused.

Mikroorganismid (bakterid, hallitus- ja pärmiseened) lagundavad toiduaineis rasvu, valke ja süsivesikuid. Mikroobide elutegevus kutsub esile aine lagunemise, millega kaasub ebameeldiv lõhn. Lagunenud toiduaine on ebameeldiva maitsega ning inimese tervisele kahjulik.

Õhu temperatuuri alandamine ja niiskuse vähendamine aeglustab biokeemiliste protsesside kulgu, peatab mikroorganismide

arengu ja aitab alal hoida toiduainete kvaliteeti. Seepärast jahutatakse ja külmutatakse kiiresti riknevaid toiduaineid.

Võrreldes toiduainete kuivatamise, soolamise ja muude konserveerimisviisidega on see viis otstarbekohasem, sest jahutatud ja külmutatud toiduained ei muuda oma välisilmet ja säilitavad värskete ainete toite- ja maitseomadusi.

Kiiresti riknevatele toiduainetele on külm vajalik igal aastaajal, kuna õhu temperatuur kaupluses erineb alati kiiresti riknevate toiduainete kvaliteedi säilitamiseks vajalikust temperatuurist. Toiduainete kaupluste ruumides ei lange keskmine temperatuur allâ +10°, kiiresti riknevate kaupade lühiaegseks säilitamiseks vajalik temperatuur aga on —2° kuni +5°.

Kunstliku külma tootmisel on suur rahvamajanduslik tähtsus. Viisaastakute jooksul on tekkinud ja arenenud meie maal eri tööstusharu — külmutustööstus, mille ülesanne on kiiresti riknevate toiduainete jahutamine, külmutamine ja säilitamine. On ehitatud ettevõtteid, mis toodavad kunstlikku külma tekitavaid masinaid.

Külma kasutatakse paljudes rahvamajandusharudes, kuid eriline tähtsus on sellel toiduainete tööstuse ettevõtetes ja toiduainete kaubanduses. Toiduainete (piima, või, liha, kala, puuvilja jne.) tootmise ja varumise sesoonsus nõuab võimsate külmhoonete ehitamist varumis- ja tootmisrajoonides. Sellised tootmis-varumis-külmhooneteks nimetatavad ettevõtted on määratud toiduainete töötlemiseks külma abil (jahutamiseks, külmutamiseks) ja lühiaegseks säilitamiseks.

Kiiresti riknevate toiduainete vedu tootmis- ja varumisrajoonidest tarbimiskohtadesse toimub raudteel külmutusvaguneis ja veetranspordil külmutuslaevadel (refrižeraatorlaevadel).

Suurtes linnades paigutatakse toiduained nn. jaotus-külmhoonetesse, mis on ette nähtud kiiresti riknevate toiduainete suurte varude pikaajaliseks säilitamiseks ja elanikkonna häireteta varustamiseks. Neist külmhoonetest veetakse toiduaineid regulaarselt kaubandusvõrku külmutusega varustatud autotranspordiga.

Toiduainete jaeettevõtted varustatakse külmutusseadmetega ja -sisustusega (külmutuskambrid, -kapid ja -letid), et kaubandusvõrgus olles kaubad ei kaotaks oma kvaliteeti. Toiduainete kvaliteedi alalhoid viimases, tarbimis-eelses lülis kindlustatakse tarbijate korterites ülesseatud koduste külmutuskappidega.

Selliselt luuakse rahvamajanduses toiduainete kulgemisel tootmisest tarbijani katkematu külmutusahel. Selle skeem on järgmine: tootmis- ja varumiskülmhooned (saaduste tootmise ja varumise kohtades) — külmutusega varustatud raudtee- ja veetransport — jaotus-külmhooned tarbimiskohtades — külmutusega autotransport — külmutuskambrid, -kapid ja -letid toiduainete kauplustes. Külma kasutamine tõstab teenindamise kultuuri kõrgemale tasemele ja vähendab tunduvalt kaupade riknemisest kaubandusorganisatsioonidele tekkivaid kahjumeid.

Valitsuse poolt määratud ülesanne kaubandusettevõtete külmu-

tusseadmetega varustamise alal näeb ette seadmete tootmise tunduvat suurendamist ja uusimate külmutusseadmete liikide laialdast kasutuselevõtmist kaubanduses.

Selle ülesande eduka täitmise tulemusel toimub kaubandusvõrgu kiiretempoline varustamine kaasaegsete külmutusmasinate ja -seadmetega. Nii näiteks suurenes ainuüksi NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemis kompressorite arv ajavahemikul 1948. aastast kuni 1952. aasta lõpuni 1650-lt 18364-ni. Uusima konstruktsiooniga külmutuskambrite, -vitriinide, -lettide, -kappide ja kokkupandavate külmutuskambrite arv suurenes samal ajal 13 korda.

Viimastel aastatel on nõukogude teadlased ja leiutajad välja töötanud mitut tüüpi kaasaegseid külmutusmasinaid, seadiseid nende masinate automaatseks juhtimiseks, samuti vähe kulutusi nõudvaid külmutusseadmeid. NSV Liidu Teaduste Akadeemia Külmutamisteaduste Instituudi teaduslik töötaja M. M. Krõlov tegi ettepaneku püstitada jääst ladusid — köögiviljahoidlaid (vt. ptk. XXIV). Nõukogude leiutaja I. A. Kleimjonov töötas välja jahutussüsteemi, mis põhineb külmetussegu (jää ja keedusoola segu) iseringvoolul. See süsteem ei nõua erilisi tehnilisi seadmeid ja on rakendatav külmutusvagunites veetavate kiiresti riknevate toiduainete säilitamiseks.

Toiduainete kaubanduse jaevõrgus kasutatakse järgmisi külma saamise allikaid: harilik jää, kuivjää ja muud jää eriliigid, jää ning soola segud ja külmutusmasinad.

Harilik jää

Kiiresti riknevate toiduainete jahutamise vahendina on jääl toiduainete jaekaubanduses laialdane levik.

Jää varumise viisid. Jääd saadakse: a) varudes talveperioodil veekogudest (tiikidest, jõgedest, järvedest); b) vett kihtide viisi külmutades kaupluse lähedal oleval platsil; c) jääpurikate tekitamisega piserdamisseadmeis; d) külmutades vett jäägeneraatorites.

Jää varumine veekogudest toimub perioodil, kui jääl on suurim tihedus ja kõige madalam temperatuur. Jää varumiseks veekogudest on vajalik saada sanitaarjärelevalve luba.

Jäävõtukoha valikul tuleb lähtuda järgmistest nõuetest:

1) jäävõtukoht asugu võimalikult lähedal jäähoidlale;

2) hobu- ja autotranspordi normaalseks liikumiseks tuleb juurdepääsuteed jäävõtukohale teha võimalikult laugja kallakuga;

3) jäävõtukoht olgu küllalt kaugel asulaist ja tootmisettevõtteist.

Varutav jää peab olema puhas, läbipaistev, erilise roheka helklusega, kõva. Jäävõtukohal raiutakse jääd raudkangidega või saetakse pikkade saagidega. Jääpangad lõigatakse välja suurte ristitahukate või kuubikutena. Peale veest väljavõtmist asetatakse jääpangad vastavale puhastatud kohale küliti, et jää paremini külmuks.

Jää varumiseks vett kihtide viisi külmutades tuleb enne pakast veevärgi kraani lähedal ette valmistada täisnurkne plats. Selle platsi pind tasandatakse, tambitakse kõvaks ja planeeritakse kallakuga keskelt äärtele ärajooksu jaoks ning kaetakse vähemalt 15 sm paksuse šlakikihiga. Šlakikihile asetatakse hagu, vanu liipreid või palke. Selle katte peale pannakse kuni 5 sm paksune lumekiht, mis valatakse üle veega. Plats ümbritsetakse igast küljest veega kastetud lumevalliga või jääpankadega.

Talve jooksul lastakse platsile ühtlaselt vett tuletõrjevoolikuga. Jääd varutakse vett kihtide viisi külmutades kohtades, kus on kestev külm talv temperatuuriga alla —8°. Jääkuhja kõrguseks on keskmiselt 2,5 kuni 3,5 m. Külmutamise lõppedes lastakse sileda pinna saamiseks kogu jääkuhi veega üle.

Jää varumist jääpurikate tekitamise teel rakendatakse lõunarajoonides, kus talvel on külmi ilmu ainult lühikest aega ja temperatuur ei lange alla —8°.

Sel viisil jää varumiseks püstitatakse puust piserdamisseade, mis koosneb püsttugedest ja kahest-kolmest 2—2,5 m kaugusel üksteise peal asetsevast raamist. Neile asetatakse ridvad nii, et ühele raamile asetatud ridvad on risti teise raami ritvadele. Piserdamissõrestiku peale juhitakse veevärgi toru, mille küljes olevatele nibudele on kinnitatud veepihustid (nagu dušil). Pihustajatest väljavoolava vee piisad külmuvad allalangemisel ja moodustavad ritvadel rippuvaid jääpurikaid. Jääga täidetakse 50—60% kogu piserdamisseadme mahust. Täitumisel raiutakse jää lahti ja paigutatakse jäähoidlasse. Jää kogumist jääpurikatena saab teostada õhutemperatuuril kuni —3°.

Vee külmutamine jäägeneraatorites. Lõunarajoonides, kus loodusliku jää varumine pole klimaatilistel tingimustel võimalik, võib toiduainete jahutamiseks kasutada kunstlikult valmistatud jääd.

Kõige enam levinud viisiks kunstliku jää saamisel on vee külmutamine jäägeneraatoreis. Jäägeneraatorisse (suurde soolalahusega täidetud metallpaaki) asetatakse veega täidetud pikergused tsinkplekist vormid. Külmutusmasina siugtorustik hoiab jäägeneraatoris soolalahuse temperatuuril —10°. Vesi vormides külmub ja neist saadakse piklike kangide kujulisi jäätükke.

Jää eri liigid

Kuivjää. Selle nimetuse all tuntakse tahkes olekus süsihappegaasi (CO_2). Puutudes kokku sooja keskkonnaga kuivjää ei sula vedelikuks, vaid lendub (sublimeerub), s. t. läheb üle otseselt kuivast olekust gaasilisse. Kuivjää külmatootlikkus on peaaegu kaks korda suurem kui harilikul jääl, kusjuures tema füüsiline maht on kolm korda väiksem. Kaubanduses kasutatakse kuivjääd peamiselt jäätise hoidmiseks. Ta on hügieenilisem kui harilik jää. Kuivjää

auramisel ei jää järele prügi, metalliroostet ega hallituse ja bakterite arenemist soodustavat niiskust.

Eutektikud. Eutektikuks nimetatakse jääd, mis saadakse mõnede soolade (keedusoola, kloorkaltsiumi, kloorammooniumi jt.) vesilahuste külmutamisega soolade sellise kontsentratsiooni juures, mis annab kõige madalama külmumistemperatuuri. Kõige madalamad külmumistemperatuurid on: keedusoola (kloornaatriumi) vesilahusel —21,2° (soolasisaldus lahuses 22,4%), kloorkaaliumi vesilahusel —11,1° (soolasisaldus lahuses 19,7%), kloorammooniumi vesilahusel (nuuskpiiritus) —15,8° (lahus 18,6%). Soolade vesilahused külmutatakse serootoriteks nimetatavais hermeetiliselt suletud kolmekandilistes või silindrilistes metallnõudes. Serootorid asetatakse toiduainete jahutamiseks ettenähtud kappidesse ja lettidesse. Külmutatud lahused sulavad ööpäeva jooksul, neelates selle juures ümbritsevast keskkonnast soojust. Pärast seda saadetakse serootorid külmhoone külmutuskambrisse korduva kasutamise otstarbel uuesti külmutamiseks. Serootoritega on võimalik hoida kappides ja lettides temperatuuri +4° kuni +6° piirides. Serootorite kasutamisel on eriline tähtsus lõunarajoonides, kus klimaatiliste tingimuste tõttu jää varumine on seotud suuremate raskustega.

Statsionaarsed külmutusseadmed

Kiiresti riknevate toiduainete säilitamiseks kasutatakse kaubandusettevõtetes statsionaarseid külmutusseadmeid ja külmutussisustust.

Statsionaarsete külmutusseadmete hulka kuuluvad mitmesugust tüüpi jääkeldrid, jahutustaskutega külmutuskambrid jää ja soola seguga, frigaator-seadmed, masinkülmutusega külmutuskambrid ja suure külmatootlikkusega külmutusmasinad.

Jääga külmutades ja külmutusmasinatega saadud külma kahanemise vähendamiseks ehitatakse halva soojuse- ja niiskusejuhtivusega spetsiaalsed seinad. Need seinad isoleerivad külmutusseadmed soojemast keskkonnast. Selliste vaheseinte valmistamiseks kasutatud materjale nimetatakse isoleermaterjalideks.

Isoleermaterjale on kahte liiki: puistatavad ja plaatidena.

Puistatavate materjalide hulka kuuluvad: laastud, saepuru, sammal, šlakk, tuhk, söepuru, turvas jt.; plaatidena kasutatavate materjalide hulka: sfagnumturbaplaadid, rooplaadid, vahtbetoon (tsemendilahuse ühendus kampoliseebist ja maalriliimist tekkiva vahuga), vahtklaasist plokid. Neid materjale kasutatakse statsionaarsete külmutusseadmete (jääkeldrite, külmutuskambrite) isoleerimiseks. Niiskust imevad isoleermaterjalid peavad omakorda olema kaitstud veeaurude sissetungimise vastu. Seepärast kaetakse välise soojema keskkonnaga kokkupuutuv isoleermaterjal veekindla isoleermaterjaliga: bituumeni, ruberoidi, pergamiini või isoleerpapiga.

Külmutussisustuste (kappide, lettide, lahtivõetavate kambrite) jaoks kasutatakse teisi isoleermaterjale (vt. lk. 106).

Jääkeldrid. Lihtsaimaks külmutusseadmeks on harilik jääkelder. Keldreid ehitatakse kaupluste keldriruumidesse ja eri hoonetesse.

Keldri põrand, seinad ja lagi kaetakse isoleermaterjalidega. Põrandale pannakse 25—30 sm paksune šlakikiht, mille peale laotakse puust kate: hagu, vanu laudu ja liipreid. Kivi- ja puitseinte siseküljed, samuti keldri lagi isoleeritakse puistatavate isoleermaterjalidega.

Sulamisvesi juhitakse keldrites olevate kuni 0,5 m sügavuste süvendite kaudu äravoolukraavidesse või kanalisatsiooni.

Õhu värskendamiseks ehitatakse ventilatsioon: valmistatakse kaks laudadest õhutoru, milledest üks asub lae all, teine aga ulatub põrandani vee äravoolu süvendini. Mõlemad õhutorud ulatuvad läbi keldri katuse välja. Kumbki õhutoru on varustatud siibriga.

Jää asetatakse keldrisse suurte pankadena. Pankade vahe täidetakse väikeste jäätükkidega.

Erinevat liiki kaupade paigutamine otse jääle või roguskitele pole lubatud. Selline asetus soodustab lõhnade kandumist ühelt kaubalt teisele ja määrdumist. Seepärast asetatakse jääle puurestid, mille peale paigutatakse puhaste katetega kaetud toiduained.

Harilikke jääkeldreid kasutatakse peamiselt põhjarajoonides. Seda liiki külmutusseadmed on väikese efektiivsusega: ekspluateerimisel tekivad suuremad kulud, ei ole võimalik saada ruumis madalat temperatuuri, saaduste säilitamise sanitaarsed tingimused ei ole rahuldavad. Loetletud puuduste tõttu pole soovitav ehitada jääkeldreid uutesse ja rekonstrueeritavatesse kauplustesse.

Külgmise jääpaigutusega jääkelder (joonis 29) koosneb kahest põhiosast: jäähoidlast ja kaupade säilitamise ruumidest.

Jäähoidla asub kambrite kõrval selliselt, et iga kamber puutub kolme või vähemalt kahe küljega kokku jäähoidlaga. Jäähoidla maht peab moodustama 60—70%, kambri maht 30—40% kogu keldri mahust. Jäähoidla ehitatakse kambritest 1—1,5 m võrra kõrgemale.

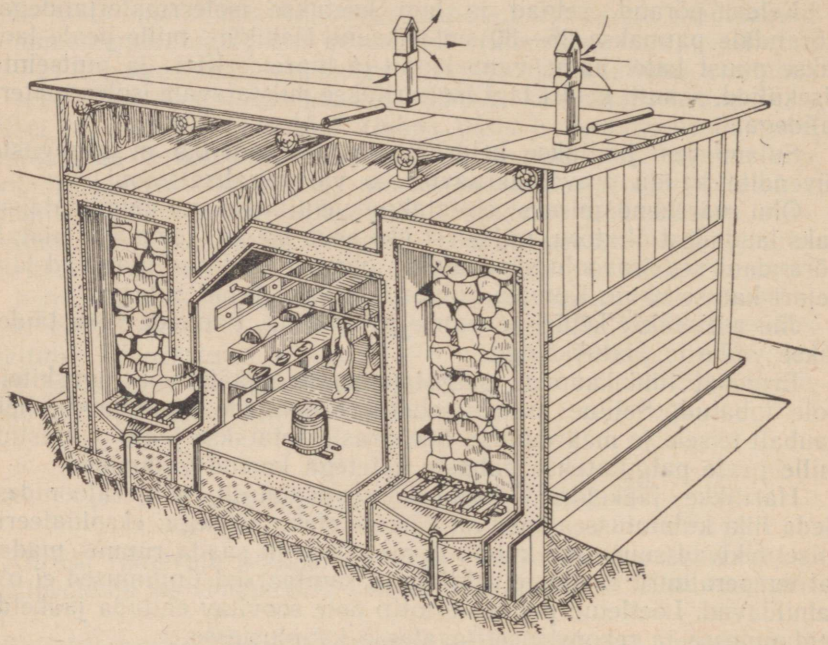
Kambrit jäähoidlast eraldavasse seina tehakse õhu tsirkuleerimise avad. Kambrite soe õhk, voolates läbi ülemise ava jäähoidlasse, puutub kokku jääga, jahtub, laskub alla ja suundub läbi alumise ava uuesti kambrisse. Kambris valgub külm õhk toiduainetele, soojeneb pikkamööda, tõuseb üles ja võtab endaga kaasa osa niiskust. Ülemiste avade kaudu tungib soe õhk jäähoidlasse. Sellisel viisil tsirkuleerib õhk pidevalt ja hoiab kambrites temperatuuri ühtlasena.

Ebatootlike külmakadude vältimiseks peavad kambri uksed avanema esikusse, mida võidakse kasutada ka abiruumina toiduainete ettevalmistamiseks, sorteerimiseks, vastuvõtmiseks ja väljaandmiseks.

Keldri kambrites riputatakse kaubad konksudele või laotakse

stellaažidele ja riiulitele, kaitstes neid seejuures üksteise kahjuliku mõju eest.

Jäähoidla jääga täitmine toimub talvel. Suvel pannakse jääd juurde jääkuhjadest, hoides sellega kogu hooaja kestel kambrites ühtlase temperatuuri.

Joonis 29. Jääkelder külgmise jääpaigutusega

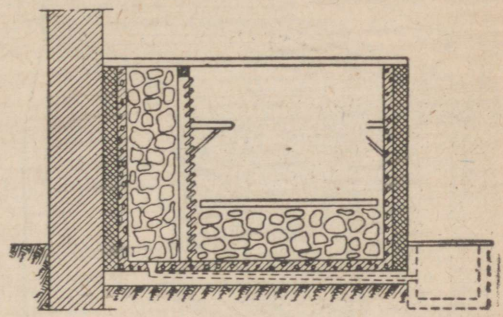
Jääkelder ehitatakse eraldi hoonena kaupluse õuele. Selliseid jääkeldreid on soovitav kasutada põhjarajoonides. Temperatuur jääkeldri kambrites on +3° — +4° ja üle selle. Seepärast on selline külmutusseadme tüüp sobiv ainult saaduste lühiajaliseks säilitamiseks.

Täiustatud külmutusvanni (joonis 30) saab kasutada kiiresti riknevate toiduainete säilitamiseks väikese kaupluse abiruumis. Ta võtab enda alla 2,5—4 m² põrandapinda. Vanni seinad tehakse raudbetoonist või puust, kõrgusega 140 sm. Vanni ehitamisel keldrisse kaevatakse tema põhi 30—40 sm sügavusele põrandasse; põhja alla pannakse 10—15 sm paksune šlakikiht. Vanni seinad isoleeritakse väljastpoolt turbaplaatidega, šveliiniga või teiste isoleerplaatidega ja lüüakse üle laudade või vineeriga. Abiruumi seina vastu olevat vannikülge laudadega ei vooderdata.

Vanni kolmele siseküljele ehitatakse sõrestikulised taskud, millesse pannakse puhtakspestud killustatud jää. Vanni põhja pannakse samuti 40 sm paksune jääkiht. Jää peale asetatakse toidu-

ainete jaoks puurestid. Seinte keskkohta kinnitatakse kaupade jaoks allalastavad riiulid, millega suurendatakse vanni mahutavust.

Vanni asetatavad toiduained asuvad täielikult jahutatud keskkonnas temperatuuril +2°—+3°. Kui on vaja alandada temperatuuri kuni —1°, —2°, lisatakse jääle soola. Vannis võib säilitada 200—300 kg toiduaineid ööpäevas. Sulamisvee äravoolu jaoks on vanni põhi ühele poole kallak. Pealt kaetakse vann mitmest osast koosneva puukaanega.

Joonis 30. Täiustatud külmutusvann (läbilõige)

Jää ja soola seguga külmutusseadmed. Külmutusseadmetes harilikku jääd kasutades pole praktiliselt võimalik saavutada temperatuuri alla +2°—+4°. Madalamaid temperatuure on võimalik saavutada jää ja keedusoola segu kasutades. Rakendamisel on kaks põhilist jää ja soola seguga jahutamise viisi:

1) külma vahetu üleandmine, mille juures jää ja soola segu asetseb külmutuskambritesse seatud puusõrestikust „taskutes" või kambrite, kappide ja lettide sisse asetatud metallpaakides;

2) soolalahusega jahutamine, mille juures soolaga segatud jää sulamisel saadav soolvesi ringleb jahutatavatesse ruumidesse asetatud siugtorudes.

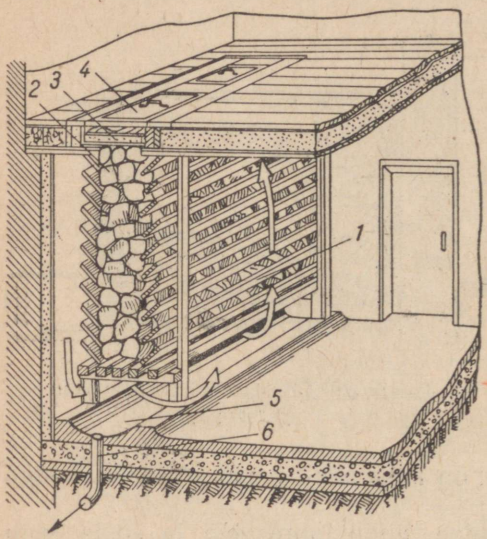
Jää ja soola segu taskutega jääkeldreid ehitatakse eraldi hoonena kaubandusettevõtte õues kaupluse peahoone juurdeehitusena (1—1,5 m süvendiga) ja kaupluse keldriruumi. Need jääkeldrid projekteeritakse 2—3 kambriga, ühise esikuga. Jääkeldri kambrite siseseintest 10—15 sm kaugusele ehitatakse puust sõrestikulised taskud (joonis 31). Taskud tehakse vertikaalsetena (vertikaalsete tugede külge kinnitatakse 4 sm vahedega puuliistud) ja varbkardina tüüpi (tasku seinteks olevad lauad on kinnitatud vertikaalsete tugede külge kallakuga sissepoole). 40—50 sm laiused taskud ulatuvad laeni, nende restpõhjad jäävad 50 sm võrra põrandast kõrgemale, mis kindlustab õhu tsirkulatsiooni kambris.

Eraldi hoonena või kaupluse juurdeehitusena püstitatud külmutushoonete ruumid jagatakse kaheks osaks: alumiseks (tegelik külmutusruum), kus asuvad külmutuskambrid taskutega, ja ülemiseks, isoleerimata, katusealuse-taoliseks osaks, mis on määratud jää vastuvõtmiseks, pesemiseks, purustamiseks ja luukide kaudu taskutesse laadimiseks.

Sulamisvee kogumiseks ja ärajuhtimiseks ehitatakse taskute

alla betoonrennid või tsinkplekiga kaetud puurennid, millest vesi juhitakse torude kaudu külmutusruumist välja.

Jääd ja soola laaditakse taskutesse kihtidena iga päev, püüdes nad hoida alati täidetuna. Segu kokkukülmumise ärahoidmiseks on vaja seda mitu korda päevas kangiga segada ja kinni tampida. Jää ja soola segu taskutega külmutusruumi eeliseks võrreldes teiste jääkeldritega on võimalus saavutada madalaid temperatuure (—2°— —4°) ja ta odavam ehitusväärtus.

Joonis 31. Jääkelder jää ja soola segu taskuga:
1 — sõrestikuline tasku, *2* — jää ja soola segu, *3* — luuk, *4* — luugi kaas, *5* — veekogumise renn, *6* — äravoolutoru

Frigaatorkülmutusruumid. Seda tüüpi külmutusruumid koosnevad toiduainete säilitamise kambritest ja frigaatorseadme ruumist, milles asuvad plekist või puust paak (frigaator), pump, jääpurustaja, kast jää ja soola segu valmistamiseks ning salv soola hoidmiseks.

Pealt laudkilbiga kaetud frigaator on jaotatud vertikaalse restiga kaheks ebavõrdseks osaks. Paagi suuremasse ossa (80% mahust) puistatakse purustatud jääd ja soola, väiksemasse — soola lahuse kontsentratsiooni suurendamiseks. Paaki täidetakse jää ja soolaga üks kord ööpäevas. Soolalahus pumbatakse paagist torustiku kaudu külmutuskambrites asuvatesse patareidesse.

Soojenenud soolalahus voolab pihustaja (horisontaalne aukudega toru soolalahuse väljavoolamiseks) kaudu tagasi paaki ja langeb vihmana jääle. Seejuures muutub jää sulamine intensiivseks ja toimub soolalahuse jahtumine. Frigaatorseadmed võivad tekitada kambrites temperatuuri kuni —4°.

Frigaatorjahutuselt on kerge üle minna masinjahutusele. Soolalahuse patareisid, torustikku ja frigaatorseadme pumpa võidakse kasutada frigaatori asendamisel ammoniaakkülmutusmasinaga.

Külmutusmasinad

Masinatega tekitatud külm ja selle eelised. Toiduainete külmutamisel spetsiaalsete külmutusmasinate abil on tunduvad eelised võrreldes külmutamisega jääga ja jää ning soola seguga.

Külmutusmasinad võivad tekitada külmutuskambreis madalat temperatuuri (alla 0°), mis võimaldab säilitada toiduaineid kaubandusvõrgus kvaliteeti kahjustamata ning heades sanitaartingimustes. Madala temperatuuriga kambritesse hoiule pandud kaupade loomulik kadu on tunduvalt väiksem kui jääkülmutusega hoiuruumides. Külmutusmasinad võimaldavad reguleerida kambrite temperatuuri ja hoida seda püsivalt sellisel tasemel, mis on vajalik toiduainete kvaliteedi paremaks säilitamiseks.

Külmutusained. Külma saamine külmutusmasinates põhineb mõnede külmutusaineteks nimetatavate lenduvate vedelike omadusel aurustuda madalatel temperatuuridel ja neelata seejuures ümbritsevast keskkonnast suurel hulgal soojust. Kaubandusettevõtetes ekspluateeritavates külmutusmasinates kasutatakse külmutusainena ammoniaaki ja freooni.

Ammoniaagil on lämmatav lõhn, ta ei põle madalatel temperatuuridel. Ammoniaagi lagunemisel eralduv vesinik võib õhu hapnikuga ühinedes esile kutsuda plahvatuse. Isegi väikestes kogustes külmutuskambrisse sattunud ammoniaak mõjub kahjulikult toiduainete kvaliteedile.

Freoon (difluordikloormetaan) on värvitu, lõhnatu, mürgitu, õhuga segunedes ei plahvata. Need freooni omadused võimaldavad teda laialdaselt kasutada külmutusainena kaubandusettevõtetes kasutatavates masinates. Freooni võimalik väljavool ei põhjusta inimeste mürgistumist ega toiduainete riknemist.

Nõukogude Liidus kaubandusettevõtete jaoks toodetavad külmutusmasinad külmatootlikkusega 10 000—30 000 kcal/tunnis töötavad ammoniaagil. Külmutusmasinates külmatootlikkusega 600—4000 kcal/tunnis kasutatakse külmutusainena freooni, mis on kõige täiuslikumaks külmutusaineks väikestele masinatele.

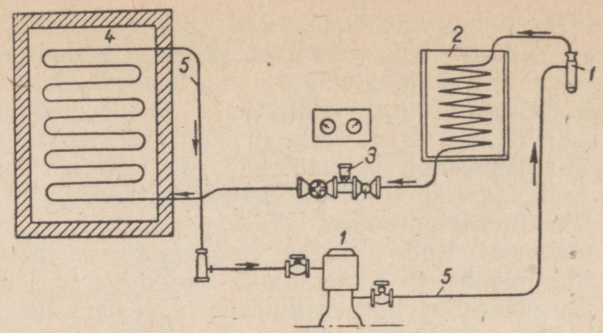
Külmutusmasinate ehituse printsiibid. Kompressor-külmutusmasin koosneb järgmistest peaosadest: kompressorist, kondensaatorist, aurustajast ja masina tööd reguleerivatest seadistest.

Kompressor kujutab endast kolbpumpa, mis imeb sisse aurustajast külmutusaine aurud ja surub need kokku (kompressioon). Külmutusaine kokkusurutud auru surub kompressor kondensaatorisse, kus see jahutusvee või õhu mõjul veeldub. Kondensaatorist juhitakse vedel külmutusaine aurustajasse (siugtorude, patareide süsteemi), mis asub jahutatavas ruumis või külmutuskapis, -letis jne. Siin muutub vedelik gaasiks, imedes endasse ümbritsevast keskkonnast soojust.

Reguleerimisseadised on masina käikulaskmiseks ja peatamiseks, vedela külmutusaine aurustajasse juhtimise reguleerimiseks, surve jälgimiseks masina eri osades jne.

Külmutusmasina skeem on näidatud joonisel 32.

Külmutusmasina võimsust (külmatootlikkust) mõõdetakse soojuse hulgaga, mis ta suudab ümbritsevast keskkonnast ära võtta ühe tunni jooksul. Soojuse või külma kogust mõõdetakse suurtes kalorites (kilokalorites). Kilokalori (kcal) all mõistetakse soojus-

Joonis 32. Vahetu jahutamisega kompressor-külmutusmasina skeem:
1 — kompressor, *2* — kondensaator, *3* — reguleerimisventiil, *4* — kamber aurustaja siugtoruga, *5* — ühendustorud

energia hulka, mis kulub ühe kilogrammi vee soojendamiseks ühe kraadi võrra. Külmutusmasina võimsust tähistatakse lühendatult kcal/tunnis.

Ammoniaak-külmutusmasin

Ammoniaak-külmutusmasinaid võimsusega 10.000 kcal/tunnis toodavad Jaroslavli Autoremonditehas (ЯК-10), Moskva Masinaehitustehas „Iskra" (МЗИ-46) ja Odessa Stalini-nimeline tehas (И-10). Neil masinail ei ole olulisi konstruktiivseid erinevusi.

Need külmutusmasinate tüübid on määratud kauplustele 2—4 kambri külmutamiseks, mille üldpind on 30—45 m^2 ja mahtuvus 6—8 tonni toiduaineid, kindlustades külmutuskambrites temperatuuri +2°— —2°. Kambrite jahutamiseks toodetud külma ülejäägi arvel võib neid üheaegselt kasutada ka kappide ja lettide jahutamiseks.

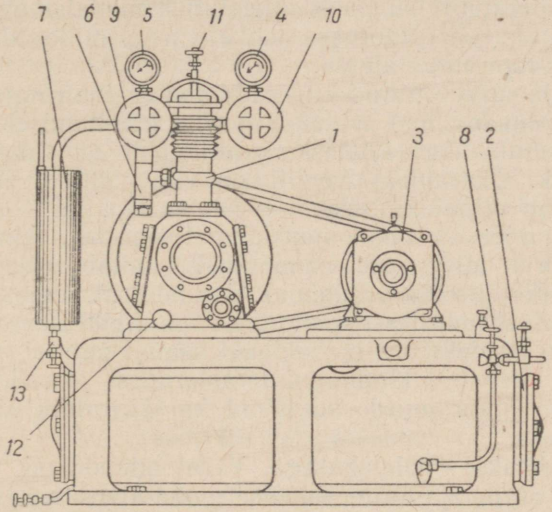
Ammoniaak-külmutusmasin koosneb kahest agregaadist: kompressori- ja kondensaatoriagregaadist ning aurustajast.

Kompressori- ja kondensaatoriagregaat (joonis 33) on monteeritud malmraamile, millel asuvad peale kompressori *1* ja kondensaatori *2* elektrimootor *3*, kontrollmõõteriistad (manomeeter *4* ja vaakuummanomeeter *5*), mustusepüüdja *6*, õlieraldaja *7*, reguleerimis- ja sulgemisseadised — reguleerimisventiil *8*, kompressori ventiilid: imemisventiil *9*, surveventiil *10*, õhu väljalaske ventiil *11*, õli väljalaske ventiil *12*, õlieraldaja ventiil *13* jt.

Kompressor koosneb kahest vertikaalselt asetatud silindrist, karterist — alumisest kambrist, kahest kolvist, ventiilidest (imemis-, surve- ja kaitseventiil). Käitamine toimub elektrimootoriga. Alla liikudes tekitab kolb silindri sees hõrendatud ruumi, mis täitub imemisventiili kaudu sissevoolava ammoniaagiauruga. Saavutanud äärmise alumise seisu, tõuseb kolb üles, surub ammoniaagiauru kokku, tõstab selle rõhku ja temperatuuri ning

surub surveventiili kaudu kondensaatorisse. Seejärel kordub tsükkel uuesti.

Kondensaatorit jahutatakse veega. Malmkattes asuvad horisontaalselt paigutatud tõmmatud terastorud. Veevärgitorustikust kondensaatori alumisse osasse voolanud vesi tõuseb torusid mööda üles ja juhitakse kanalisatsioonitorustikku. Veevoolu vastassuunas tungivad torudevahelises ruumis ülevalt alla ammoniaagiaurud, mis soojust ära andes kondenseeruvad; vedel ammoniaak juhitakse reguleerimisventiili kaudu aurustajasse.

Joonis 33. Ammoniaak-külmutusmasina kompressori- ja kondensaatoriagregaadi ehituse skeem

Manomeeter on seadis kondensatsioonirõhu suuruse mõõtmiseks. Ta paigutatakse kompressori juurde surupoolele. Manomeetril on kaks skaalat: surveskaala 0—20 atm ja temperatuuriskaala. Manomeetri osuti näitab üheaegselt küllastatud ammoniaagiauru rõhku ja temperatuuri.

Vaakuum-manomeeter mõõdab auramisrõhku. Selle mõõteriista numbrilaual on rõhuskaalad 0—12 atm ja 3—360 mm elavhõbedasambaga. See seatakse vahetult kompressori juurde imevpoolele. Ta näitab liigset rõhku või hõrendust (vaakuumi) ruumis reguleerimisventiilist kompressori imeva pooleni.

Mustusepüüdja, mis on seatud kompressori imevpoolele, puhastab aurustajast tulevat ammoniaagiauru mustusest. Mustus vajub mustusepüüdjasse asetatud sõelja filtri põhja.

Õlieraldaja on nõu, mille ülesandeks on kompressorist koos ammoniaagiaurudega väljatuleva õli püüdmine, nii et õli ei satuks kondensaatorisse ja aurustajasse. Nõu sees on kaks toru,

milledest üks (ülemine) on keevitatud kaane külge, teine (alumine) aga nõu põhja. Ülemise toru kaudu nõusse tulevad ammoniaagiaurud muudavad liikumissuunda ja väljuvad alumise toru kaudu. Õliosakesed kui raskemad langevad õlieraldaja põhja, kust nad perioodiliselt eemaldatakse.

V e n t i i l i d e ülesanne on reguleerida ja sulgeda vedeliku või auru voolu. Reguleeriva ventiili abil reguleeritakse vedela ammoniaagi voolamist kondensaatorist aurustajasse. Kui temperatuur aurustajas tõuseb, keeratakse reguleerimisventiil lõdvemaks, mille tõttu vedelik voolab sisse suuremas koguses ning temperatuur langeb. Temperatuuri langedes ettenähtust madalamale keeratakse ventiil koomale, jättes torusse väikese ava, mille tõttu väheneb ammoniaagi vool aurustajasse.

Imemis- ja surveventiilid asuvad külmutusaine ringlemise torude vastavates kohtades; nad avatakse masina käivitamisel ja suletakse peatamise puhul. Õhu väljalaske ventiili abil eemaldatakse kompressorist õhk. Õlieraldaja ventiil on ette nähtud õlieraldajasse kogunenud õli eemaldamiseks.

A u r u s t a j a on ammoniaakkülmutusmasina teine agregaat. Kondensaatorist tulev vedel ammoniaak jahutab aurustajas olevat soolalahust (keedusoola vesilahus). Aurustajast pumbatakse soolalahus külmutuskambritesse paigutatud patareidesse.

Aurustaja osadeks on: metallpaaki seatud patarei, mis koosneb metallkestas olevatest tõmmatud terastorudest ja elektrimootoriga segajast. Aurustaja juurde kuuluvad ka jäävormid kunstliku jää valmistamiseks.

Paak täidetakse soolalahusega. Vedel ammoniaak voolab kondensaatorist aurustaja torudevahelise ruumi alaosasse ja imeb aurates soojust torudes ja paagi sees tsirkuleerivalt soolalahuselt. Aurustajast imeb kompressor ammoniaagi aurud välja. Segaja tekitab paagis soolalahuse ringlemise ja hoiab ära selle külmumise ning aurustaja torude lõhkemise. Tsentrifugaalpumba abil surutakse jahutatud soolalahus kambrite, kappide ja lettide patareidesse. Sellist süsteemi nimetatakse soolalahusega külmutussüsteemiks.

Võidakse kasutada ka külmutamist vahetu aurustumisega. Kambritesse seatakse üles aurustaja patareid, kus vedel ammoniaak aurustub. Ammoniaagi aurud imetakse kompressorisse. Kuigi see süsteem on ökonoomsem kui soolalahusega külmutamine, sest ta ei vaja kulutusi täiendavaks sisustuseks, ei kasutata seda toiduainete kauplustes. Otsesel aurustumisel võivad ammoniaagi aurud tungida läbi mitmesuguste ebatiheduste ning põhjustada toiduainete riknemist ja inimeste mürgitamist.

Ammoniaak-külmutusmasinaid võimsusega 30.000—40.000 kcal/tundi kasutatakse suurtes toiduainete kauplustes ja toiduainete ladudes. Sellise masina külmatootlikkus kindlustab 60—100 m^2 pindalaga ja 15—20 tonni toiduaineid mahutavate kambrite külmutamise temperatuuril +2°——6°.

Meie tööstuse poolt väljalastavatel masinatel tüüp 4АУ-8 on külmatootlikkus 32.000 ja 44.000 kcal/tundi.

Nende masinate põhielemendid on samasuguse ehitusega ja nad töötavad samal printsiibil kui ammoniaakmasinad külmatootlikkusega 10.000 kcal/tundi.

Ammoniaak-külmutusmasinate puuduseks on käsitsi juhtimine. Nad vajavad pidevat teenindamist spetsialisti-mehaaniku poolt. Uued ammoniaak-külmutusmasinate tüübid lastakse välja automaatjuhtimise seadistega, mis nimetatud puuduse kõrvaldavad. Kaubandusvõrgus olemasolevad mitteautomaatsed ammoniaak-külmutusmasinad võib üle viia automaatjuhtimisele, lisades neile meie tööstuses konstrueeritud ja väljalastavad spetsiaalsed automaatseadised.

Automaat-külmutusmasinates võimaldavad spetsiaalseadised reguleerida vedela külmutusaine juurdevoolu, aurustumistemperatuuri, veevoolu kondensaatorisse. Need seadised peatavad automaatselt masina, kui temperatuur külmutusruumis langeb ettenähtud kraadini, ja käivitavad ta automaatselt temperatuuri tõusmisel.

Automaat-külmutusmasinad ei nõua kaupluses spetsiaalse teenindava personali pidamist, kindlustavad külma pideva juurdevoolu toiduainete säilituskohta ja hoiavad kambris püsiva temperatuuri.

Automaatseadiste kasutamine tõstab külmutusmasina kasutamise efektiivsust, kindlustab ohutu teenindamise, vähendab ekspluatatsioonikulusid, eriti määrdeainete, külmutusaine, elektrienergia jne. suhtes.

Freoon-külmutusmasinad

Automaatseid freoonkompressoreid ФАК-0,7 (joonis 34) toodetakse NSV Liidu Kaubandusministeeriumi Kaubandusliku Sisustuse Peavalitsuse Harkovi tehases. Ta on määratud kaubanduslike külmutuskappide, -lettide ja väikeste kokkupandavate kambrite jahutamiseks. Väliskeskkonna temperatuuri juures +35° hoiab masin automaatselt temperatuuri jahutatavas sisseseades 0°—+5° piirides. Need kompressorid koosnevad neljast põhiosast: 1) kompressori- ja kondensaatoriagregaadist, 2) aurustajast, 3) ühendustorudest ja 4) elektrilülitusseadmete grupikilbist.

Kompressori- ja kondensaatoriagregaat koosneb kahesilindrilisest kompressorist *1*, kondensaatorist *2*, mida jahutab elektrimootori *4* võllile paigutatud tiibventilaator *3*, ja kondensaatoriga ühendatud tagavarareservuaarist (resiiverist) *5*, mis neelab freoonist niiskust. Kõik need osad on kinnitatud malmist valatud raamile *6*.

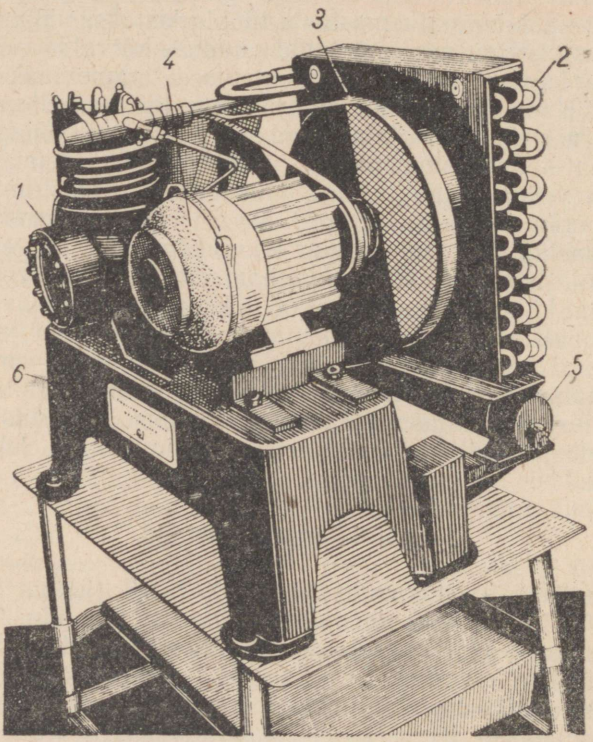
Aurustaja kujutab endast plaatjate ribidega horisontaalselt asetsevat torude patareid. Aurustaja torustiku eesmises osas asub termoreguleerimisventiil.

Termoreguleerimisventiil reguleerib automaatselt vedela külmutusaine voolu aurustajasse tundliku padruni (tundla) abil, mille nõel suleb aurustajas rõhu alanemisel ja temperatuuri langemisel

ventiili ava (mille kaudu voolab freoon aurustajasse) ning avab selle, kui aurustaja rõhk ja temperatuur tõusevad.

Kompressori- ja kondensaatoriagregaat on ühendatud aurustajaga kahe ühendustoru, imeva liini toru ja surveliini toru kaudu.

Lülituskilbile on monteeritud käivitusseadised: magnetkäivitaja ja pakettlüliti.

Joonis 34. Automaatne freoonkompressor ФАК-0,7

Freoon-külmutusagregaat kujutab endast kinnist süsteemi, milles külmutusainet (freooni) ei kulutata. Kompressorit, ventilaatorit ja kondensaatorit käivitab elektrimootor. Kapi või mõne muu sisustuse jahutamine toimub külma vahetu üleandmise põhimõttel, mis teeb selle kompressoritüübi ökonoomsemaks, kuna pole vaja teha kulutusi soolalahusega töötava seadise ehitamiseks.

Freoonkompressori töötamise põhimõte on sama mis ammoniaakkülmutusmasinal. Erinevuseks on automaatjuhtimise seadise olemasolu. Elektrimootori ja kompressori automaatne sisse- ja väljalülitamine toimub surverelee abil. Selles seadises on ühendatud kaks kontrollriista — pressostaat ja manokontrollija. Pressostaat kontrollib automaatselt aurustajas oleva külmutusaine rõhku.

Freooni rõhu kõrvalekaldumisel kindlaksmääratud piiridest imevas liinis käivitab või peatab pressostaat elektrikontaktide ühendamise või lahutamise teel elektrimootori ja järelikult ka kompressori. Manokontrollija kontrollib rõhku surveliini torus. Elektrikontaktide abil peatab ta automaatselt masina, kui surve kondensaatoris tõuseb ettenähtust kõrgemale, ja käivitab masina uuesti surve langemisel määratud piirini.

Magnetkäivitaja lülitab automaatselt välja elektrivoolu elektrimootori ülekoormamisel, mis esineb kompressori ebanormaalse töörežiimi korral või pinge puudumisel elektrivõrgu ühes faasis.

Elektrimootori sisselülitamine toimub vajutusega nupule pealkirjaga „Возврат", mis asub magnetkäivitaja kaanel.

Nupplülitaja kujutab endast kahe nupuga kinnist vinnaklülitit, milles vool lülitatakse sisse musta nupuga ja katkestatakse punase nupuga.

Pakettlüliti on ette nähtud vooluringi käsitsi sisse- ja väljalülitamiseks. Pakettlülitamise abil lülitatakse võrgust välja magnetkäivitaja ja elektrimootor.

Kompressori ФАК-0,7 baasil lastakse välja suure külmatootlikkusega (1100 ja 1500 kcal/tundi) freoon-külmutusmasinaid, mille suurem tootlikkus saavutatakse kompressori võlli pöörete arvu ja kondensaatori pinna suurendamisega (agregaadid ФАК-1,1 ja ФАК-1,5).

Pärast monteerimist ja käivitamist töötab ФАК-0,7 automaatselt. Vajaduse korral lülitatakse masin lühikeseks ajaks välja, pöörates lüliti käepidet. Selle lüliti abil peatatakse masin ka avarii ja agregaadi ebanormaalse töötamise puhul: freooni ja määrdeõli väljavoolamine, kloppimine kompressoris või elektrimootoris, sädemed käivitusseadistes, ajamirihma libisemine (põleva kummi lõhn). Neil juhtudel kutsutakse pärast masina peatamist viivitamata välja spetsialist-mehaanik.

Automaatne freoon-kompressor ФАК-0,6, külmatootlikkusega 600 kcal/tundi, oli tootmisel 1952. aastani samas tehases, kus kompressorid ФАК-0,7. Seda kasutatakse kaubandusvõrgus kappide, lettide ja letipealsete vitriinide jahutamiseks.

Automaatseid 1600 kcal/t. võimsusega freoon-külmutusmasinaid kasutatakse külmaallikana 8—10 m^2 pindalaga ning 1—1,5 tonni mahtuvusega kokkupandavates külmutuskambrites (vt. lk. 109) või kaupluse abiruumides samasuuruse pindalaga statsionaarsete külmutuskambrite jahutamiseks. Need kindlustavad kambrites temperatuuri 0°— +4° piirides.

Kaubandusvõrgus esineb kaks selle masina tüüpi: ВФ-3 vesijahutusega kondensaatoriga ja АК-2ФВ-1,5 õhujahutusega kondensaatoriga. Need koosnevad kompressori- ja kondensaatoriagregaadist ühes automaatjuhtimise seadistega ning jahutatavatesse kambritesse paigutatud aurustajatest.

Freoon-külmutusmasinaid külmatootlikkusega 3000—4000 kcal/t. (АК-2ФВ-$^5/_3$) toodab Moskva tehas „Krasnõi fakel". Neid kasuta-

takse 15—20 m² pindalaga kambrite (mahtuvus 1,5—2,5 tonni toiduaineid) jahutamiseks. Temperatuur on kambrites —2°—+2°. Masin on varustatud töötamist automaatselt reguleerivate seadistega. Kompressor, veejahutusega kondensaator ja elektrimootor on monteeritud üheks agregaadiks. Agregaat ei vaja eraldi masinaruumi; ta paigutatakse kambri kõrvale.

Kaubanduslik külmutussisustus

Toiduainete kauplustes kasutatakse järgmisi külmutussisustuse liike: külmutuskapid, -letid, letipealsed vitriinid ja kokkupandavad külmutuskambrid. Nende sisustuseliikide jahutamiseks kasutatakse jää ja soola segu, serootoreid ja külmutusmasinaid.

Kaubandusliku külmutussisustuse juures kasutatakse isoleermaterjalina korkplaate, turbaplaate, šveliini (linastest sugetakkudest tikitud riiet), alfooli (õhukesi alumiiniumpaberi lehti), gofreeritud kartongi jm.

Jää ja soola seguga jahutatavad kapid. Jää ja soola seguga jahutataval külmutuskapil T2-100 on järgmised mõõtmed — pikkus 176,5 sm, laius 78 sm, kõrgus 184 sm. Ta maht on 1 m³ ja ta on ette nähtud kuni 150 kg jahutatud kiiresti riknevate toiduainete lühiaegseks säilitamiseks.

Kapis saab hoida temperatuuri +4°—+8° piirides, välisõhu temperatuuril +25°.

Kapp valmistatakse puitkilpidest, millede raamid on kahelt poolt vineeriga kaetud. Vineeriplaatide vaheline ruum on täidetud isolatsioonimaterjaliga — alumiiniumpaberist lehtedega pealistatud gofreeritud kartongiga. Isolatsioonimaterjali kaitseks niiskuse eest kaetakse kilpide seinad ruberoidiga. Kapi siseseinad lüüakse üle tsinkplekiga, välisseinad värvitakse kreemi emailvärviga.

Kapis on külmutuskamber ja kamber toiduainete säilitamiseks. Kapi ülaosa keskel asetsevas külmutuskambris on kolm metallpaaki jää ja keedusoola segust jahutusainega. Sulamisvesi koguneb alumisse paaki, voolab sellest ava kaudu metallist aluspanni ja juhitakse sealt äravoolutoru kaudu kanalisatsiooni või selle puudumisel veenõusse.

Paakidesse mahub 60—70 kg tükeldatud tehnilist jääd ja 7—8 kg soola. Ööpäevane kulu on 40—50 kg jääd ja 5—6 kg soola. Sellise kapi normaalseks tööks hooaja (6 kuu) jooksul on vaja varuda 11 m³ ehk 9 tonni tehnilist jääd.

Toiduainete kambril on 5 ust: 2 kapi ülaosas mõlemal pool külmutuskambrit ja 3 alaosas. Kambrisse paigutatakse 8 äravõetavat restikujulist toiduainete riiulit pindalaga 2,6 m².

Jää ja soola seguga jahutatav külmutuskapp T-50 on oma ehituselt sarnane kapiga T2-100, kuid pikkuselt 55,1 sm lühem. Kapi maht on 0,5 m³, kaupa mahutab 80 kg. Kapil on 4 ust: kaks üleval ja kaks all; ülemine vasakpoolne on külmutuskambri

uks, ülejäänud 3 toiduainete hoidmise kambrite omad. Jää kulu on 30 kg ööpäevas. Kapp on määratud jahutatud kiiresti riknevate ainete lühiaegseks säilitamiseks temperatuuril +2°—+6°.

Jää ja soola seguga jahutatavaid kappe võib pärast väikest ümbertegemist kasutada soolalahusega jahutamiseks, kui kauplusel on ammoniaak-külmutusmasin. Sel juhul paigutatakse külmutuskambrisse paakide asemele soolalahusega jahutamise patareid.

Masinjahutusega kapid, letid ja kambrid. Masinjahutusega külmutuskappe valmistatakse kaht tüüpi: 1) külmutusainete vahetu aurustumisega (kapid T-120M, T2-120M) ja 2) soolalahuse kaudu jahutavaid (kapp T-120P).

Külmutuskapp T-120M[1] on ette nähtud kiiresti riknevate toiduainete lühiaegseks säilitamiseks kaupluses. Ta seatakse kas müüja töökohale või abiruumi. Temperatuur kapis on 0°—+5° piirides välisõhu temperatuuri juures +30°. Kapi andmed on: pikkus 154 sm, laius 81 sm ja kõrgus 217 sm, kasulik maht 1,2 m³ (120 dekaliitrit), toiduaineid mahutab kuni 200 kg.

Kapi kere on tehtud õhukesest kahekordsest terasplekist. Sisemise ja välise pleki vahe on täidetud isolatsiooniga soojuse ja niiskuse vastu — niiskusekindlasse paberisse mähitud gofreeritud kartongiga. Kapi kere on väljastpoolt kaetud valge emailiga, kuna seesmine kate tehakse tsingitud terasplekist.

Kapil on 5 ust: 4 hoiukambril ja viies (ülemine) on aurustaja kohal.

Tihedalt sulgumiseks ja sellega liigse külma kulu vältimiseks on ustel kummitihendused ja isesulguvad riivid (kiillukud). Jahutusseadis — aurustaja on kambrist eraldatud aluspanniga, millesse koguneb vett aurustajal tekkiva „härmatise" sulamisel. Aluspannilt juhitakse vesi kapist välja vertikaalset toru mööda.

Temperatuuri hoitakse madalana kapi lähedusse seatud ФАК-0,6 või ФАК-0,7 agregaadiga.

Külmutuskappe T-120P kasutatakse kaubandusettevõtteis, kus on ammoniaak-külmutusmasinad soolalahusega jahutamise süsteemiga.

Kapi ülaosasse on asetatud aurustaja, milles külmutusaine asemel ringleb soolalahus. Selle kapi ehitus ja mõõtmed on samad mis külmutuskapil T-120M.

Vitriin-külmutuslett ЗПХМ (masinjahutusega külmutuslett mudel 3) on määratud kiiresti riknevate toiduainete lühiaegseks säilitamiseks madalal temperatuuril. Leti alumises osas on temperatuur —2°, ülemises +2°. Leti välismõõtmed on: pikkus —

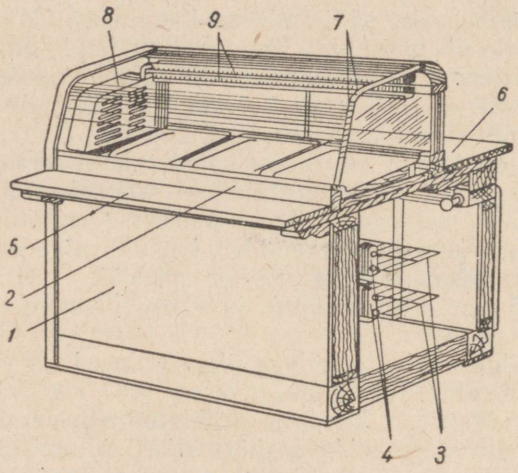
[1] Tähtede ja numbritega tähistatakse külmutuskappide ja lettide üksikuid tüüpe ja suurusi. Näiteks täht T tähendab, et kapp on määratud kaubandusettevõtetele, M — kapp (lett) külmutusmasinast tuleva külmutusaine vahetu aurustumisega, P — kapil on aurustaja soolalahusega jahutamiseks. Numbritega tähistatakse kapi või leti mudelit (2, 3, 4 jne.), samuti kasulikku mahtu dekaliitrites (50, 100, 120, 125).

200 sm, laius — 100 sm, kõrgus — 120 sm. Lett seatakse müügisaali müüja töökohale.

Leti kest on valmistatud terasplekist; terasplekist lehtede vahele on asetatud soojuse- ja niiskusekindel isolatsioon. Külmutusleti vitriinil on kolmekordse paksusega klaas, mis kaitseb teda udustumise eest.

Letis on kaks aurustajat: üks on paigutatud ülaosasse leti kaane alla, teine on asetatud leti sisse piki klaasimata seina.

Leti täitmine toiduainetega toimub müüja poolelt lahtitõmmatavate uste kaudu. Letti jahutab agregaat ФАК-0,6 või ФАК-0,7. Selline lett mahutab keskmiselt 100 kg toiduaineid.

Joonis 35. Kumera klaasiga külmutuslett

Kaubandusliku Sisustuse Peavalitsuse Lubertsõ tehase konstrueeritud vitriinlett (joonis 35) koosneb kahest iseseisvast osast: jahutatavast letist *1* ja jahutatavast vitriinist *2*.

Leti puitraam on üle löödud seest- ja väljastpoolt vineeriga ja terasplekiga, väliskatete vahe on täidetud gofreeritud kartongiga.

Leti sisse on asetatud metallvarrastest restikujulised äravõetavad riiulid *3* kaupade paigutamiseks ja horisontaalsed jahutuspatareid *4*. Kauba sissepanek toimub hingedel rippuvate uste kaudu. Letil on marmorplaat väljaulatuva äärega, mis moodustab riiuli ostjate jaoks *5* ja seespool müüja jaoks müügilaua *6*, millele asetatakse kaalud, inventar ja tööriistad.

Jahutatav vitriin on tehtud raamistikule kinnitatud kahekordsest kumerast klaasist *7*; vitriini sisse on seatud kaks vertikaalset aurustaja patareid *8* otsaseinte juurde ja üks horisontaalne patarei *9* vitriini ülaosasse. Müüjapoolses küljes on kolm lahtilükatavat klaasust.

Vitriiniletti jahutab agregaat ФАК-0,7. Temperatuur on letis 0° —+5° ja vitriinis +6°—+8°.

Leti mõõtmed on: pikkus — 2 m, kõrgus vitriinita — 0,9 m, vitriiniga — 1,35 m, laius — 0,98 m. Selle konstruktsiooni iseärasus seisab selles, et letti ja vitriini võib kasutada eraldi. Vitriini kumerad klaasid võimaldavad hästi vaadelda väljapandud kaupu ja müüja tööd väljastatava kauba ettevalmistamisel ja kaalumisel.

Madalatemperatuuriline külmutuslett 4ХПМ on määratud külmutatud marjade, puuvilja ja jäätise säilitamiseks kaupluse müügisaalis. Letis püsib temperatuur —12°——15°. Leti mõõtmed: pikkus — 200 sm, laius — 80 sm, kõrgus — 97,5 sm. Letis asub kaks aurustajat. Külmutusallikaks on agregaat ФАК-0,6 või ФАК-0,7.

Leti puitraamistik kaetakse väljastpoolt hariliku ja seestpoolt tsingitud terasplekiga. Nende vahel on isoleermaterjaliks gofreeritud kartong. Leti plaati on tehtud ustega suletavad avad, mille kaudu pannakse kaupa sisse ja võetakse välja.

Jahutatav letipealne vitriin paigaldatakse harilikule letile. Vitriini raamistik on puidust, küljeseinad terasplekiga kaetud ja varustatud termoisolatsiooniga. Letil on kahekordsed klaasid. Klaaside õhuvahe on 2,5 sm. Halva soojusejuhtivusega õhk on isolaatoriks. Müüja poolele on asetatud lükanduksed. Aurustaja on asetatud üles.

Letipealse vitriini mõõtmed on: pikkus — 2 m, kõrgus — 60 sm, laius alaosas — 65 sm ja ülaosas — 33 sm. Jahutamine võib toimuda freoon-agregaadiga või ammoniaakmasina aurustajast juhitava soolalahusega. Vitriini sees on temperatuur +4°—+8° välistemperatuuri juures +25°—+30°. Vitriin mahutab 30 kg toiduaineid.

Kokkupandavad külmutuskambrid saabuvad tehasest kauplusesse lahtivõetult ja pannakse kokku kasutamiskohal.

Kambri seinad, põrand ja lagi valmistatakse puukilpidena. Iga kilp kujutab endast kahelt poolt laudadega kaetud puulattidest raamistikku. Laudade vahele on pandud gofreeritud kartongist täidis, mis on kaitstud niiskusekindla paberiga.

Olenevalt kambrite mahust toimub kambrite jahutamine mitmesuguse külmatootlikkusega freoon-agregaatide abil. Temperatuur on kambrites 0° kuni +4°.

Kokkupandavad külmutuskambrid seatakse üles kaupluste abiruumidesse.

Toiduainete kaupluste külmavajaduse tehnilis-majanduslikud arvestused

Külmutusseadmete ja sisustuse jää ja soola segu kulu arvestamine. Toiduainete külmutatud säilitamise periood on Nõukogude Liidu mitmesugustes rajoonides erinev. Ta sõltub kevad-suvise hooaja kestusest vastavas rajoonis. Nõukogude Liidu territoorium jagu-

neb kevad-suvise hooaja pikkuse poolest kolme kliimatsooni: lõuna-, kesk- ja põhjatsooni.

Lõunatsoon hõlmab Kesk-Aasia, Taga-Kaukaasia, Põhja-Kaukaasia, Krimmi, Ukraina ja Kasahstani lõunaoblastid. Kevad-suvine hooaeg vältab selles tsoonis 210 päeva. Kesktsooni kuuluvad: Baltimaad (ilma Eesti NSV-ta), Ukraina ülejäänud oblastid, Valgevene NSV, Primorje krai, Kesk-Volgamaa, Kurski, Orlovi, Tambovi, Smolenski, Tškalovi oblastid ja Kasahstani lääneoblastid. Kevad-suvine hooaeg kestab siin 180 päeva. Kevad-suvise hooaja pikkus põhjatsoonis, kuhu kuuluvad Karjala ANSV, Eesti NSV ja VNFSV ning Kasahhi NSV ülejäänud territoorium, on 150 päeva aastas.

Jahutamiseks vajalik jääkogus määratakse kindlaks külmutusseadme ja -sisustuse iga liigi keskmiste ööpäevaste kulunormide ja vastava kliimatsooni kevad-suvise hooaja pikkuse järgi (tabel 12).

Tabel 12

Jääkulu keskmised ööpäevased normid külmutusseadmete ja -sisustuse ekspluateerimisel

Külmutusseadmete ja -sisustuse maht ja pindala		Jää ööpäevane kulunorm (kg)					
Maht	Pindala (m)	Külgmise jäämaigutusega kelder	Külmutuskamber jää ja soola segu taskutega	Frigaatorkülmutuskamber	Kapp T2-100	Kapp T-50	Kast
150 kg	—	—	—	—	70	—	—
80 „	—	—	—	—	—	60	—
20 „	—	—	—	—	—	—	45
0,5 t	3	220	160	30	—	—	—
1,0 „	5	300	250	40	—	—	—
2,0 „	10	400	500	80	—	—	—
3,0 „	15	500	750	110	—	—	—
4,0 „	20	700	1000	160	—	—	—
5,0 „	25	800	1200	190	—	—	—

Tabelis toodud normid on arvestatud kesktsooni jaoks. Põhjatsoonis asuvate kaubandusettevõtete jäävajaduse määramiseks korrutatakse keskmist ööpäevast normi koefitsiendiga 0,7, lõunatsoonis — koefitsiendiga 1,3.

Jää ja soola seguga külmutusseadmete jaoks on vaja arvutada soola kulu. Seejuures lähtutakse jää ja soola segu valmistamisel järgmistest soola kulunormidest: jää ja soola segu taskutega külmutusseadmetel on 7%, frigaator-külmutusseadmetel — 15% ja külmutussisustusel — 10% jää kogusest.

Toome näite vajaliku jää ja soola arvutamisest kaubandusettevõttele eelolevaks hooajaks.

Näide. Põhjatsoonis oleval toiduainete kauplusel on külmutuskamber jää ja soola segu taskutega pindalaga 15 m² ja kaks T2-100 tüüpi külmutuskappi.

Kasutades tabelis 12 toodud norme määrame vajaliku jääkoguse külmutuskambrile:

750 kg × 0,7 × 150 = 78,75 t
750 kg — keskmine ööpäevane jääkulu,
0,7 „ koefitsient põhjatsoonile,
150 „ päevade arv hooajaks.

Kahele külmutuskapile:

70 × 2 × 0,7 × 150 = 14,7 t

Üldine jääkulu eeloleval hooajal moodustab:

78,75 t + 14,7 t = 93 t (ümardatult).

Edasi määrame kindlaks jää ja soola segu valmistamiseks vajaliku soola koguse:

5,5 t (7% 78,75 tonnist) + 1,47 t (10% 14,7 tonnist) = 6,97 t ehk ümardatult 7 t.

Sel viisil saab arvutada kogu kaubastu jää ja soola vajaduse.

Kauplusele vajaliku külmutuspindala arvutamisel lähtutakse iga päev müüdavate kiiresti riknevate toiduainete kogustest, kaupade kambrites säilitamise kestusest ja vastavate kaupade ühele külmutuspinnaühikule (m²) mahutamise normist.

Arvutuse aluseks võetakse kaupluse planeeritud keskmine päevakäive üksikute kiiresti riknevate toiduainete järgi naturaalnäitajates. Üksikute toiduainete külmutuskambrites säilitamise kestus ja nende ainete külmutuspinna 1 m²-le paigutamise normid määratakse spetsiaalsete tabelite alusel. Tabelites toodud kambrite ladestamispind ei sisalda kaupade vahel olevaid käike ja jahutusseadiste all olevat pinda. Seepärast määratakse vajalik pind sel teel, et ladestamisnormi korrutatakse vahekäikude ja jahutusseadmete pinnasuurenduse koefitsiendiga.

Külmutuskambrite vajaliku pindala suurus arvutatakse järgmise valemi järgi:

$$П = \frac{O \times Xp \times K}{H},$$

milles:

П — külmutuskambri pindala;
O — kiiresti riknevate toiduainete keskmine päevakäive (naturaalväljenduses);
Xp — kiiresti riknevate kaupade külmutuskambrites säilitamise välde (päevades);
K — pindala suurendamise koefitsient (1,3—1,5);[1]
H — toiduainete ladestamisnorm külmutuspinna 1 m² kohta.

Näide. On vaja kindlaks määrata külmutuskambrite pind liha- ja kalakauplusele. Selle kaupluse keskmine päevakäive on liha müügil 1000 kg, kala

[1] Vahekäikude ja jahutusseadiste katteks võetakse koefitsiendiks: üle 30 m² kambrite pinna arvestamisel 1,3 ja 6 kuni 30 m² pinnaga kambrite jaoks — 1,5.

müügil — 500 kg. Külmutuskambrites säilitamise aeg: lihal — 3 päeva ja kalal — 2 päeva. Ladestamisnorm kambri pinna 1 m²-le: lihal — 180 kg, kalal — 250 kg.

Kasutades ülalmärgitud valemit määrame liha säilitamiseks vajaliku külmutuspinna:

$$\Pi = \frac{1000 \times 3 \times 1{,}5}{180} = 25 \text{ m}^2.$$

Pindala kala säilitamiseks:

$$\frac{500 \times 2 \times 1{,}5}{250} = 6 \text{ m}^2.$$

Külmutuskambrite kogupindala moodustab seega:

$$25 \text{ m}^2 + 6 \text{ m}^2 = 31 \text{ m}^2.$$

Külmutusmasina vajaliku võimsuse arvutus. Külmutusmasina vajalik võimsus määratakse kalorimeetriliste arvutuste abil, s. t. arvutatakse kambritesse sissepääseva ja vastavat külmakulu põhjustava soojuse hulk. Selle kulu peab katma külmutusmasina töö. Kalorimeetriliste arvutustega määratakse külmakadu seinte, põranda, lae kaudu, säilitamisele pandud toiduainete jahutamisel, kambrite tuulutamisel (ventilatsiooniks), uste avamisel. Külma kadusid võib arvutada ka praktilisel teel kindlaksmääratud külmakulu ligikaudsete normide järgi. Viimane käsitlus on küll vähem täpne, kuid selle tulemused erinevad harilikult siiski vähe kalorimeetrilise arvutuse andmetest ja seepärast võib seda kasutada toiduainete kauplustesse paigutatavate külmutusmasinate ligikaudse vajaliku võimsuse määramiseks.

Praktikas on tehtud kindlaks, et kaupluse külmutuskambri pindala 1 m² kohta on vajaliku külma üldkulu keskmiselt 130 kcal/tundi. Masina külmatootlikkuse määramiseks on tarvis külmutuskambri 1 m² kohta vajatava külma hulk korrutada kaupluse töötingimustes sagedasest uste avamisest tingitud külma kadude koefitsiendiga. See koefitsient on 1,3.

Väikesed külmutusmasinad ei tohi töötada üle 16 tunni ööpäevas, et vältida nende liigset kulumist ja sagedast remontimist.

Masina vajalik külmatootlikkus määratakse järgmise valemi järgi:

$$\frac{130 \times \Pi \times 24 \times K}{P},$$

kus: 130 — külmakulu kcal/t-des külmutuskambri 1 m² kohta;

Π — kaupluse külmutuskambri üldpind;
24 — tundide arv ööpäevas;
K — külma kadude koefitsient; K = 1,3;
P — külmutusmasina töötundide arv ööpäevas;

P = 16 tundi.

Vajalik masinate külmatootlikkus meie näidetes on:

$$X = \frac{130 \times 31 \times 24 \times 1{,}3}{16} = 7858 \text{ kcal/tundi.}$$

Vajaliku külmatootlikkuse arvutamisel tuleb arvesse võtta ka müügisaalis olevaid külmutuskappe ja -lette. Külmutuskappide ja -lettide maht peab moodustama umbes 20% külmutuskambrites säilitatavate kaupade kaalust.

Jätkame oma arvutust. Külmutuskappide ja -lettide maht on liha jaoks 600 kg ja kala jaoks 200 kg. Külmutuskapi või -leti riiuli ühele jooksvale meetrile mahub 50 kg toiduaineid.

Seega lihakappide ja -lettide riiulite pikkus on: 600 : 50 = 12 m ja kalakappides ja -lettides: 200 : 50 = 4 m. Arvutuste põhjal on kindlaks tehtud, et külmutuskapi või -leti ühele jooksvale meetrile on külmakulu umbes 150 kcal/tundi.

Kappide ja lettide jahutamiseks mineva külma hulk võrdub:

150 kcal/tundi × 16 (12 + 4) = 2400 kcal/tundi.

Seega kauplusele vajaliku masina külmatootlikkus moodustab 7858 + + 2400 = 10258 kcal/tundi.

Meie näites toodud kaupluse külmatarvidust võib rahuldada ammoniaakkülmutusmasin külmatootlikkusega 10 000 kcal/tundi.

Külmutussisustuse ekspluateerimine

Toiduainete kvaliteet säilib kõige paremini ühtlasel temperatuuril. Seepärast tuleb külmutussisustuses hoida püsivat, suuremate kõikumisteta temperatuuri.

Toiduained laotakse kappides sõrestikulistele riiulitele, lettides — riiulitele ja põhjale. Erineva temperatuuri tõttu sisustuse ülа- ja alaosas asetatakse kiiremini riknevad toiduained külmutuskappide ja -lettide alaosasse, kus temperatuur on madalam. Kapis ja letis tuleb kinni pidada kaupade lubatava naabruse nõudest, lõhnavaid ja võõrast lõhna külgevõtvaid toiduaineid (näiteks võid ja kala) ei tohi paigutada ühte kappi või letti. Suurenenud õhuniiskus loob külmutuskambrites, -kappides ja -lettides soodsad tingimused mikroorganismide arenemiseks; vähene niiskus põhjustab kaupade kuivamist. Suhteline niiskus peab olema umbes 80% piirides.

Üheks suurendatud niiskuse vastu võitlemise viisiks on sisustuse täitmine eelnevalt jahutatud toiduainetega või selliste toiduainetega, mille temperatuur ei ületa toatemperatuuri. Külmutuskappidesse ja -lettidesse paigutatud soojad toiduained eraldavad jahtumisel niiskust, mis aurates sadestub paksu härmatisena („lumekasukana") patareidele. Rikkalik härmatise kiht kappide ja lettide patareidel vähendab külma edasiandmist, pikendades sellega kompressori pidevalt töötamise aega ja halvendades järsult külmutusseadme tööd. Härmatis „võetakse maha" sulatamisega, lülitades välja kompressori ja avades kapi (leti) uksed. Aurustaja patareide vigastamise ärahoidmiseks ei tohi härmatist eemaldada noa või muu metallesemega.

Määratud temperatuuri alalhoidmiseks ilma liigse elektrienergia

või jää kuluta tuleb külmutuskapid ja -letid asetada võimalikult kaugele küttekehadest.

Liigse külmakao vältimiseks toiduainete sissepanemisel ja väljavõtmisel soovitatakse harvemini avada külmutuslettide ja -kappide uksi.

Külmutusseadmed ja -sisustus tuleb hoida eeskujulikult puhtana. Kappide ja lettide välispind tuleb iga päev üle hõõruda puhta niiske lapiga, nikeldatud osad määritakse kergelt tehnilise vaseliiniga, vitriinide ja kapiuste ning lettide klaasid tuleb nii seest kui väljast pesta kriidiveega ja kuivatada lapiga.

Üks kord nädalas pestakse kappide ja lettide välisküljed algul seebivette kastetud lapiga, siis seebita märja lapiga ja pärast seda hõõrutakse kuivaks.

Kappide ja lettide sisemus, samuti restriiulid ja toiduainete vaagnad tuleb iga nädal pesta sooja seebiveega ja kuivaks hõõruda.

Jää ja soola seguga jahutatavate kappide välispind hõõrutakse kuivaks kohe pärast jää ja soola segu paakidesse panemist. Nende kappide sisemus tuleb võimalikult sagedamini üle vaadata, puhastades taskud ja paagid mustusest.

Perioodiliselt tuleb külmutuskappide seinad ja laed lubjaga valgendada ja põrandad leelisveega pesta.

Kulude vähendamine külmutusmasinate ekspluateerimisel. Põhilisteks kuludeks külmutusmasinate ekspluateerimisel on (mitte arvestades teenindava personali töötasu) tarbitava elektrienergia ja kondensaatori jahutamiseks kulutatud vee väärtus.

Külmutusmasinate töötamiseks kulutatud elektrienergia tariif on tunduvalt madalam valgustuseks mineva elektrienergia tariifist. Seepärast tuleb sisse seada eraldi arvestus külmutusmasinatele ja valgustusele mineva elektrienergia kohta. Külmutusmasinates kulutatava elektrienergia arvestamiseks seatakse üles kolmefaasilised elektrivoolumõõtjad. Sel teel vabanetakse enamtasumisest masinates tarbitava elektrienergia eest.

Kõrvuti sellega tuleb maksimaalselt vähendada elektrienergia kulu külmutusmasinate tööks ja täielikult likvideerida mittetootlikud energiakulud.

Mittetootlike elektrienergiakulude põhjusteks on:

a) külmutusmasinate ebaõige ekspluateerimine — kõrvalekaldumine masina tööreziimist, ammoniaagi ja soolalahuse torude halb isolatsioon, külmutuskambrite jt. uste sagedane avamine. See põhjustab suurt mittetootlikku külma kadu, pikendab külmutusmasina tööaega ja kulutab liigselt elektrienergiat;

b) vajalikust suurema võimsusega elektrimootorite kasutamine masinate ja pumpade juures; sel juhul osa võimsust kulutatakse mittetootlikult;

c) välisõhu külma kasutamata jätmine kambrite jahutamiseks talveperioodil.

Kondensaatorite jahutamiseks kulutatava vee arvestus toimub spetsiaalse veemõõtja abil. Vee ülekulu vältimiseks tuleb kaupluse

sulgemisel või töö ajutisel katkestamisel külmutusmasinat peatades vee juurdevool sulgeda.

Külmutusmasinates kasutatav vesi voolab harilikult kanalisatsiooni, kuid seda võib kondensaatori jahutamiseks ka korduvalt kasutada. Selleks tuleb vett jahutada gradeerimisseadises. Siin jahutatakse vett ventilaatorite abil (kinnised gradeerimisseadised) või õhu loomuliku tsirkuleerimisega (lahtine gradeerimisseadis).

Gradeerimisseadisest tulevat vett võib korduvalt kasutada, lisades sellele veevärgist värsket vett veekao katmiseks, mis on tekkinud vee jahutamise protsessis auramisena. Vett gradeerimisseadisesse ja sealt kondensaatorisse pumpavate pumpade ja kinnistes gradeerimisseadistes vett jahutavate ventilaatorite tööks kulutatakse elektrienergiat. Kui tarbitud elektrienergia ja kulutatud vee väärtus on väiksem kui kondensaatori jahutamiseks ühekordselt kulutatava vee väärtus, siis on gradeerimisseadise ehitamise otstarbekus ilmne.

Eriti on gradeerimisseadiseid vaja ehitada kauplustesse, mis asuvad veega halvasti varustatud kohtades.

Külmutusseadmete ekspluateerimise kulude tunduvat vähendamist kindlustavaks abinõuks on ammoniaak-külmutusmasinate automatiseerimine. See võimaldab vabastada suure hulga ammoniaak-külmutusseadmeid teenindavaid masiniste.

Külmutussisustuse pasportiseerimine. Igale kompressorkülmutusseadmele ja automaat-külmutussisustusele (kapid, letid, kokkupandavad kambrid) kirjutatakse välja pass.

Külmutusseadme passis näidatakse ära: külmutusmasina tehniline iseloomustus (tootja tehas, mark, väljalaske aasta, kompressori ja kondensaatori tüüp, külmatootlikkus kcal/tundides jm.); kompressori, soolalahuse pumpade, aurustaja segajate, elektrimootorite ja ventilaatorite tehniline iseloomustus; iga laokambri iseloomustus (milliste toiduainete jaoks, pindala, isolatsioon); külmutusseadmest antava külmaga jahutatav sisustus (kapid, letid, jäävalmistajad) ja andmed remontide kohta.

Automaat-külmutussisustuse passi märgitakse tehnilised andmed agregaadi kohta (firma, mark, vabrikunumber, väljalaske aasta, külmutusaine, külmatootlikkus, elektrimootori iseloomustus), külmutussisustuse iseloomustus (mõõtmed, kasulik maht, garanteeritud temperatuur sisustuses, mahtuvus jt.), samuti andmed remondi kohta.

Ohutustehnika. Külmutusmasinate ekspluateerimisel peavad olema ette nähtud abinõud, mis hoiavad ära kaupluse personali mürgistusjuhtumid ammoniaagi väljaimbumisel torustiku liitekohtadest või külmutusagregaadi avarii puhul tagavara külmutusaine balloonide lõhkemise tagajärjel, samuti õnnetusjuhtumid elektriseadmetega valesti ümberkäimise tõttu.

Ammoniaagilõhna tekkimine annab tunnistust sellest, et gaasi imbub agregaadist välja. Väljaimbumiskoht tehakse kindlaks indikaatori (fenoolftaleiiniga niisutatud paberi) abil. Indikaator aseta-

takse ühendustorude liitekohtadele ja agregaadi teiste osade külge. Indikaatori värvi muutumise järgi leitakse väljaimbumiskoht ja võetakse tarvitusele abinõud väljaimbumise likvideerimiseks. Väljaimbumiskohale ei tohi lähendada nägu, kuna see võib põhjustada nahapõletusi ja vigastada silmi.

Masinaruumil peab olema tõmbeventilatsioon, mis kindlustab seitsmekordse õhuvahetuse tunnis. Masinaruumis peab olema paak veega, arvestusega 8 l vett 1 kg ammoniaagi kohta. Sellesse paaki lastakse külmutusaine tulekahju või külmetusagregaadi avarii puhul.

Külmutusseadmete juures peavad olema kummikindad ja gaasitorbikud, mida masinist kasutab ammoniaagi väljatungimise korral.

Gaasimaskid asuvad masinaruumis ja väljaspool masinaruumi välisukse kõrval olevas kapis; samas peab asuma ka apteek sidumismaterjaliga ja esmaabiarstimitega ammoniaagimürgistuse vastu (oksendusvahend, sidrunihape, 1%-line äädikhape).

Ammoniaagiga täidetud balloone hoitakse eraldi süttivatest materjalidest spetsiaalses hoiuruumis, mille uks avaneb väljapoole. Masinaruumis ei tohi neid balloone hoida.

Elektriseadmetega ohutuks töötamiseks pannakse lülituskilbi juurde maha kummivaibad või puurestid.

Masinaruumi pannakse üles ohutustehnika eeskirjad, esmaabi andmise eeskirjad ammoniaagimürgistuse puhul ning vajalikud aadressid ja telefoninumbrid avarii puhuks.

Mürgistusjuhtumi puhul kutsutakse kohale arst, kelle tulekuni antakse kannatadasaanule esmaabi: viiakse ta välja värskesse õhku, antakse sidrunimahla, veiniäädikat (teelusikatäis klaasi vee kohta), jäätükikesi, pähe pannakse külm kompress. Raske mürgistusjuhtumi korral tehakse enne kiirabi saabumist kannatadasaanule kunstlikku hingamist, lastakse hingata äädikhappe auru, pannakse pähe külm kompress.

VI peatükk

MÕÕTEVAHENDID

Mõõtevahendite tähtsus kaubanduses

Ühtsete ja täpsete mõõteriistade ja mõõtude kasutamine kõigis rahvamajandusharudes on suure riikliku tähtsusega ülesanne. Ebaõigete mõõteriistade ja mõõtude kasutamine võib põhjustada suuri mittetootlikke kulusid ja tekitada riigile suurt kahju.

Nõukogude kaubanduse kanalite kaudu kulgeb määratul hulgal kaalu, mahu ja pikkuse mõõtmise teel arvestatavaid kaupu.

Toiduainete kaubanduses on levinenumaks kaupade mõõtmise viisiks kaalumine ja samuti mahu määramine (vein, piim, joogid, mahlad).

Tööstuskaupade kaubanduses kasutatakse kaalumist mõnede ehitusmaterjalide ja värvi- ning keemiakaupade juures, mahumõõte — petrooleumi müümisel ja pikkusmõõte — kangaskaupade, elektrijuhtmete, aknaklaasi ja mõnede galanteriikaupade liikide (lindid, paelad, pitsid jms.) juures.

Mõõtevahendid on tehnilisteks vahenditeks tööstuses ja põllumajanduses toodetud kaubaliste materiaalsete väärtuste arvestamiseks ja kontrollimiseks. Kaubanduses on nad tähtsaimaks teguriks kaupade õigel ja täpsel väljastamisel tarbijaile.

Ostjate kaalu ja mõõduga petmist, müügi juures ebatäpsete kaalude ja muude vale mõõteriistade kasutamist karistatakse Nõukogude seadusandlusega kui tarbijalt varastamist ja Nõukogude riigi petmist.

Kaalude, vihtide, meetrite ja liitrite korrasoleku ja täpsuse eest ning nende õigeaegselt kontrollimiseks ja tembeldamiseks esitamise eest kannavad otsest vastutust kaupluste direktorid. Kõrvuti nendega vastutavad mõõdumajanduse seisukorra eest kaubandusorganisatsioonide juhatajad.

Kaalude- ja mõõteriistade teooria küsimused on esimestena välja töötanud vene teadlased. Metroloogia (mõõteteaduse) rajajaks on suur vene teadlane D. I. Mendelejev. Ta ei pannud üksnes alust sellele teadusele, vaid töötas ka isiklikult välja kaalukangi ja sulguri parimad konstruktsioonid (vt. lk. 123), samuti esitas ta täpseimad mõõtmismenetlused.

Mendelejevi õpilane professor A. N. Dobrohotov on välja töötanud kangkaalude teooria.

Nõukogude inseneride ja leiutajate poolt on esitatud ja tootmisse juurutatud kaalude uusi konstruktsioone, mis on leidnud rakendamist mitmetes rahvamajandusharudes.

Revolutsioonieelsel Venemaal toodeti kaalusid väikestes kodutööndusettevõtetes. Need olid lihtsa konstruktsiooniga kaalud: võrdõlgse kangiga kaubakaalud, margapuud, harilikud lauakaalud ja kümnendikkaalud. Täiuslikuma konstruktsiooniga kaalud toodi sisse välismaalt.

Sotsialistliku industrialiseerimise tulemusel on NSV Liidus loodud iseseisev tööstusharu — kaalutööstus, mis toodab mitmesuguseid kaalusid ja mõõteriistu kaubanduse ja rahvamajanduse teiste harude ettevõtete vajadusi täiel määral rahuldaval hulgal.

Kaubandusettevõtetes kasutatakse mõõtevahenditena kaalusid ja vihte, mensuure, mõõdukruuse, liitreid ja meetreid.

Seoses nõukogude kaubanduse ees seisva ülesandega tõsta maksimaalselt kaubandusliku teenindamise kultuuri, on eriline tähtsus täiustatud mõõtevahendite liikide praktikasse juurutamisel. Nii näiteks tuleb harilikud lauakaalud asendada täiuslikumate osuti-, poolautomaat- ja automaatkaaludega, primitiivsed mensuurid ja mõõdukruusid — mehaaniliste vedelikumõõtjatega jne.

Kaubanduses kasutatavate kaalude ehituse põhimõtted

Kaalud on seadmed, mida kasutatakse koormusega massi (kaalu) määramiseks, võrreldes teda tingühiku (gramm, kilogramm, tsentner, tonn) massiga (kaaluga).

Nõukogude kaubanduses on levinud kangkaalud, mis igasugustes tingimustes kindlustavad kaupade kaalu õige määramise. Kangkaalud põhinevad kahe kaalult võrdse kaubakoguse ühe kangi või kangide süsteemi abil tasakaalustamise põhimõttel.

Kaalude põhiliseks töötavaks osaks on kang, mis temale mõjuvate tungide toimel liigub oma tugipunktil.

Kangkaalud konstrueeritakse võrdõlgsete ja mittevõrdõlgsete kangide põhimõttel. Võrdõlgsel kangil asuvad tungide rakenduspunktid võrdsel kaugusel tugipunktist, mille juures tasakaal saavutatakse, kui kangide otsa on asetatud võrdsed koormused. Mittevõrdõlgsel kangil saavutatakse tasakaal pikemale õlale väiksema tungi ja lühemale õlale suurema tungi rakendamisel. Nende tungide suhe on pöördvõrdeline õlgade pikkusele, s. t. lühemale õlale mõjuv tung peab olema pikemale õlale mõjuvast tungist nii mitu korda suurem, kui mitu korda üks õlg on teisest lühem.

Võrdõlgsete kangidega kaalusid kasutatakse peamiselt väikeste kaubakoguste kaalumiseks. Mittevõrdõlgseid kange kasutatakse suure kandejõuga kaaludel, kuna nad võimaldavad väikeste vihtidega tasakaalustada suuri masse.

Suurte kaubakoguste kaalumiseks kasutatavad kaalud kujutavad endast mitmest mittevõrdõlgsest kangist koosnevat süsteemi.

Mõnedes kaalutüüpides kasutatakse täisnurga piirides liikuvat kangi, mida nimetatakse kvadrandiks. Kauba kaal määratakse nendel kaaludel kvadrandi esialgsest tasakaaluasendist kõrvalekaldumise nurga järgi.

Kaubanduses kasutatavatele kaaludele esitatavad nõuded

Kõik kaalud ja mõõteriistad peavad vastama kindlaksmääratud tehnilistele nõuetele. Need nõuded on järgmised:

1) K a a l u m i s e t ä p s u s (õ i g s u s). Koormuse kaalumise tulemused (näidud) ei tohi kõrvale kalduda selle koormuse tõelisest kaalust rohkem kui eeskirjades on vastavale kaalutüübile ette nähtud.

2) T u n d l i k k u s. Kaalud peavad andma koormuse tähtsusetu muutmise mõjul märgatavaid kõrvalekaldumisi tasakaaluasendist.

3) N ä i t u d e m u u t u m a t u s. Kaalud peavad kindlustama kaalult võrdsete koormuste kaalumisel ühesugust näitamist, sõltumata koormuste asendist kaalukaussidel.

4) P ü s i v u s on kaalude omadus pöörduda iseseisvalt tasakaaluasendisse pärast koormuse ja teda tasakaalustavate vihtide mõju lõppemist.

5) V a s t u p i d a v u s on kaalude omadus hoida alal pika aja vältel kõik ülalloetletud omadused.

Kaubanduses kasutatavatele kaaludele esitatakse veel järgmisi kaubanduslikke ja ekspluatatsioonilisi nõudeid:

1) Kaalude spetsialiseerimine kaubaliikide järgi. Kaalude konstruktsioon peab kindlustama erinevate omadustega kaupade hõlpsa ja õige kaalumise. Kaalude kausid olgu kindlaksmääratud kuju ja suurusega ning valmistatud materjalidest, mis vastavad kauba müümise suhtes esitatavatele sanitaar-hügieenilistele nõuetele.

2) Kaalumistulemuste nähtavus. Ostja peab hästi nägema kaalutud kauba kaalu.

3) Kaalude vastavus ettevõtte tüübile, mitte-vastuvõtlikkus väliskeskkonna mõjudele.

4) Müüja suure töötootlikkuse kindlustamine, tema vabastamisega liigsetest operatsioonidest kaalumisel. Näiteks lauakaalude asendamine poolautomaat- ja automaatkaaludega puistkaupade valmiskaalumisel kiirendab tunduvalt kaupade kaalumise protsessi ja tõstab kaubandustöötajate töötootlikkust.

Kaubanduslike kaalude klassifikatsioon

Kangkaalud jagunevad järgmisteks liikideks:

1) vihtkaalud, 2) skaala-vihtkaalud, 3) skaalakaalud, 4) osutikaalud, 5) poolautomaatkaalud ja ~~6)~~ automaatkaalud. 7) optilised

1 Vihtkaaludel toimub kauba kaalu määramine selle võrdlemise teel kaalukausile asetatud vihtide kaaluga.

2 Skaala-vihtkaaludel määratakse kauba kaal kaalude skaalale asetatud liikuva vihiga ja pealepandavate vihtidega. Pealepandavate vihtidena kasutatakse harilikke vihte või tingvihte (vt. lk. 132). Liikuvad vihid on kaalude mehhanismi lahutamatuks osaks. Seda liiki kaalude hulka kuuluvad kaubakaalud: kümnendik- (detsimaal-), sajandik-, viiesajandikkaalud jne.

3 Skaalakaaludel on mitteäravõetavad liikuvad vihid, millega tasakaalustatakse kaalu platvormile asetatud koormus. Need vihid on kaalude osaks. Kaaludele asetatud kauba kaal määratakse kindlaks, liigutades vihti kaalukangi skaalal kuni koormuse tasakaalustumiseni.

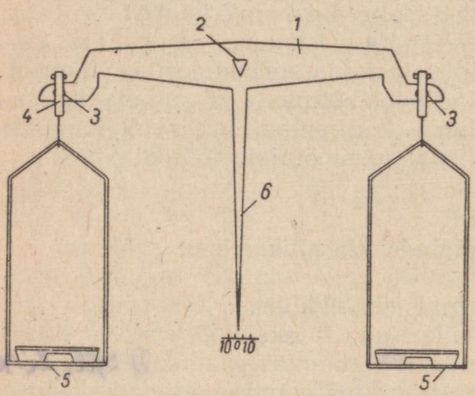
4 Osutikaaludel toimub kauba kaalu kindlaksmääramine skaala piirides vihtide abita.

5 Poolautomaatkaaludel kaaludes tehakse suur osa tööst käsitsi: kaupa kaaludele andva punkri täitmine, paberkoti ettepanemine täitmiseks, paberkoti pakkimine jne. Selliseid kaalusid kasutatakse kaupade valmiskaalumiseks.

6 Automaatkaalud eraldavad osa kaubast, kaaluvad selle ja annavad välja valmiskaalutud koguse. Töötaja osa piirdub kaalude käikulaskmisega ja töö jälgimisega.

Vihtkaalude hulka kuuluvad kangkaalud ja harilikud lauakaalud.

Võrdõlgse kangiga kaalud (joonis 36) on oma konstruktsioonilt kõige lihtsamad. Nad koosnevad võrdõlgsest kaalukangist *1*, millele on kinnitatud kolm prismat: keskmine *2* ja kaks külgmist *3*. Külgmistele prismadele on asetatud vabalt liikuvad ripats-pandlad, mille küljes ripuvad kaalukausid *5*. Ühele kaalukausile asetatud kauba kaal tehakse kindlaks teisele kaalukausile asetatud vihtide kaaluga. Kaalude tasakaal tehakse kindlaks kangi keskkohta kinnitatud osuti *6* asendi järgi. Neid kaalusid nimetatakse tehnilisteks kaaludeks ja jaotatakse kolme klassi. Nad on suure tundlikkusega ning ette nähtud selliste koormuste kaalumiseks, mille kaal tuleb kindlaks määrata maksimaalse täpsusega.

Joonis 36. Võrdõlgse kangiga kaalude skeem

I klassi tehniliste kaaludega kaalutakse kuld-, plaatina- ja hõbeesemeid, samuti vääriskive. Neid kasutatakse juveelikauplustes.

II klassi tehnilistel kaaludel on väiksem täpsus kui I klassi kaaludel. Neid kasutatakse väärtuslike materjalide kaalumisel.

Kuni 100 g kandevõimega II klassi kaalusid nimetatakse apteegikaaludeks. Nende kaalude sarvest või portselanist kausid on riputatud kangi külge siidnööriga. Kaalumisel hoitakse neid käes kaalukangi külge kinnitatud pidemest.

I ja II klassi tehnilisi kaalusid võib kasutada ka harilike ja tingvihtide kontrollimiseks.

III klassi tehnilised kaalud on ette nähtud suuremate kaubakoguste kaalumiseks. Kuid mitmete ekspluatatsiooniliste puuduste tõttu (kaupa piiravate kettide olemasolu, kaalumistulemuste väike nähtavus, aeglane kaalumisprotsess jne.) kaubanduses III klassi tehnilisi kaalusid ei kasutata.

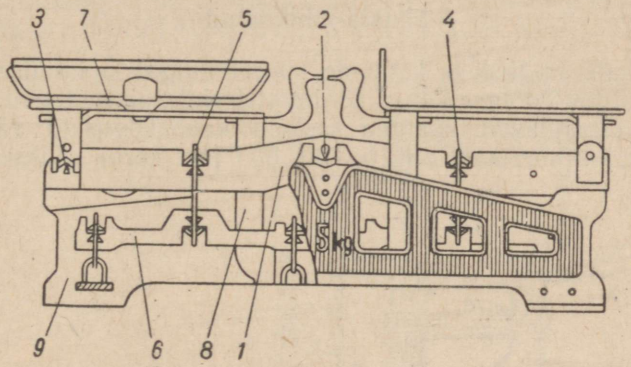
Harilikud lauakaalud (joonis 37) on oma paremate ekspluatatsiooniliste omaduste tõttu kaubanduses laiemalt levinud. Võrreldes eelmiste kaaludega on harilike lauakaalude eeliseks see, et nad on väiksemad ja nendega kaalumine on hõlpsam.

H a r i l i k e l a u a k a a l u d e e h i t u s. Harilike lauakaalude konstruktsiooni aluseks on samuti võrdõlgsete kangide põhimõte.

Seda tüüpi kaalud koosnevad järgmistest põhiosadest: võrdõlgsest kaalukangist *1*, kaalukangi all asetsevast kahest abikangist *6*,

mis on kaalukangiga ühendatud kahe ühenduspandla *5* ja kahe jala *8* abil, mille peal asuvad kaalukausihoidjad koos kaussidega *7* ja tasakaalunäitajatega. Kaalukangi küljes on viis prismat: üks tugiprisma *2*, kaks koormust kandvat prismat *3* ja kaks ühendusprismat *4*. Kaalude mehhanism on kinnitatud alusraamile *9*.

Harilike lauakaalude puudusteks on: kaalumisprotsessi töömahukus, sest nendel kaaludel töötades tuleb müüjal kaaludele asetada ja sealt ära võtta suur hulk vihte; kaalumistulemuste halb nähtavus; lahtine mehhanism, mille riknemisoht on suurem kui spetsiaalse kestaga kaetud mehhanismil.

Joonis 37. Harilike lauakaalude skeem

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi Kaubandusliku Sisustuse Peavalitsuse (Glavtorgoborudovanije) tehased toodavad kinnisi lauakaalusid. Nende kaalude mehhanism on samasugune kui harilikel lauakaaludel, kuid kaetud mustumise ja vigastamise eest kaitsva metallkestaga. Kestas on spetsiaalne ava, mille kaudu võib vaadata kaalukangile löödud kontrolltemplit. Kaalumise piirid on märgitud kaalude kestale ja kaalukangile. Kinniste lauakaalude kandevõime on viis kilogrammi.

Harilikke lauakaalusid toodetakse kandevõimega 2, 5, 10 ja 20 kg. Kaalude suurim lubatud koormatus on märgitud raamile, kaalumise piirid on märgitud kaalukangile. Kontrolltemplid on löödud kaalukangile ja lahtistele kaalukaussidele.

L a u a k a a l u d e e k s p l u a t e e r i m i s e e e s k i r j a d. Kaalud asetatakse tasase pinnaga horisontaalsele letile selliselt, et raam seisaks kindlalt ja tasakaalunäitajad asuksid kohakuti. Ei ole lubatud raami alla asetada mingeid esemeid kaalude püsiva asendi loomiseks.

Lauakaalude horisontaalset asendit letil võib kindlaks määrata kahel viisil: 1) letile asetatud loodlaua abil ja 2) pöörates kaalusid 180° võrra. Viimasel juhul jäävad kaalud tasakaalu, kui aluspind on horisontaalne.

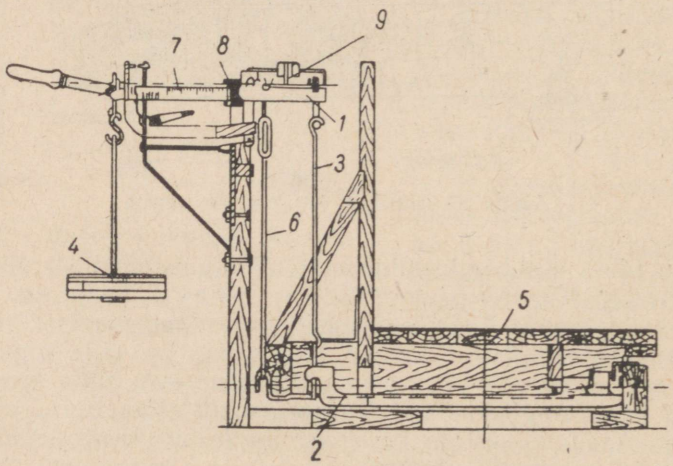
Kaalumisel tuleb kaalukausile asetada võimalikult vähe vihte, hõlbustades seega kauba kaalu arvestamist ja ostjal kaalumise kontrollimist.

Kaalutav kaup ja vihid tuleb asetada kaalukausile rahulikult, vältides tõukeid ja lööke, võimalikult ühtlaselt.

Kauba kaalumisel on müüja kohustatud jälgima kaalude tasakaalunäitajate kõikumist ja võtma kaalutud kauba ära alles pärast seda, kui tasakaalunäitajad on teinud vähemalt kaks võnget (kaks korda ühele poole ja kaks korda teisele poole) ning kaalud on tasakaalustunud. Pärast iga kaalumist võetakse vihid kaalukausilt ära.

Skaala-vihtkaalud

Kogukate ja raskete kaupade suurel hulgal kaalumiseks kasutatakse mittevõrdõlgse kangi põhimõttel ehitatud kaalusid. Sellised kaalud võimaldavad kaaluda raskeid kaubakoguseid väiksemate vihtidega, milliste kaal on 10, 100, 500 jne. korda väiksem kaalu-

Joonis 38. Kümnendikkaalude (detsimaalkaalude) skeem

tava koormuse kaalust. Selliseid kaalusid nimetatakse kaubakaaludeks. Nendeks on kümnendikkaalud (detsimaalkaalud), sajandikkaalud jne.

Kümnendikkaalude (joonis 38) mehhanism koosneb kolmnurgakujulisest platvormialusest kangist *2* ja kaalukangist *1*, mis on omavahel ühendatud tõmmikuga *3*. Kaalukangi pika õla otsa on riputatud vihilaud *4*. Kaaluplatvorm *5*, millele asetatakse kaalutav kaup, on ühendatud tõmmiku *6* kaudu kaalukangi lühikese õlaga. Kaalukangi pikemal õlal on jaotustega skaala *7*. Sellel skaalal on liikuv viht *8*, mille abil võib kaaluda väikesi kaubakoguseid (kilogrammid ja kilogrammi osad). Koormamata kaalude tasakaalu

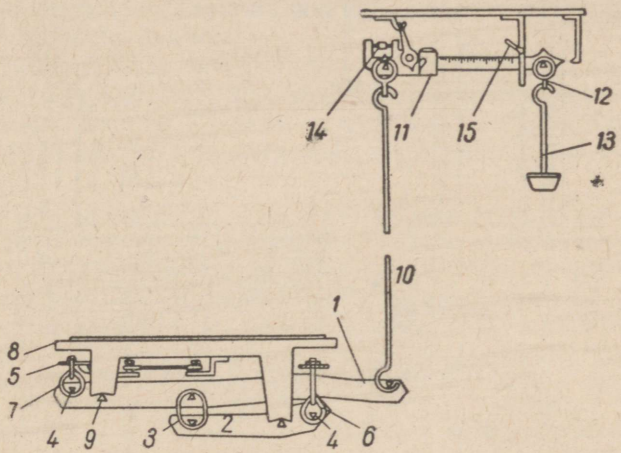
seadmiseks kasutatakse vindilõikega vardal liikuvaid tareerimisraskusi *9*.

Kümnendikkaalude platvormil on kolm tugipunkti. Kaalutav kaup tuleb asetada platvormi keskele, vastasel juhul asetub platvorm viltu. Nende kaalude teiseks puuduseks on väike tootlikkus: kaalumisel kasutatavate vihtide kaal on ainult kümme korda väiksem kaalutavast kaubakogusest.

Nende puuduste tõttu ei toodeta enam kümnendikkaale, kuid neid on veel kasutamisel mõnedes kaubandusettevõtetes.

Sajandikkaalud. Kaubanduses kasutatakse kaht tüüpi sajandikkaale.

Esimene tüüp — sajandikkaalud kõikuvate kangidega ja pandlale riputatud kaalukangiga (joon. 39).

Joonis 39. Sajandikkaalude I tüübi skeem

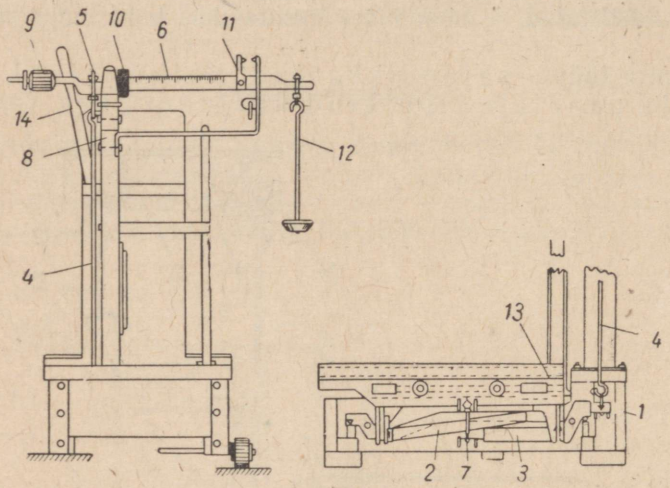
Need valmistatakse kahe platvormialuse kangiga, millised annavad platvormile neli tugipunkti, suurendades sellega kaalude püsivust. Kaaludel on kaks kolmnurgakujulist platvormialust kangi — suur *1* ja väike *2*, mis on omavahel ühendatud rõngaslaagriga *3*. Raamile *5* on kinnitatud kaks rõngaslaagrit *6* ja *7*, mille abil raam on ühendatud suure ja väikese kangi tugiprismadega *4*. Platvorm *8* toetub ühe otsaga suure kangi prismale *9* ja teisega — väikese kangi prismadele. Selline konstruktsioon võimaldab platvormil alal hoida rangelt horisontaalset asendit kauba pealeasetamisel.

Kaalukang on riputatud tugisambale ja on ühendatud tõmmiku *10* abil suure platvormialuse kangiga.

Kaalukangi pikemale õlale on märgitud skaala ja sellele asetatud liikuv viht *11*; selle õla lõppu on pandlale *12* riputatud vihihoidja *13*. Vihihoidja on samaaegselt ka tareerimiskarbiks. Kaalukangi lühemal otsal on veel tareerimisraskus *14*.

Kaalukang hoitakse liikumatus asendis sulguri (arretiiri) *15* abil.

Teine tüüp — kaaludkõikuva platvormiga ja tugisambale toetuva kaalukangiga. Need kaalud (joonis 40) erinevad oma konstruktsioonilt mõnevõrra esimest tüüpi kaaludest. Suure platvormialuse kangi ots suundub mitte kaalu keskele, nagu esimest tüüpi kaaludel, vaid kõrvale. Selle tõttu asuvad tugisammas ja tõmmik, mis ühendab kaalukangi suure platvormialuse

Joonis 40. Sajandikkaalude II tüübi skeem:

1 — raam, *2* — peakang, *3* — abikang, *4* — tõmmik, *5* — koormust kandev prisma, *6* — kaalukang, *7* — rõngaslaager, *8* — tugi, *9* — tareerimisraskus, *10* — liikuva vihiga skaala, *11* — tasakaalunäitajad, *12* — vihihoidja, *13* — platvorm, *14* — isoleerija käepide

kangiga, küljel. Platvorm toetub terasest või malmist tugede abil ühendavatele pannaldele, mis ripuvad kangide koormust kandvatel prismadel. Selle tõttu pikeneb nende prismade kasutamisiga. Teist tüüpi kaaludel on isoleerija, s. o. kangide süsteem, mis tõstab kaalude platvormi, isoleerides sellega platvormi koormust kandvatest prismadest. Isoleerijat kasutatakse raskete kaupade asetamisel kaaludele, samuti kaalude ümberpaigutamisel. Isoleerija kaitseb koormust kandvaid prismasid ja pikendab sellega kaalude ekspluatatsiooni-iga. Nende kaalude teine tüüp on meil laiemalt levinud kui esimene.

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi Kaubandusliku Sisustuse Peavalitsuse tehased toodavad täismetallist kaubakaalusid. Nende ekspluatatsiooni-iga on pikem, kaubaplatvorm suurem.

Kaubakaalude kasutamine. Skaala-vihtkaubakaalud paigutatakse rippuva loodi abil tasasele, kõvale pinnale. Pärast kaalude paigaleasetamist peavad kaalud toetuma kõigi patjadega kangide prismadele.

Koormamata kaalude tasakaaluseisund määratakse tasakaalunäitajate järgi. Kui kaalud pole tasakaalus, tareeritakse nad, s. t. liigutatakse vardal või kaalukangil olevat tareerimisraskust; kui seejuures liikuv tasakaalunäitaja ei asetu paigalseisva tasakaalunäitaja vastu, lisatakse või vähendatakse raskust vihihoidja tareerimiskarbis.

Kaalumehhanismi kaitsmiseks enneaegse kulumise vastu tuleb kaalutav koormus ja vihid asetada platvormile ettevaatlikult, vältides tõukeid ja lööke. Raskete ja kogukate kaubakoguste (tünnide) asetamine kaaludele peab toimuma ülemise äärega kaalude platvormi kõrgusele seatud kaldpinna (trampliini) abil. Esimest tüüpi kaalude sulgur ja teist tüüpi kaalude sulgur ning isoleerija peavad olema suletud, avada tuleb neid ainult kaalumise ajaks. Pole lubatud kaupade taarat avada või sulgeda sel ajal, kui kaup asub kaaluplatvormil; samuti on keelatud kaaluda kaupa tuule, vihma, lume jne. eest kaitsmata kaaludel.

Ühest kohast teise viimisel peavad kaubakaalud olema suletud sulguri ja isoleerijaga. Ratasteta kaalude kandmisel tuleb hoida nad horisontaalasendis. Ratastel asuvaid kaalusid on lubatud veeretada ainult täiesti tasasel põrandal, muul juhul tuleb neid kanda kätel.

Skaala-vihtkaaludel on rida puudusi: 1) nad nõuavad kaalumisel pealeasetatavate vihtide kasutamist; 2) raskete kaubakoguste kaalumine on seotud kaaluja füüsilise pingutusega ja suure energiakuluga raskete vihtide tõstmisel ja kohalepanemisel; 3) kaalumistulemuste ülevaatlikkus on neil väiksem kui skaalakaaludel, kuna kaaluja peab liitma pealeasetatavate vihtide ja skaala näidud. Seepärast asendatakse viimasel ajal skaala-vihtkaalusid skaalakaaludega.

Skaalakaalud

Skaalakaalud on mittevõrdõlgsed. Erinevalt skaala-vihtkaaludest toimub siin kaalu määramine ainult liikuvate vihtidega.

Üheks skaalakaalude liigiks on platvormkaalud. Need võivad olla kandevõimega 200 kg kuni mitmekümne tuhande kilogrammini (autokaalud, vagunikaalud jms.).

Platvormkaalud on konstrueeritud sajandikkaalude skeemi järgi, kuid neil on täiendavalt ülekandekangide süsteem, mis suurendab kangide õlgade suhet. See võimaldab tasakaalustada väikeste vihtidega suuri kaubakoguseid.

Platvorm-skaalakaaludel kaalutakse kaupa skaaladel liikuvate vihtide abil. Kaaludel on harilikult kaks skaalat: esimesel vastab suurim jaotus kaalude maksimaalsele kandejõule, teisel — esimese skaala kõige väiksemale jaotusele. Näiteks on 500-kg kaaludel esimese skaala vähim jaotus 20 kg ja suurim 500 kg, teisel skaalal on suurim jaotus 20 kg ja vähim 200 g.

Skaalakaalude mõnedel liikidel on trükkimismehhanism, mis

registreerib kaalutud kauba kaalu planketile. Nendel kaaludel on pea-kaalukangile kinnitatud numbrite klišeed, mis vihtide liigutamisel värvitakse värvivaltsiga. Pärast tasakaalu saavutamist ja sulguri sulgemist asetatakse sellekohane plankett liigutatava vihi lõhesse ja surutakse sellele käepideme pööramisega. Plankett on kaaludokumendiks, samuti abinõuks kaalumistulemuste õige määramise kontrollimisel.

Osutikaalud

Osutikaaludel on olulisi eeliseid võrreldes vihtkaaludega ja skaala-vihtkaaludega.

Esiteks, osutikaalud hõlbustavad müüja tööd, sest kaalumine toimub vihtide abita.

Teiseks, kaalumine nendel kaaludel lühendab kauba väljaandmiseks kulutatavat aega. Asetanud kauba kaalukausile, saab kohe numbrilaua skaala järgi määrata kauba kaalu.

Kolmandaks, nii ostjale kui müüjale nähtava osutiga numbrilaua skaala olemasolu võimaldab paremini kontrollida kaalumise õigsust.

Neljandaks, vesiloodi ja kruvitavate jalgade abil on võimalik seada osutikaalusid õigesti ka pinnale, mis pole täiesti horisontaalne.

Osutikaalude mehhanism on kaetud mustumise eest kaitsva kestaga.

Osutikaalud koosnevad järgmistest põhiosadest:

1) M u r d k a n g — kvadrant. Selle kangi ühele õlale on kinnitatud raskus, kuna teine õlg on tõmmiku abil ühendatud kaalukangiga, millel asub kaalukauss. Sellele asetatud kauba kaalu mõjul kaldub kvadrant kõrvale teatud nurga võrra ning temaga ühendatud osuti näitab selle kauba kaalu numbrilaua gradeeritud skaalal.

2) N u m b r i l a u d skaalaga, mille osuti näitab kaalukausile asetatud kauba kaalu.

3) Õ l i - v õ i õ h k p i d u r (s u m m u t a j a), mis kujutab endast õli või õhuga täidetud silindrit, milles asuva kolvi varras on ühendatud kaalukangi õlaga. Summutajat kasutatakse osuti võnkumise reguleerimiseks.

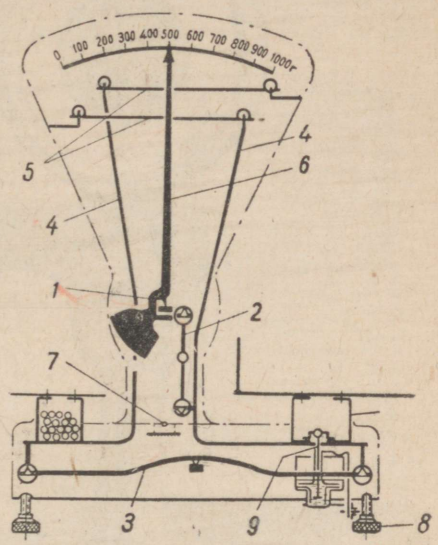
4) T a r e e r i m i s v a h e n d i d — kambrid ja vihid, mis on ette nähtud kaalude tasakaalu seadmiseks.

5) L o o d j a k r u v i j a l a d — kaalude õigeks asetamiseks letile.

Kaubandusettevõtetes kasutatakse järgmisi osutikaalude tüüpe: lauakaalusid, rippuvaid kaalusid ja platvormkaalusid.

Laua-osutikaalud. Nende kaalude ehituse skeem on kujutatud joonisel 41. Kaalude kvadrant *1* on tõmmiku *2* kaudu ühendatud võrdõlgse kaalukangiga. Nende kaalude kaalukangil *3* asub kaks platvormi e. kaussi: suur — kauba jaoks ja väike — vihtidele. Kaalumehhanismi püsivuse kindlustamiseks toetuvad kaalukausid

varrastele (jalgadele) *4*, mida hoiavad horisontaalvardad *5*. Üks kausihoidja on tõmmiku abil ühendatud kvadrandiga. Vahetult kvadrandi külge on kinnitatud kaks osutit *6*: üks näitude osutamiseks numbrilaua ostjapoolsel skaalal, teine — müüjapoolsel skaalal. Numbrilaud on neil kaaludel sektorikujuline. Vihtide kaalukausi alla on asetatud tareerimiskamber. Summutaja *9* kolvi varras on kinnitatud kaalukausi aluse külge. Kaalude horisontaalasend saavutatakse vesiloodi *7* ja kruvijalgade *8* abil.

Joonis 41. Laua-osutikaalude ehituse skeem

Nõukogude kaubanduses kasutatavate osutikaalude põhitüüpideks on kaalud BHЦ-10 ja BHЦ-2.

Laua-osutikaalud BHЦ-10. Kaalude mehhanism on asetatud metallkesta sisse. Kest on kinni plommitud ja plommil on kontrolltempel. Nende kaaludega võib kaaluda kaupa 50 grammist 10 kg-ni. Need kaalumise piirid on märgitud kaalude numbrilauale. Kaalunäidud kuni ühe kilogrammini loetakse numbrilaua skaalal, näidud üle ühe kilogrammi saadakse vihikausile vihtide asetamise teel. Numbrilaua skaalal on jaotused nullist kuni 1000 grammini. Iga jaotus võrdub 5 grammile. Kaalu numbrilised tähistused on paigutatud iga 50 grammi järele: 0, 50, 100, 150, 200 jne. kuni 1000 grammi.

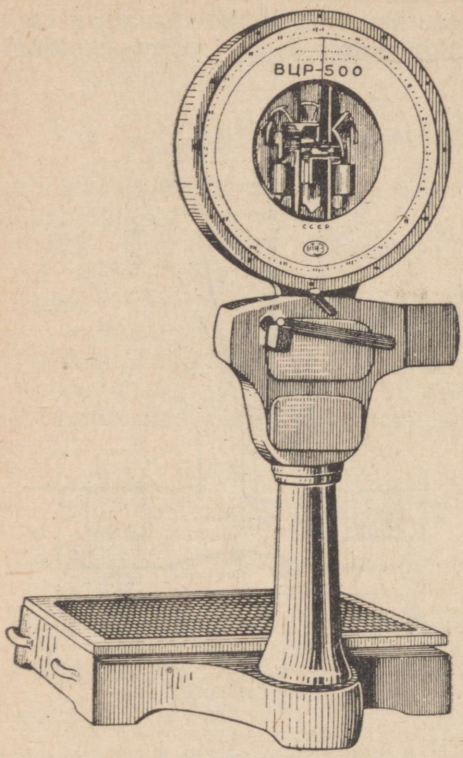
Kaalusid BHЦ-10 kasutatakse leiva-, bakaalkaupade, liha-, kala-, köögivilja- ja puuviljakauplustes ja -osakondades.

Laua-osutikaalud BHЦ-2 on ehituselt samasugused kui kaalud BHЦ-10. Nad on ette nähtud väikestes kogustes müüdavate kaupade kaalumiseks. Kaalumise piirid on 20 grammi ja 2 kg. Numbrilaua skaala on jaotatud joonekestega iga 2 g järel nullist kuni 200 g. Kaupade kaalumisel kogustes üle 200 g kasutatakse vihikausile asetatavaid vihte.

Neid kaalusid kasutatakse gastronoomia-, piima- ja kondiitrikaupade väljastamiseks. Nende numbrilaud on paremini vaadeldav, kaalumistulemused täpsemad, kuna iga skaalajaotus võrdub siin 2 g-le.

Kauba-osutikaalud (joonis 42). Koormust kandvaks osaks on nendel kaaludel esimest või teist tüüpi sajandik-kaubakaalud maksimaalse kandejõuga 500 kg, 1 ja 2 tonni. Platvormialune kaalumeh-

hanism on ülekandekangide abil ühendatud ringikujulise numbrilaua mehhanismiga. Kaaludel on liikuva vihiga skaala kaupade kaalumiseks üle numbrilaua skaalal märgitud raskuse ja samuti taara kaalumiseks, kui on tarvis kindlaks määrata kaubakoguse netokaal.

Joonis 42. Kauba-osutikaalud

Osutikaalude kasutamise eeskirjad. Osutilauakaalude õige paigaleasetamine toimub kaalukestale asetatud vesiloodi abil. Kaalude õige asendi puhul asub õhumull vesiloodi klaasile joonistatud ringi kohal. Õhumulli juhtimine ringi kohale toimub kruvijalgade abil. Enne kaalude kohaleasetamist kruvitakse kruvijalad lõpuni oma pesadesse. Algul lastakse kontramutrid kõige madalamasse asendisse, mille järel hakatakse pikkamisi jalgu välja keerama, kuni õhumull asub vesiloodi ringi kohal. Pärast seda kruvitakse kontramutrid kaalude aluse vastu. Kui pärast kaalude paigaldamist vesiloodi järgi osuti ei seisa numbrilaua skaala 0-joonel, tuleb kaalud tareerida: suurendatakse või vähendatakse tareerimiskambris olevat raskust, kuni osuti on täpselt 0-joone kohal.

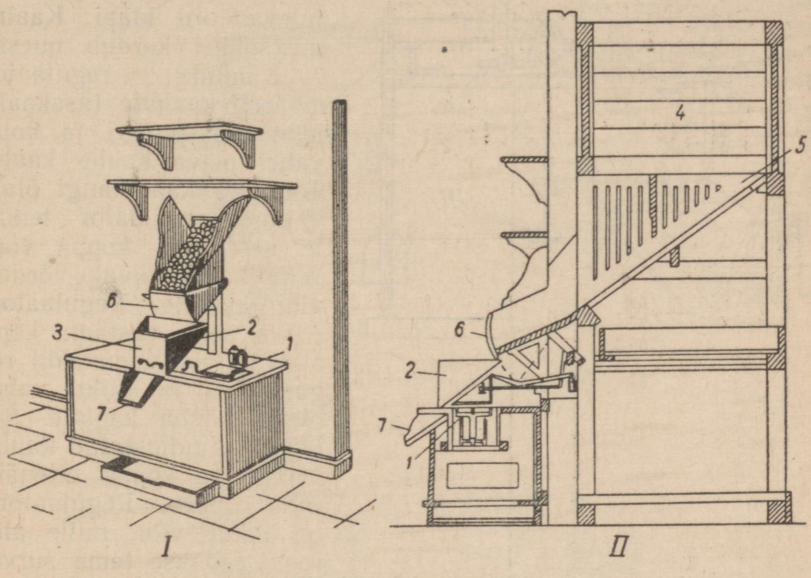
Pärast kauba asetamist kaalukausile peab osuti võnkuma 1—2 korda ja peatuma, näidates kaubakoguse kaalu. Kui osuti liigub raskelt või teeb suure arvu võnkeid, reguleeritakse tema liikumist piduri abil: silinder keeratakse allapoole, kui osuti võngub aeglaselt, ja sissepoole — kui osuti võngub liiga vabalt.

Poolautomaat- ja automaatkaalud

Poolautomaat- ja automaatkaalud, milliseid nimetatakse ka doseerimisaparaatideks, on ette nähtud kaupade eelnevaks valmiskaalumiseks. Mõnesid poolautomaatkaalude liike kasutatakse ka kaupade vahetul väljastamisel ostjatele.

Poolautomaatkaalud. Nende kaalude hulka kuulub nõukogude leiutaja G. V. Tšekaldini seadeldis kartuli väljastamiseks (joonis 43). Kaalumehhanismiks on harilikud lauakaalud *1*. Kaalukauss *2* on kopakujuline, äralükatava äärega *3*. Kartulid veerevad koppa abiruumis asetsevast punkrist *4* kallaku kolu *5* kaudu, kus nad peatatakse klapi *6* abil. Klapi käepide vajutatakse alla müüja poolt, üles aga tõuseb ta mehaaniliselt, kui kopp kartulitega laskub alla.

Kaaludega töötades asetab müüja kaalukausile vihi ja vajutab klapi käepideme alla. Pärast kaalumist avab müüja kopa äralüka-

Joonis 43. Tšekaldini süsteemi kartulikaalumise seadis:
I — vaade müügisaalist, *II* — läbilõige

tava ääre ja kartulid langevad renni *7* kaudu ostja taarasse. Tšekaldini süsteeemi seadeldis kiirendab tunduvalt kartuli väljastamist, hõlbustab müüja tööd ja parandab sanitaar-hügieenilisi töötingimusi.

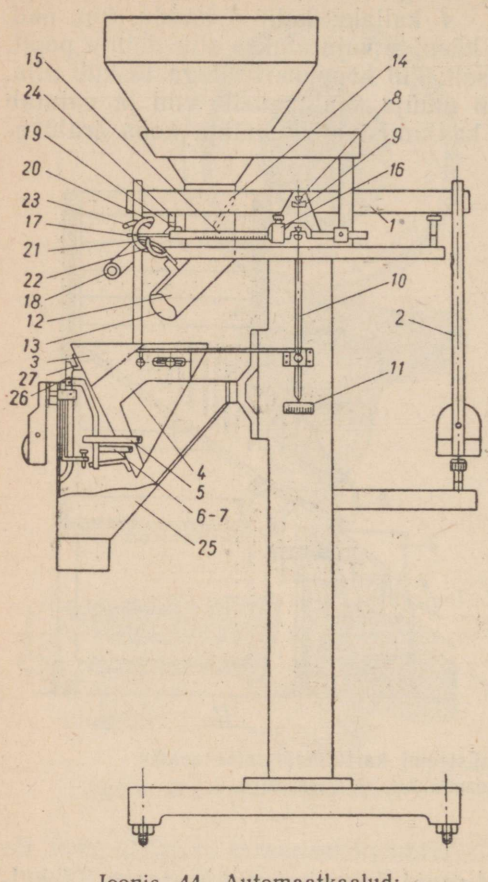
Puistkaupade eelnevaks valmiskaalumiseks kasutatavad automaat- ja poolautomaatkaalud doseerivad (kaaluvad) toiduaineid kindlaksmääratud kaaluga portsjonites.

Automaatkaalud (joonis 44) koosnevad järgmistest põhiosadest: punkrist, võrdõlgsest kaalukangist vihihoidjaga ja kauba kaalumise kopaga, doseeritavast kaupa kaalule kallavast ja kotti laskvast mehhanismist, kaalude reguleerijast.

Kaalutav aine puistatakse aparaadi ülaosas asuvasse kolusse, kust ta oma raskuse mõjul kaaludele voolab.

Kauba kaaludele voolamist juhtiv mehhanism koosneb klapist,

mis asub punkrist tulevas torus. Klapp avaneb kauba voolamisel kaalule ja sulgub kauba juurdevoolu katkestamiseks siis, kui koppa on kogunenud ettenähtud kogus kaupa. Seejuures hakkab kopp allapoole langema ja avab klapi ning kaup valgub lehtri kaudu kotti. Pärast kopa vabanemist kaubast teeb kaalukang kalde vihihoidjale asetatud vihi mõjul ja avab punkrist tuleva toru klapi. Kaalumistsükkel kordub uuesti.

Joonis 44. Automaatkaalud:

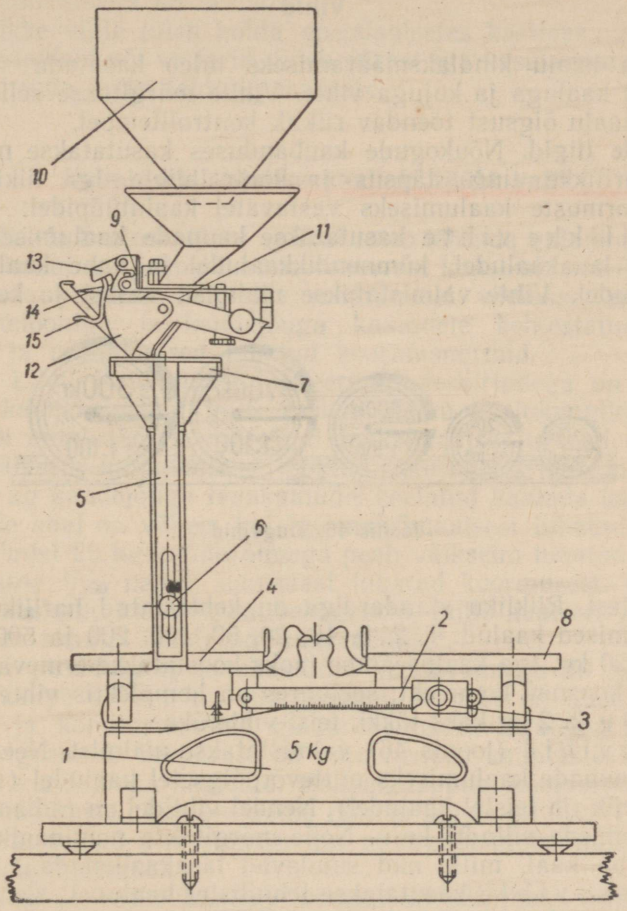
1 — kaalukang, *2* — vihihoidja, *3* — kopp, *4* — kopa riiv, *5* — raam, *6* ja *7* — konksud, *8* — kaalukangi prisma, *9* — prismapadi, *10* — osuti tasakaalu näitamiseks, *11* — skaala, *12* — punkri toru, *13* — toru klapp, *14* — kaalutava aine juurdevoolu reguleeriv käepide, *15* — kaalude regulaator, *16* — regulaatori viht, *17* — stift kopa ülesriputamiseks, *18* — käepide kaalukangi väljalülitamiseks automaatkaalumise mehhanismilt, *19* — konks, *20* — hobuserauakujuline kang, *21* ja *22* — klapi kangid, *23* — päästik, *24* — kruvi, *25* — vastuvõtulehter, *26* — kopa peataja, *27* — konks

Kaalude regulaator määrab kaalude tasakaalu momendil punkri ja kopa vahel oleva kauba kaalu. Toetudes kaalukangi õlale vajutab regulaator temale seni, kui koppa voolava kauba kaal võrdub vihi kaalule. Regulaatori surve peab vastama kopa allavajumise momendil regulaatori ja kolu vahel oleva kauba kaalule. Sel teel on kindlustatud kauba voolamine koppa ettenähtud koguses. Regulaatoril on liikuv viht, mille abil reguleeritakse tema survet kaalukangile.

Real juhtudel ühendatakse mootoriga käitatavad automaatkaalud mitmest kaalust ja kotimasinast koosnevaks agregaadiks. Kotimasin valmistab paberkotte (ühekordseid ja kahekordseid) paberist ja kartongist ning trükib samal ajal neile etiketid. Selle tootlikkus on 250 kotti minutis. Agregaat automatiseerib täielikult kaalumise, kottide valmistamise, koti sulgemise ja etiketiga varustamise.

Teravilja puistkaupade kaalumiseks kasutatakse kaupluste valmiskaalumise osakondades ja baasides G. V. Tšekaldini konstrueeri-

tud poolautomaatkaalusid (joonis 54). Kaalumehhanismiks on harilikud lauakaalud, mille kaalukangile on kinnitatud regulaator kaalude tasakaalustamiseks liikuva vihiga. Ühele kaalukausile asetatakse vihid vastavalt ettenähtud kogusele; teisele kaalukausile

Joonis 45. Poolautomaat-doseerimisseadis:

1 — lauakaalud, *2* — kaalude regulaator, *3* — regulaatori liikuv viht, *4* — kaalukauss, *5* — raam, *6* — platvorm koti asetamiseks, *7* — suunav lehter, *8* — vihikauss, *9* — mehhanism kauba juurdevoolu automaatseks katkestamiseks, *10* — punker, *11* — toru, *12* — klapp, *13* — põrklink, *14* — klapi sulgur, *15* — klapi käepide

on kinnitatud raam paberkoti asetamise kohaga ja lehtriga. Üleval, lehtri kohal asub doseerimismehhanism. Kaalutav kaup valatakse punkrisse, kust ta klapiga suletava toru kaudu lehtrisse voolab. Kaup langeb kaalule, kui kaaluja tõstab klapi käepidet.

Automaatkaalud tõstavad kaalujate töötootlikkust üle kolme korra, võrreldes tööga harilikel lauakaaludel.

Vihid

Kauba kaalu kindlaksmääramiseks tuleb kasutada seadusega määratud kaaluga ja kujuga vihte. Vihile märgitakse selle kaal ja lüüakse kaalu õigsust tõendav riiklik kontrolltempel.

Vihtide liigid. Nõukogude kaubanduses kasutatakse nelja liiki vihte: harilikke, ting-, täpsus- ja kontrollvihte. Iga liiki kasutatakse koormuste kaalumiseks vastavatel kaalutüüpidel.

Harilikke vihte kasutatakse kaupade kaalumiseks kangkaaludel, lauakaaludel, kümnendikkaaludel ja kahe kaalukausiga osutikaaludel. Vihte valmistatakse malmist, vasest ja keraamilis-

Joonis 46. Tingvihid

test ainetest. Riikliku standardiga on kehtestatud harilikele vihtidele järgmised kaalud: 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200 ja 500 g; 1, 2, 5, 10, ja 20 kg. Iga kaaluseadme jaoks koostatakse erineva kaaluga vihtidest koosnev komplekt; seejuures on komplektis vihte kaaluga 2, 20, 200 g ja 2 kg kaks tükki, teisi vihte üks.

Tingvihid (joonis 46) valmistatakse malmist. Need on ette nähtud kaupade kaalumiseks mittevõrdõlgsetel kaaludel (sajandik-, viiesajandik- ja teistel kaaludel). Nendel vihtidel on radiaalse sisselõikega lameda silindri kuju. Neile märgitakse nominaalkaal, s. t. selle kauba kaal, mille nad suudavad tasakaalustada.

Täpsusvihte kasutatakse tehnilistel kaaludel. Kaubanduses kasutatakse selliseid vihte harilike vihtide täpsuse kontrollimiseks, kaalumisseadmete töö täpsuse kontrollimiseks, samuti juveelitoodete müügi puhul (väärisesemete kaalumiseks). Seda laadi vihte valmistatakse valgevasest, plaatinast, niklist, alumiiniumist, kvartsist.

Kontrollvihid on ette nähtud suure kandejõuga kaalude näitude täpsuse kontrollimiseks.

Vihtide hooldamine. Vihte tuleb hoida puhtana. Mustus ja tolm eemaldatakse märja lapi või pehme pintsli abil. Rooste pühitakse ära bensiiniga niisutatud lapiga, mille järel viht pühitakse üle puhta lapiga.

Oksüdeerumise vältimiseks on soovitav malm- ja terasvihid

katta õhukese värnitsakihiga, millesse on segatud grafiiti, ning seejärel kuivaks hõõruda.

Vihtide puhastamine roostest smirgelpaberiga, liivaga ja muude taoliste abinõudega on keelatud.

Harilikke vihte tuleb hoida spetsiaalsetes kastides, vihid, millel on aluspakud või vutlarid, tuleb pärast iga kasutamist tingimata asetada nende jaoks tehtud pesadesse.

Kauplusele vajalike kaalude tüübi valik

Kauplusele kaalude tüübi valikul tuleb lähtuda vajalikust kandejõust ja kaalutava kauba laadile vastavast konstruktsioonist.

Kaalude vajaliku kandejõu määramisel võetakse arvesse eri konstruktsiooniga ja kandejõuga kaaludele kehtestatud maksimaalsed ja minimaalsed lubatud koormusnormid.

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi eeskirjadega on keelatud kaaluda kaubakoguseid, mille raskus ületab kaalukangile, raamistikule või numbrilauale märgitud maksimaalse lubatud koormuse või on väiksem minimaalsest lubatud koormusest. Nii on harilikel 5, 10, 20 kg kandejõuga lauakaaludel keelatud kaaluda kaubakoguseid, mille kaal on vähem kui $^1/_{50}$ maksimaalsest lubatud koormusest, kaaludel 20 kg kandevõimega peab väikseim lubatud koormus moodustama $^1/_{100}$ nende suurimast lubatud koormusest. Osutikaaludel on keelatud kaaluda kaubakoguseid, mille kaal on vähem kui $^1/_{20}$ nende skaalal näidatud kandevõimest.

Sellest järeldub, et lauakaaludel kandevõimega 20 kg ei tohi kaaluda kaupa vähem kui 400 grammi. Näiteks on gastronoomiakaupade ja kondiitritoodete müümisel nõutavamateks kogusteks 100—200 grammi. Seepärast on vaja nendes kauplustes kasutada väiksema kandejõuga kaalusid. Bakaalkaupade, köögivilja ja lihasaaduste müümisel, kus keskmine nõutav kogus on 0,5—1 kg, võib kaalude kandejõud olla suurem kui gastronoomiakaupade ja kondiitritoodete müümisel.

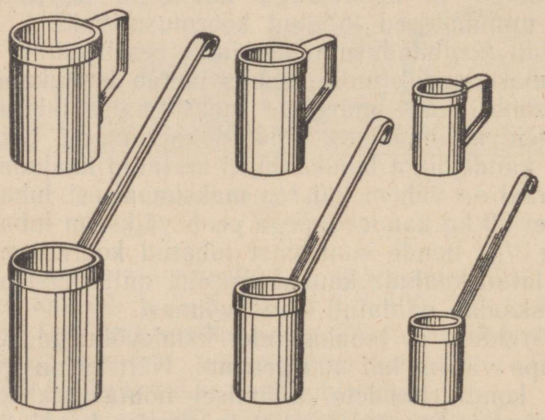
Kioskites ja veokaubanduse võrgus on põhiliseks kaalutüübiks harilikud lauakaalud. Neid kaalusid kasutatakse ka turukaubanduses. Gastronoomiakaupade, liha- ja kalasaaduste ning leiva müümiseks ettenähtud kaalude kausid peavad olema plaadikujulised, köögivilja ja puuvilja jaoks aga kausikujulised.

Tööstuskaupade kaupluses kasutatakse kaalusid majapidamistarvete, värvi- ja keemiakaupade ning ehitusmaterjalide müümisel. Neis kauplustes peavad olema ühed kaubakaalud ühes vihtide komplektiga kaupluse või kioski kohta ja ühed laua- või osutikaalud iga osakonna kohta, kus müüakse kaalukaupu. Igas petrooleumipoes või -kioskis peavad olema lauakaalud.

Paljude vedelainete (petrooleumi, piima, gaseeritud vee, mineraalvee, siirupi, õlle, kalja, morsi, naturaalsete puuvilja- ja marjamahlade, veini- ja viinatoodete) jaemüük toimub mahu järgi. Nende kaupade müümisel kasutatakse mõõtmiseks liitrimõõte, mõõduklaase ja spetsiaalseid seadmeid. Mahumõõdud peavad vastama müüdava aine laadile, rahuldama sanitaar-hügieenilisi nõudeid, kindlustama aine kvaliteeti ja võimaldama hästi näha kauba mahu mõõtmise tulemust.

Kaubanduses kasutatavad vedeliku mõõtmise abinõud jagunevad käsi- ja mehaanilisteks mõõduriistadeks.

Käsi-vedelikumõõdud. Nende hulka kuuluvad mõõdunõud (joonis 47), mensuurid, klaasid jm. Need valmistatakse metallist, klaa-

Joonis 47. Mõõdunõud

sist ja muudest materjalidest mahuga 20 sm^3 — 1 l. Nende täitmine toimub käsitsi. Maht määratakse kindlaks nõu kogumahuga või kasutades selle küljel olevat vastavat astmikku.

Vedelkaupade mõõtmine mõõdunõude (metallist, klaasist) ja mensuuride abil toimub järgmiselt:

a) klaasist mõõdukruusid ja mensuurid täidetakse vastavat mahtu tähistava jooneni; vahutavat vedelikku — õlut, praaka jne. — valatakse mõõtu sellise arvestusega, et pärast vahu sadestumist vedeliku pind asuks joone kohal;

b) metallist mõõdukruusid täidetakse ääreni. Täitmisel peab mõõdukruus asuma vertikaalasendis, ilma kallakuta.

Pole lubatud kasutada metallist muljutud mahumõõte. Samuti on keelatud kasutada määrdunud mõõte.

Pärast töö lõppu pestakse vedelikumõõdud kuuma veega ja kuivatatakse. Eriti puhtana tuleb hoida toiduainete mõõtmiseks kasutatavad mõõdunõud.

Vedelkaupu müüvatele kauplustele on kehtestatud järgmised mõõtude normid: piimakauplustes ja -kioskites iga töökoha kohta üks komplekt 1, 0,5 ja 0,25 l mahuga mõõte, petrooleumipoodides ühe töökoha kohta 2 komplekti mõõdukruuse mahuga 1, 0,5 ja 0,25 l.

Mehaanilised vedelikumõõtjad (dosaatorid). Nõukogude ratsionaliseerijad ja leiutajad on üksikute vedelainete jaoks välja töötanud täiuslike mehaaniliste vedelikumõõtjate konstruktsioone.

Kõige enam on levinud mehaanilised vedelikumõõtjad mõõdunõudega või kolviga.

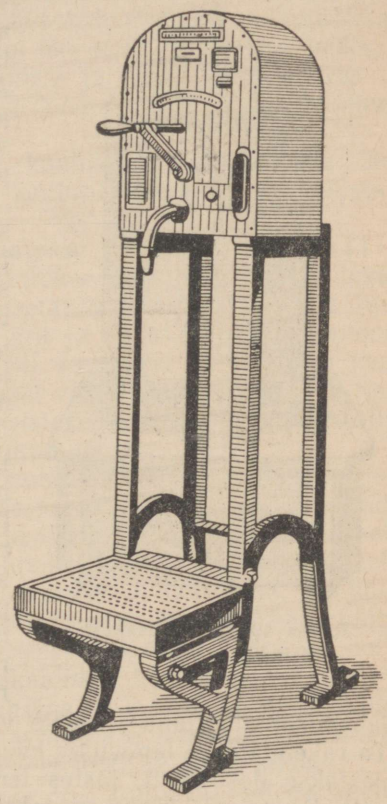
Vaatleme petrooleumi, veini- ja viinasaaduste ning siirupi mehaaniliste mõõteriistade ehitust.

Petrooleumimõõtja on kahe doseerimisanuma ja kahe torujuhtmega aparaat. Petrooleumitoru ühendab kraanitoru petrooleumireservuaariga, õhutoru laseb mõõdunõude täitumisel petrooleumiga sealt õhu välja.

Kahe mõõduanuma olemasolu aparaadis kindlustab selle pideva töö. Petrooleumi ühest mõõdunõust väljavoolamisel toimub teise mõõdunõu täitumine. Ühe mõõdunõu tühjenemisel petrooleumist lõpeb teise täitumine.

Joonisel 48 on kujutatud petrooleumimõõtja üldkuju. Aparaadi mehhanism asub kesta sees. Välja ulatuvad käepide, väljavoolu toru, žetooniava, žetoonikassa, lugeja aken ja lood.

Kaupluse kassast žetooni võtnud ostja saab petrooleumi ilma müüja abita. Lasknud žetooni pesasse ja pöörates käepidet, valab ostja petrooleumi mõõdunõust väljavoolutoru kaudu oma nõusse.

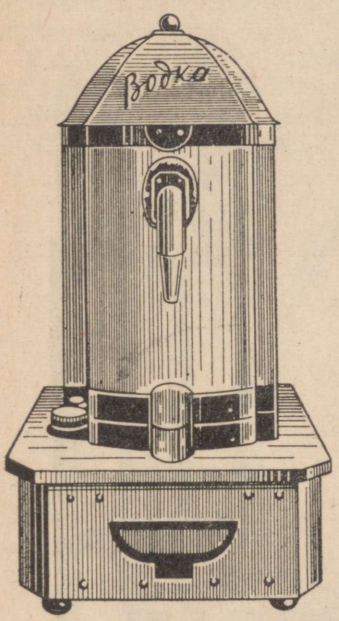

Joonis 48. Petrooleumimõõtja

Petrooleumimõõtja kasutamise kord on märgitud mõõtja kesta esiküljel. Petrooleumimõõtjal on väljastatud petrooleumikogust arvestav lugeja. Seda tüüpi petrooleumimõõtjad valmistatakse 1 l mahutavusega mõõdunõudega.

Veini- ja viinatoodete dosaator. Kaubanduses kasutatakse meie tööstuse poolt väljalastud viinadosaatoreid ДН (joonis 49). Need mõõteriistad on ette nähtud viina väljastamiseks 50-sm³ doosidena. Doosi väljaandmisel on lubatud kõrvalekaldu-

mine 2 sm^3 piirides. Dosaator on konstrueeritud kolbpumba põhimõttel, imedes reservuaarist doosi viina ja tõugates selle välja kolvi abil. Tema põhilised osad on järgmised: 1) ühesilindriline metallkestaga kaetud doseeriv kolbpump; 2) mõõteriista aluses asuv reservuaar (paak); 3) käepide, mille abil kolvi varras tõstetakse üles, imedes paagist vedelikku pumba silindrisse; 4) väljastusnupp, mille pööramisel kolvi varras langeb alla, surudes silindrist viina välja; 5) kraan, mille kaudu viin voolab nõusse.

Joonis 49. Viinadosaator tüüp ДН

Viin kallatakse reservuaari, mille kasulik maht on 5 l, võrkfiltriga ava kaudu, mis puhastab viina juhuslikult sissekukkunud võõrkehadest. Ava suletakse vintkorgiga. Reservuaari põhjas on tihedalt vintkorgiga suletav ava viina väljavalamiseks pärast müügi lõpetamist.

Dosaator seatakse tasasele, horisontaalse pinnaga letile. Jooki väljastab müüja, kes doosi väljastamiseks sujuvalt, löökideta ja järskude tõmmeteta pöörab käepidet ning seejärel väljastamisnuppu. Kolviga väljasurutav vedelik voolab kraani kaudu nõusse.

Andrejevi konstrueeritud siirupidosaator. Dosaatori peaosaks on kahe 20 ml mahutava mõõdukambriga stutser. Kambrid täidetakse siirupiga ülemise stutseri kaudu, mis on ühendatud siirupiga täidetud kolviga. Siirup voolab nõusse alumise stutseri kaudu. Siirupi väljavoolamisel pestakse kambrid gaseeritud veega. Dosaator töötab siirupimõõtjana ja selle väljavalajana koos gaseeritud veega. Ta rakendatakse tegevusse käepideme pööramisega. Enne töö algust pestakse dosaatorit, lastes temast läbi mõned klaasid gaseeritud vett. Pärast töö lõppu pestakse dosaatorit sooja veega.

Pikkusmõõdud

Kangaste, paelte, elektrinööri jne. mõõtmiseks kasutatakse meetripuid pikkusega 0,5 ja 1,0 m. Meetripuud valmistatakse puust, millimeetriskaalaga kogu pikkuse ulatuses. Otstes on neil metallkaitsed.

Kangaid jt. kaupu ei tohi mõõta lauale või letile tehtud pikkusmärkide või kokkupandavate meetrite abil.

Kerged kangad ja paelad tõmmatakse mõõtmisel meetripuule

pingutamata, selliselt, et meeter vabalt eralduks kaubast. Raskeid kangaid, nagu näiteks drappi, kalevit jt., mõõdetakse meetripuu abil selliselt, et mõõdetav kangas asetatakse meetrile või et meeter asetatakse kangale.

Puust meetreid tuleb kaitsta niiskuse eest, et nad ei koolduks, samuti tuleb jälgida, et mõõdujaotused oleksid selgesti nähtavad.

Mõõteriistade kontrollimine

Kaalude kontrollimine. Mõõteriistade kasutamise eeskirjade kohaselt on kaubandusorganisatsioonid kohustatud teostama kaalude kontrollimist mitte harvemini kui üks kord kolme kuu jooksul.

Kaalude kontrollimine toimub täpsuse ja tundlikkuse suhtes.

Võrdõlgsete kangkaalude täpsuse kontrollimine toimub ühel järgmistest viisidest.

Esimene viis. Kummalegi kaalukausile asetatakse üks võrdse kaaluga täpsusviht. Esinev kaalunäitude vahe moodustab nende kaalude ebatäpsuse.

Täpsusvihtide puudumisel kasutatakse teist kontrollimisviisi. Ühele kaalukausile asetatakse viht ning kaalud tasakaalustatakse teisele kaalukausile asetatud mingisuguse metallist koormusega. Seejärel võetakse viht ära ja tema asemele pannakse esimesele vihile vastav teine viht. Kui seejuures tasakaalu ei saavutata, lisatakse teisele vihile väikseid vihte või metallitükke. Sellisel viisil kaaluliselt võrdseks täpsustatud vihtide abil kontrollitakse täpsust samuti nagu täpsusvihtidega.

Harilike lauakaalude ja laua-osutikaalude kontrollimine $^1/_{10}$ kandejõu suhtes toimub vihtide ümberpaigutamisega kaalukausside eri kohtadesse. Selleks asetatakse kaalud siledale horisontaalsele lauale ja kummalegi kaalukausile pannakse kontrollitud vihid kaheksasse eri asendisse (joonis 50). Kui tasakaalu ei saavutata, siis pannakse ülemises asendis olevale kaalukausile lubatud kaaluhälbe raskune viht, mis võrdub $^1/_{250}$ kaalutavast raskusest (lauakaaludel).

Näiteks 5 kg kandejõuga lauakaalusid kontrollitakse 500 g vihiga. Järelikult on lubatav kaaluhälve 2 g. Kui lubatud hälbe raskuse vihi kaalule asetamisega saavutatakse tasakaal, on kaalud õiged. Vastasel juhul on kaalud valed ja tuleb remonti anda.

Kümnendikkaalude kontrollimiseks $^1/_{10}$ kandejõu suhtes asetatakse vihid kolme punkti: kilbi juurde ja platvormi kahte vastasnurka, neljandik-diagonaali pikkuse võrra kaugemale nurgast. Sajandikkaalude kontrollimisel asetatakse vihid platvormi igasse nurka sama kaugele nurgast kui kümnendikkaaludel.

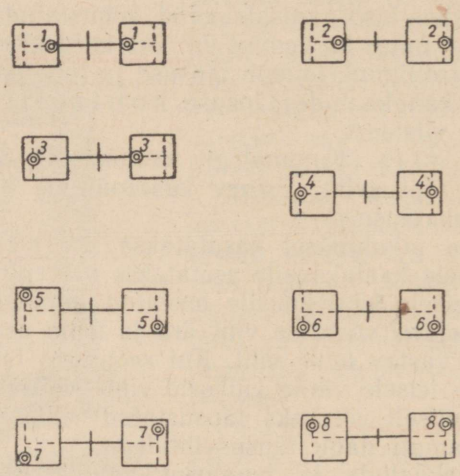
Laua-osutikaalude kontrollimist teostatakse skaala neljas punktis: esimeses veerandis, teises veerandis, kolmandas veerandis ja skaala lõppkriipsul.

Ükskõik millise koormuse juures numbrilaua piires ei tohi kaalude ebatäpsus ületada skaala kõige väiksema jaotuse poolt osa ja lisaraskus, mis on võrdne skaala kõige väiksema jaotuse väärtu-

sele, peab ükskõik millise koormuse juures viima osuti ühe jaotuse võrra edasi.

Kaalude tundlikkuse kontrollimine toimub kontrollitavale kaalutüübile lubatud ebatäpsusega võrduva raskuse abil.

Kaalusid loetakse tundlikeks, kui lubatud kaaluhälbe raskus viib harilike lauakaalude tasakaalunäitajad lahku vähemalt 10 mm, kümnendik- ja sajandikkaaludel vähemalt 5 mm, laua-osutikaaludel osuti edasi skaala ühe jaotuse võrra.

Joonis 50. Vihtide asetus kaalude kontrollimisel $^1/_{10}$ kandejõu suhtes

Vihtide kontrollimine. Vihtidel ei tohi olla roostet, õhumulle, täkkeid ega teisi mehaanilisi vigastusi. Mehaaniliste vigastustega vihid kõrvaldatakse tarvituselt.

Vihtide kontrollimine toimub täpsuskaaludel neid võrreldes täpsusvihtidega. Kasutatakse järgmisi vihtide kontrollimise viise:

1) täpsuskaalude ühele kausile asetatakse täpsusviht ja teisele kontrollitav viht. Kontrollitav viht lubatakse kasutamisele, kui selle kaalu erinevus täpsusvihi kaalust ei ületa lubatud ebatäpsuse normi;

2) täpsusviht asetatakse kaalukausile ja tasakaalustatakse teisele kaalukausile asetatud raskusega. Seejärel võetakse täpsusviht ära ja asemele pannakse kontrollitav viht; kui seejuures tasakaalu ei saavutata, asetatakse ülestõusnud kaalukausile lubatud kaaluhälbe raskus, mis peab kaalud tasakaalustama. Kui ka see raskus ei vii kaalu tasakaalu, loetakse kontrollitav viht ebatäpseks.

Mahumõõtude kontrollimine. Mahumõõdu kontrollimisel on vaja kindlaks määrata, kas ta on puhas, ei ole roostetanud, kas seinad on vigastamata ja mõlkideta.

Mõõdu ülemises ääres peab olema riiklik kontrolltempel. Needi-

tud mõõtudel lüüakse tempel kruusi põhja või erilisele tinutuskorgile.

Mahumõõtude kontrollimine toimub täpsusmõõduga võrdlemise teel. Selleks asetatakse kontrollitav metallnõu horisontaalpinnale ja täidetakse veega. Seejärel kallatakse vesi lehtri kaudu täpsusmõõtu. Kontrollides klaasist mõõtu täidetakse see veega mõõdukriipsuni, mille järel see vesi valatakse täpsusmõõtu.

Kontrollitavaid mõõte lubatakse kasutamisele, kui ilmnenud eksed ei ületa lubatud norme.

Pikkusemõõtude kontrollimine. Algul kontrollitakse pikkusmõõtu väliselt, et veenduda, kas mõõt on terve, pole kokkuneeditud või joodetud kohti. Kontrollitakse, kas mõõdule tehtud jaotused ja arvud on selged, kas mõõt on sirge, kas kontrolltempel on olemas. Peale selle võrreldakse pikkusmõõtu täpsusmõõduga.

Järelevalve mõõtude ja mõõteriistade kasutamise üle

Kaubandusorganisatsioonides ja -ettevõtetes mõõtude ja mõõteriistade seisukorra kontrolli ja järelevaatust teostavaks organiks on NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuv Standardite, Mõõtude ja Mõõteriistade Komitee. Komitee põhiülesandeks on kindlustada kaalude, vihtide ja teiste mõõteriistade ning mõõtude kasutamise ühtlus, nende täpsus ja õigsus kõigis rahvamajandusharudes.

NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuval Standardite, Mõõtude ja Mõõteriistade Komiteel on valitsused vabariikides, kraides ja oblastites. Valitsusele alluvad riiklikud kontrolörid, kes kontrollivad ja tembeldavad mõõte ja mõõteriistu. Riiklikele kontrolöridele on antud õigus määrata rahatrahve isikuile, kes on jätnud kehtestatud tähtaegadeks mõõdud või mõõteriistad kontrollimiseks esitamata või on rikkunud mõõtude ja kaalude ekspluateerimisel kehtivaid eeskirju.

Kaubanduses võib kasutada ainult seadusega kehtestatud korras kinnitatud kaalude, vihtide, mahu- ja pikkusmõõtude tüüpe. Kohustuslikule kontrollimisele ja tembeldamisele kuuluvad kaalud ja mõõdud nii tootmisest väljalaskmisel kui ka pärast remonti. Mõõteriistade kontrollimist ja tembeldamist teostavad riiklikud kontrolörid üks kord kahe aasta jooksul. Vastavalt sellele on kaubandusettevõtted kohustatud esitama mõõteriistad kontrollimiseks ja ümbertembeldamiseks. Kõigile kaubanduses kasutatavaile mõõteriistadele (kaalud, vihid, meetrid, liitrid) lüüakse kontrolltempel. Klaasist mõõdukruusid kuuluvad kohustuslikule kontrollimisele ja tembeldamisele ainult tootmisest väljalaskmisel.

Mõõteriistade korrasoleku ja nende ekspluateerimise õigsuse kontrollimine on pandud ühtlasi miilitsaorganitele, NSV Liidu Kaubandusministeeriumi Riiklikule Kaubandusinspektsioonile, vastava kaubandusorganisatsiooni inspektoritele, ühiskondliku kontrolli esindajaile.

Mõõteriistade seisukorra, mõõtude ja kaalude kohta kehtivatest eeskirjadest, juhenditest ja seadustest kinnipidamise kontrollimine on kaubandusorganisatsioonides pandud organisatsiooni direktori poolt selleks spetsiaalselt määratud isikule, kaupluses — direktorile või tema asetäitjale.

Kaubandusettevõtted juhinduvad oma töös NSV Liidu Kaubanduse Rahvakomissariaadi poolt 8. juunil 1945. a. kinnitatud eeskirjadest mõõteriistade kasutamise kohta kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtetes. Nende eeskirjade põhisätted on toodud ülalpool üksikute mõõteriistade kasutamise korra kirjeldustes.

Kaubandusettevõtetes peetakse mõõteriistade ja nende kontrollimisele ning tembeldamisele esitamise tähtaegade arvestust. Igale mõõteriistale omistatakse inventarinumber, mis püsib sellel mõõteriistal selle mahakandmiseni kõlbmatuks muutumise tõttu.

Kõigile kaaludele ja igale mehaanilisele vedelikumõõtjale kirjutatakse välja pass, kuhu märgitakse põhiandmed mõõteriistade kohta: valmistaja tehas, tootmisest väljalaskmise aasta, remontimise tähtajad, kasutamise aeg, tembeldamise kuupäev, inventarinumber, mõõteriista seisukorra eest vastutava isiku nimi ja teised andmed.

VII peatükk

LÕIKERIISTAD, -SEADISED JA -MASINAD

Lõikeseadmete tähtsus

Jaekaubanduses kasutatakse kaupade lõikamiseks ja lahtiraiumiseks mitmesuguseid tööriistu, seadiseid ja masinaid. Kala, liha, leiva ja gastronoomiakaupade müümisel on lõikamine ja lahtiraiumine müügitöö põhilisteks operatsioonideks, millele kulub kuni 40% kaupade väljastamiseks vajalikust ajast. See tõendab, kui vajalik on mehhaniseerida nimetatud kaupade lõikamise ja lahtiraiumise operatsioone.

Lõikemasinate kasutamine kaubanduses parandab toiduainete kvaliteeti ja sanitaar-hügieenilisi töötlemistingimusi, vähendab kaubakadusid lõikamisel ja lahtiraiumisel, vähendab nendeks operatsioonideks kulutatavat aega, tõstab kaubandustöötajate töötootlikkust, suurendab kaubandusvõrgu läbilaskevõimet.

Kaupade lõikamise ja lahtiraiumise abinõud jagunevad kolmeks põhiliigiks: a) lõikeriistad, b) lõikeseadised, c) lõikemasinad.

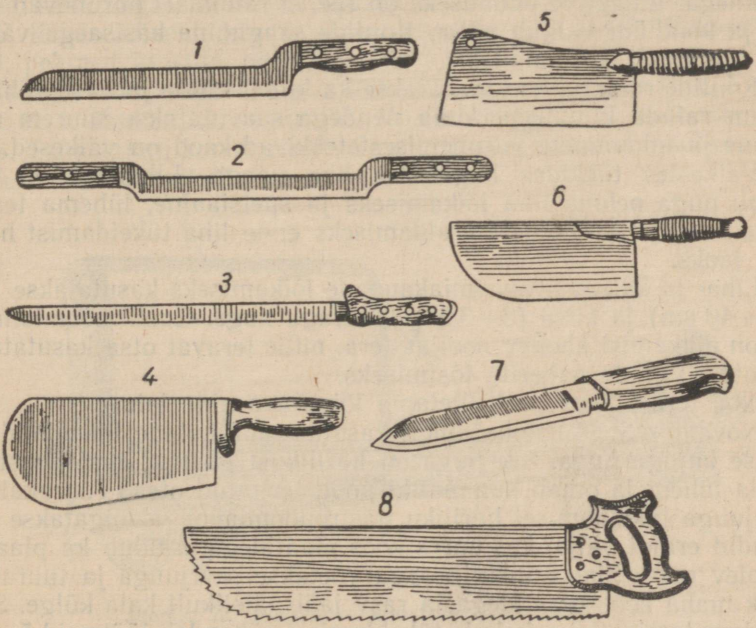
Lõikeriistad

Toidukaupade lõikamine toimub enamikul juhtudel lihtsa ehitusega lõikeriistadega, mis on väikestes ja keskmistes kauplustes põhilisteks kaupade lõikamise vahenditeks.

Lihtsamate lõikeriistade hulka kuuluvad noad leiva, liha, kala, vorsti, singi, juustu ja või lõikamiseks; saed, kiinid ja kirved liha lahtiraiumiseks (joonis 51).

Nuga peab olema toiduainete lõikamisel mugav käsitseda ja peab omama sellise tera, mille laius ja paksus vastavad lõigatava aine suurusele ja konsistentsile. Ta peab olema tugev (eriti käepideme kinnitus), samuti ilusa kujuga.

Noatera laius sõltub lõigatava toiduaine paksusest ja tihedusest. Mida tihedam on aine, seda laiem peab olema noatera. Tihedate ainete jaoks kasutatakse lühema teraga nuge. Noatera paksus

Joonis 51. Lõikeriistad:

1 ja *2* — juustunoad, *3* — nuga lihagastronoomia lõikamiseks, *4* — leivanuga, *5* ja *6* — kiinid liha ja lindude lahtiraiumiseks, *7* — Slobožankini nuga kala lahtilõikamiseks, *8* — käsisaag liha tükeldamiseks

mõjub lõikamisele: paks noatera aeglustab lõikamist ja rikub lõigatavat toiduainet (toiduaine mureneb). Noal peab olema hoidmiseks mugav käepide ühes vajaliku sõrmede toega. Käepide kinnitatakse nii tugevalt, et noatera töötamisel käepidemes ei liiguks.

Leiva lõikamiseks kasutatakse lühikese ja laia ovaalse teraga, käepideme poole ahenevat nuga. Lai noatera aitab suunata lõikejoont ning on ühtlasi tagavaraks kulumisele, sest nuga vajab käsitsemisel iga 6 tunni järel teritamist. Noatera esiosa kulub kiiremini ja seepärast tehakse see laiem kui käepidemepoolne osa. Noa käepide tehakse ovaalne, keskelt paksem, mis kindlustab noa muga-

vat käeshoidmist. Käepidemel on tera juures puust poolringikujuline kaitse.

Leivakauplustes, kus lõikamine on põhilisemaks ja raskeimaks operatsiooniks, on letitöötajad-ratsionaliseerijad esitanud mitu kangnoa tüüpi, mis tunduvalt kergendavad müüjate tööd ja aitavad tõsta töötootlikkust.

Liha käsitsi tükeldamiseks ja lõikamiseks kasutatakse lihakirveid, -kiine, -saage ja spetsiaalseid lihanuge. Spetsiaalse ehitusega lihakirvest kasutatakse loomakontide raiumiseks. Lihakirve tera tehakse laiem ja õhem kui harilikel kirvestel. See võimaldab raiuda liha väiksema energiakuluga ja liha ning selle mahlade väiksemate kadudega. Lihakirve puuduseks on see, et raiumisel purunevad kondid ja kondiüdi valgub välja. Kontide saagimine käsisaega vähendab tunduvalt neid kadusid.

Kontide raiumiseks tarvitatakse ka kiine. Linde ja vasikaliha on parem raiuda kiinidega, kuna nendega saavutatakse suurem raietäpsus ja toiduainete purunemisest tekkivad kaod on väikesed.

Väikestes tükkides lõigatakse liha noaga. Lihanuge on kaht tüüpi: nuga pehme liha lõikamiseks ja spetsiaalne, lühema teraga nuga kontide ja kõõluste eraldamiseks enne liha tükeldamist hakkliha jaoks.

Liha- ja kalagastronoomiakaupade lõikamiseks kasutatakse pika (35—40 sm) ja kitsa (3—3,5 sm) teraga nuge. Gastronoomianugadel on pikkamisi ahenev nooljas tera, mille teravat otsa kasutatakse lõigatud viilude paberile tõstmiseks.

Noa tera pikkus peab ületama lõigatava aine laiuse.

Novaator S. M. Slobožankin kasutas tuurakalade tükeldamiseks erilise kujuga nuga. See nuga on harilikust gastronoomianoast 2,5 korda lühem ja omab kummaltki poolt teritatud otsa. Tuurakala ja sevrjuuga tükeldamisel hariliku gastronoomianoaga lõigatakse luuplaadid eraldi välja, kusjuures koos plaatidega eraldub ka plaatide all olev rasv. Slobožankini noaga võetakse sevrjuuga ja tuurakala nahk maha koos plaatidega ja rasv jääb täielikult kala külge. Selle noa kasutamine tuurakalade tükeldamisel vähendab jäätmeid 5—6% võrra. Ilma kala fileeks lõikamata võib Slobožankini konstrueeritud noaga välja võtta sjomgast, beloröövbitsa balõkist ja lõhest selgroo ühes küljeluudega, nelma ja beloröövbitsa küljetükkide tükeldamisel — kõhuuimed koos luudega.

Juustunugade tera valmistatakse paksem, täisnurkse otsaga; tera asub käepidemest madalamal. Kõvade juustude lõikamine toimub noaga, millel on kaks terast kõrgemal asuvat käepidet. Juustu lõikamine on palju jõukulu nõudev operatsioon. Juustu viiludena lõigates toetab müüja vasaku käe peopesaga noa seljale. Müüja käe toetamiseks noale asetatud tammepuust liist kergendab juustu lõikamist. Puuliistu mõõtmed: pikkus 10 sm, kõrgus 4 sm, laius 2 sm.

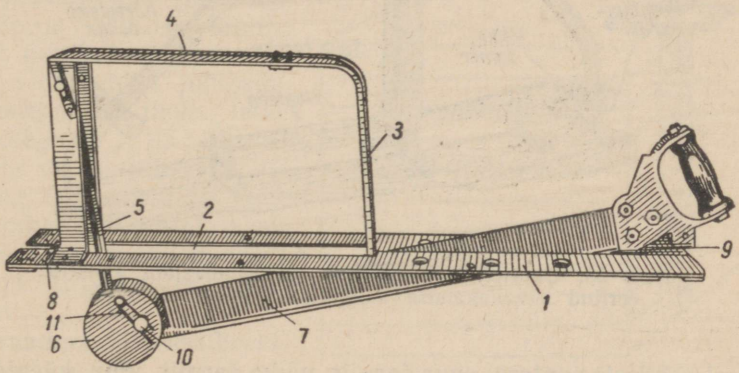
Tööstuskaupade kaubanduses on põhiliseks lõikeriistaks käärid. Kangaskaupade, pitside, paelte jms. kaupade lõikamiseks kasuta-

takse ümardatud otstega (riide-) taskukääre, paksu villase riide lõikamiseks rätsepakääre, tapeedi äärte lõikamiseks — kontorikääre ja pleki ning traatvõrgu lõikamiseks plekikääre.

Lõikeseadised

Kaubanduses kasutatakse kaht liiki lõikeseadiseid: seadised, mille lõikavaks osaks on nuga, ja seadised, mis lõikavad toiduaineid traadi abil. Noaga lõikeseadiseid kasutatakse kobeda või tiheda konsistentsiga kaupade (leib, kõvad juustud) lõikamiseks. Neid aineid saab lõigata ainult suhteliselt terava laiateralise noaga. Traadiga lõikeseadiseid kasutatakse pehmete toiduainete lõikamiseks (või, pehmed juustud, pärm).

Noaga lõikeseadised. Leiva lõikamiseks kasutatakse P. I. Kisseljovi, F. I. Podõmovi, samuti V. M. Gabrieljantsi, I. I. Sutškovi ja A. S. Tahmazjani konstrueeritud kangnuge. Kõik need noad monteeritakse leivamüügiletile.

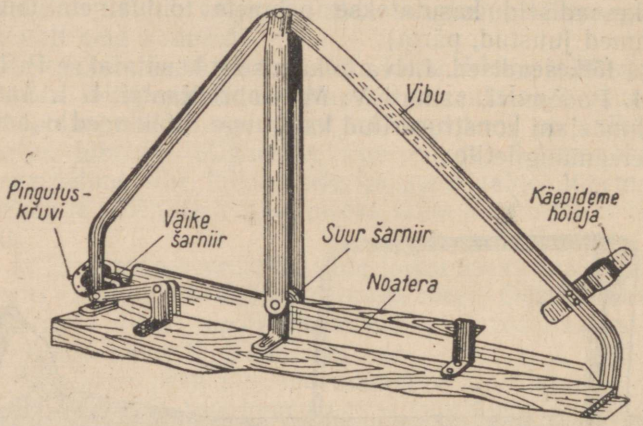
Joonis 52. Podõmovi konstrueeritud kangnuga:
1 — alus, 2 — sisselõige, 3 — tugi, 4 — metall-liistude vahe, 5 — kõikuv kang, 6 — vastukaal, 7 — noatera, 8 ja 9 — kummipadjad, 10 — polt, 11 — tihvt

Kisseljovi konstrueeritud kangnoal on suured eelised võrreldes hariliku leivanoaga. Ta nõuab tunduvalt vähem pingutust vormirukkileiva lõikamiseks, kindlustab lõikamise ohutuse, ei vigasta leivalõikelauda, vajab harvem teritamist ja töötab kauem. Kisseljovi noa puuduseks on see, et lõikamisliigutus pole libisev; leiba lõigatakse ainult noa ülevalt alla vajutamisega ja see põhjustab energiakulu noa ülestõstmiseks. Peale selle muljub nuga leiba ja tekitab palju puru, kui nuga on vähegi nürinenud.

Podõmovi konstrueeritud kangnoal on need puudused kõrvaldatud (joonis 52). Nuga seatakse kaaludest paremale poole, 10 sm kaugusele kaalude jaoks tehtud väljalõikest. Letiplaadi sisse tehakse 65 sm pikkune ja 10 sm laiune väljalõige. Sellele välja-

lõikele asetatakse kruvidega leti külge kinnitatult metallalus. Väljalõike alla asetatakse leivapuru koguja. Selle konstruktsiooni põhilised paremused on järgmised: nuga libiseb lõikamise ajal, nuga liigutatakse edasi kerge tõukega, metallraskuse mõjul tekib väike surve allapoole, rukkileiva päts lõigatakse algusest lõpuni noa libiseva liikumisega. Töötades Podõmovi noaga kulutab müüja tunduvalt vähem jõudu kui Kisseljovi nuga kasutades. Noa libiseva liikumise tõttu tuleb leiva lõikepind siledam ja puru tekib tunduvalt vähem.

Gabrieljantsi, Sutškovi ja Tahmazjani konstrueeritud šarniir-kangnuga (joonis 53) koosneb järg-

Joonis 53. Gabrieljantsi, Sutškovi ja Tahmazjani konstrueeritud leivalõikamise kangnuga (ümberpööratult)

mistest osadest: noatera, suur šarniir, väike šarniir, vibu, käepidemehoidja selle külge kinnitatud käepidemega, pingutuskruvi ja laud. Lintterasest valmistatud noatera kinnitatakse vibu külge ja pingutatakse pingutuskruviga. Lehtterasest vibu on šarniiriga ühendatud toenditega, mis on kruvidega kinnitatud laua külge, milles on pikisisselõige noatera jaoks. Šarniiridega kinnitamise süsteem kindlustab noa mehaanilise libisemise leiva lõikamisel. Laua otsad, millele on kinnitatud noa konstruktsioon, on punnitud, et teda asetada leti plaadi sisselõikesse. Sisselõigatud laud noaga kinnitatakse kaalude asukoha vastu. Laua alla leti alaosasse asetatakse kast leivapuru kogumiseks. Leiva lõikamine toimub käepideme allavajutamise teel.

Selle noa paremused on järgmised: müüja töö hõlbustamine (Podõmovi konstrueeritud noaga töötades tuleb müüjal tõmmata üles lisaraskus — 2 kg raskune vastukaal); noa tera mehaaniline libisemine kindlustab selle püsiva töötamise; nuga ei vaja iga päev teritamist ja on seepärast ekspluateerimisel ökonoomsem; töö vahe-

ajal asub nuga letiplaadi all, mille tõttu leti pealispinda võib kasutada tükk-leivatoodete ja teiste toiduainete müügiks.

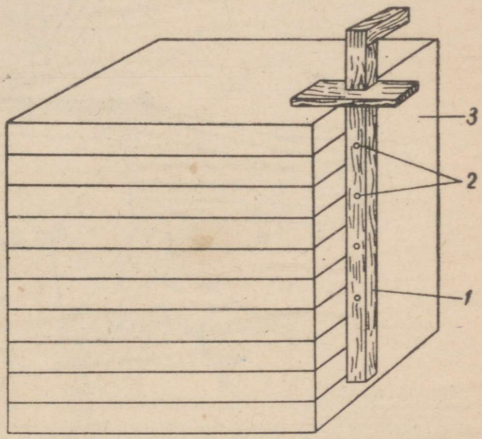
Leiva lõikamine šarniir-kangnoaga toimub kahe võttega: 1) parema käega tõstetakse nuga käepidemega vajalikule kõrgusele ja samaaegselt asetatakse vasaku käega leivapäts noatera alla; 2) noa käepide lastakse alla ja nuga langeb pärast leiva lõikamist läbi sisselõigatud aluslaua letiplaadi alla.

Töötamisel tuleb perioodiliselt üle vaadata kogu konstruktsiooni kinnitused, kinni keerates lõdvenenud kruvid ja mutrid. Nuga teritatakse umbes üks kord kahe nädala jooksul. Nürinenud noa vahetamiseks vabastatakse pingutuskruvi, võetakse kinni noa teritamata ülaosast ja tõstetakse tera tihvtidelt maha ning pannakse asemele tagavaratera. Noa teritamisel tuleb hoolitseda selle eest, et tera lõikeäär jääks ühetasane, ühtlase teritamisnurgaga.

K ä s i - j u u s t u l õ i k a j a. Selle seadise põhiosad on: pikendatud otsaga juustunuga; tugialus, millele on šarniiriga kinnitatud noa pikendatud ots; kaks vibukujulist juhtrada õnarusega tera jaoks; laud suurusega 35 × 25 × 2 sm, millele on kinnitatud kõik seadise osad.

Lõikamisel asetatakse juustutükk lauale noatera alla ja surutakse noa käepidemele.

Traadiga lõikeseadiseid kasutatakse või, juustu ja pärmi lõikamiseks.

Joonis 54. Märgistaja:
1 — märgistaja, *2* — naelad, *3* — võitahukas

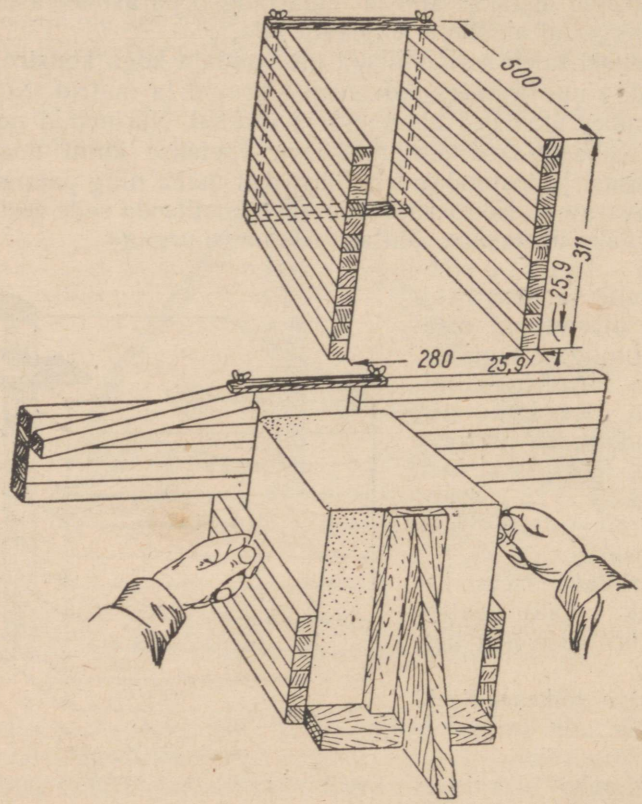
Lihtsaimaks seadiseks või lõikamiseks on lõiketraadiga m ä r g i s t a j a (joonis 54). Märgistaja on kõvast puust (tamm, pöökpuu, kask) liist roostevabast terasest lühikeste naelaotstega, mis on sisse löödud igale neljale küljele kindlate vahemaade tagant. Naelte kaugus üksteisest on ühel poolel 27 mm, teisel 52 mm, kolmandal 67,5 mm ja neljandal 76 mm.

Märgistaja abiga saab 25-kg võitahuka märgistada viieks 5 kg raskuseks osaks, 25 osaks raskusega 1 kg, 50 osaks raskusega 0,5 kg, 100 osaks raskusega 250 g, 125 osaks raskusega 200 g, 250 osaks raskusega 100 g.

Võitahuka lõikamine osadeks märgistatud jooni mööda toimub terastraadi abil, mille otstes on puust käepidemed.

P o d õ m o v i k o n s t r u e e r i t u d v õ i l õ i k a m i s e s e a d i s (joonis 55) koosneb suunamisliistudest ja otstes kahe käe-

pidemega varustatud terastraadist. Puust suunamisliistud suurusega 500 × 25,9 × 25,9 mm, kokku 24 tükki, on asetatud võrdselt kahe vertikaalse ümmarguse metallvarda külge. Varraste alumised otsad on tugevasti kinnitatud metall-liistule, kuna ülemised otsad on tiibmutritega kinnitatud äravõetava liistu külge.

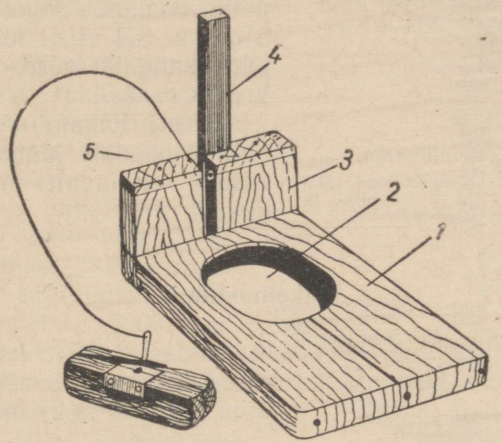
Joonis 55. Podõmovi konstrueeritud seadis või lõikamiseks

Võitahukas asetatakse puuliistude vahele ja lõigatakse lahti traadiga, surudes seda liistude pealispinna vastu. Pärast ühe võikihi lõikamist lükatakse kasutatud suunamisliistud eest ära ja jätkatakse lõikamist mööda järgmist liistupaari. Sellise seadise abil saab võitahukat lõigata 100, 200, 300, 400 ja 500 g suurusteks tükkideks.

Võid lõigatakse osadeks traadiga märgistaja ja Podõmovi seadise abil eelnevaks valmiskaalumiseks kaupluse abiruumis, kuid samuti selleks, et müüjal oleks osaliselt tükeldatud võitahukast kergem võid välja võtta. Viimasel juhul viiakse osadeks lõigatud võitahukas müüja töökohale. Või väljastamisel võtab müüja noaga

võitahukalt väljalõigatud tüki, kaalub selle ja pakib paberisse. See kiirendab tunduvalt kaalumisprotsessi, kuna valmislõigatud võitükid on enamikel juhtudel täpselt vajaliku kaaluga.

P. A. Tumasjantsi konstrueeritud võilõikaja on ette nähtud kastides saabuva või lõikamiseks. Seadise lõikavaks osaks on raamile pingutatud keeled. Raamide külge on kinnitatud ka noad võitahuka puhastamiseks. Võilõikaja koosneb järgmistest põhiosadest: laud, ülemine ja külgmine raam ning mehhanism (käepidemega hammasratta-ülekanne), mille abil raamid liiguvad mööda suunamisliistusid. Kõik seadise osad on tehtud roostevabast metallist. Võipaberist vabastatud võitahukas asetatakse lõikamiseks lauale, ülemise raami alla, mille külge on pingutatud kaheksa traati (4 pikuti ja 4 põigiti). Käepidet pöörates vajutatakse raam alla, lõigatakse keeltega või 25-ks 1 kg suuruseks tükiks, puhastades samaaegselt võitahuka pinda neljast küljest. Seejärel tõstetakse raam käepidet vastupidises suunas pöörates üles. Edasi, pöörates hammasratta-ülekande käepidet, liigutatakse külgraami, millel on 9 põikikeelt, horisontaalsuunas ning lõigatakse kastis olnud 25 kg suurune võitahukas 250 tükiks, mille kaal on 100 g.

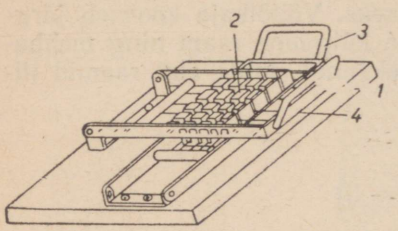
Joonis 56. Dvoretski konstrueeritud seadis juustu lõikamiseks

I. L. Dvoretski konstrueeritud juustulõikamise seadis (joonis 56) koosneb puualusest, millel on juustukera suurune ja vastava kujuga ovaalne ava *2*; aluslaua otsa on kinnitatud tugilaud *3* ja suunamistugi *4*. Aluse külge on kinnitatud käepidemega keel *5*. Selle seadisega saab juustu lõigata suurteks tükkideks.

Pärmilõikaja (joonis 57). Hariliku noaga lõigates mureneb pärm ja tekib suur hulk jäätmeid. Nõukogude leiutaja Ziskin on konstrueerinud spetsiaalse seadise pärmi eelnevaks valmis-

lõikamiseks. See seadis koosneb kolmest põhiosast: aluslauast, kolme piki- ja nelja põikilõikega ülemisest lauast ja kahest (piki- ja põiki-) raamist neile kinnitatud keeltega, mis allalaskmisel rahevad laua lõigetesse.

Pärmi lõikamine toimub järgmiselt: ülemisele lauale asetatakse 1 kg raskune pärmikang nii, et selle ääred langevad ühte laua äärtega. Seejärel lastakse alla pikiraam, mille keeled lõikavad pärmi 4 osaks. Edasi vajutatakse alla põikiraam, mis lõikab kangi laiuti 5 osaks. Sel viisil lõigatakse kogu pärmikang 20 võrdseks 50 g kaaluvaks osaks.

Joonis 57. Pärmilõikaja:
1 — aluslaud, 2 — ülemine laud piki- ja põikilõigetega, 3 ja 4 — piki- ja põikiraam keeltega

Pärmi lõikamine selle seadise abil vähendab jäätmete hulka ja tõstab tunduvalt müüja töötootlikkust.

Lõikemasinad

Masinate klassifikatsioon. Lihasaaduste, liha, kala, juustu ja leiva lõikamiseks kasutatavad lõikemasinad võib rühmitada järgmiste põhitunnuste alusel: 1) masina otstarbe ja 2) masinat käitava energiaallika järgi.

Esimese tunnuse järgi eristatakse masinaid singi ja vorsti lõikamiseks (singilõikajad ja vorstilõikajad), juustu (juustulõikajad), leiva (leivalõikajad), liha (lintsaed) jaoks jne.

Teise tunnuse järgi liigitatakse kõik masinad käsimasinateks (masin töötab käteliigutuste jõul) ja elektrimasinateks (masin töötab elektrimootori jõul). Enamik elektrimasinaid töötab ka käsitsi.

Iga lõikemasin koosneb järgmistest põhiosadest: 1) sooritavast mehhanismist ehk masina töötavast organist (nuga, saag, ketas), mille abil toimub toiduaine lõikamine osadeks; 2) transmissiooniseadistest ja ülekandeist, mis on mootorist saadud liikumise muutmiseks ja edasiandmiseks masina töötavale organile. Need ülekanded võivad olla rihm-, hammas-, kett- jne. ülekanded; 3) mootorist, mis on sooritavat mehhanismi liikuma paneva energia allikas.

Lõikemasinate tüübid. Nõukogude jaekaubanduses kasutatakse järgmisi lõikemasinaid: lintelektrisaage, lihahakkimismasinaid, vorsti- ja singilõikajaid.

Lintelektrisaage (joonis 58) kasutatakse jahutatud ja külmutatud liha lahtilõikamiseks. Selle peamised osad on: 1) mootoriga korpus; kaks ratast, millele tõmmatakse lintsaag: alumine — müratu kettajamiga (masina liikuv osa) ja ülemine — see regu-

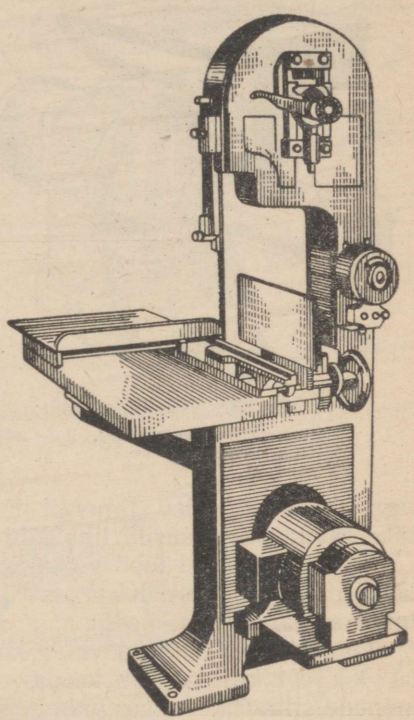
leeriva pingutajaga (abimasin); etteande- ja vastuvõtualus, suunav kang ja paksusemõõtja.

Saag on pingutatud kahele rattale, hammastega lõigatava toiduaine poole. Saelehe pingutusmehhanism koosneb ekstsentrikuga pingutuskangist. Etteandealus on toiduaine etteandmiseks saele. Lahtilõigatud lihaviilude vastuvõtmiseks ette nähtud vastuvõtualus on vaagnakujuline. Paksusemõõtja abil määratakse lahtilõigatavate tükkide paksus.

Lintelektrisael töötava liharaiuja töökoha pind peab olema 8—12 m².

Enne liha lõikamist määratakse lõigatavate tükkide vajalik paksus. Parema käega lükatakse liha koos etteandealusega vastu saagi. Külmutatud liha või konte lõigates lükatakse liha ühtlaselt ette, kuna isegi väiksed, ebaühtlase etteandmise tõttu tekkivad kooldumised põhjustavad saelehe katkemist. Väikeste loomakerede ja loomaveerandite lõikamiseks suurteks tükkideks lastakse paksusemõõtja tugikilp alla. Saehambad nürinevad pideva töötamise juures 6—8 tunni pärast ning tekib kõrbelõhn. Sel juhul tuleb saeleht asendada uuega.

Lintsaag annab lihale tasase lõikepinna, kont ei purune ja selle üdi säilib täielikult. Lihapinna rasvastamine ei alanda liha kvaliteeti, vaid vastupidi, vähendab lihamahlade ja neis olevate toiteainete väljaimbumist.

Joonis 58. Lintelektrisaag

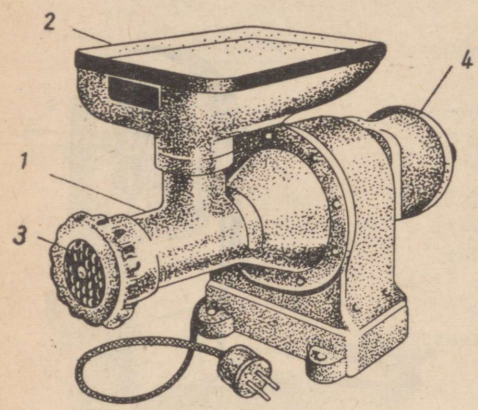
Iga päev pärast töö lõppu hõõrutakse masin puhtaks kuiva lapiga, kusjuures masina ülemist ja alumist raami pestakse kuuma veega, mille järel kõik osad pühitakse üle kuiva lapiga.

Mootoritelje hõõrduvaid osi, ülemise ja alumise suunava raami kuullaagreid, ülekandeketti ja liha etteandelaua all olevate rullide kuullaagreid määritakse perioodiliselt tavotiga. Kogu mootorit õlitatakse iga päev, teisi masinaosi kord kuus.

H a k k l i h a m a s i n (joonis 59). Liha müüvates kauplustes seatakse hakkliha valmistamiseks üles hakklihamasinad. See masin koosneb järgmistest põhiosadest: 1) masina korpus, 2) etteandekolu, 3) väljalaskeava poole ahenevate keerdudega tiguvõll, 4) risti-

kujuline nuga, 5) väljalaskesõel ja 6) käsi- või mootorajam. Tiguvõll lükkab etteandekolusse pandud liha vastu hakkmasina nuge. Võll pannakse pöörlema elektrimootoriga või käsitsi väntamise teel.

Liha võib läbi lasta ühest sõelast või ka läbi kahe erineva suurusega aukudega sõela, mis võimaldab saada erineva sõredusega hakkliha. Tiguvõll, noad ja sõelad kinnitatakse hakkmasina korpuse külge näpitsmutriga. Masin seatakse letile (lauale) ja kinnitatakse selle külge poltidega. Elektrimootoriga hakkmasinate kaabel ühendatakse elektrivõrguga. Rihmarattaga hakkmasina elektrimootor asetatakse masina kohale leti (laua) alla. Esimest tüüpi masina käivitamiseks vajutatakse käivitusnupule, teist tüüpi masin käivitatakse vinnaklülitiga elektrivoolu sisse lülitades.

Joonis 59. Hakklihamasin:
1 — korpus, *2* — etteandekolu, *3* — sõel, *4* — mootor

Enne hakkliha valmistamist puhastatakse liha kontidest, kõõlustest ja kelmetest ning lõigatakse 80—120 g suurusteks tükkideks. Lihatükid asetatakse lihakolusse ja lükatakse puunuia abil tiguvõllile. Pöörlev tiguvõll lükkab liha vastu nuge, mis selle tükeldavad, ning surub liha läbi sõelaavade välja.

Iga päev pärast tööd võetakse hakkmasin lahti ja osad puhastatakse lihajäätmetest. Kõik osad pühitakse hoolikalt puhtaks ja pestakse seejärel tulise veega.

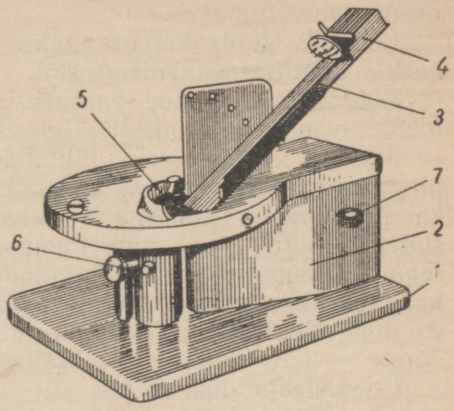
Leiutaja N. P. Medovkini konstrueeritud elektri-vorstilõikajat kasutatakse keedu-, poolsuitsu- ja suitsuvorsti, samuti mõnede silindrikujuliste juustude lõikamiseks. Kauplustes, kus lihagastronoomia müük on väike, paigutatakse need masinad müüja töökohale. Suurtes kauplustes võib seda kasutada abiruumis palju nõutavate vorstide eelnevaks valmislõikamiseks.

Vorstilõikajal (joonis 60) on järgmised põhiosad: horisontaalselt pöörlev spiraalnuga, elektrimootor, ülekandemehhanism, alusplaat *1*, millele on seatud masina mehhanism, elektrimootorit ja ülekandemehhanismi kattev kest *2*, etteandeplaat *3*, mida võib seada viilu lõikamiseks vajaliku nurga all, liikuv tõukaja *4*, mille kettal on ogad, masina pealmises plaadis olev etteandeava *5*, paksusemõõtja käepide *6*. Masina käivitamine ja peatamine toimub elektrilüliti *7* abil.

Vorsti lõikamine toimub järgmiselt: vorst asetatakse masina etteandeplaadile otsaga etteandeava poole; vorsti teise otsa kinnitatakse liikuv tõukaja, mis oma raskusega lükkab vorsti edasi.

Paksusemõõtja käepidet skaalat mööda liigutades reguleeritakse viilu paksus (1—5 mm). Lahtilõigatud vorstiviilud langevad masina alusel olevale vastuvõtualusele.

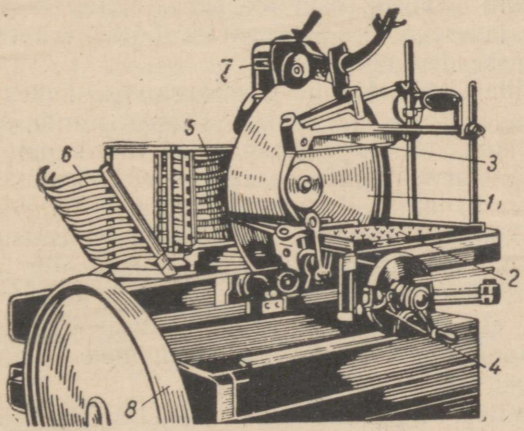
Elektrivorstilõikaja töötootlikkus on 80 kg keeduvorsti, kuni 40 kg poolsuitsuvorsti ja kuni 30 kg suitsuvorsti tunnis.

Joonis 60. Medovkini konstrueeritud elektri-vorstilõikaja

Universaalne singilõikaja (joonis 61) on ette nähtud singi, juustu, vorstitoodete ja mõnede kalasortide lõikamiseks. Ta on efektiivselt kasutatav ainult suurtes kauplustes, kus müüakse gastronoomiakaupu suurtes kogustes. Masin koosneb järgmistest põhiosadest: ketasnuga *1*, etteandealus *2*, kinnitusmehhanism *3*, paksusemõõtja *4*, ladujad *5* ja *6*, teritamisseadis *7* ja ajam *8* (käsitsi töötades).

Ketasnuga on asetatud vertikaalselt. Etteandealus kindlustab toiduaine ühtlase etteandmise noa juurde.

Joonis 61. Universaalne singilõikaja

Paksusemõõtjaga reguleeritakse lõigatava toiduaine viilude paksust. Jäägihoidja kujutab endast täisnurkset raami, millel on kuus rida kõveraid orasid toiduaine kinnihoidmiseks. Ta paigutatakse

etteandealusele ja kinnitatakse tugede külge. Laduja koosneb pöörlevast metalloradega „siilist", mis võtab ketasnoalt lahtilõigatud viilud, ja rehast, mis võtab viilud pöörleva „siili" oradelt ja laob need vastuvõtualusele.

Lõigatav toiduaine asetatakse etteandealusele ja kinnitatakse kohale kinnitusmehhanismi abil.

Lõigatavate viilude paksuse määramiseks seatakse paksusemõõtja vastavale jaotusele; iga jaotus on 0,25 mm.

Masina käivitamiseks lülitatakse sisse mootori rihmülekande pingutusrull ja surutakse vasakul pool asetsevale (punast värvi) käivitusnupule. Täidisega vorstide, rasvase liiga kaua keedetud suitsusingi jms. lõikamine toimub käsitsi, kuna neid peab aeglasemalt lõikama, et ära hoida viilude purunemist. Lihagastronoomiakaupade lõikepaksus on erinev: sinki lõigatakse paksusega 3 kuni 3,5 mm, keeduvorste (lemmik- jm.) — 2,25 kuni 3 mm, suitsuvorste — 1,75 kuni 2 mm paksuselt.

Etteandealus lükkab noa ette toiduainet seni, kuni kõik on lõigatud, mille järel etteandealuse liikumine automaatselt katkeb. Sellisel korral lülitatakse masin välja, alus seatakse lähteasendisse ja uuesti asetatakse ning kinnitatakse sellele toiduained.

Lõigatava aine jääk, mida kinnitusmehhanism ei saa kinni hoida, kinnitatakse jäägihoidjaga ja lõigatakse lõpuni.

Iga päev pärast töö lõppu tuleb masinat puhastada. Selleks võetakse lahti toiduainetega kokkupuutuvad osad. Kõik need osad pestakse kuuma veega ja pühitakse puhta rätiga; aluse pind pühitakse pehme harjaga või kondiõliga niisutatud villase riidetükiga. Ketasnuga lahti ei võeta, vaid see puhastatakse rasvast lapi sisse mässitud labidakesega. Iga päev pärast töö lõppu teritatakse ketasnuga teritamisseadise abil.

Lõikemasinate varustamine passidega. Iga lõikemasin varustatakse passiga, millesse märgitakse järgmised andmed: a) üldandmed masina kohta — tootja tehas, tüüp, vabrikunumber, käitamisviis, masina otstarve, tagavaraosade loetelu, ekspluatatsiooni andmise kuupäev; b) andmed remondi kohta — läbiviidud remondi kirjeldus ja kuupäev, remondi teostanud organisatsiooni nimetus; c) andmed tehnilise järelevalve kohta — kontrollimise kuupäev ja tehnilist järelevalvet teostanud isiku kirjalikud korraldused; d) andmed masina ekspluateerimise kohta — osakonna nimetus, kuhu masin on kinnistatud, lõigatavate toiduainete sortiment, masina seisukorra eest vastutava isiku nimi.

Ohutustehnika. Lõikemasinaga töötades tuleb rangelt kinni pidada ohutustehnika eeskirjadest. Masina ümber peab olema vaba läbikäiguruum. Enne töö algust tuleb kontrollida noa või lõiketera õiget kohaleasetamist, selleks käivitatakse masinat algul käsitsi.

Kui elektrijuhtme isolatsioon ei ole korras, ei tohi masinat sisse lülitada.

Masina lõikavad ja muud töötajale ohtlikud osad peavad olema varustatud kaitsevahenditega.

Iga masin kinnistatakse teatud töötajale, kes vastutab selle seisukorra eest.

VIII peatükk

KASSASEADMED

Kassaseadmete tähtsus ja liigid

Nõukogude kaubandusettevõtetes toimub arvlemine ostjatega vahetult müüja poolt või kassa kaudu. Müüja võtab raha vastu neis ettevõtetes, kus on kehtestatud müüja materiaalne vastutus temale väljaantud kaupade eest (tükk-kaupade osakonnad ja töökohad, väikesed mitte üle kolme töökohaga kauplused, kioskid). Suuremates kauplustes pole otstarbekohane jätta arvlemist müüja ülesandeks, kuna see põhjustab rahaliste vahendite hajutamist üksikute töötajate vahel, muudab keerulisemaks arvestuse ja raha sissetuleku kontrollimise, juhib müüjate tähelepanu kõrvale nende põhitööst — kaupade müümisest, halvendab sanitaartingimusi kaupade väljastamisel (toidukaupade müümisel) jne.

Need puudused kõrvaldatakse kassaseadmete kasutuselevõtmisega.

Jaekaubanduses peavad kassaseadmed kindlustama: 1) kiire ja õige arvlemise ostjatega, 2) müüdud kaupade eest laekunud rahaliste vahendite kontrolli ja õigeaegse ning täpse arvestamise, 3) kassasse laekunud rahadega igasuguste kuritarvituste ärahoidmise, 4) nähtavuse kassapidajale ja ostjale rahaliste arvelduste vormistamisel, 5) ekspluateerimise hõlpsuse.

Kassaseadmed jagunevad: käsikassadeks ja mehaanilisteks kassaaparaatideks.

Käsikassad

Käsikassades toimub rahaliste vahendite dokumentatsiooni vormistamine ja arvestamine käsitsi.

Kaubandusettevõtetes kasutatakse järgmist liiki käsikassasid: rahakogujad kassad, žetoon-, ruloon- ja käsi-tšekikassad.

Rahakoguja kassa on kinnine kast avausega raha sisselaskmiseks. Müüja töökohal kasutatakse seda neil juhtudel, kui pole vaja raha tagasi anda. Samuti kasutatakse seda tükk-kaupade kauplustes ja osakondades. Rahakogujat kassat kasutatakse ka juurdemaksukassana. Et vabastada ostjat vajadusest minna teist korda kassa juurde väikese rahasumma juurdemaksmiseks, võtab müüja temalt vastu sularaha ja laseb selle letil asuvase juurdemaksukassasse.

Žetoonkassa on kast, milles asuvad kindlas korras eri väärtuses metallžetoonid. Žetoonkassas on laegas raha jaoks. Sellist arveldusvormi kasutatakse ainult petrooleumipoodides.

Ruloonkassa kujutab endast puu- või metallkarpi, mille jaotused on täidetud ruloonidega, millele on trükitud järgmiste nominaalväärtustega margid: 1, 3, 5, 10, 25 ja 50 kopikat, 1, 2, 3, 5, 10 ja 25 rubla. Erineva väärtusega margid trükitakse erineva värviga paberile. See hõlbustab kassapidaja tööd ja aitab vältida eksitusi nende liitmisel. Neid marke trükitakse trükikojas suurusega 30 × 50 mm, tuhat marki igas rullis (ruloonis). Markidel on järgmised märgid: seeria, järjekorranumber, sõna „vastu võetud" ja margi nominaalväärtus.

Ruloonmarkide valmistamine toimub tsentraliseeritud korras kaubandusorganisatsioonide poolt liiduvabariigi kaubandusministeeriumi ja NSV Liidu Kaubandusministeeriumi peavalitsuste korraldusel.

Ostjalt raha vastuvõtmisel annab kassapidaja välja ruloonmargid, mille tagaküljele lööb templi, milles on märgitud kaubandusorganisatsiooni nimetus, kaupluse number, väljaandmise kuupäev ja kindlaksmääratud tingmärk.

Kassapidajale väljaantud ruloonmarkide järgi saadava sissetuleku arvestus toimub rulooni markide algus- ja lõppnumbrite kõrvutamise teel.

Käsi-tšekikassad. Käsi-tšekikassade kasutamisel on rahalisteks dokumentideks nummerdatud kassatšekid, millele müüja kirjutab kauba hinna, kassapidaja aga kirjutab raha saamisel oma allkirja ja lööb tšekile templi. Kassas asub rahakast, mis on jaotatud sektsioonideks raha paigutamiseks kupüüride järgi. Kassa sissetuleku kindlakstegemiseks võrreldakse kassapidaja käes oleva sularaha summat müüjate käes olevate, kauba väljaandmisel ostjatelt saadud tasutud kassatšekkide summaga.

Ruloon- ja käsi-tšekikassad ei kindlusta täpset ja kiiret arveldust ega kaitse küllaldaselt kuritarvituste eest.

Mehaanilised kassaaparaadid

Revolutsioonieelsel Venemaal ei toodetud mehaanilisi kassaaparaate. Kaubandusvõrgu kassaaparaatide vajadus rahuldati eranditult välismaalt sisseveetud kassaaparaatidega. Alates 1934. a. hakkas meie tööstus tootma kassaaparaate.

Sõjajärgsetel aastatel arenes kassaaparaatide tootmine tunduvalt laiemalt kui enne sõda. On loodud kassaaparaatide tehased, millised lasevad välja esmaklassilisi Nõukogude konstruktsiooniga aparaate.

Käsikassas on raha dokumentatsioon ja sissetuleku arvestus lahutatud, mehaanilises kassaaparaadis need operatsioonid toimuvad üheaegselt.

Kassaaparaadi mehhanism täidab järgmisi funktsioone: 1) summeerib lugejatele kassasse laekunud raha; 2) näitab erilises aknakeses kassapidaja poolt väljalöödud summat, mis võimaldab kassapidajal ja ostjal kontrollida tšekile märgitud summa õigsust; 3) annab välja tšeki ja märgib selle summa kassaaparaadis olevale kontroll-lindile.

Mehaanilisel kassaaparaadil on järgmised põhiosad: 1) klaviatuur või vinnakute mehhanism summa koostamiseks; 2) summeeriv mehhanism, 3) trükkiv mehhanism, 4) indikaator, 5) käsi- või mootorajam.

Kassaaparaadil on veel rahalaegas, võtmed ja lukud, mis kontrollivad juurdepääsu aparaadi üksikute osade juurde; aparaadi mehhanism on suletud kestasse.

K l a v i a t u u r. Mehaanilised aparaadid on kas vinnakutega või klahvidega. Aparaatidel asuvad vertikaalsed numbriteread (vinnakutega aparaatides) või numbrite klahvid (klahvidega aparaatides), mis vastavad teatud summadele. Paremalt esimene numbrite (klahvide) rida vastab kopikatele, teine — kümnetele kopikatele, kolmas — rubladele, neljas — kümnetele rubladele jne. Summa valitakse vinnakutega aparaatidel vinnakute liigutamisega numbrite ridu mööda, klahvidega aparaatides vastavatele klahvidele surumise teel. Kassaaparaatide erinevatel mudelitel on klahvide või vinnakute ridade arv erinev.

Aparaatides 4 klahvide reaga on maksimaalne tšekisumma 99 rbl. 99 kop., 5 reaga aparaatides 999 rbl. 99 kop., 6 reaga — 9999 rbl. 99 kop.

Peale põhiliste numbriklahvide on olemas erilised klahvid mitmesuguste operatsioonide registreerimiseks: müügid osakondade järgi, šifri märkimine kassatšekkidele jne.

S u m m e e r i v m e h h a n i s m teostab kassasse laekunud rahasummade arvestuse. Ta on kassaaparaadi kõige vastutavamaks osaks ja koosneb summeerivatest lugejatest.

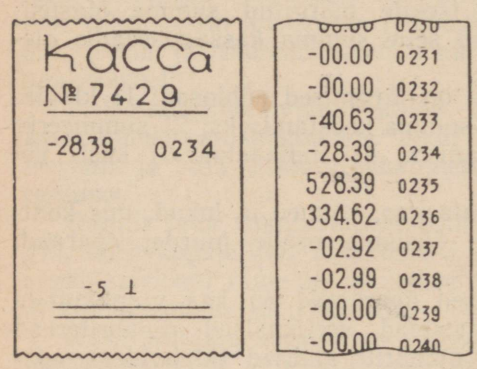
Sõltuvalt summeerivate lugejate arvust on kassaaparaadid kas ühe või mitme lugejaga.

Mitme lugejaga kassaaparaatides registreerib ja liidab pealugeja kõik rahalised laekumised. Teised (sektsioonilised) lugejad arvestavad neid laekumisi kaupluste osakondade (sektsioonide) järgi. Peale pealugeja ja sektsiooniliste lugejate on kassaaparaatidel kontroll-lugejad, mille ülesandeks on registreerida, mitu korda summeerivaid lugejaid on kustutatud, s. t. nullidele viidud. Kontroll-lugejate olemasolu hoiab ära kuritarvituste võimalused.

Kassapidaja tööpäeva lõpul ja kassa sissetuleku äraandmisel

toimub lugejate näitude registreerimine. See võib toimuda käsitsi või mehaaniliselt.

Esimesel juhul avatakse spetsiaalse võtme abil lugejat sulgev aknaklapp ja näidud märgitakse käsitsi. Aparaadis, milles näitude märkimine toimub mehaaniliselt, pole summeerivad lugejad nähtavad; lugejatele kogunenud summad trükitakse kontrolltšekile ja kontroll-lindile. Viimane moodus hoiab ära võimalikud vead, mis võivad esineda näitude käsitsi üleskirjutamisel.

Joonis 62. Kassatšekk ja kontroll-lint

Trükkimis- (tšeki-) mehhanism vormistab arveldusoperatsioonid dokumentaalselt, märkides tšeki- ja kontroll-lindile ostjate poolt makstud ja kassapidaja poolt vastuvõetud rahasummad.

Trükkimismehhanismi koostisosadeks on numeraator ja dataator, mis trükivad tšekkidele tšekkide järjekorranumbri ja nende väljaandmise kuupäeva.

Kassatšekk on dokument, mis tõendab summa maksmist. Tšekile trükitakse järjekorranumber, väljastamise kuupäev, summa, tingmärk (šiffer), kassaaparaadi number või ettevõtte kaubandusmärk (joonis 62).

Ühe lugejaga kassaaparaatide kontroll-lindile märgitakse tšeki-summa ja tšeki järjekorranumber (mitte kõigis kassaaparaatides), mitme lugejaga aparaatide lindil peale selle veel lugeja number ja tingmärk (šiffer).

Kui tekib kahtlus ostja poolt esitatud tšekile märgitud summa õigsuses või summeeriva lugeja näitude õigsuses, siis teostatakse kontrollimist kontroll-lindi järgi.

Kassatšeki algupärasuse ja tšekil märgitud summa õigsuse kontrollimise tehnika on kirjeldatud lk. 165.

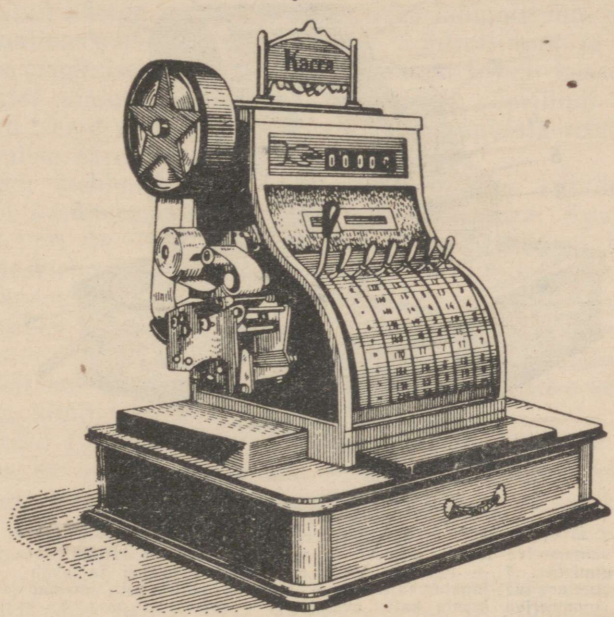
Summeeriva lugeja näitude õigsust saab kontrollida kõigi kontroll-lindile märgitud summade liitmise teel. Kui kontroll-lindi summade kokkuvõte ühtib summeerivas lugejas näidatud summaga, siis on lugeja korras. Kontroll-lindi summade õigesti liidetud kokkuvõtte mitteühtimine lugeja näitudega osutab lugejas olevatele riketele. Selline aparaat tuleb viivitamatult remonti anda.

Indikaatoriks nimetatakse seadist, mis asub aparaadi ülaosas ja näitab spetsiaalses aknakeses ostja poolt makstud summat. Indikaatoreid on ühepoolseid (pööratud kassapidaja poole) ja kahepoolseid (näitavad kassapidajale ja ostjale). Indikaatori ülesanne on selgelt näidata kassapidajale ja ostjale tšekile trükitud summa õigsust.

Nõukogude jaekaubanduses kasutatakse järgmisi kassaaparaatide põhitüüpe: „Pobeda", РБ, РД, „Leningrad", „Avangard" ja КА.

Toome ära nende aparaatide põhilised ekspluatatsioonilised andmed.

Vinnakutega kassaaparaadid. Kassaaparaati „Pobeda" (joonis 63) toodeti 1941. aastani Kiievi kassaaparaatide tehases. Seda tüüpi aparaate on 2 mudelit: „1412" ja „1512". Summa valik aparaadis

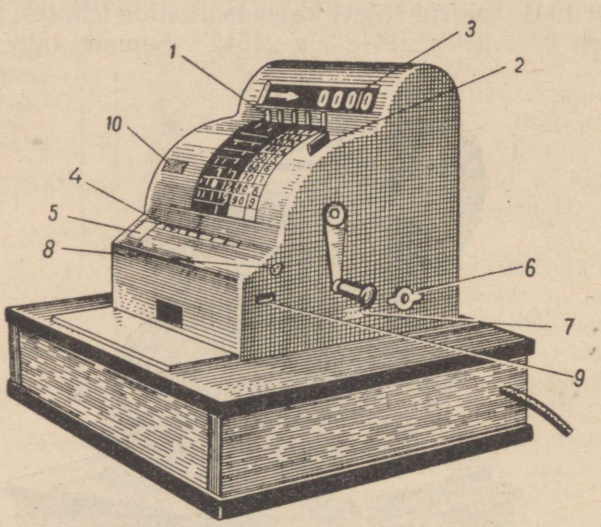
Joonis 63. Kassaaparaat „Pobeda" mudel 1512

„1512" toimub viie vinnakuga (mudelil „1412" on 4 vinnakut), mis asuvad viies vertikaalreas. Kuues vinnak on šifri märkimiseks tšekile. Summavinnakute üleviimine esialgsesse 0-asendisse toimub käsitsi äärmises reas vasakul asetseva vinnaku abil.

Aparaat töötab käsitsi, käepideme ühe pöördega, tehes järgmised operatsioonid: trükib tšekile summa, tšeki järjekorranumbri, kuupäeva ja šifri, kontroll-lindile tšeki summa. Tal on üks summeeriv lugeja mahutavusega 999 999 rubla 99 kopikat ja kaks kontroll-lugejat. Summeeriv lugeja arvestab kassasse laekunud summad. Kui üldsumma ulatub 999 999 rbl. 99 kop-ni, siis lugeja viiakse automaatselt nullile ja arvestamist alustatakse uuesti. Summeeriv lugeja viiakse nullidele ka otsvõtme abil. Esimene kontroll-lugeja kontrollib summeeriva lugeja viimist nullidele. Iga selle lugeja

üleviimine nullidele registreeritakse kontroll-lugeja poolt. Teine kontroll-lugeja registreerib, mitu korda on avatud summeeriva lugeja akna klappi.

Kassaaparaatide mudelit РБ on nelja tüüpi (joonis 64): РБ 4121, РБ 4121 Э, РБ 5021 ja РБ 5021 Э. Kassaaparaatide tüüpide tingmärgid dešifreeritakse järgmiselt: Р — aparaadi klass — vinnakuga; Б — aparaadi mudel; 4 ja 5 — ridade arv summa valimiseks (4 — 99 rbl. 99 kop., 5 — 999 rbl. 99 kop.); 1 ja 0 —

Joonis 64. Kassaaparaat mudel РБ

1 — vinnakud, *2* — käivitusklahv, *3* — indikaatori aken, *4* — summeeriva lugeja aken, *5* — aken kontroll-lindi kirjete jälgimiseks, *6* — lukk nr. 1—2, mis suleb aparaadi ja avab summeeriva lugeja katte, *7* — kontroll-lugeja, mis loendab summeeriva lugeja katte avamisi, *8* — otsvõtme pesa, *9* — kontroll-lugeja, mis registreerib võtme kasutamist summeeriva lugeja nullidele viimiseks, *10* — kassatšekkide väljatuleku ava

tingmärkide ridade arv (1 — 1 rida, 0 — tingmärkide rida puudub); 2 — trükkimismehhanism tšeki- ja kontroll-lintidega; 1 — üks summeeriv lugeja; Э — aparaat elektrimootoriga. Kõik need aparaaditüübid on ühe lugejaga ja oma konstruktsioonilt sarnased, seepärast peatume ühe tüübi — РБ 5021 vaatlemisel.

Aparaadil on summade märkimiseks 5 vinnakut; tšeki suurim summa on 999 rbl. 99 kop. Summeeriva lugeja mahutavus on 999 999 rbl. 99 kop. Pärast selle summa saavutamist viiakse lugeja automaatselt üle nullidele ja summeerimine algab uuesti. Summeeriva lugeja arvude vaatamise aken asub arvude ridade all ning on suletud klapiga. Summeeriva lugeja tahtlik kustutamine (nullidele viimine) toimub aparaadi otsvõtme pööramise teel. Võti pistetakse kassaaparaadi kesta paremas küljes olevasse pesasse. Sellest pesast

allpool asub kontroll-lugeja, mis registreerib otsvõtme kasutamise juhte summeeriva lugeja nullidele viimiseks.

Katte paremas seinas asub lukk nr. 1—2 summeeriva lugeja aknaklapi avamiseks (asend 1) ja aparaadi mehhanismi sulgemiseks (asend 2).

Lukust nr. 1—2 vasakul asub teine kontroll-lugeja, mis registreerib, mitu korda on avatud summeeriva lugeja klapp. See lugeja võimaldab kontrollida kassapidajat, kui ta omavoliliselt on kontrollinud summeeriva lugeja näitusid.

Aparaadi vasakule poolele paigutatud trükkimismehhanismi uks on varustatud lukuga nr. 5. Ukses on kaks läbipaistvate plaatidega suletud vaatlusakent. Neid kasutatakse kontroll-lindi ja tšekilindi kulutamise jälgimiseks. Trükkimismehhanism trükib kassatšekid ja kontroll-lindi näidud suruvate haamrikeste ja värvilindi abil. Valmistrükitud tšekid väljuvad tšekiavast ja kassapidaja rebib nad ära ava hambulise ääre abil.

Aparaadi mehhanism pannakse tööle surudes käivitusklahvile või käsitsi käivitamisel käepideme kahe pöördega. Aparaadil on viis võtit: võti nr. 1—2 summeeriva lugeja aknaklapi avamiseks näitude üleskirjutamisel ja lugeja nullidele viimisel, samuti rahalaeka ja aparaadi mehhanismi lukustamiseks; otsvõti summeeriva lugeja nullidele viimiseks; võti nr. 5 aparaadi trükkimismehhanismi ukse lukustamiseks; võti rahalaeka ja aparaadimehhanismi lukustamiseks; võti kontroll-lindi etteandmiseks, et seda üles kerida aparaadi ukse kinnioleku ajal.

Aparaadid РБ 5021 ja РБ 5021 Э on ette nähtud kaupluste jaoks, kus ei peeta sissetuleku arvestust üksikute sektsioonide (osakondade) järgi. Neid võib samuti kasutada universaalkauplustes ja teistes suurtes kauplustes ostjatega rahaliste arvelduste teostamiseks ühe osakonna ulatuses.

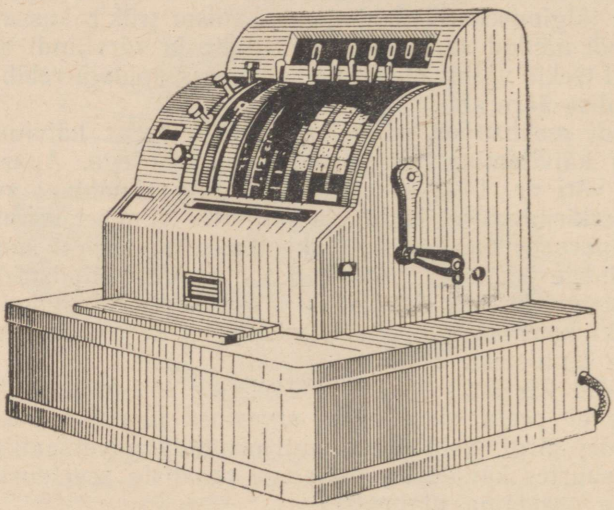
Kassaaparaatide РБ 4121 ja РБ 4121 Э põhiline erinevus aparaatidest РБ 5021 ja РБ 5021 Э seisab selles, et viiendat vinnakute rida kasutatakse tingmärkide valimiseks. Seepärast on maksimaalne tšekisumma nendes aparaatides 99 rbl. 99 kop. Tingmärkide vinnakute olemasolu võimaldab märkida tingmärke kassatšekkidele nende šifreerimiseks või sektsioonide ja kaubarühmade märkimiseks.

Kassaaparaatide mudelit РД (joonis 65) toodetakse kaht tüüpi: РД 4124 Э ja РД 5024 Э. Aparaadil РД 4124 Э on neli vinnakut summa valimiseks (tšeki maksimaalne summa 99 rbl. 99 kop.), üks vinnak — šifri märkimiseks ja kaks täiendavat vinnakut (vinnak arvestusmehhanismi sisselülitamiseks ja vinnak valimisvinnakute viimiseks lähteasendisse). Aparaadil РД 5024 Э on summa valimiseks viis vinnakut (šifri vinnak puudub), tšeki maksimaalne summa on 999 rbl. ja 99 kop.

Kassaaparaat mudel РД kuulub mitme lugejaga aparaatide hulka; tal on neli summeerivat lugejat, igaüks mahutavusega 99 999 rbl. 99 kop. Aparaadil on neli käivitusklahvi. Aparaadi sisse-

lülitamisel vajutatakse käivitusklahvile, mille vastas asub arvutamismehhanismi sisselülitamise vinnak. Valimisvinnakud ja arvutusmehhanismi sisselülitamise vinnak lähevad tagasi lähteasendisse aparaadi paremal poolel asetseva tagasilükkamise vinnaku abil.

Peale summeerivate lugejate on aparaadil viis kontroll-lugejat, milledest neli lugejat arvestavad summeerivate lugejate kustutamiste (nullidele viimiste) arvu ja üks lugeja on ette nähtud summeerivate lugejate akna klapi avamiste arvestamiseks. Aparaat on varustatud kolme lukuga ja nende juurde kuuluva viie võtmega. Lukkude ja võtmete otstarve on sama kui aparaatidel mudel РБ.

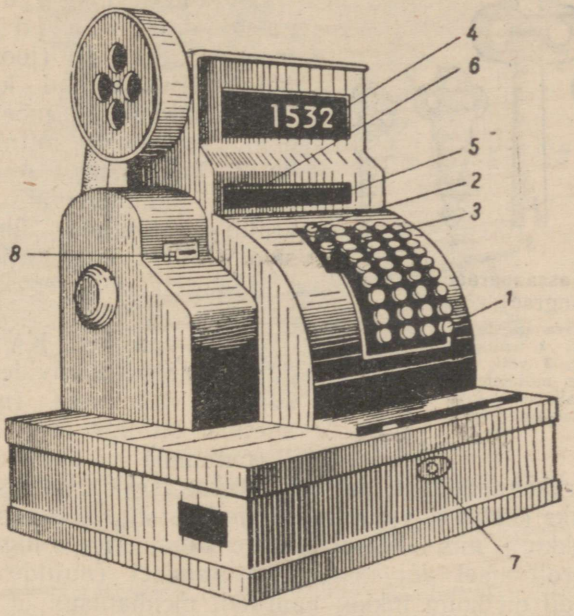
Joonis 65. Kassaaparaat РД

Kassaaparaadid mudel РД on ette nähtud kauplustele, kus arvestust peetakse mitme sektsiooni lõikes; neid saab kasutada kaupluse nelja osakonna (sektsiooni) teenindamiseks ja nende käivete eraldi arvestamiseks.

Klahvidega kassaaparaadid. Kassaaparaati „Leningrad mudel КЛ 4021 (joonis 66) laseb välja NSV Liidu Kaubandusministeeriumi Leningradi Kassaaparaatide Tehas. Mudelil КЛ 4021 on neli rida klahve. Tšeki maksimaalne summa on 99 rbl. 99 kop. Summaklahvidest vasakul asuvad: klahv B, millele vajutades lülitatakse välja ekslikult sisselülitatud summaklahvid, ja klahv P, mille abil aparaat lülitatakse summata operatsioonile aparaadi kontrollimiseks ja proovimiseks.

Aparaadil on kaks lugejat: summeeriv ja kontrolliv. Viimane näitab, mitu korda summeeriv lugeja on viidud nullidele. Aparaadi vasakul poolel asetsev trükkimismehhanism on kaetud kaitsekestaga;

kestast ülevalpool asub tšekilindi rulli karp. Aparaadi paremal poolel asuvad: käsiajam, kaks lukku (ülemine ja alumine) ja otsvõtme ava. Ülemine lukk (nr. 4) lukustab kogu aparaadi ja takistab selle käikulaskmist; alumine lukk (nr. 3) lukustab aparaadi kesta. Aparaadil on peale selle lukk (nr. 1) summeeriva ja kontroll-lugeja akende klappide sulgemiseks ja lukk (nr. 2) rahalaeka lukustami-

Joonis 66. Kassaaparaat КЛ (Leningrad):
1 — klahvid summa koostamiseks, *2* — klahv „B", *3* — klahv „P", *4* — indikaatori aken, *5* — summeeriva lugeja ava, *6* — kontroll-lugeja, mis registreerib summeeriva lugeja kustutamiste arvu, *7* — lukk nr. 2, *8* — kassatšekkide ava

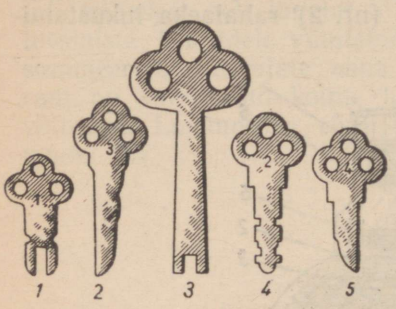
seks. Aparaadil on viis võtit (joonis 67): luku nr. 1 võti, millega suletakse summeeriva lugeja akna klapp; võti summeeriva lugeja viimiseks nullidele; luku nr. 2 võti rahalaeka lukustamiseks; kesta sulgeva luku nr. 3 võti ja mehhanismi lukustava luku nr. 4 võti.

Summa valimine toimub klahvidele vajutamise teel; esimene rida paremalt vastab kopikatele, teine — kümnetele kopikatele, kolmas — rubladele ja neljas — kümnetele rubladele. Aparaat rakendatakse tegevusse käepideme abil, pöörates seda kaks täisringi. Pärast käepideme pööramist tuleb välja tšekk, mille summa on näha indikaatoril.

Kassaaparaat „Avangard" (A—5) on varustatud nelja klahvide reaga. Tšeki maksimaalne summa on 99 rbl. 99 kop. Aparaat pannakse tegevusse käepideme kahe pöördega. Ta trükib tšekile ja kontroll-lindile summa ja summeerib selle lugejas. Sum-

meeriva lugeja viimine nullidele toimub kahe võttega: otsvõtme abil ja seejärel käepideme keeramisega.

Aparaadil on neli võtit: võti 1 otsvõtme ava sulgemiseks; võti 2 lukustab kogu kassaaparaadi mehhanismi; võti 3 suleb pealugeja katte; otsvõtmega viiakse summeeriv lugeja nullidele.

Joonis 67. Kassaaparaadi KЛ 4021 (Leningrad) võtmed:

1 — summeeriva lugeja ava katet sulgeva luku nr. 1 võti, *2* — aparaadi kesta luku nr. 3 võti, *3* — võti summeeriva lugeja nullidele viimiseks (otsvõti), *4* — rahalaeka luku nr. 2 võti, *5* — mehhanismi luku nr. 4 võti

Mitme lugejaga aparaadid, mudelid KA 50210 Э ja KA 51210 Э (joonis 68) on kõige täiuslikumad kassaaparaatide tüübid ja on mõeldud rakendamiseks suurtes mitmesektsioonilistes kauplustes. Aparaadil on üheksa summeerivat lugejat, et eraldi arvestada üheksa sektsiooni käivet, ja samuti üks kokkuvõtte-lugeja, mis registreerib kogu kassa sissetuleku.

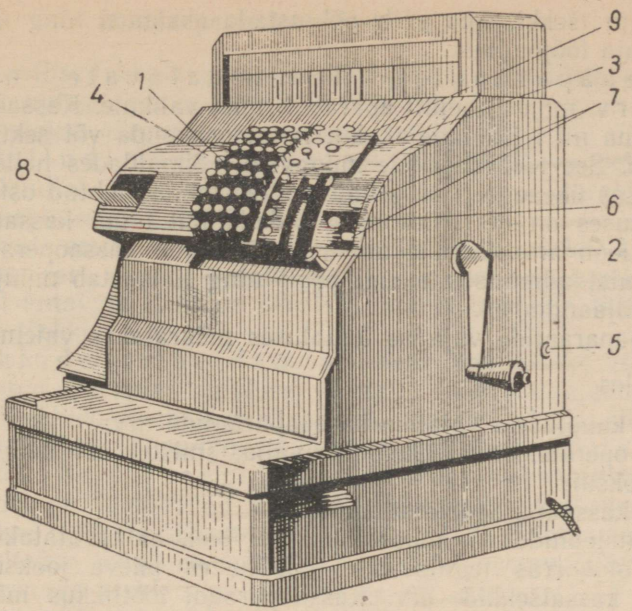
Kassaaparaadil KA 50210 Э on 6 vertikaalset klahviderida: 5 rida summa valimiseks (maksimaalne summa on 999 rbl. 99 kop.) ja 1 (paremal) selle osakonna lugeja tegevusse rakendamiseks, millele antakse tšekk. Peale selle on veel 2 klahvi: üks ekslikult vajutatud klahvide väljalülitamiseks ja teine klahv („kokku"), mis lülitatakse sisse summeerivate lugejate kokkuvõtte kontrollimisel või nende kustutamisel (nullidele viimisel).

Aparaadil on kolm lukku: aparaadi mehhanismi ja rahalaegast lukustav lukk nr. 1, trükkimismehhanismi ukse lukk nr. 5 ja kahepoolse tegevusega lukk ПГ; sellel on kaks asendit: П — sektsioonide lugejate ja summeeriva üldlugeja summade kontrollimiseks ja Г — summeerivate lugejate üleviimiseks nullile. Nendel lukkudel on neli võtit: nr. 1 ja nr. 5 kassapidaja jaoks ja võtmed П ja ПГ administratsiooni jaoks, mille abil kontrollitakse summeerivate lugejate näitusid ja teostatakse nende kustutamist. Selle aparaadi numeraator viiakse nullile eri võtmega Н (teistel Nõukogude tööstuse kassaaparaatide tüüpidel ja mudelitel viiakse numeraator nullile käsitsi).

Kontroll-lugejaid on sellel aparaadil kaks; need registreerivad, mitu korda on avatud lukk ПГ: üks registreerib selle avamist seisundis П (summeerivate lugejate näitude üleskirjutamine), teine — seisundis Г (summeerivate lugejate kustutamine).

Selle aparaadi tähtsaimaks iseärasuseks on summeeriva üldlugeja ja sektsioonide summeerivate lugejate näitude mehaaniline fikseerimine, mille tõttu ei esine vigu.

Pöörates võtit П või ПГ, surudes summeerivate üld- (sektsiooni) lugejate klahvidele ja rakendades aparaadi tegevusse toimub kogu

Joonis 68. Kassaaparaat mudel KA 50210 Э:

1 — summaklahvid, *2* — klahvid ekslikult sissevajutatud summaklahvide väljalülitamiseks, *3* — klahvid sektsioonilugejate sisselülitamiseks, *4* — ava kuupäeva seadmiseks, *5* — lukk nr. 1, *6* — lukk ПГ, *7* — luku ПГ avamiste arvu registreerivad kontrolllugejad, *8* — kassatšekkide väljatuleku ava, *9* — klahv „kokku"

kaupluse või üksiku sektsiooni sissetuleku kokkuvõtte fikseerimine. Kokkuvõte trükitakse kassaaparaadist väljaantavale tšekile. Kontroll-lugejal ilmub arv, mis näitab, mitu korda on toimunud lugejate näitude fikseerimine või üleviimine nullidele.

Kassaaparaat KA 51210 Э erineb aparaadist KA 50210 Э selle poolest, et temal on täiendav vertikaalne rida klahve tingmärkide valimiseks, mis võimaldab teostada tšekkide šifreerimist.

Kassaseadmete kasutamine [1]

Kassaaparaadi tüübi (mudeli) valimisel võetakse arvesse iga kaupluse töö iseärasusi.

Ühe ostu keskmine suurus määrab ära klaviatuuri (või vinnakute mehhanismi) suuruse. Liigselt suur klaviatuur võib põhjustada summa valikul eksimusi. Seepärast kasutatakse kauplustes, kus keskmine ost on alla 100 rbl., kassaaparaate klaviatuuriga kuni 99 rbl. 99 kop. Kauplustes, kus keskmine ost on suur, sunnib klaviatuuri mitteküllaldane maht kassapidajat välja andma ühe ostu

[1] Vastavalt NSVL Kaubandusministeeriumi 1955. a. 3. jaanuari käskkirjale nr. 1 on kassaseadmete kasutamise korda täiendatud ja osaliselt muudetud. — *Toimet. märkus.*

kohta mitu tšekki. See võib põhjustada eksimusi ning vähendab kassapidaja tööjõudlust.

Kassaaparaadiga teenindatavate osakondade arv mõjub samuti aparaadi tüübi valikule. Kassaaparaadil peab olema nii mitu lugejat, kui mitut osakonda või sektsiooni ta teenindab. See loob ostjatele mugavusi, võimaldades neile maksta ühes kassas üheaegselt kõigi mitmes osakonnas tehtud ostude eest.

Kaupluses on otstarbekohane pidada üht tüüpi kassaaparaate, sest see loob arvestamisel ühtsuse, hõlbustab kassaoperatsioonide kontrollimist administratsiooni poolt ning lihtsustab müüjate tööd ostude väljaandmisel.

Kassaaparaatide vajadus kaupluses määratakse valemiga $K = \frac{O}{P}$, milles

K — kauplusele vajalike kassaaparaatide arv;

O — operatsioonide (kaupade väljastamiste) arv kaupluse tööpäeva jooksul;

P — kassaaparaadi tootlikkus.

Operatsioonide arv määratakse sel teel, et arvutatakse samalaadses olukorras tegutsevates kauplustes päeva jooksul väljaantavate kassatšekkide arv. Kassaaparaadi tootlikkus määratakse sel teel, et jagatakse kaupluse tööaeg kassapidajal ühe kassaoperatsiooni vormistamiseks kuluva ajaga. Keskmine aeg tehakse kindlaks kassapidaja tööpäeva fotografeerimisega või tema tööoperatsioonide kronometraažiga.

Näide. Oletame, et ühe kassaoperatsiooni vormistamiseks, päeva jooksul kassapidaja töös paratamatult esinevaid vahesid arvestades, kulub 20 sekundit. Kaupluse tööaeg on 8 tundi. Kassaaparaadi tootlikkuse määramiseks jagame 8 tundi 20 sekundiga, mis annab 1440. Keskmine operatsioonide (kaupade väljastamiste) arv, mida antud tüüpi kauplus võib tööpäeva jooksul teostada, on 4100. Kauplusele vajalike kassaaparaatide arv on $4100 : 1440 = 2{,}8$ ehk ümmarguselt 3.

Kaubanduspraktikas on kindlaks tehtud, et üks kassaaparaat suudab teenindada toiduainete kauplustes 3 kuni 5 müüja töökohta, leivakauplustes 2—3 töökohta, tööstuskaupade kauplustes 5—6 töökohta. Neid normatiive kasutatakse kassaaparaatide vajaduse arvestamisel uutes avatavates kauplustes.

Olemasolevaid mehaanilisi kassaaparaate ja käsikassasid tuleb võimalikult otstarbekalt kasutada.

Kui kaubandusorganisatsioonis on puudus mehaanilistest kassaaparaatidest, tuleb nendega varustada esmajoones suuri kauplusi ja nendest laia sortimendiga ja suure läbilaskevõimega toiduainete kauplusi. Mitme lugejaga aparaate tuleb kasutada ainult mitme osakonna või sektsiooniga kauplustes.

Mehaaniliste kassaaparaatide puudumisel spetsialiseeritud jalatsi-, valmisriiete, peakatete, mööbli- ja teistes spetsialiseeritud tööstuskaupade kauplustes korraldatakse arvlemine ostjatega nummerdatud kassatšekkide väljakirjutamise teel. Teistes kolme ja enam töökohaga kauplustes kasutatakse ruloonkassasid.

Mehaanilised kassaaparaadid kindlustavad rahaliste arvelduste õigsust kaupluses paremini kui käsikassad.

Kasutatakse järgmisi kontrollimise abinõusid.

Tšekilindi värvi vahetamine. Tööpäeva jooksul vahetatakse kindlaksmääratud ajal administratsiooni korraldusel kõigis kassaaparaatides tšekilindi värvi.

Kehtivate eeskirjade kohaselt on keelatud viia tšekke kauplusest välja, seepärast, saades ostjalt tšeki, mille värv erineb sel kellaajal kassadest antavate tšekkide värvist, kontrollib müüja tähelepanelikult seda tšekki.

Tšekkide tembeldamine. Selle kinnituseks, et tšekk on välja antud vastava kaupluse kassast, lööb kassapidaja sellele templi. Tšekkide tembeldamist kasutatakse vahel ka šifreerimise asemel tšekkide väljaandmisel üle kokkulepitud summa.

Tšekkide šifreerimine. Mõnedel mehaanilistel kassaaparaatidel on täiendavad klahvid tähtede või numbritega, mida kasutatakse tšekkide šifreerimiseks. Kassast väljaantavatele tšekkidele trükitakse tööpäeva erinevatel tundidel vastav šiffer või erineva summaga tšekkidele kasutatakse eri šifrit.

Mitme tšeki väljaandmine suure ostu puhul. Tšekkide võltsimise vältimiseks praktiseeritakse tööstuskaupade kauplustes ühe suure ostu korral ühe tšeki asemel mitme väljaandmist.

Tšekisummade erinev märkimine. Et raskendada mingi numbri juurdekirjutamist tšekile summa ette, annavad kassaaparaadid välja tšekke, millel summa ette on trükitud null, tähekene või täht X. Summa keskele lüüakse nulli asemele tähekene või täht X.

Võltsitud tšekki võib avastada võrreldes tšeki järjekorranumbrit kontroll-lindil oleva operatsiooni järjekorranumbriga. Neil aparaatidel, mille kontroll-lindil ei esine operatsiooni järjekorranumbrit, kontrollitakse kahtlustäratavat tšekki järgmiselt: a) lüüakse välja 0-summaga tšekk, b) määratakse kindlaks peale kahtlase tšeki väljaandmist teostatud kassaoperatsioonide arv, milleks 0-tšeki järjekorranumbrit tähistavast arvust lahutatakse kontrollitava tšeki järjekorranumbrit tähistav arv, c) kontroll-lindil arvutatakse teostatud operatsioonide arv, alates viimasest 0-summast, d) võrreldes tšekil märgitud summat summaga kontroll-lindil, mis on kindlaks tehtud kirjeldatud arvutuste tulemusel.

Töötamine kassaaparaadiga

Kassapidaja töökoha organiseerimine. Kassapidaja töökoht (kassakabiin) peab asuma kaupluse müügisaalis ning olema isoleeritud müüjate töökohtadest. Kassakabiin võib asuda müügisaali keskel ja vaba, ilma kappideta ja lettideta seina juures. Suurtes

kauplustes on kõige otstarbekohasem paigutada kassakabiin müügisaali keskele.

Kassaaparaat seatakse kabiini lauakesele, mille plaadi all on laegas raha ja abimaterjalide jaoks. Laual asuvad ka arvelaud, klaasist või plastmassist rahaalus, näpuniisutaja ja käärid. Kassapidaja töökoht peab olema varustatud kassaaparaadi normaalseks kasutamiseks vajalike vahenditega (hari, värvilint või värvid, õlikann jm.) ning tšekilindi ja kontroll-lindi tagavararullidega.

Töö kassaaparaadiga koosneb kolmest järgust: ettevalmistusest, põhitööst, lõpetamistoimingutest.

Enne töö algust (ettevalmistav järk) annab kaupluse administraator kassapidajale üle aparaadi mehhanismi ja rahalaegast lukustava võtme ja kontrollib kassaaparaadi töökorras olekut. Kassapidaja puhastab mehhanismi tolmust, õlitab detailid, kontrollib värvimisseadiseid, paneb aparaati tšekilindi ja kontroll-lindi (viimase otsale kirjutavad tema ja administraator oma allkirja), võrdleb lugejate näidud viimaste sissekannetega ja kirjutab lugeja näidud kassaraamatusse, lööb välja kontrollimiseks null-tšeki, kontrollib kuupäeva ja tšeki järjekorranumbri õigsust ning trükkimise selgust.

Töötamise järk koosneb ostjatelt raha vastuvõtmisest, vinnakute või klaviatuuri (summa, šifrite) seadmisest, aparaadi käivitamisest, summade liitmisest ning tšeki ja vahetusraha andmisest ostjale.

Ostjaga arveldades on kassapidaja kohustatud viima selle operatsiooni läbi sellises järjekorras: 1) vastu võtma ostjalt raha, lugema selle üle, täpselt nimetama saadud summa ja asetama selle raha eraldi ostjale nähtavasse kohta; 2) andma ostjale tagasi temale kuuluva vahetusraha; 3) välja andma kassatšeki ja pärast seda panema raha laekasse. Ostjatele raha tagastamine väljaantud tšekkide järgi toimub kaupluse direktori korraldusel, kes kirjutab selle tšeki esiküljele.

Kassatšeki väljaandmiseks klahvidega aparaadil vajutab kassapidaja klahvid põhjani sellises järjekorras: kümned rublad, rublad, kümned kopikad, kopikad, sektsiooni klahv, tingmärgi klahv; seejärel vajutab ta mootori sisselülitamise klahvile või pedaalile, või käsiaparaadil pöörab käepidet kuni tõkestuseni; tšekitrükkimise mehhanismist väljatulnud tšeki tõmbab kassapidaja välja ja rebib ära.

Vinnakutega aparaatidel toimuvad summa valimise, aparaadi käikurakendamise ja tšeki võtmise operatsioonid samas järjekorras, klahvidele surumise asemel seatakse aga vinnakud vastavate summa lugejate ja šifrimärkide kohale.

Pärast töö lõpetamist (töö lõpetamise järk) valmistab kassapidaja raha ette äraandmiseks, koostab õiendi (vt. allpool) ja annab sularaha üle administraatorile või vanemkassapidajale. Seejärel kaupluse administraator fikseerib kassapidaja juuresolekul rahaliste summeerivate lugejate näidud ja kirjutab need kassaraa-

matusse, võtab aparaadist välja kontroll-lindi, mille trükitud ridade lõppu kirjutab alla koos kassapidajaga, ja suleb aparaadi.

Kassaaparaadi hooldamine. Aparaat tuleb hoida täielikult puhtana. Pärast töö lõpetamist pühitakse aparaadi kesta pehme lapiga. Tööprotsessi ajal peab tšekitrükkimise mehhanism olema suletud, et sellesse ei satuks tolmu. Pärast tööd puhastatakse tšekitrükkimise mehhanism kergelt bensiiniga niisutatud harjaga. Kassaaparaatide tehnilist seisukorda kontrollitakse regulaarselt mehaaniku poolt. Aparaatide remonti teostavad ainult spetsialistid-mehaanikud.

Kassaseadmete varustamine passidega. Igale kassaaparaadile kirjutatakse pass järgmiste andmetega: firma või tootja tehas, klass, mudeli number, aparaadi vabrikunumber, väljalaskeaasta, käitamisviis (käsitsi, mootoriga), mootori iseloomustus (mootori number, võimsus, tiirude arv, voolu liik, pinge), aparaadi juurde kuuluvate esemete loetelu (tööriistad, tagavaraosad, juhendid jne.), kellelt ja millal aparaat saadud, ekspluatatsiooni andmise kuupäev, remondi kuupäev ja kirjeldus (remonti teostanud ettevõte, selle ettevõtte esindaja allkiri).

Rahaliste operatsioonide arvestus

Kassapidaja aruandlus. Pärast tööpäeva (vahetuse) lõppu arvestab kassapidaja-operatsionist kassasissetuleku ja koostab õiendi tema poolt vastuvõetud summa kohta.

Mehaanilisel kassaaparaadil töötav kassapidaja koostab õiendi järgmise vormi kohaselt:

ÕIEND

Kassa nr. ..... aparaadi nr. .....

kassapidaja-operatsionist

sm. .....

Kassa sissetuleku summa minu töövahetuses „.....” ..... 195.....a.
moodustas rbl. ..... kop. ..... (sõnadega) .....

.....

Sealhulgas: sularaha .....
makstud dokumentide järgi .....
kassapidaja allkiri .....
Kuupäev „.....” ..... 195.....a.

Saanud kassapidaja-operatsionisti õiendi, fikseerib kaupluse direkotor (vanemkassapidaja) summeeriva lugeja näidud ja teeb kindlaks kassa sissetuleku. Võrdlemise tulemus — raha puudujääk või ülejääk — fikseeritakse õiendi tagaküljel. Sealsamas märgitakse kassapidajalt vastuvõetud ja sissetulekuna arvestatud summad kaupluse direktori, vanemkassapidaja ja sissetuleku üle andnud kassapidaja allkirjadega.

Raha ülejäägi ilmnemisel kantakse see akti alusel sissetulekuks

ja kassapidaja on kohustatud esitama seletuse ülejäägi tekkimise kohta.

Raha puudujäägi arvestamisel peab kassapidaja esitama puudujäägi summa ulatuses väljamineku dokumendid. Kui selliseid dokumente pole, teostatakse rahaliste laekumiste liitmist kontrollindi järgi, millele on trükitud kõik kassaaparaadil teostatud operatsioonid. Kui rahaliste laekumiste summa kontroll-lindi järgi ühtib kassapidaja poolt antud summaga, siis tekib kahtlus summeeriva lugeja korrasoleku kohta ja selline aparaat antakse kontrollimisele.

Kõigis kauplustes, kus on mehaanilised kassaaparaadid, peetakse kassapidaja-operatsionisti raamatut.

KAUBANDUSETTEVÕTTE KASSAPIDAJA-OPERATSIONISTI RAAMAT

Kassaaparaat .....

Alustatud ..... 195.....a.

Lõpetatud ..... 195.....a.

Kuupäev	Lugeja nr.	Kassalugeja näidud				Sissetuleku summa	Antud üle direktorile (vanemkassapidajale)			Kokku
		töö algul			töö lõpul		sularahas	makstud dokumentidega		
		lugeja näidud	allkirjad					arv	summa	
			kassapidaja	administraatori, direktori või vanemkassapidaja						

Kontrollimise tulemus		Allkirjad päeva (vahetuse) lõpus	
		kassapidaja	administraatori
puudujääk	ülejääk	raha ja tasutud dokumendid andis üle	näidud fikseeris, raha ühes tasutud dokumentidega võttis vastu

Sellist raamatut peetakse kas iga aparaadi või kaupluse kõigi aparaatide kohta. Viimasel juhul eraldatakse iga aparaadi arvestamiseks eri leheküljed. Suurtes kauplustes, kus on palju kassa-

aparaate, peetakse üht raamatut, kuhu iga päev ühele leheküljele tehakse sissekanded kõigi kassaaparaatide lugejate näitude kohta.

Summeeriva lugeja kustutamine (nullidele viimine) toimub kaubandusorganisatsiooni juhataja ja pearaamatupidaja kirjalikul korraldusel. Kohustuslikus korras toimub lugeja kustutamine 1. jaanuariks kaubandusorganisatsiooni esindaja juuresolekul. Lugeja nullidele viimise kohta koostatakse akt kahes eksemplaris, millest üks antakse kaubandusorganisatsiooni raamatupidamisele.

AKT KASSAAPARAADI SUMMEERIVA LUGEJA NÄITUDE NULLIDELE VIIMISE KOHTA

Komisjon koosseisus: kõrgemalseisva organisatsiooni esindaja .....
tõend nr. ..... „.....“ ..... 195.....a. direktor .....
..... vanemraamatupidaja ..... sektsiooni (osakonna) juhataja ..... vanemkassapidaja .....
teostas kassaaparaadi nr. ..... tehas (firma) .....,
väljalaske aasta ..... lugeja üleviimise nullidele lugejate näitudega ..... rbl. ja ..... kop. (sõnades) .....
Alus: .....
.....
Allkirjad: .....

Summeerivate lugejate nullidele viimise võtmed (otsvõtmed) hoitakse kaubandusorganisatsiooni raamatupidamise seifis. Kaugetes kohtades asuvates kauplustes võivad need võtmed olla hoiul kaupluse materiaalselt mittevastutava direktori käes. Kõik ülejäänud kassaaparaatide võtmed asuvad kaubandusettevõtte administratsiooni käes.

Ruloonkassaga töötav kassapidaja-operatsionist peab igapäevast ruloonmarkide arvestust järgmise vormi kohaselt:

ANDMED RULOONKASSA NR. ..... SISSETULEKU KOHTA
„ “ ..... 195.....a.

Talongide nominaalväärtus	Talongi nr.		Kulutatud talongide arv	Summa
	töö algul	töö lõpul		

Need andmed koostab kassapidaja kahes eksemplaris, millest üks koos sularaha, ruloonide jäägi ja tõendavate dokumentidega antakse ära kaupluse direktorile või vanemraamatupidajale, võttes selle kohta allkirja teisele eksemplarile.

Operatsioonikassa andmete õigsust kontrollib kaupluse direktor

(vanemkassapidaja), võrreldes neid tööpäeva või vahetuse kaubakäibega. Selleks arvestatakse kokku müüjate tšekioradelt võetud kasutatud ruloonmargid.

Ruloonmarke antakse kauplusele välja kaubandusorganisatsiooni direktori (juhataja) ja pearaamatupidaja kirjalikul korraldusel. Neid hoitakse kaupluse peakassas; materiaalset vastutust nende eest kannab vanemkassapidaja või tema puudumisel kaupluse direktor. Operatsioonikassade kassapidajaile antakse ruloonmarke välja kahes eksemplaris kirjutatud saatelehega. Saatelehe üks eksemplar antakse kaupluse raamatupidamisele, teine jääb marke välja andnud töötajale.

Ruloonmarke säilitav töötaja koostab iga päev aruande nende markide liikumise kohta järgmise vormi alusel:

PÄEVANE ARUANNE NR.

kassa ruloonmarkide liikumise kohta „.....“ .....195.....a.

Kellelt saadud ja kellele väljastatud	Dokument		Üldsumma nominaalväärtuses	Sellest kupüüride järgi			
	nr.	kuupäev		1 kop.	3 kop.	5 kop.	jne.
Jääk							
Sissetulek							
.....							
Kokku ilma jäägita							
Kokku jäägiga . .							
Kulutatud							
.....							
Kokku . . .							
Jääk							
Kokku jäägiga . .							

Lisa ..... dokumenti

Materiaalselt vastutav isik (allkiri)

Aruande koos dokumentidega vastu võtnud ja kontrollinud

Vanemraamatupidaja (allkiri)

Kauplustes, kus rahalised arvlemised ostjatega toimuvad müüjate poolt väljakirjutatud tšekkide järgi, arvutatakse tööpäeva lõpul kokku kassa ja osakondade (sektsioonide) sissetulek ja koostatakse selle kohta akt järgmise vormi kohaselt:

AKT

MÜÜDUD KAUPADE TŠEKKIDE KOKKUARVUTAMISE KOHTA

Kaupluse nr. ..... sektsioonide järgi

Jrk. nr.	Sektsioonide, osakondade nimetus	Kokkuarvutamise andmed				Vahe		Allkirjad	
		sektsioonil		kassal					
		rbl.	kop.	rbl.	kop.	rohkem	vähem	materiaalselt vastutavate isikute	kassapidajate

Kasutatud kontroll-lindid jäävad kaupluse direktori juurde, kasutatud kassatšekid ja ruloonmargid — materiaalselt vastutava isiku (kaupluse osakonna või sektsiooni juhataja) juurde üheks kuuks pärast kaubaliste materiaalsete väärtuste inventeerimist. Neid hoitakse plommitult või pitseeritult. Kui inventeerimisel on kindlaks tehtud puudujääk, siis hoitakse kontroll-lindid, kasutatud kassatšekid ja ruloonmargid alal asjaolude lõpliku selgitamiseni. Pärast säilitamise tähtaja möödumist antakse need dokumendid utiiltooraine varuvaile organisatsioonidele.

Rahalise sissetuleku üleandmine. Rahaline sissetulek, välja arvatud ettevõtte kassa sularaha jäägi limiit ja Riigipanga poolt kehtestatud normidega kulutamiseks lubatud summa, tuleb üle anda Riigipanka.

Selleks avavad Riigipanga osakonnad ja kontorid kassasid ja inkasseerimispunkte kaubandusettevõtete sissetulekute vastuvõtmiseks.

Kassapidaja on kohustatud iga päev sissetuleku üle andma Riigipanga kassasse või inkasseerimispunkti, kes annavad temale selle kohta kviitungi. Kviitungid antakse koos aruandega üle kaubastu või kaupluse raamatupidamisele.

Suurtes linnades võtavad sissetuleku kauplustelt vastu Riigipanga inkassaatorid. Kaupluse tööpäevadel saabub kindlaksmääratud tunnil kauplusse inkassaator ja võtab kassapidajalt lukustatud ja plommitud pauna rahaga ja kviitungi kolmes eksemplaris, milles on märgitud: kaupluse nimetus, kviitungi väljakirjutamise kuupäev, selle järjekorranumber, Riigipanga osakonnas oleva arvelduskonto number, selle konto valdaja nimetus ja üleantav summa. Selle kviitungi üks eksemplar pannakse rahapauna, teine antakse inkassaatorile ja kolmas, inkassaatori allkirjaga, jääb kauplusse. Samal ajal annab inkassaator kassapidajale järgmiseks korraks tühja rahapauna.

Sissetulekute kogumiseks kioskitest, paviljonidest ja kandelaudadelt luuakse kaubandusorganisatsioonide juures või suure kaupluse juures koondkassad, kes annavad kogutud sissetuleku Riigipanka.

Sellistes kohtades asuvad kauplused, kus pole Riigipanga asutusi ja kaubandusorganisatsioonide koondkassasid, kannavad sissetuleku posti teel üle Riigipanga osakonda kaubandusorganisatsiooni arvelduskontole.

IX peatükk

MÜÜJA TÖÖKOHA ORGANISEERIMINE

Kaupade, inventari ja tööriistade töökohale paigutamise printsiibid

Kaupade, kaubandusliku inventari ja tööriistade paigutus müüja töökohal peab kindlustama müüjale normaalsed töötingimused, soodustama kõrget töötootlikkust, looma ostjatele suurimaid mugavusi ja aitama kaasa kaupade säilimisele.

Kaupade töökohale õigesti paigutamiseks on vaja eelnevalt kindlaks määrata töökoha vajalikud mõõtmed ja selle eri osade tähtsus kaupade paigutamisel, tundma õppida vastavate kaupade nõudmise iseärasusi, arvestada töökohale paigutatavate erinevate kaupade hulka ja nende omavahelist mõju. Pärast seda tuleb koostada kaupade töökohale paigutamise plaan.

Põhiliseks kaupade paigutamise süsteemi mõjutavaks teguriks on töökoha suurus. On kindlaks tehtud, et müüja väsib märgatavalt vähem ja väljastab kaupu kiiremini, kui kaubad on asetatud 50—180 sm kõrgusele põrandast ja 150—165 sm laiuselt (müüja käte ulatuse piirides). Need piirid moodustavad töökoha keskosa, kuhu asetatakse kõige minevamad kaubad, inventar, müüja tööriistad (kaalud, vihid, noad jm.) ja pakkimismaterjal. Praktiliselt on müüja töökoha pikkus 2—2,5 m ja kõrgus 210 sm. Horisontaalsuunas paigutatakse väljapoole keskosa harvemini nõutavad kaubad; põrandast kõrgemal kui 150 sm asuvatele riiulitele paigutatakse kaupade väljapanek, madalamale kui 50 sm — varud.

Kaupade asetamisel töökohale juhindutakse järgmistest põhinõuetest:

1) igale kaubale määratakse alaline kindel koht letil või kapi riiulil;

2) iga kauba liik ja sort paigutatakse eraldi, segamata neid teiste liikide ja sortidega, võttes seejuures arvesse nende nõudmise iseärasusi ja mahtu;

3) töökohal olevate kaupade hulk peab kindlustama häireteta müümise;

4) kahjulikult üksteisele mõjuvad kaubad isoleeritakse. Tuleb luua tingimused, mis aitavad säilitada kaupade omadusi ja kvali-

teeti, sõltumata väliskeskkonna (temperatuuri, niiskuse, tolmu jne.) mõjust;

5) on vaja kindlustada kaupade hea näitamine.

Kaupade paigutamine töökohale nimetatud põhimõtete alusel aitab kiirendada kaupade väljastamist ja parandada ostjate teenindamist. Kaupade kiire väljastamine ei tõsta üksnes müüja töötootlikkust, vaid hoiab kokku ka ostjate aega kauba ostmisel.

Kaupu paigutades tuleb lähtuda sellest, et müüja ei teeks müügi juures liigseid liigutusi, asjatuid käike jne. Sellel eesmärgil asetatakse sagedasti nõutavad kaubad müüja käeulatusse. Koos nõutavad ja kaasuva nõudmisega kaubad asetatakse kõrvuti.

Vaatlemiseks väljapandavad kaubad tuleb asetada nii, et ostjad neid hästi näeksid. Need kaubad asetatakse letile, seinaäärse sisustuse ülemistele riiulitele ja kaupluse sisevitriinidesse. Kaupade töövaru asetatakse leti alla, seinaäärse sisustuse keskosasse ja leti sellesse osasse, mis pole koormatud inventari, abimaterjalide ja väljapandud kaupadega. Mõnede kaupade, näiteks leiva, mõnede gastronoomiakaupade ja kondiitritoodete, parfümeeria, tekstiilkaupade jne. juures on kauba väljapanek samal ajal ka töövaruks.

Kaubandusliku inventari ja tööriistade paigutus töökohal peab kindlustama müüjale suurima liigutuste kokkuhoiu kauba lõikamisel, mõõtmisel ja kaalumisel.

Kaalud seatakse letile keset töökohta, otse müüja ette; lahtisel töökohal on otstarbekohane asetada kaalud leti süvendisse selliselt, et kaalukausid ainult pisut ulatuvad letiplaadist kõrgemale. See hõlbustab tunduvalt müüja tööd, eriti kogukate ja raskete kaupade väljastamisel.

Vihtide komplekt asetatakse kaaludest vasakule, tšekivarras — paremale. Sellise paigutuse juures võtab müüja parema käega tšeki, vajutab selle tšekivarda otsa, asetades samal ajal vasaku käega vihid kaalukausile. Lõikamis- ja teised tööriistad (kahvlid, labidad, näpitsad jne.) asetatakse müüjast paremale. Ettevalmistatud pakkimismaterjal — vasakule. Pakkimismaterjali varud ja tagavara-tööriistad hoitakse leti riiulil.

Töökoha õigel organiseerimisel on saavutanud suurt edu ostjate eeskujuliku teenindamise brigaadid ja kauplused. Ostjate eeskujuliku teenindamise brigaadide loomise algataja seltsimees T. D. Korovkini jt. töökoha organiseerimise kogemusi kirjeldatakse allpool.

Töökohtade täiendamine kaupadega

Töökohtade täiendamine kaupadega toimub enne kaupluse avamist või pärast sulgemist. Kui mõningaid kaupu nõutakse päeva jooksul rohkem kui neid on töövarus (leiba, köögivilja, liha jm.), siis toimub töökoha täiendamine nendega ka müügi ajal.

Kõige levinenumaks viisiks töökohtade täiendamisel on kau-

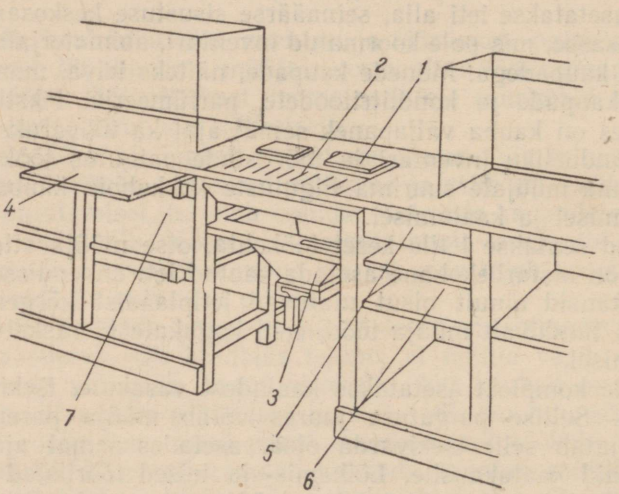
pade kohaletoomine korvidega, kastidega, kandeplaatidel ja kandikutel, kandes neid käsitsi või vedades käsikärudel.

Kauplustes, kus müügisaal on vahetus ühenduses abiruumiga, on vaja kasutada seinast läbi ulatuvaid ja pöörlevaid kappe, kappe väljakallutatavate salvedega, punkreid.

Kaupade toomiseks keldrites asuvatest abiruumidest kasutatakse tõstukeid, mille abil kaup saadetakse otse müüja töökohale.

Pagaritoodete müüja töökoha organiseerimine

Leivaosakonna sisustus, inventar ja tööriistad. Leiba müüvates kauplustes kasutatakse töökohtade sisustamist sm. Sadojani meetodil. See sisustus võimaldab tunduvalt tõsta müüja tööjõudlust ja parandada ostjate teenindamist.

Joonis 69. Leivamüügi lett (müüja poolt vaadatuna):
1 — kaalud, *2* — restikujuline leivalõikelaud, *3* — leivapuru koguja, *4* — väljatõmmatav laud, *5* — rahalaegas, *6* — pakkimispaberi riiul, *7* — leivariiulid

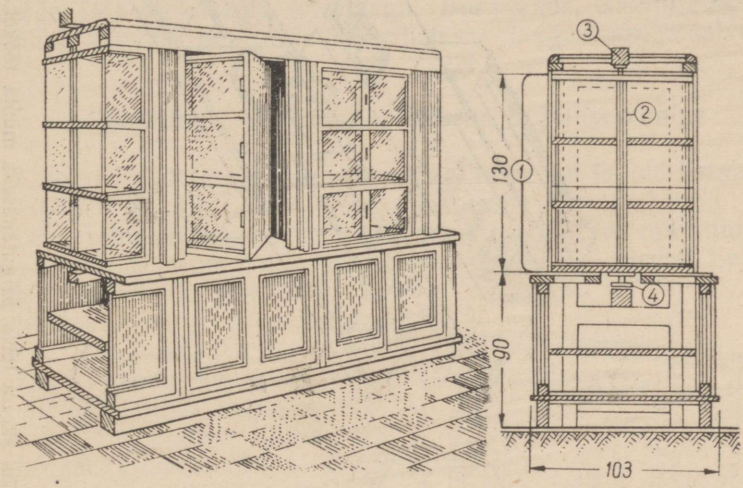
Letile (joonis 69) tehakse väljalõige kaalude jaoks, kusjuures kaalukausid ulatuvad üle letiplaadi mitte üle 1 sm. Lauda, millele kaalud on asetatud, võib võtta välja ja puhastada purust ja tolmust. Letiplaati on sisse lõigatud pikilõigetega restlaud. Kaalude ja leivalõikamise laua alla seatakse leivapurukoguja (kast leivapuru jaoks). Kaaludest vasakul pool on väljatõmmatav laud lisatükkide jaoks, paremal pool asuvad rahalaegas ja pakkimispaberi riiulid.

Veel täiuslikum on kangnoaga varustatud lett. Letiplaati on tehtud noa jaoks sisselõige, mille alla seatakse leivapurukoguja; leivalõikamise laud puudub. Tükiviisi müüdavate pagaritoodete jaoks

kasutatakse klaaspiirdega lette või teiste lettidega ühele joonele asetatud vitriinlette.

Leivakappides kaetakse vaheriiuli pind linoleumi või marmoriga. Kapi ülaosasse seatakse kaks riiulit, alumisse üks riiul 50 sm kõrgusele põrandast. Kapil on lükanduksed: ülaosas — klaasitud, alaosas — kinnised. Värvilõhna leivale kandumise tõttu ei lubata kapi riiuleid värvida.

Töökohtadele, mille taga asub abiruum, seatakse kapid, millede ülaosa tagumine sein on asendatud ustega. Uste kaudu toimub leiva paigutamine töökohale. Kasutatakse ka pöörlevat kahepoolset kappi (joonis 70). Selle kapi üks pool on saali poole, teine abiruumi

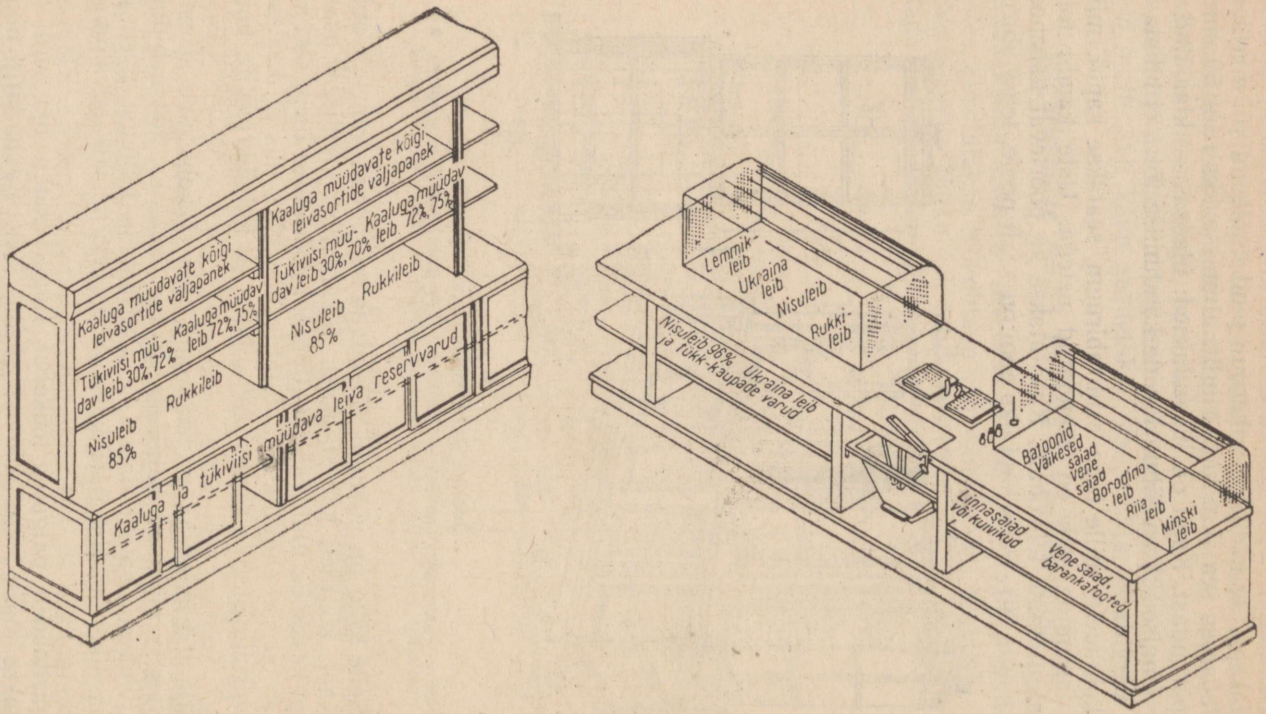
Joonis 70. Pöörlev leivakapp:

Vasakul — üldvaade; paremal — läbilõige: *1* — ülemine pöörlev kapiosa, *2* — metallist telg, mille ümber kapiosa pöörleb, *3* ja *4* — kuullaagrid

poole. Selle tõttu on võimalik täiendada sortimenti vahetult abiruumist. Kapp koosneb kahest osast: liikumatust alumisest osast ja läbi kapi keskkoha ulatuval metallvardal pöörlevast ülemisest osast. Alumisse osasse ehitatakse läbiulatuvad riiulid, mis täidetakse leivaga abiruumist, või laekad barankade ja kuivikkringlite hoidmiseks.

Müüja tööriistadeks on leivanuga (kui töökoht pole sisustatud kangnoaga), näpitsad saiakeste jaoks; inventar koosneb kandelauast väikeste saiade jaoks, käsiharjast ja kühvlist puru jaoks ning harilikel lettidel harilikust või restikujulisest leivalõikamise lauast.

Pagaritoodete paigutus töökohal. Pagaritoodete iga sordi jaoks määratakse tööks kõige sobivam alaline koht. Kaalu järgi müüdav leib peab asuma müüja ligidal, et poleks vaja teda kaugelt kanda, tõsta või alla võtta ülemistelt riiulitelt. Väikesed saiad asetatakse

Joonis 71. Näitlik skeem leiva paigutamiseks müüja töökohal

välja letile. Näitlik leiva töökohale paigutamise skeem on kujutatud joonisel 71.

Kaalu järgi müüdav leib laotakse kapi riiulitele küliti või püsti. Küliti lubatakse laduda mitte üle kahe rea, püsti — mitte üle ühe rea. Iga leivasordi näidised on vaja poolekslõigatult asetada letile, lõikepinnaga ostja poole, et oleks näha, kuidas leib on küpsetatud, millisest jahust valmistatud jne.

Pagaritooted laotakse riiulitele ühes reas. Nöörile aetud barankad ja bublikud ning kuivikud asetatakse väljapanekuna riiulitele virnadena või sammastena, kasutades toeks sõrestikku. Lahtised barankad ja kuivikkringlid, samuti kuivikud pannakse välja vaaside ja sellekohaste korvidega. Barankade, kuivikkringlite ja kuivikute töövaru paigutatakse erilistesse laegastesse ja salvedesse.

Kondiitritoodete müüja töökoha organiseerimine

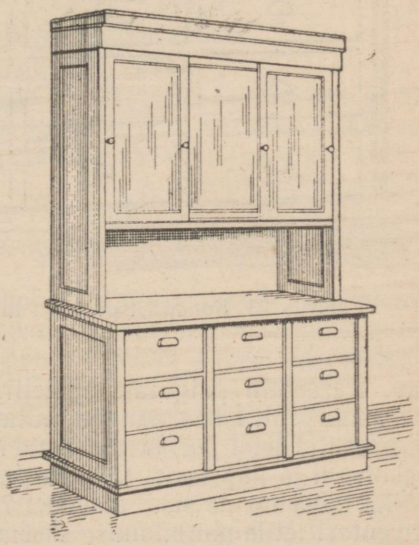
Kondiitritoodete osakonna sisustus, inventar ja tööriistad. Kondiitritoodete müügil kasutatakse sisustusena lette ja kappe.

Lett valmistatakse puust, selle plaat marmorist, marbliidist või kaetakse linoleumiga; välisäärele seatakse klaasist piirded. Leti seespoolsel küljel on laekad kaalu järgi müüdavate kondiitritoodete varude jaoks.

Kapp nende kaupade jaoks on puhveti tüüpi, alaosas laegastega ja ülaosas klaasitud riiulitega (joonis 72). Seda kappi kasutatakse ka bakaalkaupade jaoks. Kapi kõrgus on 210 sm (karniisita), laius ülaosal — 45 sm, alumisel — 60 sm. Kõige ülemine riiul asub mitte kõrgemal kui 1,8 m.

Mõnel juhul asendatakse seinaäärsed kapid mitmesuguses suuruses riiulitega, mis on paigutatud kappidega vaheldumisi. Neile riiulitele pannakse välja originaal-vabrikupakendites kondiitritooted.

Kiiresti riknevate kondiitritoodete (kookide, tortide) säilitamiseks seatakse üles külmutuskapid.

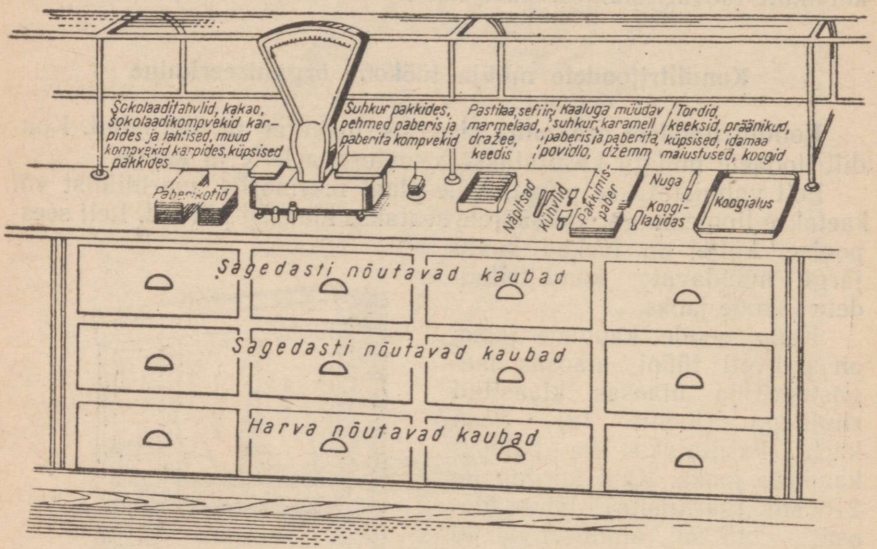
Joonis 72. Kapp bakaalkauba ja kondiitritoodete jaoks

Kondiitritoodete väljastamisel kasutatakse koogilabidaid, pirukaja saiakeste näpitsaid ning puu-, metall- või sarvkühvleid. Kühvleid peab töökohal olema vähemalt kolm, mahuga 500, 250 ja 100 g.

Kompvekkide väljapanemiseks kasutatakse vaase või klaasanumaid, kookide ja pirukate jaoks kandikuid ja kandeplaate.

Kondiitritoodete paigutus töökohal. Toodete nimetuste ja liikide, samuti pakendite värvuste mitmekesisus loob soodsad võimalused kondiitritoodete väljapanekute kunstiliseks kujundamiseks. Letil asetatakse kompvekid „siilina" vaasidesse, kaalu järgi müüdavad küpsised pannakse vaasidesse ja punutud korvidesse „ringidena", šokolaad — mitmesuguste kujunditena (pöörisena, siksakina, tähekujuliselt). Koogid, tordid, keeksid ja biskviidid asetatakse lahtiselt.

Keeksid, rullbiskviit, kaalu järgi müüdav tort „puuhalg" lõigatakse lahti ja asetatakse kandikule nii, et ostjale oleks lõikepind näh-

Joonis 73. Kondiitritoodete ja inventari letile paigutamise skeem

tav. Karamelli paigutatakse letile kinnistes klaasvaasides. Vaasid kaetakse pealt klaaskaanega, millele omakorda asetatakse keediseid, džemme ja teisi purkides olevaid kaupu, samuti karpides kompvekke, šokolaadi ja küpsiseid. Osa karpe pannakse välja lahtiselt, et ostja võiks näha nende sisu. Joonisel 73 on näidatud kondiitritoodete ja inventari letile paigutamise skeem.

Karamelli ja teiste kaalu järgi müüdavate kompvekisortide töövaru paigutatakse lettide ja kappide laegastesse. Kookide, tortide ja teiste kiiresti riknevate kondiitritoodete varu tuleb suvisel ajal hoida külmutuskappides.

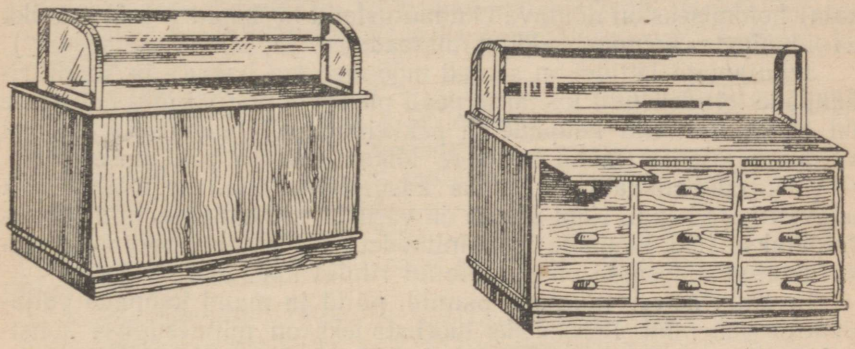
Halvaa ja mitmesugused kreemid asetatakse kapi vaheriiulile. Sellised kaubad, nagu pakkides küpsised, karpides kompvekid,

kakao jt., asetatakse originaalses vabrikupakendis kapi kõrgematele riiulitele. Nende kaupade müügivaru asub harilikult kapi või leti alumistel riiulitel.

Bakaalkaupade müüja töökoha organiseerimine

Bakaalkaupade osakonna sisustus, inventar ja tööriistad. Sisustus bakaalkaupade müügiks koosneb lettidest ja kappidest.

Lett (joonis 74) valmistatakse 90 sm kõrge ja 85 sm lai, klaaspiirde kõrgus on 45 sm.

Joonis 74. Bakaal- ja kondiitritoodete lett

Müüja poolel asuvad letis laekad kaubavarude hoidmiseks ja väljatõmmatav laud kauba pakkimiseks. Müüja on varustatud kühvlite komplektiga puistkaupade jaoks: kaks kühvlit mahuga 1 kg, kaks — mahuga 500 g, kaks — 250 g ja üks — 100 g, samuti makaronikühvlitega. Taimeõli kallatakse 16—20 l mahutavusega, aluspannile seatud paaki. Õli kallatakse ostja nõusse kruuside ja õhusoonega lehtrite abil.

Bakaalkaupade paigutus töökohal. Bakaalkaupade sortimendis on palju raskeid, kogukaid, määrivaid, tolmavaid ja üksteise suhtes kahjulikult mõjuvaid kaupu. Seepärast tekitab nende õige paigutamine töökohale teatud raskusi.

Valmiskaalumata jahu ja tangud on tolmavad kaubad ja asetatakse muudest bakaalkaupadest eraldi. Kastides olevad makaronitooted paigutatakse leti siseriiulitele.

Kõik kaalu järgi müüdavad puistkaubad (jahu, tangud, suhkur, sool jne.) asetatakse näitamiseks letile klaasiga kaetud klaaskarbikestes või kaanetatud klaaspurkides. Nende kaupade müügivaru asub lahtiselt salvedes.

Kõrvallõhnu kergesti vastuvõtvad tubakatooted ja tee pannakse kapi klaasustega sektsioonidesse. Vürtsid — pipar, nelk, kaneel, loorberilehed — ja teised tugevasti lõhnavad kaubad paigutada eemale teest ja teistest kõrvallõhnu kiirelt külgevõtvatest kaupadest.

Taimeõli kui määriv kaup tuleb teistest kaupadest isoleerida ja paigutada töökoha äärmisesse osasse.

Fasseeritud ja tükiviisi müüdavate bakaalkaupade — toidukontsentraatide, sinepi, seebi jm. — väljapanek ja müügivaru asetatakse harilikult kapiriiulitele.

Veinide ja gastronoomiakaupade müüja töökoha organiseerimine

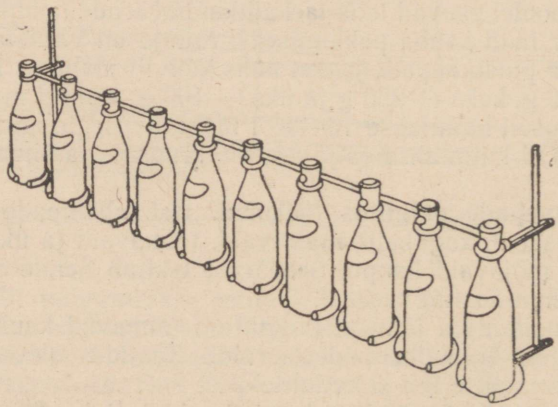
Gastronoomiaosakonna sisustus, inventar ja tööriistad. Gastronoomiakaupade (välja arvatud suitsuvorst ja külmalt suitsutatud kala) hoidmiseks on nõutavad külmutusletid ja -kapid (vt. V peatükk „Toiduainete kaupluste külmutusseadmed ja külmutussisustus").

Jahutamata lettidel on samad mõõtmed kui bakaal- ja kondiitrikaupade lettidel. Lett kaetakse pealt pleki või marmoriga. Leti sisse on ehitatud riiulid kaupade ja pakkematerjali hoidmiseks, samuti väljatõmmatavad lauad kaupade lõikamiseks ja pakkimiseks.

Gastronoomiakaupade jaoks kasutatakse standardmõõtmetega puhvetitüüpi kappi. Kapi ülaosa on varustatud riiulitega, millele korraldatakse tükk-kaupade ja veinitoodete väljapanek; lükand-ustega varustatud alaosasse on paigutatud riiulid kaubavarude jaoks.

Inventariks on vaagnad, pannid, pütid ja muud kaupade väljapaneku vahendid. Põhilisteks tööriistadeks on mitmesuguse konstruktsiooniga noad, mille kirjeldus on toodud peatükis VII.

Veinide ja gastronoomiakaupade paigutus töökohal. Veinid, viin, nalivkad ja nastoikad asetatakse letile ja kapiriiulitele etikettidega

Joonis 75. Letipealne alus veini- ja viinatoodete väljapanemiseks

ostja poole; väljapandud kaubad on samaaegselt ka müügivaruks. Veinid paigutatakse ülemistele ja keskmistele riiulitele ligikaudu järgmises korras: kuivad, magusad, kanged veinid, nastoikad, nalivkad, viinatooted. Letile ja kapi alumistele riiulitele müüja lähedale asetatakse kõige sagedamini nõutavad veinisordid. Veinide välja-

panekut võib luua spetsiaalse leti külge kinnitatud rõngastega metallaluse abil (joonis 75). Pudelid asetatakse kaelaga ülemisesse rõngasse ja põhjaga alumisesse poolrõngasse.

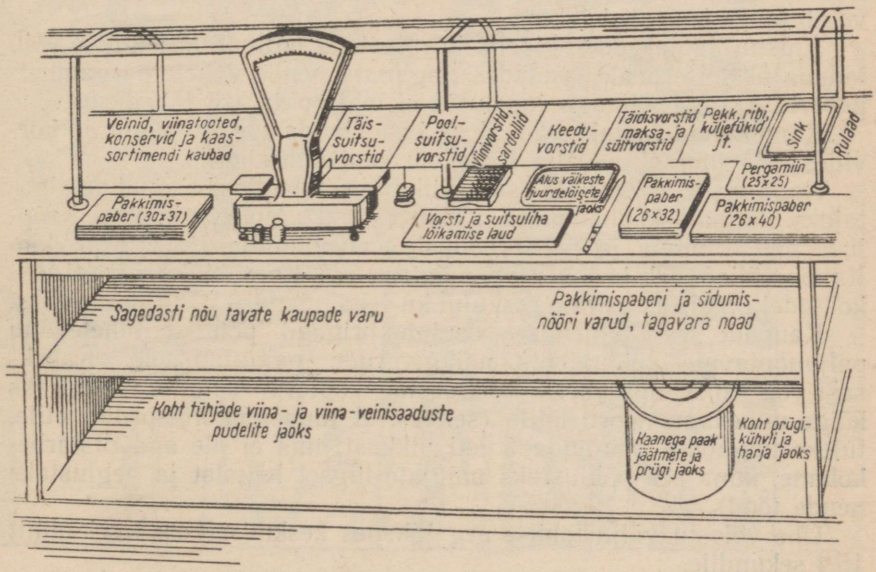
Lihagastronoomiakaubad — vorstid, singid, viinivorstid, sardellid, süldid ja kulinaartooted (praetud haned, kanad jm.) — pannakse välja vaagnatel väiksemates kogustes letile. Vorst asetatakse letile põigiti, lõikepinnaga ostja poole. Rõngastes keeduvorste ei tohi asetada kõrgesse virna, kuna nende kokkupuutekohtades tekivad heledad, valged vöödid — lamatised. Sink ja suitsulihatooted (karbonaad, ribi, peekon) paigutatakse samuti lõikepinnaga ostja poole. Suitsuvorstid asetatakse letile vaagnatele virna. Nende kaupade väljapanek on ühtlasi müügivaruks. Lihagastronoomia hoitakse külmutuskapis.

Kalagastronoomiakaubad — suitsutatud, vinnutatud ja kuivatatud kalakaubad — asetatakse letile virna, peadega ostja poole. Osa kalagastronoomiakaupu — balõkid jm. — riputatakse kappi konksudele, kusjuures alumine osa mähitakse pärgamentpaberisse rasva väljaimbumise takistamiseks.

Heeringad laotakse ridadena, seljad ülespoole, fajanss- või puuanumatesse. Igasugune kalamari pannakse välja kaantega kaetud klaaspurkides.

Kalakonservide väljapanek seatakse mitmesuguse kujuga püramiididena kappi või letile, letile asetatakse ka väike müügivaru.

Gastronoomiakaupade ja inventari paigutus letile on skemaatiliselt kujutatud joonisel 76.

Joonis 76. Veinide ja gastronoomiakaupade ning inventari letile paigutamise skeem (müüja poolt vaadatuna)

Piimaosakonna sisustus, inventar ja tööriistad. Jahutamata letid ja kapid piimakaupade jaoks valmistatakse standardmõõtmetega. Seinaäärse sisustusena kasutatakse puhvetitüüpi marmorriiulitega kappe, samuti spetsiaalseid vanne piimanõude jaoks ja toobreid hapupiimasaaduste ja sulatatud või hoidmiseks. Vanni kõrgus on 76 sm, pikkus 1,5 m ja laius 64 sm. Vannide kohale seina külge kinnitatakse riiulid kaupade väljapanekuks.

Või ja hapupiimasaadused asetatakse külmutuskappidesse ja -lettidesse.

Piimakaupade müüja töökoht peab olema varustatud võinugadega (2 tükki), juustunugadega (2 tk.), puulabidatega sulatatud või ja kohupiima jaoks ning tünnide puhastamiseks. Kui müügil on piima- ja munapulbrit, siis kasutatakse väikesi kühvleid. Piima mõõtmine ja selle valamine nõusse toimub 1, 0,5 ja 0,25 l mahutavusega mõõtudega, kasutades õhusoonega lehtreid; piima ja hapukoort segatakse vispliga; hapukoort tõstetakse kulbiga. Kanamune valgustatakse läbi ovoskoobi abil.

Piimasaaduste asetus töökohal. Piimasaadused — piim, hapukoor ja kohupiim — asetatakse töökohal vannidesse paigutatud piimanõudesse ja toobritesse. Pudelites pastöriseeritud piim, kefiir ja rõõsk koor pannakse kapi riiulitele.

Piimagastronoomiakaubad — või, juustud ja igasugused hapupiimasaadused — asetatakse letile ja kapi vaheriiulile. Võikangid tuleb asetada teistest kaupadest kaugemale, arvestades seda, et või võtab külge kõrvalisi lõhnu.

Juustud laotakse kangidena ja ratastena letile. Suuri juuste võib laduda üksteise peale, asetades tingimata nende vahele pärgamentpaberit. Terava lõhnaga juustusid ei tohi hoida või läheduses.

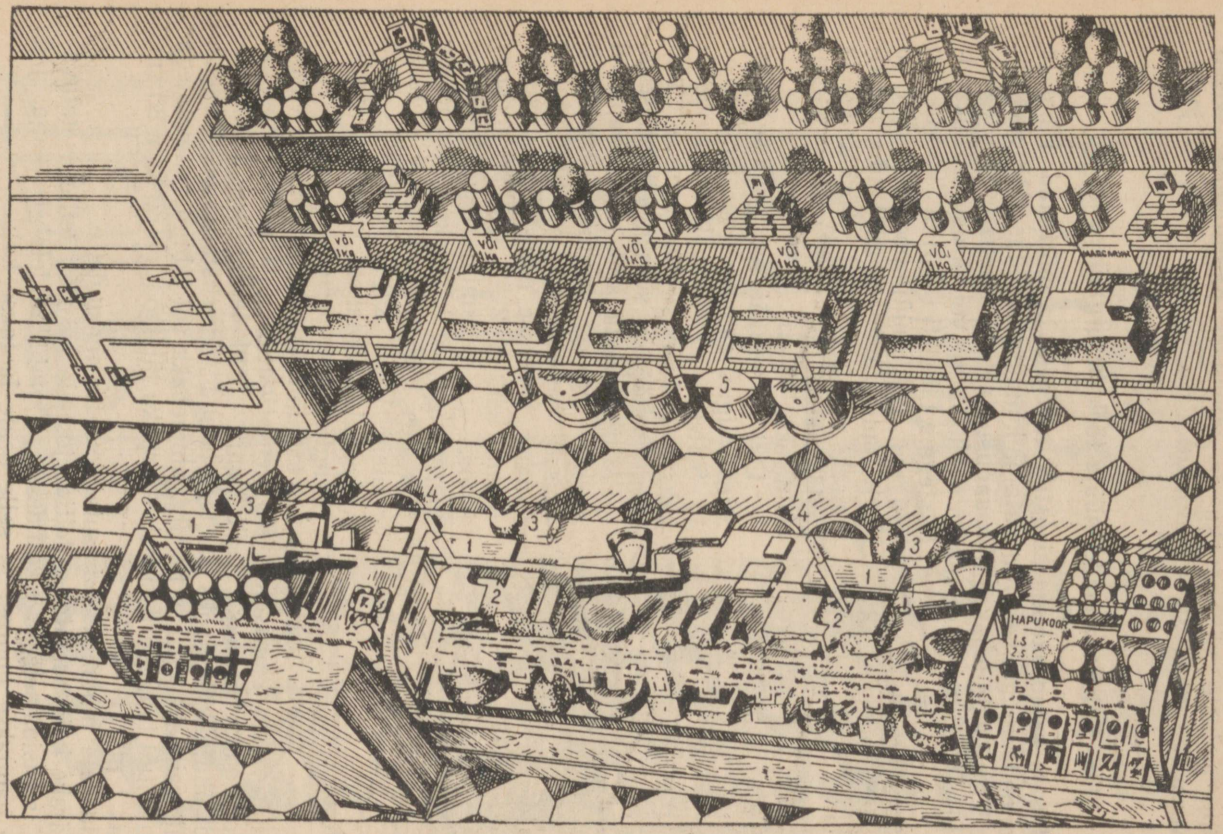
Kanamunad laotakse auklikele kandelaudadele või punutud korvidesse ja pannakse välja letile või kapi vaheriiulile.

Nagu teada, oli ostjate eeskujuliku teenindamise brigaadide algatajaks riiklikus kaubanduses „Gastronoomi" Moskva kontori kaupluse nr. 31 piima ja piimasaaduste vanemmüüja I. D. Korovkin. Kauba väljapanek ja inventari paigutus sm. Korovkini brigaadi töökohtadel on üheks ostjate eeskujuliku teenindamise põhitingimuseks.

Kaupade väljapanemisel osutab brigaad põhilist tähelepanu paljunõutavate toiduainete müügivarude paigutamisele. Kaheksast võisordist, mis varem kõik asetati kapi vaheriiulile, toodi kaks kõige minevamat sorti letile (selleks, et tuua kõik võisordid letile, tuleks tunduvalt suurendada leti pikkust, mis ei ole aga otstarbekohane, kuna see põhjustaks müüjate liigset käimist ja aeglustaks nende tööd).

Ühe võiostu väljastamise aeg lühenes keskmiselt 22,5 sekundilt 15,4 sekundile.

Juustu väljapanemisel lähtutakse samast printsiibist: 2 enamminevat sorti on asetatud letile, kuna ülejäänud on jäetud kapi vahe-

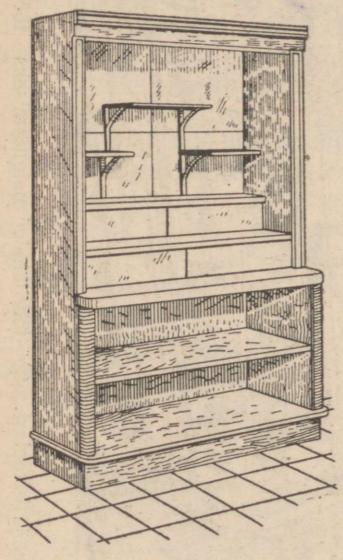
Joonis 77. Skeem kaupade väljapaneku ja inventari ning tööriistade paigutamiseks töökohale sm. Korovkini meetodil:
1 — lõikelaud, *2* — sagedasti nõutavad võisordid, *3* — sagedasti nõutavad juustusordid, *4* — sagedasti nõutavad hapukoore, kohupiimamassi ja sulatatud või sordid, *5* — samade kaupade harva nõutavad sordid

riiulile. Letile on paigutatud samuti nõud hapukoore ja kõige sagedamini nõutavate sulatatud või sortidega. Üldkokkuvõttes vähenesid mittetootlikud ajakulutused brigaadis 20% võrra.

Piimasaaduste väljapaneku ja inventari paigutamise skeem sm. Korovkini meetodil korraldatud töökohal on näidatud joonisel 77.

Liha- ja kalakaupade müüja töökoha organiseerimine

Liha- ja kalaosakonna sisustus, inventar ja tööriistad. Liha- ja kalakaupade müümiseks on vajalik külmutussisustus. Mittejahutatavate lettide kate tehakse lihasaaduste jaoks marmorist. Sellele seatakse klaasvitriin, mis on müüja poolt lahtine või varustatud lükandustega. Lihaleti vitriini kõrgus on 45 sm. Leti müüja-poolsel küljel on väljatõmmatavad lauad kauba pakkimiseks ning riiulid tööriistade ja pakkematerjalide tagavara paigutamiseks.

Joonis 78. Lihakapp

Leti ja seinaäärse sisustuse vahelises käigus asuvad liharaiepakud.

Selleks, et lihapakud ei takistaks läbikäimist, asetatakse nad mõnikord 25 sm sügavuselt leti sisse.

Mittejahutatavatel lihakappidel (joonis 78) on järgmised konstruktiivsed iseärasused: alumine laiem kapiosa kaetakse marmoriga; astmelisena tehtud, 2—3 riiulist koosnev ülaosa ja tagumine sein kaetakse marmoriga või kahhelkivi plaatidega. Mõnedes konstruktsioonides ei tehta riiuleid kogu kapi pikkuselt, vaid vahepeale seatakse konksud metslindude näitamiseks.

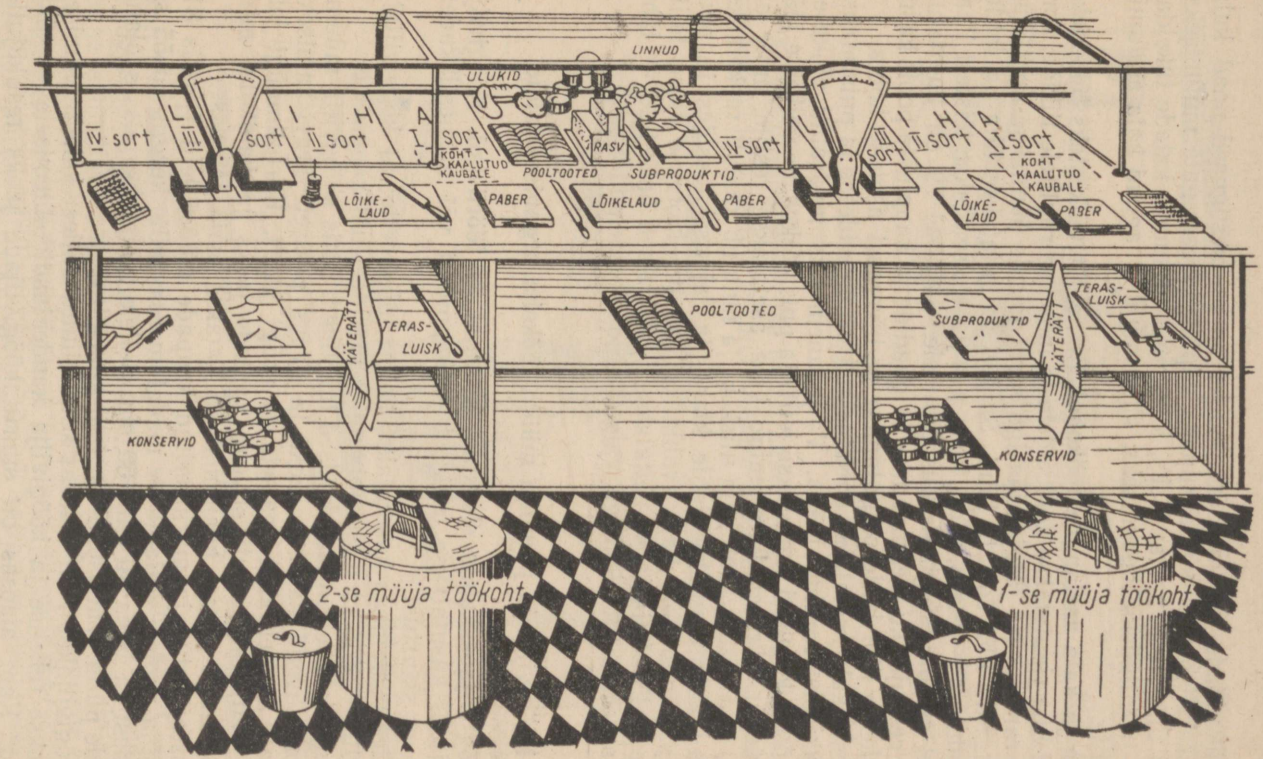
Lihamüüja töökoht tuleb varustada järgmiste tööriistade ja inventariga: 2 lihakirvest, komplekt lihanuge, liharaiepakk, lihalõikamise laud letil, plaadid lahtilõigatud lihatükkide jaoks ja terasluisud lõikeriistade teritamiseks.

Liharaiepakk on kas harilik tammepakk või tehtud raudvitstega kokkuseotud tammeprussidest. Raiepaku läbimõõt on 60 kuni 80 sm, kõrgus 1 m.

Eluskala müümiseks kasutatakse akvaariumlette.

Värske kala asetatakse lettide joonele või risti letile asetatavatesse spetsiaalsetesse vannidesse. Vannid täidetakse jääga, jää peale pannakse puurest ja selle peale laotakse kala.

Kuivalt soolatud, suitsutatud ja vinnutatud kala paigutatakse marmoriga kaetud klaaspiirdega mittekülmutatud lettidele. Kappide

Joonis 79. Liha ja inventari letile paigutamise skeem (müüja poolt vaadatuna)

asemele asetatakse seina äärde marmorlett. Selle kõrgus on 90 sm ja laius 70 sm. Leti kohale on kinnitatud toendid balõkkide ja suitsukala ülesriputamiseks ja riiulid kalakonservide väljapanemiseks.

Kalakaupade müüja tööriistadeks on mitmesugused noad kala lõikamiseks, gastronoomiakaupade näpitsad heeringate müümiseks, labidad tünnide puhastamiseks, lõikamislaud suurte kalade tükeldamiseks ja viiludeks lõikamiseks, aluspannid, vaagnad kala asetamiseks letile.

Liha ja kala asetamine töökohal. Eelnevalt väikesteks tükkideks raiutud liha riputatakse konksudele ja laotakse riiulitele liikide, sortide ja rammususe järgi. Liha iga sordi juurde pannakse lipik, kus on märgitud liha sort ja hind. Samuti paigutatakse liha ka letile. Subproduktid — maks, süda, kops, pea jt. — asetatakse teistest lihaliikidest eraldi, tsingitud aluspannidele. Joonisel 79 on kujutatud ostjate eeskujuliku teenindamise brigaadide ja kaupluste poolt kasutatav skeem liha letile paigutamise ja inventari asetuse kohta.

Värske kala asetatakse spetsiaalsetesse vannidesse ja puistatakse üle tükkideks raiutud jääga. Väljapanemiseks määratud väikesed värske kala kogused asetatakse letile ja puistatakse üle väikeste jäätükikestega. Värskelt külmutatud kala asetatakse restile, mille all on jää, sest muidu saab kala niiskeks ja muutub kaalult raskemaks. Soolatud kala pannakse letile klaas- ja fajansskaussides ja puupüttides. Vinnutatud kala (vobla, latikas jt.) laotakse virna letile või kappi. Eluskala jaoks ehitatakse spetsiaalsed basseinid — läbivoolava veega, alt elektriga valgustatud akvaariumid.

Köögivilja ja puuvilja müüja töökoha organiseerimine

Köögiviljaosakonna sisustus, inventar ja tööriistad. Köögivilja müümiseks kasutatakse lettidest ja kappidest või astmestikkudest koosnevat sisustust.

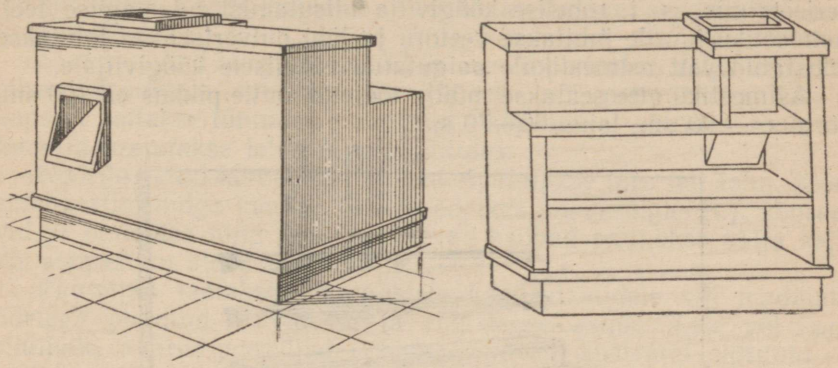
Selles osakonnas kasutatakse kolme tüüpi lette: a) köögiviljale, b) kartulile ning c) sissesoolatud ja marineeritud kaupadele.

Kõigil lettidel on standardsed mõõtmed. Letis köögivilja müümiseks on süvend kaalude jaoks ja avaus pealsete äraviskamiseks, mille all asetseb kast pealsete ja prügi jaoks. Kartulimüügi letil (joonis 80) on samuti süvend kaalude jaoks ja kaldkolu, mida mööda kartul pärast kaalumist puistatakse ostja taarasse.

Sissesoolatud ja marineeritud kaupade müügi letil (joonis 81) on müüja poolele väljaulatuv madalam osa, mille kõrgus on 55 sm põrandast ja laius 40 kuni 60 sm. Sellele asetatakse sissesoolatud kaupade pütid. Väljaspool on letil klaaspiire.

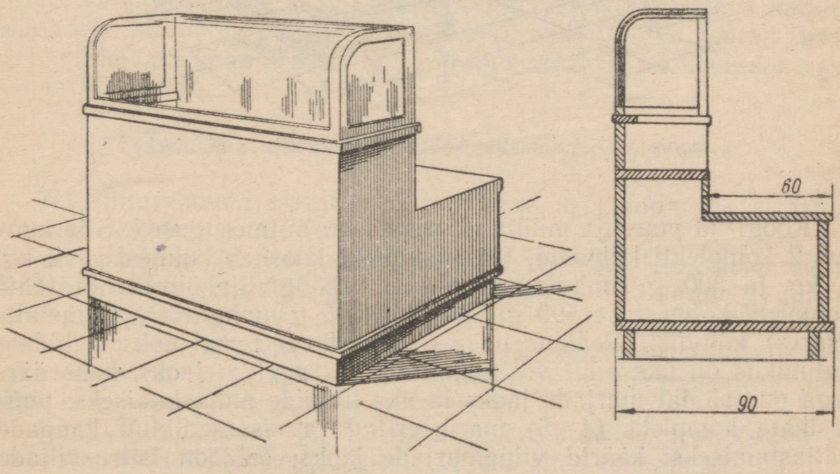
Köögiviljakapil on ülaosas kolm riiulit, millest kahele alumisele asetatakse rohelise ja köögivilja kandeplaadid, ülemisele — tükkkaubad. Kapi alaosas on suurte köögiviljade jaoks restikujulise kaldpinnaga väljakallutatavad salved. Vastu abiruume asetsevatesse

kappidesse tehakse salved tagaküljelt avatuna kartuli ja köögivilja sissepuistamiseks abiruumist; salvede alla ehitatakse laekad prügi jaoks.

Joonis 80. Kartulimüügi lett

Astmestikulise sisustuse puhul kasutatakse lettide asemel pakkimislaudu ja kappide asemel astmestikke. Neid on mitmesuguse

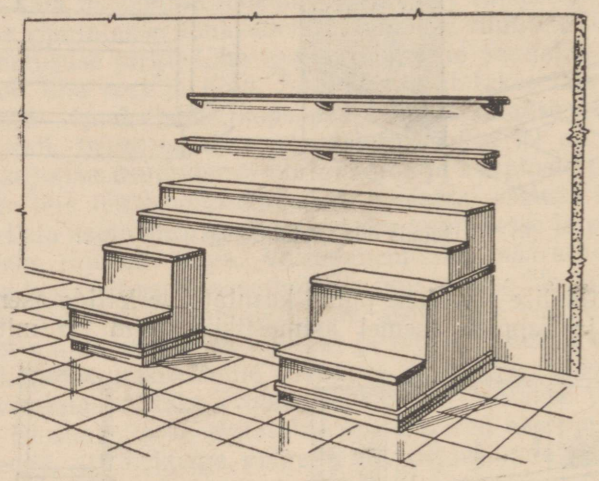
Joonis 81. Lett soolatud saaduste ja marinaadide müümiseks

konstruktsiooni ja suurusega. Joonisel 82 on näidatud astmestik köögivilja ja puuvilja jaoks. See kujutab endast 110 sm kõrget letti kahe astmeliselt paigutatud riiuliga, mille kohale kinnitatakse seinale kaks riiulit konservide, vürtside ja pudelites kaupade väljapanemiseks. Vastu letti vasakule ja paremale paigutatakse kaks 70 sm kõrgust püramiidriiulit. Püramiidriiuli astmetele asetatakse kandeplaadid ja lahtised kastid köögivilja ja puuviljaga. Kandeplaatide

suurus on erinev, olenevalt kauba suurusest ja töökohale asetamise viisist.

Roheline köögivili kaotab säilitamisel abiruumis ja müügisaalis ruttu värskuse, närbub ja luitub. Selle vältimiseks kasutatakse pulveriseerimist, s. t. rohelise köögivilja niisutamist udustamise teel. Astmestiku juurde juhitakse veetoru ja läbi pulverisaatori juhitakse udustatud vett astmestikule paigutatud rohelisele köögiviljale.

Astmestiku ette seatakse müüja töölaud, mille pikkus on 100 sm, kõrgus — 90 sm, laius 60—70 sm.

Joonis 82. Astmestik köögi- ja puuvilja müümiseks

Köögi- ja puuvilja müüja tööriistad on mitmesugused. Siia kuulub 2 komplekti kühvleid. Üks komplekt koosneb kolmest — 2 kg, 1 kg ja 500 g mahutavusega puust köögiviljakühvlist ja teine komplekt kolmest — 500 g, 250 g ja 100 g mahutavusega metall- (sarv-) kühvlist. Peale selle on üks kühvel puru jaoks; labidate valimikus on üks puu- või metall-labidas povidlo jaoks, kaks äärtega puulabidat marjade jaoks ja üks tünnide puhastamiseks; puulusikate komplekt (4—5) marineeritud ja sissesoolatud kaupade väljastamiseks; käärid viinamarjade jaoks; šabloon tsitrusviljade kalibreerimiseks; nuga, puulabidad kartuli jaoks. Töökoht peab olema varustatud ka vajaliku inventariga — kandeplaatide ja korvidega puu- ja köögivilja väljapanemiseks.

Köögi- ja puuvilja paigutamine töökohal. Köögivilja valib ostja harilikult ise, seepärast on vaja silmas pidada kaupade head nähtavust ja küllaldast müügivaru töökohal.

Talveks säilitatavad juurviljad (peet, porgand, rõigas jt.) paigutatakse puusalvedesse, varajased — madalatesse korvidesse ja kandeplaatidele. Talveks säilitatav kartul kallatakse punkrisse. Vara-

jane kartul pannakse korvidesse või restikujulistele mattidele 50 sm kihina. Juurvilja ja kartuli müügivaru pannakse välja kandeplaatidel astmestikele ja lettidele selliselt, et ostja võiks neid hästi näha.

Värsked kurgid ja tomatid pannakse punutud korvidesse, lavakurgid puust kandelaudadele. Kapsas asetatakse peadena mitmes reas riiulitele.

Sissesoolatud kurgid, tomatid ja seened pannakse välja letile või püramiidriiulitele spetsiaalsetes fajanss- või puupüttides. Hapukapsast hoitakse tünnides, provanksaalkapsast — püttides, soolatud tomatid asetatakse letile fajansspüttides.

Nöörile aetud kuivatatud seened riputatakse üles leti taha. Kaasuva sortimendiga kaubad (sinep, äädikas, mädarõigas jt.), konservid ja pudelites ning purkides olevad kaubad pannakse välja kapi või astmestiku ülemistele riiulitele.

Puuviljad laotakse pikergustele kandeplaatidele või madalate äärtega punutud korvidesse ja asetatakse astmestikele või kapi riiulitele. Suured puuviljad — õunad, pirnid, apelsinid, sidrunid — laotakse püramiidikujuliselt, kusjuures iga puuvilja alla pannakse paber, et ära hoida riknemist üksteisega kokkupuutumisel. Marjad (aedmaasikad, sõstrad jt.), samuti kirsid, murelid, ploomid, aprikoosid jt., laotakse madalatele puust kandelaudadele või sõelkorvidesse ja paigutatakse letile.

Kuivatatud puuvili ja pähklid paigutatakse kõrge äärega kandelaudadele. Mõnikord pannakse kuivatatud puuvili välja taaras (kastis), millelt on kaas ära võetud ja milles puuvili on kaetud klaasi või tsellofaaniga.

Tekstiilkaupade müüja töökoha organiseerimine

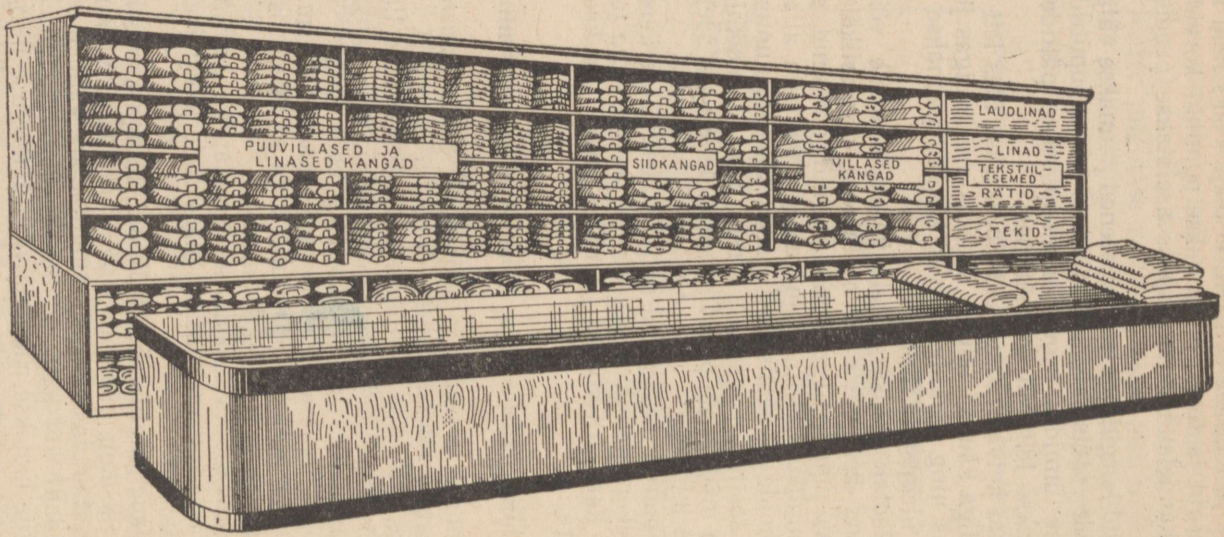
Tekstiiliosakonna sisustus ja tööriistad. Statsionaarne sisustus koosneb lettidest ja lahtistest kappidest.

Leti plaat on tehtud poleeritud puust või kaetakse linoleumiga. Müüja poolel asuvad letis tööriistade laegas ja riiul kangaskaupade varu ja pakkimispaberi jaoks. Kangaste kapi kõrgus (ilma karniisita) on 210 sm, laius alaosas 90 sm ja ülaosas 70 sm. Kapi ülemisse ossa on paigutatud kolm riiulit; kapi alumises osas on üks riiul kangaskaupade varu paigutamiseks.

Kangaskaupade müüja töökoht on varustatud meetrimõõduga ja ümarate otstega kääridega. Raske villase riide lõikamiseks kasutatakse rätsepakääre.

Kangaskaupade paigutamine töökohal. Kangaskaubad pannakse töökohal välja üksikute rühmade viisi: puuvillane, villane, siid- ja linane riie. Igas rühmas omakorda paigutatakse kaubad nii värvuste (tumedad, heledad) kui ka üksikute liikide järgi, näiteks satään, bumasee jne. Riie laotakse riiulitele viltu ühesuguse nurga all, küljega valguse poole, selleks et neid oleks parem vaadata.

Heledad siidriided ja kõik valged riided pakitakse paberisse, mille äär pööratakse ära nii, et oleks näha riide värv ja muster.

Joonis 83. Kangaste töökohale paigutamise skeem

Igale riidele on vabriku poolt kinnitatud lipik või etikett, millele on märgitud kauba tootja nimetus, riide nimetus, sort, artikkel, standard, hind ja teised kaupa iseloomustavad tunnused. Kangaskaupade asetamisel kappide riiulitele peavad need lipikud olema pööratud ostja poole.

Kerged puuvillase riide kangad (markisett, maia, volta, sits jt.) pannakse riiulitele eelneva lappamiseta; riidepakkide otste niidid lõigatakse ära. Rasked puuvillased riidesordid (ševiot, diagonaal, moleskiin jt.), samuti villane ja linane riie lapatakse eelnevalt vineerlaudadele, siidriie — paksematele puust laudadele, et riie ei kortsuks ega kaotaks oma välisilmet.

Rasked villased kangad pannakse välja kapi alumistele riiulitele, drapid — letile.

Suurtes kauplustes toimub kangaste asetamisel teatud spetsialiseerimine iga rühma piirides, sõltuvalt kaupade otstarbest, näiteks ühel töökohal on pesuriie, teisel — mööbliriie jne. Selline jaotamine kergendab tunduvalt müüja tööd ja suurendab tema tööjõudlust. Kangaskaupade töökohale paigutamise skeem on näidatud joonisel 83.

Ostja abistamiseks müügil olevate kaupade valimisel seatakse müügisaali vitriine riideproovidega.

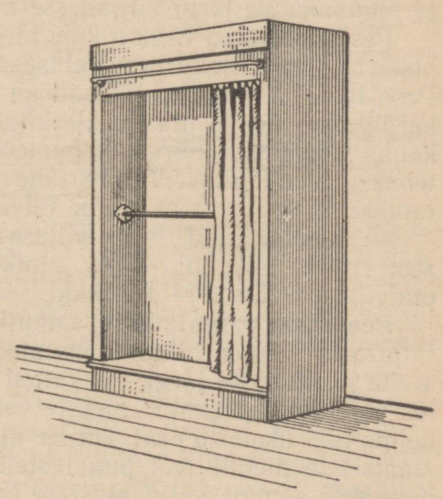
Valmisriiete ja peakatete müüja töökoha organiseerimine

Valmisriiete ja peakatete osakonna sisustus ja inventar. Valmisriiete müüja töökohale seatakse kapid (joonis 84) ja lettide asemele tulpletid või lauad. Kappidesse on kinnitatud vardad, millele riputatakse riidepuudele pandud valmisriided.

Püksid asetatakse kappi, mis on varustatud riiulitega. Valmisriiete paremat näitamist ja kaitset määrdumise eest võimaldavad igast küljest klaasitud, lükand-ustega kapid. Kappide asemel kasutatakse ka metalltorudest valmistatud, risti seinale seatud riidevarnasid. Riidevarnade juurde pannakse tulpletid.

Spetsialiseeritud valmisriiete kauplustes ja osakondades ehitatakse proovimiskabiinid kas ühele joonele seinaäärse sisustusega või eraldi.

Kaupade näitamiseks varus-

Joonis 84. Valmisriiete kapp

tatakse osakond mitmesuguste mannekeenide ja alustega; riided paigutatakse kappidesse riidepuudele; osakonnale vajalike riidepuude arvu määramisel lähtutakse arvestusest 15 tk. varda 1 m kohta. Osakonnas peavad olema mõõdulindid ja hargid valmisriiete mahavõtmiseks ülemistelt varrastelt. Proovimiskabiini seatakse trümoo- või treljaažpeegel ja põrandavaibad ning ostja riiete jaoks riidevarnad.

Peakatete jaoks kasutatakse vitriinletti ja seinaäärse sisustusena kappi, mille ülemises osas on neli riiulit ja alumises (90 sm kõrgusel põrandast) üks riiul. Kapi ülemisel osal on klaasist lükanduksed, alumisel — kinnised lükanduksed.

Peakatete müüja töökoht varustatakse mannekeenpeadega ja alustega kaupade väljapanemiseks, seina- või lauapeegliga, käsipeegliga, rõngassentimeetriga peakatte suuruse määramiseks ja mõõdulindiga.

Valmisriiete ja peakatete paigutamine töökohal. Valmisriided asetatakse kappidesse või riidevarnadele rühmiti: eraldi meeste, naiste ja laste valmisriided. Iga rühm omakorda liigitatakse rõivaliikide järgi: ülikonnad, püksid, mantlid jms. Igas liigis jaotatakse kaup materjali (villased, siidist, puuvillased) ja suuruste järgi (suurused omakorda — kasvu järgi) kasvavas järjekorras vasakult paremale: 44, 46, 48, 50 jne. Valmisriiete üksikud eksemplarid paigutatakse vitriinkappidesse, kappide ülemistele riiulitele, mannekeenidele ja spetsiaalsetele alustele.

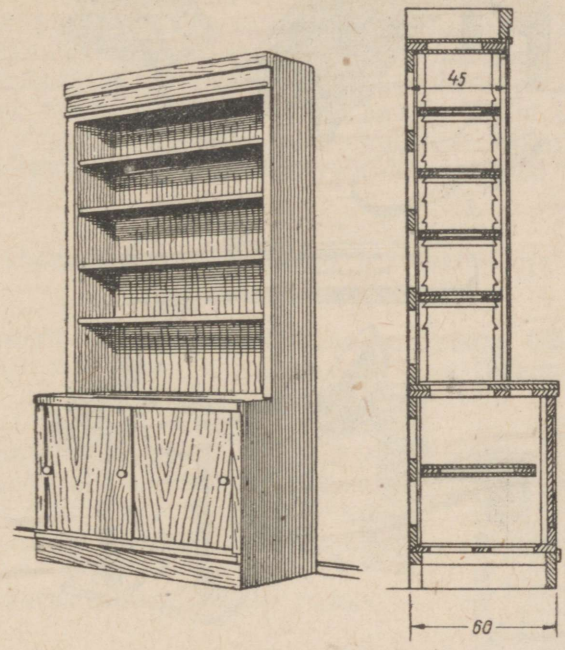
Mantlid ja ülikonnad, naiste kleidid ja pluusid riputatakse riidepuudel varrastele nii, et vasakud käised on pööratud ostja poole.

Püksid ja seelikud riputatakse riidepuude alla selliselt, et nad poleks nähtavad pintsaku ja kostüümjaki alt. Kostüümid ja pluusid riputatakse üles kahes kõrguses. Püksid laotakse riiulitele suuruste ja tegumoodide järgi virnadesse nurga all, 10—15 paari virnas.

Pesu pannakse välja liikide järgi (meeste-, naiste- ja lastepesu), otstarbe järgi (pealispesu, aluspesu, voodipesu) ja suuruste järgi. Pesu laotakse riiulitele virnadena või paigutatakse spetsiaalsetesse karpidesse; nende otstele kleebitakse etiketid, millele on märgitud kauba nimetus, suurus, tegumood ja hind; karbi otsmine külg tehakse allaklapitav. Valmisriiete paigutamisel ühes kõrguses riputatakse kapi iga 2 m kohta talvepalituid 20, kevad-sügismantleid — 32, laste palituid — 40, villasest riidest ülikondi — 32, puuvillasest riidest ülikondi — 40, siidkleite, pluuse ja seelikuid — 60, puuvillaseid kleite — 65 tükki.

Peakatted paigutatakse samuti rühmiti (meeste, naiste, poiste, tütarlaste). Igas rühmas jaotatakse peakatted tegumoodide, värvuste ja suuruste järgi. Peakatted laotakse riiulitele virnadena, milles pole üle 5 peakatte, meeste veluur- ja seemiskübaraid mitte üle kolme tüki üksteise peal. Naiste mudelkübarad pannakse välja spetsiaalsetele metall- või puualustele. Peakatete üksikud eksemplarid pannakse samuti välja alustele kappi, letile ja kaupluse sisevitriinidesse.

Jalatsiosakonna sisustus ja inventar. Jalatsikaupade jaoks kasutatakse kaht liiki statsionaarset sisustust: lettide ning kappidega ja ilma lettideta. Leti kõrgus on 90 sm, laius 60 sm, leti plaat kaetakse linoleumiga või poleeritakse. Vitriinleti esikülg ja pealiskate tehakse peegliklaasist, sisse paigutatakse väikesed klaasriiulid või alused jalatsinäidiste väljapanemiseks.

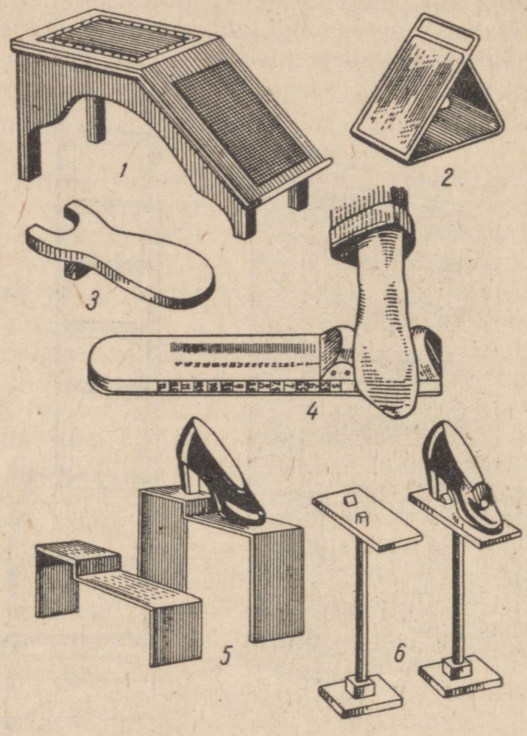
Joonis 85. Jalatsikapp

Jalatsikapid on puhvetitüüpi (joonis 85): ülemises osas on neli riiulit, alumises — üks. Kasutatakse ka laegastega jalatsikappe, kuhu jalatsid paigutatakse ilma karpideta.

Ilma lettideta sisustus on mugavam. Lettide asemele seatakse tulpletid, mille esikülg (ostjate poolel) on klaasitud. Tulpleti sisse paigutatakse alustele jalatsite näidised. Seesmisele poolele on tulpleti külge kinnitatud riiul ostude pakkimiseks. Lettide vahele asetatakse tugitoolid ostjate jaoks ja jalapingid jalatsite jalgaproovimiseks.

Jalatsiosakonnas on inventar peamiselt jalatsite paremaks näitamiseks ja jalgaproovimiseks (joonis 86): jalapink jalatsite proovimiseks, kantav raamitud peegel proovitava jalatsi vaatamiseks, „saapasulane" (kui osakonna sortimendis on säärikud), metallist või luust kingalusikas, konks saabaste kinninööpimiseks, liist jalat-

site venitamiseks, alused ja kontsakesed näidiste väljapanemiseks. Jalatsite puhastamiseks peavad jalatsiosakonnas olema saapaharjad ja sametlapid. Iga töökoht on varustatud vaibaga, et jalatsid proovimisel ei määrduks.

Joonis 86. Jalatsiosakonna inventar:
1 — jalapink jalatsite proovimiseks, *2* — ümberpaigutatav peegel, *3* — alus sääriku jalast võtmiseks („saapasulane"), *4* — jalatalla laiuse ja pikkuse mõõtja, *5* ja *6* — alused jalatsinäidiste väljapanemiseks

Jalatsite paigutamine töökohal. Jalatsid paigutatakse üksikute rühmade (meeste, naiste, laste) ja õmblusviiside (standardne, mudeljalats) järgi. Iga rühma piirides jaotatakse jalatsid materjali (nahk-, kombineeritud, tekstiiljalatsid jne.), suuruste, värvuste ja tegumoodide järgi. Jalatsid paigutatakse paik-karpidesse, mis asetatakse kapi riiulitele või laegastesse, kui töökohal on olemas laegastega kapid. Paik-karbi otsaküljele on kinnitatud raam etiketi jaoks, kuhu on märgitud jalatsi number, tegumood, värvus, artikkel ja hind, ning dermatiinist või nöörist tripp karbi riiulilt mahavõtmiseks. Paik-karbi standardmõõtmed on: pikkus — 32 sm, laius — 18 sm ja kõrgus — 11 sm.

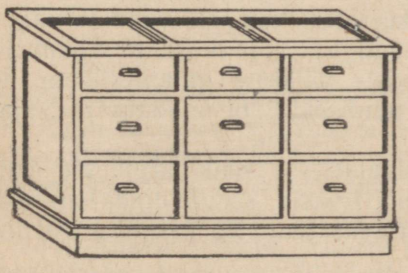
Igasse karpi pannakse harilikult üks paar jalatseid, laste- ja muid väikesemõõdulisi jalatseid — kaks paari. Riiulitele asetatakse paik-karpe mitte üle kolme üksteise peale. Müügilolevate jalatsite näidiste väljapanek asub seinaäärse sisustuse joonele ehitatud vitriinkappides, vitriiniks kujundatud kapi ülaosas või kapi ühes sektsioonis, millest riiulid on välja võetud. Meeste kalossid asetatakse küliti riiulitele ritta, kontsadega väljapoole. Paar kalosse pannakse kokku järgmiselt: parema jala kalossi konts asetatakse vasaku jala kalossi kontsa sisse, kusjuures vahele pannakse paberitükk laki kaitseks kriimustuse eest. Kalosside rea ühtlasena hoidmiseks asetatakse nende vahele kokkumurtud paberilehti.

Kummibotikud asetatakse riiuli sügavusse paberisse mähitud pakkidena, nende ette aga üksikud paarid. Vildid laotakse põigiti riiulitele järgmiselt: alumine paar taldadega väljapoole, järgmine — taldadega sissepoole ja nii vaheldumisi edasi kuni riiulivahe täitumiseni.

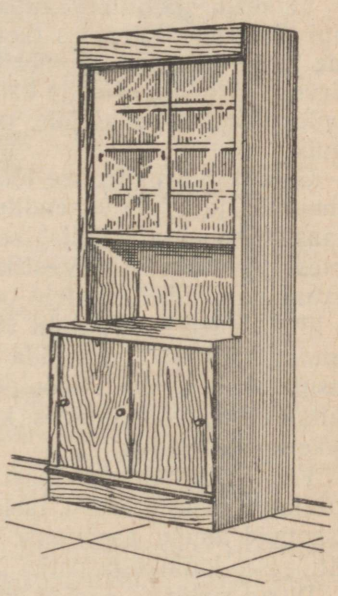
Galanterii-, parfümeeria- ja trikotaažimüüja töökoha organiseerimine

Galanterii- ja parfümeeriaosakonna müüja töökoha sisustus, inventar ja tööriistad. Galanterii- ja trikotaažkaupade jaoks kasutatakse harilikku tüüpi pultidega lette või ka vitriinlette. Meeste särgid, pealistrikotaaž jm. asetatakse leti kaane all olevasse laekasse. Leti seesmisel küljel on üheksa laegast pesu ja trikotaaži paigutamiseks (joonis 87).

Seinaäärne sisustus selle rühma kaupade jaoks koosneb puhvetitüüpi, klaasist lükand-ustega kappidest (joonis 88).

Joonis 87. Lett pesu ja trikotaaži jaoks (müüja poolt vaadatuna)

Joonis 88. Galanterii kapp

Parfümeeria väljapanemiseks seatakse vitriinletti astmeline peegliklaasist astmestik või kasutatakse plüüšiga (sametiga) kaetud puust astmestikku.

Kapi seinad on soovitav katta peegliga, et luua mulje suure hulga parfümeeriakaupade väljapanekust.

Galanterii ja trikotaaži müümiseks vajab müüja järgmisi tööriistu ja inventari: meetripuud ja mõõdulinti, kääre (pael- ja tekstiiligalanterii jaoks), peegleid. Kaupade väljapanek kujundatakse mannekeenide, mitmesuguste aluste, toendite, kilpide, väikeste kaupade (nööpide, haakide jm.) näidiste albumite ja teiste vahendite abil.

Galanterii, trikotaaži ja parfümeeria- ning kosmeetikakaupade paigutamine töökohal. Sortimendi lai nomenklatuur raskendab galanteriikaupade väljapanemist. Levinenumateks viisideks on kaupade jaotamine vastavalt üksikute kaupade otstarbele ning nende nõudmise iseloomu järgi: meeste tualetitarbed, naiste tualetitarbed, matkatarbed jne.; või jaotamine põhiliste alarühmade järgi: tekstiili- ja pael-, nahk-, metallgalanterii, plastmassist tooted jne.

Väikesed galanteriikaubad (nööbid, paelad, kraenööbid, nõelad, pitsid jm.) pannakse välja spetsiaalsetes karpides vitriinletti; nööbid, õmblus- ja nööpnõelad, haagid, manseti- ja kraenööbid kinnitatakse samuti riidega ületõmmatud kilpidele.

Väikeste galanteriikaupade müügivaru paigutatakse karpides kapi riiulitele. Karpides olevad kaubad jaotatakse artiklite ja sortide järgi: niidid — numbrite ja värvuse järgi, lindid — laiuse ja värvuse järgi jne. Nende kaupade näidised kinnitatakse karbil ostja poole pööratud esiküljele, mille tõttu müüja leiab kiiresti nõutud kauba.

Galanteriid pannakse töökohale välja ka pöörlevates vitriinides, albumites ja teiste vahenditega. Vitriin (joonis 89) kujutab endast klaasist kaheksakandilist seadeldist, mille sisse on tehtud soonelistest puuliistudest sõrestik. Soontesse asetatakse riidega ületõmmatud pappkilbid, millele on kinnitatud väikeste esemete näidised ja hinnasedelid. Ostjal on vitriini keerates võimalus vaadata väljapandud näidiseid ja valida nende hulgast vajalik kaup. Albumeid kasutatakse pitside, nööpide ja teiste väikeste galanteriikaupade näitamiseks, võimaldades kiiresti näidiseid läbi vaadata ja vajalikke kaupu valida.

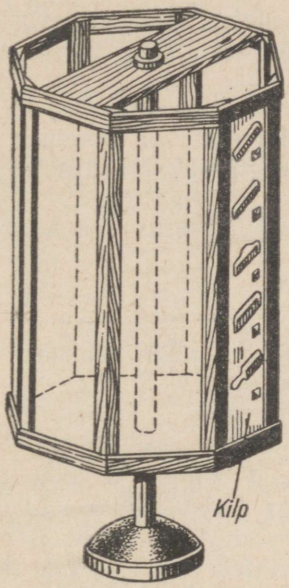
Kapi riiulitel olevatesse spetsiaalsetesse paik-karpidesse paigutatakse meeste kraed, taskurätikud, traksid, sokihoidjad, kammid. Osa neid kaupu asetatakse vaatamiseks lahtistes karpides vitriinlettidesse, kallakuga ostja poole.

Pitsid, nöörid, paelad jm. mõõdetavad kaubad asetatakse kapi riiulitele kallakuga ostja poole. Kapi ülemise osa toenditele, astmelistele riiulitele ja kilpidele riputatakse pearätte, kaelasalle ja nahkgalanteriikaupu. Nööbid pannakse kapi laegastesse, mille esiküljele kinnitatakse nööpide näidised.

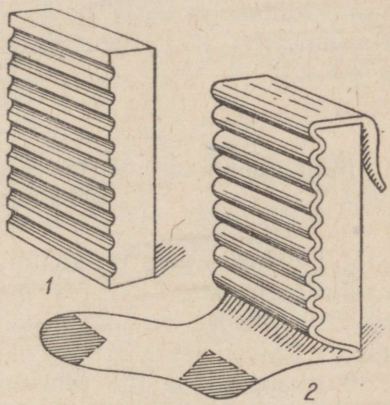
Kaelasidemete näidised riputatakse rõngasstatiividele ja teistele vahenditele.

Portfellid asetatakse riiulitele virna, pannes nende ette üksikud eksemplarid, lukuga ostja poole. Kohvrid laotakse letile või lauale püramiididena, suuremad kohvrid alla. Kohvrite varu paigutatakse vabale pinnale leti taha.

Sokid, sukad, džemprid, žaketid, suusaülikonnad jm. laotakse värvuste ja suuruste järgi virna kapi riiulitele kogu riiulivahe kõrguselt. Väljapanemisel tuleb saavutada, et read oleksid sirged ja toodete värvused vahelduksid, mis annab töökohale ilusa väljanägemise. Puuvillaste sukkade ja sokkide väljapanek toimub gofreeritud plaatide abil (joonis 90). Sukk või sokk vajutatakse plaadi uuretesse ja asetatakse riiulile. Plaadi kõrgus peab vastama riiulite vahe kõrgusele. Trikoopesu pannakse spetsiaalsetesse karpidesse, mille kaas on ülesklapitav ning võimaldab vaadata pesu värvust. Need karbid asuvad riiulitel.

Joonis 89. Pöörlev vitriin väikeste galanteriikaupade näitamiseks

Joonis 90. Puuvillaste sukkade ja sokkide väljapanek gofreeritud plaadi abil:
1 — gofreeritud plaat, *2* — suka näitamine plaadi abil

Trikotaažülikonnad, -kleidid ja -mantlid riputatakse riidepuudel kappidesse, kusjuures üksikud näidised pannakse välja mannekeenidele ja riidepuudega statiividele.

Parfümeeria- ja kosmeetikakaubad — puudrid, kölni vesi, lõhnaõlid, kreemid, tualettseebid, pastad — asetatakse näitamiseks vitriinlettidesse ja seinaäärse sisustuse riiulitele.

Teravalt lõhnavad kaubad, nagu näiteks tõrvaseep ja karbool-

seep, mis mõjuvad teistele kaupadele, paigutatakse eraldi puudritest, kreemidest jt. Kaasuva nõudmisega kaubad paigutatakse kõrvuti: hambapulber ja hambapasta koos hambaharjadega ja nende toosidega; habemeajamisnoad ja -aparaadid kõrvuti žiletiteradega ja habemeajamisseebi pulbriga; küünekäärid ja -viilid koos maniküürtarvete ja küünelakiga jne.

Harilikes kappides asetatakse kõlni vee ja lõhnaõli pudelid riiulitele, 2—3 rida püramiidikujuliselt klaasplaatidega ridade vahel. Kapi riiulitele seatavad püramiidriiulid tehakse samuti vineerist ja kaetakse sameti, plüüši, siidi või sinise, musta, taevasinise, kreemi satääniga. Nendele astmestikele asetatakse parfümeeriakaupu mitmesugustes kombinatsioonides.

Head ülevaadet pakkuvaid väljapanekuid saavutatakse ka sellega, et kapi riiulile asetatakse ühe kauba liigi või nimetuse mitu eksemplari ühte ritta. Kingituskarbid paigutatakse riiulitele poolavatuna, kallakuga ostja poole.

Parfümeeria- ja kosmeetikakaupade müügivaru asub kapi alaosas või leti all.

Majapidamistarvete ja elektrikaupade müüja töökoha organiseerimine

Majapidamistarvete osakonna sisustus, inventar ja tööriistad. Seinaäärne sisustus koosneb puhvetitüüpi kapist ja kaht tüüpi lettidest: letipealse vitriiniga või puldiga letist väikeste kaupade jaoks ja üleni puust letist kogukate kaupade jaoks.

Elektrikaupade müüja töökohale asetatakse pult, mille külge paigutatakse pistikupesad elektrilaualampide, elektriahjude jt. elektriseadmete kontrollimiseks, spetsiaalsed pesad madalat pinget vajavate seadmete — kellade jt. — proovimiseks (kusjuures pulti seatakse transformaator elektrivõrgust saadava voolu muundamiseks madalpingevooluks) ja spetsiaalsed (vindita) lambipesad elektrilampide ja kaitsekorkide kontrollimiseks. Kaitsekorkide kontrollimise pesa on ühendatud kontroll-lambiga, mis süttib, kui kork on terve.

Pult monteeritakse poleeritud puukasti, kuhu juhitakse elektrivoolu juhtmed. Elektrikaupade müüja varustatakse elektriseadmete korrastamiseks vajalike tööriistade komplektiga (kruvide, mutrite keeramiseks jne.).

Majapidamistarvete ja elektrikaupade paigutamine töökohal. Silikaatnõud paigutatakse põhirühmade järgi (klaas-, fajanss- ja portselannõud), rühma piirides omakorda liikide järgi (laua-, tee-, veini-) ja liigi piirides — tegumoodide, suuruste ja mustrite järgi.

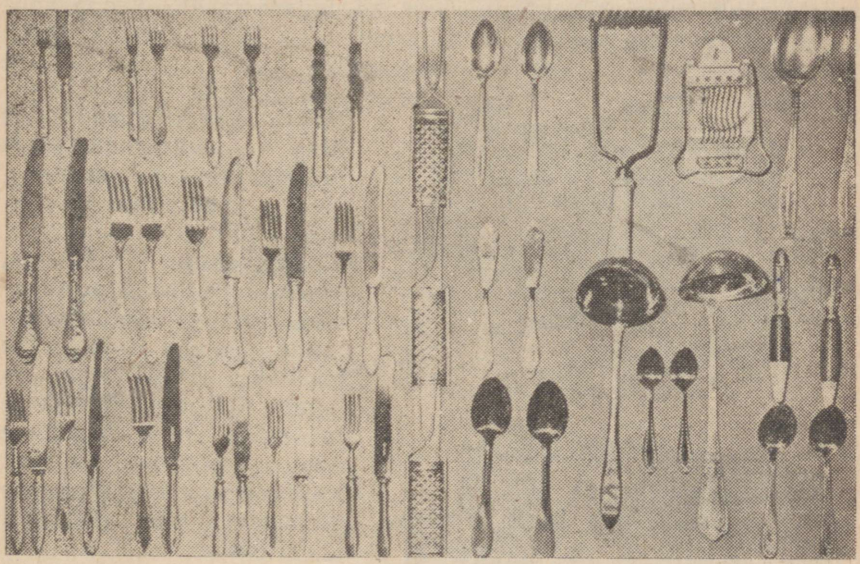
Nõud pannakse välja mitmesugusel viisil: 1) üksikesemetena, 2) ridadena, 3) riitadena, 4) komplektidena.

Müügil olevate toodete näidiseid, välja arvatud kogukad esemed, paigutatakse letivitriini. Üksikuid esemeid pannakse letile, et ostja võiks neid kätte võttes vaadelda.

Serviisid pannakse välja komplektidena. Raskematest esemetest koosnevad lõunaserviisid paigutatakse kapi ülaosa alumisele riiulile. Teeserviisid asetatakse keskmistele riiulitele. Väljapanek peab kindlustama hea ülevaate iga eseme kujust ja mustrist.

Üksikud lamedad fajanss- ja portselannõud (taldrikud, alustassid) asetatakse servaga kapi tagumise seina vastu, mustriga ostja poole.

Majoolikanõud — tuhatoosid, piimakannud, võitoosid, suhkrutoosid, kannud jne. — võib seada kaheastmelisele riiulile: alumisele astmele asetatakse väiksemad, ülemisele suuremad esemed.

Joonis 91. Kilpstend metalltoodete väljapanemiseks

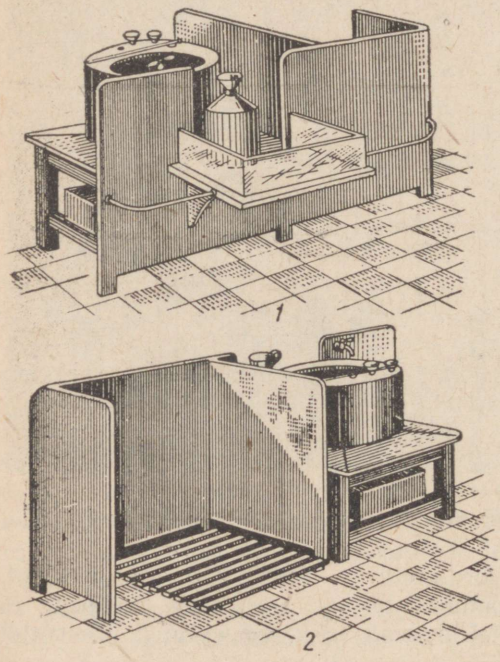
Kristallist ja klaasist sordinõud — teeklaasid, napsitopkad, veiniklaasid, karahvinid, kannud jm. — asetatakse selliselt, et kapi ülaosa alumistel riiulitel asuvad väikesed esemed, ülemistel riiulitel — suuremad.

Riiulitel asuvad nõud on peamiselt ette nähtud väljapanekuks. Müügivaru asub kapi alaosas või leti all.

Metallnõud paigutatagu riiulitele sirgete ridadena 2—3-kordselt. Kapi ülemistele riiulitele asetatakse suured esemed: samovarid, teekannud, priimused jne. Noad, lusikad, rauatooted ja tööriistad pannakse riiulitele pakkides sirgete ridadena, kaubanäidistega nende peal. Need kaubad ja teised väikesed metallesemed

pannakse välja ka letipealsesse vitriini. Neid tooteid võib demonstreerida tumeda riidega kaetud kilpstendidel (joonis 91). Kilbid riputatakse aasadega nendele riiulitele, millele on laotud demonstreeritavate toodete müügivaru, või kappide vahel olevatesse vabadesse kohtadesse; neid võib samuti asetada mõnesse kapi osasse, millest riiulid on välja võetud. Suured majapidamisesemed, näiteks künad, vannid, korvid, pesupesemismasinad ja kodused külmutuskapid asetatakse nii näitamiseks kui ka müümiseks müügisaali põrandale töökoha juurde.

Gofreeritud pakendis elektrilambid laotakse riiulitele, padrunitega kapi seina poole. Elektrilaualambid, elektrijuhe, lülitid, kaitsekorgid, lambipesad, isolatsioonirullid, puksid jt. väljapanekuks määratud elektrikaubad paigutatakse kapi riiulitele, nende müügivaru aga kapi alaosasse ja lettidele. Elektriabažuurid ja laearmatuurid riputatakse näitamiseks töökoha juurde lakke. Nende kaupade müügivaru paigutatakse riiulitele.

Joonis 92. Petrooleumi müügi lett:
1 — vaade ostja poolelt, *2* — vaade müüja poolelt

Värvi- ja keemiakaupade ning ehitusmaterjalide müüja töökoha organiseerimine

Osakonna sisustus, inventar ja tööriistad. Värvikaupade ja ehitusmaterjalide jaoks kasutatakse harilikku tüüpi kappe ja lette. Kappide alaosasse ja lettide sisse ehitatakse nõgusa põhjaga salved. Kapid aknaklaasi jaoks on alumises osas jaotatud lahtriteks.

Tapeetide müümiseks kasutatakse letti, mille peal on nõgusa väljalõikega stend. Selle mõõdud on: pikkus 100—140 sm, laius 165 sm, kõrgus 170 sm. Kapp standardmõõtudes tapeedi jaoks on jaotatud lahtriteks.

Petrooleumi müümiseks kasutatakse erilist tüüpi letti. ГОСТ-iga 4836-49 on kehtestatud kaks sellist letitüüpi: ПД — puust, ПМ — metallist.

Lett (joonis 92) koosneb kahest osast: 1) pärisletist, mis on aluseks petrooleumipaagile ja ostja nõule ning 2) piirdest, kaitseks

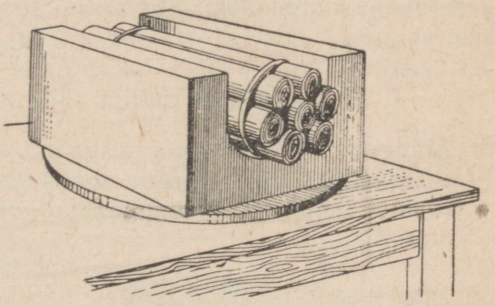
petrooleumipritsmete eest. Leti puust pealispind kaetakse tsinkpleki või alumiiniumiga.

Leti välisele küljele on kinnitatud metallist barjäär, mis kaitseb ostjat letiga vahetu kokkupuutumise eest. Alusele seatakse petrooleumipaak, mille kohale ulatub abiruumis oleva petrooleumireservuaari (tsisterni) kraan. Alusesse on tehtud ava, mille kaudu petrooleum voolab aluse all olevasse nõusse. Põrandale pannakse müüja jaoks restikujuline kate.

Leti kõrgus on 50 sm, kaitseseina kõrgus on 100 sm, leti laius koos riiuliga — 90 sm, kusjuures pärisleti sügavus on 60 sm ja aluse laius 30 sm. Töökoha esikülje pikkus on 150 sm.

Kaasuva sortimendi kaupade müümiseks sisustatakse petrooleumipood värvi- ja keemiakaupade kaupluses kasutatavate lettide ja kappidega.

Värvi- ja keemiakaupade ning ehitusmaterjalide paigutamine töökohal. Värvi- ja keemiakaupade ning ehitusmaterjalide müüja töökoht varustatakse harilike lauakaaludega ühes vihtide komplektiga. Kaalu järgi müüdavate puistkaupade väljastamiseks on vaja seitse kühvlit: kaks — 2-kilolist, kolm 1-kilolist ja kaks 500-grammilist; venivate värvi- ja keemiakaupade müümiseks peab olema metall- või puulabidakesi. Aknaklaasi lõigatakse teemandiga.

Joonis 93. Alus tapeedirullide pakkimiseks

Tapeedi müüja töökohale seatakse stend tapeedi näitamiseks ja alus tapeedirullide pakkimiseks (joonis 93). Müüjal peavad olema käärid tapeediääriste lõikamiseks.

Puistatavate ehitusmaterjalide (lubi, ehituskips, kriit, värvimullad) näidised paigutatakse klaaspurkidesse või väikestesse kastidesse; vedelate materjalide (lakid, värnits, vedel liim) näidised — klaaspurkidesse või suurtesse pudelitesse; hõõrutud värvide näidised — klaaspurkidesse. Kõik need näidised asetatakse riiulitele või vitriinidesse leti peale.

Katuseplekk, vineer, aknaklaas jt. tahvlites olevad kaubad paigutatakse spetsiaalsetele stendidele.

Tapeedid asetatakse kapi riiulitele otstega ostja poole. Üksikutel rullidel soovitatakse keerata otsad 10—15 sm ulatuses tagasi. Selliselt asetatakse rullid riiulitele püsti, otstega ostjate poole olevate rullide ette, mis võimaldab näha tapeetide mustrit.

Kaalu järgi müüdavad puistmaterjalid (kriit, kips, lubi, värvi-

mullad) puistatakse laegastesse, kuna kottidesse ja karpidesse pakitud kaubad laotakse kapi riiulitele.

Tünnides ja purkides olevad vedelad materjalid (hõõrutud värvid, värnits, lakid, vedel liim) asetatakse kapi ja leti vahele; purkides ja pudelites kaubad asetatakse riiulitele.

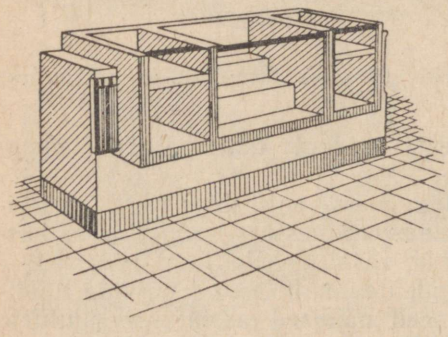
Mööblimüüja töökoha organiseerimine

Mööbli müümiseks ei vajata statsionaarset sisustust, välja arvatud kassa. Juhul, kui mööblikaupluse sortimendis on kaasuva nõudmisega kaupu (vaipu, põrandariideid, kardinaid, peegleid jm.), eraldatakse müügisaalis kappide ja lettidega sisustatud osa.

Mööbel asetatakse kas ridadena või komplektidena möbleeritud toa kujul. Madalad esemed seatakse uksele lähemale ja ruumi keskele selleks, et kauplusse sisenev ostja võiks kohe näha teda huvitavat eset. Kaupluse tagaosas ja piki seinu seisavad kõrged esemed — kapid, puhvetid jm. Mööbli komplektset paigutamist kasutavad suured spetsialiseeritud kauplused ja universaalkauplused.

Mänguasjade müüja töökoha organiseerimine

Mänguasjade osakonna sisustus, inventar ja tööriistad. Letid tehakse kaht tüüpi — üks normaalkõrgusega, teine 10—15 sm võrra madalam, nii et mänguasjad oleksid lastele nähtavad. Leti pealispind ja esikülg on klaasitud. Leti vitriinis asub kaheastmeline trepp näidiste väljapanemiseks (joonis 94).

Joonis 94. Vitriinlett mänguasjade müümiseks

Üleskeeratavate mänguasjade demonstreerimiseks tehakse letile 1,5—2 m pikk sõidutee või umbes 1,2 m läbimõõduga ääristatud ring.

Seinaäärne sisustus koosneb kappidest ja püramiidriiulitest. Kapid on puhvetitüüpi, mille alaosasse mõnedes sektsioonides ehitatakse laekad, teistes — ümberpaigutatavad riiulid, mille ees on uksed. Ümberpaigutatavad riiulid võimaldavad muuta riiulite vahe kõrgust ja paigutada neile eri suuruses mänguasju. Kapi ülaosal, mida kasutatakse peamiselt näidiste väljapanekuks, on klaasist lükanduksed.

Mänguasjade püramiidriiul on alumises osas varustatud riiulite ja lükandustega, ülaosas nelja lahtise kitsa riiulikesega, mil-

ledest kõige kõrgemal asuv on teistest lühem. Püramiidriiulit kasutatakse väikeste mänguasjade lahtiseks väljapanekuks.

Müüja töökohal peab olema kaks pistikupesa: üks elektrivõrku lülitatavate mänguasjade proovimiseks, teine — ühenduses transformaatoriga madalpingega käitatavate mänguasjade jaoks.

Müüja tööriistadeks on käärid, mutrivõti, kruvikeeraja, lapiktangid ja suuline vilepillide jaoks.

Mänguasjade paigutamine töökohal. Mänguasjade töökohale asetamisel lähtutakse: 1) materjalist (pehmed, puust, metallist, paberimassist jt.), 2) pedagoogilisest otstarbest (laua-, tehnilised, süžeelised, sportlikud jt. mängud), 3) vanusest (lastesõime-, eelkooli- ja kooliealistele).

Igale mänguasjade rühmale määratakse kindel koht. Neid asetatakse nii väljapanekuna kui müügi jaoks lettidele ja kappide ülaosasse. Kapi ja leti alaosasse paigutatakse kaubavarud. Kogukad, liikuvad mänguasjad (pedaalidega autod, lastejalgrattad jm.) paigutatakse müügisaalis spetsiaalsele nööriga eraldatud platvormile.

Tuleb arvestada mõnede mänguasjade hooajalist iseloomu. Kevadiste ja suviste mänguasjade (hüppenöörid, võrkudega pallid, kastekannud, panged, kärud, rehad, liivamänguasjad jm.) ning talviste mänguasjade (lumelabidad, kelgud jm.) jaoks tuleb hooajal osakonnas määrata eri koht.

Kooli- ja kirjutustarvete müüja töökoha organiseerimine

Kooli- ja kirjutustarvete osakonna sisustus. Standardmõõtudega lett kaetakse pealt linoleumiga või tehakse poleeritud pinnaga. Letile seatakse pult väikeste kaupade jaoks. Kasutatakse ka vitriinlette. Kasutatav kapp on sama tüüpi nagu galanteriikaupade jaoks.

Kooli- ja kirjutustarvete paigutamine töökohal. Väiksemad esemed — täitesulepead ja -pliiatsid, noad, sirklikarbid, suled, tindipotid, pinalid jm. — asetatakse pulti või vitriinletti, mitu eksemplari igast kaubast. Väikeste esemete töövaru asub leti laegastes või kapi ülaosa alumisel riiulil.

Rasked kaubad — pakkides vihud ja paber — paigutatakse alumistele riiulitele. Seinaäärse sisustuse allosas on sellised kaubad, mis purunemisel võiksid teisi kaupu rikkuda (tindipudelid, templivärvipudelid, liimipudelid jm.). Kogukad, kuid kerged esemed — portfellid, ranitsad, arvelauad jne. — paigutatakse ülemistele riiulitele.

Sporditarvete müüja töökoha organiseerimine

Sporditarvete osakonna sisustus, inventar ja tööriistad. Sporditarvete jaoks kasutatakse pultide ja vitriinidega standardsuurusega lette. Osa lette tehakse ilma vitriinide ja pultideta.

Sporditarvete osakonna seinaäärse sisustuse hulka kuuluvad:
a) puhvetitüüpi kapp sportlike mängude ja spordiriietuse jaoks;
b) spetsiaalne puhvetitüüpi kapp spordi- ja jahitarvete jaoks. Kapi lükand-ustega alaosas on riiulid, üles on riiulite asemele seatud toed hokikeppide jaoks, tenniseketite alused, pallide pesad;
c) jahipüsside kapp. Alumises, lükand-ustega suletavas osas on üks riiul. Ülemisse osasse on seatud püramiid püsside jaoks.

Müügisaali seatakse toed jalgrataste ja mootorrataste jaoks, püramiidtoed suuskade ja õngeritvade jaoks.

Jalgrataste müümisel on vaja ostjale näidata rataste pingutuse õigsust, ülekannet, pidurite tööd, kiiruse ümberlülitamist. Selleks otstarbeks kasutatakse seltsimees Golomzini konstruktsiooni. See koosneb raskest metallkettast ja šassiist kahe jalgratta esikahvliga, millele seatakse kontrollitav jalgratas.

Mootorrataste müümisel kontrollitakse mootori tööd, kusjuures kasutatakse kantavat bensiinipaaki.

Jalgrataste ja mootorrataste müüja töökohal peavad olema järgmised tööriistad: 1) varbsirkel ühes augusirkliga detailide sisemiste läbimõõtude mõõtmiseks; 2) metalljoonlaud; 3) voltmeeter akumulaatorite ja kuivpatareide proovimiseks; 4) komplekt montaažitööriistu; 5) elektrikontakt kondensaatorite kontrollimiseks.

Spordi-, jahi- ja kalastustarvete paigutamine töökohal. Võimlemisriistad (kangid, rööbaspuud, hobused jm.) paigutatakse müügisaalis sporditarvete osakonna lähedale.

Jalgrattad asetatakse müügisaali püstitatud üksikutesse lahtritesse ja nende juurde kuuluvad esemed paigutatakse letipultidesse või vitriinidesse. Jalgrattatarvete töövaru, selle hulgas ka jalgratta pealis- ja sisekummid, säilitatakse kapi alaosas.

Jahipüssid ja väikesekaliibrilised vintpüssid asetatakse püramiididele. Jahitaskud ja padrunitaskud paigutatakse seinaäärse sisustuse riiulitele. Kalastustarbed (võrgud, mõrrad jm.) riputatakse üles nähtavale kohale. Väikesed kalastustarbed (konksud, landid, ujukid jm.) paigutatakse pultidesse või vitriinlettidesse.

Muusikakaupade müüja töökoha organiseerimine

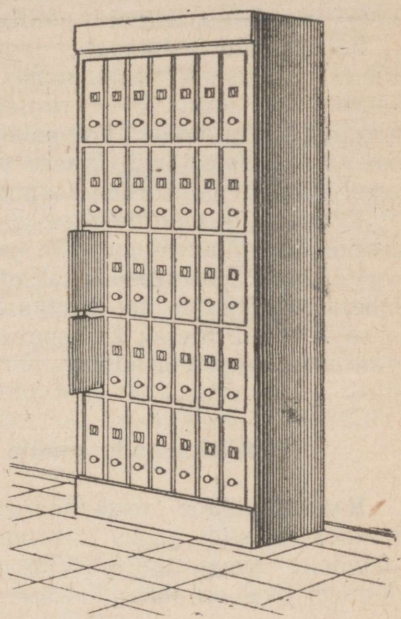
Muusikariistade osakonna sisustus. Muusikariistade letile seatakse pult väikeste muusikatarvete väljapanekuks. Kasutatakse ka laegastega vitriinlette. Leti keskosa, kus kaupa näidatakse ostjale, tehakse puust, kuna raskeid riistu ei saa asetada klaasletile.

Seinaäärse sisustusena kasutatakse mitmesuguse konstruktsiooniga kappe.

Keelpillide kapp on sirge esiküljega. Alla paigutatakse laekad muusikariistade väikeste tagavaraosade jaoks; üles ehitatakse kaks ümberpaigutatavat riiulit, milledel on väljalõiked keelpillide näpulaudade ja korpuste jaoks.

Heliplaatide kapp (joonis 95) on samuti sirge esiküljega. See koosneb viiest plaadipesade reast; pesad suletakse ustega, mille külge on kinnitatud väikesed raamid kaartide jaoks, kuhu on märgitud plaatide nimetused.

Grammofonide, lõõtspillide ja teiste muusikariistade jaoks kasutatakse puhvetitüüpi kappi. Alaosasse paigutatakse riiulid müügivarude jaoks. Kapi ülemine osa on ette nähtud muusikariistade väljapanekuks.

Joonis 95. Heliplaatide kapp

Muusikariistade paigutus töökohal. Keelpillid (kitarrid, mandoliinid, balalaikad jt.) paigutatakse kappide spetsiaalsetesse pesadesse või niššidesse, esiküljega ostja poole. Viiulid, tšellod ja kontrabassid pannakse välja vastavates kastides ja kottides, kallakuga ostja poole. Kastide kaaned tuleb üksikutel eksemplaridel avada.

Lõõtspillid ja bajaanid asetatakse riiulitele ridadena, esiküljed ostja poole. Lõõtspillid paigutatakse rühmade viisi.

Grammofonid asetatakse ridadena, kusjuures üksikud avatud kaantega eksemplarid asetatakse kallakuti. Müügivaru hoitakse kapi alumistel riiulitel ja leti all. Heliplaadid paigutatakse spetsiaalsetesse pesadesse (lahtritesse). Igale lahtrile kleebitakse etikett plaadi nimetuse ja hinnaga. Plaatide üksikud eksemplarid riputatakse vaatamiseks lamedatesse rippuvatesse klaasvitriinidesse või asetatakse letile.

Mõned muusikariistad ja nende osad (viiuli keerpulgad, keeled, membraanid, grammofonivedrud jm.) paigutatakse letile klaaspultidesse või vitriinlettidesse. Noodid, vastavad õpperaamatud ja muusikakirjandus pannakse välja eri stendidele, kusjuures müügivaru paigutatakse kapi riiulitele.

Fotokaupade müüja töökoha organiseerimine

Fotokaupade osakonna sisustus, inventar ja tööriistad. Fotokaupade osakonnas kasutatakse sama tüüpi vitriinletti nagu galanteriikaupade puhulgi. Kapp on puhvetitüüpi. Selle alaosa on varustatud riiulite ja lükand-ustega. Ülemine osa koosneb lahtistest riiulitest.

Müüjal peavad fotokaupade väljastamisel olema kasutada luup, võti objektiivide lahtikeeramiseks, pehme pintsel objektiivide klaaside tolmust puhastamiseks.

Fotokaupade paigutamine töökohal. Fotoaparaatide näidised paigutatakse riiulitele avatuna, objektiividega ostjate poole; kõik ülejäänud fotoaparaadid säilitatakse pakendis kapi alaosas.

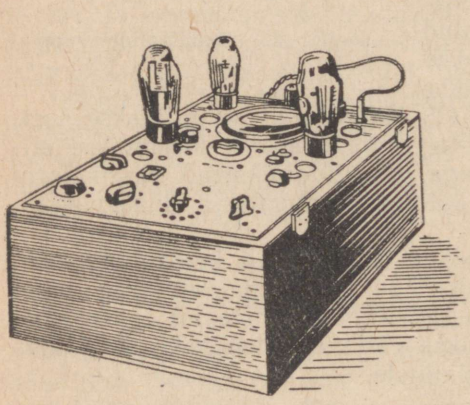
Fotoplaadid ja fotopaber laotakse sortide ja suuruste järgi kappides, müügisaali varjulisemas osas. Üksikud eksemplarid pannakse välja pulti või vitriinletti. Fotoplaadid asetatakse serviti, etiketiga ostja poole. Fotopaber pannakse riiulitele üksikute sortide ja suuruste järgi. Igasse virna paigutatakse mitu pakki fotopaberit vastavast sordist ja suurusest, etiketiga ostja poole.

Kemikaalid paigutatakse eraldi, selleks et nad ei avaldaks kahjulikku mõju fotopaberile ja plaatidele.

Väikesed fototarbed (kassetid, mensuurid jne.), samuti fotopaber, fotoplaatide ja kemikaalide üksikud eksemplarid paigutatakse letil olevatesse klaaspultidesse. Fototarvete müügivaru paigutatakse kappi või letti.

Raadiokaupade müüja töökoha organiseerimine

Raadiokaupade osakonna sisustus, inventar ja tööriistad. Raadioaparaatide jaoks kasutatakse sama liiki lette kui muusikariistadele. Kapp on harilike mõõtmetega, puhveti tüüpi; kapi alumisel osal on lükand-uksed, laekad väikeste detailide jaoks ja riiulid kaupade säilitamiseks. Kapi ülaosas on ümberpaigutatavad riiulid.

Joonis 96. Seadis raadiolampide kontrollimiseks

Raadiokaupade müüja töökoht sisustatakse abinõudega, mis võimaldavad demonstreerida töötavat raadiovastuvõtjat, samuti kontrollida raadiolampide ja -osade kvaliteeti. Töökohale seatakse toa-antenn ja elektrijuhtmega pistikupesa võrguvoolul töötavate raadioaparaatide sisselülitamiseks ja kohaliku raadiotranslatsioonivõrgu pistikupesa valjuhääldajate demonstreerimiseks. Raadioaparaatide töö kontrollimiseks grammofonimuusika ülekande suhtes kasutatakse adapteriga grammofoni.

Raadio väliseks näitamiseks ostjale tuleb kasutada erilist alust. Seda alust võib tarvitada ka õmblusmasinate näitamiseks. Alus

koosneb kahest plaadist, liikumatult letile kinnitatud alumisest ja kuullaagriga teljel pööratavast ülemisest plaadist.

Lampide kontrollimine müümisel toimub spetsiaalse riista — testeri abil (joonis 96). Takistuste kontrollimiseks kasutatakse oommeetrit.

Raadiokaupade müüja varustatakse väikeste montaažitööriistade komplektiga.

Raadiokaupade paigutamine töökohal. Kapi alaosasse ja leti sisse paigutatakse vabrikupakendis raadioaparaatide, radioolade ja televiisorite, samuti akumulaatorite ja patareielementide töövaru. Alumistele ja keskmistele seinaäärse sisustuse riiulitele asetatakse transformaatorid, antennikomplektid ja peatelefonid, samuti raadiolambid, pakitult spetsiaalsetesse kartongkarpidesse, mille külge on kinnitatud lampide näidised. Kapi ülemisi riiuleid kasutatakse raadioaparaatide ja -lampide jaoks. Väikesed raadiotarbed, nagu puksid, pistikud, raadiolambipesad, lülitid jne., mahutatakse leti laegastesse.

Letivitriini paigutatakse kõigi müügilolevate raadioosade näidised. Letile asetatakse ostjatele tutvumiseks raadioaparaatide, radioolade, televiisorite näidised ning üksikud toiteallikate komplektid.

X peatükk

KAUPADE VEDU JA VASTUVÕTT KAUPLUSES

Kaupade vedu kauplusesse

Kaupluse töö koosneb reast kaubanduslikest operatsioonidest, mida tervikuna nimetatakse operatiivseks kaubandusprotsessiks. See protsess hõlmab järgmisi operatsioone: kaupade ostmine ja kohalevedu kauplusesse, sissetulnud kaupade vastuvõtmise vormistamine, kaupade säilitamine, kaupade ettevalmistamine müügiks ja nende jaemüük (realiseerimine). Tarbijate nõudmise uurimine toimub jaekaubandusettevõtetes kaupade müügiprotsessi jooksul.

Kaupade iseseisvat ostmist hankijatelt teostavad täielikult isemajandamisele üleviidud kauplused (kellele on eraldatud käibevahendid, kellel on lõpetatud raamatupidamise bilanss ja arvelduskonto Riigipangas). Nende töö iseloom ostuoperatsioonide alal on analoogiline kaubastu sellekohasele tööle (vt. XVI peatükk „Kaubastu töö organiseerimine").

Kaupade kauplusesse kohaleveo organiseerimine. Mitteisemajandavad kauplused saavad kaupu oma kaubastu vahendusel. Kaupade kohalevedu sellistesse kauplustesse toimub:

1) hulgikaubandusorganisatsioonide baasidest, tööstuse turustusbaasidest ja tootmisettevõtetest, kes on antud kaubandusorganisatsiooni suhtes hankijateks;

2) oma kaubandusorganisatsiooni ladudest, abikäitistest ja põllumajanduslikest abimajanditest.

Suurtes linnades, kus asuvad rahvatarbekaupu tootvad tööstusettevõtted ja hankijate hulgibaasid, on kõige ratsionaalsemaks viisiks kaupade tsentraliseeritud vedu nendest ettevõtetest ja baasidest transiidina kauplustesse.

Kaupade tsentraliseeritud transiitveo korral toimub vedu hankija või spetsiaalse transpordiorganisatsiooni transpordivahenditega graafiku järgi, milline on kooskõlastatud kaubandusorganisatsiooniga. Graafikus näidatakse ära kaupade kauplustesse transportimise päevad ja kellaajad, mille tõttu kaupluse töötajad võivad varakult valmistuda kaupade vastuvõtmiseks ja vältida sellega transpordivahendite seisakuid.

Sellise kohaletoimetamise vormi juures veetakse kaubad baasi ekspediitori või laadija saatel, kes pärast kohaletoodud kaupade üleandmist võtab kaupluselt vastu tellimuse järgmisele kaubasaadetisele.

Kui linnas puuduvad hulgikaubandusbaasid ja lihtsa sortimendiga kaupu valmistavad tootmisettevõtted, siis veetakse selliste kaupade suured partiid, mis on saabunud raudteel või veetranspordiga, eelnevalt kaubandusorganisatsiooni lattu, hiljem aga veetakse neid sealt perioodiliselt väikeste partiidena jaeettevõtetesse.

Raskekaaluliste massitarbekaupade (sool, jahu jt.) liigset vedu, ümberlaadimist ja ümbertõstmist tuleb vältida, kuna see tõstab tunduvalt käibekulusid ja koormab transporti. Sellised kaubad, mis on määratud jooksvaks müügiks, veetakse raudteejaamast või sadamast vahetult kauplustesse.

Kiiresti riknevad kaubad (piim, liha, vorstitooted, värske ja külmutatud kala), aga samuti mõned kondiitritooted (koogid, tordid jm.) veetakse tootmisettevõtetest — piimatööstustest, lihakombinaatidest jne. — otse kauplustesse.

Kaupade tsentraliseeritud veol kaubandusvõrku on rida eeliseid võrreldes kauba toomisega kaubandusorganisatsiooni laost: 1) hoitakse ära liigne kaupade ümbertõstmine ja sellest tingitud kulud seoses kaupade peale- ja mahalaadimisega ning laos säilitamisega; 2) väheneb transpordivahendite vajadus ja kaupade kohalevedamisega seotud ekspediitorite koosseis; 3) vähenevad käibekulud transpordikulude vähenemise tõttu; 4) kiireneb kaupade kohaletoimetamine kauplustesse ja kaupade käive; 5) luuakse otsene side kaupluste ja kauba hankijate vahel; 6) kaupluste töötajad vabanevad kauba järele sõitmisest, mis võimaldab neil pühendada rohkem aega tarbijate teenindamisele.

Erilised nõuded esitatakse massiliste kaupade — leiva, kartuli ja köögivilja — kaubandusvõrku vedamise organiseerimisele.

Leiva saamiseks kinnistatakse kaubandusettevõtted leivatehaste ja leivatööstuste juurde. Ühte kauplusse võib leiva- ja saiatooteid vedada kõige rohkem neljast leivatööstusest.

Leiva juurdevedu toimub kaubandusorganisatsiooni ja leiba tootva organisatsiooni vahel kooskõlastatud graafiku järgi. Graafikus märgitakse kaupade kogused ja kellaajad, millal leib peab olema kauplusesse toodud. Kellaajad peab määrama sellise arvestusega, et nendes kauplustes, kuhu veetakse leiba öösi, oleks vähemalt 50% vajadusest veetud öösi ja et viimane päevane vedu toimuks mitte hiljem kui kolm tundi enne kaupluse sulgemist. Neile kauplustele, kuhu leiba öösi ei veeta, toimetatakse see kohale hiljemalt tund aega enne avamist.

Kartuli, köögivilja ja puuvilja saamiseks kinnistatakse kauplused ja kioskid köögiviljaladude, -baaside ja -hoidlate juurde. Kevadisel ja suvisel perioodil veetakse värske puuvili ja köögivili kauplustesse otseselt linnalähedastest kolhoosidest ja sovhoosidest.

Kõik toidukaubad tuleb vedada kauplustesse hommikul enne müügi alustamist.

Mida suurem nõudmine on kaupadele, seda sagedamini tuleb neid jaevõrku vedada. Kui kauplusel on kaupade säilitamiseks küllaldane pindala ja ta on varustatud külmutusseadmetega, toimub kaupade juurdevedu harvemini.

Kaupade vedu kauplusse võib toimuda: a) hankija transpordivahenditega (mõnedes suurtes linnades veetakse leib ja muud kaubad kohale hankija spetsialiseeritud transpordivahenditega); b) Autotranspordi ja Maanteede Ministeeriumi süsteemi transpordiorganisatsioonide või Kaubandusministeeriumi süsteemi suurte autobaaside transpordivahenditega ja c) kaubandusorganisatsiooni või kaupluse oma transpordivahenditega.

Kaubatellimuste vormistamine. Kaubatellimused annab kaupluse direktor või tema asetäitja kaubastu kaubandusosakonnale: a) telefoni teel, b) kirjalikult ja c) kaupluse töötaja poolt kaupade isikliku väljavalimisega baasis.

Kaht esimest tellimise viisi kasutatakse peamiselt toidukaupade alal. Tellimuste andmist kirjalikult ja telefoni teel kasutavad ka kaubabaasidest kaugel asuvad tööstuskaupade kauplused. Kolmandat viisi — kauba otsest valimist kaubastu baasis või laos — kasutatakse keeruka sortimendiga kaupade tellimisel, kuna sel juhul on vaja kaupa täpsemalt vastu võtta ja välja valida. Seda viisi võib kasutada ka toidukaupade alal, juhul kui kaupluse esindaja sõidab lattu.

Kirjalik tellimus (nõudmine) sisaldab järgmisi andmeid: 1) kaubandusorganisatsiooni nimetus, kaupluse number ja telefon; 2) tellitav kauba nimetus; 3) kauba artikkel ja sort; 4) hind; 5) tellimuse kogus ja summa.

Samu andmeid sisaldab ka telefoniline tellimus. Andes tellimust üle telefoni teel peab kaupluse direktor põhjendama kaubakoguse nõudmist ning kokku leppima kaupade sortimendi ja koguse suhtes. Kaubandusosakonna poolt vastuvõetud tellimus antakse täitmiseks kaubastu baasile.

Tellimus kaupade kohaleveoks antakse eelmisel päeval hiljemalt

kaubastu kaubandusosakonna poolt määratud ajaks, et oleks võimalik tellimusi rühmitada, anda neid täitmiseks baasile või laole ja esitada nõudmine transpordivahendite saamiseks.

Tellimuste arvestust peab kaupluse direktor spetsiaalses raamatus, millesse märgitakse antud tellimused ja isikute nimed, kes võtsid tellimused vastu. Tellimuse täitmise kohta tehakse raamatusse märkus.

Enne aasta või kvartali algust esitab kauplus oma hankijatele või kaubastu kaubandusosakonnale nõudeavaldused vajaliku kaubasortimendi kohta. Need nõudeavaldused koostatakse tarbijate nõudmiste uurimise alusel ja arutatakse läbi kaupluse töötajate koosolekutel.

Kaubavarude limiteerimine. Häireteta kauplemise kindlustamiseks ja kauba kinnikülmumise ning liigsete varude tekkimise vältimiseks määrab kaubandusorganisatsioon kauplusele üksikute kaupade varude limiidid.

Varude vähenemine alla limiiti juhib tähelepanu vajadusele tuua seda kaupa kauplusse juurde. Limiidi ületamine aga annab tunnistust sellest, et selle kauba edasine juurdevedu ähvardab aeglustada käibekiirust ja tekitada kinnikülmunud varusid.

Kaubavarude limiit määratakse diferentseeritult igale kaubandusettevõttele, arvesse võttes kaubakäibe mahtu, abiruumide suurust, külmutusseadmete olemasolu, kaugust varustusbaasist ja vastavale kaubale määratud käibekiiruse normatiivi.

Kaubandusvõrgu varustamise organiseerimine kaubavarude limiteerimise alusel eeldab hästikorraldatud operatiivset arvestust kaubastus ja kaupluses.

Kaupade liikumise operatiivset arvestust peetakse kaupluse abiruumis spetsiaalsetel kaartidel näiteks järgmise vormi alusel:

KAUBAVARUDE
JÄÄKIDE LIIKUMISE KAART

Kauba nimetus: sool

Limiit: 3 tonni

Kuupäev	Jääk 1. aprilliks	Saabunud	Välja antud	Jääk 1. maiks	Üle või alla limiidi
10. aprillil	1500 kg	2306 kg	—	3306 kg	+306
22. „		—	500 kg		—

Kaarti võib asendada spetsiaalsete tahvlitega, millele märgitakse kaubajääkide liikumine iga päev järgmise vormi alusel:

KAUBAJÄÄKIDE SEIS

1. juulil 1953. a.

(kuu, kuupäev)

Kauplus nr. 1

Kauba nimetus	Mõõtühik	Limiit	Jääk	Üle või alla limiidi
Tükksuhkur	t	2	- 1,3	— 0,7
Tuletikud	kast	10	12	+ 2

Kaubajääkide liikumise arvestuse kaart on soovitav paigutada kauba asukohta. Tahvlid riputatakse üles abiruumi kauba juurde.

Kõrvutades operatiivseid andmeid kaupade tegeliku olemasolu kohta kaubavarude kehtestatud limiitidega määrab kaupluse direktor kindlaks normaalseks kaubandusprotsessiks vajaliku kaubakoguse ja vastavalt sellele tellib kaubandusosakonnalt vajalikke kaupu.

Kaupade vastuvõtmine

Hankija laost või kaubastu laost kohaletoodud kaubad võtab vastu materiaalselt vastutav töötaja, kontrollides kaupade kogust (kaalu) ja kvaliteeti.

Kaupade vastuvõtmine koguse järgi peab kindlustama sotsialistliku omandi säilimise, kvaliteedi järgi vastuvõtmine peab ära hoidma mittekvaliteetsete või tellimata kaupade sattumise kaubandusvõrku.

Kaupade vastuvõtmisel kaupluses on vajalik: kindlustada sissetulnud kaupade täpne koguseline arvestus; kontrollida nende sortimenti ja kvaliteeti, mitte lubades mittekvaliteetsete ja mittekomplektsete kaupade vastuvõtmist; kontrollida, kuidas hankijad on täitnud oma kohustusi kaupade hankimise alal vastavalt sõlmitud lepingute tingimustele.

Kauba- ja transpordidokumendid. Kaubad saabuvad jaevõrku kaubandusorganisatsiooni lao või baasi saatelehega, hankija faktuurarvega, raudtee või veetranspordi dokumentidega. Neid dokumente nimetatakse saatedokumentideks.

Kaubastu laost või baasist kauplusele väljastatud kaupadele kirjutatakse saateleht järgmise vormi alusel:

BAASI VÕI LAO
NURGATEMPEL

SAATELEHT NR. .....

(Kaubasaaja nimetus ja aadress)

Jrk. nr.	Kauba nimetus ja artikkel	Kogus	Brutokaal	Taara	Netokaal	Jaehind	Summa

Teistelt organisatsioonidelt kauplusesse tulevad kaubad võetakse vastu mahalaaditud kaupadele väljakirjutatud faktuurarvete alusel. Arves märgitakse: arve kirjutamise kuupäev ja number; hankija nimetus, tema aadress ja arvelduskonto number Riigipangas; kauba nimetus, sort ja artikkel; kauba kogus, kaal ja hind ning kauba saajale antud mahahindlus; taara väärtus ja tariif.

Kui ühele arvele märgitakse mitmesuguseid kaupu, siis lisatakse spetsifikatsioon, milles täpselt loetletakse iga koha (kasti, tünni, palli jne.) sisu.

Mõnede kaupade kohta lisatakse täiendavad, arve sisu täpsustavad dokumendid; iga riidepalli juurde lisatakse pallikaart, igale kangatükile lipik või etikett. Jalatsikast varustatakse passiga, milles on märgitud koha sisu (jalatsipaaride üldarv, nende suurused jne.).

Kiiresti riknevad toidukaubad varustatakse tunnistusega kauba kvaliteedi kohta — sertifikaadi või kvaliteediõiendiga, mille annab välja riiklik kvaliteedi inspektsioon.

Transpordiorganisatsiooni dokumendis (saatelehes) näidatakse, milline kogus kaupa ja millises seisukorras on kaubasaajalt vastu võetud.

Kaupade koguseline vastuvõtmine. Kaupade koguseline vastuvõtmine on kauplusesse sissetulnud või hankija laos vastuvõetavate kaupade kaalu, koguse, mahu ja metraaži kontrollimine kauba saaja poolt ja kindlakstehtud kaalu (koguse, metraaži, mahu) võrdlemine saatedokumentidele märgitud andmetega.

Koguselise vastuvõtmise organiseerimine. Sõltuvalt kauba omadustest, pakkimisviisist ja taarastamisest võidakse vastuvõtmine lõpetada kauba kauplusesse saabumisel või hankija laos väljavalimisel, kuid vastuvõtmine võib toimuda ka kahes etapis. Viimasel juhul toimub esimesel etapil esialgne ja teisel etapil lõplik vastuvõtt. Kauplusesse taarata või lahtises taaras toodavate kaupade osas (leib, liha, köögivili jm.), samuti kinnises standardses taaras toodud lihtsa sortimendiga kaupade osas (tangud, suhkur, sool jm.) on esialgne vastuvõtt ühtlasi ka lõplikuks.

Kasti pakitud mitmesuguste väikeste kaupade tegelikku kogust, pallides olevate kangaste metraaži, tünnis olevate heeringate netokaalu on nende kauplusesse saabumise momendil raske kontrollida. Selliste kaupade vastuvõtmisel kontrollitakse algul kohtade (kastide, tünnide, pallide jm.) arvu, taara, pakkimise, markeerimise seisukorda ja nende vastavust standarditele, tehnilistele tingimustele ja lepingu tingimustele ning brutokaalu (kauba kaalu koos taaraga). Teatud aja jooksul (mitte hiljem, kui hankijaga sõlmitud lepingus kindlaks määratud) avatakse taara ja tehakse kindlaks kaupade tegelik olemasolu iga koha sees.

Sissetulnud kaupade koguseline kontrollimine peab olema täielik, s. t. tuleb kontrollida kõigi kaupade kaalu ja kaubaühikute olemasolu igas kohas (esemete arv, kangaste metraaž jm.). Kuid arvestades mõnede kaupade täieliku kontrollimise raskusi on standarditega ja tehniliste tingimustega kehtestatud nende kaupade valikkontrollimise kord. Ühelaadiliste kaupade kogu partiist kontrollitakse ainult üht osa lepingus kokkulepitud hulgal ja kontrollimise tulemused laiendatakse kõigile saabunud kaupadele.

Taara kaaluvahe (taara kaalu juurdekasv) ja erinevus taara kaalus. Kaal taaral, milles saabuvad kauplusesse heeringad, hapendatud ja soolatud köögivili, povidlo, keedis, sulatatud või, mõned värvi- ja keemiakaubad jm., määratakse kauba vastuvõtmisel tinglikult taaral oleva trafareti või saatedokumentide andmetel. Seda tehakse seepärast, et taara kaalumiseks kaup sellest välja võtta ei ole otstarbekohane, vaid mõnel juhul isegi võimatu. Taara tegelik kaal saadakse teada pärast kauba müümist. Seejuures võib juhtuda, et kauba tegelik kaal ei ühtu trafaretil või saatedokumendil märgitud kaaluga. Selline vahe taara kaalus, mida nimetatakse taara kaaluvaheks, tekib kauba imbumisest taarasse või kleepumisest taara seintele, s. t. kauba netokaalu vähenemise arvel.

Taara kaaluvahe kohta koostatakse akt kohe pärast taara vabanemist kauba alt. Akt kinnitatakse kaubandusorganisatsiooni juhataja poolt ja selle alusel kirjutatakse taara kaaluvahe materiaalselt vastutava isiku arvelt maha.

Mõnede kaupade kohta on kehtestatud taara kaaluvahe normid mahahindlusena protsentides kauba netokaalust. Selliste kaupade juures esineva taara kaaluvahe kohta hankijaile reklamatsioone ei esitata. Taara kaaluvahe üle normi kantakse kahjumiks. Kaupade osas, millele pole kehtestatud taara kaaluvahe normi, esitatakse hankijale reklamatsioon.

Pärast taara lõplikku vabanemist kauba alt kaalutakse taara üle toiduaine tegeliku netokaalu kindlaksmääramiseks. Võib juhtuda, et taara tegelik kaal ületab standardis ettenähtud või saatedokumentides märgitud kaalu, kusjuures taara kaalu suurenemine ei ole toimunud toiduaine taara seintesse imbumise, seinte külge kleepumise või muudel kauba omadustest tingitud põhjustel.

Selline erinevus taara kaalus tuleb samuti akteerida nagu taara kaaluvahegi (taarakaalu juurdekasv).

Toome ära mõnede toidu- ja tööstuskaupade koguselise vastuvõtmise iseärasused.

Toidukaupade koguseline vastuvõtmine. Kaaluga müüdav leib võetakse vastu jahtunult. Müügieeskirjades on kindlaks määratud, et jaeettevõtted võivad vastu võtta leiba järgmistel tähtaegadel pärast küpsetamist:

Rukkileib, kaaluga ja tükiviisi müüdav	mitte	varem	kui	4	tundi	ja	mitte	hiljem	kui	20	tundi
Lihtne nisuleib . .	„	„	„	4	„	„	„	„	„	20	„
Sordijahust nisuleib .	„	„	„	3	„	„	„	„	„	10	„

Nisujahust tükktooteid võib vastu võtta soojana, kuid mitte hiljem kui 6 tundi pärast küpsetamist.

Leiva vastuvõtmine kaubastu transpordivahenditega vedamisel toimub leivatehase (pagaritööstuse) ekspeditsioonis, hankija transpordivahendiga vedamisel — kaupluses. Esimesel juhul määratakse leiva väljatulek ahjust leivatehase ekspeditsioonis vagonettidel ja stellaažidel olevate märkuste järgi, teisel juhul — faktuurarvete järgi, millele ekspeditsioon märgib leiva küpsetamise aja.

Kaaluga müüdav leib võetakse vastu tüki ja kaalu järgi, tükkleib — ainult arvu järgi. Tükktoodete kaalu õigsuse kontrollimiseks kaalutakse saabunud partiist üle vähemalt 10 sama nimetusega toodet.

Kondiitritoodete vastuvõtmisel kontrollitakse kohtade arvu, nende markeeringut ja kaalu. Tükktooted (tordid, koogid, keeksid) võetakse vastu arvuliselt. Liha, lihasaadused, piimasaadused võetakse vastu kohtade arvu ja kaalu järgi, tükk-kaubad (valmiskaalutud liha, pudelites piim jm.) — arvu järgi. Kõrvuti sellega võetakse igast liha- ja piimasaaduste tükk-kaupade partiist vähemalt 10 sama nimetusega toodet nende kaalu valikkontrolli teostamiseks.

Kala ja kalasaadused võetakse vastu kohtade arvu ja kaalu järgi. Vigastamata taaras saadud puuviljade ja köögiviljade kaalu kontrollitakse valikkaalumise teel standardiga määratud ulatuses; puu- ja köögiviljade saamisel vigastatud taaras kaalutakse üle kogu kaubapartii.

Tööstuskaupade koguseline vastuvõtmine. Taarastamata saabunud tööstuskaubad võetakse vastu sõltuvalt nende iseärasustest — tükiviisi, kaalu järgi, metraaži või mahu järgi kohe pärast kauplusesse saabumist. Taaras saabunud kaubad võetakse alguses vastu brutokaalu ja kohtade arvu järgi. Nende kaupade lõplik vastuvõtmine toimub pärast taaras olevate kaubaühikute loendamist. Lõpliku vastuvõtmise tähtaeg on määratud lepingutes.

Riidepallides (kui vastuvõtmine toimus hankija laos) avatakse pakkimisriie palli ühest otsast ja loendatakse tükkide arv. Pärast riidepallide lahtipakkimist kontrollitakse iga kangatüki metraaži,

kusjuures villased, siid- ja linased kangad mõõdetakse 100% ulatuses, puuvillased kangad — 15—25% ulatuses kogu saabunud partiist.

Ruloonides olevad villased ja siidkangad mõõdetakse üle standardse puust meetripuuga; meetripikkuselt kokkulapitud puuvillaste, linaste ja siidkangaste metraaži kontrollitakse järgmisel viisil: algul mõõdetakse ühe lappe pikkus (milline peab võrduma ühele meetrile) ja seejärel arvutatakse kokku lapete arv ja iga tüki poolikud otsad.

Taaras kohaletoodud tööstuskaupade kaubaühikute täielik ülelugemine toimub suurte toodete juures üheaegselt nende kvaliteedi kontrollimisega. Väikeste tööstuskaupade juures teostatakse valikkontrollimist, mille andmed laiendatakse kogu partiile.

Koguselise vastuvõtmise tulemuste vormistamine. Kaupade koguselise vastuvõtmise lõppstaadiumiks on vastuvõtmise vormistamine. Kui saadud kauba tegelik arv või kaal vastab faktuurarves (saatelehel) märgitud andmetele, lööb materiaalselt vastutav isik nendele dokumentidele kaupluse templi jäljendi ja kinnitab allkirjaga kauba saamist.

Kauba vastuvõtmisel avastatud puudujääk vormistatakse aktiga, mille koostamisest peab osa võtma hankija esindaja või, kui ta lepingus määratud tähtajal ei ilmu, kohaliku täitevkomitee kaubandusosakonna esindaja või mõne teise mittehuvitatud organisatsiooni esindaja. Akt saadetakse koos reklamatsiooniga hankijale puudujäägi hüvitamiseks.

Avastatud kaubaülejäägid võetakse akti järgi arvele.

Kaupluse tööpraktikas esineb juhtumeid, et kaubad on saabunud saatedokumentideta. Selliste kaupade kohta koostatakse vastuvõtu akt nagu dokumentideta kaubale.

Kõik kauplusesse saabunud kaubad märgib kaupluse direktor sissetulnud kaupade registreerimise raamatusse.

Kaupade kvaliteediline vastuvõtmine. Kaupade kvaliteedi parandamine on tähtsamaid rahvamajanduslikke ülesandeid. Mittekvaliteetsete, mittekomplektsete ning standarditele ja tehnilistele tingimustele mittevastavate kaupade väljalaskmine tekitab rahvamajandusele suurt kahju. Mittekvaliteetsed kaubad jäävad seisma tööstusettevõtete ladudes ja kaubandusvõrgus, aeglustades kaubakäivet ja põhjustades finantsilisi raskusi.

Mittekvaliteetsete või mittekomplektsete toodete väljalaskmine ettevõtetest, samuti toodangu väljalaskmine kohustuslike standardite rikkumisega on riigivastane kuritegu.

Kvaliteediline vastuvõtmine on saabunud kaupade täisväärtuslikkuse kindlakstegemine, nende komplektsuse, markeeringu õigsuse kontrollimine ja sortimendi kontrollimine lepingu tingimuste kohaselt.

Põhilisteks dokumentideks, millest juhindutakse kaupade kvaliteedilisel vastuvõtmisel, on riiklikud üleliidulised standardid (ГОСТ-id), samuti tehnilised tingimused (mis on kinnitatud selle

ministeeriumi poolt, kelle süsteemi kuulub hankija ettevõte) kaupadele, millele pole kehtestatud standardeid.

Kvaliteedilist vastuvõtmist teostavad kaubatundjad ja teised töötajad, kes hästi tunnevad vastavat kaubaliiki ja selle praakimise viise. Kaupade edukaks vastuvõtmiseks kvaliteedi järgi peavad kaupluse töötajad omama lepingute ärakirju, standardeid, tehnilisi tingimusi ja kaupade praakimise juhendeid.

Kaupluses määratakse kaupade kvaliteet kindlaks organoleptilise hindamise teel (välisilme, maitse, lõhna, värvi, pakendi ja markeeringu järgi).

Suurtes toiduainete kauplustes kontrollivad kaupade kvaliteeti sektsioonide juhatajad, väikestes (sektsioonideta) kauplustes — kaupluse juhataja.

Kiiresti riknevate toidukaupade kvaliteediline vastuvõtmine toimub eraldi ruumis, mis on kaupade säilitamise ruumist isoleeritud.

Tööstuskaupade kvaliteediline vastuvõtmine toimub täieliku praakimise või valikpraakimise teel. Vastuvõtmine ja praakimine toimub reeglikohaselt kaupade säilitamise kohtades, kus kauba vastuvõtja (praakeri) jaoks eraldatakse spetsiaalne koht hea loomuliku ja kunstliku valgustusega. Ka suurtes spetsialiseeritud tööstuskaupade kauplustes ja universaalkauplustes teevad seda tööd praakerid, kelle ülesannetesse kuulub kauplusesse saabunud kaupade kvaliteediline vastuvõtmine ja praakimine. Kaupade praakimise normid on määratud standarditega või tehniliste tingimustega. Kaupluses kuuluvad 100%-lisele praakimisele: siid- ja villane riie, valmisriided, trikotaaž, tüll, nahk- ja kummijalatsid, klaas-, portselan- ja fajansstooted, muusikariistad, raadioaparaadid, jalgrattad, püssid, mööbel, lukud, metallnõud, spordijalatsid ja -rõivad, raske spordiinventar, fotoaparaadid.

Mõned tööstuskaubad, mille täielik praakimine tekitab suuri raskusi, praagitakse osaliselt, kusjuures tulemused laiendatakse kogu partiile. Selliste kaupade hulka kuuluvad: puuvillane ja linane riie, mänguasjad, muusikariistade juurde kuuluvad osad, heliplaadid, fotokemikaalid, jahi- ja kalastustarbed, fototarbed (statiivid, kopeerimisraamid, vannid, laboratooriumilambid jm.), väikesed galanteriikaubad (nõelad, juukselõksud, haagid, aasad, heegelnõelad ja kudumisvardad, sõrmkübarad, paelad, nööpid, nööbid, kummid, tasku- ja käsipeeglid, habemeajamise pintslid, mitmesugused pressitud tooted, igasugused lindid).

Kvaliteedilisel vastuvõtmisel selgitatakse ka saadud kauba komplektsus. Mittekomplektset kaupa ei tohi müügile lasta ja see tagastatakse hankijale, rakendades seejuures lepingus ettenähtud sanktsioone.

Sortimendi kontrollimine on kvaliteedilise vastuvõtmise koostisosaks. Hankija poolt lepingu täitmine täielikus kooskõlas kaupluse poolt antud spetsifikatsiooniga või tellimustega on vältimatuks tingimuseks kaupade müügi õigeks organiseerimiseks kaupluses. Valesti koostatud sortiment halvendab ostjate teenindamist, põh-

justab mitteminevate kaupade kuhjumist ja toob kaasa käibevahendite külmumise.

Vastuvõtmisel on vaja samuti kontrollida, kas kaupadel on tootmismargid, mille järgi tehakse kindlaks ettevõte, kes on vastava kauba välja lasknud.

Mittekvaliteetsete kaupade vastuvõtmine ja müügilelaskmine on kategooriliselt keelatud. Neid nõudeid rikkunud töötajad võetakse vastutusele.

Kvaliteedilise vastuvõtmise tulemuste vormistamine. Kui tehakse kindlaks kauba mittekvaliteetsus, mittekomplektsus, sortimendi mittevastavus, markeeringu puudumine või kauba vale markeering, siis koostatakse akt. Aktis märgitakse kauba kvaliteedis esinevate puuduste täpne kirjeldus ja nende põhjused (mittekomplektsuse puhul märgitakse puuduvad osad).

Akti koostab kaupluse esindaja kauba ekspertiisi büroo eksperdi osavõtul ja hankija esindaja juuresolekul. Kui hankija esindaja mingisugusel põhjusel ei saa kohale tulla, kutsutakse kaupade kvaliteedi akteerimise juurde esindaja mittehuvitatud organisatsioonist (näiteks linna kaubandusosakonnast).

Koos aktiga esitatakse hankijale pretensioon (reklamatsioon), mille põhjal hankija hüvitab kaubandusorganisatsioonile kahjud ja maksab trahvi mittekvaliteetsete või mittekomplektsete kaupade hankimise, kokkulepitud sortimendist mittekinnipidamise ja kaupade markeeringu rikkumise eest.

Aktid kauba kvaliteedi kohta koostatakse kindlatel, lepingutes määratud tähtaegadel, näiteks kiiresti riknevate kaupade osas ühe ööpäeva jooksul, teiste kaupade puhul kümne päeva jooksul (kui kauba saaja ja hankija asuvad ühes asustatud kohas) või 20 päeva jooksul (kui nad asuvad eri kohtades). See tähtaeg algab mittekohaliku käibe puhul kauba sihtjaama või -sadamasse saabumise momendist ja kohaliku käibe puhul kauba kauplusesse saabumise momendist.

XI peatükk

KAUPADE SÄILITAMINE JA MÜÜGIKS ETTEVALMISTAMINE

Kaupade säilitamise organiseerimine kaupluses

Kaupade säilitamine peab toimuma arvestades erinevate kaupade omadusi. Igale kaubale tuleb luua vastavad temperatuuritingimused, niiskusereţiim ja valgustus. Hoiuruumides tuleb kaubad paigutada õigesti: mitte lubada üksteisele kahjulikult mõjuvate kaupade säilitamist koos; kaubad paigutada vastavalt nende omadustele, suurusele ja pakkimisviisile.

Kaupluse abiruumi paigutatakse kaupade reserv, müügisaali viiakse töövaru vahetult müügiks. Reserv on ette nähtud töövaru täiendamiseks vastavalt selle läbimüügile. Hoiuruumides seatakse

iga kauba hoiukohale tahvlike, millel on märgitud kauba nimetus, sort, artikkel ja saabumise kuupäev.

Kaubad antakse müügisaali nende kauplusesse saabumise aega arvestades; esmajoones suunatakse müügile varem saadud kaubad. Iga kaubapartii varustatakse lipikuga, millele on märgitud kauba saamise kuupäev. Selline kord kaubavarude kulutamisel hoiab ära kaupade külmumise ja kaupade võimaliku riknemise kestva säilitamise tõttu.

Operatiivsetel eesmärkidel peetakse kaubavarude liikumise raamatut, milles peegeldub kaupluse kaubavarude olukord ja liikumine.

Vastutust kaupade säilivuse eest hoiuruumides kannab väikestes ja keskmistes kauplustes kaupluse juhataja, suurtes kauplustes — sektsiooni (osakonna) juhataja.

Toidukaupade säilitamine

Toidukaupade kvaliteedi säilitamisel on eriline tähtsus temperatuurirežiimil, õhuniiskusel ja laoruumide sanitaarsel korrasolekul.

Laoruumideks eraldatakse puhtad, valged, kuivad ja hästi tuulutatud ruumid. Kiiresti riknevad kaubad säilitatakse jahutatavates kambrites ja kappides.

Allpool tuuakse ära üksikute toidukaupade säilitamise iseärasused.

P a g a r i t o o t e d laotakse kinniste stellaažide riiulitele; stellaaži alumine riiul peab olema vähemalt 30 sm kõrgusel põrandast. Väikesi tükiviisi müüdavaid pagaritooteid võib säilitada ka alusrestidele seatud korvides ja kastides.

Vormileib laotakse küliti, tema aluskoorikule või püsti. Jahtunud vormileib laotakse 3—4 ritta, jahtumata — 1—2 ritta, püsti (vertikaalselt) asetades mitte üle 2 rea ülestikku. Põrandaleib asetatakse küliti, kallakuga stellaaži külgseinale, 1—2 ritta, batoonid ja linnasaiad — vertikaalselt, kallakuga tagumise seina poole: batoonid — ühes reas, linnasaiad — kahes reas.

Leiva laoruum eraldatakse teistest abiruumidest. Leivatooteid ei tohi paigutada tugevalt lõhnavate kaupade, näiteks kalasaaduste, tubakatoodete, parfümeeria ja vürtside lähedusse.

P u i s t - b a k a a l k a u b a d. Jahu-, tangu-, suhkru- ja soolakotid laotakse virna alusrestidele nii, et koti suu on pööratud virna keskele. Virna kõrgus on jahul ja tangudel 8—10 kotti, peensuhkrul — 7—8 kotti, tükksuhkrul — mitte üle 6 koti, soolal — 6—7 kotti. Virnade vahele jäetakse vähemalt 75 sm laiused läbikäigud, seina ja virna vahe peab olema vähemalt 20 sm.

Virnades olevaid kotte tuleb perioodiliselt ümber laduda. Kui suhkrukottidel avastatakse niiskeid plekke, siis kallatakse suhkur ümber kuivadesse kottidesse.

Soola säilitatakse samuti lahtiselt salvedes, mille põhi peab olema 15—20 sm kõrgemal laoruumi põrandast; soolakihi kõrgus

on 1,5—2 m. Soola ei tohi säilitada koos tugeva, terava lõhnaga kaupadega.

Makaronid ja tangud (maisihelbed, kaerahelbed, kamajahu), pakitult vineer-, laud- või kartongkastidesse, laotakse virna alusrestidele või asetatakse stellaažide riiulitele.

Tee, kohv ja kakao tuleb isoleerida teravalt lõhnavatest kaupadest (pipar, äädikas, seep jt.). Tee, kohvi ja kakao kastid paigutatakse eemale küttekehadest, veevärgi- ja kanalisatsioonitorudest.

Majapidamisseepi säilitatakse alusrestidele virna laotud kastides.

Tuletikud ja tubakatooted. Kastid tuletikkude, tubaka, paberosside ja mahorkaga laotakse sortide ja markide järgi virnadesse vähemalt 20 sm kaugusele seintest ja 1 m kaugusele akendest ja küttekehadest. Lahtipakitult hoitakse tubakatooteid ja tuletikke stellaažide riiulitel, kusjuures tubakatooted laotakse sortide ja markide järgi.

Tuletikke ei tohi hoida ühes ruumis tuleohtlike kaupadega (petrooleum, bensiin, piirituslakid jt.), ahjude lähedal, samuti kergelt niiskust äraandvate kaupade juures (köögivili, sool, kala jt.).

Tubakatooted on väga tundlikud teiste kaupade (petrooleum, seep, parfümeeria jt.) teravate spetsiifiliste lõhnade suhtes, samuti temperatuuri ja õhuniiskuse muutuste suhtes. Seepärast paigutatakse nad eraldi teravalõhnalistest kaupadest kuivadesse, hästituulutatavatesse ruumidesse; laoruumides tuleb hoida temperatuuri +10°—+14° piirides, suhtelist õhuniiskust 60—70%.

Kondiitritooted. Kiiresti riknevate kaupade kvaliteedi säilitamiseks tuleb laoruumides hoida ühtlane temperatuur. Hoiuruumid olgu kuivad ja hea ventilatsiooniga. Kastides kondiitritooted laotakse alusrestidele virna, mitte üle 8 kasti ülestikku, jättes seina ja virna vahele vähemalt 20 sm vahe. Stellaažide riiulitele asetatakse karpides ja pakkides saabunud kondiitritooted.

Kiiresti riknevad tooted — koogid, tordid, keeksid, trühvlid, likööri kompvekid — paigutatakse külmutuskappidesse ja -kambritesse, nende puudumisel aga jahedatesse ruumidesse, kus temperatuur ei ületa +10°.

Veini- ja viinatooted ning alkoholita joogid säilitatakse kuivades, jahedates ja hea ventilatsiooniga ruumides.

Kastid viina-, viinasaaduste, õlle- ja alkoholita jookide pudelitega laotakse virna. Pudelites viinamarjaveinid, šampanja, puuvilja- ja marjaveinid, samuti alkoholita joogid traadiga seotud korkidega asetatakse stellaažide riiulitele horisontaalselt.

Liha ja lihasaadused säilitatakse külmutuskambrites ja jääkeldrites, nende puudumisel aga kuivades, puhastes, jahedates, hea ventilatsiooni ja jäävannidega varustatud ruumides.

Liha ja lihasaaduste maksimaalsed säilitusajad kauplustes on ära toodud tabelis 13.

Tabel 13

Toiduainete nimetused	Külmutuskambrites temperatuuriga kuni +6°	Lihtsates jääkeldrites ja jäävannides
Külmutatud, jahutatud liha ja külmutatud linnud	3 ööpäeva	2 ööpäeva
Jahutatud linnud	2 „	1 „
Külmutatud subproduktid	2 „	1 „
Jahutatud „	1,5 „	1 „
Pooltooted	1 „	12 tundi
Moskva kotletid	6 tundi	6 „
Keeduvorstid	2 ööpäeva	1 ööpäev
Maksavorstid ja mustrilised vorstid	1 „	12 tundi
Täissuitsuvorstid	40 „	40 ööpäeva
Poolsuitsuvorstid	10 „	8 „
Keedusingid	3 „	2 „
Suitsusingid	30 „	10 „

Jahutatud liha, keeduvorstid, sardellid ja viini vorstid riputatakse külmutuskambrites üles tinutatud raudkonksudele, jättes ridade vahele ruumi õhu juurdepääsuks.

Külmutatud liha laotakse stellaažidele virna ja kaetakse puhta lina või presendiga: külmutatud subproduktid, linnud ja ulukid paigutatakse taaras presendiga kaetud stellaažidele.

Lihtsates keldrites võib liha ja lihasaadusi asetada jääle paigutatud alusrestidele, kattes kauba puhta linaga.

Kastides jahutatud linnud paigutatakse stellaažide riiulitele. Jahutatud subproduktid, samuti pooltooted asetatakse kandeplaatidel stellaažidele.

K a l a k a u b a d. Kalakaupade säilitamisel on müügieeskirjadega määratud temperatuuri ja suhtelise õhuniiskuse režiim, mis on ära toodud tabelis 14.

Kalakaubad paigutatakse säilitamiseks eraldi kaupadest, mis võtavad külge kalalõhna.

Tabel 14

Kalakaupade liigid	Temperatuur	Suhteline niiskus (%)
Soolatud kalakaubad	—1° — +2°	85—90
Kuumalt suitsutatud kala	—1° — +1°	75—80
Külmalt suitsutatud kala, suitsutatud ja vinnutatud balõkid	—2° — 0°	75—80
Vinnutatud ja kuivatatud kalakaubad	mitte üle +12°	mitte üle 75
Tuuraliste teraline kalamari ja punane kalamari	—2° — 0°	85—90
Pressitud kalamari ja soomkala mari	—2° — —4°	85—90

Kõik kalakaubad peale vinnutatud ja kuivatatud kala tuleb säilitada külmutuskambrites ja jääkeldrites.

Jääkeldrite ja jäävannidega sisustatud kauplustes asetatakse taarata kalakaubad jääle pandud puurestidele ja kaetakse puhta kattega.

Kastides olevale jahutatud kalale raputatakse peenendatud jääd ja need paigutatakse alusrestidele. Kauplustes, kus puuduvad külmutusseadmed ja -sisustus, ei tohi jahutatud kala varu ületada 6—8 tunni vajadust, külmaga varustatud kauplustes aga — ööpäevast vajadust.

Külmutuseta kauplustes paigutatakse külmutatud kala jahedatesse ruumidesse alusrestidele ja kaetakse õlgmattide või roguskitega. Neis kauplustes ei tohi kauba varu ületada ööpäevast vajadust.

Soolakala tünnid ja pressitud kalamarja pütid laotakse horisontaalselt virna. Alumine tünnide rida asetatakse lattidele; tünniridade vahele pannakse samuti latid. Teralise kalamarja pütid paigutatakse vertikaalselt, trafaretiga ülespoole. Virn koosneb mitmest reast, millede vahele on pandud latid.

Väikesed suitsutatud ja vinnutatud kalad taaras asetatakse alusrestidele, suured kalad riputatakse tinutatud konksudele. Kalast kulinaartooted ja valmistooted asetatakse kandeplaatidel, vaagnatel või hankija taaras stellaaži riiulitele.

Piima ja piimasaadusi tuleb säilitada jahutatavates ruumides. Toiduainete segakauplustes tuleb piima ja piimasaadusi paigutada isoleeritult teistest kaupadest. Nad laotakse vabriku taaras alusrestidele ja stellaažidele.

Kinnistes metallist piimanõudes olevad piimasaadused asetatakse vahetult jääle, muus taaras olevad piimasaadused — jääle asetatud puurestidele.

Külmhoonest saadud kanamune säilitatakse jahutamata ruumides, kuna korduv jahutamine soodustab nende kiiret riknemist.

Müügieeskirjadega on piimasaaduste säilitamiseks kauplustes kehtestatud maksimaalsed tähtajad, mis on toodud tabelis 15.

Tabel 15

Kaupade nimetused	Maksimaalsed säilitusajad päevades	
	suvel	talvel
Piim ja rõõskkoor	1	1
Kohupiim, hapukoor	3	5
Või ja margariin	3	5
Sulatatud või kõvad väikesed juustud	10	15
Kohupiimajuustud, kohupiimamass	2	3
Kõvad suured juustud, sulatatud juustud	10	20
Pehmed ja sulatatud juustud	5	10
Dieetilised hapupiimasaadused	1	2

Juhul, kui kaupluses on külmutusseadmeid, mis kindlustavad pideva säilitustemperatuuri alla +8°, rakendatakse talveperioodiks kehtestatud säilitustähtaegu kogu aasta kestel.

Köögivili ja puuvili paigutatakse säilitamiseks kuivadesse, hea ventilatsiooniga laoruumidesse. Köögivilja- ja puuviljakaupluse sortimenti kuuluvatele kaupadele on vajalik tabelis 16 märgitud temperatuur ja suhteline niiskus.

Tabel 16

Toiduainete nimetused	Temperatuur	Suhteline niiskus (%)
Värske köögi- ja puuvili	0° — +3°	80—90
Hapendatud, marineeritud ja soolatud köögivili	0° — +3°	—
Kuivatatud puu- ja köögivili	+5° — +10°	mitte üle 75
Külmutatud puu- ja köögivili	—8° — —10°	—
Köögi- ja puuviljakonservid metall- ja klaastaaras	+3 — +10°	mitte üle 85

Kõik kauplusesse saabunud värsked puuviljad, köögiviljad ja puuviljakonservid, kuivatatud puuviljad, värsked tomatid asetatakse taaras (kastides, sõelkorvides, korvides, kottides) alusrestidele virnadesse, 5—6 rida ülestikku. Õhu ringlemise soodustamiseks laotakse ridade vahele latid.

Kartul ja juurvili kallatakse laoruumi ehitatud salvedesse (punkritesse). Kihi maksimaalne kõrgus salves on kartulil 1,5 m, kaalikal — 1,25 m, peedil — 1 m, muudel juurviljadel — 0,5—0,8 m. Muud värsked köögiviljad ja samuti klaaspurkides olevad hapendatud ja marineeritud saadused paigutatakse stellaaži riiulitele. Soolatud ja hapendatud köögivili tünnides asetatakse põrandale. Nööri aetud seened riputatakse üles, kastides ja korvides olevad kuivatatud seened aga asetatakse riiulitele. Tuleb vältida seente kokkupuutumist seintega. Külmutatud puu- ja köögivili säilitatakse külmutuskambrites või madala temperatuuriga lettides. Värske puuvili hoitakse eraldi köögiviljast.

Puu- ja köögivili paigutatakse abiruumis nii, et see ei saaks muljutud ja rikutud ning et õhk pääseks vabalt selle juurde.

Kuivatatud puuvilja säilitamisel segakauplustes tuleb kinni pidada õigest kaupade naabrusest, kuna kuivatatud puuvili on kõrvallõhnade suhtes väga vastuvõtlik.

Tööstuskaupade säilitamine

Tööstuskaupade säilitamisel on soovitav temperatuur laoruumides +10° — +18°. Temperatuur tuleb hoida ühtlasena, kuna selle kõikumised rikuvad mõningaid esemeid, näiteks pianiinosid, klavereid, keelpille ja teisi muusikariistu, mänguasju, jalatseid jne.

Tööstuskaupade säilitamiseks kõige soodsam suhteline õhuniiskus on 60—70%. Liigne niiskus rikub karusnahku, jalatseid, nahktooteid, fototarbeid, paberikaupu, mänguasju, muusikariistu, metallkaupu.

Liigne kuivus avaldab mõnedele kaupadele samuti kahjulikku mõju: mänguasjad kuivavad lõhki, parfümeeria- ja kosmeetikakaubad (kreemid, pumatid jt.) kuivavad, karusnahad kaotavad oma elastsuse ja karv langeb maha jne.

Tööstuskaupade kaitsmiseks niiskuse, määrdumise ja kuivuse eest, samuti tulekaitse eesmärkidel ehitatakse abiruumides stellaažid ja alusrestid vähemalt 20 sm kaugusele seintest ja põrandast, 50 sm kaugusele elektrilampidest, 1 m kauguselē küttekehadest.

Allpool tuuakse ära üksikute tööstuskaupade säilitamise kohta esitatavad nõuded.

K a n g a s k a u b a d. Puuvillased ja siidkangad asetatakse pärast riidepallide avamist alusrestidele virna või stellaažide riiulitele kiuliikide, artiklite, mustrite ja värvuste järgi. Virnad kaetakse paberi või katteriietega, kuna stellaažid suletakse kangaste määrdumise ja pleekimise vältimiseks eesriietega.

Kangaskaubad tuleb hoida päikese eest kaitstud, kuivas ja jahedas ruumis. Selleks, et kangaskaubad ei seiskuks, vaadatakse nad aeg-ajalt üle ja laotakse ümber. Villased kangad puistatakse üle naftaliini või mahorkaga, et neid kaitsta koide vastu.

V a l m i s r i i d e d — mantlid, ülikonnad, kleidid — riputatakse üles spetsiaalsetesse kappidesse, mis on varustatud varrastega riidepuudel olevate valmisriiete ülesriputamiseks. Pesu, peakatted, püksid hoitakse eesriidega kaetud stellaažide või kappide riiulitele laotult virnades.

Mantleid, ülikondi ja kleite, mille müügihooaeg pole veel alanud, võib säilitada puhta riide või paberiga kaetud pakkides.

Kaitseks koide vastu raputatakse villastele ja karusnahatoodetele naftaliini.

J a l a t s i d, sorteeritult liikide, tegumoodide ja suuruste järgi, asetatakse stellaažide riiulitele. Karpides olevad jalatsid laotakse riiulitele mitte üle 8 rea ülestikku, karpideta jalatsid — mitte üle 5 rea kõrguselt, pannes ridade vahele papipoognad. Iga jalatsipaar asetatakse selliselt, et ühe jalatsi ninaosa on vastu teise jalatsi kontsaosa; stellaažide ette, milles on karpideta jalatseid, tõmmatakse eesriided. Säärikud laotakse lapiti, väljasirutatud saapasäärtega (nende kokkumurdmine pole lubatud) riiulitele ritta: juhtnahast säärikuid mitte üle 8 rea, teisi mitte üle 4 rea ülestikku. Seejuures tuleb kinni pidada järgmisest ridade kordumisest: esimesse (alumisse) ritta laotakse säärikud ninadega kokku seina poole, teise ritta ninadega väljapoole, kolmandasse ritta nii nagu esimeses jne.; ridade vahele pannakse paberipoognad. Säärikuid võib hoida ka pukkidele riputatult.

G a l a n t e r i i, p a r f ü m e e r i a, t r i k o t a a ž. Väikesed galanteriikaubad paigutatakse ruloodega kaitstud stellaažide riiu-

litele. Nahkgalanterii, kaelasidemed, paelad, siidist esemed (pearätid, sallid jt.) laotakse riiulitele vabrikukarpides, pakkides või paberisse pakitult. Peeglid, portfellid, riideharjad asetatakse küliti.

Tselluloidist galanteriikaubad (portsigarid, seebikarbid, kammid jm.) paigutatakse tuleohtlike esemetena isoleeritult, kinni pidades tuletõrje eeskirjadest.

Kohvrid ja reisikotid asetatakse virna alusrestidele. Vihmavarjud ja jalutuskepid asetatakse stellaažidele püsti.

Nahktoodetel avastatud hallituskord eemaldatakse kuiva lapiga. Kaitsemäärdega kaetud metallesemed ja metallosadega esemed pühitakse puhtaks kuiva lapiga. Siidist esemed tõstetakse perioodiliselt ümber seiskumise vältimiseks.

Parfümeeriakaubad asetatakse stellaažide riiulitele vabrikupakendis või paberisse pakitult.

Trikotaažtooted paigutatakse stellaažidele või asetatakse kastides alusrestidele. Suured pealistrikotaaži esemed (kleidid, kostüümid) riputatakse riidepuudel kappidesse. Muu pealistrikotaaž laotakse stellaažide riiulitele karpides või pakkides. Stellaažide ette tõmmatakse eesriided, samuti võib kaupu katta paberiga. Kaua säilivad trikotaažkaubad vaadatakse aeg-ajalt üle ja laotakse ümber, et kaitšta neid seiskumise eest.

Portselan-, fajanss- ja klaastooted. Portselan- ja fajansstooteid võib laduda ritta abiruumi põrandale või väiksemate virnadena stellaažidele. Riit tehakse mitmest nõude virnast. Nõude virnas on kuni 150 paberisse pakitud portselantaldrikut ja alustassi, fajanssnõusid — mitte üle 120. Kui need tooted on paberisse pakkimata, võib nende maksimaalne arv virnas olla: portselantaldrikutel ja -alustassidel — kuni 75 tükki ja samadel nõudel fajansist — kuni 50 tükki. Iga neljakümne paberisse pakitud eseme vahele asetatakse paberilehed, paberisse pakkimata nõudel — iga 20—25 eseme vahele. Teekannude riidas laotakse üksteise peale 10—12 teekannu, pannes iga kahe eseme vahele paberilehe. Alustassidega koos pakitud portselan- ja fajansstassid laotakse kuni 15 paki kõrgustesse virnadesse; iga 2 paki järele asetatakse taldrikud, tassid ja alustassid virnadena: taldrikuid ja alustasse — 25 tükki virna, tasside ja alustasside pakke — 6 tükki, üksikuid tasse — 15 tükki virna. Kannud, veiniklaasid, pokaalid, fužeerid, teeklaasid, suhkrutoosid, salatikausid ja teised väikesed esemed asetatakse stellaaži riiulitele vertikaalselt, kogu riiulipinna ulatuses, mitu kihti ülestikku. Ridade vahele asetatakse püsivuse loomiseks ja purunemise vältimiseks papp- või vineerplaadid. Ülemistele ja keskmistele riiulitele asetatakse kergemad (tassid, kannud jm.) ning alumistele rasked esemed (taldrikud, vaagnad).

Metalltooted. Nuge, kahvleid ja väikesi tööriistu hoitakse karpides ja pakkides. Nikeldamata, värvimata ja muude kaitsekihtidega katmata terastooted kaetakse vaseliini, tavoti või muude neutraalsete määretega.

Noatooteid ja tööriistu pole lubatud hoida niisketes ruumides, kuna niiskus soodustab roostetamist.

Priimused ja petrooleumigaasi-pliidid asetatakse ridadena stellaaži riiulitele; alumiiniumnõud ja emaileeritud plekknõud, pesukausid, supikausid asetatakse virna. Nõude ridade vahele pannakse paberilehed. Metalltooted mahutatakse kastidesse; labidad, rehad, hangud — kimpudesse; ahjutooted, samuti mustad ja emaileeritud malmnõud, emaileeritud ja tinutatud terasest nõud tuleb paigutada alusrestidele.

Mööbel paigutatakse 15—20 sm kaugusele seintest; kütmise hooajal hoitakse mööbel vähemalt 0,5—1 m kaugusel küttekehadest.

Mööblikaupluse abiruum peab olema kuiv ja hästi tuulutatav. Üksikute mööbliliikide asetusviisid on järgmised:

Tabel 17

Mööbli liigid	Asetusviis	Maksimaalne esemete arv
Toolid	virnas	8—10
Lastetoolid	„	5
Tugitoolid	„	4
Vedrumadratsid	riidas	6
Madratsipealsed voodikotid	virnas	20
Lauad	üks ese teise peal	2
Puhvetid, kapid ja teised suured esemed	iga ese eraldi	—

Vedrumadratseid võib asetada ka küliti. Asetades ühe laua teise peale pannakse ülemise laua jalgade alla kartongi- või vineeritükid, et mitte rikkuda alumise laua plaati.

Värvi- ja keemiakaubad. Kottides olevad värvikaubad asetatakse alusrestidele virna.

Purkides ja pakkides olevad kaubad laotakse ridadena või virna stellaaži riiulitele või riita alusrestidele.

Kuivi värve on parem säilitada kinnises poolkeldriruumis. Mõningaid kuivi värve (kinaver, tinavalge, vaskatsetaat jt.) tuleb säilitada tugevas, tihedalt suletud taaras, vältides kaalumisel tolmumist, kuna see võib põhjustada mürgistusi.

Valmishõõrutud värvid, lakid ja värnits on tuleohtlikud, seepärast tuleb neid hoida jahedas poolkeldriruumis, hermeetiliselt suletud taaras, kinni pidades tuletõrje eeskirjadest. Värvi- ja värnitsatünnid laotakse madalate riitadena, pannes ridade vahele lauad.

Ehitusmaterjalid. Puistkaubad (lubi, kips, tsement) paigutatakse teistest kaupadest eraldi. Taarastamatult säilitatakse neid kaupu tihedate seinte ja põrandaga salvedes ja taarastatult — alusrestidele laotult. Vineer, plekk, klaas kastides, valatud ahjutooted ja teised raskemad kaubad asetatakse alusrestidele. Väiksemad kaubad laotakse stellaaži riiulitele.

Elektrikaupu säilitatakse stellaažidel; ruumi puudusel paigutatakse mõningaid elektrikaupu (armatuurid, kütteseadmed, montaažimaterjalid jm.) riita.

Stellaaži ülemistele riiulitele asetatakse kergemaid taarastatud kaupu — elektrilampe karpides, abažuure, montaažimaterjale (pistikupesi, pistikuid, korke, isoleerrulle jm.). Alumistele riiulitele pannakse raskemad kaubad, nagu kütteseadmed jm.

Muusikariistu hoitakse stellaažidel ja riita laotult.

Stellaažidel säilitamisel asetatakse keelpillid küliti või riputatakse käepidemetest traadile või puuvarna; vaskpuhkpillid riputatakse üles või asetatakse riiulile ühe reana; grammofonid asetatakse kartongkarpidesse või paberisse pakitult stellaaži lahtritesse; ümbrikkudesse või karpidesse pakitud heliplaadid paigutatakse serviti stellaaži lahtritesse; muusikatarbed, keeled ja muusikariistade tagavaraosad asetatakse vabrikutaaras riiulitele.

Riidas säilitamisel asetatakse keel- ja viiulpillid tähekujuliselt või virna, vaheldumisi käepide ja korpus ühele poole. Riida kõrgus on 1 m. Lõõtspillid, akordionid ja bajaanid laotakse ülestikku virna, mitte üle 5 tüki virnas. Grammofonid asetatakse horisontaalselt mitte üle 5 tüki üksteise peale.

Vaskpuhkpille ja heliplaate ei tohi asetada riitä, kuna selline paigutus rikub neid.

Riidad tehakse alusrestidele, mis on põrandast vähemalt 20 sm kõrgusel.

Keelpille säilitatakse lõdvendatud keelte ja poognajõhvidega, grammofonidel lastakse vedru lõdvaks.

Klahvidega muusikariistadele tõmmatakse peale riidekatted ja riistade sisse pannakse naftaliini- või kampolikotikesi vilt- ja kalevist osade kaitsmiseks koide vastu.

Fotokaubad asetatakse abiruumi varjulisse ossa, kaugele küttekehadest. Fotopaber laotakse riiulitele virna, plaadid küliti, 2—3 karpi ülestikku. Valgustundlikud materjalid (plaadid ja fotopaber) hoitakse eraldi neile kahjulikult mõjuvatest kemikaalidest.

Kantseleikaubad. Paberitooted (paber, vihikud, märkmikud jms.) laotakse stellaaži riiulitele virna kogu riiulipinna ja sügavuse ulatuses. Väikesed kantseleikaubad (sulepead, pliiatsid, suled, kummid jt.) asetatakse karpidega virna. Rullides kaubad (kalka, joonistuspaber) asetatakse riiulitele püsti ühte ritta.

Mänguasjad paigutatakse rühmade ja liikide järgi lahtriteks jaotatud stellaažidesse.

Kaubakaod kaupluses ja nende vähendamine

Eristatakse järgmisi kaubakadude liike jaekaubandusettevõtteis: a) kaupade loomulik kadu ja b) muud ehk nn. akteeritavad kaod.

Kaupade loomulik kadu.[1] Mõned kaubad kaotavad säilitamisel, müügiks ettevalmistamisel ja müügiprotsessis mõnevõrra oma kaalust ja mahust. Neid koguselisi kadusid, mis tekivad kaupade füüsikalis-keemiliste muutuste tagajärjel ja kaubanduslikul töötlemisel, nimetatakse loomulikuks kaoks.

Loomulik kadu on normeeritud, s. t. kaupadele, millel tekib loomulik kadu, on kehtestatud kadude piirnormid. Nendesse normidesse on arvestatud kaod kaupade säilitamisel kaupluse abiruumis, kaupade ettevalmistamisel müügiks ja nende väljastamisel ostjatele.

Toidukaupade loomuliku kao tekkimise põhjusteks on kuivamine, lendumine, auramine, külmutamine, tuuldumine, väljaimmitsemine, läbinõrgumine, sulamine, murenemine, tolmustumine, samuti pudenemine liha raiumisel, vorstitoodete, kala, juustu ja teiste saaduste lõikamisel. Erand on kehtestatud leiva- ja saiakaupadele, mille pudenemist ostjale väljastamisel ei arvestata loomuliku kao normisse, vaid kirjutatakse akti järgi maha eri normide piirides. Klaasnõudes olevatele kaupadele on loomuliku kao norm rakendatud säilitamisel esineva purunemise katteks.

Toiduainete kaubanduses on loomuliku kao normid kehtestatud lihale, lihasaadustele, kalale, kalasaadustele, piimasaadustele, kaalu järgi müüdavatele bakaalkaupadele, söödaviljale, puuviljadele, köögiviljadele ja klaasnõudes kaupadele (vein, viin, õlu, alkoholita joogid jt.).

Kaonormid on määratud diferentseeritult erinevate kliimavööndite ja hooaegade (suvi, talv) järgi. Kiiresti riknevate kaupade juures võetakse arvesse külmutusseadmete olemasolu. Külmutusseadmetega varustatud kauplustele on loomuliku kao normid kehtestatud madalamatena kui selliseid seadmeid mitteomavatele kauplustele.

Tööstuskaupade kauplustes on loomuliku kao normid rakendatud värvi- ja keemiakaupadele, näärikuuse-ehete ja mõnede majapidamises tarvitatavate kaupade jaoks (vatt, nöör, köied, vankrimääre). Värvi- ja keemiakaupade ning puist-ehitusmaterjalide loomulik kadu tekib kuivamise, lendumise, väljaimmitsemise, tolmustumise (murenemise), kaalu- ja mõõduvahede tõttu, kaupade kleepumisel tööriistade külge nende väljastamisel ja väikesse nõusse ümbertõstmisel. Klaasist näärikuuse-ehete kadu tekib jaemüügil esinevatest purunemistest.

Loomuliku kao tegelik suurus tehakse kindlaks kaupade inventeerimise käigus. Kao mahakirjutamine toimub inventeerimise andmete põhjal, kuid mitte üle kehtestatud normide, ja vormistatakse aktiga. Loomuliku kao eelnev mahakirjutamine pole isegi kehtivate normide piirides lubatud.

Loomuliku kao suuruse määramiseks korrutatakse aruandeperioodil jaemüügi korras müüdud kaupade kogus kehtestatud kaonormiga. Kui kaubandusettevõttes ei peeta sortimendilist arvestust, siis

---

[1] Juulis 1954. a. kehtestati uus NSVL Kaubandusministeeriumi juhend toidukaupade loomuliku kao normide rakendamise kohta. *Toimet. märkus.*

määratakse loomuliku kao norm kogu kaubarühma kohta tervikuna. Inventeerimisel ilmnenud kaupade puudujääki võrreldakse kehtivate normide järgi arvestatud kaoga. Kui puudujääk on väiksem loomulikust kaost kehtivate normide järgi või sellega võrdne, siis kantakse kadu maha tegelikus suuruses. Kaupade puudujääk üle loomuliku kao normide kuulub tasumisele materiaalselt vastutava isiku poolt.

Jaemüügi korras müüdud kaupade kogus määratakse kindlaks sel teel, et realiseeritud kaupade summast (kogusest) lahutatakse järgmised summad (kogused): 1) kontrollitava perioodi jooksul ladudele ja teistele kauplustele antud kaubad, 2) hulgimüügi korras väljastatud kaubad, 3) hankijatele tagastatud kaubad, 4) kaupade kauplusesse kohaletoimetamisel tekkinud kaod, 5) riknemise, praagi, purunemise tõttu aktide järgi mahakirjutatud kaubad, 7) kaupade müügiks ettevalmistamisel ja ostjatele väljastamisel tekkinud kaubajäätmed (need jäätmed arvestatakse eri normide põhjal). Saadud vahe moodustab tegeliku jaemüügi, mille põhjal toimub loomuliku kao arvestamine.

Jäätmed. Müügiks ettevalmistamisel vabastatakse mõned toidukaubad müügiks mitteminevatest osadest ja vastava toiduaine netokaalusse arvatud pakke- ja teistest materjalidest. Neid toiduaine osi ja pakkematerjale nimetatakse jäätmeteks. Jäätmetele on kehtestatud eri normid, mis rakendatakse lisaks nende kaupade loomuliku kao normidele.

Jäätmete normid on kehtestatud vorstitoodetele, suitsuliha toodetele, lindudele, kalakaupadele ja leivale.

Vorstitoodete jäätmete hulka arvatakse sidumisnöör, vorstisoolte otsad, lõikekohtade kuivanud pinnad ja vorstide murdekohtade ääred; karbonaadil ja ribil — nöör ja plommid; keedusinkidel ja rulaadidel — kont juuresolevate kõõluste ja lihaste kilega, nöör ja plommid, singi juures peale selle ka veel nahk.

L i n d u d e l on jäätmeteks kere ja pea küljest äravõetav pakkimispaber, tampoonid ja nöör.

K a l a k a u b a d j a v ä ä r i s k a l a d (tuuralised, lõhelised jt.) müüakse ilma peata, kaelaosata, uimedeta, selja luuplaatideta, naha ja muude osadeta. Kalakaupade iga liigi kohta on kehtestatud tükeldamise kord ja viisid ning jäätmete normid.

Leivajäätmeteks loetakse leiva lõikamisel ja säilitamisel tekkiv puru, aga samuti sordiliste kuivikute puru.

J ä ä t m e d o n k a s l i k v i i d s e d v õ i m i t t e l i k v i i d s e d. Likviidsed jäätmed antakse müügile jaevõrku või neid kasutatakse muuks otstarbeks. Likviidsete jäätmete hulka kuuluvad sinkide ja rulaadide kondid koos juuresolevate kõõluste ja lihastekilega, kalade pead, kaelaosad ja sabaosad. Need jäätmed müüakse põhikaubast odavama hinnaga. Leivapuru (toidukõlblik) antakse üle leivaküpsetusettevõtteile, kuna söödakõlblik (põrandalt, kappidest ja stellaažidelt kokkupühitud) suunatakse seanuumamispunktidesse ja linnufarmidesse.

Mittelikviidseid jäätmeid ei lasta müügile. Kaupade jäätmetele annavad hankijad kauplusele täiendava mahahindluse jaehinnast.

Akteeritavad kaod. Akteeritavateks kadudeks nimetatakse kaubakadusid, mis on põhjustatud kaupade säilitamise ebarahuldavast organiseerimisest ja kaupade hooletust käsitsemisest, samuti stiihiliste õnnetuste tagajärjel tekkinud kadusid. Akteeritavate kadude hulka kuuluvad kaupade riknemine, purunemine, praak.

Kõigil kaupade purunemise, riknemise ja praagi juhtudel koostatakse aktid ja selgitatakse välja konkreetsed isikud, kelle süü läbi kaod on tekkinud. Nendes kadudes süüdi olevad isikud peavad kandma materiaalselt vastutust tekitatud kahju eest.

Riknemise, purunemise ja praagi aktid koostatakse kahes eksemplaris, millistest üks jääb materiaalselt vastutavale isikule ja teine antakse kaubandusorganisatsiooni juhatajale, kes on kohustatud otsustama, kelle arvel toimub kadude mahakandmine.

Aktide koostamise juurde kutsutakse peale selle organisatsiooni esindaja, kellele kaubandusettevõte allub, samuti kaupade riknemises süüdi olev materiaalselt vastutav isik ja ühiskondlik esindaja (ametiühingust, ühiskondliku kontrolli organitest jne.). Selliste toiduainete riknemisel, mida on võimalik ümber töötada või mis kuuluvad täielikult kõlbmatuks muutumise tõttu hävitamisele, koostatakse akt sanitaar-epideemiatõrje teenistuse esindaja osavõtul.

Kaubakadude vähendamine. Kauplustes tuleb luua sellised töötingimused, mis hoiavad ära kaupade riknemise, praagi, purunemise ja kvaliteedi halvenemise ning soodustavad normeeritud kaubakadude (loomulik kadu, jäätmed) alanemist.

Nendest tingimustest on põhilisteks:

K a u p a d e õ i g e h o o l d a m i n e. Kvaliteedi alanemine ja kaupade riknemine toimuvad harilikult selle tõttu, et kaupluse administratsioon ja materiaalselt vastutavad isikud ei kontrolli pidevalt kaupade kvaliteedi säilimist.

Kaubad tuleb perioodiliselt üle vaadata, ümber asetada, puhastada mustusest ja tolmust (rõivad, jalatsid jm.); metalltooted ja nende üksikud roostetumist kartvad osad tuleb määrida kaitsva määrdega (jalgrattad, õmblusmasinad jm.), esialgse väljanägemise kaotanud kaupu värskendatakse ja neil esinevad väikesed defektid parandatakse jne.

N o r m a a l s e t e s ä i l i t a m i s t i n g i m u s t e l o o m i n e. Nagu ülalpool mainitud, on kaupade kvaliteedi säilimiseks vaja säilituskohtades luua igale kaubale kõige soodsam temperatuuri ja õhuniiskuse režiim, kasutada õigeid ladumisviise, kinni pidada kaupade naabruse nõuetest.

V õ i t l u s n ä r i l i s t e j a p u t u k a t e g a. Närilised (rotid, hiired) ja putukad (koid, nahanäkid, kärsaklased jne.) tekitavad suurt kahju. Kaupade kaitsmiseks riknemise ja kadude eest tuleb jaekaubandusettevõtetes pidada süstemaatilist võitlust näriliste ja putukatega. Seda tehakse perioodilise deratiseerimise (näriliste hävitamise) ja desinsektsiooni (putukate hävitamise) teel. Nende

kahjuritega võitlemise viisid on kirjeldatud peatükis XXV „Laooperatsioonid".

Kaupade töötlemiseks kasutatavate tööriistade ja inventari ratsionaliseerimine. Nõukogude kaubanduse eesrindlaste kogemused on ilmekalt näidanud, kuidas olemasolevate tööriistade ja inventari ratsionaliseerimine ja uute juurutamine märgatavalt vähendavad kadusid võrreldes kehtestatud normidega. Nii näiteks annab tünnide puhastamisel loomsete rasvade jääkidest kummiotsaga labida ja elektrisoojendaja kasutamine võimaluse saada täiendavalt igast tünnist vähemalt 150 g sulatatud võid. Sm. Slobožankini konstrueeritud noa kasutamine tuuraliste kalade tükeldamisel võimaldab tunduvalt vähendada kalakaupade jäätmeid jne.

Kaupade valmiskaalumine on põhilisemaid abinõusid kaubanduslik-operatiivsete protsesside ratsionaliseerimisel ja kaupade loomuliku kao järsul vähendamisel. Kaupade eelnevast valmiskaalumisest vt. lk. 232.

Võitlus ülalloetletud tingimuste ellurakendamise eest, mis aitab kaasa kaubakadude alanemisele, toimub kaubandusettevõtete, brigaadide ja üksikute töötajate vahel sotsialistliku võistluse arendamisega.

Initsiaatoriteks kaubandusettevõtete vahelise võistluse organiseerimisel kaupade loomuliku kao alandamiseks, kehtivate normidega võrreldes, olid noored letitöötajad — „Gastronoomi" Ukraina kontori Kiievi osakonna kaupluse nr. 1 kommunistlikud noored. See sotsialistliku võistluse vorm on haaranud ka teiste linnade kaubandusvõrgu töötajaid. Võistluse tulemusel vähenesid käibekulud kululiikide „loomulik kadu" ja „kaubakaod" alal. Sellest võistlusest hõlmatud kauplustes peetakse täpset arvestust igas osakonnas ja brigaadis saavutatud käibekulude kokkuhoiu kohta.

Kaupade müügiks ettevalmistamise tähtsus

Kauplusesse saabunud kaupu ei või harilikult suunata müügile sellises olukorras, nagu nad saabusid, vaid enamikul juhtudel tuleb kaubad algul müügiks ette valmistada.

Eelnev ettevalmistus vabastab müüja liigsetest operatsioonidest kaupade väljastamisel (lõikamisest, kaalumisest jne.). Mõnedel juhtudel lastakse kaup pärast eelnevat ettevalmistust müügile paremas olukorras kui kauplusesse saabumisel.

Kaupade eelnev ettevalmistus tõstab tunduvalt müüjate töövõimet, vähendab kaubakadusid, suurendab kaubandusvõrgu läbilaskevõimet, tõstab müügipinna kasutamist ja parandab ostjate teenindamist.

Kaupade müügiks ettevalmistamise põhiliikideks on lahtipakkimine, sorteerimine, varustamine hinnasedelitega, eelnev valmislõikamine, kaalumine, puhastamine, triikimine, väikeste defektide kõrvaldamine.

Kaupade lahtipakkimine

Kaup vabastatakse enne töökohale andmist taarast. Lahtipakkimisel peab vältima taara ja kauba rikkumist.

Iga taaraliigi juures kasutatakse vastavat avamisviisi.

Taara avatakse spetsiaalsete tööriistadega (vt. lk. 89).

Laud- ja vineerkastid ja raamikkastid avatakse naelatõmbaja või kombineeritud kirve abil. Nende tööriistade puudumisel kasutatakse naelatange. Pärast kauba kastist väljavõtmist asetatakse kaas oma kohale, naelad lüüakse kergelt endistesse aukudesse.

Tünni avamiseks võetakse algul postipulga abil (puitvitste jaoks puust ja metallvitste jaoks rauast postipulgad) ära ülemine vits, kuna teine ja kolmas tõstetakse ühe tünnivitsa võrra kõrgemale. Kui ülemine vits on ära võetud ja alumised kõrgemale tõstetud, siis lüüakse kergete haamrilöökidega tünnilaudade siseküljele, mille tulemusel põhi tuleb uurdest välja ja tünnikaas võetakse ettevaatlikult käega välja. Pärast tünni vabastamist kaubast asetatakse kaas oma kohale, ülestõstetud tünnivitsad vajutatakse oma kohale ja äravõetud tünnivits pannakse tagasi.

Metallist vintkorkidega raudvaadid petrooleumi ja taimeõliga avatakse spetsiaalsete mutrivõtmetega.

Korvid ja sõelkorvid vabastatakse algul sidumisnöörist. Korvi katteks olev marli ja puuvillane riie ning sõelkorvi katvad lauad ühes nööriga hoitakse alal edasiseks kasutamiseks.

Kotitaara vabastatakse õmblustest nii, et nöör jääks terveks ja kott vigastamata. Kottide kinniõmblemiseks kasutatud sidumisnöör harutatakse lahti sirbikujulise noaga, mis on teritatud siseküljelt. Noa tera lõpeb koonusekujulise tipuga. Roguskist kotid avatakse kääridega.

Toidukaupade eelnev ettevalmistamine müügiks

Toidukaupade müügiks ettevalmistamisel on põhilisteks operatsioonideks: eelnev lahtilõikamine, lahtiraiumine, eelnev kaalumine ja pakkimine. Need operatsioonid tõstavad tunduvalt müüja töövõimet, kiirendavad kaupade väljastamist ja lühendavad ostjate teenindamiseks vajalikku aega.

Kõik kaubad, mille kvaliteet ei lange eelneva valmiskaalumise tõttu, tuleb lasta jaevõrku valmiskaalutult. Kaupu, mida ei saa töötusettevõtteis ja ladudes valmis kaaluda, tuleb kaaluda ja pakkida kaupluse abiruumis.

Toiduainete eelnev lahtiraiumine, lahtilõikamine ja va'miskaalumine. Müügieelset lahtiraiumist ja -lõikamist kasutatakse liha, lihagastronoomia kaupade, juustu ja või juures.

Kauplusesse suurte loomaosadena saabunud liha raiutakse abiruumis väiksemateks tükkideks. Liha lahtiraiumine toimub käsitsi lihakirveste ja kiinidega või lintsae abil riiklike standarditega loomade jaemüügiks kehtestatud lahtiraiumise skeemide kohaselt. Vii-

masel ajal on tunduvalt rohkem kasutatud liha valmiskaalumist lihakombinaatides. Valmiskaalutud liha pakitakse tsellofaan- või pärgamentpaberisse ning veetakse kauplustesse spetsiaalsete külmutusseadmetega varustatud transpordivahenditega.

Vorsti, sinki ja juustu lõigatakse valmis sellistes kauplustes, kus neid kaupu müüakse suurtes kogustes. Lõikamine toimub lõike-masinatel müügisaalis või abiruumis.

Praktikas on osutunud otstarbekohaseks teostada mõnede kaupade valmiskaalumist kaupa tükeldamata. Näiteks linde, arbuuse, kõrvitsaid, külmutatud kala kaalutakse valmis abiruumis, kusjuures igale kaubaühikule kinnitatakse hinnalipak, millel on märgitud kaal ja hind. See aitab ostjal, märgitud kaalu ja hinda arvestades, valida vajaliku kauba ning vabastab müüja liigsetest operatsioonidest kaupade väljastamisel.

Puist- ja tükiliste bakaalkaupade eelnev valmiskaalumine toimub tootmisettevõtetes, jaeorganisatsiooni laos või kaupluses (abiruumis ja müügisaalis).

Laialdasem pakendkaupade kasutamine vabastab kaubandusorganisatsioonid täiendavatest funktsioonidest ja keskendab nende tähelepanu müügitööle.

Eelnevalt valmiskaalumist ladudes organiseerivad suured organisatsioonid, kellel on võimalik luua ladude juurde eraldi baase või vastavaid osakondi. Eelnev valmiskaalumine baasides ja ladudes on efektiivsem kui kauplustes, kuna sel juhul on võimalik töid mehhaniseerida. Kaubandusorganisatsioonide juurde on loodud spetsiaalsed valmiskaalumise vabrikud Moskvas, Leningradis ja teistes linnades.

Kaupade eelnevat valmiskaalumist võib korraldada ka abiruumis; müügisaalis valmiskaalumist esineb väikestes linna- ja maakauplustes.

Bakaalkaupade eelneva valmiskaalumise organiseerimine annab tunduvat majanduslikku efekti. Eelnevalt valmiskaalutud kauba müümiseks kulutab müüja 4—6 korda vähem aega kui kaalu järgi müüdava kauba puhul ja müüja poolt selle väljastamiseks kokku kulutatud tööaeg on märksa lühem kui müüja ajakulu töökohal kaalutava kauba väljastamisel.

Kaupade eelnev valmiskaalumine vähendab käibekulusid, eriti loomuliku kao osas, mille normid on kaupluses valmiskaalutavatele kaupadele kehtestatud 25% võrra madalamana kui kaaluga müüdavatele kaupadele[1].

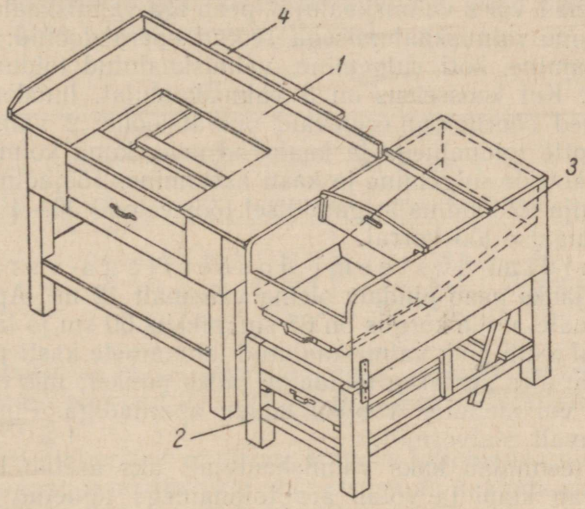
Kaupade eelnevat valmiskaalumist võib teostada käsitsi harilike letile seatud lauakaalude abil, käsitsi valmiskaalumise seadmete ja G. V. Tšekaldini süsteemi doseerimisseadme abil.

Šabanovi konstrueeritud seade bakaalkaupade käsitsi valmiskaalumiseks (joonis 97) koosneb

[1] Juulis 1954. a. kehtestati uus NSVL Kaubandusministeeriumi juhend toidukaupade loomuliku kao normide rakendamise kohta. — *Toimet. märkus.*

neljast põhiosast: lauast — 1, salve alusest — 2, salvest — 3 ja valmiskaalutud kauba paigutamiseks kasutatava kasti alusest — 4. Laua mõõted on: pikkus — 125 sm, laius — 75 sm, kõrgus — 90 sm. Lauaplaadi keskele on tehtud väljalõige kaalude jaoks, mille all on laegas kaalumisel mahapudeneva toiduaine kogumiseks.

Laua paremal poolel asetseb väljatõmmatava vaheseinaga kahte ossa jaotatud salv. Selle põhi on nõgus, kallakuga tagumisest osast ettepoole. Salve puhastamiseks toiduaine jääkidest on selle põhi esiosas väljatõmmatav; tükksuhkru valmiskaalumisel asendatakse kinnine põhi restikujulisega, et suhkru puru langeks salve esiosa all olevasse laekasse. Salve mahutavus on 100 kg.

Joonis 97. Seade bakaalkaupade eelnevaks valmiskaalumiseks

Salv on asetatud alusele. Salve tagaosa alla on kinnitatud hingedel klapitavad jalad. Töö ajaks tõstetakse tagumine osa üles sinna kinnitatud käepidemete abil. Ülestõstetuna toetub salve tagumine osa hingedega kinnitatud jalgadele. Kallakuga põhja ja tagumise osa ülestõstmise tõttu valgub toiduaine oma raskuse mõjul salve esimesse osasse, kust seda võetakse kottide täitmiseks.

Valmiskaalumise juures on suur tähtsus paberkoti kujul. Kasutatakse lamedaid kotte ja ümbriku- ning ristikujulise põhjaga kotte. Kaalumisel käsitsi valmistatud lamedatesse kottidesse on töötootlikkus väike, seepärast on parem kasutada masinatel toodetud ümbriku- ja ristikujulise põhjaga kotte, milliseid kasutades tõuseb valmiskaaluja tootlikkus 1,5 korda.

Valmiskaaluja töökoht varustatakse vajaliku inventari ja tööriistadega: kaaludega ja vihikomplektiga, 250, 500 ja 1 kg mahuga

kühvlite komplektiga, käsiharjaga ja kastiga toiduainete jääkide jaoks.

Valmiskaalumise seadme jaoks eraldatakse abiruumis 5—6 m² suurune pindala. Kauplusel on spetsiaalne töötaja kaupade valmiskaalumiseks, kui bakaalkaupade käive (peensuhkur, tükksuhkur, iga laadi tangud, riis, oad, herned, makaronid ja makaronitooted) kindlustab valmiskaalujale täieliku töökoormuse tööpäeva jooksul; kaupluse käive nende kaupade osas peab moodustama vähemalt 1 tonn päevas. Kauplustes, kus igapäevane müügikogus on alla 1 tonni, teostavad toiduaine valmiskaalumist müüjad müügitööst vabal ajal.

Valmiskaaluja töö õigel organiseerimisel on suur tähtsus. Kui kauplustes on 1 või 2 valmiskaalujat, peab iga valmiskaaluja tegema kõik toiduaine valmiskaalumisega seotud operatsioonid: kottikallamine, kaalumine, koti sulgemine, valmiskaalutud toiduaine asetamine kasti. Kui koosseisus on 3 valmiskaalujat, luuakse brigaad, mille liikmed sooritavad erinevaid operatsioone: 2 valmiskaalujat täidavad kotte toiduainega ja kaaluvad neid, kuna kolmanda ülesandeks on kottide sulgemine ja kasti asetamine. Tööjaotuse tõttu on valmiskaaluja tööjõudlus brigaadilisel töömeetodil 30—40% kõrgem kui individuaalse töö korral.

Tšekaldini süsteemi doseerijaga varustatud seadme jaoks peab pindala olema vähemalt 12 m². Aparaat seatakse töölauale, mille kõrgus on 65 sm, pikkus 60 sm ja laius 80 sm. Laua kõrval asub pink valmiskaalutud toiduainete kasti jaoks. Aparaadi kohale üles seatakse toiduaine jaoks punker, mis on ühendatud pehme või metallist vooliku kaudu aparaadiga. Punker täidetakse vastavalt platvormilt.

Seadet teenindab kaks valmiskaalujat: üks asetab koti kaalukausile, avab klapi ja võtab ära toiduainega täidetud koti, teine kontrollib lauakaaludel kaalumise õigsust, lisab või vähendab (hälbimisel nõutud kaalust) toiduainet, paneb kotid kinni ja asetab valmiskaalutud toiduained inventarkastidesse.

Kaks valmiskaalujat suudavad valmis kaaluda Tšekaldini aparaadiga varustatud seadmel vahetuses 3000 kotti kaaluga 1 kg või 5000 kotti kaaluga 500 g. Valmiskaaluja tööjõudlus on Tšekaldini doseerimisaparaadil töötades 50—80% kõrgem kui valmiskaalujal, kes töötab brigaadis käsitsi valmiskaalumise seadmega.

Dooside määramine. Enne toiduainete massilise valmiskaalumise alustamist tuleb määrata dooside suurused, mis kõige enam vastavad tarbijate nõudmistele. Seejuures lähtutakse nõudest, et kaalutud koguste arv oleks minimaalne (2—4 erinevat kogust) ja valitud kogused võimaldaksid kombineerida neist mitmesuguseid koguseid.

Selleks, et kindlaks teha, milliseid valmiskaalutud koguseid kauplustes nõutakse, organiseeritakse sellekohast vaatlust.

Selleks registreerivad müüjad mitmel päeval erinevatel kellaaegadel ostjatele väljastatud kaupade doose.

Oletame, et riisi ja hirsitangu väljastamise vaatlemisel saadi järgmised andmed:

Tabel 18

Kauba nimetus	Kogused (grammides)							
	100	200	250	300	500	750	1000	Kokku
	väljastamiste arv							
Riis	256	482	513	430	470	121	140	2412
Hirsitang	—	—	369	—	807	523	556	2255

Nende andmete põhjal määrame kindlaks, mitu protsenti moodustab iga doos väljastamiste üldarvust.

Tabel 19

Kauba nimetus	Kogused (grammides)							
	100	200	250	300	500	750	1000	Kokku
	protsentides väljastamiste üldarvust							
Riis	10,6	20,0	21,2	17,8	19,4	5.0	6.0	100
Hirsitang	—	—	16,4	—	35,8	23,2	24,6	100

Selle arvestuse alusel teeme kindlaks, et kõige sagedamini nõutavad kogused on riisil 200, 250, 300 ja 500 ja hirsitangul — 500, 750 ja 1000 g.

Lähtudes ülaltoodud erinevate koguste kombineerimise ja nende arvu vähendamise põhimõttest võib otsustada kaaluda riisi kogustes 100, 200, 250 ja 500 g, milledest võib kombineerida doose 300, 750 ja 1000 g, ja hirsitangu kogustes 500, 750 ja 1000 g, kuna teistel doosidel on müügi juures tähtsusetu osatähtsus. Kui esineb hirsitangu nõudmist väiksemates kogustes, võib seda kaaluda töökohal ostjale väljastamisel.

Iseärasusi mõnede toidukaupade müügiks ettevalmistamisel

Kondiitritooted. Kondiitritoodetest koostatakse mitmesuguseid valimikke, üllatus- ja kingituspakke, eriti pühade-eelsetel päevadel. Üllatus- ja kingituspakkide kujundamisel pannakse kondiitritooteid kokku teiste kaupadega. Näiteks täidetakse teetasse või väikesi vaase kompvekkidega ja köidetakse lindiga; šokolaaditahvel ühendatakse mingisuguse laste mänguasjaga; karpidesse pandud kompvekkide valimikud või šokolaaditahvlid köidetakse mitmesugust liiki ilulintidega („krüsanteemi", „kammikese" kujul).

Keedise-, džemmi- ja meepurgid puhastatakse pärast taarast

vabastamist puhta lapiga; kompvekikarpidel olevad lindid seatakse korda jne.

Piimasaadused ja või. Pärast võitahuka vabastamist pärgamentpaberist puhastatakse ta tingimata noaga igalt küljelt kollastunud pealiskihist, jättes puutumatuks ainult templi sordi märgiga. Kohupiim jäetakse samasse taarasse, milles ta on toodud; teise taarasse pandult tõmbub ta kiiresti kollakaks. Kohupiimal esinevad kollased kihid, määrdunud kohad ja tuuldunud pealispind puhastatakse ära. Hapukooreanumad puhastatakse väljastpoolt; määrdunud pealiskiht eemaldatakse. Selleks, et hapukoore mass oleks ühtlane, segatakse seda puhta vispliga.

Juustupead ja juusturattad pühitakse käterätikuga puhtaks. Lahtilõigatud juustude kuivanud lõikepind puhastatakse. Juustul olev hallitus pestakse ära sooja veega ja selle koht hõõrutakse sisse soolaga. Tööstuses paberisse pakitud juustud vabastatakse sellest paberist.

Kanamune kontrollitakse ovoskoobil enne müüja töökohale andmist.

Liha- ja kalakaubad. Vorste puhastatakse käterätikuga. Vorstitoodetelt ja suitsulihatoodetelt võetakse ära sidumisnöör ja plommid ning lõigatakse ära sooleotsad, murdumiskohtade ja pragude pealispind.

Värskelt külmutatud punane kala, värskelt külmutatud, soolatud ja suitsutatud lõhekalad, samuti vinnutatud ja suitsutatud tooted tükeldatakse abiruumis, eemaldades likviidsed ja mittelikviidsed jäätmed.

Muud mittetükeldatavad külmutatud, jahutatud, värsked, soolatud, vinnutatud ja suitsutatud kalad asetatakse vaagnatele ja liudadele.

Marineeritud ja soolatud heeringad laotakse tünnist vannidesse, püttidesse ja sügavatele vaagnatele tihedate ridadena, seljaga ülespoole. Kalamari tõstetakse väikestest tünnidest purkidesse, püttidesse ja muudesse anumatesse.

Puu- ja köögiviljad. Nende kaupade müügiks ettevalmistamisel on põhilisteks operatsioonideks puuviljade sorteerimine ja kalibreerimine.

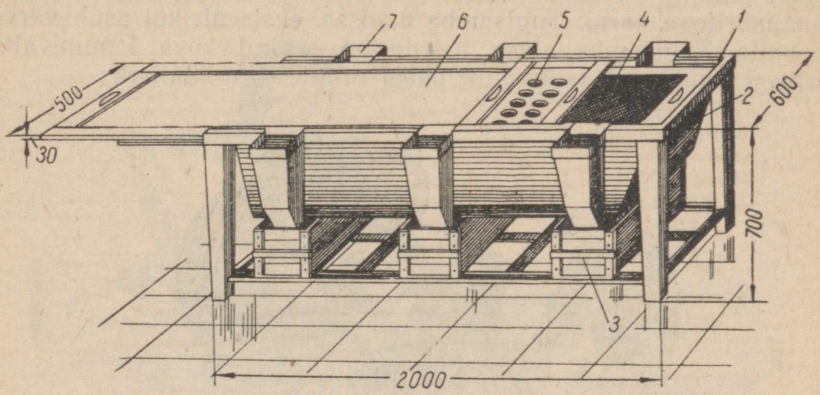
Puuviljad antakse töökohtadele lahtipakitult ja sorteeritult, märkides iga kauba liigi ja sordi hinnad. Sorteerimine toimub sorteerimislaual, mille juurde seatakse 3—4 riiuliga stellaaž kandeplaatidele laotud puuviljade paigutamiseks.

Esitame universaalse puuviljade sorteerimise laua kirjelduse (joonis 98).

Laual on kolm raami 1 külge kinnitatud väljatõmmatavat plaati: viinamarjade sorteerimiseks raamile tõmmatud võrguga plaat 4, tsitrusviljade kalibreerimiseks kalibreerimisavadega raam 5 ning seemne- ja luuviljaliste sorteerimiseks äärisega plaat 6. Iga plaadi kummalgi küljel asuvad kolud 7 väljapraagitud puuvilja ja jäät-

mete laskmiseks kastidesse 3. Iga plaadi all on punker väljapraagitud puuviljade kogumiseks.

Töö alustamisel tõmmatakse välja üks plaatidest sõltuvalt sorteeritavate puuviljade liigist. Laua juures võivad üheaegselt töötada neli sorteerijat. Laua kõrgus on 70 sm, laius — 60 sm ja pikkus — 2 m.

Joonis 98. Laud puuvilja sorteerimiseks

Köögivilja sorteerimisel pannakse riknenud ja mädanenud juurviljad ja kartulid kõrvale ning müügile neid ei lasta; kapsastel eemaldatakse riknenud lehed. Määrdunud köögivili ja puuvili puhastatakse mustusest.

Tööstuskaupade ettevalmistamine müügiks

Tööstuskaupade müügieelne ettevalmistus viiakse läbi selleks, et lasta müügile täisväärtuslikke, eelnevalt kontrollitud kaupu õigesti määratud sordi ja jaehinnaga.

Tööstuskaupade müügiks ettevalmistamisel on põhilisteks operatsioonideks sorteerimine, hindamine ja markeerimine.

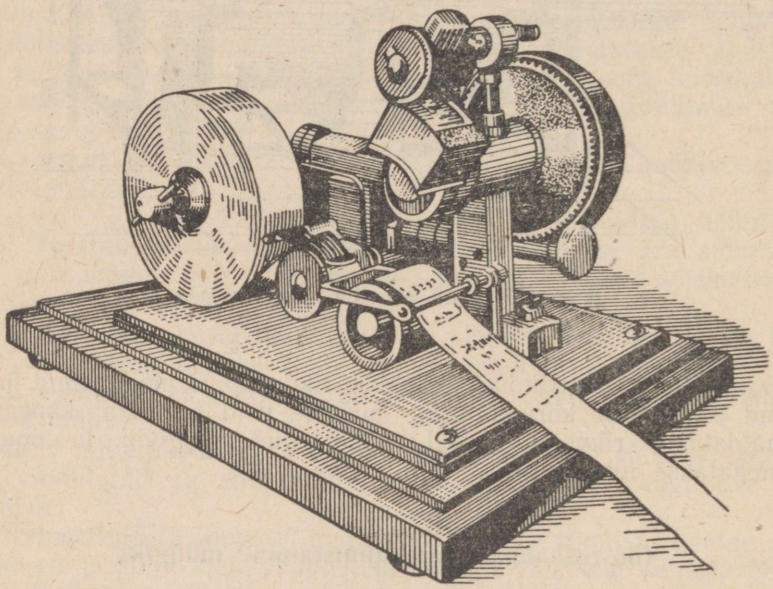
Kaupade sorteerimine ja hinnasedelitega varustamine. Kaupade sorteerimine (sordi määramine) toimub standardi, tehniliste tingimuste ja praakimisjuhendi alusel. Hinnasedelite täitmine toimub vastavalt kauba kindlakstehtud sordile jaehinnakirja järgi.

Kaupade markeerimine. Suured tükikaubad varustatakse enne müügile andmist individuaalsete hinnalipikutega, millele märgitakse artikli number, suurus, sort ja hind. Lipikud kinnitatakse kauba külge käsitsi või vastavalt masinat kasutades.

Kohustuslikult kuuluvad markeerimisele järgmised kaubad: valmisriided, pesu, peakatted, trikotaaž, jalatsid, fotoaparaadid,

muusikariistad, raadioaparaadid, grammofonid, jalgrattad, mootorrattad, õmblusmasinad, mööbel.

Suurtes tööstuskaupade kauplustes kasutatakse kaupade markeerimiseks Zubkovi ja Voskressenski konstrueeritud spetsiaalseid markeerimismasinaid (joonis 99). Zubkovi ja Voskressenski masin koosneb tugisambast, millel pöörleb mehhanismi kesktelg koos sellele kinnitatud segmendiga, mis kannab vahetatavate tähtede ja numbritega karpi. Tugisamba ülaosas, ekstsentrikul asub värvimisvalts. Tugisamba aluse juurde on seatud kõva kummivalts. Valtsist kaugemal asub alus paberirullide kinnitamiseks.

Joonis 99. Markeerimismasin

Telje pöörlemisel puudutab segment, olles ülemises asendis, värvivaltsi ja kannab seega värvi üle trükkivale klišeele. Edasi pöördudes surub segment värvilinti vastu alumist valtsi, teeb klišeest tõmmise ja viib lindi edasi. Samaaegselt perforeeritakse lint klišeele seatud hambakestega. Kogu see töö toimub katkestamatult telje pöörlemise ajal. Telje pöörlemine toimub väikese elektrimootori jõul.

Masina tootlikkus on 5500—6000 hinnalipikut tunnis. Lindi tagakülg on gummeeritud, mis võimaldab lipiku kleepimist kaubale. Masin trükib lipikule vajalikud näitajad: artikkel, hind, sort jms.

Sm. Limanovi konstrueeritud markeerimismasin on veel suurema tootlikkusega, trükkides tunnis 15 000 eri suuruses lipikut.

Masin töötab elektrimootori jõul, mis on rihmaülekande kaudu ühendatud trükkimistrumli rihmarattaga. Masin teeb 250 tiiru minutis, trükkides selle ajaga 250 lipikut.

Tööstuskaupade müügiks ettevalmistamise operatsioonide hulka kuuluvad: kangaskaupade lahti- ja kokkulappimine; valmisriiete triikimine; kaupade töötamise kontrollimine; väikeste defektide parandamine; muusikariistade häälestamine.

Joonis 100. Kussovski konstrueeritud seadis raskete kangaste praakimiseks

Tööstuskaupade müügiks ettevalmistamise operatsioonidest on kõige enam jõukulu nõudvateks kangaskaupade lahti- ja kokkulappamine ning valmisriiete triikimine.

Kauplusesse saabunud riidekangad mõõdetakse üle ja kontrollitakse nende kvaliteedi määramiseks. Villased ja mõned puuvillased kangad saabuvad vabrikutest ülesrullitult või lõõtsakujuliselt kokku lapatult. Nende kangaste käsitsi lahtilappamine nõuab tunduvat ajakulu.

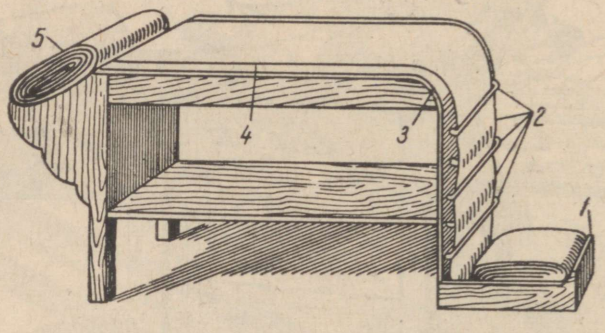
Praakija tööd hõlbustav seadis raskete villaste kangaste lahtirullimisel on kujutatud joonisel 100. Ta ei nõua eraldi pindala, vaid kinnitatakse leti või hariliku laua külge ja on kasutatav igas kaupluses.

Kergete kangaste lappamiseks kasutatakse sm. Gutmani seadist (joonis 101). See protsess kulgeb järgmiselt. Kangas asetatakse

nõgusa põhjaga alusele 1, ta ots tõmmatakse läbi klambrite 2, mis takistavad voltide tekkimist ning pingutavad riiet. Seejärel tõmmatakse riiet üle laua kumerdatud ääre 3 ja lauaplaadi 4, nõgusa põhjaga alusele 5, kus toimub kanga lappamine lauakesele.

Rõivaste triikimiseks seatakse abiruumi triikimislaud, mille kõrgus on 80 sm, plaadi pikkus 120 sm ja laius 80 sm. Lauaplaadi all, 40 sm kõrgusel põrandast on riiul. Laua pealispind on üle löödud sinelikalevi ja puldaniga. Sellele asetatakse triigitav ese. Paremal all on kast lõpetamata tööde hoidmiseks.

Paremal pool on laua peale kinnitatud metallist alus triikraua jaoks, mis triikraua lauale libisemise vältimiseks on kallakuga paremale ja piiratud kolmest küljest äärisega. Aluse liigse kuumenemise vältimiseks on temasse puuritud augud.

Joonis 101. Gutmani laud kergete kangaste praakimiseks

Triikijast vasakule on laua külge kinnitatud toend valmistriigitud esemetega riidepuude jaoks.

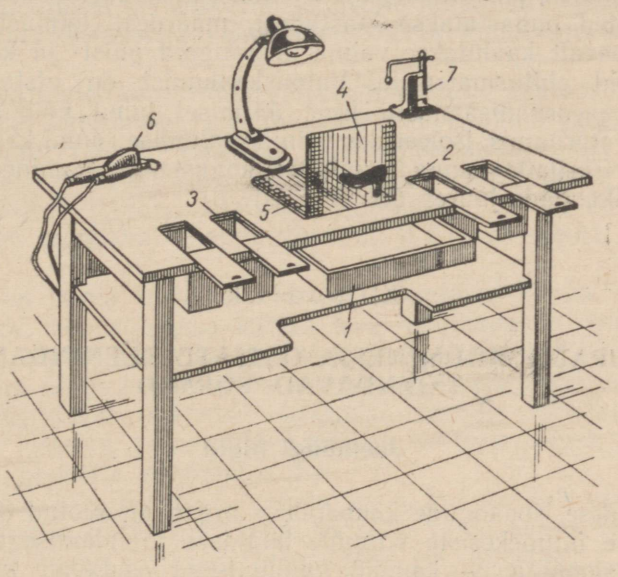
K a u p a d e t ö ö t a m i s e k o n t r o l l i m i n e. Mõnede kaupade, nagu näiteks grammofonide, õmblusmasinate, elektri-soojendusseadmete, raadioaparaatide töötamist kontrollitakse enne müügisaali andmist. Väikesed vigastused parandatakse kaupluses, kuna tootmisdefektidega tooted tagastatakse reklamatsiooniga hankijatele.

V ä i k e s t e v i g a d e p a r a n d a m i n e. Kaupade vedamisel võib neile tekkida kergeid vigastusi. Enne kauba müügile laskmist parandatakse need vead abiruumis. Nii näiteks teostatakse mööbli poleerimist ja värvimist, nööpide külgeõmblemist mantlile, saapahaakide ja -silmade kinnitamist jalatseile jne.

M u u s i k a r i i s t a d e h ä ä l e s t a m i n e. Klahvidega muusikariistad (klaverid ja pianiinod) tuleb pärast kauplusesse toomist häälestada.

Valmisriided ja peakatted sorteeritakse, varustatakse hinnalipikutega ja puhastatakse tolmust. Mittekvaliteetsete, kortsunud ja määrdunud toodete üleandmine töökohale on vastuolus kultuurse Nõukogude kaubanduse nõuetega ning on kaubanduseeskirjadega keelatud.

Jalatsid kontrollitakse abiruumis hoolikalt, sorteeritakse, varustatakse hinnalipikutega, puhastatakse ja pannakse karpidesse. Iga jalatsipaari tallale märgitakse jaehind.

Joonis 102. Jalatsite praakimise laud:
1 — tööriistade laegas, *2—3* — pinalid materjalide jaoks, *4* — jaotustega vertikaalne plaat, *5* — jaotustega horisontaalne plaat, *6* — elektritriikrauad, *7* — saapasilmade kinnitaja

Jalatsite praakimine toimub spetsiaalsel laual, mille ehitus on näidatud joonisel 102.

Trikotaaž ja galanterii. Trikootooted kontrollitakse hoolikalt, triigitakse, varustatakse hinnalipikutega, paigutatakse kaubarühmade, -liikide, artiklite, suuruste ja sortide järgi. Trikotaaž ja sukad valgustatakse läbi enne müügikohale andmist mattklaasiga kaetud laual, mille all on elektrilambid. Läbivalgustamine võimaldab kindlaks teha väikesi defekte.

Paelad ja pitsid saabuvad kauplusesse tükkidena; nende läbivaatamine praakimise eesmärgil ja samuti poolidele kerimine toimub käsitsi. Näitamise ja väljastamise hõlbustamiseks keritakse

neid ka 10—20 sm laiadele ja 14—20 sm pikkadele papitükkidele. Püksihaagid ja nööbid pakitakse vastavalt nõudmisele väikestesse, 10, 25 ja 50 nööpi sisaldavatesse pakkidesse, vedrunõelad kinnitatakse 5—10 tüki viisi paberile.

Kortsunud kaubad — kaelasidemed, naiste kraed, kaelasallid, pearätikud ja taskurätikud — tuleb triikida. Metallesemed (peale nõelte ja kaitsemäärdega esemete) ja üksikute esemete metallosad pühitakse puhtaks. Tolmused kaubad puhastatakse.

Ehitusmaterjalid ja värvi- ning keemiakaubad kontrollitakse pärast lahtipakkimist hoolikalt, sorteeritakse ja varustatakse jaehindadega. Pudelites ja purkides kaubad, samuti metalltooted puhastatakse laastudest, määrdest, tolmust ja roostest. Eelnevalt kaalutakse valmis mõningaid puist- ja kaalu järgi müüdavaid ehitusmaterjale. Valmiskaalumist on otstarbekohane teostada jaeorganisatsiooni laos, äärmisel juhul võib seda teha kaupluse abiruumis, isoleerides valmiskaalumise ruumi kaupade laoruumist. Üksikute kaupade vajalike koguste määramine on sama mis toidukaupade juures (vt. lk. 235).

XII peatükk

KAUPADE MÜÜMINE JA OSTJATE TEENINDAMISE TÄIENDAVAD VORMID

Jaemüügi liigid

Kultuurse Nõukogude kaubanduse areng on seotud ostjate teenindamise mitmekesiste vormide laialdase arendamisega. Kõrvuti põhifunktsiooniga — kaupade müümisega osutavad kaubandusettevõtted ostjatele mitmesuguseid täiendavaid teenuseid (eeltellimuste vastuvõtmine kaupadele, kaupade kojuviimine, juhiste andmine ostjatele ostetud esemete kasutamise kohta jne.) ning korraldavad ostjatele kultuurilisi ja elukondlikke üritusi.

Kaupade müümine toimub: 1) nende vahetu väljastamise teel ostjatele sularaha eest ja 2) eeltellimuste järgi väljastades.

Põhiliselt toimub jaemüük kaupade vahetu väljastamisega kaubandusettevõttes sularaha eest. Kaupade müüki väljaspool kaubandusettevõtteid teostavad kandelauamüüjad.

Kaupade väljastamine tellimuste järgi on jaemüügi abistavaks viisiks. Sellel on järgmised eri liigid:

a) müük eeltellimuste järgi;

b) müük eeltellimuste järgi ühes kaupade kojuviimisega ostjale;

c) müük kauba saatmisega posti teel.

Jaemüügi eeskirjad

NSV Liidu Kaubandusministeerium on välja andnud kõigi süsteemide kaubandusettevõtetele kohustuslikud müügieeskirjad. Nende eeskirjade kõrvalekaldumatu täitmine kindlustab ostjate hea teenindamise ja võimaldab kehtestada mõjuvat kontrolli kaubandusvõrgu töö üle, esmajoones ostjate endi poolt. Need eeskirjad pannakse ostjatele tutvumiseks nähtavale kohale jaekaubandusettevõtetes.

Müügieeskirjades on kehtestatud järgmised ostjate põhiõigused:

Ostja nõudmisel on kaubandusettevõtte administratsioon kohustatud esitama seadusega kehtestatud korras kinnitatud jaehinnakirja.

Ostjal on õigus kontrollida väljastatud kauba kaalu või mõõdu õigsust. Neis kauplustes, kus müüakse kaupa kaalu järgi ja kus on kolm ning rohkem töökohta, asetatakse müügisaali kontrollkaalud. Teistes kauplustes kontrollitakse kauba kaalu õigsust müüja töökohal olevatel kaaludel. Kauplustes, mille sortimendis on mõõduga müüdavaid kaupu (kangad jt.), peab olema kontrollmeeter.

Ostjal on õigus keelduda ostmast täiendavat kaupa, kui seda väljastatakse kohustuslikus korras koos põhikaubaga (nn. sundsortiment), samuti võtta kaupu vahetusraha asemel.

Ostjal on õigus nõuda üksikute kaupade müügieeskirjades kehtestatud täiendavate teenuste osutamist, näiteks spetsialiseeritud kauplusest ostetud valmisriiete väikest ümbertegemist, jalatsite venitamist, peakatte venitamist jne.

Ostjal on õigus tagastada ostetud kaup, kui see pole vastu pidanud kehtestatud garantiitähtaega, ja selle vastu saada teist, täisväärtuslikku kaupa või saada tagasi raha (vt. lk. 248).

Müügieeskirjades on ette nähtud müüjate kohustused ostjate teenindamisel.

Müüja on kohustatud:

andma ostjatele täieliku võimaluse valida vajalikku kaupa, tutvustama ostjaid kauba kvaliteedi ning kasutamise iseärasuste ja korraga; selgitama ostjatele kaupade üksikute sortide, artiklite jne. kvaliteedi vahet;

abistama ostjat nõuannetega, soovitama puuduvate kaupade asemele teisi müügil olevaid sama väärtusega kaupu;

kinni pidama ostjate teenindamise järjekorrast;

kasutama korrasolevaid mõõteriistu ja väljastama kaupa täpse kaalu ja täie mõõduga;

täitma kaupade väljastamise operatsioonid (lõikamine, kallamine, kaalumine, mõõtmine) ostja nähes;

lõikama ostjale soovikohaselt gastronoomiakaupu (vorsti, juustu, sinki jt.) väikesteks osadeks;

pakkima kaalu järgi väljastatavad kaubad (peale kartuli ja köögivilja) kaubandusettevõtte paberikotti või paberisse.

Kaupluse administratsiooni põhiülesandeks on ostjate teenindamise taseme igakülgne tõstmine. Kaupluse direktor on kohustatud kindlustama ostjatele müügil olevate kaupadega tutvumise, pannes neid välja müüjate töökohtadele, kaupluse sisevitriinidesse ja vaateakendele ning andes pidevalt informatsiooni kaupade kvaliteedi ja hindade kohta.

Ostjate teenindamise kultuuri pidevaks tõstmiseks on kaupluse direktor kohustatud iga päev pühendama osa oma ajast vestlemisele ostjatega ja kasutama nende märkusi ja ettepanekuid kaupluse töö parandamiseks. Tema kohustustesse kuulub: viivitamatult rakendada abinõusid järjekordade likvideerimiseks müüjate suunamisega osakondadesse, kus on toimunud ostjate kuhjumine; ettevõtte kassade varustamine vahetusrahaga, et ei tekiks häireid selle tagasiandmisel ostjatele.

Kaupade jaemüügi organiseerimine

Erinevate kaupade jaemüügi tingimused sõltuvad tarbijate nõudmiste iseärasustest.

Müük võib toimuda täpselt formuleeritud nõudmise järgi, kui ostjal on kauplusesse tulles kindel kavatsus osta teatud kaupa; müük võib toimuda ka pärast seda, kui ostja on valinud ja kõrvutanud erinevaid kaupu värvuse, tegumoe, sordi, hinna jne. järgi; lõpuks võib kaupa müüa lisaks põhiostule müüja nõuande ja ettepaneku tulemusel.

Kõige lihtsam on müügiprotsess siis, kui ostja nõudmine on täpselt sõnastatud. Müügiprotsess koosneb sel juhul järgmistest üksikosadest: a) ostja tellimise vastuvõtmine; b) ostu väärtuse arvutamine; c) ostjale täiendavate kaupade soovitamine (peamiselt kaasuva nõudmisega kaubad) ja d) kauba väljastamine (lõikamine, kaalumine, pakkimine, ostjale üleandmine).

Need operatsioonid on iseloomulikud enamiku toidukaupade ja ka mõnede tihti nõutavate tööstuskaupade müümisel.

Keerukam on müügiprotsess siis, kui ostja valib endale vajaliku kauba temale pakutud suurest kaubahulgast. Sel juhul koosneb müügiprotsess järgmistest üksikosadest: a) ostja soovi selgitamine, b) kauba näitamine ja konsultatsioon, c) vastused ostja küsimustele, d) kaasuvate kaupade täiendav pakkumine, e) ostu väärtuse arvutamine ja tšeki väljakirjutamine ning f) kauba väljastamine. Need staadiumid esinevad perioodiliselt ja harva nõutavate tööstuskaupade, samuti mõnede keeruka sortimendiga toidukaupade (gastronoomiakaubad, kondiitritooted) ja uudiskaupade müümisel.

· **Ostja soovi selgitamine.** Müüja peab püüdma võimalikult täielikult rahuldada ostja soove ja osutama temale abi kauba valimi-

sel. Kui ostja ei leia vajalikku kaupa, peab müüja soovitama teisi, asendavaid kaupu või juhatama ostjale teisi osakondi ja kauplusi, kust nõutavat kaupa võib saada. Ostjale tuleb anda võimalus valida kaupa ning üksikasjaliselt tutvuda selle kvaliteedi ja omadustega.

Kauba näitamine. Näitamise tehnika seisukohalt võib kõik kaubad liigitada kahte rühma: a) kaubad, mis ei vaja pikka aega valimiseks ja näitamiseks, ja b) kaubad, mille näitamine kujutab endast müügiprotsessis põhiosa ning on seotud müüja tööaja suure kulutamisega.

Paljud igapäev nõutavad kaubad ei nõua pikka valimisaega (leib, bakaalkaubad jne.); teise rühma kuuluvad peaaegu kõik keeruka sortimendiga kaubad (valmisriided, jalatsid, kultuurikaubad jne.).

Toidukaupade näitamine. Üksikute kaupade (liha, kala, puuvilja, kõrvitsaliste) näitamine ja valimine on keerukas ja palju tööd nõudev operatsioon. Sellele operatsioonile kulutab müüja põhiosa oma tööajast.

Mõnede kaupade juures võimaldatakse ostjale peale vaatamise ka maitsmist (gastronoomiakaubad, või, puuvili, arbuusid jt.).

Kauba näitamisel ja väljastamisel peab müüja selgitama ostjatele: a) toiduaine toiteväärtust ja maitselisi omadusi ning kvaliteeti, b) vastavast toiduainest toidu valmistamise ja selle tarbimise viise (külmalt, soojalt, keedetult või praetult), c) üksikute roogade valmistamiseks vajalike toiduainete koguseid.

Tööstuskaupade näitamine. Iga kaubaliik ja -rühm nõuab erilisi näitamise võtteid. Tööstuskaupade müüja annab ostjatele seletusi järgmistes küsimustes: kauba otstarve, selle kvaliteet (tooraine, sort, töötlemisviis), kasutamine (kui palju on vaja tapeeti teatud pindalaga toale, mitu meetrit riiet on vaja kleidi, ülikonna, pükste jaoks, milline kalossi suurus vastab teatud jalatsi suurusele jne.).

Riide müümisel on müüja kohustatud tutvustama ostjat olemasolevate sortide, värvuste, mustritega, aitama rõivaste või pesu õmblemiseks vajaliku riidehulga määramisel. Müüja kasutab kaupade näitamisel erilisi võtteid. Näiteks soovitades püksiriiet paneb ta selle kokku pükste kujul, ülikonnariide näitamisel riputab ta riide oma õlale.

Riide näitamiseks kasutatakse ka väljalõigatud siluettidega raame. Müüja asetab riide raami alla ja ostja võib vähendatud kujul näha, kuidas näeb välja sellest riidest valmistatud kleit.

Ostjaid huvitavad müügil olevate kangaste sortiment ja hinnad. Seetõttu koostatakse spetsiaalsed hinnakirjad riidenäidistega, mis asetatakse erilisse vitriini ja varustatakse hinnasedelitega.

Tähelepanu väärib järgmine Moskva kauplustes rakendatud puuvillase riide näitamise viis. Piki müügisaali seina asetatakse puuraam, mille külge on kinnitatud drapeeritud riided kahes laiuses. Väljapanekut valgustatakse luminestsentslampidega. Igale

riidetükile kinnitatakse lipik kanga nimetuse ja jaehinnaga ning kaupluse poolt sellele omistatud numbriga. Väljapaneku juures asub müüja, kes annab ostjatele konsultatsioone.

Mõned kauplused praktiseerivad riide näitamist enne ja pärast pesemist. Iga riide mõlemad näidised asetatakse spetsiaalsesse albumisse.

Valmisriiete ostmisel vaatleb ostja algul eset (hindab selle riiet, tegumoodi, õmblemise kvaliteeti jne.), seejärel proovib eset selga. Enne selgaproovimist teeb müüja kindlaks nõutud valmisriide suuruse ja kasvu. Ülikonna suurus tehakse kindlaks ostja rinnaümbermõõdu järgi (pintsakuta). Mantli suuruse määramisel võetakse rinnaümbermõõt pintsaku pealt, pükste suurus — talje ümbermõõdu ja sammu pikkuse järgi.

Peakatteid näitab müüja neid käes hoides. Vajaliku peakatte suurus tehakse kindlaks mõõtes mõõdulindiga ostja pea ümbermõõtu või mõõtes rõngassentimeetriga tema peakatet.

Jalatsite müümisel on müüja kohustatud proovima neid ostja mõlemale jalale ja kontrollima nende sobimist. Jalgaproovimise eel on müüja kohustatud kontrollima, kas jalatsi sees pole väljaulatuvaid naelu või teisi defekte, ja korda seadma kapi.

Galanteriikaupade müümisel kasutatakse kauba näitamisel mitmesuguste väikeste kaupade albumeid (nööpide, pannalde jne. jaoks), kuid samuti pöörlevaid vitriine, mis on asetatud letile.

Suurte trikooesemete näitamisel aitab müüja ostjat õige suuruse kindlakstegemisel ja selgitab puhastus-, pesemis- ja triikimisviise.

Rida tööstuskaupu tuleb müügi juures proovida töötamisel. Selliste kaupade hulka kuuluvad elektripirnid, elutarbelised elektriseadmed, raadiolambid ja raadioaparaadid, elektrigrammofonid jt. Selleks varustatakse müüjate töökohad lambipesade ja kontaktidega.

Lakke riputatud siidabažuuride näitamiseks kasutatakse spetsiaalset puuvarrast. Varda sees on elektrijuhe, mis on ühendatud varda otsas oleva lambipesaga, milles on elektripirn. Juhtme teises otsas on pistik, mis lülitatakse pistikupessa.

Ehitusmaterjalide kaupluses olgu ostjate jaoks tabelid, mille järgi võib kindlaks määrata teatud suurusega pindala värvimiseks vajatava värvi koguse. Neis kauplustes peavad olema ka värvide retseptid ja tabelid soovitatavate värvikombinatsioonide kohta.

Kaupade väljastamine. Kaupade väljastamine koosneb järgmistest operatsioonidest: a) ostu ettevalmistamisest (lõikamine, kaalumine, mõõtmine, pakkimine); b) arvlemisest ostjaga ja c) ostu väljaandmisest.

Toidukaupade väljastamine. Toidukaupade väljastamise ajast kulutatakse põhiosa kaalumisele ja lõikamisele. Need operatsioonid on töömahukad ja nõuavad müüjatelt erialast oskust ning õigete töövõtete valitsemist.

Toiduainete lõikamise võtted on kauplustes mitmesugused. Lõi-

kamist teostatakse mitmesuguse konstruktsiooniga nugadega ja lõikemasinatega.

Köögis töötlemiseta söödavad toiduained (gastronoomiakaubad) lõigatakse ostja soovi kohaselt eri paksusega viiludeks.

Mainime üksikute toiduainete käsitsi lõikamise viise.

Paksu vorsti (teevorst, otdelnaja) lõigatakse täisnurkselt, peenemaid aga (poltaava, kraakovi, poola jt.) terava nurga all. Ribi ja karbonaadi lõigatakse paralleelselt ribidele.

Delikatess-kalakaupu lõigatakse järgmiselt: kuumalt suitsutatud sevrjuuga lõigatakse sabaosas viiludeks terava nurga all (et saada pikki viile), seljaosas ja kaelaosas aga täisnurkselt; balõkki lõigatakse pika ja õhukese noaga; balõkiviilud lõigatakse suunates nuga käepidemest teraotsa poole; sjomgat lõigatakse pikkade viiludena, seejuures liigub nuga vasakult paremale, s. t. vastupidiselt teiste kalakaupade ja vorstitoodete lõikamisele.

Juust lõigatakse viiludeks ülevalt alla piki raadiust, nii et noa ots ei ulatuks üle juusturatta või juustukera keskkoha.

Leib lõigatakse kahe võttega: algul lõigatakse pätsi külgmine ja alumine osa, seejärel ülemine ja teine külgmine osa.

Müügieeskirjade kohaselt väljastatakse kaup puhta kaaluga, s. t. taara (pakkimispaberi, kottide, torbikute jne.) kaalu arvestamata. Kaalud asetatakse nähtavale kohale, et nad ei oleks varjatud kaupade ja teiste esemete poolt, nii et ostja saaks jälgida kaalumist.

Leiba lubatakse müüa ainult värskelt. Kuivanud leib võetakse müügilt ära. Müügieeskirjades on kindlaks määratud, et pärast küpsetamist võivad müügil olla rukkileib, rukki-nisuleib ja kroovitud jahust nisuleib — 48 tundi, kaalu järgi müüdav ja sordijahust küpsetatud suur tükk-nisuleib — 24 tundi ning väikesed pagaritooted — 16 tundi.

Lihaosakondades tuleb hakkliha valmistada mitte rohkem kui üheks tunniks. Ostja poolt valitud lihast peab müüja valmistama hakkliha töökohal.

Eritingimused on kehtestatud puuviljade ja köögiviljade müümise kohta. Soolatud ja leotatud köögi- ja puuviljad (õunad, kurgid, tomatid) müüakse vedelikuta. Ostja palvel lisatakse seda juurde pärast kaalumist. Rohelise köögivilja müümisel võetakse ära mullased juured ja lehed. Töö käigus eraldab müüja praak- ja mittetäisväärtuslikud köögi- ja puuviljad. Töödeldud köögiviljad — hapendatud, soolatud, leotatud ja marineeritud — tõstetakse ostja puhtasse nõusse ainult lusikate, kahvlite jne. abil.

Leiva, vorsti, juustu ja teiste toidukaupade müümisel, mis ostja soovil väljastatakse ühes tükis, on lubatud lisada põhitükile üks kuni kaks lisatükki sama sorti ja sama kvaliteediga kaubast, kusjuures nende kaal ei tohi ületada 10% kogu ostu kaalust.

Ostetud kaubad võidakse välja anda ostjale: a) vahetult müüja töökohal, b) kontroll-laua kaudu või c) teenindamisbüroo kaudu.

Kaupade väljaandmine vahetult müüja töökohal on kõige enam

levinud ja seda kasutatakse kõigis toiduainete kauplustes ja enamikus tööstuskaupade kauplustes.

Tööstuskaupade väljastamine kontroll-laua ja teenindamisbüroo kaudu. Kaupade väljaandmist kontroll-laua kaudu praktiseeritakse universaalkauplustes ja suurtes spetsialiseeritud kauplustes. Kontroll-laudade organiseerimine on otstarbekohane selliste kaupade jaoks, nagu valmisriided, kangad, jalatsid jt., kus kulub palju aega pakkimiseks ja ka müügi õigsuse kontrollimiseks. Kauba väljastamisel kontroll-laua kaudu kirjutab müüja kaubatšeki kolmes eksemplaris, millest üks antakse ostja kätte, teine jääb koos kaubaga müüja juurde ja kolmas (konts) — tšekiraamatusse. Väljavalitud kaup viiakse kontrolöri töölauale. Pärast tasumist esitab ostja kaubatšeki koos kassatšekiga kontrolllauda. Kontrolör võrdleb ostjalt saadud kaubatšekki ostu juures oleva kaubatšeki koopiaga, kontrollib tasutud summa õigsust ja seejärel torkab kassa- ja kaubatšekid vastava müüja tšekivardale, pakib kauba ja annab selle ostjale.

Kaupade väljaandmist teenindamisbüroo kaudu, mida nimetatakse ka koondkassaks, rakendatakse suurtes universaalkauplustes. Teenindamisbüroo organiseerib ostja poolt mitmes osakonnas ostetud kaupade koondamist ja annab need välja ühes kohas. Ostja, kes soovib kasutada teenindamisbüroo abi, võib saada igas osakonnas ärarebitavate talongidega koondraamatu. Ostmise juures esitatakse raamat müüjale, kes kirjutab välja tšeki kolmes eksemplaris, märgib raamatusse oma numbri ja rebib sellest välja kaks talongi. Ühe talongi kleebib ta kaubatšekile, mis saadetakse koos kaubaga kontroll-lauda, kuna teise kleebib koondraamatuga koos ostjale antavale kaubatšekile. Pärast ostmise lõpetamist annab ostja kaubatšekid neile kleebitud talongidega ja koondraamatu teenindamisbüroo juures asuvasse koondkassasse. Seejärel esitab ostja tšeki raha maksmise kohta teenindamisbüroo töötajale, kes väljastab kõik ostud ühte või mitmesse pakki kokkupakitult.

Kaupade vahetamine või tagastatud kauba eest raha tagasiandmine toimub sel juhul, kui müüdud kaup osutus mittekvaliteetseks või kui kaup muutus kõlbmatuks enne garantiiaja lõppu.

Kui kaup on mittekvaliteetne, vahetatakse see vastuvaidlematult täisväärtusliku vastu või ostjale tagastatakse selle eest tasutud summa.

Põhiliseks tingimuseks mittekvaliteetse kauba vahetamisel on see, et kaup tagastatakse samasuguses olukorras, nagu see oli kauplusest ostmisel (määrdumata, vigastusteta, hinnalipikuga jne.). Kauba vahetamiseks teise kauba vastu või raha tagasisaamiseks peab ostja esitama ostmise juures saadud kaubatšeki, millel on märgitud kauba nimetus, artikli number, hind ja müügipäev. Tšeki asemel võib esitada vabrikulipiku, millel on kaupluse tempel.

Mõnedele kaupadele (kellad, grammofonid, jalgrattad, mootorrattad, raadioaparaadid, õmblusmasinad, kodused külmutuskapid, nahkjalatsid, kalossid jt.) on kehtestatud vastupidavuse suhtes

garantiiajad. Ostjale antakse koos kaubaga garantiikviitung. Kui ostetud kaup ei pea vastu garantiiaja lõpuni või kauba üksikud osad ei ole täisväärtuslikud, kuuluvad sellised kaubad või nende üksikud osad ümbervahetamisele täisväärtuslike vastu või remontimisele kaupluse vastava töötaja poolt. Vahetamise juures esitab ostja koos kaubaga ka garantiikviitungi.

Konfliktid ja kaebused. Ostja ja müüja vahekord põhineb vastastikusel austamisel. Müüja ei pea astuma ostjatega sõnelustesse; tekkinud arusaamatuste lahendamiseks tuleb kutsuda kohale administraator (väikestes kauplustes direktor või tema asetäitja).

Kaupluse töö parandamiseks esitatavate pretensioonide ja ettepanekute üleskirjutamiseks on sisse seatud kaebuste ja ettepanekute raamatud, milles on ühtses vormis planketid.

Kaebuste ja ettepanekute raamatut hoitakse ettevõtte kassas, kui aga ettevõttes ei ole eraldi kassat, siis kaupluse direktori või tema asetäitja juures. Kaebuste ja ettepanekute raamatu asukoha kohta pannakse nähtavale kohale teadaanne.

Ostjal on õigus põhjusi nimetamata saada kaebuste ja ettepanekute raamatut. Administratsioonil ei ole õigust nõuda ostjalt dokumente ega oma nime nimetamist. Kõik vastused kaebustele peab kaupluse administratsioon andma kirjalikult 24 tunni jooksul pärast avalduse kirjutamist.

Kaupade müügi erivormid kaupluses

Jaemüügi erivormideks on tükk-kaupade müük ja valimike müük.

T ü k k - k a u p a d e, s. t. o r i g i n a a l - v a b r i k u p a k e n d i s kaupade müük vabastab müüja kauba töötlemisest selle väljastamisel, tõstab tunduvalt tööjõudlust ja ostjate teenindamise kvaliteeti. Toidukaupade tükiviisi müük laieneb üha enam ja enam vastavalt sellele, kuidas toiduainete-, kala- ja lihatööstus suurendavad valmiskaalutud kaupade väljalaskmist (jahu, tangud, makaronid, suhkur, kohv, kalafilee, lihapooltooted jne.).

Tükk-kaupade müük kauplustes toimub peamiselt kioskites. Spetsialiseeritud tükk-kaupade kauplustes rühmitatakse kaubad osakondadesse kitsa sortimendi piirides: võileivad, pooltooted, tubakatooted, veinid jne. Harilikult võtab raha tükk-kaupade eest vastu müüja, kes on aruandekohustuslikuks isikuks; mõnedes kauplustes toimub tasumine tükk-kaupade eest kassas.

T o i d u k a u p a d e v a l i m i k e müük suurendab samuti tunduvalt müüjate tööjõudlust ja parandab ostjate teenindamist. Valimikud koostatakse hommiku- ja õhtueinete jaoks, raudtee- ja laevareisijatele, väikeste koosviibimiste jaoks. Eriti laialt praktiseeritakse valimike müüki pühade eel, enne esimest maid, seitsmendat novembrit, nääripäeva jne.

Tööstuskaupade valimike müük vabastab ostja vajadusest osta

mitmesuguseid lähedaselt seotud kaupu erinevatest osakondadest ja kauplustest. Valimike müüki võib organiseerida lastekaupade kauplustes (näiteks imikupesu), kooli- ja kirjutustarvete kauplustes (kooliõpilastele), riidekauplustes (manuste komplekt — vooder, nööbid, niidid, haagid jm.).

Valimike koostamine toimub kauplustes tarbijate nõudmise uurimise alusel.

Komisjonile võetud esemete müük

Spetsiaalsed komisjonikauplused võtavad kaupu komisjonile üksikisikutelt; asutustelt, organisatsioonidelt, ettevõtetelt, samuti alaealistelt, komisjonikaupluse töötajatelt ja nende perekonnaliikmetelt kaupu komisjonile ei võeta. Käsitöölistelt ei tohi vastu võtta nende tooteid.

Komisjonile võetakse massilise tarbimise ja kodumajapidamise esemeid, nii uusi kui ka pruugitud, kuid remonti või restaureerimist mitte vajavaid.

Antikvaarseid esemeid (vanaaegseid haruldasi asju, millel on kunstiline ja teaduslik väärtus) võetakse komisjonile ainult spetsialiseeritud antikvariaatides ja komisjonikaupluste antikvaarsete esemete osakondades.

Pole lubatud võtta komisjonile esemeid, mis seaduse kohaselt on kõrvaldatud tsiviilkäibest: tulirelvi (peale jahipüsside), külmrelvi, sõjaväeriietusesemeid ja -varustust (sineleid, sõjaväelaste säärikuid jne.), tootmistehnilise otstarbega esemeid (masinaid, seadmeid jne.), väärismetallidest ja vääriskividest tooteid.

Enne komisjonile võtmist hindab vastuvõtja toote väärtuse, seejärel kirjutab välja kviitungi ja kauba lipiku, millele märgitakse eseme nimetus, selle täpne iseloomustus ja müügihind. Kauba lipikule kirjutavad oma allkirja: vastuvõtja, komitent (kauba komisjonile andnud isik) ja kaupluse direktor (kauba üleandmisel müügisaali). Lipik kinnitatakse eseme külge plommiga. Komitendile antakse kviitung eseme komisjonile vastuvõtmise kohta. Müümise eest võtab kauplus komisjonitasu.

45 päeva jooksul hoitakse müümata eset tasuta, kuid järgnevate kuude eest võetakse komitendilt väikest hoiutasu. Komitendile on jäetud õigus võtta kaup tagasi kirjaliku avalduse põhjal, esitades ühtlasi eseme komisjonile andmise kviitungi ja isikut tõendava dokumendi (passi).

Komisjonikaupluses müüakse esemeid ainult individuaalostjaile sularahas. Mõningaid esemeid (butafooriaid, rekvisiite ja erilisi teatrile vajalikke rõivaid) võib müüa teatritele ja teistele etendusettevõtetele arve alusel samuti sularaha eest.

Komisjonikauplustest ostetud esemeid ei võeta ostjatelt tagasi, välja arvatud uusi esemeid varjatud defektidega, mis komisjonile võtmisel jäid tähele panemata. Selliseid esemeid võetakse tagasi

kolme päeva jooksul pärast ostmist tingimusel, et on alal hoitud plommitud kaubalipik.

Uute esemete müük toimub mitte kallimalt kui riiklike jaehindadega, kuna pruugitud esemeid müüakse hinnaalandusega, mille suurus sõltub vigastustest, tegumoest ja muudest põhjustest.

Kokkuostetud esemete müük

Esemeid ostetakse kokku elanikkonnalt, samuti riiklikelt ja kooperatiivsetelt ettevõtetelt ja organisatsioonidelt. Kokkuostupunktid ostavad elanikelt kodumajapidamise esemeid ja laiatarbekaupu nii uutena kui ka pruugitult, kui neid on võimalik restaureerida ja remontida. Riiklikelt ja kooperatiivsetelt organisatsioonidelt ja ettevõtetelt on ostupunktidel lubatud osta üleliigset inventari: mööblit, kirjutusmasinaid, arvutusmasinaid jms.

Elanikkonnalt kokkuostetud kaubad saadetakse pärast desinfitseerimist kaubandusorganisatsiooni sorteerimisbaasi, kust nad antakse ostetud esemete müügi kauplustesse või remontimise ja restaureerimise töökodadesse. Kokkuostetud esemeid müüakse elanikkonnale spetsiaalsetes kauplustes ja kioskites sularaha eest.

Kaupade müük asutustele, organisatsioonidele ja ettevõtetele

Kõrvuti kaupade müügiga individuaaltarvitajatele müüb kaubandusvõrk kaupu ka kollektiivsetele tarbijatele — riiklikele ja kooperatiivsetele organisatsioonidele, asutustele ja ettevõtetele (turuvälistele tarbijatele).

Asutustele, ettevõtetele ja organisatsioonidele kaupade müümine toimub spetsiaalsetest kauplustest ja väikehulgibaasidest. Kui kaubandusorganisatsioonil puuduvad sellised baasid, siis väljastatakse turuvälistele tarbijatele kaupu kauplustest, kus samal ajal toimub kaupade müük individuaaltarbijatele. Nende väikehulgibaaside ja kaupluste nimekiri, kellel lubatakse müüa kaupu turuvälistele tarbijatele, kinnitatakse liiduvabariigi kaubandusministeeriumi poolt. Turuvälistele tarbijatele müüdavate kaupade üldkogust reguleeritakse väikehulgimüügi limiidiga, mis määratakse väikehulgikauplustele ja -baasidele oblastite (linnade) kaubandusosakondade poolt.

Kaupade müük toimub jaehindadega ja sularahas, kuid ka sularahata arvlemise teel (tasumisega Riigipanga kaudu).

Kaupu väljastatakse nõudeavalduste põhjal, mis on alla kirjutatud kaupa ostva asutuse juhataja poolt. Väljastatud kauba kohta antakse ostjale arve kaubandusettevõtte pitsatiga, mis on ainsaks kauba saamise fakti kinnitavaks raamatupidamise dokumendiks.

Kaupade müük automaatide kaudu

Müügiautomaadiks nimetatakse mehhanismi, mille abil automaati lastud metallraha või spetsiaalse žetooni vastu võib saada paberosse, tuletikke, kondiitritooteid ja teisi kaupu ilma müüja osavõtuta.

Kohtades, kus tingimused ei luba avada kioskeid, võib kasutada automaate. Tänavatele, vaksalitesse, trammipeatuste juurde, teatritesse, kinodesse, apteekidesse, kohvikutesse, rongidesse, suvitusrajoonidesse jne. ülesseatud automaadid aitavad tunduvalt parandada nõukogude tarbijate teenindamist.

Kaupade müük postisaadetistena

Seda laadi müüki teostavad spetsiaalsed saatekaubanduse ettevõtted või suurte tööstuskaupade kaupluste saatekaubanduse osakonnad. Kaupade sortiment ja müügitingimused tehakse elanikkonnale teatavaks laialdase reklaami teel ajakirjanduses (ajalehtedes, ajakirjades), raadio kaudu, hinnakirjade saatmisega jm. reklaamimisviiside abil.

Kaupade müük toimub ostjate poolt saatekaubanduse ettevõtetele saadetud kirjalike tellimuste põhjal, millega koos on üle kantud raha kaupade väärtuse ja saatekulude (pakkimismaterjalid ja postikulud) katteks.

Tellimus loetakse vastuvõetuks sel momendil, kui saatekaubanduse ettevõte on saanud teadaande tellija rahaülekande saabumisest.

Tellimuse täitmise tehnika on järgmine: pärast tasutud tellimuse saamist kirjutab ettevõtte raamatupidamine korralduse laole. Korralduse väljakirjutamise õigsust ja vastavust tellimusele kontrollib kontrolör. Raamatupidamisest vastuvõetud korralduse annab laojuhataja täitmiseks kauba väljavalijale. Viimane valib välja tellitud kaubad ja kirjutab faktuuri ning pakib need kasti kontrolöri juuresolekul. Valmissaadetised antakse üle sidejaoskonda tellijale edasisaatmiseks.

Ostjate täiendav teenindamine

Täiendavaks teenindamiseks nimetatakse teenuste osutamist ostjatele seoses kaupade ostmise ja nende kasutamisega. Selliste teenuste hulka kuuluvad: a) eeltellimuste vastuvõtmine kaupadele, b) kaupade kojuviimine ostjatele, c) spetsiaalsed konsultatsioonid ostjatele, d) kauplusest ostetud kaupade remont ja ümbertegemine, e) teenused ostetud esemete kasutamisel.

Täiendava teenindamise vormid toiduainete kauplustes. Eeltellimuste vastuvõtmine. Suurtes kauplustes organiseeritakse tellimuste lauad. Tellimusi võtavad vastu eri töötajad. Tee-

nindamise eest võetakse eritasu teatud protsendi ulatuses üldsummast.

Tellimus antakse täitmiseks tellimustelaua töötajale — kauba väljavalijale, kes saab kaubad vastavatest osakondadest. Osakondade töötajad väljastavad tellitud kauba tellimusplanketi rebitavail talongidel antud allkirja vastu. Need talongid jäävad osakonda tõendava dokumendina.

Eelnevalt tellitud kauba eest tasutakse tellimisel või kättesaamisel. Kaup antakse välja tellimusplanketi ja tellimuse summa ulatuses esitatavate kassatšekkide põhjal.

Kassatšekid antakse osakondadesse, kust tellimustelaud sai kauba talongide vastu.

Kaupade kojuviimine toimub tellija poolt makstava eritasu eest. Tasu suurus on määratud sõltuvalt tellija korteri kaugusest ja tellitud kaupade kaalust.

Spetsiaalseid konsultatsioone organiseeritakse uute kaupade propageerimiseks. Suurtes toiduainete kauplustes annavad spetsialistid ostjatele nõu uutest toiduainetest roogade valmistamise viiside ja koostisnormide kohta. Üksikutel juhtudel demonstreeritakse toitude valmistamise viise, kusjuures neil demonstratsioonidel võib toimuda degusteerimine, s. o. valmistatud toidu maitse proovimine.

Mõned eeskujulikud kauplused korraldavad arstide konsultatsioone dieettoitlustamise küsimustes ja meisterkokkade konsultatsioone toitude valmistamise kohta uutest toiduainetest.

Pakkimislaudu organiseeritakse suurtes toiduainete kauplustes. Ostja, kes on omandanud kaupu mitmest osakonnast, võib kasutada pakkimislauda, kus vastav töötaja ostja soovide kohaselt pakib ostud ühte või mitmesse pakki. Keskmistes ja väikestes kauplustes seatakse müügisaali eraldi lauad, millel ostjad võivad pakkida ostetud kaupu.

Kauplustes, kus müüakse koheseks tarbimiseks valmisolevaid kaupu (koogid, kuumad kotletid, jäätis jms.), eraldatakse müügisaalis einestamislauad.

Täiendava teenindamise vormid tööstuskaupade kauplustes. Kaupade kojuviimine ostjatele. Tööstuskaupade kauplused organiseerivad ostetud kauba kojuviimist. Sellist teenindamist teostavad harilikult suured universaalkauplused ja spetsialiseeritud mööbli-, muusikariistade ja ehitusmaterjalide kauplused teenindamisbüroo kaudu. Kaupade kojuviimist organiseerivad ka tööndusKooperatsiooni artellid, kellel on kauplustes tellimuste vastuvõtmise punkte.

Teenindamisbüroo saab kauba kaupluse osakonnast ja toimetab selle ostjale koju, kui ostja annab pärast kauba eest tasumist kassatšeki teenindamisbüroosse.

Teenindamisbüroo praktiseerib ka ostetud kaupade viimist trammi- ja autobussipeatusse või metroo- ning raudteevaksalisse,

kutsub välja takso, võtab vastu korraldusi ostetud kaupade ärasaatmiseks posti teel jne.

Ostetud esemete ümbertegemine ja remontimine. Mõnede esemete, näiteks valmisriiete müük on mõnikord seotud väikeste ümbertegemiste ja sobitamistega. Need ümbertegemised toimuvad kaupluses tasuta. Rida kauplusi remonteerib neilt ostetud kellasid, raadioaparaate, fotoaparaate, grammofone jne.

NSV Liidu Kaubandusministeeriumile kuuluvad kauplused harilikult ise remonti ei teosta, vaid avavad müügisaalis vastuvõtupunktid tööndusKooperatsiooni artellidele.

Peale remontimisele võtmise punktide organiseerivad tööndusKooperatsiooni artellid kauplustes tellimuste vastuvõtmise punkte uute esemete valmistamiseks kauplusest ostetud materjalist, näiteks aluspesu ja pealisriiete õmblemiseks, trikootoodete kudumiseks jne.

Ostetud esemete kasutamisega seotud teenused. Selliste teenuste hulka kuuluvad: pianiinode ja klaverite häälestamine kauplusest ostjale koju saadetud häälestajate poolt, raadioaparaatide ja koduste külmutuskappide ülesseadmine kaupluse montööri poolt. Majapidamistarvete kauplused klaasivad ostjate soovil aknaid, panevad ustele lukkusid. Ehitusmaterjalide kauplused võtavad vastu tellimusi korterite remontimiseks ja annavad need täitmiseks tööndusKooperatsiooni artellidele, kellega on sõlmitud vastavad lepingud.

Teadetelauad ja teenindamisbürood suurtes universaalkauplustes annavad teateid kaupade müügiloleku, kaupluse osakondade asukoha, hindade jne. kohta.

Hoiukambrid võtavad ostjatelt mõneks tunniks hoiule ostetud kauba pakke, pealisriideid, kohvreid, jalgrattaid jt. esemeid.

Suurte müügisaalidega universaalkauplused annavad ruume raudtee piletikassadele, sidejaoskondadele, hoiukassadele, teatrikassade ja telefoniautomaatide jaoks. Sellistes kauplustes avatakse külastajate jaoks kohvikuid, karastusjookide ja jäätise kioskeid, tubakasaaduste kioskeid jm.

XIII peatükk

OSTJASKONNA NÕUDMISE UURIMINE JAEKAUBANDUSETTEVÕTETES

Nõukogude rahva materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste suurenemine ning ülesanded isikliku tarbimise kaupade tootmise alal

Sotsialistliku tootmise eesmärgiks on rahuldada ühiskonna pidevalt kasvavaid materiaalseid ja kultuurilisi vajadusi. Selle eesmärgi saavutamise vahendiks on kõrgeima tehnika baasil toimuva sotsialistliku tootmise pidev kasv.

Sõjajärgsetel aastatel taastas meie maa kommunistliku partei juhtimisel edukalt saksa fašistlike anastajate poolt purustatud rahvamajanduse ning on saavutanud võimsa tõusu kõigis rahvamajanduseharudes. Viienda viisaastaku jooksul suurenes NSV Liidu tööstustoodang 85 protsendi võrra. 1955. a. lasti tööstustoodangut välja 3,2 korda rohkem kui 1940. aastal.

Tähtsate abinõude tulemusena, mis partei ja valitsus võtsid tarvitusele teravilja ja loomakasvatussaaduste tootmise suurendamiseks, on loodud tingimused järsu tõusu saavutamiseks sotsialistlikus põllumajanduses. Tänu uudis- ja jäätmaade ülesharijaile suurenes teravilja külvipind 1955. aastal 1950. aastaga võrreldes peaaegu 24 miljoni hektari võrra. On suurenenud tähtsamate põllumajanduslike kultuuride kogusaagid ja loomakasvatussaaduste tootmine.

Raskетööstuse edukas areng ja põllumajandussaaduste hulga suurenemine võimaldasid tõsta rahvatarbeesemete tootmist viisaastaku jooksul 76 protsendi võrra. Sõjaeelse tasemega võrreldes on rahvatarbeesemete tootmine kasvanud rohkem kui kahekordseks.

Nõukogude valitsuse poolt läbiviidava toidu- ja tööstuskaupade hindade süstemaatilise alandamise tulemusena tõuseb järjekindlalt töötajate materiaalne heaolu. See avaldub tarbimise kasvus ja tarbimise struktuuri paranemises, kõrgemasordiliste kaupade, kultuurikaupade jne. nõudmise pidevas suurenemises.

Sõjajärgsel perioodil on kõigi rahvamajandusharude taastamisel ja arendamisel ning elanikkonna ostuvõime tõstmisel saavutatud edusammude tulemusena tunduvalt suurenenud toidu- ja tööstuskaupade müük riiklikus ja kooperatiivses kaubandusvõrgus.

Ostjaskonna nõudmise uurimise ülesanded

Nõukogude rahva pidevalt kasvavate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamise üheks tingimuseks on kaupade sortimendi laiendamine.

Elanikkonna igasuguste vajaduste rahuldamine kaupade alal on kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete tähtsaim ülesanne. Selleks on vaja pidevalt, iga päev uurida tarbijate nõudmist. Kuid kaubandusorganisatsioonid uurivad seda veel nõrgalt.

Tööstusega lepingutega seotud kaubandusorganisatsioonid ja -ettevõtted peavad esitama tellimused elanikkonnale vajalike ja nõutavate kaupade tootmiseks laias sortimendis.

Ostjaskonna nõudmise uurimisel tehakse vahet koguselise ja kvalitatiivse külje vahel. Elanikkonna nõudmise üldmaht kaupadele rahas väljendatuna määratakse elanikkonna ostufondidega. Elanikkonna ostufondide uurimise ülesandeid ja meetodeid valgustatakse õppeaines „Nõukogude kaubanduse ökonoomika ja planeerimine".

Ostjaskonna nõudmise kvalitatiivse külje uurimise eesmärgiks on elanikkonnale vajalike kaupade sortimendi struktuuri kindlaks-

tegemine liikide, sortide, artiklite, suuruste ja teiste näitajate järgi koos ostjate poolt kaupade kvaliteedi suhtes esitatavate nõudmiste arvestamisega. Neid küsimusi õpitakse õppeaines „Nõukogude kaubanduse organiseerimine ja tehnika".

Elanikkonna kaupade nõudmise struktuuri kujunemine oleneb reast tingimustest: sotsiaal-majanduslikest, rahvuslikest, looduslikest (klimaatilistest) jt.

Elanikkonna sotsiaalne ja professionaalne koosseis määrab ära antud linna või rajooni elanikkonna nõudmise spetsiifika üksikutele kaupadele. Nii näiteks on väikestes linnades, kus paljudel töölistel ja teenistujatel on juurviljaaiad, lehmad, kodulinnud, elanikkonna nõudmine põllumajandussaaduste järele (liha, piim, juurvili jt.) tunduvalt väiksem kui suurtes tööstuskeskustes.

Suurt mõju nõudmise struktuurile avaldavad rahvuslikud iseärasused. Nii näiteks tarvitab Usbeki NSV elanikkond rohelist teed, Kasahhi NSV — musta teed, Burjaatmongoli ANSV — rohelist pressitud teed jne. Tunduv erinevus esineb ka jalatsite ja rõivaste tegumoes, riidemustrites, toidukaupade sortimendis sõltuvalt rahvuslikest tavadest, harjumustest ja elukondlikest iseärasustest. Elanikkonna nõudmine on erinev ka sõltuvalt klimaatilistest tingimustest.

Loetletud tingimused on suhteliselt püsivad.

Üheaegselt avaldavad mõju elanikkonna nõudmise iseloomule sellised tegurid, nagu üksikute kaupade tootmise ja tarbimise hooajalisus, mood.

Mõnedele kaupadele on suurendatud nõudmine enne hooaja algust ja hooaja kestel: näärikuuse ehted, kooli- ja kirjutustarbed, rõivaste ja jalatsite eri liigid.

Mood — see on perioodiliselt tekkiv kõrgendatud nõudmine mingisuguse uue tegumoe, värvuse ja mustriga kaubale. See tekib tavaliselt suurtes linnades ja levib seejärel teistesse linnadesse ja maale.

Sageli levib mood laialdaselt ja jääb pikemaks ajaks muutumatuks; mõnikord kaob ta kiiresti pärast tekkimist, asendudes uue moega. Kaubandusorganisatsioonid ja -ettevõtted on kohustatud arvestama moe mõju kaupade sortimendi koostamisel.

Nõukogude kaubandus peab esinema tööstuse ees tarbijaskonna hulkade huvide kaitsjana, süstemaatiliselt ja iga päev võitlema selliste kaupade tootmisse juurutamise eest, millised vastavad ostjate vajadustele ja nõudmistele.

Nõudmise uurimine kauplustes ei tohi piirduda passiivsete meetoditega, s. t. ostjate nõudmiste lihtsa registreerimisega. Kaubandusorganisatsioonid ja -ettevõtted peavad aktiivselt juurutama tarbimisse uusi kaupu, mis ei ole veel ostjatele tuntud, laialdaselt neid populariseerima oskuslikult organiseeritud reklaami teel.

Ostjaskonna nõudmiste süstemaatiline ja igakülgne uurimine teostatakse kaupade levitamise aparaadi nii jae- kui hulgilülides.

Ostjaskonna nõudmise uurimise meetodid

Ostjaskonna nõudmise uurimine jaekaubandusettevõtetes toimub kõigepealt müüjate vahetu suhtlemise protsessis ostjatega.

Müüjad, samuti jaekaubandusettevõtete teised töötajad, selgitavad välja ja arvestavad ostjate rahuldamata jäänud nõudmised kaupadele, mis mingisugustel põhjustel müügilt puuduvad, uurivad nõudmise mahtu ja iseloomu müügilolevate kaupade kohta (realiseeritud nõudmine) ning arvestavad nõudmist uutele kaupadele, mis saabuvad müügile esmakordselt (kujunev nõudmine).

Rahuldamata jäänud nõudmise arvestus. Rahuldamata jäänud nõudmine selgitatakse müüjate poolt ostjate kaubandusliku teenindamise protsessis. Müüja varustatakse märkmiku või vihikuga, millesse ta kannab sisse ostjate kõik rahuldamata jäänud nõudmised üksikutele kaupadele või kaupade mõnele suurusele, tegumoele, värvusele, sordile.

Müüja kirjutab iga päev vihikusse iga müügilt puuduva nõutava kauba; järgnevaid nõudmisi samadele kaupadele ta ei kirjuta üles, vaid märgib mõne märgiga (kriips, rist jne.). Nende märkide järgi loendatakse teatud kauba kohta antud eitavad vastused.

Müüjate ülesmärkimiste alusel informeerib kaupluse juhataja kaubastu kaubandusosakonda rahuldamata jäänud nõudluse kohta üksikutele kaupadele ning koostab nõudeavalduse nende kaupade saamiseks.

Rahuldamata jäänud nõudmise uurimise teiseks meetodiks on ostjaskonna nõudmise episoodiline arvestus, mida kasutavad suured tööstuskaupade universaalkauplused. Episoodilise uurimise tehnika on järgmine. Administratsiooni poolt määratud päeval arvestavad spetsiaalselt selleks eraldatud kaupluse töötajad kõik ostjate märkused antud rühma kaupade kohta, registreerivad kõik ostjate keeldumised üksikute kaupade ostmisest ja keeldumise põhjused, märgivad üles rahuldamata jäänud nõudmise üksikutele kaubaliikidele, suurustele, värvustele, tegumoele jne. Uurimise materjale kasutatakse sortimendi õigeks koostamiseks, üksikute kaupade kiireks muretsemiseks, samuti nõudmiste esitamiseks tööstusele teatud kaubarühma üksikute kaupade tootmise laiendamiseks.

Mõned universaalkauplused praktiseerivad episoodilisi uurimisi selleks, et kindlaks teha, miks ostja lahkus kauplusest ilma ostmata. Sellise uurimise materjalid võimaldavad kindlaks teha, kas kaupluses on sortiment õigesti valitud ja missugused nõutavad kaubad puuduvad müügilt ning võtta tarvitusele abinõusid sortimendi laiendamiseks.

Realiseeritud nõudmise arvestus. Ostjate nõudmise mahtu ja iseloomu uuritakse kaupade realiseerimise andmete alusel teatud aja (päeva, nädala, kuu) jooksul üksikute kaupade müümise raamatupidamise või operatiivarvestuse materjalide põhjal. Sel teel tehakse

kindlaks, missugustel kaupadel, sortidel, tegumoodidel, värvustel, suurustel jne. on ostjate poolt suur nõudmine.

Realiseeritud nõudmise iseloomu ja mahu uurimise põhimeetodiks on kaupade müügi arvestus. Uurimist teostatakse valikarvestuse andmete analüüsi alusel üksikute kaupade müügi kohta teatud aja (dekaadi, kuu, hooaja) jooksul.

Müügi valikarvestust võib teostada erinevatel viisidel.

1. Kaupade sissetuleku ja jääkide alusel määratakse müüdud kaupade kogus. Need andmed kantakse kaupade müügi andmikku.

RIIDE MÜÜGI ARVESTAMISE ANDMIK

(meetrites)

	Jääk perioodi alguseks	Sissetulek	Jääk perioodi lõpuks	Müüdud	Päeva keskmine müük	Varu päevades
Sits, artikkel 6	74	261	115	220	7,3	16
Sits, artikkel 15	12	342	246	108	3,6	68
Bjass, artikkel 36	60	153	32	181	6	5
Madruseriide bjass, artikkel 336	44	229	167	106	3,5	48

Müügisaalis ja abiruumis olevate kaupade jäägid arvestusperioodi alguseks määratakse operatiivandmete alusel. Kaupade tegeliku hulga ülelugemise teel määratakse kindlaks jäägid arvestusperioodi lõpuks. Sissetulek määratakse arvestusperioodi sissetuleku dokumentide (faktuurarvete, saatelehtede) alusel.

Kui need andmed on olemas, arvutatakse müüdud kaupade kogus. Selleks liidetakse perioodi alguse jäägile sissetulnud kaupade kogus ning saadud kogusest lahutatakse jääk perioodi lõpuks. Päeva keskmise müügi näitaja on abinäitajaks, mis võimaldab määrata kaubavarude suuruse. See saadakse müüdud kaupade koguse jagamise teel arvestusperioodi päevade arvuga (meie näites 30 päeva).

Kaubavaru päevades määratakse perioodi lõpu jäägi jagamise teel päeva keskmise müügiga. Meie näites on sitsi (artikkel 6) jääk arvestusperioodi lõpuks 115 meetrit, päeva keskmine müük on 7,3 meetrit. Sitsi selle artikli varudest kaupluses jätkub 115:7,3 = 16 päevaks.

Müüdud kaupade kogus ja varu päevades annavad ettekujutuse nõudmisest kaupade üksikutele liikidele ning kaupluse varustatusest antud kaupadega. Kui mingit kaupa nõutakse vähe, varud päevades aga on suured, võetakse tarvitusele abinõud selle kauba realiseerimise kiirendamiseks. Kui kauba järele on suur nõudmine, selle varud aga ei ole küllaldased häireteta müügiks, on seda vaja juurde nõuda ja kauplusse toimetada.

2. Müüdud kaupade kogust võib määrata müüjate poolt kauba

müümisel väljakirjutatud tšekkide alusel. Kaubatšekk sisaldab artikli ja teisi antud kaubaliiki iseloomustavaid tunnuseid. Iga päev pärast tööpäeva lõppu rühmitab kaupluse juhataja või vanemmüüja kaubatšekid müüdud kaupade liikide ja artiklite järgi. Tulemused kantakse spetsiaalsesse andmikku.

ANDMIK

MEESTE VALMISRIIETE MÜÜGI KOHTA 1955. a.

juunikuu esimeses dekaadis

(naturaalnäitajates)

Artiklid ja kaupa iseloomustavad tunnused	Müügipäevad					Kokku esimese dekaadi jooksul
	1. VI	2. VI	3. VI	4. VI	jne.	
Meeste ülikond, melanžtrikoost, artikkel 3443	4	3	—	5		32
Meeste poolpalitu, melanžvelvetonist — Pamiir, artikkel 470	6	7	4	8		50

3. Üksikute kaupade müügi valikarvestust võib pidada samuti arvestuslehtede abil. Müüja saab lahterdatud arvestuslehe, millele ta kannab andmed arvestatavate kaupade müügi kohta. Tööpäeva lõpul koostab kaupluse juhataja või vanemmüüja nende lehtede alusel ülaltoodud vormi järgi andmiku kaupade müügi kohta.

Ostjaskonna nõudmise uurimiseks kasutatakse ka perioodilise inventuuri materjale (jääkide arvestamine). Nende materjalide järgi arvutatakse kondiitritoodete, tee, likööri, viina, veinide ja konjaki müük teatud perioodi jooksul (kahe inventuuri vahel), tööstuskaupadest aga galanteriikaupade üksikute liikide, metallitoodete, portselan- ja fajanssnõude jt. müük. Teatud ajavahemiku jooksul müüdud kaupade koguse kindlaksmääramiseks tehakse järgmised arvutused: kaupade jäägile perioodi algul raamatupidamise andmetel liidetakse antud ajavahemiku jooksul saatelehtede, faktuurarvete ja teiste dokumentide järgi sissetulnud kaupade kogus ning sellest summast lahutatakse inventeerimisel selgitatud jääk perioodi lõpuks, samuti see kogus, mis oli väljastatud kaupade sisemise ümbersuunamise korras teistesse kauplustesse või oli tagastatud lattu. Saadud vahe moodustab uuritava perioodi jooksul müüdud kaupade koguse.

Uute kaupade nõudmise uurimine. Esmakordselt müügile saabuvate kaupade puhul on vaja kontrollida, kuidas nad rahuldavad tarbijate maitset ja nõudmisi.

Valmisriiete, jalatsite ja peakatete uute tegumoodide nõudmise uurimiseks korraldatakse kauplustes näitusi, kasutatakse ateljeede

ja õmblustöökodade andmeid tellimuste kohta; uute kaupade nõudmise uurimisel ja tarbimisse juurutamisel aitavad kaasa kauplustesse uudiskaupade müügiks loodavad osakonnad ja töökohad.

Kaupade näitusi organiseeritakse peamiselt selliste kaupade alal nagu valmisriided, peakatted, jalatsid, lastekaubad. Näitusi organiseeritakse tavaliselt hooaja alguseks (valmisriided, peakatted, jalatsid) või aasta alguseks, enne kaupade tellimuste esitamist tööstusele.

Näitustel on vaja koguda külastajate arvamusi või märkusi olemasolevate näidiste kohta. Selleks kasutatakse ankeete — spetsiaalseid plankette küsimustega, samuti arvamuste raamatuid.

Ostjaskonna nõudmise uurimise meetodiks on ka tellimuste analüüs individuaalõmbluse alal. Valmisriiete, peakatete ja jalatsite ateljeedes ja töökodades kogutud andmed võivad anda kaubandusorganisatsioonidele vajalikke andmeid tarbijate nõudmise kohta rõivaste ja jalatsite teatud tegumoodidele. Need materjalid kasutatakse seejärel ära tellimuste koostamisel tööstusele.

Suurtes spetsialiseeritud kauplustes ja universaalkauplustes eraldatakse uudiskaupade müümiseks spetsiaalsed töökohad. Müüja demonstreerib seal uudiskaupu. Kaupadele lisatakse juhendid ja meelespead nende kasutamise kohta.

Kompleksne nõudmise uurimine.

Ostjaskonna nõudmise kompleksse uurimise all mõistetakse ostjate maitse ja nõudmiste igakülgset väljaselgitamist kaupade sortimendi ja kvaliteedi suhtes. Nõudmise kompleksse uurimise meetodite hulka kuuluvad müüjate ja ostjate isiklik suhtlemine, ankeedid tarbijate küsitlemiseks ja ostjate konverentsid.

Ostjaskonna nõudmise uurimine müüjate ja ostjate isikliku suhtlemise teel toimub kaubandusliku teenindamise protsessis, kus müüjad selgitavad välja ja märgivad üles kõik ostjate poolt kaupade sortimendi ja kvaliteedi kohta esitatud nõudmised. Nõudmise uurimise materjalide üldistamine toimub kaupluse töötajate tootmisnõupidamistel, mis vahel viiakse läbi koos hankijate esindajatega.

Nõudmise arvestamise ankeet-meetod seisab kirjade või ankeetide jagamises või saatmises ostjatele, paludes neid avaldada oma arvamused nende poolt ostetud kaupade kohta. Seda meetodit võib kasutada samuti rahuldamata jäänud nõudmise väljaselgitamiseks. Ankeedid asetatakse pakkidesse, jagatakse ostjatele kätte kaupade väljastamisel või saadetakse alalistele ostjatele posti teel. Ka võib ankeete laiali laotada laudadele kaupluse müügisaalis, paludes ostjaid täita neid kohapeal.

Ankeedid aitavad selgitada ostjate soove kaupluse poolt müüdavate kaupade sortimendi ja kvaliteedi kohta.

Ankeedi teel saadud vastused töötatakse läbi ja kasutatakse ära

tellimuste koostamisel hankijatele. Ankeete kasutatakse peaasjalikult selleks, et selgitada ostjaskonna nõudmist tööstuskaupadele.

Ostjate arvamusi nende poolt ostetud kaupade kohta või nende poolt avaldatud arvamusi müügii olevate kaupade ostust keeldumise korral peab müüja arvestama. Ostjate arvamusi võib ta sisse kanda eri lehel rahuldamata jäänud nõudmiste arvestamise vihikus.

Müüjate poolt kogutud ostjate arvamused ja soovid kaupade kohta süstematiseerib kaupluse juhataja ning kannab nõudmise žurnaali (vt. vorm). Selles žurnaalis registreeritakse ka rahuldamata jäänud nõudmised üksikutele kaupadele.

VORM

..... KAUBASTU UNIVERSAALKAUPLUSE
OSTJASKONNA NÕUDMISE ŽURNAAL

Kaupade nimetus	Märkused ja soovid, rahuldamata jäänud nõudmised, kaubast keeldumise põhjused	Märkused tarvituselevõetud abinõude kohta
Artelli „Osvoboždjonnõi trud" puuvillased vatitekid	Kanga tume värvus, mittemeeldiva välimusega	Kirjutatud kaart arvamuse kohta
Mängukann — artelli „Štampovštšik" üleskeeratav veoauto	Pleki servad teravad	On läbi viidud täiendav praakimine, selle defektiga mänguasjad on tagastatud hankijale

Kaupade kohta, millega ostjad ei ole rahul, kirjutab kaupluse juhataja kaardi arvamusega, mis saadetakse hankijale koos ettepanekuga muuta mudel, tegumood, värv, viimistlus, pakend. Kui kaubad on halvakvaliteedilised ja nende järele puudub nõudmine täielikult, kantakse kaardile ettepanek selliste kaupade tootmise lõpetamise kohta, ja vastupidi, kui kaupade järele on suur nõudmine, tehakse ettepanek nende tootmise laiendamise kohta.

Kaart koostatakse järgmise vormi järgi:

KAART ARVAMUSEGA

(elanikkonna nõudmise uurimise tulemuste alusel)

1. Kauba nimetus ja artikkel — puuvillane naiste kleit, artikkel 486.
2. Hind —
3. Tootmisettevõtte nimetus — artell „Krasnaja Šveja".
4. Kauba väljalaskmise kuupäev — 15. veebruar 1955. a.
   Kauba kauplusse sissetuleku kuupäev — 4. mai 1955. a.
5. Ostjate märkused ja arvamused — ebaühtlane õmblus, halvasti üleääre õmmeldud nööpaugud, nööpide tegumood ja värv ei ole kooskõlas kleidi tegumoe ja värviga.
6. Kaupluse töötajate märkused kinnitavad ostjate arvamust.
7. Ettepanekud mudeli, tegumoe, värvi, viimistluse ja pakendi muutmise

kohta, väljalaskmise laiendamise, vähendamise või lõpetamise kohta. Parandada õmblemise kvaliteeti, nööbid asendada teistega.

Rajooni universaalkaupluse juhataja

Sokolov

15. V 1955. a.

8. Hankija vastuse sisu .....

Kaart koostatakse kolmes eksemplaris. Üks saadetakse hankijale, teine — kaubastu kaubandusosakonnale, kolmas jääb kauplusse kontrollimiseks.

Ostjate konverentse organiseeritakse kaupluses kaupade sortimendi ja kvaliteedi arutamiseks. Konverentsil peetakse protokolli, millesse kantakse ostjate poolt märgitud puudused ja nende poolt esitatud praktilised ettepanekud.

Ostjate poolt esitatud ettepanekuid uuritakse ja arvestatakse hankijatele tellimuste koostamisel. Suurtes universaalkauplustes võtavad ostjate konverentsidest osa tööstusettevõtete esindajad.

Tarbijate nõudmiste kompleksse uurimise meetodiks on ka kaebuste ja ettepanekute raamatu materjalide analüüs. Kõik ostjate poolt kaupade sortimendi ja kvaliteedi kohta tehtud avaldused tuleb nende materjalide analüüsi alusel arvestada tellimustes hankijatele ning ära kasutada viivitamatute abinõude tarvituselevõtmiseks.

Iseärasused ostjaskonna nõudmise uurimisel üksikute kaubagruppide alal

Ostjaskonna nõudmise maht ja iseloom toidukaupade alal ei ole alati ühesugune. Mõningate toidukaupade nõudmise suur muutumine esineb pühade-eelsetel päevadel. Näiteks enne 1. maid, enne 7. novembrit ning enne 1. jaanuari suureneb tunduvalt nõudmine gastronoomiakaupade, kondiitri-, veini- ja viinatoodete järele.

Sõltuvalt hooajast suureneb või väheneb nõudmine karastusjookide, õlle, jäätise, köögiviljade, puuviljade ja mõnede teiste kaupade järele.

Rahuldamata jäänud nõudmise arvestus ostjate poolt nõutavate kaupade äraütlemise süstemaatilise registreerimise teel, samuti kaubajääkide analüüs inventuuri materjalide järgi on toidukaupade nõudmise uurimise põhimeetoditeks.

Nõudmine tööstuskaupade järele on tihti muutuv, olenedes hooajast ja moest.

Eriline tähtsus on ostjaskonna nõudmise uurimisel seoses moe muutumisega. Rõivaste ja jalatsite uued tegumoed luuakse vastavate tööstusharude poolt. Suured kaubandusorganisatsioonid töötavad samuti omakorda rõivaste uute näidiste loomise alal ja taotlevad nende juurutamist tootmisse.

Nõudmise uurimise kõige otstarbekohasema meetodina tuleb soovitada kaupade müügi arvestust lipikute, kaubatšekkide ja kaartide järgi. Need meetodid võimaldavad iga päev kindlaks määrata eri tegumoega, suurusega jne. kaupade müügi mahu.

XIV peatükk

NÕUKOGUDE KAUBANDUSLIK REKLAAM

Nõukogude kaubandusliku reklaami ülesanded

Nõukogude kaubandusliku reklaami all mõistetakse vahendite ja võtete kogumit, mida kasutatakse riiklike ja kooperatiivsete kaubandusettevõtete poolt uute kaupade, nende kvaliteedi ja omaduste ulatuslikuks propageerimiseks, elanikkonnale informatsiooni andmiseks kaupade hindade kohta, kaubandusettevõtete töö kohta, kaupade sortimendi kohta, millistega nad kauplevad, samuti nende ettevõtete poolt kasutatavate ostjaskonna teenindamise vormide ja meetodite kohta.

Meie reklaami põhiülesanne seisab uute kaupade propageerimises. Nõukogude kaubanduslik reklaam on üheks vahendiks, mida kasutatakse kaubandusorganisatsioonide poolt võitluses kaubakäibeplaanide täitmise ja ületamise ning ostjate parema teenindamise eest. Mitmesuguste reklaamiliikide kasutamise teel kutsuvad kaubandusorganisatsioonid ja -ettevõtted elanikkonna seas esile uusi maitseid ja vajadusi, reklaam on elanikkonna tarbimise ja ostjaskonna nõudmise plaanipärase mõjutamise vahendiks.

Nõukogude reklaam erineb põhimõtteliselt kapitalistlikust reklaamist. Kapitalistlikes maades kasutatakse reklaami ühe peamise vahendina kapitalistidevahelises konkurentsis. Kapitalistide pidevad raskused kaupade turustamisel kapitalistliku majanduse anarhia ja töötajate elutaseme alanemise tõttu, samuti maksimaalse kasumi tagaajamine sunnivad ettevõtjaid kasutusele võtma kõiki võimalikke reklaamivahendeid kaupade turustamise suurendamiseks ja turult oma konkurentide väljasurumiseks. Reklaamile raisatakse hiiglasuuri summasid. Kapitalistliku reklaami eesmärgiks on tarbijaid petta ning mõjutada neid ostma reklaamitavaid kaupu. Reklaami kulud tasutakse ostja poolt, keda kapitalist on osanud panna ostma oma kaupu.

Ostjate mõjutamisel ei põlga kapitalistid mingisuguseid vahendeid, püüdes kõige kõlvatumate viisidega sundida ostjat ostma isegi mittevajalikku kaupa. Reklaami abil turustatakse kaupu, mille tarvitamine sageli kahjustab elanikkonna tervist. Ameerika kirjanduse andmeil sureb Ameerika Ühendriikides iga aasta võltsitud või riknenud toidukaupade mürgitusest ligemale 350 tuhat inimest.

Vastandina kapitalistlikule reklaamile on Nõukogude reklaami iseloomustavaks jooneks tõepärasus. Ta ei ole vastuolus tarbijate huvidega, vaid vastupidi, reklaami tehakse elanikkonna huvides. Reklaami kulud on minimaalsed ning need arvatakse riikliku plaaniga kaubandusettevõtete jaoks kinnitatud käibekulude hulka.

Jaekaubandusettevõtete poolt kasutatavat reklaami võib tinglikult liigitada kauplusesiseseks ja kauplusevälisek.

Vaateaken (vitriin) on peamiseks kaupluse reklaami vahendiks. Tema põhiülesandeks on tutvustada elanikkonda müügil olevate kaupade sortimendiga. Kaupluste vaateakendel on suur tähtsus ka linna tänavate kaunistamisel.

Vaateakende liigid. Sõltuvalt kujundusest jagunevad vaateaknad kaubalisteks, kaubalis-dekoratiivseteks ja süžeelisteks.

Kaubalistele vaateakendele on paigutatud ainult kaubad ilma dekoreerimisvahendite kasutamiseta. Dekoreerimiselemendiks on kaubad mitmesugustes omavahelistes kombinatsioonides. Sellist vaateakende kujundamist kasutatakse peamiselt toidukaupade ja väikestes tööstuskaupade kauplustes.

Kaubalis-dekoratiivsetel vaateakendel on kaubad kombineeritud dekoreerimiselementidega: vaasid, lilled, plakatid, selgitavad tekstid jne. Selliseid vaateaknaid kasutavad peamiselt toidu- ja tööstuskaupade kauplused.

Süžeelistel vaateakendel kujundatakse väljapanek vastavalt mingisuguse muinasjutu, valmi, tuntud kunstniku maali jne. süžeele. Kaup on vaid üheks väljapaneku elemendiks. Süžeeline vaateaken on kujunduselt kõige komplitseeritum ja valmistamise maksumuselt kõige kallim. Süžeelisi vaateaknaid korraldavad universaal- ja suured spetsialiseeritud tööstuskaupade kauplused.

Sõltuvalt reklaamitavate kaupade sortimendi mitmekesisusest on vaateaknad ühekaubalised, spetsialiseeritud, kombineeritud, kompleksed ja sega-vaateaknad.

Ühekaubalisel vaateaknal demonstreeritakse ühe kauba näidiseid. Näiteks võib näidata ainult külmutuskappi korteri jaoks, mootorratast jne. Neid vaateaknaid kasutavad kauplused üksikute kaupade mõjuvamaks reklaamimiseks.

Spetsialiseeritud vaateakendel eksponeeritakse ühe kaubarühma kaupu, näiteks kangaid, peakatteid, muusikariistu. Selliseid vaateaknaid korraldavad kauplused, millel on mitu akent.

Kombineeritud vaateakendel näidatakse koos nõutavaid või tarbitavaid kaupu. Näiteks toidukaupade osas — veinid, puuvili ja gastronoomiakaubad; tööstuskaupade osas — peakatted, valmisriided, kaelasidemed, jalatsid. Selliseid vaateaknaid kasutavad kombineeritud sortimendiga kauplused.

Komplekssetele vaateakendele paigutatakse erisuguste kaupade komplekte, s. t. mingisuguse ühe vajaduse rahuldamiseks. Näiteks on suvila jaoks vajalike kaupade vaateaknal suvila mööbel, puu- ja juurviljaaia inventar jne.

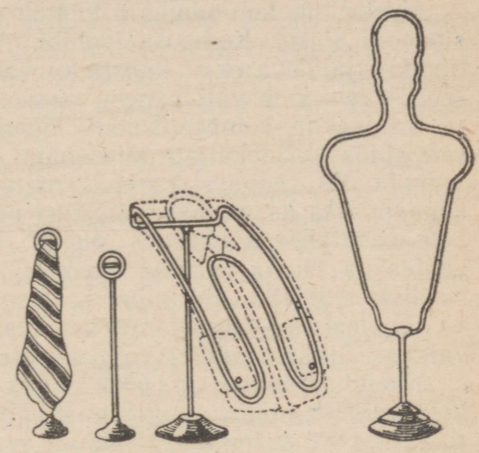
Segavaateakendel väljapandud kaupade vahel ei ole otsest seost. Neid vaateaknaid korraldatakse väikeste kaupluste poolt, kus müüakse mitmesuguseid kaupu (segasortiment).

Vaateakna inventar. Vaateakna inventari peamiseks ülesandeks on kaasa aidata vaateaknal väljapandud kaupade parimale näitamisele.

Vaateakna inventarina kasutatakse mannekeene, stende ja mitmesuguseid puust, metallist ja klaasist valmistatud raamistikke. Kõige odavam vitriiniinventar on riide või paberiga polsterdatud mitmesuguse suuruse ja vormiga puust kujundid. Sellisest komplektist võib kujundada mitmesugustes variatsioonides vaateaknaid.

Metallist inventar vaateakende jaoks (joon. 103) — alused, stendid jt. — omab suuri perspektiive kasutamiseks tänu sellele, et seda on võimalik kombineerida teiste konstruktsioonidega ja kasutada pikema aja jooksul.

Valmisriided ja peakatted asetatakse vaateakendel näitamiseks mannekeenidele. Mõnede kaupade näitamiseks kasutatakse mannekeenide üksikuid osi: pead — peakatete jaoks, rinnakuju — pluuside ja jakkide jaoks, kätt — kinnaste jaoks, jalga — sukkade jaoks.

Joonis 103. Metallist vitriini-inventar

Naturaalkaupade asemel näidatakse vaateakendel sageli mulaaže[1] — papjeemašeest (taigenpaberist) valmistatud kaupade täpseid koopiaid. Mulaažidena on kujundatud mitmesugust liiki pagaritooteid (leivapätsid, batoonid, saiad, keerusaiad, väikesed saiad, bublikud, rõngaskuivikud jne.), lihast gastronoomiakaubad (vorstid, singid, rulaadid, viini vorstid), lihatükid raieskeemi järgi, kitkutud kodulinnud, mitmesugust liiki kalad (latikas, koha, ahven jne.), köögi- ja puuviljad (kurgid, tomatid, sibulad, peedid, õunad, pirnid jne.). Valmistatakse ka mulaaže, mis kujutavad kaupa koos taaraga: soolatud seened ja kurgid — puunõudes, sulatatud ja koorevõi — puust ja portselanist tünnides, piim — pudelites, puuvili — korvis, samuti koduloomade jne. kujud.

Naturaalkaupade asemel paigutatakse vaateakendele butafoore: tühjad kompveki- ja küpsisekarbid, pudelid värvitud veega veini asemel jne.

Vaateakende dekoreerimiseks kasutatakse pannoosid, plakateid jne.

Vaateakende kujundamine. Kaupade valikul väljapanekuks tuleb eelistada uusi kaupu, mis on elanikkonnale veel vähe tuntud ja vajavad eriti propageerimist.

Vaateaknal väljapandud kauba puudumine müügilt on vastu-

[1] Vaateakende kujundamise ja hooldamise kohta kehtestati NSVL kaubandusministri 1954. a. 20. juuli käskkirjaga nr. 829 uued eeskirjad. — *Toim. märkus.*

olus Nõukogude reklaami ühe kõige põhilisema printsiibiga — tõepärasusega. Sellepärast pannaksegi välja müügilolevad kaubad. Kui kõik antud liigi kaubad on realiseeritud, siis võetakse nende näidised vaateaknalt ära.

Vaateakna peavad kaupluse töötajad kujundama omal jõul. Universaalkauplustes ja suurtes spetsialiseeritud kauplustes toimub vaateakende kujundamine spetsialistide — dekoraatorite poolt. Vaateakende kujundust tuleb võimalikult sageli uuendada.

Vaateaken, mida pikema aja jooksul ei vahetata, ei ärata tähelepanu.

Vaateakna kujundamine toimub eelnevalt väljatöötatud kompositsiooni alusel. Kompositsiooniks nimetatakse kaupade ja dekoratiivmaterjalide asetust kunstniku või dekoraatori idee järgi teatud seoses, mis loob väljapaneku kõigist elementidest tervikliku mulje.

Vaateakna kompositsiooni loomisel püütakse esmajärjekorras saavutada möödakäijate tähelepanu suunamist vaateaknale ja reklaamitavate kaupade parimat näitamist. Vaateaknale tähelepanu suunamiseks kasutatakse järgmisi põhilisi viise: 1) vaateakna keskele asetatakse kontrastne „plekk"; 2) kasutatakse ära kaupade ja vaateakna tausta värvide kooskõla; 3) seatakse üles dünaamiliste seadiste abil liikuvaid kujusid, aluseid ja hoidjaid koos kaupadega; 4) vaateakna valgustamiseks kasutatakse eredat või värvilist valgust; 5) kasutatakse valgusefekte.

K o n t r a s t n e „p l e k k", mis on paigutatud vaateakna keskele, kujutab endast mingisugust väljapandud kaupadega harmoneerivat eset või süžeed. Vaateaknale asetatavad plakatid ja kuulutused peavad vastama vaateakna kujundamise üldideele. Nad peavad olema lakoonilised, et möödakäija võiks läbi lugeda teksti selleks spetsiaalselt peatumata.

V ä r v i d e v a l i k. Vaateakna või dekoratiivmaterjalide tausta värvi valikul määratakse kindlaks värvide õige kooskõla, s. t. eri värvide kokkusobivus silmale meeldivas kombinatsioonis. Heledad värvid lasevad esemetel paista kõrgematena, tumedad aga vähendavad esemeid. Seepärast on kogukate esemete paigutamisel väikestele akendele vaja anda neile tume tagapõhi, väikesemõõduliste esemete paigutamisel suurtele akendele aga tuleb tagapõhja jaoks valida heledad toonid.

„L i i k u v v i t r i i n". Täieliku ettekujutuse võib mõnedest kaupadest saada alles siis, kui vaatleme neid igast küljest (valmisriided, peakatted). Selliseks näitamiseks kasutatakse dünaamilisi seadiseid. Selliste seadiste lihtsaim liik on stend või mannekeen, mida pannakse liikuma väikse võimsusega elektrimootori abil.

V a l g u s e f e k t i n a kasutatakse vaateaknal süüdatud küünaldega kuusekest, süttivaid ja kustuvaid elektrilampe jne. Kasutatakse ka valgusallikate sisse- ja väljalülitamist vaateakna üksikute osade valgustamiseks. Aknale paigutatakse mitmesugused kujutused ja kirjad gaasivalgusetorudest.

Kaupade ja dekoreerimiselementide paigutamise võtted. T a s a -

kaal kaupade rühmitamises. Vaateaknale paigutatud kaubad ja dekoreerimiselemendid peavad olema tasakaalus, s. t. teineteisega teatud vahekorras. „Tasakaalu" loomiseks kasutatakse sümmeetrilist ja ebasümmeetrilist paigutust. Sümmeetrilisel paigutamisel asetatakse mõlemale poole keskjoont teatud järjestuses mõõdetelt, mahult või väliste piirjoonte poolest ühesugused kaubad. Ebasümmeetrilisuse korral tasakaalustub akna ühel poolel olev suuremõõduliste kaupade rühm väiksemõõduliste kaupade rühmaga, mis asub akna teisel poolel, seejuures peab kaugus vitriini keskkohast olema pöördvõrdeline nende kaupade mõõdetele.

Rütm. Rütmi all mõistetakse kaupade ühtlast vaheldumist teatud intervalli järel. Seda võtet kasutatakse vaateaknal väikeste kaupade, näiteks nugade, kahvlite, lusikate, nööpide, kammide jne. paigutamisel, millised on paremini märgatavad ridadena asetamisel teatud kaugusel teineteisest.

Vaateakna väljapanekute mitmesugused kompositsioonid, kui erisugused nad kunstiliselt lahenduselt ka ei oleks, võib koondada geomeetriliste kujundite lihtsamateks skeemideks (püramiid, kuup, risttahukas), nende kujundite kombinatsioonideks või horisontaalsete, vertikaalsete või lõikuvate joonte skeemideks.

Vaateaknal kaupade paigutuse kõige levinumaks liigiks on püramiidiline kompositsioon. Selle kompositsiooni korral tõmbab vaatajate tähelepanu endale kõigepealt tipp, mille lähedale asetatakse eriti reklaamitav kaup. Püramiidi alusele ja külgedele paigutatakse teised kaubad, millised ei vaja erilist reklaamimist. Püramiidikujuliselt paigutatakse bakaalkaubad, kondiitritooted, konservid, tubakatooted; kasutades püramiidikujulist kompositsiooni, paigutatakse aknale spetsiaalsetele alustele ka jalatsid, peakatted ja teised kaubad.

Joonkompositsiooni korral kasutatakse üksikute kaupade rütmilise vaheldumise võtet. Nii paigutatakse tänava poole kaldu olevale vaateakna põrandale köögivilja, liha, kala, tööstuskaupade kaubanduses — galanterii, parfümeeria ja teised väiksemõõdulised kaubad.

Kujundamise meetoditelt jagunevad vaateaknad individuaalseteks ja tüüp-vaateakendeks. Individuaal-vaateaknad kujundatakse spetsiaalselt antud ettevõtte jaoks kunstniku või dekoraatori poolt väljatöötatud eskiisi järgi. Sellised vaateaknad tehakse suurtes spetsialiseeritud ja universaalkauplustes.

Tüüp-vaateaknaid on otstarbekohane kasutada keskmistes ja väikestes kauplustes. Vaateakende kujundamiseks saadab kaubandusorganisatsioon kauplustele tüüpeskiisid, milliste väljatöötamisel on arvesse võetud kaubandusettevõtte sortimenti ja vitriinisisustust. Kauplused varustatakse universaalse vitriinisisustusega, mis koosneb mitmest erineva kujuga alusest. Need alused võimaldavad luua tüüpeskiiside järgi mitmesuguseid kaupade väljapanekute kompositsioone.

Tüüp-vaateakna teiseks liigiks on temaatiline vitriinisisustus,

mis koosneb postamendist kaupade väljapanekuks (alus) ja selle külge kinnitatud pannoost, mis kujutab reklaamitavat kaupa (joon. 104). Need seadmed varustatakse ekraaniga ja süttiva reklaamtekstiga. Suurtel vaateakendel asetatakse selline vitriiniseade keskkohta ja täiendatakse mulaažide või kaupade väljapanekuga. Väikestel akendel võib vitriinisisustus olla ainsaks kujundamise vahendiks.

Joonis 104. Temaatiline vitriin

Tüüp-vaateakende hulka kuulub ka väljapaneku kaart — kunstiliselt valmistatud kaupade väljapaneku kompositsioon kartongil või vineeril. Kaarte võib ulatuslikult kasutada väikestes toidukaupade kauplustes. Selliste kaartide teemadeks on: „Veinid", „Gastronoomiakaubad" jt.

Tüüp-vaateakende kasutamine võimaldab ühtse plaani alusel korraldada kõigi kaupluste reklaami, lihtsustab vitriinide vormistamise tehnikat ja vähendab tunduvalt nende vormistamisega seotud kulusid.

Kaupade paigutamine vaateaknal. Kaubad, milledele tahetakse pöörata erilist tähelepanu, paigutatakse akna alumisse ja keskossa. Neid nimetatakse keksseteks kaupadeks. Nende lähedale paigutatakse ülejäänud kaubad. Vitriini ei tohi üle koormata liiga suure hulga mitmesuguste kaupadega, kuna see hajutab vaataja tähelepanu.

Pakendites müüdavaid toidukaupu on vaja näidata avatud kujul. Avatud kompveki-, küpsiste jms. karbid kaetakse tsellofaaniga.

Tööstuskaupade vaateakendel paigutatakse kangad alustele selliselt, et nad vabalt langeksid ja moodustaksid seejuures ilusad vol-

did. Valmisriideid näidatakse mannekeenidel ja riidepuudekujulistel lihtsatel alustel, millele kinnitatakse vineerist väljalõigatud kuju. Näitamisel kasutatakse veel järgmisi võtteid: meeste pükste alla pannakse kingad; keeratakse palitu alumist äärt veidi üles, et oleks näha palitu vooder.

Pesu ja trikotaaži võib hästi näidata vineerist alustel. Kaelasidemed asetatakse vitriini sõlme seotuna. Vööd peavad olema pandud ümber aluse.

Majapidamistarbed tuleb välja panna kompleksselt. Portselan- ja fajanssnõusid näidatakse serviisidena, väikesed majapidamistarbed asetatakse dekoratiivkilpidele.

Vaateakende valgustamine. Vaateakende valgustamisel tuleb jälgida, et kaubad oleksid valgustatud ühtlaselt, küllaldase eredusega, ilma varjudeta ja heledate täppideta.

Selleks, et selgemini näidata vaateaknale asetatud kaupu, peavad valgusallikad olema täiesti varjatud. Riputatavaid elektrilampe kasutada ei ole otstarbekohane, kuna sel puhul ainult osa valgusest langeb kaubale, ülejäänud osa aga kulutatakse ebatootlikult.

Valguse suunamine ainult vaateaknale paigutatud kaubale annab suurima efekti, kusjuures elektrienergia kulu on minimaalne.

Vaateakende varjatud valgustamine saavutatakse sofittide — elektrilampide abil, millised on paigutatud vaateakna ülemisse ossa ja külgedele, 20 sm kaugusele üksteisest.

Vaateakende ülemise ja külgedelt valgustamise täiuslikumaks viisiks on valgustamine reflektorite abil — elektrilambid erilistes läikiva või mati sisepinnaga kuplites (abažuurides). Reflektorist suunatakse valgus aknal asuvatele kaupadele.

Vaateakna põranda ja sellele asetatud kaupade valgustamiseks kasutatakse rambivalgust, s. o. akna alumise ääre külge kinnitatud valgusallikaid. Valguse teravuse vähendamiseks on need elektrilambid kaetud piim- või mattklaasiga.

Vaateakna valgustamise intensiivsusele avaldavad mõju sinna paigutatud kaupade värvid ja tänavavalgustus. Kõik värvid neelavad mõningal hulgal valguskiiri, kusjuures tumedad värvid neelavad valgust rohkem kui heledad. Selletõttu kulub heledates toonides kujundatud vaateakende valgustamiseks vähem elektrienergiat kui tumedates toonides kujundatud vaateakendele.

Kaupluste vaateaknad, mis asuvad tugeva elektrivalgusega tänavates, nõuavad suuremat elektrienergia kulu kui nõrgalt valgustatud tänavas asuvad vaateaknad.

Vaateakende hooldamine. Kõik vaateaknal näidatavad kaubad peavad olema meeldiva välimusega: peavad olema puhastatud, triigitud, terves pakendis jne. Vaateakna kujundamiseks kasutatavad materjalid — traat, rõhknaelad, naelad jne. — ei tohi välja paista.

Kaupade kaitsmiseks päikesekiirte eest kasutatakse metallraamile tõmmatud riidest varje. Riide peal on sageli kaupluse või kaubandusorganisatsiooni nimetus, näidatakse kaupade sortimenti.

Vaateakna klaaside jäätumine toimub klaasi välis- ja sisepinna temperatuuri erinevuse tõttu. Jäätumise vältimiseks puuritakse aknaraami alumisse ossa 2-sm läbimõõduga augud, 8—10 sm kaugusele üksteisest. Külm õhk tungib alt sisse ning tõuseb mööda klaasi sisekülge üles. Sel teel saavutatakse klaasi välis- ja sisekülje ühtlane temperatuur. Seejuures on vaja vältida sooja õhu tungimist vaateakna sisemusse müügisaalist läbi sisemise akna.

Klaaside higistamist hoitakse ära elektriventilaatorite ja mitmesuguste niiskust imavate kemikaalide (kloorkaltsiumi, keedusoola) abil. Kasutatakse ka klaaside pesemist keedusoola lahusega (25 g keedusoola 500 g vee kohta) või pestud ja hästi kuivatatud klaaside sisepinna katmist piiritusega segatud glütseriini õhukese kihiga.

Kauplusesisesed vitriinid. Kaupade paremaks näitamiseks ja ostjate tutvustamiseks hindade ja sortimendiga korraldatakse suurtes toidu- ja tööstuskaupade kauplustes peale vaateakende veel vitriine kaupluse müügisaalis. Need vitriinid kujutavad endast klaaskappe, mis asetatakse ostjate jaoks määratud pinnale või vahetult müüjate töökohtadele.

Nendes vitriinides organiseeritakse tööstuskaupade kauplustes kangaste, valmisriiete, jalatsite, parfümeeria, suurte galanteriikaupade, mitmesuguste uudistoodete näitamist, toidukaupade kauplustes — konservide, veinide jt. näitamist. Kaupadele kinnitatakse hinnasedelid, mõnikord aga näidatakse ka kauba artikkel ja sort. See kiirendab kaupade müügiprotsessi, sest ostja võib kaupu vaadelda ja välja valida ka müüja töökohast eemal olles.

Sildid

Ostja tutvub kaupluse tüübiga ja müügil olevate põhikaupadega esmajärjekorras kaupluse välisseinale kinnitatud sildi järgi.

On olemas peasildid, mis asetatakse kaupluse sissepääsu kohale (selline silt peab kohustuslikult olema igal kaubandusettevõttel), ja abisildid (vertikaalsed ja horisontaalsed), mis asetatakse peasildi täiendamiseks; lisasiltide väljapanek ei ole kohustuslik.

Peasilt sisaldab järgmised tähised: kaupade rühmasortiment või kaupluse tüüp (mitmekesise kaupade sortimendiga kauplustele), number, ministeeriumi ja kaubandusorganisatsiooni nimetus, kellele allub kauplus, ja organisatsiooni kaubamärk.

Sildi keskmist, suuremat osa kasutatakse kaubarühmade või kaupluse tüübi tähistamiseks, kaubandusorganisatsiooni nimetus, kaubamärk ja kaupluse number aga paigutatakse külgedele.

Rühmasortiment tähistatakse sildil lühidalt, näiteks „Leib", „Gastronoomia", „Kangad", „Karusnahad ja peakatted". Mitmekesise sortimendiga kauplustes reserveeritakse see sildi osa kaupluse tüübi tähistamiseks, näiteks „Toiduainete kauplus", „Laste universaalkauplus" jne.

Sildid valmistatakse klaasist, plekist, plastmassist, samuti puust või metallist tähtedest või klaasist gaasivalgusetorudest

(vt. lk. 275), mis on kinnitatud kaupluse välisseinale. Viimased on väga efektsed õhtul ja öösel. Selleks, et gaasivalgusetorudest tehtud sildid oleksid päeval hästi nähtavad, värvitakse tähtedekujuline puust alus, millele need torukesed kinnitatakse, vastavalt helendavate torukeste värvile või mõne muu kontrastse värviga.

Peasilt, mis paigutatakse mitte kõrgemale kui esimese korruse ülemisele joonele, peab olema vähemalt 1 m pikkune ja 60 sm laiune. Kui silt paigutatakse sellest joonest kõrgemale, tuleb tema mõõtmeid suurendada. Vertikaalsed sildid kinnitatakse müügisaali välisseinale sissepääsu kõrvale või vaateakende vahele. Põiksildid kinnitatakse hoidjate abil hoone seina külge risti, mis võimaldab möödakäijatel, kes kõnnivad samal tänavapoolel, kus asub kauplus, eemalt neid näha ja lugeda.

Põik- ja vertikaalsildid sisaldavad üksikute kaubarühmade või kaupade nimetused, mis kauplüses müüakse, üksikute kaupade kujutused, kaubandusorganisatsiooni või -ettevõtte märgi. Eriti otstarbekohane on välja panna abisilte neis kauplustes, milliste peasildil on näidatud ainult ettevõtte tüüp („Universaalkauplus", „Toiduainete kauplus" jne.).

Sildi kujundamisel on vaja pöörata tähelepanu tema reljeefsusele, kunstipärasusele ja valmistamise selgusele. Selleks tuleb valida kergesti loetav šrift ning õigesti kooskõlastada šrifti ja sildi tagapõhja värv. Sildi värv kooskõlastatakse tavaliselt kaupluses müüdava põhikauba värviga. Nii näiteks on spetsialiseeritud köögivilja-organisatsioonide kaupluste siltidel roheline tagapõhi, lihakaupluste siltidel — punane, leivakaupluste siltidel — kullakarva.

Ühe kaubandusorganisatsiooni kõigil kauplustel peavad olema üht tüüpi sildid, s. t. ühesuguse šrifti, värvuse, üksikute tähistuste paigutusega. Kui kaubandusorganisatsioon ühendab eri tüüpi kauplusi, siis võib igal kaupluse tüübil olla erinevas stiilis silt.

Kaubanduslik informatsioon kaupluses

Ostjate informeerimine kaupluses toimub kahel teel: vaikiva teadustuse ja suulise informatsiooni kujul.

Vaikiv teadustamine. Vaikiva teadustamise vahendite hulka kuuluvad: 1) kaupluse sissekäigu juurde, trepikodadesse paigutatud tähised, mis aitavad leida osakondi, teadete bürood jm.; 2) sildid või kunstipäraselt valmistatud plakatid osakondade või osakonnas müüdavate kaupade nimetusega, näiteks: „Siidkangad", „Kala" jne.; 3) kaubanduseeskirju või ostjate ja müüjate vahelisi suhteid reguleerivaid eeskirju tutvustavad kuulutused, milledes näidatakse kaupluse tööaeg, raha tasumise ja ostetud kauba kättesaamise kord; 4) kuulutused mittekvaliteetsete kaupade asendamise kohta, kaebuste ja ettepanekute raamatu asukoha kohta; 5) hinnakirjad; 6) hinnasedelid; 7) jooksva iseloomuga kuulutused, milledes teatatakse uute kaupade müügilejõudmisest.

Kompleksseks informatsiooniks nimetatakse sellist informatsiooni, mis hõlmab kõiki mingit küsimust käsitlevaid andmeid; seda kasutatakse kuulutuste kujul kaassortimendi kaupu müüvate kaupluste, samuti antud kaubandusorganisatsiooni kaupluste aadresside ja ka nende poolt müüdavate kaupade sortimendi teatamiseks, samuti nende kaupluste lahtioleku kellaaegade teatamiseks jne.

Hinnakirjad trükitakse seinale ja lauale asetamiseks. Esimesed paigutatakse müügisaali seintele või sammastele, teised aga asetatakse töökohtadele selliselt, et ostjal oleks hõlbus neid lugeda.

Valmisriiete ja jalatsikauplustes ja universaalkaupluste osakondades pannakse kohustuslikult välja hinnakirjad müügil olevate kaupade ja nende hindade kohta. Näiteks pannakse valmisriiete kaupluses naiste kleitide osakonnas välja järgmise sisuga teade:

Täna on müügil

NAISTE MANTLID

Riide nimetus	Hind rbl.		Nr-d			
	alates	kuni	46	48	50	52
Drapp Boston jne.						

Jalatsikaupluses pannakse välja sellised kuulutused:

Täna on müügil

KALOSSID

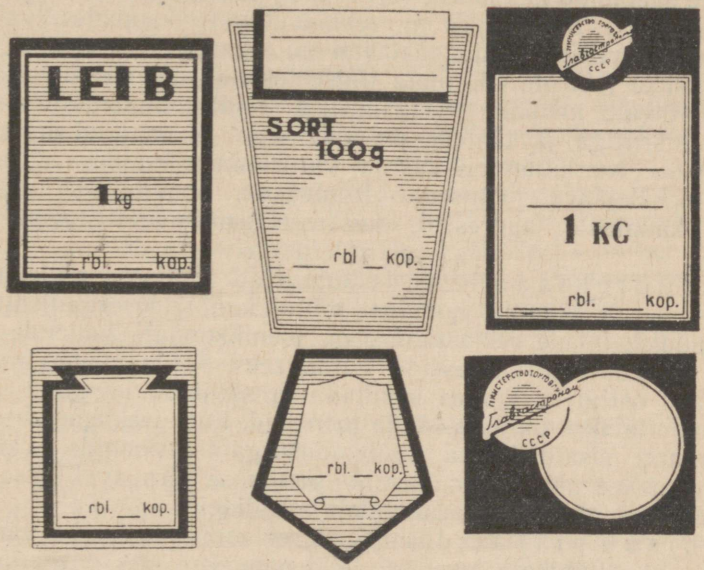
järgmises suuruses

Meeste

Naiste

Laste

Hinnasedelid (joon. 105) riputatakse üles või asetatakse spetsiaalsetesse hoidjatesse vastava kauba kohale. Hinnasedelite näidised on kinnitatud NSV Liidu Kaubandusministeeriumi poolt. Sedelile märgitakse kauba nimetus ja tüki hind (tükikaupadel) või antud kauba kõige sagèdamini nõutava kaalu, mahu, pikkusemõõdu hind (leib — 1 kg, koorevõi — 100 g, riie — 1 m jne.). Suurema ülevaatlikkuse saavutamiseks joonistatakse hinnasedelile

Joonis 105. Kaupade hinnasedelite näidised

kauba kujutus või valitakse värv, mis vastab kauba värvile: koorevõi jaoks — kollakas, rohelise jaoks (roheline sibul, petersell, till jne.) — roheline, suhkru jaoks — valge jne. Seinaäärsetes kappides väljapandud kaupade jaoks on ette nähtud suuremamõõdulised sedelid.

Suulise informatsiooni hulka kuuluvad nõuanded, teated ja teised andmed, mida annavad ostjatele müüjad, valveadministraatorid ja teadetebüroo.

Teadetebürood organiseeritakse suurtes universaalkauplustes, nad annavad teateid kaupluses olevate kaupade kohta, teatavad nende hinnad, samuti teisi andmeid kaupluse töö kohta.

Kauplusevälise kaubandusliku reklaami vahendid

Kauplusevälise reklaami vahendite hulka kuuluvad:

trükireklaam — kuulutused ajalehtedes ja ajakirjades, koondreklaamlehed, reklaamplakatid, lendlehed, pakkematerjal ja etiketid;

tootmismargid ja kaubamärgid;
valgusreklaam — hoonete, vitriinide, siltide, transparentide kujundamine valguse abil;
raadioreklaam;
kinoreklaam.

Trükireklaam. Reklaamkuulutused ajalehtedes ja ajakirjades on uute toodete propageerimiseks, ostjate informeerimiseks müügile saabunud kaupadest (eriti hooajalise nõudmise kaupadest). Nad annavad informatsiooni reklaamitavate kaupade kvaliteedi ja kasutamisviiside kohta, teatavad uute kaupluste avamisest jne. Kuulutusi ei tohi üle koormata liigse tekstiga, samuti suure hulga reklaamitavate kaupade loendamisega. Kauba nimetus tõstetakse esile eri šriftiga ja tähtede eri asetusega, et ta tõmbaks endale tähelepanu. Kuulutust on kasulik varustada silmatorkava ja kergesti meeldejääva joonisega. Kuulutuses soovitatakse märkida nende kaupluste aadressid, kust reklaamitavaid kaupu võib osta.

Koondreklaamlehed kujutavad endast reklaamlehte „Abiks ostjale", mida lastakse välja kaubandusorganisatsiooni poolt uudiskaupade reklaamimiseks, elanikkonnale kaupade sortimendi ja kaupluste aadresside teatamiseks. Reklaamlehes antakse nõuandeid ostjatele, kuidas kasutada ja säilitada kaupu jne. Sellesse mahutatakse palju teksti ja jooniseid. Koondreklaamlehed võivad samuti sisaldada ka kaubandusorganisatsioonide reklaami. Neid pannakse pakkidesse, samuti pannakse üles avalikesse kohtadesse ja kauplusse ülesseatavatele stendidele.

Reklaamplakatid annavad reklaamitava kauba värvilise kujutuse koos lühikese tekstiga. Neid pannakse üles vaksalihoonetesse, sadamatesse, vagunitesse, trammidesse, metroosse jne. Hoonete seintele asetatavad reklaamplakatid pannakse spetsiaalsetele kilpidele.

Lendlehti (afišše) kasutatakse elanikkonna informeerimiseks uute kaupluste avamisest, iga liiki laatade korraldamisest, müügile tulnud kaupadest jne. Lendlehed asetatakse pakkidesse, samuti levitatakse neid sidejaoskondade kaudu ajakirjanduse tellijatele ajalehtede ja ajakirjade kättetoimetamisel.

Lendlehtede eri liigiks on iga liiki meelespead kaupade eest hoolitsemise ja nende tarvitamise kohta, mis antakse ostjale kätte koos ostuga. Meelespeades kirjeldatakse lühidalt kauba kasutamisviisi, käsitsemist ja hooldamist. Eriti suur tähtsus on meelespeadel uute ning selliste kaupade tutvustamisel, mille kasutamine nõuab spetsiaalseid teadmisi, näiteks fotoaparaadid, raadiod jt.

Etikett on tavaliselt tootmismargi või kaubamärgi paigutamiseks. Etiketil võib olla ka joonis ja selgitav tekst.

Kaubanduslik pakend — kotid, karbid, pakkimispaber — kasutatakse ära uute kaupade reklaamimiseks ja antud organisatsiooni kaupluste aadresside ja kaupade sortimendi teatamiseks ostjale.

Tootmismark ja kaubamärk. Nõukogude seadusandluse järgi peab iga tööstusettevõte asetama kõigile kaupadele oma tootmismargi.

Sõltuvalt kauba omadustest võib tootmismargi asetada kaubale endale, pakendile või kinnitada kauba etiketi külge.

Tootmismark peab sisaldama järgmisi andmeid: 1) ettevõtte täielik või lühendatud nimetus, 2) tema asukoht, 3) ministeeriumi, ametkonna või kooperatiivse keskuse nimetus, mille süsteemi kuulub ettevõte, ning 4) kauba nimetus ja standardi number.

Kõrvuti tootmismargiga pannakse üksikutele kaupadele ka kaubamärgid. Kaubamärgiks võib olla graafiline kujutus, originaalne nimetus, šrifti ja numbrite eriline kombinatsioon. Kaubamärk on kohustuslik vaid massitarbekaupadel, mille nimekirjad on kinnitatud NSV Liidu Kaubandusministeeriumi poolt.

Massitarbekaupade kaubamärgid tunnistatakse seaduslikeks pärast kinnitamist ja registreerimist NSV Liidu Kaubandusministeeriumi poolt. Neid märke registreerinud ettevõtetel on nende kasutamise ainuõigus. Kaupadele, mida toodetakse tööstuse poolt kaubandusorganisatsioonide eritellimuste alusel, võidakse asetada selle kaubandusorganisatsiooni spetsiaalne kaubamärk, mis asendab või täiendab tööstusettevõtte vastavat kaubamärki. Kaubamärgid paigutatakse tavaliselt ka kaupluste siltidele.

Valgusreklaam. Valgusreklaami hulka kuuluvad elektri- ja gaasivalgusreklaam.

Elektrivalgusreklaam võib olla kahesugune: 1) dünaamiline, kuulutuste kujuline, kui tähed või sõnad ilmuvad üksteise järel, moodustades terved laused, või ilmuvate ja kaduvate kujutuste kujuline ja 2) liikumatu, mida kasutatakse kaupluste, eriti suurte universaalkaupluste siltide ja hoonete fassaadide kujundamiseks.

Gaasivalgusreklaami kasutatakse peale siltide veel kaubandusettevõtete fassaadi kujundamiseks ning valgusreklaamkujutusteks.

Gaasivalgustuslambid valmistatakse neutraalsete gaasidega täidetud klaastorudest, milledest on kõrvaldatud õhk. Torude otstes on elektroodid, milledesse juhitakse kõrgepingevool, mille tõttu gaas hakkab helendama.

Igal gaasil on oma iseloomulik värv ja varjund: neoon on oranžpunane, argoon — sinine, heelium — heleroosa. Segades neutraalseid gaase elavhõbeda aurudega, võib saada punast, rohelist, helesinist ja teisi värve.

Raadioreklaam. Raadio laiaulatuslik levik meie maal võimaldab seda kasutada ühe põhilisema reklaamivahendina. Eriti suurt osatähtsust etendab raadioreklaam uute kaupade propageerimisel ning ostjate informeerimisel kaubandusettevõtete tööst.

Raadio kaudu edasiantavad kuulutused peavad sisaldama kaupa pakkuva kaubandusorganisatsiooni aadressi ja telefoninumbreid,

samuti selgitused propageeritavate kaupade tutvustamiseks. Raadioteateid soovitatakse lugeda aeglaselt, ettevõtete aadressid ja telefonid aga korrata kaks korda, andes kuulajale võimaluse neid üles kirjutada.

Kinoreklaam. Kinoreklaam võimaldab mitte ainult kuulata teateid üksikute kaupade kohta, vaid ka näha reklaamitavaid kaupu. Reklaamfilmi demonstreeritakse enne peafilmi. Reklaamfilmid peavad olema lühikesed ja huvitavad.

Eriti otstarbekohased on kinofilmid nende kaupade reklaamimiseks, mille kasutamine vajab selgitamist (näiteks tolmuimejad, kodused külmutuskapid, elektriseadmed jne.).

XV peatükk

TÖÖ JA JUHTIMISE ORGANISEERIMINE JAEKAUBANDUSETTEVÕTETES

Kaubandustöötajate töö NSV Liidus ja kapitalistlikes maades

Nagu kõiki kapitalistlike maade töötajaid, nii ekspluateeritakse julmalt ka kaubandusettevõtete töötajaid. Kaubandustöötajate tööpäev on väga pikk, töötasu aga väike. Töötingimused on sageli alandavad: kaubandusettevõtete omanikud korraldavad teenistujate läbiotsimisi enne kauplusest väljumist, ei luba abielluda ilma administratsiooni loata jne. Letitöötajaid trahvitakse; sageli praktiseeritakse töö tasumist mitte rahas, vaid kaupadega, millel on kõrgendatud hinnad.

Kaubanduslik kapital surub pidevalt alla letitöötajate elatusminimumi, kasutades üha laialdasemalt naiste ja alaealiste tööd kui kõige odavamat. Väikekaupmeeste põhimass kiratseb, laostub ning täiendab rohkearvulise töötute armee ridu.

Kaubandusettevõtete omanikud sunnivad letitöötajaid vallandamise ähvardusel ostjaid petma, müüma neile mittekvaliteetseid ja võltsitud kaupu kvaliteetsete ja naturaalsete pähe, kasutama kõikvõimalikke abinõusid kaupade müümiseks kõrgeima kasumi saamise eesmärgil.

Printsipiaalselt erinevad neist nõukogude kaubandustöötajate töötingimused.

Sotsialistlikus ühiskonnas on töö au, kuulsuse ja sangarlikkuse asjaks. Nõukogude kaubandustöötajatel lasub austav ülesanne — eeskujulikult teenindada töötajaid, rahuldada meie maa rahva pidevalt kasvavaid materiaalseid ja kultuurilisi vajadusi isikliku tarbimise esemete alal. Koos kogu nõukogude rahva materiaalse heaolu tõusuga kasvab ka kaubandustöötajate heaolu.

Nõukogude riiklike kaubandusettevõtete töötajad on riigiteenijateks, kes seisavad riigi ja ostjate huvide valvel. Oma ausa tööga aitavad nad kaasa kommunistliku ühiskonna edukaks ülesehitamiseks.

Kaupluse töötajate kategooriad ja nende osatähtsus kaubanduses

Täidetavate ülesannete järgi jagunevad jaekaubandusettevõtete töötajad järgmistesse kategooriatesse: 1) kaubanduslik operatiivpersonal — müüjad, ostude väljaandmise kontrolörid, kassapidajad, osakondade (sektsioonide) juhatajad, 2) administratiivpersonal — kaupluse direktor, kaubatundjad, administraatorid; 3) raamatupidamise töötajad — raamatupidajad, arvepidajad; 4) kaubanduslik abipersonal — kaalukauba valmispakkijad, dekoraatorid, praakerid, ekspediitorid, laohoidjad; 5) tootmistehniline personal — mehaanikud (külmutusmasinate, kassaaparaatide, kaalude jaoks), montöörid jt.; 6) teenindavad abitöölised — töölised, koristajad, uksehoidjad, kaupluse valve.

Jaekaubandusettevõtete töötajate juhtiv kategooria on kaubanduse operatiivpersonal: müüjad ja teised töötajad, kes täidavad kaupluse põhiülesannet — kaupade müümist.

Kaupluses, kus käibe suurus võimaldab pidada töötajaid, kes täidavad abi- ja teenindavaid funktsioone, pannakse müüjate peale ainult kaupade müügi operatsioonid. Kaubandusettevõttes, kus ei ole otstarbekohane pidada spetsiaalseid töötajaid abioperatsioonide täitmiseks kaupade müügiks ettevalmistamise, töökohtadele kandmise jne. alal, teevad abitööd müüjad ise enne kaupluse avamist või sulgemist või niisugusel ajal, millal ostjaid on vähem.

Abi- ja tootmistehniline personal täidab üksikuid töid, mis on vajalikud operatiivse kaubandusprotsessi normaalseks kulgemiseks. Selliste palju jõukulu nõudvate tööde mehhaniseerimine, nagu kaupade mahalaadimine ja töökohta toimetamine, külmutusseadmete automatiseerimine, toidukaupade valmiskaalumise laiendamine ladudes ja tootmisettevõtetes, tüüpvitriinide juurutamine ja operatiivse kaubandusprotsessi õige organiseerimine, vähendavad vajadust nende töötajate järele.

Administratiivpersonalile on pandud kaupluse operatiivse kaubandusprotsessi juhtimine, kaupade kohaleveo kindlustamine, kaupade kokkuost kohalikelt tootjailt, kaupade kvantitatiivse ja kvalitatiivse vastuvõtu organiseerimine, nende ettevalmistamine müügiks, kaupade müügi juhtimine, tingimuste loomine ostjate kultuurseks teenindamiseks, töö organiseerimine ja tööjõu paigutus. Kaupluse administratsiooni üheks põhilisemaks ülesandeks on sotsialistliku omandi säilivuse kindlustamine, raiskamiste ja varguste vastu võitlemine.

Kaubandusettevõtte administratsioon peab määrama õige suhte kaubanduse operatiivpersonali ja töötajate ülejäänud kategooriate vahel. On vaja jõuda selleni, et kaupluses müüjate arv oleks võimalikult suur, administratiiv- ja teenindav personal aga võimalikult väikesearvuline.

Vahetult kaupade müümisega tegelevate kaubandustöötajate töö ei loo uusi materiaalseid väärtusi, kuid on ühiskondlikult kasulik töö. Selle lõppeesmärgiks on õigeaegselt ja ilma kadudeta viia tarbijatele meie tööstuse ja põllumajanduse poolt toodetud heakvaliteedilised rahvatarbekaubad.

Müüjate tööjõudlust mõjutavad tegurid. Müüja realiseerib kaupu, mis on mitmekesised oma tarbimise otstarbelt ja on erinevate hindadega. Sellepärast tema tööjõudlus, s. t. teatud perioodi (päeva, kuu jne.) jooksul saavutatud töötulemus, väljendub müüdud kaupade summas. Müüja tööjõudlus sõltub operatiivse kaubandusprotsessi korraldamisest, ettevõtte varustatusest masinate ja mehhanismidega, töötaja poliitilisest kasvatusest ja tööalasest ettevalmistusest.

Tööjõudlusele avaldab suurt mõju kaupluse varustamise organiseerimine ja tarbijaskonna nõudmise uurimine. Kaupluse varustamine kaupadega, arvestades tarbijaskonna nõudmist, kaupluse administratsiooni poolt kaubastu baasile ja teistele hankijatele nõudeavalduste õigeaegne esitamine kaupade kohalevedamiseks ning kontroll nende täpse täitmise üle aitavad kaasa müüjate ühtlasele koormamisele ja seisakute likvideerimisele.

Kaupade eelnev valmiskaalumine spetsiaalsete töötajate — valmiskaalujate poolt vabastab müüjaid liigsetest operatsioonidest kaupade väljastamise protsessis ning suurendab tunduvalt nende tööjõudlust.

Tööjõudlus sõltub tööjõu paigutamisest. Müüjate arv igas kaupluses (osakonnas, sektsioonis) määratakse lähtudes käibe mahust. Kaubandusettevõtte töötajate tööaeg määratakse spetsiaalse graafikuga. Kuu kohta koostatud graafikus näidatakse iga töötaja kohta tööle tuleku ja töö lõpetamise kellaaeg, tööpäeva kestus, lõuna, puhkepäevad. Töötaja poolt enne kaupluse avamist ja pärast kaupluse sulgemist tehtavad ettevalmistus- ja lõpetustööd arvatakse graafiku koostamisel 8-tunnilise tööpäeva hulka. Kui müüja tööpäev moodustab üle 8 tunni, siis võib graafikus ette näha kaks vaheaega päevas, üldise kestusega mitte üle 2 tunni.

Selleks et koostada müüjate tööle tuleku graafikut päeva teatud tundidel, samuti nädala üksikutel päevadel, on vaja uurida ostjaskonna vooluse liikumise iseärasusi, kaupluse suurimat külastatavust ostjate poolt üksikutel tundidel, päevadel jne.

Kaubandusettevõtetes kasutatakse järgmisi tööle tuleku graafikuid: a) üheaegse tööle ilmumise graafik; b) tööle ilmumise lint- (astmeline) graafik ja c) tööaja summeeritud arvestuse graafik.

Üheaegse tööle ilmumise graafikut koostatakse kauplustes, mis töötavad ühes vahetuses ja millel on üks üldine puhkepäev, samuti ühe vahetusega kauplustes, mis töötavad katkestamatult nädala jooksul. Esimest tüüpi kauplustes on üksikutele töötajatele lõunavaheajad määratud eri aegadel, peamiselt

sellele ajale, millal ostjaid on vähem. Pidevalt kogu nädal töötavates kauplustes arvestatakse graafiku koostamisel ostjate arvu suurenemist nädala üksikutel päevadel ning vastavalt sellele antakse müüjatele puhkepäevi. Nii näiteks pühade-eelsetel päevadel, kui ostjaid on rohkem, on kõik töötajad kohustatud tööle ilmuma ja vastupidi, pühadejärgsetel päevadel, kui ostjaid on vähem, antakse müüjatele vabu päevi.

Üle 8 tunni päevas avatud kaupluses, kus ostjate arv on päeva jooksul erinev, kasutatakse lintgraafikut. Selle graafiku puhul ei tule müüjad tööle mitte korraga, vaid teatud ajavahemike järel. Neil tundidel, millal ostjaid on rohkem, töötavad kõik müüjad, mis võimaldab ostjaid paremini teenindada.

Lintgraafiku koostamisel on vaja arvestada, et üksikutel päevadel liigselt töötatud tunnid tuleb kompenseerida töötundide arvu vähendamisega teistel päevadel. Kui puhkepäev antakse töötajatele nädala seitsmendal päeval, on võimalik järgmine töötundide vaheldumine:

Tabel 21

Tööpäevad	Töötamise tundide arv		
	Variandid		
	I	II	III
1. päev	9	10	11
2. „	7	6	5
3. „	9	10	11
4. „	7	6	5
5. „	9	10	11
6. „	7	6	5
7. „	puhke-päev	puhke-päev	puhke-päev

Üle ühe, kuid alla kahe vahetuse töötavates ettevõtetes kasutatakse kõrgemalseisvate organisatsioonide loal ja ametiühingukomiteega kooskõlastatult tööaja summeeritud arvestuse graafikut. Selles graafikus ei tohi müüja üldine tööaeg päevas ületada 13 tundi 50 minutit, kaasa arvates ettevalmistus- ja lõpetamistöödeks kulutatavat aega. Tööpäevade üldarv kuus aga peab vastama tundide arvule kuus kehtestatud kaheksatunnilise tööpäeva juures [1], s. t. 26 tööpäeva korral — 208 tundi, 25 tööpäeva korral — 200 tundi.

Neis ettevõtetes, millised töötavad päevas üle 8 tunni pideva töönädalaga ning kasutavad tööaja summeeritud arvestuse graafikut, on lubatud tööpäevade ja puhkepäevade vaheldumine, nagu on näidatud tabelis 22.

[1] Alates 10. märtsist 1956. a. on töötundide arv kuus vähendatud seoses 2 tunni võrra lühendatud tööpäeva kehtestamisega üks kord nädalas. — *Toim. märkus.*

Tööpäeva kestus	Puhkepäevade andmine
8 tundi	6 päeva järel 7-ndal päeval
8 tundi 20 min. . .	5 „ „ 6-ndal „
8 „ 40 „ . . .	4 „ „ 5-ndal „
9 „ 15 „ . . .	3 „ „ 4-ndal „
10 „ 25 „ . . .	2 „ „ 3-ndal „
13 „ 50 „ . . .	üle päeva

Lõunavaheaega tööaja hulka ei arvata.

Kõrvalekaldumist kinnitatud graafikust, samuti töötajate tööle-rakendamist nende puhkepäevadel lubatakse vaid erandjuhtudel ametiühingukomiteega kooskõlastatult ja ainult kaubandusettevõtte kirjalikul korraldusel. Töö eest puhkepäeval tuleb müüjale anda teine puhkepäev.

Masinate kasutamine ja töömahukate operatsioonide mehhaniseerimine on üks kaupluse töötajate tööjõudluse tõstmise peamisi tegureid. Suurtes kauplustes vabastab lõikemasinate kasutamine töökohal või abiruumis müüjad kaupade lõikamisest nende väljastamisel ning võimaldab neil teenindada rohkem ostjaid. Tõstukite (liftide) kasutamine töökoha varustamiseks kaupadega kergendab töötajate tööd, tagab töökoha kiiret täiendamist kaupadega ning häireteta müüki.

Müüjate tööviljakuse tõstmiseks on väga suur tähtsus tööjaotusel kaupluses ja erialade ühitamisel.

Tööjaotus väljendub müüjate spetsialiseerimises üksikute kaubarühmade müümisele ning nende vabastamises abitöödest.

Spetsialiseerimine aitab müüjal oma ala igakülgselt tundma õppida, abitöödest vabastamine aga võimaldab tal koondada oma tähelepanu eranditult kaupade müümisele.

Kutsealade ühitamine seisab selles, et müüja peale oma kutseala õpib täiendavalt ära veel teisi erialasid. See võimaldab tal asendada teiste osakondade puuduvaid müüjaid või abistada neid osakondi siis, kui ostjaid on palju.

Töökoha õige organiseerimine etendab tähtsat osa tööprotsessis ja tõstab tunduvalt tööjõudlust. Töökoha õigeks organiseerimiseks on vaja:

kasutada kaupade paigutamise ning kaubandusliku inventari ja tööriistade asetamise kõige ratsionaalsemaid viise; see aitab kaasa ostjate kiirele teenindamisele tööjõu minimaalsel kulutamisel;

teha kõik ettevalmistustööd (lõikeriistade teritamine, kaaluvihtide, kaupade jne. komplektsuse kontroll) enne kaupluse avamist. Nende tööde tegemine tööajal põhjustab vaheaegu ostjate teenindamisel ning vähendab müüja tööjõudlust;

töökohta õigeaegselt täiendada kaupadega tööpäeva kestel müüdud kaupade asemele. Kaupade olemasolu korral kaupluse laos on seisakud müümisel lubamatud. Kui müüja on tööga koormatud, tuleb töökoha täiendamine kaupadega panna abitöölistele või tööst vabadele teiste osakondade müüjatele.

Kaubanduse eesrindlaste poolt kasutatavate töövõtete ja meetodite omandamine on tööjõudluse tõstmise tähtsaimaks teguriks. Eesrindlike töömeetodite levitamine toimub Nõukogude kaubanduse töötajate sotsialistliku võistluse arendamise alusel.

Nõukogude kaubanduse töötajate sotsialistliku võistluse vormid. Nõukogude kaubandusettevõtete kogu töö peab teostuma kõigi töötajate sotsialistlikku võistlusse ulatusliku kaasatõmbamise alusel.

Peamine sotsialistlikus võistluses seisab selles, et kaasa tõmmata mahajääjaid ja joonduda töös parimatele.

Nõukogude kaubanduse eesrindlased on töötajad, kes täiuslikult valdavad kaubandusala tehnikat, kõige efektiivsemalt täidavad jõudlusnorme, teenindades seejuures ostjaid eeskujulikult. Kaubandustehnika novaatorite sm. Dvoretski, Slobožankini, Podõmovi ja teiste nimed on Nõukogude kaubanduse töötajatele hästi tuntud.

I. D. Korovkini algatusel arenes kaubandusala töötajate hulgas sotsialistliku võistluse uus vorm — massiline liikumine ostjate eeskujulikuks teenindamiseks. Ostjate eeskujuliku teenindamise brigaadide, sektsioonide, osakondade ja kaupluste eeskujulik töö aitab kaubandusettevõtetel kaubakäibeplaane süstemaatiliselt ületada, võimaldab ostjate nõudmisi paremini ja kõige täielikumalt rahuldada ning ostjaskonda kultuurselt teenindada.

Brigaadide, sektsioonide, osakondade ja kaupluste kollektiividele — ostjate eeskujulikuks teenindamiseks peetava sotsialistliku võistluse võitjatele, kes hoiavad enda käes ostjate eeskujuliku teenindamise brigaadi nimetust 6 kuud järjest, antakse aukirjad.

Kõigi riikliku kaubanduse kaupluste töötajate kollektiivid võtavad osa ÜAÜKN-i ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu poolt organiseeritavast üleliidulisest sotsialistlikust võistlusest.

Sotsialistliku võistluse põhinäitajaks on kaubakäibe-plaani täitmine ja ületamine ostjate eeskujulikul teenindamisel.

Riikliku kaubanduse ettevõtete üleliidulise sotsialistliku võistluse tulemused võetakse kokku igal kvartalil ÜAÜKN-i ja NSV Liidu Kaubandusministeeriumi poolt. Selles võistluses võitjaks tulnud kaupluste kollektiividele antakse üle rändpunalipud ja rahalised preemiad.

Võistluse võitjaks tuleb kaupluse kollektiiv, kes kaubanduslikult teenindab elanikkonda hoolikalt ja kultuurselt, kannab hoolt selle eest, et iga päev nõutavad kaubad oleksid pidevalt müügil, samuti selle eest, et ettenähtud kogustes müüdaks kaupu kohalikest allikatest ja selle alusel ületataks kinnitatud kaubakäibeplaanid; müüb elanikkonnale ainult heakvaliteedilisi kaupu; tagab sot-

sialistliku omandi täielikku allesolekut, käibekulude alandamist ja kasumiplaani ületamist, pidevat eeskujulikku puhtust ja korda müügisaalis ja abiruumides, ruumi eeskujulikku välist ja sisemist kujundamist, inventari ja seadmete heas seisukorras hoidmist.

Sotsialistlik võistlus kaubakäibeplaanide täitmise ja ületamise eest ning kaubandusliku töö parandamise eest kulgeb mitte ainult kaubandusettevõtete kollektiivide võistlusena, vaid ka kui kaubandusalal töötajate individuaalne võistlus kutsealade järgi. See võistlus viiakse läbi ühes kaubandusorganisatsioonis töötavate ühe kutseala töötajate vahel (näiteks leivamüüjate jt. vahel). Sotsialistliku võistluse kokkuvõtted kutsealade viisi tehakse iga kuu. Kaubandusvõrgu töötajale, kes on tulnud kolm kuud järjest võistluse võitjaks, antakse oma kutseala parima töötaja nimetus: „Parim müüja", „Parim kassapidaja", „Parim raamatupidaja".

Nimetus „Parim müüja" antakse töötajale, kes ületas jõudlusnorme kõige enam, võrreldes kaubastu sama kutseala töötajate poolt jõudlusnormide täitmise keskmise tasemega, peavad kinni isiklikust hügieenist ning hoiavad töökohta sanitaarses seisukorras; kiiresti, hoolikalt ja kultuurselt teenindavad ostjaid, iga päev selgitavad ostjaskonna nõudmist ja pidevalt kontrollivad müüdavate kaupade kvaliteeti; rakendavad ellu kaubanduse novaatorite poolt tehtud ratsionaliseerimisettepanekuid ja eesrindlikke töömeetodeid.

Müüjate nimed, kes hoiavad enda käes seda aunimetust kuus kuud järjest, kantakse autahvlile. Samal ajal antakse neile töötajaile ka aukirjad. Kui müüja hoiab enda käes tähendatud nimetuse üle aasta, kantakse tema nimi auraamatusse ja talle antakse välja tunnistus. Aukirjadega autasustatakse ka neid kaubanduse eesrindlasi, kes oma töös kasutavad ratsionaliseerimisvõtteid, mis parandavad kaubanduse organiseerimist ja tehnikat.

Kutsealane võistlus selgitab välja kaubanduse parimaid töötajaid, kes täiuslikult tunnevad oma eriala, täidavad ja ületavad jõudlusnorme. Nende töömeetodite laiaulatuslikul populariseerimisel, töökogemuste vahetamise organiseerimisel on suur tähtsus kaubandusettevõtete töökultuuri edasiseks tõstmiseks, nende meetodite omandamiseks Nõukogude kaubanduse kõigi töötajate poolt ning kaubanduskaadri kvalifikatsiooni tõstmiseks.[1]

Töö normeerimine jaekaubanduses

Tööjõudluse tõstmise tähtsaks teguriks on õigete jõudlusnormide kinnitamine, millised stimuleerivad kogu töö organiseerimise protsessi parandamist. Jõudlusnormi all mõistetakse jaekaubanduses kaupade hulka (rahas väljendatuna), mille letitöötaja peab müüma tööpäeva jooksul.

---

[1] Uued tingimused sotsialistliku võistluse organiseerimise kohta kehtestati juulis 1954. a. ja jaanuaris 1955. a. — *Toim. märkus.*

Jõudlusnormid kinnitatakse üksikute kaupade (liha, kala, jalatsid, valmisriided jne.) või kaubarühmade järgi (bakaalkaubad, gastronoomiakaubad, galanterii ja parfümeeria jt.).

Jõudlusnorme kaupade naturaalnäitajate järgi kasutatakse spetsialiseeritud kauplustes, osakondades ja töökohtades, kus on võimalik arvestada üksikute kaupade müüki.

Jõudlusnormid võivad olla ühtsed (ühesugused aasta kõigi kuude kohta) ja hooajalised (ühesugused hooaja kõigi kuude kohta). Hooaja normid kehtestatakse hooaja kaupade (puuvili, köögivili, karusnahad, peakatted) müüjatele.

Sõltuvalt käibe mahust, mehhaniseerimise astmest, ettevõtte asukohast ja teistest tunnustest, võidakse ühe linna piires erinevates ettevõtetes üksikute kaupade ja kaubarühmade kohta kehtestada erinevad jõudlusnormid, intervalliga nende vahel mitte alla 10%.

Jõudlusnormid kinnitatakse sellise arvestusega, et nende aastasumma ei ületaks kaupluse või osakonna kaubakäibe aastaplaani. Kauplustes, mille müüjad eesrindlike töömeetodite kasutamise tõttu ületavad kinnitatud jõudlusnorme, kinnitatakse uued normid selliselt, et kaupluse kuu keskmine käive aastaplaani järgi oleks uute normide summast 10—15% võrra kõrgem.

Kuni viimase ajani kasutati kaubanduses nn. kogemuslik-statistilisi jõudlusnorme, mis põhinevad keskmistel statistilistel andmetel. Neis normides ei arvestata isiklikku vastutust, samuti ei arvestata kõiki müüjate tööjõudlust mõjutavaid tegureid, need ei stimuleeri mahajäänud töötajaid jõudma eesrindlike tasemele. Sellepärast asendatakse need keskmiste progressiivsete normidega. Keskmine progressiivne norm on eesrindlike töötajate poolt saavutatud keskmine tööjõudluse näitaja. Ta kujutab endast keskmist neist saavutatud normidest, mis ületavad üldise, s. t. aritmeetilise keskmise.

Keskmiste progressiivsete normide väljatöötamisel kasutatakse peale statistiliste andmete veel andmeid jõudluse kohta, mis on saadud müüjate töö kronometraaži ja tööaja fotografeerimise teel.

Tööaja fotografeerimist kasutatakse kestva tööprotsessi uurimiseks teatud ajalõigu — päeva, nädala, kuu — jooksul, selle aja piires aga — tööde liikide järgi.

Näiteks uuritakse teatud kaubarühma müüja tööaega, arvesse võttes üksikuteks töödeks kuluvat aega: kauba väljastamine, ettevalmistus- ja abitööd, mitmesugustest põhjustest tingitud vaheajad töös. Fotografeerimine ei nõua suurt täpsust üksikutele tööde liikidele kulutatava tööaja mõõtmisel. Mõõta võib sekundiosutiga kella abil.

Uurides tööaja kulutusi, täidetakse järgmise vormi kohane tööaja vaatluse kaart:

TÖÖAJA
VAATLUSE KAART

Kaupluse nimetus . . . . . *Bakaal- ja gastronoomiakaupade kauplus nr. 2*
Osakond . . . . . *Bakaalkaupade*
Töötaja perekonnanimi . . . . . *P. I. Ivanov*
Eriala ja kvalifikatsioon . . . . . *II kategooria müüja*
Tööstaaž . . . . . *3 aastat*
Vanus . . . . . *21 aastat*
Vaatluse kuupäev . . . . . *15. märts 1953. a.*
Vaatluse kestus *5 tundi.*

Vaatlused

Jrk. nr.	Mille peale aeg kulutati	Iga operatsiooni lõpetamise kellaaeg	Kestus	Märkused
1	Töökoha ettevalmistamine	9.05	5 min.	
2	Ostjate vastuvõtmine ja kaupade väljastamine	10.15	1 tund 10 min.	
3	Seisak ostjate puudumise tõttu	10.20	5 min.	
4	Ostjate vastuvõtmine ja kaupade väljastamine	11.05	45 min.	
5	Kaupade kandmine töökohale	11.25	20 min.	
6	Ostjate vastuvõtmine ja kaupade väljastamine	12.00	35 min.	
7	Äraolek ja jutuajamine isiklikes asjus	12.10	10 min.	
8	Ostjate vastuvõtmine ja kaupade väljastamine	12.55	45 min.	
9	Seisak ostjate puudumise tõttu	13.10	15 min.	
10	Kauba mahalaadimine autolt	14.00	50 min.	Juhuslik töö töölise puudumise tõttu

Lõpetanud vaatlused, määratakse mõõtmiste alusel kindlaks müüja tööaja struktuur.

Kogu töö . . . . . 300 min. 100%
sellest:
põhitöö (ostjate vastuvõtmine ja kaupade väljastamine) . . . 195 min. 65,0%
abitöö (töökoha ettevalmistamine ja kaupade ettekandmine) 25 min. 8,3%
juhuslik töö (autolt mahalaadimine) . . . . . 50 min. 16,7%
müüjast mitteolenevad seisakud . . . . . 20 min. 6,7%
müüjast sõltuvad seisakud . . . . . 10 min. 3,3%

Saadud tööaja struktuuri analüüsitakse. Esitatud näitest selgub, et müüja tööaeg kulutatakse ebaratsionaalselt; põhitööle kulutatakse ainult 65% tööajast, juhuslikule ja abitööle aga 35%. See

on tingitud abitööliste puudumisest kaupluse töötajate koosseisus, mille tõttu kaupluse lahtioleku ajal kasutatakse abitöödel müüjaid.

Kronometraaži kasutatakse sel juhul, kui vaadeldakse tööaja kulutamist üksikuteks operatsioonideks ja nende osadeks, kusjuures need operatsioonid peavad olema ühesuguse iseloomuga, näiteks kaupade valmiskaalumine teatud tüüpi kaaludel jne.

Kronometraaži puhul arvestatakse tööaja kulu sekundites ja nende murdosades. Seetõttu on kronometraažiks vajalik sekundimõõtja (stopper). Mõõtmiste arv peab olema võimalikult suur. Mida lühem on operatsiooni kestus, seda rohkem on vaja täpsuse saavutamiseks teostada antud operatsiooni või selle operatsiooni osade sooritamiseks tööliste poolt kulutatud tööaja mõõtmisi. Vaatluse tulemused kantakse järgmise vormi kohasele kronometraažikaardile:

Tabel 23

Vaatluse nr.	Operatsiooni kestus sekundites					
	Pakkide ettevalmistamine	Pakkide täitmine kaubaga	Kaalumine	Paki sulgemine	Kasti panemine	Kogu operatsioon
1	3,2	7,3	12,0	6,5	4,1	33,1
2	2,9	7,4	11,9	6,5	4,0	32,7
3	2,8	7,5	11.7	6,4	3,8	32,2
4	2,9	7,5	11,8	6,3	3,8	32,3
5	3,0	7,7	11,9	6,2	3,5	32,3
Kokku	14,8	37,4	59,3	31,9	19,2	162,6
Aritmeetiline keskmine	3,0	7,5	11,9	6,3	3,8	32,5

Operatsioonide järjestus on tavaliselt teada varem, seetõttu kantakse nende operatsioonide nimetused kaardile enne vaatlusi.

Jaekaubandusettevõtjate töötajate töötasu

Töötasu vormid. Nõukogude kaubanduses kasutatakse kaht töötasu vormi: tüki- ja ajapalk.

T ü k i p a l k on tasu väljatöötatud toodangu ühiku eest, sõltumata tema väljatöötamiseks kulutatud tööajast, kuid seadusega kehtestatud tööaja piires. Nõukogude kaubanduses kasutatakse tükipalka kui tasu teostatud käibe eest. Tükipalk on peamiseks töötasu liigiks jaekaubanduses. Ta stimuleerib töötaja huvitatust töövõimsuse tõstmisel ja kaubakäibeplaani täitmisel.

A j a p a l k, nagu nimetusestki nähtub, on tasu töötatud aja (kuu) eest, arvestades ettenähtud tööpäeva kestusega.

Kaupluste töötajate töö eest tasumine. Tükipalgale on üle viidud kõik kaubandusettevõtete töötajad, kellest sõltub kaubakäibeplaani täitmine.

Nende töötajate töö eest tasutakse hinnete alusel kaubakäibe tuhande rubla pealt. Müüjate töö eest tasumisel arvestatakse käibe iga tuhandet rubla; kassapidajatel — kassa sissetuleku tuhandet rubla; kaupluste direktoritel, nende asetäitjatel ja kaupluste pea- (vanem-)raamatupidajatel — kaupluse käibe tuhandet rubla; osakondade juhatajatel ja nende asetäitjatel — osakonna käibe tuhandet rubla.

Tükitööle üle viidud töötajate töö eest tasutakse progressiivse tükitöö süsteemi järgi, s. t. üleplaanilise käibe eest tasutakse progressiivselt. Nii makstakse müüjatele jõudlusnormi täitmisel 100 kuni 110% — lisatasu 10% nende tasust hinde alusel; 110 kuni 115% puhul — 15%; 115 kuni 125% puhul — 20%; 125 kuni 150% puhul — 30% ja üle 150% puhul — 40% tasust hinde alusel.

Jõudlusnormi mittetäitmisel säilitatakse müüjale garanteeritud miinimumina 90% palgast. Kui kaupluse müüja täitis jõudlusnormi näiteks 80%, saab ta palka mitte 80%, vaid ettenähtud garanteeritud miinimumi, s. t. 90% palgamäärast. Kui müüja täidab plaani näiteks 95%, on tema palk proportsionaalne täidetud plaanile, s. t. 95% kuu palgamäärast.

Töötajad, kelle töö ei avalda vahetult mõju kaubakäibeplaani täitmisele (koristajad, montöörid, mehaanikud jt. töötajad), saavad palka ajapalgasüsteemi järgi. Kui kauplus täidab ja ületab kaubakäibeplaani, makstakse neile töötajatele peale põhipalga hea töö eest iga kuu preemiana 25—30% nende kuupalgamäärast (transpordivahendite kiire tühjakslaadimise eest, eeskujuliku puhtuse ja korra hoidmise eest kaupluses jne.).

Peale põhipalga makstakse NSV Liidu Kaubandusministeeriumi jaekaubandusettevõtete süsteemis töötavatele kaupluste ja kioskite müüjatele, kaupluste direktoritele, osakondade (sektsioonide) juhatajatele ja nende asetäitjatele, kassapidajatele, praakeritele, kaubatundjatele, kontrolöridele, dekoraatoritele, raamatupidajatele, külmutusmasinate masinistidele lisatasu väljateenitud aastate eest kaubanduses (vanusetasu). Vanusetasu määrad on diferentseeritud sõltuvalt tööstaažist kaubanduses. Töötamisel 3-st kuni 5 aastani makstakse vanusetasu 5% palgamäärast, töötamisel 5-st kuni 10 aastani — 10%, 10-st kuni 15 aastani — 15% ja 15 aastat ning üle selle — 25%.[1]

Väikejaevõrgu töötajate töö eest tasumine. Väikejaevõrgu töötajatele on kinnitatud otsene tükitööpalk protsentides käibest ja tasustamine hinnaalandusena kaubast.

Tasumist protsentides käibest kasutatakse väikese käibega ja väikeste kaubanduslike kuludega väikejaevõrgu müüjatele; töötaja saab töötasu ettenähtud protsendi alusel käibest,

[1] Niisama suur protsendiline lisatasu palgale (vanusetasu) on kinnitatud kaubastute, kontorite, hulgikaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete juhtivatele töötajatele ja põhiliste kutsealade töötajatele.

s. t. tema poolt teatud aja (kahe nädala, kuu) jooksul müüdud kaupade summast.

Alalise ja hooajalise väikejaevõrgu (kioskite) töötajatele, kes müüvad toidu- ja tööstuskaupu ja kellel on suured kaubanduslikud kulud, on kehtestatud eriline töötasu süsteem hinnaalandusena jaehindadest. Hinnaalanduse määr kinnitatakse kaubandusorganisatsiooni poolt. Hinnaalandusest tasub töötaja kaubandusettevõtte ekspluatatsioonikulud (transpordikulud, inventari ja seadmete remont, taara kaod, pakkematerjal, kommunaalteenused, kaupade loomulik kadu, ruumi puhastamine) ja saab tasu oma töö eest.

Üksikutel juhtudel, kui väikejaeettevõte asub kaugel varustavast baasist, võib kaubandusorganisatsioon võtta enda arvele transpordikulud, kusjuures vastavalt vähendatakse ettevõtete töötajatele antavat hinnaalandust.

Selliseid kulusid, nagu kaubanduslike ruumide üür, valve ja remont, väikejaevõrgu töötajatele antava hinnaalanduse kindlaksmääramisel arvesse ei võeta, kuna need kulud tasub kaubandusorganisatsioon.

Kaupluse juhtimine

Direktori poolt kaupluse vastuvõtmise kord. Kaupluse juhtimiseks määrab kaubandusorganisatsioon direktori (juhataja), tema asetäitja ja raamatupidaja.

Osakondadeks (sektsioonideks) jaotamata väikestes kauplustes pannakse materiaalne vastutus kaupade ja rahaliste vahendite eest direktorile ja tema asetäitjale. Suurtes kauplustes kannavad materiaalset vastutust kaupade eest osakondade juhatajad ja nende asetäitjad.

Töötavale kauplusele määratud uus direktor võtab kaubad, väärtused ja varanduse nende üleandmisel vastu endiselt direktorilt. Kui uus direktor kannab materiaalset vastutust, toimub kassa inventuur (rahaliste vahendite olemasoleku kontroll), kaupade inventuur (kaupade olemasoleku kontroll), inventari, seadmete ja kaupluses asuva muu vara inventuur tema juuresolekul. Materiaalset vastutust mittekandev direktor kontrollib isiklikult raha kassas, inventari, seadmeid ja muud vara, kaubad aga võtab ta vastu viimase kuupäeva kohta koostatud bilansi järgi.

Kaupluse vastuvõtmine vormistatakse üleandmise ja vastuvõtmise aktiga, milles märgitakse: akti koostamise kuupäev; vastuvõtmise alus (kaubandusorganisatsiooni direktori käskkiri); kaupluse töö põhinäitajad: kaubakäibeplaan ja selle täitmine, kaubajäägid, kaupade käibevälde, käibekulud, isemajandavates kauplustes aga — rentaablus bilansi järgi; raamatupidamise ja aruandluse seisukord, töötasufondi kasutamine. Akti koostisosadeks on järgmised aktile lisatavad dokumendid: kehtivate lepingute loetelu ja andmed nende täitmise kohta; kaupade, varade, seadmete ja inventari inventuuri-

nimekirjad; akt kassa seisu kohta; andmik mõõtevahendite seisukorra kohta; allkiri pitsati, nurgatempli ja plommitangide üleandmise kohta; kaupluse koosseisu nimekiri koos töötajate iseloomustusega; isemajandavatel kauplustel — bilanss ja panga poolt tõestatud väljavõte kaupluse arveldus- ja laenukontode seisu kohta. Aktile kirjutavad alla uus direktor ja asjaajamist üleandev direktor.

Kaupluse juhtimise meetodid. Kaubanduslike operatsioonide juhtimine võib jaekaubandusettevõtetes olla ühelüliline, kahelüliline ja mitmelüliline.

Ühelüliline juhtimine seisab selles, et kaupluse direktor juhib vahetult temale alluvate müüjate tööd. See juhtimise süsteem on kõige enam levinud. Vastutus kaupade ja materiaalsete väärtuste eest on pandud kaupluse direktorile. Selle süsteemi korral toimub maksimaalselt kaubandusettevõtte konkreetne juhtimine.

Kahelülilise juhtimise süsteemi korral juhib kaupluse direktor müüjate tööd osakondade (sektsioonide) juhatajate kaudu. Materiaalset vastutust kaubaliste väärtuste eest kannavad osakondade juhatajad. Seda süsteemi kasutatakse mitme osakonnaga (sektsiooniga) kauplustes.

Mitmelülilise juhtimise korral on kaupluse osakonnad jaotatud väiksemateks sektsioonideks või brigaadideks. Seda süsteemi kasutatakse suurtes universaalkauplustes. Müüjate vahetu juhtimine ja materiaalne vastutus on pandud brigadiridele. Osakonnajuhataja juhib mitme brigaadi, kaubatundjate ja praakerite tööd, samuti antud osakonda kaupadega varustava laohoidja (laojuhataja) tööd.

Kaupluse juhtimine toimub sotsialistliku ettevõtte juhtimise põhimõtete alusel. (Juhtimise põhimõtteid käsitletakse I peatükis „Nõukogude kaubanduse organisatsiooniline ülesehitus".)

Isemajandamisel kui sotsialistliku ettevõtte juhtimise meetodil on väga suur tähtsus kaubandusettevõtete töös, võimaldades kontrollida nende tööd rubla abil, välja selgitada majandusliku tegevuse tulemusi, otsustada selle üle, kas kaupluse direktor võitleb iga liiki mittetootlike kulude likvideerimise eest.

Kaupluste isemajandamine võib olla kahesugune: täielik isemajandamine ja mittetäielik (sisemine) isemajandamine.

T ä i e l i k u i s e m a j a n d a m i s e korral on kauplusel: a) iseseisev bilanss; b) omad käibevahendid; c) lepingute sõlmimise õigus kauplusele kinnitatud kaubandus- ja finantsplaani piires; d) oma arvelduskonto Riigipangas; e) vahetu krediteerimise õigus pangas. Seda isemajandamise vormi võivad kasutada ainult suured kauplused.

S i s e m i s e i s e m a j a n d a m i s e korral on kauplusel: a) iseseisev bilanss; b) sisseostude tegemise õigus sortimendi piires ja ühekordsete tehingute sõlmimise korras kõrgemalseisva kaubandusorganisatsiooni poolt kinnitatud nomenklatuuri ja koguste ulatuses; c) sisemine arvelduskonto selles kaubandusorganisatsioonis, mille koosseisu antud kauplus kuulub.

Käibevahendeid kauplusele ei eraldata, kuid kaubandusorgani-

satsioon määrab kindlaks kauplusele vajaliku igakuulise limiidi sisseostude ning administratiiv- ja majanduskulude tasumiseks; arved kaupluse poolt sõlmitud tehingute ja majanduskulude kohta tasub kaubandusorganisatsioon oma raamatupidamises olevalt sisemiselt arvelduskontolt.

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi poolt 1951. a. kinnitatud „Kaupluse töö põhieeskirjades" on kindlaks määratud kaupluse töötajate põhiliste kategooriate: direktori ja tema asetäitjate, osakondade (sektsioonide) juhatajate ja nende asetäitjate, müüjate, kassapidajate ja pearaamatupidaja õigused ja kohustused. Vastavalt neile eeskirjadele on ülesanded jaotatud töötajate vahel ja iga töötaja kannab täit vastutust temale määratud ülesande täitmise eest. Neid eeskirju on kohustatud tundma iga töötaja. Tööle võtmisel kontrollitakse, kas töötaja tunneb kaupluse töö põhieeskirju. Kaupluse direktori ülesanne seisab töötajate õiges paigutamises vastavalt nende poolt täidetavatele ülesannetele ja igapäevase kontrolli organiseerimises töötajatele pandud kohustuste täpse ja kõrvalekaldumatu täitmise üle.

Kauplusele kaadri valikuga tegeleb kaubastu kaadriosakond (vt. XVI peatükk „Kaubastu töö organiseerimine"). Materiaalse vastutuseta töötajad võtab tööle kaupluse direktor. Direktor tegeleb kaupluse töötajate kvalifikatsiooni tõstmise küsimustega, nagu riiklike tehniliste eksamite sooritamine töötajate poolt, kaubastu kaadriosakonna poolt organiseeritavatel kursustel õppimine jne.

Üks tähtsamaid juhtimise printsiipe on ülesannete täitmise kontrollimine. Sellega peab kaupluse direktor tegelema süstemaatiliselt. Ilma täitmise igapäevase kontrollimiseta ei ole võimalik saavutada töö parandamist.

Sisekorra eeskirjad. Sotsialistliku töödistsipliini tugevdamist, töö õiget organiseerimist, tööaja täielikku ja ratsionaalset kasutamist ja tööviljakuse tõstmist kaubandusettevõttes soodustavad sisekorra eeskirjad NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemi kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtete töölistele ja teenistujatele.

Eeskirjadega määratakse kindlaks: töötajate töölevõtmise ja vallandamise kord; administratsiooni, tööliste ja teenistujate põhilised kohustused; tööaeg ja selle kasutamine; karistused.

Tööle võtmisel tuleb administratsioonile esitada tööraamat, esmakordselt tööle asumisel aga peab esitama majavalitsuse või külanõukogu õiendi viimase tegevuse kohta, samuti passi. Ilma nende dokumentide esitamiseta ei lubata tööle võtta. Vallandamisel annab administratsioon töötajale välja tema tööraamatu sissekandega vallandamise kohta.

Kaupluse administratsioon on kohustatud: õigesti organiseerima tööd, et iga töötajat kasutataks vastavalt tema erialale ja kvalifikatsioonile, tugevdama töödistsipliini, juurutama eesrindlikke töömeetodeid, kindlustama töökaitset ja ohutustehnikat.

Töölised ja teenistujad on kohustatud: hoidma töödistsipliini ja

kinni pidama sisekorra eeskirjadest, kiiresti ja täpselt täitma administratsiooni korraldusi, õigeaegselt tulema tööle, täpselt kinni pidama tööpäeva ettenähtud kestusest, kasutama kogu tööaja ainult tootmistööks, hoidma sotsialistlikku omandit — seadmeid, kaupa jne., õigeaegselt korrastama oma töökoha.

Kaupluses seatakse sisse tööle ilmumise ja töölt lahkumise range arvestus. Suurtes kauplustes peab seda arvestust spetsiaalne töötaja — tabelipidaja, väikestes kauplustes aga direktor või tema asetäitja.

Tööajal on keelatud eemaldada töölisi ja teenistujaid nende vahetust tööst ühiskondlike kohustuste täitmiseks, kokku kutsuda koosolekuid, istungeid ja iga liiki nõupidamisi ühiskondlikes asjus.

Töötaja poolt toimepandud töödistsipliini rikkumise eest karistab ettevõtte administratsioon teda distsiplinaarselt: märkusega, noomitusega, valju noomitusega, üleviimisega vähemtasutavale tööle või paigutamisega madalamale ametikohale.

Töötajate materiaalne vastutus ja võitlus raiskamiste ja vargustega. Kaubandusettevõttes peab olema õigesti korraldatud materiaalse vastutuse süsteem. Materiaalse vastutusega ametikohtadele võetakse isikuid pärast hoolikat kontrolli elukohast ja endisest töökohast. Materiaalse vastutusega tööle ei või võtta isikuid, kes on kohtu poolt karistatud raiskamiste ja teiste kuritegude eest.

Kõige levinum on jaeettevõtetes solidaarse materiaalse vastutuse süsteem. Selle süsteemi juures võtavad kauba vastu ja annavad aru selle müügi kohta kaks või kolm isikut, näiteks kaupluse direktor ja tema asetäitjad, osakonna või sektsiooni juhataja ja tema asetäitjad. Väikese koosseisuga kauplustes, millistel ei ole ette nähtud direktori ametikohta, kasutatakse ka individuaalset materiaalset vastutust — materiaalselt vastutavaks isikuks sellistes kauplustes on vanemmüüja. Väikejaevõrgus kannavad materiaalset vastutust müüjad. Materiaalselt vastutavad isikud sõlmivad kaubandusorganisatsiooniga lepingu, millele vastavalt võtavad enda peale vastutuse neile usaldatud raha, kaupade ja teiste materiaalsete väärtuste eest.

Kaupluse direktor peab koos ühiskondlike organisatsioonidega tegema süstemaatilist kasvatustööd kaupluse töötajate hulgas. Avastatud varguse, kaupadesse hooletu suhtumise, ostjate petmise jne. juhud on vaja läbi arutada kaupluse töötajate üldkoosolekutel või tootmisnõupidamistel.

Kaupade või raha varguse kindlakstegemisel peab kaupluse direktor pärast kõigi asjaolude hoolikat uurimist viivitamatult kõrvaldama töölt süüdioleva isiku. Iga avastatud varguse või raiskamise juhtumist tuleb viivitamatult teatada kaubandusorganisatsioonile ja juurdlusorganitele. Varguste ja raiskamiste kohta tehtud kohtuotsuseid peab arutama kaupluse töötajate koosolekutel.

NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega (1947. a.) „Kriminaalvastutusest riikliku ja ühiskondliku vara riisumise eest"

on kehtestatud ranged karistusmäärad riikliku ja kooperatiivse omandi riisujatele.

Isikutelt, kes on süüdi kaupade varguses või puudujäägis, nõutakse peale kohtulikule vastutusele võtmise ka kohtu teel sisse varastatud või puudujäänud kaupade täisväärtus.

Varguse või puudujäägi korral kriminaalsüüdistuse algatamisel peab kaubandusorganisatsiooni või -ettevõtte juhataja (direktor) esitama kohtuorganitele hagi süüdiolevalt isikult tekitatud kahju sissenõudmise kohta.

XVI peatükk

KAUBASTU TÖÖ ORGANISEERIMINE

Käesolevas peatükis vaadeldakse riiklike jaekaubandusorganisatsioonide majanduslik-organisatsioonilise tegevuse küsimusi. Selle tegevuse põhialused on kõigil riiklikel kaubandusorganisatsioonidel ühised, sõltumata nende ülesannetest, alluvusest ja organisatsioonilisest struktuurist. Siin käsitletakse neid küsimusi vastavalt kohaliku kaubastu kui kõige massilisema, levinuma riikliku jaekaubandusorganisatsiooni tüübi juhtimisaparaadi majanduslik-organisatsioonilise töö iseloomule.

Kaubandusorganisatsioonide loomine

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemi liidulise, vabariikliku ja kohaliku alluvusega riiklikud kaubandusorganisatsioonid luuakse, reorganiseeritakse ja likvideeritakse NSV Liidu Rahandusministeeriumiga kooskõlastatult NSV Liidu Kaubandusministeeriumi otsusega.

Teiste ministeeriumide kaubandusorganisatsioonid luuakse, reorganiseeritakse ja likvideeritakse NSV Liidu Rahandusministeeriumiga kooskõlastatult vastava ministeeriumi otsusega. Tööliste varustamise osakondade organiseerimine ja likvideerimine toimub selle ministeeriumi käskkirja alusel, kelle süsteemi kuulub ettevõte, mille juurde luuakse või mille juures likvideeritakse TVO. See otsus kooskõlastatakse NSV Liidu Rahandusministeeriumiga ja NSV Liidu Kaubandusministeeriumiga.

Iga loodav kaubandusorganisatsioon peab enne tegevuse alustamist saama juriidilise isiku õiguse. Juriidilisteks isikuteks nimetatakse asutusi ja organisatsioone, kes võivad saada õiguse osta ja müüa kaupu, materjale jne., võtta endale kohustusi, sõlmida lepinguid teiste organisatsioonide ja isikutega, esitada hagisid ja esineda kostjana kohtus.

Nõukogude kaubanduses on juriidilisteks isikuteks kaubandusorganisatsioonid (liidulised, vabariiklikud ja kohalikud kaubastud), kontorid, baasid, maa tarbijate kooperatiivid, tarbijate kooperatiivide liidud ja üksikud suured jaekaubandusettevõtted.

Juriidilise isiku õigused määratakse põhikirjaga või põhimäärusega, riiklikele kaubandusorganisatsioonidele kinnitab põhikirja see ministeerium, kelle süsteemi kuulub organisatsioon.

Peale selle peab see organisatsioon olema riiklikult registreeritud kohalikus rahandusorganis, peab kinnitama administratiivpersonali koosseisu ja palgamäärad ning avama arvelduskonto Riigipanga kohalikus kontoris (osakonnas).

Riiklik registreerimine on kohustuslik kõigile loodavatele liidulise ja vabariikliku alluvusega kaubandusorganisatsioonidele, kohalikele kaubastutele, kaubandusorganisatsioonide filiaalidele, juriidilise isiku õigustega üksikutele kaubandusettevõtetele (universaalkaupluste peavalitsuste universaalkauplustele, gastronoomiakaupluste peavalitsuste põhikirjalistele kauplustele jt.).

Kaubandusorganisatsioonide organisatsioonilise struktuuri, administratiivpersonali koosseisu ja palgamäärad kinnitab minister, peavalitsuse koosseisu kuuluvatel organisatsioonidel aga selle peavalitsuse juhataja.

Arvelduskonto avatakse Riigipanga kohaliku kontori poolt pärast organisatsiooni põhikirja või põhimääruse kinnitamist, temale käibevahendite eraldamist ja riiklikku registreerimist.

Liidulise alluvusega jaekaubandusorganisatsioonide osakonnad avatakse vastava ministeeriumi käskkirjaga, kelle süsteemi kaubandusorganisatsioon kuulub. Kohalike kaubastute, sõjaväekaubastute, NSV Liidu Kaubandusministeeriumi peavalitsuste kontorite osakonnad organiseeritakse NSV Liidu Kaubandusministeeriumi käskkirja alusel.[1]

Jaekaubandusorganisatsiooni struktuur

Jaekaubandusorganisatsiooni struktuur ja administratiivaparaadi ülesehitamise põhimõtted. Kaubandusorganisatsiooni administratiivaparaadi organisatsiooniline ülesehitus tuleneb tema poolt täidetavatest ülesannetest. Need ülesanded on mitmesugused. Neid võib koondada kolme põhirühma:

1. Operatiivfunktsioonid, mis hõlmavad selliseid tööde liike, nagu kaupade ostmine hankijatelt, kaubavarude loomine ja hoidmine ladudes ja baasides, alluvatele ettevõtetele kaupade kohaletoimetamine ja nende varustamine kaupadega, jaevõrgust müümise juhtimine.

2. Juhtimisfunktsioonid: kaubandustöötajate instrueerimine ja ettevõtete inspekteerimine, organisatsiooniliste abinõude läbiviimine, mis on suunatud kaubanduse organiseerimise ja tehnika parandamisele; kaadri valik, tundmaõppimine ja ettevalmistamine; ettevõtete majandusliku tegevuse planeerimine, arvestus ja kontroll; ettevõtete töötajate töö ja palga organiseerimine.

[1] Riikliku kaubanduse struktuuri ümberkorraldusi vt. I ptk. — *Toim. märkus.*

3. Alluvate ettevõtete majandusliku teenindamise funktsioonid: ettevõtete inventari, tööriistade, seadmete, sanitaar- ja eriõivaste ning abimaterjalidega (pakkepaberiga, kassalintidega jt.) varustamise organiseerimine; ehitustööde ja remondi teostamine, kaubandusvõrgule transpordivahendite võimaldamine kaupade kohaletoimetamiseks jt.

Vastavalt loetletud funktsioonidele jaguneb jaekaubandusorganisatsiooni administratiivaparaat järgmisteks osadeks:

operatiivseks, kes tegeleb kaubandusorganisatsiooni koosseisu kuuluvate ettevõtete juhtimisega: kaubandusosakond, ühiskondliku toitlustamise osakond, tootmisettevõtete osakond;

funktsionaalseks, kes planeerib ettevõtete ja kogu organisatsiooni majanduslikku tegevust, valmistab ette materjale juhtkonnale otsuste vastuvõtmiseks, kontrollib ettevõtete tööd ja instrueerib (abistab) ettevõtete töötajaid (plaaniosakond, kaadriosakond, inspektsioon, raamatupidamine);

teenindavaks, kes täidab ettevõtete majandusliku teenindamise ülesandeid: administratiiv- ja majandusosakond, transpordiosakond, ehitus- ja remontkontor.

Osakondade ülesanded määratakse selliselt, et vältida paralleelismi kogu administratiivaparaadi üksikute osade töös, iseloomult sarnased ülesanded aga oleksid koondatud aparaadi teatud ühte ossa.

Kaubandusorganisatsiooni administratiivaparaadi struktuur, s. t. tema üksikute osade koosseis, ehitatakse üles tootmis-territoriaalse põhimõtte järgi. See põhimõte tähendab, et ühelaadiliste ettevõtete juhtimise ülesanded koondatakse ühte operatiivosakonda, ettevõtete suure arvu korral aga — mitmesse operatiivosakonda, millised teostavad territoriaalselt üksteise lähedal asuvate ühelaadiliste ettevõtete rühma juhtimist.

Administratiivaparaadi ülesehitamine tootmis-territoriaalse põhimõtte järgi kõrvaldab isikliku vastutamatuse juhtimises ja loob vajalikud tingimused iga kaubandusorganisatsiooni koosseisu kuuluva ettevõtte konkreetseks juhtimiseks.

Kohaliku kaubastu ülesanded ja struktuur. Kohaliku kaubastu põhiülesandeks on kaupade jaemüük elanikkonnale ning selleks otstarbeks kaupade ostmine hankijatelt. Peale selle on mõnedel kaubastutel veel põllumajanduslikke abiettevõtteid: loomakasvatuse ja seakasvatuse farme, lavamajandeid, milliste toodangut realiseerivad oma kaubandusvõrgu kaudu. Kaubastud organiseerivad isikliku tarbimise esemete tootmist, aga samuti loovad töökodasid elanikkonna elukondlikuks teenindamiseks — rõivaste, jalatsite, peakatete õmblemiseks, kellade parandamiseks jne.

Väikestes linnades ja töölisasulates, kus puuduvad sööklate trustid, avavad kaubastud ühiskondliku toitlustamise ettevõtteid: sööklaid, einelaudu, kohvikuid, toidubaare, teemajasid.

Kohaliku kaubastu administratiivaparaadi põhiosadeks on: 1) direktsioon (direktor ja tema asetäitja) ning juriskonsult direkt-

siooni juures; 2) kaubandusosakond; 3) inspektsioon; 4) plaaniosakond; 5) raamatupidamine; 6) kaadriosakond; 7) administratiiv- ja majandusosakond.

Allpool vaadeldakse kaubastu aparaadi iga tähendatud osa ülesandeid ja töö iseloomu.

Kaubastu juhtimine (kaubastu direktsioon)

Sotsialistliku ettevõtte juhtimise peamisi põhimõtteid vaatlesime I peatükis, mistõttu käesolevas neid ei käsitleta.

Kaubastut juhib kaubastu direktor (juhataja) ainujuhtimise põhimõttel. Kaubastu direktori otsust vajavate küsimuste ettevalmistamiseks luuakse funktsionaalosakonnad. Nende osakondade juhatajatel ega töötajatel ei ole õigust vahetult juhtida kaubandus- ega muid ettevõtteid. Nende ülesandeks on abistada ettevõtteid, kontrollida, kas ettevõtted täidavad kehtivaid seadusi, kaubanduseeskirju ja kaubastu direktsiooni otsuseid, analüüsida ettevõtete tööd, arvestada majanduslikke operatsioone, valmistada ette kaubandusorganisatsiooni juhataja poolt väljaantavate otsuste projekte.

Osa juhtimisküsimusi annab kaubastu direktor üle oma asetäitjatele mitmesugustel aladel: kaubanduse alal — kommertsdirektorile, kes tavaliselt juhib tähtsamat osakonda — kaubandusosakonda, kaadri valiku, tundmaõppimise ja ettevalmistamise alal — direktori asetäitjale kaadri alal.

Kaadri õige valik ja ülesannete täitmise kontroll — see on kaubastu direktori põhiülesanne. See juhtimise põhimõte on tähtsaim ja tuleb kõrvalekaldumatult ellu rakendada. Kaubastu direktor peab hoolitsema selle eest, et kaubastule alluvad ettevõtted peaksid kinni riiklikust distsipliinist, peab pidama leppimatut võitlust distsipliini ja riiklike huvide igasuguste rikkumiste vastu.

Kaubastu majandusliku tegevuse juhtimine toimub kokkuhoiurežiimi alusel, milline on sotsialistliku majandamise meetodiks. Kaubastu direktor peab asuma leppimatusse võitlusse ebamajanduslikkusest tekkivate kadude (kaupade riknemine ja kaod, kaod taara alal jne.) vastu, sisse seadma range kontrolli käibekulude üle, vähendama administratiivkulusid, ei tohi lubada mitte mingisuguseid liialdusi materiaalsete ja rahaliste vahendite kulutamisel. Eriti leppimatut võitlust tuleb pidada kaubaliste materiaalsete väärtuste raiskamiste ja puudujääkide vastu.

Kaubastu töötajate majanduspoliitiliste ülesannete aktiivsele lahendamisele massilise kaasatõmbamise üheks vormiks on kaubandusorganisatsiooni administratsiooni ja töötajate vahel iga aasta sõlmitav kollektiivleping. Töötajate kollektiivi nimel kirjutab lepingule alla ametiühinguorganisatsiooni kohalik komitee.

See leping taotleb järgmisi eesmärke:

kaubakäibe riikliku plaani täitmine ja ületamine, töötajate tööjõudluse tõstmine, käibekulude vähendamine, kasumiplaani täitmine, laoseisude normatiividest kinnipidamine;

mehhaniseerimise ja samuti kaubanduse novaatorite eesrindlike töömeetodite juurutamine;

tööliste ja teenistujate töö organiseerimise, normeerimise ja töötingimuste parandamine;

töötajate kvalifikatsiooni tõstmine;

tööliste ja teenistujate poolt riiklikust töödistsipliinist range kinnipidamine;

tööliste ja teenistujate korteri- ja elukondlike tingimuste ning kultuurilise teenindamise parandamine.

Kollektiivleping — see on kaubastu administratsiooni ja ametiühingukomitee kahepoolne leping. Võetud kohustuste täitmist kontrollitakse igas kvartalis; kontrolli tulemused arutatakse läbi töötajate üldkoosolekutel ja konverentsidel kaubastu administratsiooni ja ametiühingu kohaliku komitee ettekannete alusel.

Kaubastu kaubandusosakond

Kaubastu tähtsaimaks osaks on kaubandusosakond. Sellel on järgmised ülesanded:

1) organiseerib ostjaskonna nõudmise uurimist kaubastu jaeettevõtetes, analüüsib ja üldistab neid andmeid, kasutab neid nõudeavalduste ja tellimuste esitamisel hankijatele, teostab kaupade reklaamimist, juhatab ostjate kultuurse teenindamise organiseerimist;

2) koostab lepingud hulgikaubabaasidega, üksikute tootmisettevõtete ja teiste hankijatega;

3) otsib täiendavaid kaubaressursse kohaliku tööstuse ja tööndusKooperatsiooni ettevõtetes ja liidulise ning vabariikliku alluvusega ettevõtete laiatarbetsehhides kohalikust toorainest ja jäätmetest toodetavate kaupade arvel;

4) juhatab kaupade vastuvõttu hankijate baasides ja ladudes, oma baasides ja ladudes, jaeettevõtetes, raudteejaamades ja sadamates;

5) varustab jaekaubandusettevõtteid kaupadega, kontrollib kaubakäibeplaani täitmist, jälgib laoseisude muutumist baasides, ladudes ja kauplustes;

6) korraldab taara remonti ja tagastamist ning instrueerib kaubandusvõrgu töötajaid kaupade hoidmise alal.

Kaubandusosakonna juhtimisel töötavad kaubastu kaubabaasid ja laod.

Kaubandusosakonna koosseisu kuuluvad kaubatundjad, ökonomist hindade alal, linnade toidu- ja segakaubastutes, samuti vabariiklikes, krai- ja oblastikaubastutes aga on osakonna koosseisu arvatud ka inspektori ametikoht transpordi alal.

Kaubatundja organiseerib kaupade kokkuostu, valmistab ette hankijatega sõlmitavate lepingute projektid, arvestab ja kontrollib

kaupade hankelepingute täitmist, uurib ostjaskonna nõudmist. Kaubatundja kohustuseks on samuti kaubandusvõrgu töötajate instrueerimine kaupade vastuvõtu, nende hoidmise ja müügiks ettevalmistamise alal.

Transpordiga tegelev inspektor koostab kaupade kohaletoimetamise graafiku ning kontrollib transpordivahendite õiget kasutamist.

Kaubastu tähtsaimaks ülesandeks on kaupade kokkuostu teostamine sortimendis, mis täielikult rahuldab ostjate nõudmist, uute hankijate — kaupade tootjate kaasatõmbamine, unustatud töönduste taaselustamine ning uute, varem tundmata kaupade tootmiseks kaasaaitamine.

Kaupade saamise allikad. Kaupade sortiment jaekaubandusorganisatsioonis koosneb:

a) riikliku tööstuse ettevõtete poolt toodetavatest toidu- ja tööstuskaupadest;

b) kooperatiivsete organisatsioonide poolt toodetavatest toidu- ja tööstuskaupadest;

c) tarbijate kooperatsiooni poolt hangitavatest põllumajandussaadustest;

d) kaubandusorganisatsioonide omade tootmis- ja põllumajanduslike abiettevõtete toodangust.

Kaubastu hankijateks on hulgikaubandusorganisatsioonide baasid, tööstuse turustusbaasid, riiklikud tööstusettevõtted (vabrikud ja tehased), tööndusskooperatsiooni liidud ja artellid.

Kõik kaupade ostud jagunevad kahte liiki: a) ostud tsentraliseeritud varustamise plaani järgi ja b) ostud kohalikest ressurssidest, mida ei jaotata tsentraliseeritud korras.

Tsentraliseeritud varustamise plaani järgi ostavad kaubastud nn. fondeeritavaid kaupu. Kaubastul osta lubatud kaupade hulk määratakse temale eraldatud kaubafondidega. Kohalikele kaubastutele eraldatakse fondid oblastilist jaotust mitteomavate liiduvabariikide ning autonoomsete vabariikide kaubandusministeeriumide poolt või krai, oblasti ja linna kaubandusosakonna poolt vabariigile, oblastile või linnale ettenähtud üldfondidest.

Jaekaubanduse kaubafondid riikliku liidulise alluvusega tööstuse toodangust määrab NSV Liidu valitsus, kohaliku tööstuse toodangust aga määratakse need liiduvabariikide ministrite nõukogude, oblastite täitevkomiteede ja linnade täitevkomiteede poolt.

Fondeeritavad kaubad jaotatakse NSVL Ministrite Nõukogu poolt kinnitatavate plaanide järgi.

Kohaliku tööstuse ettevõtete ja tööndusskooperatsiooni poolt toodetavate ja tsentraliseeritud korras mittefondeeritavate tähtsamate kaupade jaotamine toimub liiduvabariikide ministrite nõukogude poolt kinnitatud plaanide alusel.

Teise liiki kuuluvad kaupade kokkuostud rajoonilise alluvusega kohaliku tööstuse ettevõtetelt, tööndusskooperatsiooni artellidelt, samuti toodangu kokkuost kaubandusorganisatsioonide tööstusettevõtetelt ja abimajanditelt ning liidulise ja vabariikliku alluvusega

tööstusettevõtete laiatarbekaupade tsehhidelt, mida nad müüvad üle ettenähtud fondi ettevõtte juhataja loal.

Kaubastute töötajad on kohustatud näitama üles enesealgatust täiendavate kaubaressursside otsimisel ning nende kaasatõmbamisel kaubakäibesse. Selleks on vaja kaubandusosakonnas pidada rajooni kohaliku tööstuse ja tööndusKooperatsiooni ettevõtete tootmisvõimaluste arvestust kaubastu tegutsemise rajoonis ning sõlmida nendega lepinguid kaupade hankimiseks kohalikest ressurssidest; anda tootmisettevõtetele tellimusi elanikkonna varustamiseks vajalike kaupade hankimiseks, avaldada mõju hankijatele nende poolt uute kaupade tootmise organiseerimise ning kohalikust toorainest ja jäätmetest toodetavate laiatarbekaupade sortimendi laiendamise eesmärgil; organiseerida mõnede kaupade tootmist sortimendi täiendamiseks oma abitootmisettevõtetes.

Liidulise ja vabariikliku alluvusega tööstusettevõtete laiatarbetsehhide poolt toodetavate kaupade kokkuost on tunduvaks kaupade saamise allikaks kaubanduse jaoks. TVO-sid omavad ettevõtted võivad jätta oma käsutusse töölistele ja teenistujatele müügiks TVO kaubandusvõrgu kaudu kuni 10% laiatarbetoodangust ja kuni 25% tootmise jäätmetest toodetavatest kaupadest. Selliste ettevõtete juhatajatele on antud õigus osa neid kaupu müüa oma äranägemise järgi teistele kaubandusorganisatsioonidele. See kord loob vajaliku stiimuli laiatarbekaupade tootmise edasiseks laiendamiseks riikliku tööstuse ettevõtetes ja ettevõtete jäätmete täielikumaks kasutamiseks elanikkonnale vajalike kaupade tootmisel.

Kokkuostuplaan. Kaubastu kokkuostu töö toimub kaubandusosakonna poolt koostatud kaupade kokkuostu plaani alusel. Selle plaani koostamisel arvestatakse mitmesuguste laiatarbekaupade maksimaalset kaasatõmbamist kaubakäibesse ning kaupade saamise kõigi allikate ärakasutamist. Kokkuostuplaan peab kindlustama kaubakäibeplaani täitmist ja normaalsete kaubavarude loomist.

Näitlik vorm, mille järgi võib koostada kaupade kokkuostu plaani, tuuakse allpool.

KAUPADE KOKKUOSTU PLAAN 195..... a.

.....

(kaubandusorganisatsiooni nimetus)

Hankijad	Kaupade nimetus	Mõõtühik	Sortiment, artikkel	Ühiku hind	Ostetud eelneval aastal	Tellitud kauplus te poolt planeeritavaks aastaks	Kokkuostuplaan 19 ..... a.	Sellest kvartalite järgi				Hankimise allikad (fondikaubad, detsentraliseeritud)
								I	II	III	IV	

Kokkuostuplaan koostatakse enne hankijatega lepingute sõlmimist ja selle põhiliseks ülesandeks on õigesti korraldada kaubastu kokkuostutegevust ja planeerida kaupade kokkuostu vajalikus sortimendis ja koguses.

Lepingute sõlmimisel kasutab kaubastu kokkuostuplaani andmeid lepingutele lisatavate kauba spetsifikatsioonide väljatöötamiseks ja kooskõlastamiseks, samuti tööstusele esitatavate tellimuste väljatöötamisel.

Peale kokkuostu üldise plaani võidakse koostada ka kaupade kokkuostu ja kogumise plaane teatud hooajaks, näiteks kevadsuviseks ja sügistalviseks hooajaks. Sellised plaanid aitavad kaubastul õigeaegselt asuda hooajakaupade kokkuostule ja kogumisele ning minna hooaja algusele vastu ettevalmistatult.

Tellimused isikliku tarbimise kaupadele. Kaubastu kokkuostutöös on erakordselt suur tähtsus tellimustel isikliku tarbimise kaupadele. Tellimuste süsteem kindlustab kaupade tootmist selles sortimendis, mille peale on esitatud nõudmine elanikkonna poolt.

Tellimuste täitmine on hankijatele kohustuslik, seetõttu kindlustavad tellimused kaubandusorganisatsioonidele kaupade saamise. Kaubastutel on õigus anda riiklikule tööstusele ostjaskonna nõudmisele vastavas sortimendis tellimusi puuvillaste ja villaste kangaste, nahk- ja kummijalatsite, iga liiki õmblustoodete, mööbli, portselan- ja fajanssnõude, tubakatoodete, parfümeeria- ja kosmeetikakaupade ning tualettseebi hankimiseks.

Eraldatud fondide ulatuses esitavad kaubastud tellimusi hankijatele, kellega neil on sõlmitud kaupade hankimise lepingud.

Tellimused kaupadele antakse hankijatele teatud tunnuste järgi (tabel 24).

Õmblustoodete ja jalatsite kohta on kinnitatud toodete suuruste tüüpskaalad, milliste piires tellimused antakse. Kui kaubastu vajadus mingisugusele suurusele on suurem või väiksem kui on ette nähtud skaalaga, on hankija kohustatud täitma kaubandusorganisatsiooni tellimuse.

Tellimuste läbitöötamine hankija poolt toimub jaekaubandusvõrgu töötajate osavõtul. Seejuures kasutavad kauplused maksimaalselt ostjaskonna nõudmise uurimise materjale, esitades nende alusel oma ettepanekud kaubandusosakonnale, kes need üldistab, korrigeerib ja koondatud kujul tellimuse hankijale esitab.

Ostjaskonna nõudmise uurimise meetodid kaubastus. Ostjaskonna nõudmise uurimine kaubastus toimub kaubandusosakonna kaubatundjate poolt. See töö on kaubatundja põhiülesandeks.

Kaubatundjad uurivad nõudmist: 1) jaeettevõtete poolt esitatud materjalide alusel (vt. XIII peatükk „Ostjaskonna nõudmise uurimine jaekaubandusettevõtetes"); 2) inventuurilehtede, raamatupidamise ja operatiiv-statistiliste andmete analüüsi teel kaubavarude

Tabel 24

Kaupade nimetus	Kaupade sortimenti iseloomustavad tunnused
Puuvillased kangad	Kangaste nimetus (sortimendi positsioonid); trükitud kangad — mustri järgi, ühevärvilised kangad — värvide järgi
Villased kangad	Kangaste nimetus (sortimendi positsioonid); ühevärvilised kangad — värvide järgi
Nahkjalatsid	Soolise tunnuse järgi (meeste-, naiste-), jalatsite liigid, värv (mustad, pruunid), pealse ja talla materjal, kontsa kuju
Õmblustooted	Soolise tunnuse järgi, hinnakirja number, kangaste rühm (sortimendi positsioonid), värv, suurus, tegumood, mudel
Kummijalatsid	Artikkel, suurus, tegumood
Tualettseep	Nimetus, tüki kaal, pakendi liik
Parfümeeria- ja kosmeetikakaubad	Nimetus, artikkel
Tubakatooted	Toote liik, sort, nimetus (mark), pakendi suurus
Mööbel	Hinnakirja artikkel, selle rühma sortimendi piires, mis on kinnitatud mööblitööstusele, kellele antakse tellimus
Portselan- ja fajanssnõud	Toote nimetus ja tegumood, suurus (maht), hinnakirja number, kaunistuste rühm ja nimetus (või artiklid)

kohta kauplustes ja kaubastu ladudes; 3) ostjate sissekannete alusel kaebuste ja ettepanekute raamatutes ja ostjate sõnavõttude alusel kaupluse poolt korraldatavatel konverentsidel. Peamised andmed olemasoleva nõudmise iseloomu kohta saab kaubastu kauplustelt. Mujalt saadud materjale võetakse arvesse täielikuma ülevaate saamiseks ostjaskonna nõudmisest analüüsitaval perioodil ja selle mõjust kaubastu kaubanduslikule tööle.

Kauplustelt saadud andmed (üksikute kaupade müügi kohta, samuti kaupade müügi kohta suuruste järgi, rahuldamata jäänud nõudmise arvestuse kohta) võtavad kaubatundjad kokku oma kaubarühmade järgi.

Selgitame näite varal, kuidas kasutatakse kaupluste poolt esitatud ostjaskonna nõudmise uurimise materjale.

Kaubandusosakond sai kauplustelt andmed sukkade ja sokkide müügi kohta. Pärast andmete kontrollimist koondab kaubatundja need ühte andmikku.

KOONDANDMIK

SUKKADE JA SOKKIDE MÜÜGI ARVESTAMISE KOHTA

ajavahemikul 1. aprillist kuni 1. maini 1955. a. (paarides)

Jrk. nr.	Sortimendilised positsioonid	Artikkel	Hind	Jääk		Müüdud kogu perioodi jooksul	Müük %-des kalbest	Aeglase realiseerimise põhjus
				perioodi alguseks	perioodi lõpuks			
1	Kaproonsukad, püramiidikujulise kannaga	102	—	848	2124	1746	3,2	erinevad kannad, hulgaliselt silmad maha jooksnud
2	Žakardsukad, püramiidikujulise kannaga	103	—	527	1558	1315	2,4	
3	Kaproonsukad, püramiidikujulise kannaga	105	—	223	791	477	6,9	
	jne.							

Kaubatundja töö järgmine etapp on kaupluste materjalide alusel sukkade ja sokkide müügi kohta suuruste järgi koondandmiku koostamine.

KOONDANDMIK SUKKADE JA SOKKIDE MÜÜGI ARVESTAMISEKS SUURUSTE JÄRGI

1953. a. aprillikuu kohta

Toodete nimetused		Suurused	Müük paarides	Müük %-des
1. Naiste sukad ja sokid (välja arvatud kaproonsukad)		19	1 700	11,3
		21	3 250	21,7
		23	5 850	39,0
		25	3 400	22,7
		27	800	5,3
	Kokku	—	15 000	100,0
2. Naiste kaproonsukad				
	Kokku			
3. Meeste sokid				
	Kokku			
4. Laste sukad ja sokid				
	Kokku			

Ostjaskonna nõudmise uurimise meetodid inventuurilehtede alusel, kaubajääkide alusel, ostjaskonna ankeedilise küsitluse materjalide alusel, kaebuste ja ettepanekute raamatute järgi ja ostjaskonna konverentside järgi on analoogilised kaupluste poolt kasutatavate nõudmise uurimise vastavate meetoditega. Neid meetodeid käsitletakse XIII peatükis „Ostjaskonna nõudmise uurimine jaekaubandusettevõtetes".

Kaubatundjate poolt üldistatud ostjaskonna nõudmise uurimise materjalid arutatakse läbi kaubandusosakonna poolt perioodiliselt korraldatavatel nõupidamistel, millest võtavad osa kaupluste töötajad. Nõupidamistel kontrollitakse kaubandusosakonna töötajate poolt tehtud järelduste õigsust.

Ostjaskonna nõudmise uurimise materjale kasutatakse kaubastu operatiivtöös hankijatele nõudmiste ja tellimuste koostamisel, lepingutele lisatavate kvartaalsete spetsifikatsioonide täpsustamisel, nõudmiste esitamisel hankijatele kaupade sortimendi ja kvaliteedi kohta.

Nõudmise uurimise tulemused üksikute kaupade kvaliteedi ja sortimendi kohta kantakse spetsiaalsetele sortimendikaartidele. Kui tekib antud kauba sortimendi või kvaliteedi muutmise vajadus, saadab kaubastu selle kaardi teise eksemplari hankijale.

SORTIMENDIKAART

(ostjaskonna nõudmise uurimise tulemuste järgi)

1. Kauba nimetus . . . . . *Naiste kaproonsukad*
2. Kauba hind . . . . . *rbl. paar*
3. Kauba tootnud ettevõte . . . . *Dzeržinski-nimeline trikotaaživabrik*
4. Missugustes kauplustes ja missuguse aja jooksul uuriti nõudmist *Kauplustes nr. 3, 7 ja 8 1953. a. aprill, mai*
5. Nõudmise uurimise tulemused, ostjate arvamused:
   Enamus kauplustele pretensioone esitanud ostjaid mainivad järgmisi puudusi: ühetaoline värv (puuduvad „helebeež" ja „päevitus"-värvi sukad), sukad ei ole kandmisel vastupidavad, tihti jooksevad sukasilmad maha.
6. Kaubastu ettepanekud ja soovid: 1) *Hakata tootma „helebeež" ja „päevitus"-värvi sukki. 2) Võtta tarvitusele abinõud sukkade vastupidavuse suurendamiseks kandmisel.*

   Kaubastu direktor (*Kovalenko*)
   Kaubandusosakonna juhataja (*Zarov*)

7. Ettevõtte vastuse sisu: *Dzeržinski-nimelise vabriku kommertsdirektor teatas 10. juuni kirjaga nr. 176, et kaubastu ettepanekud on võetud täitmisele. 1953. a. III kvartalis hakkab vabrik välja laskma „helebeež" ja päevitus"-värvi sukki. Samuti on võetud tarvitusele abinõud naiste kaproonsukkade vastupidavuse suurendamiseks.*

Isikliku tarbimise kaupade sortimendi planeerimine, ettevõtte poolt õigeaegne abinõude tarvituselevõtmine üksikute kaupade kvaliteedi tõstmiseks võib toimuda vaid jaekaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete poolt läbiviidava nõudmise uurimise materjalide süstemaatilise ärakasutamise alusel tööstuse poolt.

Need materjalid hankijatele (tööstuslike ministeeriumide vastavatele peavalitsustele ja ministeeriumidele-hankijatele) nende

poolt toodetavate kaupade sortimendi ja kvaliteedi kohta esitatakse nõudmiste kujul peavalitsuste, liiduvabariikide kaubandusministeeriumide ja NSV Liidu Kaubandusministeeriumi poolt.

Jaekaubandusorganisatsioonid saadavad oma kõrgemalseisvatele lülidele süstemaatiliselt konjunktuurimärkmeid (ülevaateid) koos tarbijate nõudmise analüüsiga nende tegutsemise rajoonides. Ülevaates esitatakse üksikute kaupade müügi iseloomustus sortimendi positsioonide järgi; nõudmise olukord üksikute kaupade alal (mitteminevad, harva nõutavad, suurendatud nõudmisega kaubad); kaubajäägid ja ülenormatiivsete jääkide põhjused üksikute kaupade viisi; ettepanekud üksikute kaupade kujundamise, pakendi ja valmiskaalumise muutmise kohta; tarvituselevõetud abinõud mitteminevate ja harva nõutavate kaupade müügi suurendamiseks.

Kaubastu majanduslikud sidemed kaupade hankijatega. Kaupade ostu teostab kaubastu hankijatega sõlmitud lepingute ja ühekordsete tehingute alusel. Lepingute sisu on käsitletud õpiku teises osas „Hulgikaubandus".

Pärast allakirjutamist registreeritakse kõik kaupade hankimise lepingud žurnaalis „Lepingute arvestus", mille näide on esitatud allpool.

„LEPINGUTE ARVESTAMISE" ŽURNAAL

Jrk. nr.	Lepingu sõlmimise kuupäev	Hankija nimetus	Lepingu objekt	Täitmise tähtaeg	Hanke suurus	
					kogus	summa tuh. rbl.
1	15. I 1953. a.	„Glavtorg-odežda" Moskva baas	Õmblustooted	31. XII 1953. a.	—	5 650,4
2	17. I 1953. a.	Artell „Spordiinventar"	Spordi-tarbed	31. XII 1953. a.	—	1 282,1

Lepingute originaalid hoitakse osakonna juhataja tulekindlas kapis. Jooksvaks tööks on kaubatundjatel kõigi sõlmitud lepingute tõestatud ärakirjad.

Kaubastud on kohustatud neile eraldatud fondid täies ulatuses realiseerima, püüdes saavutada ühtlast ja õigeaegset kaupade üleandmist hankijate poolt, fondide arvel hangitavate kaupade sortimendi laiendamist ja kvaliteedi parandamist.

Hankijate kohustuste täitmise kontrollimiseks organiseerib kaubandusosakond lepingute täitmise arvestuse.

Iga sõlmitud lepingu kohta peab kaubandusosakond selle täitmise arvestamise kaarti, millel on järgmised näitajad: a) lepingu järgi üleantavate kaupade kogus ja summa; b) hankija poolt kaupade tegelik üleandmine ettenähtud tähtaegade järgi; c) hankija mõjutamise abinõud lepingu mittetäitmise korral (sanktsioonid, pretensioonid) ja nende tulemused.

Dokumentideks, mille alusel kaartidele sissekanded tehakse, on lepingud, hankija poolt kaupade laadimiseks antud müügikorraldused, hankijate arved laaditud kaupade kohta ja kaubandusettevõtete vastuvõtudokumendid saabunud kaupade kohta.

Kuu lõppemisel tehakse kaartidel kuu kokkuvõtted, kvartali lõppemisel aga — kvartali kokkuvõtted.

Üksikute kohalike kaubastute juures on organiseeritud isemajandavad kaubabaasid. Neis kaubastutes on kaupade ost ja kontroll lepingute täitmise üle hankijate poolt pandud selliste baaside peale.

Jaekaubandusorganisatsioonid kannavad vastutust elanikkonnale müügiks saabuvate kaupade kvaliteedi eest. Nende ülesanne seisab selles, et mitte lubada müügile mittekvaliteetseid, mittekomplektseid ja madalasordilisi kaupu. Selle ülesande ellurakendamisel püüavad kaubandusorganisatsioonid mittekvaliteetsete kaupade hankijatele mõju avaldada majanduslike, ühiskondlike ja juriidiliste abinõudega.

Majandusliku mõjutamise abinõud. Kaubandusorganisatsioonide poolt hankijatega sõlmitavates lepingutes nähakse ette järgmised sanktsioonid: a) trahv lepingus ettenähtud sortimendis ja tähtaegadel kaupade vähemhankimise eest; b) halvakvaliteediliste (standarditele, tehnilistele tingimustele või näidistele mittevastavate) kaupade vastuvõtmisest keeldumine; selliste kaupade transportimise ja tagastamisega seotud kulud hüvitatakse hankija poolt, peale selle nõutakse temalt sisse trahv seoses sellega tekkinud kaupade vähemhankimise eest.

Ühiskondliku mõjutamise abinõud: 1) Kaubandusorganisatsioonide ja tööstusettevõtete ühised konverentsid sortimendi läbivaatamise ja antud ettevõtte poolt toodetavate kaupade kvaliteedi kontrollimiseks.

Konverentsid viiakse läbi kaupluses või hankija ettevõttes. Enne konverentsi valmistatakse ette materjalid antud ettevõtte poolt toodetavate kaupade kvaliteedi kohta, kogutakse ostjate arvamusi kaupade kohta, valitakse välja halva kvaliteediga kaupade näidiseid jne.

2) Kaupade sortimendi ja kvaliteedi alal kohustusi mittetäitvate hankijate mõjutamine ajakirjanduse kaudu.

Kaubandusorganisatsioonid võtavad tarvitusele ka juriidilise iseloomuga abinõusid hankijate suhtes, kes toodavad mittekvaliteetseid kaupu ja annavad neid kaubandusvõrgule üle. Selliste kaupade hankimisel annab kaubandusorganisatsiooni juhtkond materjalid toodangu halva kvaliteedi kohta üle juurdlusorganitele nende hankijate vastutusele võtmiseks seadusega ettenähtud korras.

Kaubandusvõrgu kaupadega varustamise organiseerimine. Kaubastus, mille juures on isemajandav kaubabaas, on kõigi kaupade, välja arvatud leib, pagaritooted, puu- ja köögivili, kaubandusvõrku laialivedamine pandud baasi peale. Selles kaubastus organiseerib kaubandusosakond ainult leiva- ja saiatoodete ning puu- ja köögi-

vilja kohalevedu ja kontrollib ülejäänud kaupade kohalevedu kauplustesse.

Leivatoodete, samuti kartuli ja köögivilja kohaleveol kaubandusvõrku on oma iseärasused. Nende kaupade kui esmajärjekordse vajaduse ja iga päev tarbitavate esemete spetsiifiline iseloom nõuab nende kaubandusvõrku kohaleveo organiseerimiseks erilist korrapärasust.

Kaubandusettevõtetelt iga päev esitatavaid nõudmisi leiva, kartuli ja köögivilja kohaletoimetamise kohta kogub kaubastu kaubandusosakond ja koostab ka nende kaupade kohaleveo graafikud.

Leivatoodete kaubandusvõrku kohaleveo organiseerimine on pandud leivatehase juures asuvatele kaubastu ekspediitoritele. Ekspediitor teostab pagaritoodete koguselist vastuvõttu leivatehase ekspeditsioonis ja hoolitseb nende õigeaegse kohaletoimetamise eest kauplustesse. Kaubastu kaubandusosakond suunab ekspediitorile kaupluste nõudmised (või jaotuskavad) ning leivatoodete kaubandusvõrku kohaletoimetamise graafikud. Ekspediitori kohustuste hulka kuulub ka kontroll leiva autodesse, furgoonidesse jt. õige pealelaadimise üle, leiva veoks etteantud transpordivahendite sanitaarse seisukorra ülevaatus ja leiva veo keelamine sanitaarnõuetele mittevastavate transpordivahenditega, kauplustelt nõudmiste vastuvõtmine graafikus mitte ettenähtud leiva täiendava kohaletoimetamise kohta ning leiva kohaletoimetamise organiseerimine nende nõudmiste järgi.

Kartuli ja köögivilja kohalevedu kaubandusvõrku organiseerib vahetult puu- ja köögiviljabaas, kes saab kaubandusosakonna käest nende toiduainete kaubandusettevõtetesse kohaleveo jaotuskavad ja graafikud.

Ülejäänud toidu- ja tööstuskaupade kauplustesse võib kohalevedu toimuda nii transiidikorras kaubabaasidest ja hankija ettevõtetest kui ka kaubastu ladudest.

Lepingu täitmiseks annab hankija kaubastule või selle baasile müügikorraldused vabrikule, tehasele või turustusbaasile. Müügikorraldus sisaldab järgmised rekvisiidid: kauba saaja, tema aadress, arvelduskonto, sihtjaam, kauba nimetus, kogus, sort, laadimise tähtajad. Müügikorraldus võib olla kogu lepingu järgi hankimisele kuuluva partii kohta või osade kaupa kuu või kvartali jooksul vastavalt lepingu täitmise üksiktähtaegadele.

Transiidikorras kaubandusvõrku kohaleveetavate kaupade saamiseks esitab kaubastu või selle isemajandav baas hankijatele jaotuskavad kaupade väljastamiseks üksikutele kaubandusettevõtetele. Jaotuskavas näidatakse: kauba saajad (kauplused, kioskid jt.), nende aadressid, igale saajale eraldatud kaupade kogused, kaupade väljastamise tähtajad. Kaupade saamiseks annab kaubastu (isemajandav baas) ettevõtte esindajale volituse.

Kaupade kohalevedu kauplustesse kaubastu ladudest toimub kaupluste nõudmiste alusel või kaupluse esindaja isikliku väljavaliku teel laos.

Kaupade kohaleveoks hankija või transpordiorganisatsiooni transpordivahenditega esitab kaubastu kaubandusosakond lepingus ettenähtud tähtaegadel hankijale või transpordiorganisatsioonile nõudmise kaupade kaubandusvõrku kohaletoimetamiseks, kusjuures tuleb ära näidata ka hankijad, kaupluste aadressid ja kauba kogused, mida on vaja kohale toimetada igasse kauplusse.

Kaupade kohaletoimetamist kaubastu oma transpordiga teostab kaubandusosakond kaupluste poolt esitatud kaupade tellimuste alusel koostatud kohaletoimetamise graafiku kohaselt.

Väikejaevõrgu kaupadega varustamine. Kioskid ja kandelauad, mille müüjad on üle viidud väikejaevõrgu töötajate töötasule, saavad kaupu väikehulgibaasidest, nende puudumisel aga — kaubastu hulgibaasidest; neis punktides, kus kaubastu väikehulgi- või hulgibaasid puuduvad, varustatakse väikejaeettevõtted kaupadega vahetult kauplustest, milliste juurde nad varustamiseks on kinnitatud. Suured paviljonid, samuti kompaktselt paigutatud väikejaeettevõtted (näiteks turgudel), saavad kaupu kaubastu baasidest niisamuti nagu kauplusedki.

Väikejaevõrgu töötajad, kes saavad tasu oma töö eest mahahindlusena jaehinnast või protsentides käibest, sõlmivad kaubastu direktsiooniga lepingu. Peale töö eest tasumise korra ja töötaja poolt endale võetava vastutuse kaupade ja materiaalsete väärtuste allesoleku eest ning muude tingimuste nähakse lepingus ette väikejaeettevõtte kaupade sortiment.

Suurema osa kaupadest saavad kioskid ja kandekastid kaubastu ladudest ja baasidest, milliste külge nad on kinnitatud. Üksikud kaubad, mille vedu baasi ei ole otstarbekohane (õlu, karastavad joogid, jäätis jt.), saavad väikejaeettevõtted vahetult hankija-ettevõtetelt. Selliste kaupade loetelu määratakse kaubastu direktori poolt.

Kaubandusorganisatsioon määrab iga väikejaeettevõtte jaoks üksikute kaupade käibekiiruse näitajad, samuti limiidi, mille piires lubatakse võlgnevust töötajale väljastatud kaupade eest. Kaupade väljastamine üle kinnitatud limiidi ei ole lubatud.

Sissetuleku müüdud kaupade eest annavad väikejaevõrgu töötajad iga päev ära kaubandusorganisatsioonile, kellele nad alluvad. Baas, mille külge väikejaeettevõtted kaubaga varustamiseks on kinnitatud, avab iga sellise ettevõtte kohta konto väljastatud kaupade ja laekunud summade arvestamiseks.

Kaubastu inspektsioon

Linnade kaubastute inspektorid kuuluvad kaubandusosakonna koosseisu ja on allutatud kommertsdirektorile; vabariiklike ja oblastikaubastute organiseerimise ja instrueerimise osakond on administratiivaparaadi iseseisvaks osaks ja allub vahetult kaubastu direktorile.

Inspektorid kontrollivad kaubastule alluvate kaubandusettevõtete tegevust, instrueerivad kaubandustöötajaid operatiivprotsessi ratsionaalse organiseerimise küsimustes, rakendavad organisatsioonilisi abinõusid sotsialistliku võistluse arendamiseks, kaubanduse eesrindlaste töökogemuste ja -võtete edasiandmiseks ja juurutamiseks jne.

Inspektorid kontrollivad kaubandusvõrgu arendamise ja paigutamise ning kaubandusvõrgu spetsialiseerimise plaanide täitmist, kaubastu kaupluste ja teiste ettevõtete poolt kaubanduse eeskirjadest kinnipidamist, kehtivatest jaehindadest, sanitaareeskirjadest, ettenähtud töötundidest ja sortimendi miinimumist kinnipidamist. Nad teostavad kaupluste õigeaegse remondi, kaalude ja teiste mõõteriistade seisukorra, kaubandusettevõtete väliskujunduse (siltide, vaateakende) süstemaatilist kontrolli. Inspektori kontrollfunktsioonide hulka kuuluvad kaebuste ja ettepanekute raamatute, kontrollžurnaalide, hinnasedelite, hinnakirjade, seadmete passide olemasolu ja õige korraldamise jälgimine kaubandusettevõtetes.

Inspektsiooni peale on pandud kontroll töökaitse ja ohutustehnika eeskirjadest kinnipidamise üle, kinnitatud normide järgi inventari, seadmete, eririietuse olemasolu üle kaubandusvõrgus.

Inspektorid osutavad praktilist abi ostjate eeskujuliku teenindamise brigaadidele, juurutavad kaupluse töösse kaubanduse novaatorite kogemusi, instrueerivad kaubandusettevõtete töötajaid tuletõrje küsimustes.

Inspektsiooni organisatsiooniline töö seisab abinõude ellurakendamises ostjate teenindamise uute vormide juurutamiseks ja arendamiseks, seadmete ja inventari õigeks kasutamiseks, eesrindlaste poolt kasutatavate töömeetodite juurutamiseks kaupluste töö praktikasse.

Koos kaupluse juhtkonnaga organiseerivad inspektorid ostjate konverentse. Nad võtavad ka osa kaupluste sotsialistliku võistluse kokkuvõtete tegemisest.

Kaubastu plaaniosakond

Plaaniosakond on kaubastu funktsionaalne osakond ja allub vahetult direktorile. Osakonna põhiülesanneteks on kaubastu ja selle üksikute ettevõtete majandusliku tegevuse plaanide väljatöötamine, kontroll kinnitatud plaanide täitmise üle ning statistilise arvestuse ja aruandluse organiseerimine.

Oblastite ja vabariiklikes kaubastutes organiseeritakse plaani- ja finantsosakonnad, millede peale on pandud samuti finantsilise planeerimise ja kontrolli ülesanded finantsplaani täitmise üle. Linnade kaubastutes teeb seda tööd raamatupidamine.

Plaaniosakond töötab välja aasta- ja kvartaliplaanid majandusliku tegevuse kõigi näitajate kohta (kaubakäive, kaubavarud, käibekiirus, kaubakäibe plaani kindlustamine kaupadega, kaubandus-

võrgu arendamine, töö ja palgafondid, käibe- ja tootmiskulud, administratiivaparaadi koosseisud ja eelarved, realiseeritud hinnatäiend ja kasum), jõudlusnormid ja töö eest tasumise hinded jaeettevõtete töötajate jaoks, kontrollib töö eest tasumise eeskirjade rakendamist ja koosseisudistsipliinist kinnipidamist.

Majanduslikult põhjendatud plaanide väljatöötamiseks uurib osakond kaubastu tegevusrajooni ökonoomikat: elanikkonna koosseisu, rajooni tööstuse ja põllumajanduse arengut, kaubandusvõrku, kaubakäibe üldmahtu, üksikute kaubarühmade kaupade müügi seisukorda. Need materjalid on plaaniliste arvestuste aluseks.

Plaaniosakonnale tehakse ülesandeks uurida üksikute kaupade müümise seisukorda, analüüsida kaubakäibeplaani täitmist ja koostada konjunktuurilisi ülevaateid.

Plaaniosakond on oma töös tihedalt seotud kaubastu kaubandusosakonna ja teiste osakondadega. Nii näiteks töötab plaaniosakond koos kaubandusosakonnaga välja abinõud kaupluste rentaabli töö kindlustamiseks, transpordi- ja laokulude vähendamiseks, kadude vähendamiseks kaupade hoidmisel ja transportimisel ning kaubakäibe kiirendamiseks. Raamatupidamisega kooskõlastab plaaniosakond oma operatiiv-statistilise aruandluse vormid raamatupidamise aruandluse abil. Plaaniosakond määrab kindlaks summad kaadri ettevalmistamiseks, mille alusel kaadriosakond koostab kaadri ettevalmistamise kulude eelarve jne.

Plaaniosakonna ülesandeks on kaasa aidata sotsialistliku võistluse arendamisele kaubastu süsteemis ning koos teiste osakondadega sotsialistliku võistluse tulemuste kokkuvõtmine.

Kaadriosakond

Kaadriosakond on kaubastu aparaadi iseseisev osa. Suurtes kaubastutes juhib seda osakonda kaubastu direktori asetäitja kaadri alal; teistes kaubastutes on kaadriosakonna juhtimine pandud kaubastu direktorile vahetult alluvale osakonna juhatajale.

Kaadriosakonna ülesandeks on:

1) töö organiseerimine ja läbiviimine kaadri valiku, arvestamise ja jaotamise alal;

2) kaadri süstemaatiline tundmaõppimine kõige andekamate ja kontrollitud töötajate edutamiseks kõrgematele ametikohtadele;

3) kaadri iga liiki ettevalmistamise ja kvalifikatsiooni tõstmise organiseerimine ja läbiviimine.

Kaadriosakond valib kaadrit kaubastu kõigi ettevõtete jaoks. Kaubandustöötajate kaadrit ei valita „isevoolu" korras, vaid spetsiaalsete plaaniliste abinõude läbiviimise teel nende töötajate ettevalmistamiseks. Nii näiteks võetakse müüjate ja kassapidajate ametikohtadele isikuid, kes on lõpetanud kaubanduskooli, samuti neid, kes on lõpetanud lühiajalised kursused müüjate ja kassapidajate ettevalmistamiseks; õpilasi, kes on välja õpetatud kauplustes

ja kes sooritasid tootmis- ja teoreetilise väljaõppe lõpetamisel eksamid praktiliste oskuste ja teoreetiliste teadmiste alal, töölisi, koristajaid ja kaupluste teisi tehnilise personali töötajaid, kes tegid läbi spetsiaalse väljaõppe kursustel või sooritasid riiklikud tehnilised eksamid. Müüjate ja kassapidajate ametikohtadele võib võtta töötajaid, kes on varem töötanud kaubandusvõrgus ja vastavad ettenähtud nõuetele.

Materiaalse vastutusega ametikohtadele määratakse kaubastu paremaid töötajaid, kes on tubliks osutunud praktilisel tööl, samuti ausalt töötanud sellistel ametikohtadel teistes kaubandusorganisatsioonides.

Vastuvõetava töötaja tööalase kvalifikatsiooni kindlaksmääramiseks on kaubastute juures loodud kvalifikatsioonikomisjonid järgmises koosseisus: esimees — kaubastu direktori asetäitja kaadri alal (neis kaubastutes aga, kus seda ei ole, kaubastu direktor) ja komisjoni liikmed: pearaamatupidaja ja kaubatundja.

Kvalifikatsioonikomisjon annab oma otsuse töötaja kvalifikatsiooni kohta, vormistades selle protokolliga. Töötaja ametikohale määramise küsimus otsustatakse ainuisikuliselt kaubastu direktori poolt.

Töötajate määramine materiaalse vastutusega ja juhtivatele töökohtadele teostatakse peaasjalikult reservi arvel, milline luuakse igas kaubastus kaadriosakonna poolt parimate, kontrollitud, praktilises töös silmapaistnud kaubastu töötajate tundmaõppimise ja väljavaliku alusel.

Töötajate tundmaõppimine on üheks tähtsamaks kaadriosakonna ülesandeks. Selle töö eesmärgiks on uurida töötajate tegevust nii antud ettevõttes kui ka ettevõtetes, kus nad varem töötasid, töötaja kõlblikkust sellele või teisele tööle, tema õiget ärakasutamist, samuti töötajatele abi osutamine nende tööalase kvalifikatsiooni tõstmisel, kaubastu aparaadi puhastamine raiskajatest ja kaubandusalale juhuslikult sattunud inimestest.

Töös kaadriga on eriti tähtis osa poliitilisel kasvatusel.

Ideelis-poliitiline töö kaubandustöötajate hulgas viiakse läbi kaubastu partei- ja ametiühinguorganisatsiooni ning direktsiooni poolt. On vajalik, et iga töötaja mõistaks oma osa partei ja valitsuse poolt läbiviidavate abinõude ellurakendamisel rahva materiaalse heaolu tõstmiseks, tähelepanelikult ja hoolitsevalt suhtuks ostjate vajadustesse ja nõudmistesse, hoolikalt hoiaks riigi poolt temale usaldatud sotsialistlikku omandit, peaks pidevat võitlust ebamajanduslikkuse ning kaupade ja materiaalsete väärtuste mittetootlike kadude vastu; suhtuks sallimatult kaubandusse tungivate sotsialistliku omandi raiskajate ja riisujate vastu.

Töötajate tööle võtmise vormistamine. Enne tööle vormistamist esitab töötaja kaadriosakonnale tööraamatu, täidetud vormikohase kaadri arvestamise isikliku lehe, üksikasjalise elulookirjelduse, tõendi korterisse sissekirjutamise kohta, kaks fotot, iseloomustuse viimasest töökohast ja arsti tõendi tööle lubamise kohta (toidukaupade kauplusse tööleasujatel). Kui töötaja asub tööle esmakord-

selt või tuleb üle asutusest, kus tööraamatuid ei ole sisse seatud, siis tööraamatu esitamist ei nõuta.

Koos loetletud dokumentidega esitab töötaja kaadriosakonnale kontrollimiseks passi, ametiühingu liikmeraamatu (ametiühingu liikmetel), sõjaväepileti (sõjaväekohustuslastel) ja tõendi riikliku tehnilise eksami sooritamise kohta.

Pärast dokumentide kontrollimist, samuti pärast tööleasuja isiku kontrollimist elukohas ja endises töökohas annab kaadriosakond kaubastu direktsioonile otsuse isiku tööle kõlblikkuse kohta.

Materiaalse vastutusega seotud tööle ei võeta isikuid, kes on kohtu poolt karistatud raiskamiste, varguste, ostjatele kauba vähemmõõtmise ja -kaalumise ning raha valesti tagasiandmise eest.

Asjaajamine kaadri alal. Kaubastu iga töötaja kohta avatakse isiklik toimik, mis sisaldab fotoga varustatud isikliku kaadriarvestamise lehe, isiku elulookirjelduse, kaadriosakonna otsuse kontrollimise kohta, iseloomustuse viimaselt töökohalt, iga aasta uuesti esitatava õiendi sissekirjutamise kohta, õiendi tervisliku seisundi kohta, avalduse tööle asumise kohta, väljavõtte kvalifikatsioonikomisjoni protokollist, andmed inventuuride tulemuste kohta, töötajasse puutuvad lisadokumendid ja toimikus olevate dokumentide loetelu.

Kõik dokumendid iga töötaja kohta ömmeldakse toimikusse (kiirköitjasse) ja hoitakse pärast tööpäeva lõppu pitseeritavas ja plommitavas kapis.

Peale iga töötaja kohta peetava isikliku toimiku avatakse isiklik kaart jooksvaks operatiivseks tööks.

Tööraamatud hoitakse eraldi tulekindlas kapis.

Kaadriosakond peab töötajate arvestust järgmiste alajaotuste järgi: a) noored spetsialistid; b) sõjaväekohustuslased ja kutsealused; c) kursusi ja koole lõpetanud; d) reserv.

Kaadri ettevalmistus kaubastus. Kaadri väljaõppe põhivormideks on kaubastus individuaalne ja brigaadiline väljaõpe ning kaubandustöötajate ettevalmistuse ja kvalifikatsiooni tõstmise kursused.

Individuaalne ja brigaadiline väljaõpe organiseeritakse kvalifitseeritud kaadriga eeskujulikes kauplustes.

Õpilased teevad läbi teoreetilise ja praktilise väljaõppe. Teoreetilise väljaõppe viivad läbi kaubastu spetsialistid või kaubanduslike õppeasutuste õpetajad, praktiliseks väljaõppeks aga kinnitatakse õpilased kvalifitseeritud müüjate juurde kogu väljaõppe ajaks. Toidu- ja tööstuskaupade müüjate väljaõppe ajaks on ette nähtud 8 kuud, pagaritoodete müüjatel aga 6 kuud.

Õpilased on selle kaupluse koosseisus, kus nad on väljaõppel. Neil on kõik töötajate õigused ja nad alluvad sisekorra eeskirjadele. Nad saavad töötasu sellest kauplusest, kus nad on väljaõppel.

Väljaõppe lõpetamisel sooritavad õpilased eksamid praktiliste oskuste ja teoreetiliste teadmiste alal. Eksamid sooritanud isikutele antakse välja tunnistus kvalifikatsiooni omistamise kohta.

Kursustel õpetatakse müüjaile hooajakaubandust. Oma kvalifikatsiooni tõsta soovivatele töötajatele organiseeritakse täienduskursused.

Kaadriosakond koostab kaubandustöötajate ettevalmistamise ja kvalifikatsiooni tõstmise plaanid kaubastu süsteemis.

Kaubastu raamatupidamine

Raamatupidamine on kaubastu iseseisev osa ja seda juhib oblasti (linna) kaubandusosakonna juhataja poolt määratud pearaamatupidaja. Administratiivselt allub pearaamatupidaja kaubastu direktorile, raamatupidamise korra ja meetodite ning aruandluse koostamise suhtes aga kõrgemalseisva organisatsiooni pearaamatupidajale.

Raamatupidamine — see on organ sotsialistliku omandi säilivuse kontrollimiseks.

Raamatupidamise ülesandeks on:

1) raamatupidamisarvestuse ja -aruandluse organiseerimine ja pidamine, dokumentaalrevisjonide korraldamine ja kaubalis-materiaalsete väärtuste inventeerimine kaubastus ja selle ettevõtetes;

2) kontroll rahaliste vahendite ja kaubalis-materiaalsete väärtuste säilivuse üle ja abinõude rakendamine võitluseks raiskamiste ja vargustega;

3) kontroll finants- ja koosseisude distsipliinist kinnipidamise üle;

4) vastastikused suhted pangaga ja finantsorganitega kaubastu ja selle ettevõtete operatsioonide krediteerimise ja finantseerimise küsimustes.

Kaubastu administratiiv- ja majandusosakond

See osakond tegeleb kaubastu ettevõtete varustamisega seadmete, pakkematerjalide, inventari ja eririietusega, sõlmib lepinguid kaubastu teenindamiseks valve ja tuletõrjega, kontrollib töödistsipliinist kinnipidamist kaubastu töötajate poolt jne.

Kohalike kaubastute osakonnad (filiaalid)

Kaubastutel, kellel on suur kaubandusvõrk kogu oblasti, krai või vabariigi territooriumil, tekib vajadus luua kaubastu osakonnad (filiaalid). See võimaldab kaubastul juhtida ettevõtteid konkreetselt, kontrollida nende tööd, varustada kaubandusvõrku kaupadega õigeaegselt.

Kaubastu osakonnad luuakse seal, kus on vähemalt 4 statsionaarset[1] ettevõtet. Osakond luuakse ka kaubastust vähemalt

[1] Üheks ettevõtteks loetakse: enam kui 3 letitöötajaga kauplust, paviljoni, või 2 kauplust kuni 3 töötajaga igaühes, või 3 statsionaarset kioskit, paviljoni.

100 km kaugusel asuva kahe-kolme kaubandusettevõtte juhtimiseks. Selline osakond koosneb osakonna juhatajast ja raamatupidajast.

Väikesed osakonnad, kellele allub 4—8 ettevõtet, on järgmise koosseisuga: juhataja, vanemkaubatundja, ökonomist, vanemraamatupidaja ja raamatupidaja. Osakondade koosseisu, kus on ettevõtteid 9—15, kuuluvad veel kaubatundja, kaadriinspektor ja sekretär-masinakirjutaja; neis osakondades aga, kellele allub 16—25 ettevõtet, on peale selle ette nähtud veel pearaamatupidaja ja majandusjuhataja. Koosseisude järgi on kaubastu kõige suuremaks osakonnaks see, kellele allub üle 25 ettevõtte. Sellise osakonna koosseis on: juhataja, vanemkaubatundja ja kaks kaubatundjat, vanemökonomist ja ökonomist, kaadriinspektor, pea- ja vanemraamatupidaja, raamatupidaja-inventeerija, kassapidaja-inkassaator, majandusjuhataja ja sekretär-masinakirjutaja. Osakondade töötajate ülesanded ja tööiseloom on analoogilised kaubastu samasuguste ametikohtade töötajate ülesannetega.

HULGIKAUBANDUS

XVII peatükk

HULGIKAUBANDUSE ÜLESANDED JA ORGANISATSIOONILINE ÜLESEHITUS

Hulgikaubanduse funktsioonid

Selleks, et tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise protsessis loodud kaubad võiksid kulgeda tarbimisse, peab neid toimetama nende tootmiskohtadest tarbijateni.

Kaupade kulgemine tootmiskohast tarbijani ei kujuta endast lihtsat ümberpaigutamist ruumis. See on majandusliku seose komplitseeritud protsess tootmise ja tarbimise vahel, mida teostatakse laialdase kaubakäibe korras linna ja maa vahel, maa rajoonide ja oblastite vahel, rahvamajanduse erinevate harude vahel.

Isikliku tarbimise kaupade kulgemise lõppetapiks on jaekaubandusvõrk. Siin realiseeritakse nad vahetult tarbijale. Kuid enne jaelülisse jõudmist läbivad kaubad oma teekonnal hulgilüli.

Seega kujutab hulgikaubandus endast Nõukogude kaubanduse vahelüli, mis seob tootmist jaekaubandusega.

Hulgilülis toimuvad kaupade sorteerimine, ümberpakkimine, komplekteerimine kaubanduslikus sortimendis, samuti teised operatsioonid, mis kindlustavad ostjate paremat teenindamist.

Erinevalt jaelülist, kus kaubad müüakse üksikutele tarbijatele individuaalseks tarbimiseks vajalikus koguses, realiseeritakse hulgilülis kaubad jaeorganisatsioonidele ja -ettevõtetele enam-vähem suurtes kogustes.

Nii Nõukogude hulgikaubanduse kui ka jaekaubanduse objektideks on peaasjalikult isikliku tarbimise esemed. Tootmisvahendid maa sisemise majandusliku käibe sfääris ei ole kaubaks, kuna neid ei müüda ega osteta, vaid jaotatakse riigi poolt oma ettevõtete vahel.

Hulgikaubandus etendab tähtsat osa maa majanduselus. Hulgikaubandusorganisatsioonide kaudu avaldab kaubandus mõju tööstusele, mõjutab aktiivselt tootmise laiendamist, toodetavate kaupade kvaliteeti ja sortimendi parandamist. Võideldes olemasolevate tootmisharude laiendamise ja uute organiseerimise eest aitab hulgi-

kaubandus kaasa maa kaubaressursside suurendamisele. Hulgikaubandus on määratud varustama jaevõrku laialdases sortimendis ja kõrge kvaliteediga kaupadega, täites sel teel sotsialismi põhilise majandusseaduse alusel Nõukogude kaubandusele langevaid ülesandeid.

Uued keerulised ja vastutusrikkad ülesanded on Nõukogude kaubandusele pandud seoses NLKP Keskkomitee 1953. aasta septembri-, 1954. aasta veebruari-märtsi- ja juuni- ning 1955. a. jaanuaripleenumi otsustega põllumajandusliku tootmise järsu tõusu kohta. Nende otsuste täitmine tingib Nõukogude kaubanduse kanalitesse täiendavalt suures koguses toidukaupade saabumist, mis hulgi- ja varumisorganisatsioonidel tuleb viia tarbimiskohtadesse ilma kadudeta, minimaalsete käibekuludega, säilitades täielikult nende kogused ja kvaliteedi.

Nõukogude hulgikaubandus on rangelt plaanipärane ja on organiseeritud ratsionaalsetel alustel. Selles seisab Nõukogude hulgikaubanduse suur eelis võrreldes kapitalistliku hulgikaubandusega, mis areneb stiihiliselt, on turuspekulatsiooni, kapitalistide kasumisaamise, töötajate ekspluateerimise vahendiks.

Kapitalismi tingimustes, eriti monopolistliku kapitalismi perioodil tema julma konkurentsivõitlusega maksimaalse kasumi eest, käivad kaubad tarbijani kulgemisel paljude vahendajate, spekulantide, agentide, eksportööride, komisjonäride, ekspediitorite, hulgikaupmeeste jt. käest läbi. Seejuures toimub tihtipeale ainult kauba omandiõiguse üleminek ühe käest teise kätte ilma kaupade endi reaalse kulgemiseta. Hinnavahe, kasumi saamine — see on nende operatsioonide põhistiimul. Sageli saadetakse suured kaubamassid müügituru otsimisel suurte vahemaade tagant palju kordi ühest kohast teise.

Kapitalismi perioodiliselt vapustavate kriiside ajal saavutab kaupade kulgemisteede kõverdamine eriti moonutatud vorme. „Kõverduks kael ja silmad jääksid kõõrdi, kui jälgiks linnulennult kaupade kulgemist kapitalistlikes maades," ütleb ameerika majandusteadlane Chase. See põhjustab ühiskondliku töö mittetootlikku kulutamist, äärmiselt kõrgeid kulusid, mis on mitu korda kõrgemad Nõukogude hulgikaubanduse kuludest. Nii näiteks moodustavad Ameerika Ühendriikides hulgikaubanduse kulud 13—15% jaekäibest, samal ajal kui NSV Liidus ei ületa need 2%.

Kapitalismi tingimustes on kaupade kulgemise ratsionaalse organiseerimise ülesanne mitte ainult lahendamata, vaid seda ei ole saadudki üles seada, sest niisugune ülesanne on leppimatus vastuolus kapitalistliku majanduse anarhilise iseloomuga.

Kaupade kulgemise ülesanne kogu maa ulatuses laheneb ainult sotsialistliku majandussüsteemi tingimustes. Sotsialistlik majandus, mis areneb sotsialismi põhilise majandusseaduse ning rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seaduse alusel, võimaldab viia kaubad tarbijani kõige lühemat teed mööda, ratsionaalselt paigutada tööstuslikku ja põllumajanduslikku tootmist

ning kinnitada tarbimispunktid lähimate tootmisrajoonide juurde, maksimaalselt ära kasutada ja koordineerida iga liiki transporti.

Nõukogude hulgikaubandusel tuleb temal lasuvate ülesannetega toimetulemiseks täita rida organisatsioonilisi ja tehnilisi funktsioone, millest tähtsamad on:

Vajalike kaubavarude kogumine ja hoidmine. Kaubavarude olemasolu kaubanduses on pideva kaubakäibe ja elanikkonna vajaduste rahuldamise otsustavaks tingimuseks.

Kaubavarude moodustamine on tingitud sellest, et tööstuse ja põllumajanduse toodang ei lähe tarbijaile mitte kohe pärast selle tootmist. Tootmise ja tarbimise aja vahel on tavaliselt teatud vahemik. Esmajärjekorras puudutab see põllumajanduses sesoonselt kogutavat toodangut (puu- ja köögiviljad jt.), milliste kogumine toimub aasta teatud perioodidel, tarbimine aga — kogu aasta vältel. Teiselt poolt, mitut liiki tööstustoodangut toodetakse kogu aasta läbi, tarbitakse aga teatud perioodidel (näiteks hooajajalatsid, trikotaaž, riie, valmisriided jms.).

Suured varud luuakse kaupade kohaletoimetamisega enne navigatsiooni lõppu kaugetesse rajoonidesse, mis asuvad veeteede ääres, Kaug-Põhjas jne.

Peale kaupade hooajavarude kogumist on vaja Nõukogude kaubanduse kanalites luua ka jooksvaid ehk operatiivvarusid. See on vajalik kaubaringluse pidevuse ja elanikkonna nõudmiste häireteta rahuldamise ülesannete kindlustamiseks.

Kaubandusliku sortimendi moodustamine. See hulgikaubanduse ülesanne on tingitud keeruka sortimendiga kaupade põhimassi tootmise ja tarbimise iseärasustest. Nõukogude tööstus on organiseeritud spetsialiseerimise põhimõttel, s. t. iga tootmisettevõte toodab ainult teatud kaubaliike ja -sorte (tekstiilkaupu, jalatseid, kondiitritooteid jt.). Tarbijate normaalseks varustamiseks aga peab jaekaubandusettevõtetel olema kõiki kaupu rikkalikus sortimendis.

Hulgiorganisatsioonid ostavad ja koondavad oma ladudesse paljude spetsialiseeritud tootmisettevõtete toodangut ning moodustavad sellest laialdase kaubandusliku sortimendi, mis rahuldab nõukogude tarbija pidevalt kasvavaid nõudmisi.

Kaupade täiendav töötlemine. Hulgiorganisatsioonid teostavad kaupade täiendavat töötlemist ja jaevõrgus müügiks ettevalmistamist, aidates sel teel kaasa kaupluste töötajate tööjõudluse suurendamisele ja tarbija kultuurse teenindamise tõstmisele.

Selliste operatsioonide hulka kuulub näiteks kaupade valmiskaalumine jt.

Võitlus kaupade kvaliteedi tõstmise ja sortimendi laiendamise eest. Tööstuse aktiivne mõjutamine ostjatele vajalike kaupade tootmise ja nende kvaliteedi tõstmise eesmärgil — see on üks tähtsamaid hulgikaubanduse ülesandeid. See ülesanne omandab järjest suuremat tähtsust elanikkonna pidevalt kasvava ostujõu ja tarbimiskultuuri tingimustes meie maal.

Partei XX kongressi direktiivides kuuenda viie aasta plaani

kohta on märgitud vajadus kindlustada kõigis tööstusharudes toodangu kvaliteedi ja sortimendi parandamine, samuti suurendada defitsiitsete toodanguliikide ja sortide tootmist vastavalt rahvamajanduse vajadustele.

Erakordselt suur tähtsus rahvatarbekaupade kvaliteedi edasiseks tõstmiseks on partei ja valitsuse poolt 1953. a. vastuvõetud määrustel „Laiatarbe-tööstuskaupade tootmise laiendamisest ja nende kvaliteedi tõstmisest" ja „Toidukaupade tootmise laiendamisest ja nende kvaliteedi tõstmisest".

Konkreetseteks vormideks ja meetoditeks võitluses kaupade kvaliteedi tõstmise ja sortimendi laiendamise eest hulgikaubanduses on tööstusele esitatavad tellimused, osavõtt tootmisprogrammide koostamisest, hankijatelt saabuvate kaupade hoolikas kontroll ja halvakvaliteediliste või mittetäisväärtuslike kaupade jaevõrku sattumise vältimine, halvakvaliteediliste kaupade hankijate vastu sanktsioonide rakendamine ja pretensioonide esitamine, praagitootjate kohta kõrgemalseisvatele organitele teatamine jne.

Kaubaressursside mobiliseerimine. Hulgikaubandus peab aktiivselt kaasa aitama olemasolevate tööstusharude arendamisele ja uute harude loomisele, peab aktiivselt osa võtma maa kaubaressursside laiendamisest. See on üks hulgikaubanduse põhiülesanne.

Eriti suur on hulgikaubanduse organiseeriv osa kohalikust toorainest kaupade tootmise laiendamisel, kohaliku tööstuse, tööndus-kooperatsiooni, tööstusettevõtete laiatarbetsehhide toodangu pidevas kasvus.

Selle hulgiorganisatsioonide ülesande aktuaalsus suurenes järsult seoses partei XX kongressi poolt ettenähtud kohalike ressursside suurendamise ülesandega. Hulgiettevõtted peavad esimeses järjekorras avaldama mõju kohaliku tööstuse ja tööndus-kooperatsiooni ettevõtetele, nende toodangu sortimendile ja kvaliteedile.

Kaupade paigutamine NSV Liidu territooriumil ja nende tarbimiskohtadesse kulgemise organiseerimine. Kaupade paigutamine tarbimisrajoonide järgi ja kaupade kulgemise vormid on riikliku planeerimise ja reguleerimise objektiks. Hulgiorganisatsioonid paigutavad laiatarbekaupu vastavalt valitsuse poolt kinnitatud kaubafondide jaotusplaanidele vabariikide, kraide ja oblastite lõikes.

Selliste plaanide väljatöötamisel arvestatakse iga rajooni elanikkonna arvu, tema tootmislikke, rahvuslikke ja teisi iseärasusi.

Hulgiorganisatsioonide ülesanne seisab selles, et igal konkreetsel juhul ära kasutada kauba kulgemise kõige ratsionaalsemaid vorme, võideldes kõigi ebanormaalsete nähtustega sel alal — liiga kaugete, vastassuunaliste jms. vedudega, kaupade kulgemise protsessi maksimaalse kiirendamise ja odavamaks tegemise eest.

Jaekaubandusvõrgu õigeaegne ja häireteta kaupadega varustamine. Selle tähtsa ülesande täitmisel peavad hulgiorganisatsioonid osutama organiseerivat mõju jaekaubandusele, peavad kaasa aitama jaekaubandusvõrgu töö kvaliteedi igakülgsele tõstmisele, nõukogude tarbija kultuursemale teenindamisele.

Selle ülesande täitmise konkreetseteks vormideks on: konverentside organiseerimine hankijate ja jaeorganisatsioonide esindajate osavõtul, jaeorganisatsioonide instrueerimine kaupade kvaliteedi ja sortimendi, üksikute kaupade müügitehnika küsimustes, hulgibaaside paigutamine selliselt, et jaeorganisatsioonidel oleks võimalik vahetult kaupu välja valida, neis baasides kvalifitseeritud kaubatundjate-konsultantide poolt teenindatavate näidiste-tubade organiseerimine jne.

Riikliku hulgikaubanduse organisatsiooniline ülesehitus

Hulgikaubanduse parandamise ja kaubandusorganisatsiooni osa tugevdamise eesmärgil võitluses rahvatarbekaupade kvaliteedi tõstmise ja sortimendi parandamise eest, samuti hulgi- ja jaekaubanduse organisatsiooniliseks koordineerimiseks on kogu kerge- ja toiduainete tööstuse toodangu turustamine NSV Liidu Kaubandusministeeriumi ülesandeks.

Nende ülesannete täitmiseks on NSV Liidu Kaubandusministeeriumi koosseisus organiseeritud järgmised isemajandavad peavalitsused:

1. Tekstiilkaupade hulgikaubanduse peavalitsus (Glavtekstiltorg).
2. Jalatsite hulgikaubanduse peavalitsus (Glavobuvtorg).
3. Rõivaste hulgikaubanduse peavalitsus (Glavtorgodežda).
4. Kultuuri- ja spordikaupade hulgikaubanduse peavalitsus (Glavkulttorg).
5. Majapidamistarvete hulgikaubanduse peavalitsus (Glavhoztorg).
6. Galanterii-, parfümeeria- ja kosmeetikakaupade ning tualettseebi hulgikaubanduse peavalitsus (Glavgalantereja).
7. Metsa- ja ehitusmaterjalide hulgi- ja jaekaubanduse peavalitsus (Glavlesstroitorg).
8. Külmutusseadmete ning liha ja või hulgikaubanduse peavalitsus (Glavmjasomaslotorg).
9. Kala- ja kalatoodete hulgikaubanduse peavalitsus (Glavrõbtorg).[1]
10. Suhkru, kondiitritoodete, konservide, tubakatoodete, soola ja teiste bakaalkaupade hulgikaubanduse peavalitsus (Glavbakaleja).

Taimeõli ja NSV Liidu Toidukaupade Tööstuse Ministeeriumi Taimeõli Tööstuse Peavalitsuse (Glavraszirmaslo) muu toodangu (peale margariini ja seebi) hulgirealiseerimine, samuti õlle, veini, viina, likööri- ja viinatoodete, karastusjookide, tärklise ja siirupi hulgirealiseerimine on tehtud ülesandeks NSV Liidu Toidukaupade Tööstuse Ministeeriumile.

Loetletud NSV Liidu Kaubandusministeeriumi hulgiorganisat-

[1] Glavrõbtorg liideti juunis 1956. a. Glavmjasomaslotorgiga, uue organisatsiooni nimetus on Glavmjasorõbtorg. — *Toim. märkus.*

sioonid realiseerivad vastavate tööstusharude poolt toodetavat toodangut nii turu- kui ka turuvälistele tarbijatele.

Hulgikaubanduse peavalitsusi esindavad kohtadel kontorid, osakonnad, baasid.

Nii näiteks on Glavtekstiltorgil neljas liiduvabariigis (Ukraina, Valgevene, Usbeki ja Kasahhi NSV) kontorid, millele alluvad oblasti kaubabaasid, ülejäänud vabariikides aga, samuti Vene NFSV autonoomsetes vabariikides, kraides ja oblastites — vahetult peavalitsusele alluvad kaubabaasid. Analoogiliselt sellele on kohtadel organiseeritud Glavobuvtorgi aparaat, kes realiseerib nahkjalatseid, vilte ja vilditooteid, hobuseriistu, harju ja harjasetooteid, nahast galanteriikaupu ja kummijalatseid (viimane on NSV Liidu Keemiatööstuse Ministeeriumi ettevõtete toodang). Mõlemal nimetatud peavalitsusel on rida väljebaase üksikute suurte vabrikute juures ning sellistes rajoonides, kus asub mitu nimetatud tööstusharu tootmisettevõtet.

Analoogiliselt sellele on kohtadel üles ehitatud Glavtorgodežda aparaat, kes realiseerib õmblus- ja trikotaažtooteid, sukki, sokke, karusnahakaupu, peakatteid. Erinevalt kahest eespool nimetatud peavalitsusest ei ole Glavtorgodeždal oma väljastamisbaase.

NSV Liidu Toidukaupade Tööstuse Ministeeriumi ettevõtete toodangu realiseerimisega tegelevatel hulgikaubandusorganisatsioonidel on kohtadel vabariiklikud, oblastitevahelised, oblasti ja krai kontorid, millele alluvad hulgibaasid.

Glavrõbtorgil on kohtadel kahesugused vabariiklikud, krai- ja oblastikontorid:

a) varumis- ja turustuskontorid — koos oma vastuvõtupunktidega kalatehaste juures ja baasidega kalatööstuse ettevõtete paiknemise rajoonides;

b) kaubandus- ja turustuskontorid — koos oma kaubabaasidega tarbimise rajoonides.

Neile kontoritele alluvad kalatöötlemise ettevõtted: kalakombinaadid, kalasuitsutamise, kulinaar- ja marineerimise tehased ja tsehhid.

Peale nimetatud spetsiaalsete hulgiorganisatsioonide, millistel oma ülesannete täitmiseks on kohtadel kesk- ja alamastme aparaadid (kontorid ja baasid), on hulgikaubanduse ja kõigi kohalike kaubandusorganisatsioonide ja turuväliste tarbijate varustamine mõningate kaupadega (riidega, majapidamistarvetega, kultuurikaupadega, parfümeeriaga, galanteriikaupadega, kaladega, suhkruga, tubakatoodetega) reas linnades tehtud ülesandeks kohalikele kaubastutele (Tškalovi, Simferoopoli, Smolenski, Kirovi, Brjanski jt. linnade tööstuskaubastutele).

Hulgikaubandusega tegelevad osaliselt rea tööstusharude turustusorganid.

Tegeldes teatud tööstusharu toodangu hankimisega vabrikutele, tehastele, ehitustele ja teistele tööstuslikele tarbijatele vastavalt riiklikele jaotamise ja varustamise plaanidele, realiseerivad need

turustusorganid samal ajal hulgimüügi korras kaubandusorganisatsioonidele oma haru toodangu seda osa, mis eraldatakse riikliku plaani alusel turufondina, s. t. elanikkonna varustamiseks:

Sellised organisatsioonid on:

1. NSV Liidu Keemiatööstuse Ministeeriumi Glavhimsbõt — keemiatööstuse toodangu turustuspeavalitsus, kes turustab lakke, värve, autode ja jalgrataste sise- ja väliskumme, plastmassist tooteid, mineraalväetisi, sanitaartehnilisi esemeid jt.

2. NSV Liidu Mustmetallurgia Ministeeriumi Glavmetallosbõt — peavalitsus mustade metallide ja metallitoodete turustamise alal: sordi- ja katuseplekk, naelad, metallnõud, metallvoodid, rauakaubad, lukud, labidad, hangud, rehad jne.

3. NSV Liidu Elektrotehnika Tööstuse Ministeeriumi Glavelektrosbõt — peavalitsus koduses majapidamises kasutatavate külmutus- ja elektriseadmete, elektrilampide jt. turustamise alal.

4. NSV Liidu Autode, Traktorite ja Põllumajanduslike Masinate Ehitamise Ministeeriumi Glavtraktorosbõt — peavalitsus autode, jalgrataste, mootorrataste jt. turustamise alal.

5. NSV Liidu Ehitusmaterjalide Tööstuse Ministeeriumi Glavstroisbõt — peavalitsus aknaklaasi, tsemendi, eterniidi, katusepapi jt. turustamise alal.

6. NSV Liidu Metsatööstuse Ministeeriumi Glavlesosbõt — peavalitsus ümar-metsamaterjalide, saematerjalide, vineeri jt. turustamise alal.

7. NSV Liidu Paberi- ja Puidutöötlemise Ministeeriumi Glavbumsbõt — peavalitsus paberi-, metsakeemia- ja mööblitööstuse toodangu: vihikute, märkmike, paberi, mööbli, vineeri jt. turustamise alal.

8. NSV Liidu Naftatööstuse Ministeeriumi Glavneftesbõt — peavalitsus nafta ja naftatoodete: petrooleumi, määrdeõlide jt. turustamise ja transporteerimise alal.

Jahu, teravilja ja tangainete hulgikaubandust teostab NSV Liidu Varumisministeeriumi organ Zagotzerno (Keskteraviljasalv).[1]

Nimetatud turustusorganitel on kohtadel hulgibaasid.

Riikliku hulgikaubanduse lülid ja nende funktsioonid

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemi hulgiaparaadi põhilised organisatsioonilised lülid on:

1) kõrgem — peavalitsuste keskaparaat;
2) keskmine — kontorid ja osakonnad;
3) all-lüli — baasid.

Kõik need lülid on isemajandavad organisatsioonid ja ettevõtted. millised tegutsevad vastavalt NSV Liidu Ministrite Nõukogu

[1] Käesoleval ajal vabariiklikus alluvuses. *Toim. märkus.*

spetsiaalsetele määrustele ja NSV Liidu Kaubandusministeeriumi käskkirjadele. Seejuures reglementeeritakse peavalitsuste ja nende kohalike kontorite tegevust spetsiaalsete põhimäärustega.

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi kaubanduslike peavalitsuste tähtsamad funktsioonid on:

a) toidu- ja tööstuskaupade ressursside bilansside projektide koostamine ja esitamine ministeeriumi plaani ja ökonoomika valitsusele;

b) kaubakäibe operatiivsete ja perspektiivplaanide ning finantsplaanide koostamine peavalitsuse süsteemi kohta tervikuna, samuti sellele alluvate kontorite, baaside ja teiste organisatsioonide ja ettevõtete kaubandus- ja finantsplaanide läbivaatamine ja kinnitamine;

c) neile alluvate hulgiorganisatsioonide ja ettevõtete töö operatiiv-majanduslik ja finantsiline juhtimine;

d) kaupade hanke-põhitingimuste projektide väljatöötamine ja nende kooskõlastamine huvitatud organisatsioonidega;

e) hankijate ja ostjatega generaal- ja teiste lepingute sõlmimine;

f) kaubandusorganisatsioonide nõudeavalduste ja tellimuste üldistamine, koondatud kujul nende esitamine tööstusele ja kontroll nende täitmise üle;

g) tellimuste koostamine ja esitamine oma sortimendi importkaupadele ja nende realiseerimine vastavalt kinnitatud plaanidele;

h) ostjaskonna nõudmise uurimise organiseerimine, kunstinõukogu töö organiseerimine, kaupade parimate näidiste tundmaõppimine ja nende esitamine tööstusele tootmisse juurutamiseks;

i) kaupade, sortimendikabinettide ja demonstreerimise saalide, samuti reklaami ülevaatuste ja näituste organiseerimine;

j) osavõtt uute standardite ja tehniliste tingimuste väljatöötamisest ja kehtivate läbivaatamisest;

k) osavõtt uute hulgi- ja jaehindade väljatöötamisest ja kehtivate läbivaatamisest;

l) realiseeritavate kaupade raudtee- ja veetranspordi vedude koondplaanide koostamine ja esitamine;

m) kõigi alluvate organisatsioonide ja ettevõtete materiaalse ja tehnilise varustamise organiseerimine ekspluatatsiooniks ja kapitaalehituseks;

n) plaanide väljatöötamine ja tiitelnimekirjade, projektide ja eelarvete koostamine ülelimiitse ehitustegevuse kohta, samuti projektide ja eelarvete kinnitamine oma süsteemi alalimiitse ehituse kohta;

o) oma süsteemi kaadri arvestus kinnitatud nomenklatuuri järgi ning abinõude tarvituselevõtmine uue kaadri ettevalmistamiseks ja töötava kvalifikatsiooni tõstmiseks;

p) raamatupidamise, statistika ja operatiivarvestuse metodoloogia väljatöötamine;

r) dokumentaalrevisjonide korraldamine ning alluvate organisatsioonide ja ettevõtete tegevuse kontrollimine;

s) alluvate organisatsioonide ja ettevõtete aruannete ja bilansside läbivaatamine ning kinnitamine, oma süsteemi koondbilansside ja -aruannete koostamine ja nende esitamine NSV Liidu Kaubandusministeeriumile kinnitamiseks.

Kohalikud kontorid ja osakonnad (kesklüli) on loodud peaasjalikult neis vabariikides, kraides ja oblastites, kus asub rohkem antud hulgiorganisatsiooni baase ja ettevõtteid.

Kontorid täidavad põhiliselt kaubandus-organisatsioonilisi funktsioone:

a) organiseerivad ja teostavad neile allutatud ettevõtete (baaside) üldjuhtimist, samuti nende tegevuse planeerimist, arvestust, kontrolli ja revisjoni;

b) sõlmivad hankijate ja ostjatega lokaal- ja teisi lepinguid ning juhivad neile alluvate baaside tööd lepingute sõlmimise alal;

c) annavad hankijatele müügikorraldusi kaupade laadimiseks ja väljastamiseks turu- ja turuvälistele tarbijatele;

d) organiseerivad kaupade õigeaegset ja plaanipärast kohalevedu neile alluvatesse baasidesse, samuti kaupade transiitset kohalevedu vahetult kaubandusettevõtete aadressil;

e) realiseerivad oma nomenklatuuri importkaupu ja hangivad kaupu ekspordiks;

f) kontrollivad tööstuse poolt kaupade hankimise ülesande täitmist ettenähtud sortimendis ja kvaliteedis;

g) organiseerivad ostjaskonna nõudmise uurimist ja töötavad välja abinõud toodangu sortimendi parandamiseks ja laiendamiseks ning kvaliteedi tõstmiseks;

h) töötavad välja abinõud ja organiseerivad nende ellurakendamist hulgi- ja jaekaubanduse tehnika parandamiseks ja käibekulude maksimaalseks vähendamiseks neile alluvates ettevõtetes;

i) teostavad alluvate ettevõtete materiaalset ja tehnilist varustamist.

Hulgikaubanduse põhiliseks operatiiv-kaubanduslikuks lüliks on tema allettevõtted — hulgibaasid, kelle funktsioone käsitletakse XX peatükis.

Tarbijate kooperatsiooni hulgiorganisatsioonid

Tarbijate kooperatsioon tegeleb ainult süsteemisisese hulgikaubandusega oma keskmistele ja kõrgematele liidulistele lülidele (rajoonide tarbijate kooperatiivide liidud, oblastite, kraide ja vabariiklike tarbijate kooperatiivide liidud) alluvate oblastite (kraide), rajoonide ja rajoonidevaheliste baaside ja ladude võrgu kaudu. Kõik nende põhioperatsioonid on suunatud oma süsteemi jaekaubandusorganisatsioonide: maa tarbijate kooperatiivide, linnade tarbijate kooperatiivide jt. kaupadega varustamiseks.

NSV Liidu Tsentrosojuzile (Tarbijate Kooperatiivide Keskliidule) allub rida isemajandavaid peavalitsusi hulgikaubanduse alal, ja nimelt:

1. Peavalitsus ehitusmaterjalidega, tootmisliku ja majandusliku otstarbega kaupade müümise alal — Glavkoophoztorg.
2. Peavalitsus metallitoodete ja silikaatkaupade müümise alal — Glavkoopmetiztorg.
3. Peavalitsus kultuurikaupade müümise alal — Glavkoopkulttorg.
4. Peavalitsus bakaalkaupade müümise alal — Glavkoopbakaleitorg.
5. Hulgi- ja väikehulgi-saatekaubanduse peavalitsus — Koopposõltorg.

Tsentrosojuzi kaubanduse peavalitsustel, erinevalt NSV Liidu Kaubandusministeeriumi hulgiorganisatsioonidest, ei ole kohtadel oma kaubabaase, vaid nad realiseerivad kaupu oblastite tarbijate kooperatiivide liitude, rajoonide tarbijate kooperatiivide liitude jt. baaside ja ladude kaudu. Neil on ainult kokkuostu- ja varumisbaasid sellistes kohtades, kuhu on koondunud kõhaliku tööstuse ja tööndusskooperatsiooni ettevõtted, samuti liidulise tähtsusega keskbaasid Moskvas.

Põllumajanduses toodetavate kaupade hulgikaubandusega tarbijate kooperatsioonis tegelevad selle kesklülid — rajoonide tarbijate kooperatiivide liidud, oblastite tarbijate kooperatiivide liidud jt., samuti Tsentrosojuzi spetsiaalsed isemajandavad kaubanduse ja varumise peavalitsused: Glavkoopplodoovoštš — puu- ja köögivilja ning kartuli varumise, ümbertöötamise (hapendamine, soolamine jms.) ja realiseerimise alal; Glavkoopmjasoptitsa — liha, lindude, jahilindude, munade, piimasaaduste varumise ja realiseerimise alal.

Peale selle varub, töötab ümber ja turustab tarbijate kooperatsioon mõnda liiki toorainet ja utiili tööstuse jaoks. Seda tööd tehakse toorkarusnahkade, metalli, vanametalli ja utiili varumise, ümbertöötamise ja turustamise peavalitsuse — Glavkoopsõrjo ja ravimite ja tehnilise toormaterjali, metspuuviljade ja -marjade ja mesinduse toodangu varumise, ümbertöötamise ja turustamise peavalitsuse — Glavkooplektehsõrjo organisatsioonilise juhtimise all.

Kohaliku tööstuse ja tööndusskooperatsiooni turustusorganid

Kohalikule tööstusele kuuluvad ettevõtted, kes toodavad paljusid liike laiatarbekaupu: õmblustooteid, trikotaaži, galanteriid, kultuurikaupu, jalatseid, keemiakaupu, metallitooteid, kooli- ja kirjutustarbeid jt.

Kohaliku tööstuse ettevõtted jagunevad kahte liiki: 1) vahetult liiduvabariikide kohaliku tööstuse ministeeriumidele alluvad ettevõtted ja 2) oblastite (kraide), rajoonide ja linnade töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteedele alluvad ettevõtted.

Vabariikliku alluvusega ettevõtete toodangu turustamiseks on

vastavates kohaliku tööstuse ministeeriumides loodud spetsiaalsed turustusorganid. Nii on Vene NFSV Kohaliku Tööstuse Ministeeriumis selleks otstarbeks organiseeritud Kohaliku Tööstuse Turustuse Peavalitsus (Glavmestpromsbõt), millel on kohtadel turustuskontorid koos kaubabaaside võrguga.

Oblasti, rajooni ja linna alluvusega ettevõtete toodang realiseeritakse vastavate töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede juures asuvate kohaliku tööstuse varustuse ja turustuse osakondade poolt, samuti vahetult tähendatud ettevõtete või neid koondavate trustide turustusosakondade poolt.

Olulist osa laiatarbekaupade hulgikaubanduses etendab samuti üle 20 tootmisharu ühendav tööndusKooperatsioon,[1] kelle alluvuses on kütuse-, metallitöötlemise, klaasi ja keraamika, keemia, naha- ja jalatsi-, tekstiili-, õmblus-, trikotaaži-, toidu- ja maitseainete, paberi- ja polügraafia-, puidutöötlemise ja mööbli-, metsakeemia jne. ettevõtteid. TööndusKooperatsiooni all-lülideks on artellid. Kesklüliks on oblasti (krai) spetsialiseeritud ja segatööndusliidud.

TööndusKooperatsiooni üldist organisatsioonilist juhtimist teostavad TööndusKooperatsiooni Kesknõukogu (Tsentropromsovet) ja tema kohapealsed organid (tööndusKooperatsiooni nõukogud). Operatiiv-kaubanduslik tegevus toimub vahetult artellides ja nende liitudes.

TööndusKooperatsiooni liidud organiseerivad artellide toodangu hulgirealiseerimist kaubandusorganisatsioonidega lepingute sõlmimise teel. Osa sellest toodangust (kuni 25%) müüvad nad NSV Liidu Kaubandusministeeriumi ja Tsentrosojuzi hulgiorganisatsioonidele.

TööndusKooperatsiooni ettevõtete toodangu hulgirealiseerimisel on suur osatähtsus ka tema kaubandus- ja turustusbaasidel. Nende baaside põhiülesanne on kaupade sorteerimine ja nendega tööndusKooperatsiooni oma jaekaubandusvõrgu varustamine.

Riiklikud kaubanduslikud vahenduskontorid

Hulgikaubanduse erivormiks on riiklike kaubanduslike vahenduskontorite tegevus.

Riiklikud kaubanduslikud vahenduskontorid alluvad NSV Liidu Kaubandusministeeriumile ja täidavad järgmisi funktsioone: aitavad kaubandusorganisatsioone neil tekkinud liigsete kaubavarude või antud rajoonis turustamist mitteleidvate kaupade realiseerimisel; aitavad kaasa oblastisisese ja oblastitevahelise käibe arendamisele kohaliku tööstuse, tööndusKooperatsiooni, vabrikute ja tehaste utiiltsehhide poolt toodetavate kaupade osas.

Riiklikud kaubanduslikud vahenduskontorid organiseerivad turu

[1] 1956. a. suvel kujundati enamus tootvatest artellidest ümber kohaliku tööstuse ettevõteteks ning nende jaekaubandusvõrk anti üle kohalikele kaubastutele ja tarbijate kooperatsioonile. — *Toim. märkus.*

uurimist nende operatsioonide objektiks olevate kaupade osas, selgitavad välja nende nõudmist ja pakkumist, võtavad tarvitusele abinõud nende kaupade kvaliteedi ja sortimendi parandamiseks, organiseerivad kaupade ekspertiise ja annavad konsultatsiooni, täpsustavad lepingulisi ja tehnilisi tingimusi, kaupade markeerimist, samuti vormistavad kaupade ostu-müügi ühekordseid tehinguid hankijate ja kaubandusorganisatsioonide vahel.

Riiklikud kaubanduslikud vahenduskontorid täidavad ainult vahendusoperatsioone; neil on keelatud kaupade ostu- ja müügioperatsioonide teostamine oma arvel. Oma vahenduse eest võtavad kontorid teatud komisjonitasu NSV Liidu Kaubandusministeeriumi poolt kinnitatud määrade järgi.

Müüjate ja ostjate informeerimiseks olemasolevatest pakkumistest kaupade ostmiseks või müümiseks annavad riiklikud kaubanduslikud vahenduskontorid välja spetsiaalseid nõudmise ja pakkumise bülletääne, milledes tuuakse põhilised andmed nende kaupade kohta.

Riiklike kaubanduslike vahenduskontorite tööd kontrollivad vastavate oblastite kaubandusosakonnad.

XVIII peatükk

KAUPADE HULGIOSTUDE ORGANISEERIMINE

Kaupade ostu liigid ja allikad

Sõltuvalt toodangu planeerimise, realiseerimise ja kasutamise kinnitatud korrast jagunevad kõik kaubafondid kahte rühma: tsentraliseeritud ja kohalikud (vt. XVI peatükk „Kaubastu töö organiseerimine").

Kohalikest toorainetest toodetavate kaupade ostu suurendamine on tihedas seoses kohaliku tööstuse ja tööndusKooperatsiooni arendamisega kohalike toormaterjalide ressursside kasutamise baasil.

Kohaliku tootmise arendamine aitab kaasa liiga kaugete ja teiste ebaratsionaalsete vedude, samuti käibekulude vähendamisele, aitab kaasa kohalike toormaterjalide, energia- ja tööjõuressursside täielikumale kasutamisele, suurendab kaubanduse võimalusi tootmise aktiivsemaks mõjutamiseks ning toodetavate kaupade sortimendi kohandamiseks vastavalt kohaliku turu nõudmistele.

Partei ja valitsus on alati suurt tähelepanu pööranud kohaliku ja kooperatiivse tööstuse arendamisele.

Kohaliku ja kooperatiivse tööstuse arendamise ulatuslik programm kavandati partei XVIII kongressi otsustes.

„Selliseid toidukaupu, milliseid tarvitatakse kõikjal massilistes kogustes, nagu kartul, köögivili, piima- ja lihasaadused, jahu, kondiitritooted, õlu, samuti rida laiatarbe-tööstustooteid — galanterii,

õmblustooted, mööbel, tellised, lubi jne., tuleb küllaldasel hulgal toota igas vabariigis, krais ja oblastis." [1]

Erakordselt suur tähtsus kohalike ressursside mobiliseerimise tugevdamisel on NSV Liidu RKN-i ja ÜK(b)P Keskkomitee 1941. a. 7. jaanuari määrusel „Abinõudest laiatarbe- ja toidukaupade tootmise suurendamiseks kohalikust toorainest" [2] ja real järgnevatel määrustel.

Nende määrustega kohustasid partei ja valitsus liidu- ja autonoomsete vabariikide rahvakomissaride nõukogusid ulatuslikult arendama kohaliku tööstuse ja tööndusкooperatsiooni ettevõtete tootmistegevust, esitasid kohaliku tööstuse arendamise konkreetse programmi, kohustasid kohalikke organeid tarvitusele võtma abinõud kohalike ettevõtete toodangu kvaliteedi tõstmiseks liidulise tööstuse toodangu parimate näidiste tasemele.

Kohalikust toorainest toodetud kaupade ostud hulgiorganisatsioonide poolt, sõltuvalt sellest, kas need toimuvad antud organisatsiooni tegevuse rajoonis või väljaspool rajooni piire, jagunevad kahte liiki: o b l a s t i s i s e s e d ja o b l a s t i v ä l i s e d. Nende organisatsioonide rajoonikontorite ostud jagunevad r a j o o n i s i s e s t e k s ja t e i s e r a j o o n i l i s t e k s.

Kaupade liiga kaugete vedude vältimiseks on hulgiorganisatsioonid kohustatud esimeses järjekorras täielikult ära kasutama kaupade kokkuostu võimalusi antud oblasti või rajooni kohalikult tööstuselt ja tööndusкooperatsioonilt, samuti igakülgselt kaasa aitama kohaliku toodangu suurendamisele ja selle sortimendi laiendamisele.

Hulgiorganisatsioonid peavad samuti hoolikalt uurima, kas on otstarbekohane sisse vedada kaupu teistest rajoonidest ning välja selgitama selliste kaupade kohaliku tootmise organiseerimise võimalusi, milliseid veetakse sisse teistest rajoonidest.

Tähtsat osa kohaliku ja kooperatiivse tööstuse laiendamise ülesannete täitmisel peavad etendama NSV Liidu Kaubandusministeeriumi ja Tsentrosojuzi süsteemi hulgiorganisatsioonid. Nad peavad välja astuma kohaliku tööstuse uute harude initsiaatorite ja organisaatoritena ning igakülgselt stimuleerima nende arendamist.

Sageli aga kaubandusorganisatsioonid, selle asemel, et mõjutada kohalikku tööstust tootma vajalikke kaupu, veavad palju kaupu sisse teistest vabariikidest ja oblastitest. Valgevenesse näiteks veetakse kümnete miljonite rublade eest kaupu, mida võiks edukalt toota kohapeal. Nii näiteks veeti sellesse suhteliselt metsarikkasse vabariiki 1954. aastal sisse isegi selliseid lihtsaid puust tooteid, nagu joonlauad ja pinalid Tatari ANSV-st; kabe, doomino, laste kuubikud Odessast, pesupulgad Leningradist jms.

---

[1] ÜK(b)P XVIII kongress, stenograafiline aruanne, Gospolitizdat, 1939. a., lk. 660 (v. k.).

[2] „Pravda", 9. jaanuaril 1941. a.

Hulgiorganisatsioon võib avaldada vajalikku mõju tootmisele ainult sel juhul, kui ta süstemaatiliselt uurib ja tähelepanelikult reageerib kõigile muudatustele ostjaskonna nõudmises.

Ostjaskonna nõudmise uurimine hulgiorganisatsioonides ja -ettevõtetes

Hulgiorganisatsioonid peavad organiseerima nõudmise uurimist tarbijaid vahetult teenindavates jaekaubandusettevõtetes. Nad peavad juhtima vajalike andmete kogumist, tutvustama jaeettevõtete töötajaid ostjate nõudmiste väljaselgitamise ja registreerimise põhimeetoditega, tutvustama jaeettevõtteid tarbijaskonna nõudmiste arvestamise materjalide töötlemise korraga. Jaekaubandusettevõtete kaudu saadud ostjate arvamused kaupade väärtuslike omaduste ja puuduste kohta tuleb hulgiorganisatsioonidel viia kuni tootmisettevõteteni ja saavutada seda, et ostjate nõudmised võetaks nende poolt arvesse.

Jaeettevõtete käibestruktuuri kohta koostatavaid aruandeid tuleb täiendada materjalidega kaupluste nõudeavalduste kohta, kaubatundjate ja jaekaubandusorganisatsioonide teiste operatiivtöötajate poolt esitatud andmetega.

Ostjaskonna nõudmise uurimise alusel tuleb välja töötada kaupade sortiment ning anda tellimused ja nõudeavaldused tööstusettevõtetele.

Hulgikaubandusettevõte uurib ostjaskonna nõudmist ka veel kaubandusosakondade arvestusmaterjalide alusel, üksikute kaupade sisseveo, realiseerimise ja käibekiiruse näitajate alusel antud hulgiorganisatsioonis.

Olulist osa ostjaskonna nõudmise uurimisel etendavad hulgibaasid. Eriline tähtsus on ostusid teostavate jaeorganisatsioonide soovidel, mida kaubabaasid on välja selgitanud nende organisatsioonide esindajatelt kaupade isiklikul väljavalikul baasides või nende kirjalike tellimuste alusel. Tõsist tähelepanu tuleb baasidel pöörata rahuldamata jäänud nõudmise arvestamisele, samuti ostjate ostust äraütlemise põhjuste uurimisele baaside poolt pakutud kaupade osas, eriti sellistel juhtudel, kui äraütlemise põhjuseks on kaupade halb kvaliteet ja ostjate nõudmisele mittevastavus.

Väljaselgitatud andmete üldistamiseks peavad baasi kaubatundjad spetsiaalseid nõudmise arvestamise žurnaale.

Žurnaalides märgitakse kaubandusorganisatsioonide-ostjate märkused ja soovid üksikute ettevõtete toodete kohta, samuti ostjate rahuldamata jäänud nõudmised mustrite, värvuste, tegumoodide, mudelite, suuruste jne. kohta.

Baasi vastavate osakondade või sektsioonide juhatajad vaatavad süstemaatiliselt nõudmise arvestamise žurnaalidesse tehtud sissekanded läbi ja võtavad tarvitusele vajalikud abinõud kaubandusorganisatsioonide nõudmiste rahuldamiseks. Tarvitusele võetud abinõude kohta tehakse žurnaali vastav märkus.

Ostjaskonna nõudmise uurimisel on väga tähtis, et baasi osakonna (sektsiooni) juhataja süstemaatiliselt jälgiks kaubavarude suurust ja analüüsiks neid operatiivandmete, koguselise ja rahalise arvestuse andmete ning inventuuri andmete alusel.

Tööstuse poolt väljalastavate uudistoodete, samuti erinevate ettevõtete poolt toodetud ühenimeliste kaupade nõudmise uurimiseks ja muudel vajalikel juhtudel peavad hulgibaaside kaubatundjad teostama jaevõrgus valikvaatlusi üksikute kaupluste perioodilise külastamise teel ning neis kaupade müügi ja üksikute kaupadega küllastumise astme vahetu jälgimise teel; mõningatel juhtudel praktiseerida kaupade nõudeavalduste vastuvõtmist vahetult jaeorganisatsioonides, universaalkauplustes ja suurtes kauplustes, kusjuures kasutada näidiseid, albumeid, katalooge ja teisi informatsiooni liike.

Seega on peamisteks tarbijaskonna nõudmise uurimise materjalideks hulgikaubanduses:

1) hulgiorganisatsioonide ja -ettevõtete (baaside) poolt teenindatavate jaeorganisatsioonide ja -ettevõtete ostjaskonna nõudmise uurimise andmed;

2) hulgiorganisatsioonide oma aruandematerjalid: a) nende käibe struktuuri kohta (kaubatundjate operatiivarvestuse andmeil), b) kaubajääkide (laoseisude) suuruse ja nende muutumise kohta (kaubatundjate või arvestajate arvestuskaartide järgi);

3) jaeorganisatsioonide-ostjate poolt esitatud nõudmised kaupade isiklikul väljavalikul või kirjalikul tellimisel:

a) rahuldamata jäänud nõudmised,

b) ostjate loobumised mõningate kaupade ostmisest.

Ostjaskonna nõudmise uurimisel soovitatakse kasutada ka moeateljeede ja valmisriiete, jalatsite jt. individuaaltöökodade andmeid. Sageli organiseerivad kaubandusorganisatsioonid selleks uudiskaupade mudelite tootmist, spetsiaalseid demonstreerimise saale, mudelite majasid jms.

Ostjaskonna nõudmise uurimiseks on vaja korraldada kaubanduslikke konverentse kaupluste, baaside ja hankijate esindajate osavõtul. Nendel konverentsidel arutatakse ostuplaane sortimendi lõikes, demonstreeritakse pakutavate kaupade näidiseid. Konverentse soovitatakse kokku kutsuda peamiselt enne lepingute sõlmimist kaupade ostmiseks eelseisval plaaniperioodil (näiteks kvartaliks, algavaks hooajaks või enne pühi). Selliseid konverentse on eriti otstarbekohane läbi viia tekstiilikaupade, valmisriiete ja jalatsite sortimendi ja kvaliteedi arutamiseks. Need aitavad täpsustada tööstusettevõtete tootmisprogramme.

Nõudmise uurimisele aitab kaasa ka kaupade spetsiaalsete näituste (peamiselt tööstuskaupade) ning toidukaupade ühiskondlike degustatsioonide organiseerimine.

Ostjaskonna nõudmise uurimise läbitöötatud materjalid peavad asuma hulgiorganisatsioonide ja -ettevõtete operatiivtöötajate (kaubatundjate) juures, kes tegelevad vastavate kaupade ostuga.

Nende materjalide alusel peavad nad välja selgitama kaupade kõige enam nõutavad liigid ja nende saamise allikad.

Hulgibaas peab perioodiliselt, kuid mitte harvemini kui kord kvartalis tegema ülevaate nõudmise seisukorrast ja esitama selle oma kõrgemalseisvale organisatsioonile, oblasti, krai ja linna kaubandusvalitsusele või osakonnale. Neis informatsioonides tuleb ära näidata nõudmise seisukord baasi poolt realiseeritavatele kaupadele, üksikute kaupade aeglustunud realiseerimise põhjused, väljebaaside ja tööstusettevõtete poolt tellimuste, lepingute, hankeplaanide täitmine jne.

Kaubandusorganisatsioonide ja hankijate vaheliste majanduslike sidemete vormid

Laialdast kaubakäivet linna ja maa vahel, maarajoonide ja oblastite vahel, rahvamajanduse erinevate harude vahel, kaupade kulgemist tootmiskohtadest tarbimispunktidesse ning neist operatsioonidest osavõtjate vastastikuseid suhteid reguleeritakse riiklike plaanidega. Kaubandusorganisatsioonide-ostjate ja hankijate vahelised suhted konkretiseeritakse lepingute abil.[1]

Lepingutes nähakse ette hankijate ja ostjate vahelisi suhteid reguleerivad tähtsamad küsimused. Lepingud põhinevad riiklikul plaanil, mille täitmisest on võrdselt huvitatud mõlemad lepingupooled. Selles on nende põhimõtteline erinevus ostu-müügi lepingutest kapitalistlikes maades, kus ostja ja müüja huvid on otse vastupidised. Kapitalismi tingimustes „iga ostu ja müügi korral," kirjutas F. Engels, „on järelikult tegemist kahe absoluutselt vastupidiste huvidega inimesega, see konflikt kannab täiesti vaenulikku iseloomu, sest kumbki teab teise kavatsusi, teab, et need kavatsused on vastupidised tema omadele. Selle esimeseks tulemuseks on, ühelt poolt, vastastikune umbusaldus, teiselt poolt — selle umbusalduse õigustamine, kõlvatute vahendite kasutamine kõlvatute eesmärkide saavutamiseks." [2]

Leping on meil parimaks vahendiks hankijate ja ostjate majandusplaanide kooskõlastamiseks isemajandamisega.

Tsentraliseeritud korras jaotatavate kaupade kohta sõlmivad hankijad ja ostjad lepingud valitsuse poolt kinnitatud rahvamajanduse varustamise plaanides ettenähtud ülesannete alusel.

Kohalikest allikatest toodetavate kaupade ostmise kohta sõlmivad kaubandusorganisatsioonid lepingulised sidemed hankijatega

---

[1] Hankijatena esinevad kaubakäibes:

a) tööstusettevõtted ja turustusorganid, kes realiseerivad lepingulistel alustel vastava toodangu hulgi- ja jaekaubandusorganisatsioonidele ja -ettevõtetele (ostjatele).

b) NSV Liidu Kaubandusministeeriumi hulgikaubanduse peavalitsused ja nende kontorid, osakonnad ja baasid, kes on lepingulistes suhetes kõigi süsteemide kaubandusorganisatsioonidega ja turuväliste tarbijatega-ostjatega.

[2] K. Marx ja F. Engels, Teosed, II kd., lk. 297 (v. k.).

iseseisvalt, vastavalt neile kinnitatud kaubakäibe- ja tootmisplaanidele.

Majanduslike sidemete aluseks hankijate ja ostjate süsteemide vahel on hanke-põhitingimused.

Neid tingimusi on kaht liiki:

1. Mitmesuguste tööstusharude ettevõtete poolt NSV Liidu Kaubandusministeeriumi hulgikaubanduse peavalitsustele hangitavate toidu- ja tööstuskaupade hanke-põhitingimused. Need tingimused kooskõlastatakse vastavate tööstuslike ministeeriumide, tööndus-kooperatsiooni liinis aga Tööndus-kooperatsiooni Kesknõukogu ja NSV Liidu Kaubandusministeeriumi vahel ning kinnitatakse NSV Liidu Ministrite Nõukogu poolt.

2. NSV Liidu Kaubandusministeeriumi hulgikaubanduse peavalitsuste poolt kõigile kaubandusorganisatsioonidele ja turuvälistele tarbijatele hangitavate toidu- ja tööstuskaupade hanke-põhitingimused. Need tingimused kinnitatakse NSV Liidu kaubandusministri ja Tsentrosojuzi juhatuse esimehe või nende asetäitjate poolt.

Hanke-põhitingimused reguleerivad hankijate ja ostjate süsteemi kõigi lülide vahelisi üldisi küsimusi, on kohustuslikud juhindumiseks lepingute sõlmimisel ja täitmisel, on nende lahutamatuteks osadeks ning lisatakse hankijate poolt igale nende poolt sõlmitud lepingule.

Hanke-põhitingimuste täienduseks ja laiendamiseks on hanke-eritingimused, millistes on peegeldatud toidu- ja tööstuskaupade üksikute liikide hankimise iseärasused. Hanke-eritingimused kinnitatakse NSV Liidu Kaubandusministeeriumi, NSV Liidu Toidukaupade Tööstuse Ministeeriumi ja NSV Liidu Kergetööstuse Ministeeriumi poolt. Need tingimused diferentseeritakse iga liiki kauba jaoks, kuid ei tohi olla vastuolus vastavate hanke-põhitingimustega.

Hanke-põhitingimustel on suur tähtsus vastavate kaupade müümise parandamisel, kaubakäibeplaani täitmisel, normaalsete kaubavarude loomisel hankijate ja ostjate juures, kaupade ühtlase jaotamise kindlustamisel vabariikide, kraide ja oblastite järgi, arvesse võttes maa üksikute rajoonide iseärasusi ja nõudmise hooajalisust.

Hanke-põhitingimuste ja lepingute täitmata jätmine on riikliku distsipliini rikkumine ja toob endaga kaasa lepingu sõlminud poolte varalise vastutuse. Ettevõtete ja organisatsioonide juhatajad ja teised ametiisikud kannavad isiklikku vastutust lepinguliste kohustuste mittetäitmise eest. Põhitingimustes peegelduvad iga tööstusharu toodangu hankimise spetsiifilised iseärasused.

Kõikide hanke-põhitingimuste üldised ja tähtsamad punktid on järgmised:

L e p i n g u t e s õ l m i m i s e k o r d. Selles osas määratakse kindlaks, missugused organisatsioonid sõlmivad lepingud kooskõlas hanke-põhitingimustega, samuti nende sõlmimise tähtajad ning koostamise ja täitmise kulgemise kord.

Kogus, sortiment ja hankimise tähtaeg. Hankimisele kuuluvate kaupade koguse suhtes piirduvad hanke-põhitingimused vaid üldiseloomustusega, näiteks fondeeritava toodangu kogus määratakse tarbijatele (ostjatele) kinnitatud riikliku rahvamajanduse varustamise plaani järgi eraldatud fondide alusel, mittefondeeritava toodangu kogus — NSV Liidu Kaubandusministeeriumi poolt kinnitatud jaotusplaani alusel.

Hangitavate kaupade sortimendi suhtes määravad põhitingimused kindlaks ka antud kaubaliigi sortimendi mõiste sisu ja näevad ette selle küsimuse kooskõlastamise korra ja tähtaja hankijate ja ostjate vahel.

Hanke-põhitingimustes nähakse ette toodangu hankimise kord, eriti kaubaliikumise vormid, väljastamisbaasidest või vahetult hankijate tootmisettevõtetest kaupade väljastamise minimaalsed normid iga kaubarühma järgi; ostjate poolt jaotuskavade esitamise tähtajad kaupade väljastamise kohta ja jaotuskavade vormid, samuti veoste vedude plaanide esitamise tähtajad.

Põhitingimustes nähakse ette ka kaupade koguselise ja kvaliteedilise vastuvõtukord, hinnad ja arvelduste tingimused, taara ja pakendi küsimused, sanktsioonid lepingute tingimuste rikkumise eest.

Loetletud hanke-põhitingimuste elemendid, kohaldatult toiduja tööstuskaupade üksikutele liikidele, on peegeldatud nende kaupade hanke-eritingimustes.

Vastavalt hanke-põhitingimustele on hankijate ja ostjate vahel sõlmitavate lepingute konkreetseteks vormideks:

1) generaallepingud;
2) lokaallepingud;
3) otselepingud.

Neis lepingutes konkretiseeritakse hankijate ja ostjate vahel üksikasjaliselt kõik nende vastastikustesse tööalastesse suhetesse puutuvad küsimused.

Kehtivuse tähtaegade järgi jagunevad lepingud aastasteks, lühiajalisteks ja ühekordseteks.

Generaallepinguid sõlmivad NSV Liidu Kaubandusministeeriumi hulgikaubanduse peavalitsused ostjate isemajandamisel olevate või isemajandamise õigusi omavate keskustega — NSV Liidu Kaubandusministeeriumi, liiduvabariikide kaubandusministeeriumide ja teiste ministeeriumide peavalitsustega, samuti kooperatiivsete süsteemide keskustega (näiteks Glavtekstiltorgi ja Glavvoentorgi vahel, Glavobuvtorgi ja Glavunivermagi vahel, Glavmjasomaslotorgi ja NSV Liidu Teedeministeeriumi Tööliste Varustamise Peavalitsuse vahel jt.).

Generaallepingutes nähakse ette:

a) hankimisele kuuluvate kaupade konkreetne kogus ja rühmaline kaupade sortiment, samuti nende jaotamine hankijate ja ostjate vahel;

b) kauba spetsifikatsiooni esitamise ja jaotuskavade väljaandmise kord ja tähtajad;

c) lepinguliste sidemete struktuur, kusjuures tuleb täpselt ära näidata, missugused ettevõtted ja majandusorganisatsioonid sõlmivad omavahel kohalikke (lokaal-) lepinguid generaallepingute alusel ja nende laiendamiseks;

d) poolte varaline vastutus generaallepingu järgi võetud kohustuste mittetäitmise eest (spetsifikatsioonide mitteesitamine, müügikorralduste väljaandmata jätmine jms.), lokaallepingute mitteõigeaegse sõlmimise eest.

Lokaallepingud. Lokaal- (kohalikud) lepingud sõlmitakse nende hulgiorganisatsioonide ja ostjate kesk- ja all-lülide vahel, kelle keskuste vahel on sõlmitud generaallepingud, s. t. viimaste alusel ja laiendamiseks.

Lokaallepingute poolteks on:

a) hulgiorganisatsioonide kohalikud (vabariiklikud, oblasti, krai) kontorid või baasid ja ostjate kohalikud organisatsioonid ja ettevõtted (keda kaubanduspraktikas nimetatakse „peatellijateks"): Glavunivermagi universaalkauplused, Glavgastronomi kontorid jms.;

b) jaekaubandusorganisatsioonide suuremad isemajandavad kauplused võivad lokaallepingutest osa võtta osanikena, kusjuures nad on kohustatud kõigi lepingutingimuste väljatöötamisest osa võtma.

Selliste kaupluste nimekirjad tuleb kooskõlastada hulgiorganisatsioonide ja ostjate tsentraalsete ja keskmiste lülide vahel.

Lokaallepingute tähtsaimaks koostisosaks on kvartalite lõikes antav lepingu järgi hankimisele kuuluvate kaupade konkreetne rühmasisene sortiment.

Lokaallepingu juurde kuulub spetsifikatsioon, milles näidatakse detailselt kaupade sortimenti. See sortiment kooskõlastatakse poolte vahel kvartaalselt kindlaksmääratud tähtajal enne uue kvartali algust (mitte hiljem kui 30 päeva).

Peale selle nähakse lokaallepingutes ette hinnad ja hanke üldsumma, hanke tähtajad, arvelduste kord, ostjate poolt pretensioonide esitamise ning koguseliste ja kvaliteediliste puuduste akteerimise kord; viidatakse hanke põhitingimustele, millised on aluseks antud lokaallepingute koostamisel; määratakse lepingu kehtivuse tähtaeg.

Otselepingud. Otselepingud sõlmitakse hulgiorganisatsioonide kõigi lülide (peavalitsuste, nende kohalike kontorite, baaside) ja NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemi kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete ning teiste kaubandussüsteemide vahel neil juhtudel, kui ei sõlmita generaal- ja lokaallepinguid.

Otselepingu osad on järgmised:

I. Hanke kogus, sortiment ja summa. Hankimisele kuuluvate kaupade kogus ja sortiment näidatakse lepingule

lisatavas spetsifikatsioonis (poolte allkirjadega) eraldi fondeeritavate ja mittefondeeritavate kaupade osas.

Pärast kvartalifondi eraldamist ostjale kooskõlastatakse kaupade sortiment selle fondi osas poolte vahel kirjade vahetamise teel või lepingule lisatava spetsifikatsiooni allakirjutamisega.

Kuni sortimendi määramiseni antud kvartaliks hangitakse kaupa eelnevas kvartalis kinnitatud sortimendis, hangitud kauba järgneva arvestamisega jooksvaks kvartaliks kinnitatud spetsifikatsioonis.

II. Kvaliteet, komplektsus ja markeerimine. Hangitavad kaubad peavad vastama standarditele (ГОСТ-idele) või lepingu sõlmimisel sellele lisatud tehnilistele tingimustele.

Kõik kaubad peavad olema selgesti loetavalt markeeritud ja hangitud komplektsel kujul.

III. Hankimise tähtajad ja kord. Kaup saadetakse hankija poolt välja partiidena ostja poolt näidatud aadressil ja tema jaotuskavade järgi, või antakse hankija poolt üle tema laos.

Jaotuskavad saadab ostja hankijale tavaliselt mitte hiljem kui 30 päeva enne vastava kuu (kvartali) algust. Jaotuskava ärasaatmise tähtaja möödalaskmise korral on hankijal õigus pikendada väljasaatmist hilinetud päevade arvu võrra. Jaotuskava lepingu kehtivuse esimese kuu (kvartali) kohta lisatakse lepingule selle sõlmimisel. Ostja jaotuskavas võidakse hankija jaoks ära näidata üksikutele ostjatele kauba väljasaatmise (üleandmise) kohustuslik järjekord.

Teatud kuu (kvartali) jooksul kohaletoimetamata tooted kuuluvad kohustuslikule hankimisele järgmise kuu (kvartali) jooksul, välja arvatud väljasaatmata koguse annulleerimine valitsuse korraldusel või tähtajaks üleandmata kaubast äraütlemine ostja poolt.

IV. Hinnad ja franko. Kaubad tasutakse lepingu sõlmimisel sellele lisatava hinnakirja hindade järgi.

Kui hindu kindlaksmääratud korra kohaselt lepingu kehtivuse perioodil muudetakse, tasutakse kauba eest kauba väljasaatmise (üleandmise) momendil kehtinud hinna järgi, kui määruses hindade muutmise kohta ei ole ette nähtud teistsugust sätet.

Seejuures üldises korras, mitte valitsuse määruse järgi alandatud hinnad on kehtivad ka teel ja ostjate juures asuvatele kaupadele.

V. Taara ja pakend. Näidatakse, missuguses taaras või pakendis hangitav kaup peab olema ja kas taara maksumus on arvatud kauba hinna sisse või kuulub täiendavalt tasumisele. Viimasel juhul näidatakse taara kohta kehtiva hinnakirja number, mille järgi määratakse taara hind.

VI. Vastuvõtmise kord ja tähtajad. Näidatakse ära, kus ja missugustel tähtaegadel peab olema teostatud kauba koguseline ja kvaliteediline vastuvõtmine ostja poolt.

Samuti näidatakse ära ostjate poolt vastuvõetava kauba kontrollimise kord (täielik või valikkontroll).

Selliste kaupade valikpraakimise protsent, mille kohta seda standardi või tehniliste tingimustega ei ole määratud, määratakse poolte kokkuleppel vastava kauba partii kvaliteedi kontrollimisel. Poolte lahkhelide korral, samuti hankija esindaja mitteilmumise korral sellisest kontrollimisest osavõtmiseks määratakse see protsent eksperdi poolt, viimase puudumisel aga — kaupade kontrollimiseks kohale kutsutud mittehuvitatud organisatsiooni kompetentse esindaja poolt. Samasuguse korra järgi määratakse vabrikus originaalpakendis oleva kauba valikkontrolli teostamise protsent.

VII. Dokumendikäibe ja arvelduste tingimused.

VIII. Sanktsioonid. Hankijad tasuvad ostjale viivist, leppetrahvi ja trahvi:

a) spetsifikatsioonis määratud sortimendi üksikute positsioonide kauba hankimisega viivitamise eest;

b) mittenõuetekohase kvaliteediga kaupade hankimise eest, kusjuures hankija on kohustatud ostja nõudmisel hankima väljapraagitud kauba asemele heakvaliteedilist kaupa;

c) markeerimise ja komplektsuse tingimuste rikkumise eest;

d) maksjale faktuuriarve ja selle juurde kuuluvate lisade ärasaatmise tähtaja möödalaskmise eest ning maksjaks mitteolevale ostjale arve ärakirja ärasaatmise tähtaja möödalaskmise eest;

e) kauba üleandmise eest oma laos selle väljasaatmise asemel teiselinnalistele ostjatele vastavalt ostja jaotuskavale.

Ostja tasub hankijale viivist ja trahvi:

a) arve tasumise tähtaja möödalaskmisel, samuti aktseptist põhjendamata keeldumise korral;

b) jaotuskavade väljasaatmise tähtaja möödalaskmisel.

Sel juhul, kui hankijate ja ostjate vahelised suhted ei ole kestvad, vormistatakse nende lepingulised suhted ühekordse tehingu kujul.

Ühekordsed tehingud sõlmitakse peamiselt kohalikult tööstuselt ja tööndusKooperatsioonilt ostetavate kaupade kohta.

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemi kaubandusorganisatsioonide jaoks on kehtestatud sellise tehingu jaoks kindel vorm.

Vastastikuste suhete vormistamine NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemi mitmesuguste kaubandusorganisatsioonide-ostjate ja hankijate vahel lepingute või ühekordsete tehingute kujul on kohustuslik. Kui lepingud sõlmitakse nende kaupade hankimiseks, mille kohta hanke-põhitingimused on kooskõlastatud, siis lepingutesse ei võeta sisse selliseid paragrahve, mis kordavad hanke-põhitingimuste vastavaid sätteid või on nendega vastuolus. Sel juhul tehakse lepingus ainult viide hanke-põhitingimuste vastavale paragrahvile.

Erilist tähelepanu tuleb lepingute ja tehingute sõlmimisel osutada sortimendi küsimustele. Selleks tuleb lepingutes ja tehingutes

kohustuslikult näidata kauba iga liigi, artikli jne. kogus või üksikute liikide, artiklite jne. protsendiline suhe.

Kui lepingute sõlmimisel tekib lahkarvamusi sortimendi osas, antakse need arbitraaži lahendada.

Lepingute sõlmimiste kord

Lepinguliste vahekordade vormid, s. t. kas generaal- või otselepingud, määratakse kindlaks NSV Liidu Kaubandusministeeriumi vastava hulgikaubanduse peavalitsuse ja ostja keskuse vahelise kooskõlastamise järgi.

Seejuures sõlmitakse generaallepingud 30 päeva jooksul, lokaal- ja otselepingud — 60 päeva jooksul pärast rahvamajanduse varustamise plaani kinnitamist valitsuse poolt.

Aastalepingute sõlmimine määratakse tavaliselt aasta alguseks. Lepingute sõlmimiseks ettevalmistumine algab mitu kuud enne aasta algust: õpitakse tundma eelseisva töö tingimusi üksikute kaupade alal, muudatusi nende nõudmises, varasemaid vastastikuseid suhteid iga hankijaga, töötatakse välja neile esitatavad nõuded. Seejuures selgitavad mõlemad pooled kõik möödunud perioodi jooksul arvesse võetud kehtivate lepingute puudused ja kavandavad abinõusid nende kõrvaldamiseks.

Lepingute sõlmimise aluseks on iga kaubandusorganisatsiooni jaoks eraldatud fondeeritava ja mittefondeeritava toodangu kogus. Hiljemalt 10 päeva jooksul pärast valitsuse poolt rahvamajanduse varustamise plaani kinnitamist turuväliste fondide kohta või pärast NSV Liidu Kaubandusministeeriumi poolt turufondi jaotusplaani kinnitamist esitavad tsentraalsed kaubandusorganisatsioonid-ostjad (või nagu neid nimetatakse — fondipidajad) vastavatele hankijatele jaotusandmikud neile eraldatud toodangu jaotamiseks nende koosseisu kuuluvate organisatsioonide- ja ettevõtete-ostjate (kontorite, universaalkaupluste, baaside jms.) vahel. Need andmikud koostatakse aasta kohta kvartalite lõikes rühmalises sortimendis. Seejuures märgitakse hankijate need kontorid ja baasid, mis asuvad nimetatud organisatsioonide- ja ettevõtete-ostjate tegutsemise rajoonis ja milliste külge need ostjad kinnistatakse.

Pärast lepingute sõlmimist saadavad hankija ja ostja keskused oma süsteemi alluvatele organisatsioonidele ja ettevõtetele nende lepingute ärakirjad. Nende andmete alusel koostavad hankijate kohalikud organisatsioonid ja ettevõtted ostjatega sõlmitavate lepingute projektid, kirjutavad neile alla ja saadavad nad ostjatele kahes eksemplaris. Need lepingute projektid tuleb saata 10 päeva jooksul pärast fondide jaotuse saamist, kusjuures neile tuleb lisada hankimisele kuuluva toodangu spetsifikatsioon ning ära näidata hankimise tähtajad kvartali ja kuu vältel. Ostja on kohustatud hiljemalt 10 päeva jooksul lepingu kättesaamise päevast arvates selle allakirjutatult hankijale tagastama. Kui ostja ei ole nõus lepingu mõne punktiga, on ta kohustatud sellesama kümnepäevase tähtaja

jooksul koostama lahkarvamuste protokolli ja selle koos tema poolt allakirjutatud lepingu ärakirjaga saatma hankijale. Lahkarvamused, mille suhtes ei saavutata vastastikust kokkulepet, antakse lahendamiseks arbitraaži. Kui lepinguosalised kuuluvad ühte süsteemi (ametkonda), lahendab lahkarvamused ametkondlik arbitraaž, kui aga eri süsteemidesse, siis Riiklik Arbitraaž. Kui hankija temale kinnitatud nädalase tähtaja jooksul ei esita arbitraažiorganitele avaldust lahkarvamuste kohta, loetakse ostja poolt esitatud parandused vastuvõetuks. Sel juhul, kui uute lepingute sõlmimine ei ole tingimata vajalik, võivad hankijad ja ostjad vastastikuse kokkuleppe alusel pikendada lepingu kehtivust, viies sellesse vastavad muudatused ja täiendused.

Lepingud tööstus- ja toidukaupade hankimise kohta kohalikuks tarbimiseks (linna või rajooni piires) tulevad neis punktides, kus puuduvad NSV Liidu Kaubandusministeeriumi hulgikaubanduse peavalitsuste kontorid ja baasid, sõlmida tööstusettevõtetel vahetult kaubandusorganisatsioonide-ostjatega ja üksikute suurte kauplustega hulgikaubanduse peavalitsuse poolt kinnitatud jaotusplaanide alusel. Neis punktides aga, kus on hulgikaubanduse peavalitsuste hulgikontorid ja -baasid, sõlmitakse mainitud lepingud kontorite ja baaside poolt kinnitatud jaotusplaanide alusel.

Nende kaubandusorganisatsioonide ja suurte kaupluste nimekirjad, kellele on antud tööstusettevõtetega otselepingute vahetu sõlmimise õigus, koostatakse ja kinnitatakse vabariikide kaubandusministrite, oblastite (kraide) või linnade kaubandusvalitsuste (-osakondade) juhatajate poolt hulgikontorite ja -baaside osavõtul, kooskõlastatult liiduvabariikide vastavate kergetööstuse ministeeriumide ja nende kohalike organitega, viimaste puudumisel aga vahetult liidulise ja liiduvabariikliku alluvusega ettevõtete direktoritega.

Selliste kaubandusorganisatsioonide ja kaupluste nimekirja võetakse ainult need, kes omavad fonde, mis võimaldavad neile dekaadiviisi hankida kaupu sellises koguses või summas, mis ei ole väiksem kui hanke-põhi- või eritingimustega kinnitatud minimaalsed väljastamise normid.

Neis kohtades, kus hulgikaubanduse peavalitsuste kontorid ja baasid puuduvad, tehakse kaubafondide realiseerimine ülesandeks kohalikele kaubastutele, millised kooskõlastatult kohalike kaubandusorganitega võtavad oma ladudesse toodangut mitte ainult oma vajaduste rahuldamiseks, vaid ka väikseid fonde omavate ja nende tegutsemise rajoonides asuvate organisatsioonide teenindamiseks.

Sellistes kohtades muutuvad kaubastud ainult jaeorganisatsioonidest hulgi- ja jaeorganisatsioonideks.

Kaubandusorganisatsioonide tellimused tööstusele

Üheks aktiivsemaks tööstusele mõju avaldamise vormiks on alates 1951. a. kehtestatud kaubandusorganisatsioonide oma hankijatele tellimiste andmise süsteem.

Tellimiste süsteem loob tiheda sideme tootmise ja tarbimise vahel. Aidates kaasa hankijate vastutuse ja distsiplineerituse tõstmisele, kindlustab see süsteem kaupade sortimendi parandamist, selle kooskõlla viimist elanikkonna nõudmistega.

Tellimiste süsteem kohustab kaubandusorganisatsioone põhjalikult uurima ostjaskonna nõudmist, sest, andes tellimused teatud liiki ja sorti kaupadele, võtavad need organisatsioonid endale vastutuse tööstuse tootmisprogrammide koostamise eest.

Tellimine esitatakse järgmistele kaupadele:

1) NSV Liidu Kergetööstuse Ministeeriumi ettevõtete poolt toodetav puuvillane, linane, siid- ja villane riie, sukad, sokid ja nahkjalatsid;

2) NSV Liidu Keemiatööstuse Ministeeriumi ettevõtete poolt toodetavad kummijalatsid;

3) Vene NFSV, Ukraina NSV ja Läti NSV kohaliku tööstuse poolt toodetavad portselan- ja fajanssnõud;

4) NSV Liidu Toidukaupade Tööstuse Ministeeriumi ettevõtete poolt toodetavad parfümeeria- ja kosmeetikakaubad, tualettseep ja tubakatooted;

5) NSV Liidu paberi- ja puidutöötlemise tööstuse, samuti metsatööstuse poolt toodetav mööbel.

Tellimised antakse nende kaupade teatud sortimendi peale, mis on kooskõlastatud iga hanke osas vastava tööstusliku ministeeriumi, NSV Liidu Kaubandusministeeriumi ja Tsentrosojuzi vahel.

Kaubandusorganisatsioonid esitavad tellimised NSV Liidu Kaubandusministeeriumi hulgiorganisatsioonide kontoritele, kaubandus-turustus- või väljebaasidele, samuti vahetult tööstusettevõtetele, kellega neil on lepingulised suhted neile turufondide järgi eraldatud kaupade hankimise alal.

Enamusele nimetatud kaupadele antakse tellimised kaubandusorganisatsioonidele eraldatud fondide piires, ilma tellimise summa piiramiseta, välja arvatud kunstsiid ja villane riie, milliste osas tellimised on limiteeritud (80% fondist).

Õigus esitada tellimisi enamusele nimetatud kaupadele on kõigil kaubandusorganisatsioonidel; nende kaupade osas, mille kohta tellimiste esitamise õigus on piiratud, kinnitavad vastavad tööstuslikud ministeeriumid, NSV Liidu Kaubandusministeerium ja Tsentrosojuz nende kaubandusorganisatsioonide nimekirja, kellele see õigus on antud.

Organisatsioonide arv, kelledel on õigus esitada tellimisi, suureneb, samuti vastavate kaupade ring laieneb iga aastaga.

Universaalkaupluste peavalitsuse (Glavunivermagi) universaalkauplustel on õigus sõlmida lepinguid vahetult tööstusettevõtetega

ja anda tellimisi kaupade laiendatud sortimendi peale; mõnedel universaalkauplustel on õigus saada kaupu transiidikorras hulgiorganisatsioonide väljebaasidest.

Tellimused koostatakse kaubandusorganisatsioonide poolt aasta kohta jaotusega kvartalite lõikes ja neid võib täpsustada iga kvartal 45 päeva enne kvartali algust. Õmblustoodete ja jalatsite tellimisel võetakse arvesse kevad-suvist ja sügis-talvist hooaega.

Kõik kaubandusorganisatsioonid, kellel on tellimise õigus, saadavad üheaegselt hankijate kaubabaasidele tellimiste esitamisega tellimiste ärakirjad vastavatele vabariiklikele kaubandusministeeriumidele, oblastite, kraide ja linnade kaubandusvalitsustele ja -osakondadele, vabariiklikele, kraide ja oblastite tarbijate kooperatiivide liitudele, tööstuse TVV-d ja TVO-d aga saadavad tellimiste ärakirjad ka oma tööliste varustamise peavalitsustele.

Kontrolli kaubandusorganisatsioonide poolt tellimiste õige koostamise üle teostavad vabariiklikud kaubandusministeeriumid, kraide, oblastite ja linnade kaubandusvalitsused ja -osakonnad, kraide ja oblastite tarbijate kooperatiivide liidud. Kui need avastavad, et tellimised on koostatud valesti, viivad nad koos tellijatega sisse parandused ja teatavad sellest kirjalikult hulgiorganisatsioonide kaubandus-turustusbaasidele ja tellimise andnud kaubandusorganisatsioonidele.

Autonoomsete vabariikide kaubandusministeeriumid, oblastite (kraide) kaubandusosakonnad esitavad kõigi linna kaubandusorganisatsioonide koondtellimised liiduvabariikide kaubandusministeeriumidele, tarbijate kooperatiivide liidud esitavad maa kaubandusorganisatsioonide koondtellimised vabariiklikele tarbijate kooperatiivide liitudele.

Liiduvabariikide kaubandusministeeriumid esitavad tellimised koondatud kujul oblastite lõikes NSV Liidu Kaubandusministeeriumile, vabariiklikud tarbijate kooperatiivide liidud aga Tsentrosojuzile.

Oblasti, krai ja vabariikliku alluvusega hankijate baasid esitavad ostjate tellimised koondatud kujul keskorganitele. Vabariiklikud kontorid esitavad tellimised oblastite lõikes.

Ostjate ja hankijate baaside vahel tellimiste alal tekkivad lahkarvamused oblastilist jaotust omavates vabariikides vormistatakse protokollidega ja ühiste allkirjadega saadetakse vabariiklikele kaubandusministeeriumidele, vabariiklikele tarbijate kooperatiivide liitudele ja hulgiorganisatsioonide vabariiklikele kontoritele. Liiduvabariikide kaubandusministeeriumid, vabariiklikud tarbijate kooperatiivide liidud ja hankijate vabariiklikud kontorid vaatavad saadud lahkarvamused läbi ja sel juhul, kui nende poolt ei saavutata kokkulepet, vormistatakse ülejäänud lahkarvamuste osa protokollidega, mis esitatakse NSV Liidu Kaubandusministeeriumile, Tsentrosojuzile ja hankija vastavale keskorganile.

Tellimiste süsteemi kasutamise kogemused on näidanud, et need

etendavad tähtsat osa kangaskaupade, õmblustoodete, jalatsite ja teiste kaupade sortimendi parandamisel.

Selle süsteemi edasise arendamise ja täiustamise tähtsaimateks tingimusteks on:

a) mitte lubada kaubandusorganisatsioonidel loobuda tööstusele tellimiste andmise õiguse kasutamisest;

b) mitte lubada mööda lasta tellimiste esitamiseks ettenähtud tähtaegu;

c) mitte lubada kaupluste ja baaside töötajate kaasatõmbamiseta ning ilma elanikkonna nõudmiste arvestamiseta koostatud puudulikult põhjendatud tellimiste esitamist;

d) mitte lubada tellitud kaupade sortimenti hankijate poolt muuta, nii tootmisel kui ka nende hankimisel;

e) mitte lubada kaubandusorganisatsioonil ilma mõjuvate põhjusteta loobuda tellitud kaupade sortimendist.

Kuid kokkulepe sortimendi osas ei tohi omandada sundiseloomu kaubandusorganisatsiooni jaoks. Vajalikel juhtudel, kui seda nõuavad tarbija huvid, peavad mõlemad pooled tegema vastavad muudatused tellitud sortimendis.

XIX peatükk

KAUPADE HULGIMÜÜGI ORGANISEERIMINE

Kaupade põhilisteks ostjateks hulgiorganisatsioonidelt ja -ettevõtetelt on kohalikud kaubastud, TVO-d, rajoonide tarbijate kooperatiivide liidud, maa tarbijate kooperatiivid, jaeettevõtted.

Hulgilüli poolt ostetud ja varutud kaupade müük tuleb organiseerida selliselt, et oleks kindlustatud oma ostjate häireteta ja pidev varustamine heakvaliteediliste kaupadega vajalikus koguses ja sortimendis.

Selleks et jaekaubandusvõrku kaupadega häireteta varustada, peab kaubabaasides pidevalt olema laialdane kaupade sortiment.

Jaeettevõtete kaupadega varustamisel lünkade tekkimise vältimiseks on kaubabaaside jaoks kinnitatud kohustuslik sortimendi miinimum, s. t. kaupade loetelu, millised peavad baasis alati olema.

Hulgikäibe ja kaupade kulgemise vormid

Kaupade hulgimüük jaeettevõtetele ja nende kaupade kulgemine toimub põhiliselt kahel teel: transiidina ja lao kaudu.

Kaupade käibe ja kulgemise transiitvorm. Transiitseks nimetatakse kaupade hulgikäibe ja kulgemise sellist vormi, mille puhul kaubad suunatakse tootmisettevõtete baasidest või väljebaasidest vahetult jaeorganisatsiooni või jaekaubandusvõrku, möödudes hulgiorganisatsioonide ladudest ja kaubabaasidest.

Transiitvormil on suur eelis võrreldes laovormiga kaupade kulgemise suurema kiiruse ja väiksemate käibekulude tõttu.

Käesoleval ajal praktiseeritakse kaupade kulgemise transiitvormi laialdaselt linnasiseses käibes enamuse toidukaupade ja paljude tööstuskauba liikide puhul nende tsentraliseeritud kohaleveol jaevõrku kohalikest tootmisettevõtetest.

Kaupade saatmine transiidina teiselinnalistest ettevõtetest toimub sel juhul, kui üksikutele kaubasaajatele saadetavate kaupade ühekordne kogus ei ole väiksem kui kinnitatud transiitsaadetiste minimaalsed normid nende kaupade kohta.

Toidu- ja tööstuskaupade hanke-põhitingimustega (kinnitatud 1954. aastal) ette nähtud, võrreldes eelmiste aastatega tunduvalt väiksemad põhiliste kaubaliikide transiitsaadetiste normid võimaldavad transiidina välja saata selliseid kaupu mitte ainult suurtele, vaid ka paljudele keskmise käibega kaubandusettevõtetele, eriti spetsialiseeritud ettevõtetele. Nii näiteks on transiitsaadetiste minimaalsete normidena puuvillase riide, kalevi ja siidriide puhul ette nähtud 100 tuh. rbl., nahk- ja kummijalatsite puhul — 500 paari, õmblustoodetel — 100 tuh. rbl., õmmeldud peakatetel — 20 tuh. rbl. Kaupade väljastamisel teiselinnalistele ostjatele, kes viivad kauba ära oma transpordivahenditega, on mainitud normid tunduvalt väiksemad.

Kaupade saatmise transiitvormi laiendamisele aitab kaasa ka veoste konteinervedude arendamine.

Hulgiorganisatsioonidele on tehtud ülesandeks suurendada kaupade saatmist transiidina väljebaasidest ja tööstusettevõtetest vahetult kaubandusorganisatsioonidele sorteeritud kujul, esimeses järjekorras neis linnades, kus puuduvad hankijate turustusbaasid, samuti suurtele universaalkauplustele. Tarbijate kooperatsioonile määratud kaubad tuleb transiidina saata rajoonidevahelistele baasidele, oblastite ja rajoonide tarbijate kooperatiivide baasidele.

Transiidi kasutamisel kirjutab hulgiorganisatsioon või hulgiettevõte (kaubabaas) tootmisettevõttele (või väljebaasile) müügikorralduse, ostjale aga saadab müügikorralduse ärakirja. Kauba transiidina saatmisel mitmele ostjale saadetakse kaubasaatjale jaotuskava, igale ostjale aga müügikorraldus. Kaupade saatmine peab toimuma ranges kooskõlas müügikorralduste ja jaotuskavadega.

Kaupade sortimendi kooskõlastamise ning müügikorralduste ja jaotuskavade tähtajad nähakse ette lepingutes. Nende tähtaegade rikkumine toob endaga kaasa lepingutes ettenähtud sanktsioonide (trahvide, viiviste jt.) rakendamist.

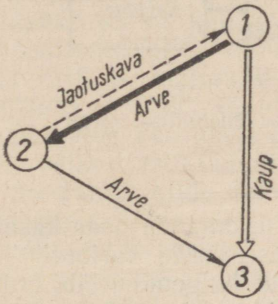
Transiitkäive jaguneb kaheks põhiliigiks: kindlaarveline ja organiseeritav.

Kindlaarvelise transiitkäibe korral (joon. 106) saadetakse kaubad jaeorganisatsioonidele-ostjatele *3* vahetult tootmisettevõtetest või väljebaasidest *1* hulgiorganisatsiooni (või hulgiettevõtte) *2* müügikorralduste või jaotuskavade järgi. Viimased tasuvad kauba saatjale nende kaupade hinna ja teostavad nende dokumentide alu-

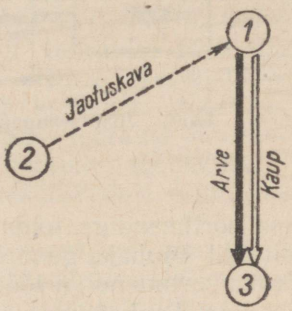
sel arveldusi ostjaga (jaeorganisatsiooniga), arvestades endale teatud osa kaubanduslikust mahahindlusest. Seega teostab hulgiorganisatsioon seda kaubanduslikku operatsiooni oma arvel.

Hulgikäibes leiab kindlaarveline transiit suhteliselt vähe kasutamist, teda kasutatakse peamiselt süsteemisisese käibe korral. Sagedamini kasutatakse kindlaarvelist transiiti oblasti või krai kaubastute poolt oma rajooniosakondade varustamisel.

Organiseeritava transiitkäibe puhul on hulgiorganisatsiooni või hulgiettevõtte ülesandeks lepingute sõlmimine ostjate ja tootmisettevõtetega (või väljebaasidega), neile lepingus (või ühekordse

Joonis 106. Kindlaarvelise transiidi skeem

Joonis 107. Organiseeritava transiidi skeem

tehinguga) ettenähtud jaotuskavade saatmine; nad peavad hoolt kandma ka kaupade õigeaegse ärasaatmise ja poolte teiste lepinguliste kohustuste täitmise eest. Kaupade ärasaatmine toimub vahetult jaeorganisatsioonile-ostjale. Saadetud kaupade eest tasumine toimub samuti vahetult ostja poolt.

Kauba kulgemise ja dokumendikäibe skeem sel juhul on näidatud joon. 107: *1* — tootmisettevõte või väljebaas, *2* — hulgiorganisatsioon, *3* — jaeorganisatsioon-ostja.

Hulgiorganisatsioon esineb seega organiseeritava transiitkäibe puhul vaid hankija ja ostja vahel vahetute operatiivsete kaubanduslike sidemete organiseerijana. Kaubanduspraktikas nimetatakse seda transiidiliiki ka „mittekindlaarveliseks transiidiks". Peamiselt sellist transiidi vormi kasutavad NSV Liidu Kaubandusministeeriumi hulgiorganisatsioonid kaupade müümisel kohalikele kaubastutele, TVO-dele jms.

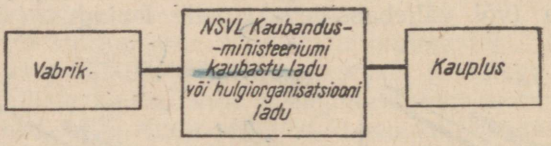
Kaupade käibe ja kulgemise laovorm. Laovormiks nimetatakse sellist hulgikäibe vormi, mille puhul kaup oma teekonnal tootmise kohast kuni jaevõrguni veetakse vahepealsetesse kaubaladudesse.

Laokäivet kasutatakse peamiselt keeruka sortimendiga kaupade puhul, milliste vahepealne ladudesse paigutamine on tingitud nende sorteerimise vajadusest. Lattu veetakse ka lihtsa sortimendiga kaupu nende väljastamiseks jaeettevõtetele, millised ei või saada neid kaupu transiitnormidega ettenähtud kogustes.

Vedu ladudesse peab igal juhul olema küllaldaselt põhjendatud, kuna selline kaupade kulgemise vorm on seotud suuremate kuludega, kaubakäibe aeglustumisega, transpordi liigse koormamisega.

Sõltuvalt laolülide arvust, mida kaup kuni jaevõrguni läbib, eristatakse ühelülilist, kahelülilist, kolmelülilist kaupade kulgemise vormi.

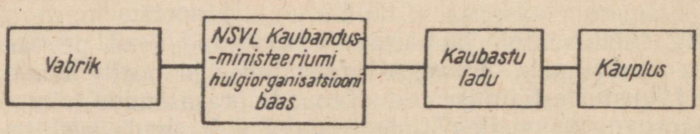
Kaupade kulgemise eri vormide skeemid on näidatud joonistel 108 ja 109.

Joonis 108. Kaupade kulgemise ühelülilise vormi skeem

Lihtsa sortimendiga toidu- ja tööstuskaupade osas kasutatakse tavaliselt üht kaubakulgemise ühelülilise vormi varianti.

Keeruka sortimendiga tööstuskaupade kulgemine läbi hulgiorganisatsioonide kaubandus-turustusbaaside toimub ühelülilise või kahelülilise vormi järgi.

Joonis 109. Kaupade kulgemise kahelülilise vormi skeem

Kahelülilist vormi koos kaupade veoga kohalike kaubastute või oblasti kaubastute rajooniosakondade ladudesse kasutatakse sel juhul, kui hulgiorganisatsioonide kaubandus- ja turustusbaasid asuvad liiga kaugel jaevõrgust, samuti väikejaevõrgu varustamisel.

Kaupade kulgemise liigne lülilisus aeglustab kaupade käivet ja suurendab järsult käibekulusid. Sellepärast on vaja hankijate ja ostjate vahelistes lepingutes ette näha iga kaubaliigi kulgemise kõige ratsionaalsemad vormid, eriti aga hoolitseda selle eest, et kauba transiidina saatmist ei asendataks ladudesse vedamisega. Sel juhul, kui hankijad rikuvad lepingu tingimusi ja kaupade transiidina saatmise asemel saadavad need oma turustusbaasidest (kõrgema mahahindluse saamise eesmärgil), ei pea ostja neid lao juurdehindlusi tasuma. Peale selle peab ta sel juhul hankijatelt sisse nõudma liigsed transpordikulud, mis on esile kutsutud kaupade veoga lattu.

Kaupade kulgemise ratsionaliseerimine

Tööstuse ja põllumajanduse toodangu viimine kuni jaevõrguni kõige ratsionaalsemaid teid mööda on üks tähtsamaid Nõukogude hulgikaubanduse ülesandeid.

Ratsionaalne on selline kauba kulgemine, mille puhul kindlustatakse jaevõrgu lünkadeta varustamine kõrgekvaliteediliste kaupadega vajalikus koguses ja sortimendis, maksimaalne kiirus kaupade liikumisel, veoste minimaalne läbijooks ja minimaalsed käibekulud.

Kommunistlik partei ja Nõukogude valitsus on alati väga tähtsaks pidanud kauba kulgemise ratsionaliseerimist, tootmise lähendamist toormaterjalide ressurssidele ja tarbimise rajoonidele.

Juba 1918. a. märkis V. I. Lenin artiklis „Teaduslik-tehniliste tööde plaani visand", et plaani peab kuuluma: „tööstuse ratsionaalne paigutus Venemaal, silmas pidades tooraine lähedust ja võimalikult väikest töökadu üleminekul tooraine töötlemiselt järgnevatele poolfabrikaatide töötlemise staadiumidele kuni valmisprodukti saamiseni." [1]

Kommunistliku partei juhtimisel teostatud maa sotsialistlik industrialiseerimine ja põllumajanduse kollektiviseerimine muutsid NSV Liidu võimsaks industriaalseks ja kolhoosiriigiks.

Nõukogude võimu aastad muutsid maa tundmatuseni. Erinevates rajoonides tekkisid uued tööstuskeskused. Varem mahajäänud rahvuslikud ääremaad muutusid industriaalseteks sotsialistlikeks riikideks.

Kõrvuti rasketööstusega arenes idarajoonides laiaulatuslikult kerge- ja toiduainete tööstus, kasvasid uued linnad rohkearvuliste elanikkonna jaoks kaupu tootvate ettevõtetega, s. t. toimus tähtsaimate tööstusharude lähenemine tarbimisrajoonidele.

Laiaulatuslikult arenes idarajoonides põllumajandus. Suurimateks teraviljabaasideks muutusid Siber ja teised idarajoonid. Arenes puuvillakasvatus Kesk-Aasia, Taga-Kaukaasia jt. vabariikides. On loodud uued suhkrupeedi kasvatamise rajoonid Siberis, Kaug-Idas, Kasahhi ja Kirgiisi NSV-s, tänu sellele loodi ka baas suhkrutööstuse arendamiseks Idas.

NSV Liidu rahvamajanduse taastamise ja arendamise viienda viie aasta plaani eduka täitmise tulemusena saavutati liiduvabariikide majanduse edasine arendamine ja tootmisrajoonide lähendamine tarbimisrajoonidele.

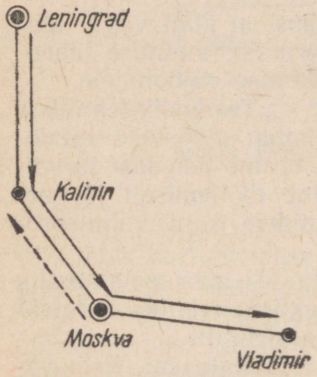
Tohutult suure tähtsusega kauba kulgemise ratsionaliseerimisel on partei XIX kongressi otsused, NSV Liidu Ministrite Nõukogu ja NLKP Keskkomitee määrused tööstus- ja toidukaupade tootmise laiendamise ja nende kvaliteedi parandamise kohta, milledes nähakse ette uute tööstusettevõtete ehitamine toorainete tootmise rajoonides ja tarbimiskohtades. Põllumajandusliku tootmise alal on

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 289.

partei XIX kongressi direktiivides viienda viie aasta plaani kohta püstitatud ülesanne suurendada köögivilja, kartuli ja loomakasvatussaaduste tootmist Moskva, Leningradi, Uraali, Donbassi, Kuzbassi linnade ja teiste tööstuskeskuste ja suurte linnade lähedal; luua kartuli, köögivilja ja loomakasvatuse baasid uutes tööstusrajoonides.

Eriti suurt mõju liiga kaugete vedude lühendamisele ja kaubakulgemise ratsionaliseerimisele avaldab põllumajanduse edasine areng vastavalt 1953. aasta septembris, 1954. aasta veebruaris-märtsis ja juunis ning 1955. aasta jaanuaris toimunud NLKP Keskkomitee pleenumite otsustele.

Joonis 110. Vastassuunaliste vedude skeem

Suurt osa kauba kulgemise ratsionaliseerimise ürituses etendab turustusalase töö õige planeerimine ja organiseerimine. Puudused turustusalase töö planeerimisel viivad pahatihti selliste ebaratsionaalsete vedudeni, nagu seda on vastassuunalised ja liiga kauged veod.

Vastassuunalisteks nimetatakse üheliigiliste kaupade vedusid mööda üht ja sama teeosa vastassuundades; kui näiteks mingi kaup saadetakse Leningradist Vladimirisse ja samasugune kaup saadetakse Moskvast Kalininisse, siis teeosal Moskva—Kalinin on antud kauba vedu 140 km ulatuses vastassuunaline (joon. 110). Seda vastassuunalist liikumist võib kõrvaldada, kui kaup suunata Leningradist Kalininisse, Moskvast aga Vladimirisse. Selle marsruudi puhul saadakse 308-km-ne kokkuhoid.

Liiga kauged veod esinevad sel juhul, kui mingisugust punkti varustatakse kaupadega kaugest allikast, kusjuures lähem allikas on olemas.

Kauba kulgemise ratsionaliseerimine nõuab samuti liigsete vedude likvideerimist, s. t. kaupade vedusid sellistesse punktidesse, kus neid toodetakse küllaldasel määral, samuti korduvate vedude kõrvaldamist.

Kaupade ebaratsionaalsete vedude kõrvaldamiseks annab uus NSV Liidu Raudteede põhimäärustik, mis on kehtestatud alates 1. jaanuarist 1955. a., NSV Liidu Teede Ministeeriumile ja raudteevalitsustele õiguse välja jätta ministeeriumide ja mitmesuguste saatjate poolt esitatavatest nõudeavaldustest ja plaanidest vastassuunalised, liiga kauged, korduvad ja teised ebaratsionaalsed veod.

Üheks tähtsamaks tingimuseks kauba kulgemise ratsionaliseerimisel on iga tarbimisrajooni kinnistamine lähimate tootmispunktide külge. Selline kinnistamine on eriti otstarbekohane neil juhtu-

del, kui antud punktis toodetavate kaupade kogus kindlustab täielikult lähimate rajoonide vajaduse.

Kuid praktikas esineb sageli juhtumeid, kus mingisuguses tootmispunktis toodetavate kaupade kogus on selles piirkonnas asuvate tarbimispunktide vajadusest suurem või väiksem. Neil juhtudel tekib toodangu ülejääkide väljaveo vajadus kaugematesse tarbimispunktidesse või antud rajoonile puudujääva toodangu sisseveo vajadus kaugematest tootmispunktidest. Need punktid valitakse selle arvestusega, et vahemaa tarbimispunktist tootmispunktini oleks minimaalne, s. t. valitakse sellised punktid, mille vahemaa on kõige väiksem.

Kaupade kulgemise kõige ratsionaalsemate teede kasutamiseks peavad hulgiorganisatsioonid paigutama oma baasid selliselt, et jaevõrgul oleks võimalus ise valida endale vajalikke kaupu. Hankijatega sõlmitavates lepingutes peavad hulgiorganisatsioonid ette nägema jaeorganisatsioonidele kaupade laadimise ja väljastamise neile lähimatest ettevõtetest, iga tarbimisrajooni kinnistamise lähimate tootmisrajoonide külge, mitte lubades mingisugust kaupade kulgemisteede kõverdamist (üleliigseid laolülisid, tagasivedusid, vastassuunalisi vedusid jms.).

Kaupade kulgemise ratsionaliseerimine nõuab ka mitmesuguste transpordiliikide efektiivset ärakasutamist.

See ülesanne lahendatakse vedude plaanipärase jaotamise teel transpordi põhiliikide: raudtee-, vee- ja auto-hobutranspordi vahel.

Veosekäive transpordi eri liikide vahel jaotatakse riikliku plaani alusel, mis näeb ette kõigi transpordiliikide arengut ja ratsionaalset kooskõla, vedude kiirendamist ja odavdamist.

Vedude planeerimisel tuleb arvestada veoste iseärasusi, nende transportimise normaalseid tingimusi.

Partei XIX kongressi direktiivides NSV Liidu arendamise viienda viie aasta plaani kohta on püstitatud tähtis rahvamajanduslik ülesanne: korrastada veosekäibe planeerimine ja eriti tunduvalt suurendada veoste transportimise osatähtsust vee- ja autotranspordiga.

Pikaajalise navigatsiooniga veeteede laialdase võrgu olemasolu NSV Liidus ning veetranspordi odavus nõuavad selle transpordiliigi maksimaalset kasutamist massveoste: teravilja, soola, ehitusmaterjali, köögivilja jms. transportimisel. Laiaulatuslikult tuleb kasutada veeteid ka rajoonisisestel vedudel. Laevaehitustehnika arenemisega väheneb üha enam raudtee- ja veetranspordiga teostatavate vedude kiiruse vahe.

Autotranspordiga veetakse kaupu suhteliselt lühematele kaugustele, mis võimaldab vabastada raudteetransporti vedudest lühikestele kaugustele ja tunduvalt kiirendada veoste kohaletoimetamist. Sageli aga on otstarbekohane kasutada autotransporti ka pikemate vedude sooritamiseks.

Vedude ratsionaalsemale organiseerimisele ja kõigi transpordiliikide õigele kooskõlastamisele aitab kaasa uus NSV Liidu Raudteede põhimäärustik, milles on ette nähtud otseste segavedude iga-

külgse arendamise vajadus raudtee-, vee-, auto- ja õhutranspordiga, kasutades seejuures üht transpordidokumenti, mis koostatakse kogu veose kulgemise tee jaoks.

Uus põhimäärustik näeb ette ka väikesaadetiste laiaulatuslikku kasutamist ja nende vedusid konteinerites, kusjuures kaubad toimetatakse vahetult saatja ladudest saaja ladudesse.

Raudteetranspordi ratsionaalsele ärakasutamisele aitab kaasa kehtiv vedude teostamise tariifisüsteem, mis on kehtestatud alates 1. jaanuarist 1949. a. Need tariifid stimuleerivad veoste ratsionaalsemat suunamist, ühekordsete saadetiste suurendamist, liiga kaugete vedude kõrvaldamist, kohalike ressursside ärakasutamist.

Eesmärgil võidelda nende kaupade liiga kaugete vedude vastu, mille tootmist võib organiseerida tarbimiskohtades või lähimates rajoonides, on mõningate veoseliikide põhitariifidele kehtestatud spetsiaalsed lisandid. Näiteks mööbli vedamisel kaugemale kui 600 km suurendatakse tariifi 100% võrra.

Kõigi veoste jaoks on kehtestatud vagunitariifid. See ergutab veoste saatjaid paremini kasutama vagunite kandejõudu ja mahutavust, kuna tasu võetakse vaguni täielikust koormamisest lähtudes, sõltumata saadetise tegelikust kaalust. Kui näiteks veose saatja 20-tonnise kandejõuga vagunisse laadib ainult 10 tonni veost, siis võetakse talt tasu nagu täie vaguni eest.

Väiksemate (alla vaguni) saadetiste korral on vagunitariifidele ette nähtud lisandid; seejuures on lisand seda väiksem, mida suurem on saadetava veose kaal. Liiga kaugete ja vastassuunaliste vedude jaoks on sisse viidud erakordselt kõrgendatud tariifid. Massveoste vee- ja raudtee-veetranspordi segavedude arendamise soodustamiseks on kehtestatud erakordselt madalad tariifid.

Süsteemisisene hulgikäive

Süsteemisiseseks hulgikäibeks nimetatakse mingisuguse süsteemi kaubandusorganisatsiooni poolt kaupade hankimist sellesama süsteemi teistele organisatsioonidele ja ettevõtetele. Selliseid hankeid reguleeritakse tavaliselt antud süsteemi keskorganite poolt kehtestatud erieeskirjadega.

Neis eeskirjades käsitletakse üksikasjalisemalt neidsamu küsimusi, mis on ette nähtud hanke-põhitingimustes: kaupade kogus ja kvaliteet, hanke tähtajad ja kord, hinnad, taara ja pakend, dokumendikäive ja arvelduste teostamise kord, kaupade vastuvõtmise kord, reklamatsioonid, sanktsioonid. Eeskirjad on aluseks otselepingute sõlmimisel süsteemisisese käibe korral, samuti nagu hanke-põhitingimused on aluseks otselepingute sõlmimisel hankijate ja ostjate vahel süsteemidevahelise käibe korral.

Nende eeskirjade oluline erinevus üldistest hanke-põhitingimustest seisab selles, et neis on peegeldatud antud süsteemi spetsiifilised iseärasused. Peale selle on eeskirjade iga punkt välja töötatud nii üksikasjaliselt, et võimaldab tunduvalt lühendada ja lihtsustada

süsteemisiseste otselepingute teksti. Neis lepingutes ainult viidatakse eeskirjade vastavatele punktidele.

Kaupade süsteemisiseste hangete korral, mille hanke-põhitingimused on kooskõlastatud NSV Liidu Kaubandusministeeriumi ja tööstuslike ministeeriumide vahel, rakendatakse mainitud eeskirju selles ulatuses, milles nad ühtivad hanke-põhitingimustega. Lahkuminekute korral nende vahel juhinduvad pooled hanke-põhitingimustest.

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemi kaubabaasid võivad oma nomenklatuuri kaupade hulgimüüki teostada esimeses järjekorras baasi tegevusrajoonis asuvatele jaeorganisatsioonidele. Sama süsteemi teistes rajoonides asuvatele baasidele võivad nad müüa ainult seda osa kohalikust toodangust, mis ei leia turustamist antud rajoonis, fondeeritavaid kaupu aga ainult oma keskorganite jaotuskavade alusel.

Reklaam ja informatsioon hulgikaubanduses

Kui jaekaubanduses on reklaam suunatud vahetult tarbijale, siis hulgikaubanduse reklaam on suunatud kaubandusorganisatsioonidele ja informeerib neid müügil olevatest kaupadest ja nende kaupade hulgimüügi tingimustest.

Hulgikaubandusorganisatsioonid kasutavad reklaamivahenditena hinnakirju, katalooge, albumeid, informatsioonibülletääne, kuulutusi ajalehtedes ja ajakirjades.

Hinnakirjades tuuakse antud hulgiorganisatsioonis müügil olevate kaupade loetelu, neid kaupu väljastavate vabrikute ja tehaste nimetused ja asukohad, kaupade hinnad ja müügitingimused. Mõnikord varustatakse hinnakirjad ka illustratsioonidega. Hulgikaubandusorganisatsioonid lasevad välja ka katalooge, mis sisaldavad kaubanduse operatiivtöötajatele vajalikke teatmematerjale kaupade kohta.

Peamiselt antakse kataloogid välja keerulisema konstruktsiooniga masinate kohta (õmblusmasinad, mootorrattad, soojendusseadmed jne.) ning neis kirjeldatakse kaupade üksikosi, kaupade kasutamise viise jne. Selliste kaupade kohta, nagu õmblustooted, lastakse välja spetsiaalsed joonistega varustatud albumid, moežurnaalid, kangaste kohta aga — albumid koos lehtedele kleebitud kaupade näidistega.

Jaekaubandusettevõtete informeerimiseks ladudes ja baasides olevatest kaupadest saadavad hulgiorganisatsioonid välja informatsioonibülletääne, aga uutest kaupadest ja nende müümise tingimustest informeerimiseks kirju.

Üheks reklaamiliigiks on kuulutused ajalehtedes ja ajakirjades. Kuulutustes märgitakse kaupa pakkuva hulgiorganisatsiooni nimetus ja asukoht, kaupade iseloomustus, müügitingimused.

Täiendavate reklaamivormidena praktiseeritakse hulgikaubanduses kaubanäidiste kollektsioonide laialisaatmist, hulgiorganisat-

sioonide esindajate-kaubareisijate väljasõite kohtadele koos näidiste kollektsioonidega, kaupade näituste korraldamist.

Sageli kasutavad hulgiorganisatsioonid ka selliseid reklaamivahendeid, mis ei ole mõeldud kaubandusorganisatsioonidele, vaid vahetult tarbijatele. Selliseks reklaamiks on: kunstiliselt kujundatud plakatid, kuulutused ajalehtedes, ajakirjades, kinos ja raadios. Informeerides tarbijaid teatud kaupadest, teatavad hulgiorganisatsioonid ka oma ostjate-kaupluste nimetused ja aadressid, kust elanikkond võib neid kaupu saada.

XX peatükk

KAUBABAASID JA NENDE TÖÖ ORGANISEERIMINE

Kaubabaaside võrgu arendamine

Kaubabaas kujutab endast alamastmelist hulgiettevõtet, mis allub mingile hulgi-, hulgi- ja jae- või jaeorganisatsioonile.

Olles oma tegevuses täielikult isemajandavad, seavad kaubabaasid sisse vahetud lepingulised vahekorrad tootmisettevõtete või väljebaasidega ning jaeorganisatsioonide ja -ettevõtetega. Oma funktsioone jaeorganisatsioonidele ja -ettevõtetele kaupade kokkuostu ja nende realiseerimise alal teostavad baasid nii transiidina kui ka laooperatsioonide korras, kusjuures laooperatsioonide teostamiseks on baasidel oma laod.

Kaubabaaside võrgu organiseerimine ja nende töömeetodite täiustamine aitab kaasa kogu maa kaubakulgemise ratsionaliseerimiseks.

Käesoleval ajal tegutsevate kaubabaaside võrk on loodud terve rea organisatsiooniliste ümberkorralduste tulemusel.

Ajavahemikul 1924.—1929. a. on iseloomulik kaupade kulgemise transiitvormi osatähtsuse kiire kasv, s. t. selle ajavahemiku põhilise kaubandussüsteemi — tarbijate kooperatsiooni — alamastmeliste organisatsioonide varustamine kaupadega vahetult vabrikutest ja tehastest, möödudes hulgibaasidest.

See oli tingitud sellest, et moonutati partei direktiive tööstuse ja tarbijate kooperatsiooni organisatsioonide vahel lähemate ja vahetute sidemete loomise kohta. 1931. a. oli kaupade kulgemise lao- (baasi-) vorm peaaegu täielikult likvideeritud ja näiteks 1930. a. novembris saadeti 40 tööstuskaupade liigist tarbijate kooperatsiooni alamastmelistele organisatsioonidele transiidina 83,5%, üksikutesse rajoonidesse aga veel rohkem (näiteks Ivanovo oblastisse 98,6%).

See põhjustas alamastmeliste kaubandusorganisatsioonide töö kvaliteedi pidevat halvenemist (kaupade käibe aeglustumist, kaupade seismajäämist) ja tarbijate teenindamise halvenemist kaupade ebaühtlase saabumise tõttu, vabrikute ja tehaste poolt kaupade mehaanilist saatmist spetsialiseeritud tootmis- (mitte aga kaubanduslikus) sortimendis. Vabrikutest ja tehastest kaupade väikeste

partiidena ärasaatmise vajadus kümnetel tuhandetel aadressidel koormas tehaseaparaati, tekitas raskusi transpordi töös ja transpordikulude suurenemist. Hulgiorganisatsioonid kaotasid sideme tööstusega, järsult vähenes tarbijaskonna nõudmise uurimise ja kaupade kvaliteedi eest võitlemise võimalus.

Kaupade kulgemise alal tekkinud ebanormaalse olukorra likvideerimiseks võeti tarvitusele vajalikud abinõud, vastavalt ÜK(b)P Keskkomitee ja Kesk-revisjonikomisjoni 1930. a. ühendatud pleenumi otsusele, NSVL RKN ja ÜK(b)P Keskkomitee 1931. a. mai üleskutsele, ÜK(b)P Keskkomitee 1932. a. septembripleenumi otsusele. Tarbijate kooperatsiooni süsteemis loodi hulgikoondised harude järgi koos kauba- ja kokkuostubaasidega tähtsaimates oblastikeskustes, loodi tööstuse, riikliku kaubanduse ja kooperatsiooni baaside võrk, et võimaldada alamastmelistel kaubandusorganisatsioonidel välja valida neile vajalikke kaupu vahetult baasides.

1933. a. lõpuks oli juba 713 tööstuse turustusorganite baasi, 1935. a. lõpuks oli neid juba 1141, vastavalt Töö ja Kaitse Nõukogu 1936. a. 16. aprilli määrusele „Tööstuse hulgi-turustusbaaside võrgu laiendamise kohta" aga kasvas baaside arv 1936. a. lõpuks 1789-ni ja 1937. a. lõpuks jõudis 2000-ni.

Järgnevatel aastatel, eriti sõjajärgsel perioodil, suurenes tööstuse, riikliku kaubanduse ja kooperatsiooni hulgibaaside arv süstemaatiliselt aasta-aastalt.

Seoses 1954. a. läbiviidud hulgikaubanduse reorganiseerimisega ning kerge- ja toiduainete tööstuse toodangu turustamise funktsioonide üleandmisega NSV Liidu Kaubandusministeeriumile võttis viimane tööstuselt üle 614 tööstuskaupade, 733 bakaalkaupade, 308 kalakaupade baasi ja 304 baasi liha ning või alal.

Baaside tüübid

Baaside töö organiseerimine ja tehnika, nende ehitus ja seadmed, nende õiguslik ja majanduslik iseloom, aparaadi ülesehitus on otseses sõltuvuses nende kohast ja osast kaupade kulgemise protsessis, nende tegutsemise ulatusest, kaubalisest spetsialiseerimisest jm.

Baaside loetletud iseärasused on nende klassifitseerimise aluseks.

Koha ja osa järgi kaupade kulgemise protsessis eristatakse kahl baaside gruppi: a) baasid, millistest algab kaupade kulgemise protsess tootmissfäärist jaevõrku, ja b) baasid, mis on selle protsessi vahepealseks ja viimaseks lüliks.

Esimene baaside rühm on täielikult seotud tootmisega ning nende tegevus kujutab endast tootmisprotsessi vahetut jätkamist ja lõpetamist. Tavaliselt asuvad need baasid tootmisrajoonides, võtavad kaupu vastu seal asuvatest vabrikutest ja tehastest, asendades real juhtudel vabrikute ladusid, sorteerivad ja komplekteerivad kõigi teenindavate ettevõtete toodangut ning suunavad selle toodangu suurte partiidena tarbimisrajoonidesse. Seega on need baasid

kaupade kulgemise lähtepunktideks tootmisrajoonidest tarbimisrajoonidesse.

Esimesse baaside gruppi kuuluvad NSV Liidu Kaubandusministeeriumi ja Tsentrosojuzi hulgiorganisatsioonide, samuti suurte jaekaubandusorganisatsioonide, nagu näiteks universaalkaupluste peavalitsuse, sõjaväekaubastute peavalitsuse, TVV-de jt. nn. *väljeja kokkuostubaasid*.

On olemas 3 tüüpi väljebaase:

1) baasid üksikute suurte ettevõtete juures (sellised baasid on näiteks jalatsitevabrikute „Parižskaja Kommuna" ja „Skorohod" juures, Gus-Hrustalnõis asuva klaasivabriku juures, tekstiilivabrikute jt. juures). Need baasid asendavad vabrikute valmistoodangu ladusid, koondavad kogu ettevõtte toodangu, teostavad kaupade pakkimist ja sorteerimist, samuti nende ärasaatmist nende peavalitsuse müügikorralduste järgi, kellele nad alluvad, või kaubabaaside müügikorralduste alusel, kellega nad on lepingulises vahekorras;

2) väljebaasid, mis asuvad mitte teenindatavate ettevõtete territooriumil, vaid rajoonis, kuhu ettevõtted on kontsentreeritud. Ülaltähendatud baasidest erinevad nad selle poolest, et neile saabuvad kaubad pakitult kõigist antud punktides asuvatest vabrikutest, kusjuures baasi ladudesse veetakse sageli ainult tähtsusetu osa nende ettevõtete toodangust. Nii näiteks viiakse Moskva puuvillase riide väljebaasi, mis teenindab suurt arvu tööstusettevõtteid, kõigest kuni 20% nende ettevõtete toodangust. Ülejäänud toodang aga suunatakse vastavate ettevõtete vabrikuladudest vahetult tarbimisrajoonide turustusbaasidesse või jaekaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete ladudesse väljebaasi müügikorralduste alusel;

3) baasid, millised saavad toodangut mitmelt vabrikult pakkimata ja millised teostavad selle pakkimist, sorteerimist ja ärasaatmist tarbimisrajoonides asuvate kaubabaaside aadressil.

Väljebaaside üheks tähtsamaks funktsiooniks on kontroll vastavate vabrikute poolt kinnitatud toodangu väljalaskmise plaanide täitmise üle koguse, kvaliteedi, sortimendi ja kunstilise kujundamise järgi.

Kokkuostubaasid täidavad kaupade kulgemise protsessis põhiliselt neidsamu funktsioone nagu väljebaasidki. Kokkuostubaasid paiknevad tavaliselt kohaliku tööstuse ja tööndusskooperatsiooni üheliigiliste ettevõtete koondumise kohtades, näiteks Pavlovos Oka ääres metallitöötlemise ettevõtete rajoonis, kelle toodangut nad kokku ostavad. Selliste baaside põhifunktsioonideks on laialipaisatud materiaalsete väärtuste kogumine, kohalike kaubareservide mobiliseerimine. Kokkuostetud toodangu suunavad need baasid süsteemisisese käibe korras oma baasidele või transiidina tarbimisrajoonides asuvatele kaubandusorganisatsioonidele ja -ettevõtetele (kaubastutele, TVO-dele, universaalkauplustele, tarbijate kooperatiividele jms.).

Teine rühm baase asub tarbimisrajoonides ja realiseerib kaupu jaeorganisatsioonidele või vahetult jaevõrgule.

Teise rühma kuuluvad NSV Liidu Kaubandusministeeriumi ja Tsentrosojuzi hulgi- ja jaeorganisatsioonide nn. kaubabaasid oblastilise alluvusega linnades ja rajoonikeskustes (Glavtekstiltorgi, oblasti, krai ja rajooni tarbijate kooperatiivide liitude baasid).

Need baasid koguvad ja realiseerivad peamiselt välje- ja kokkuostubaasidelt, vahetult teiste tootmisrajoonide vabrikutelt ja tehastelt, samuti osaliselt kohalikelt tootmisettevõtetelt saadavaid kaupu.

Sageli täidavad kaubabaaside ülesandeid osaliselt ka tööstuse väljebaasid. Sel juhul muutuvad nad kaubanduslikeks väljebaasideks. Sellised baasid asuvad nende ettevõtete asukohtades, kus osa toodangut veetakse teistesse tarbimisrajoonidesse, osa toodangut aga määratakse nendesamade baaside tegevusrajoonides asuvate kaubandusorganisatsioonide vajaduste rahuldamiseks. Nende kaubandusorganisatsioonide nõudmiste täielikumaks rahuldamiseks laekuvad sellistesse baasidesse kaubad ka teistest väljebaasidest ja vabrikutest.

Kaubabaaside eri liigi moodustavad veel kohalike kaubastute isemajandavad baasid ja kohalike kaubastute väikehulgibaasid.

Tegutsemise mastaabi ja rajooni järgi eristatakse järgmisi baase:

a) liidulised, vabariiklikud ja oblastitevahelised. Nende hulka kuuluvad peamiselt NSV Liidu Kaubandusministeeriumi ja Tsentrosojuzi väljebaasid, kokkuostu-varumise baasid ja osaliselt kaubabaasid;

b) oblasti, krai, vabariiklikud (autonoomsete vabariikide) baasid, milliste hulka kuulub enamus NSV Liidu Kaubandusministeeriumi, tarbijate kooperatiivide oblasti- (krai-) liitude jt. hulgiorganisatsioonide kaubabaase;

c) tarbijate kooperatsiooni rajoonidevahelised baasid.

Kaupade sortimendi järgi, mis on baaside klassifitseerimise üheks põhiliseks tootmisharuliseks tunnuseks, eristatakse:

a) spetsialiseeritud baasid, millised realiseerivad ühe teatud tootmisharu kaupu, näiteks jalatsitööstuse, suhkrutööstuse jne. toodangut;

b) kombineeritud baasid, millised realiseerivad mitme tootmisharu toodangut;

c) universaalsed baasid, millised realiseerivad kaubanduse mingisuguse haru, näiteks toidukaupade või tööstuskaupade kaubanduse iga liiki kaupu;

d) segabaasid, millised realiseerivad nii toidu- kui tööstuskaupu, näiteks tarbijate kooperatiivide oblasti- (krai-) liitude, tarbijate kooperatiivide rajooniliitude jt. baasid.

Baaside (territoriaalse) paigutuse põhimõtted

Baaside paigutamine on tihedalt seotud kaupade kulgemise ratsionaliseerimise ning jaekaubandusvõrgu kaupadega parima varustamise ülesannetega.

Tähtsamateks nõueteks baaside paigutamisel on:

a) välje- ja kokkuostubaaside maksimaalne lähendamine neile rajoonidele, kuhu on koondatud tootmine;

b) lühemate teede kindlustamine kaupade kulgemisel tootmisettevõtetest jaevõrku ning tagasi-, vastassuunaliste ja teiste ebaratsionaalsete vedude mittelubamine;

c) kaubanduslike turustusbaaside maksimaalne lähendamine alamastmelistele kaubandusorganisatsioonidele ja -ettevõtetele.

Kaubabaaside tegevuse ulatus ja tegutsemise rajoon peavad olema enam-vähem piiratud, kuna ainult neil tingimustel võidakse saavutada nende lähendamine teenindatavale jaevõrgule.

Nagu kogemused on näidanud, on kõige ratsionaalsem organiseerida oblasti mastaabiga baasid, vajalikel juhtudel aga luua suuremates linnades ja rajoonikeskustes nende baaside osakonnad (filiaalid).

Selline kaubabaaside tegevuse ulatus võimaldab neid lähendada teenindatavatele jaeorganisatsioonidele ning koos sellega kindlustada nende vajalikku rentaablust, kaupade küllaldast sortimenti, mehhaniseerida paljud operatsioonid.

Selliste baaside paigutamise kohtade valik nõuab teatud arvestust nende minimaalse veosekäibe saavutamise ja kaupade kulgemisteede kõverdamise (tagasiveod jt.) mittelubamise eesmärgil.

Tihti on kõige ratsionaalsem paigutada oblastibaasid mitte oblastite administratiivkeskustesse, vaid suurtesse raudtee sõlmjaamadesse või rajoonikeskustesse, millised asuvad oblastisse tähtsamate kaubavooluste „suubumise" kohal (näiteks Džankoi raudteejaam Krimmi oblastis).

Oblastilist jaotust mitteomavates vabariikides, kus kaubakäive on suhteliselt väike, luuakse vabariikliku mastaabiga baasid, üksikute oblastite teenindamiseks aga, mille kaubakäive on väike, oblastitevahelised baasid. Selliste baaside asupaikadeks peavad olema nende poolt teenindatavate vabariikide, oblastite mingisugused keskused (suured raudtee sõlmpunktid jne.).

Samasugune põhimõte on ka tarbijate kooperatsiooni rajoonidevaheliste baaside paigutamise kohtade valiku aluseks. Tavaliselt on neiks kohtadeks suurimad rajoonikeskused.

Nagu väljebaaside puhulgi, on ka kaubabaaside ratsionaalse töö organiseerimise tähtsaimaks eelduseks nende paigutamine raudteede äärde või nende varustamine oma haruteega.

Baasi funktsioonid ja põhilised operatsioonid

Kaubabaaside tegevus reglementeeritakse spetsiaalsete põhimääruste või põhikirjadega, millistes nähakse ette: baaside funktsioonid, nende tegevuse õiguslikud ja majanduslikud alused; baasi juhtimise kord; baasi vahendid ja aruandlus; baasi tegevuse lõpetamise (likvideerimise) kord.

Vastavalt kaubabaaside põhiülesandele — nende tegevusrajooni jaeorganisatsioonide ja -ettevõtete häireteta varustamisele kõrge

kvaliteedi ja laia sortimendiga kaupadega — on hulgibaaside tähtsaimateks funktsioonideks:

a) lepingute sõlmimine tootmisettevõtete või väljebaasidega oma nomenklatuuri kaupade ostmiseks ning ostjatega — nende kaupade hulgimüügi kohta;

b) kontroll sõlmitud lepingutes ettenähtud kohustuste täitmise üle hankijate poolt, eriti nende poolt toodangu väljalaskmise üle täies vastavuses lepingutele;

c) võitlus kaupade kvaliteedi ja sortimendi laiendamise eest oma hankijatele vastavate nõudmiste ja tellimuste esitamisega kaupade hankimiseks, määratud sanktsioonide kõrvalekaldumatu rakendamine hankijate suhtes nende poolt lepinguliste kohustuste rikkumise korral;

d) oma kohustuste täielik ja õigeaegne täitmine ostjate ees, neile vajalike tingimuste loomine kaupade väljavalikuks baasis;

e) ostjaskonna nõudmiste ja turu konjunktuuri uurimine teenindatavatelt organisatsioonidelt ja ettevõtetelt informatsiooni saamise teel mingitele kaupadele nõudmise muutumise kohta, samuti saadud ettepanekute alusel kaupade sortimendi parandamine;

f) kaupade õigeaegne ja plaanipärane kohalevedu oma ladudesse vajalikus koguses ning elanikkonna nõudmisele vastavas sortimendis;

g) vajalike kaubavarude loomine jaevõrgu ja turuväliste tarbijate häireteta varustamiseks;

h) kaupade ostjateni kulgemise kõige ratsionaalsemate vormide väljatöötamine ja rakendamine.

Nende funktsioonide teostamine on seotud baaside poolt terve rea organisatsiooniliste abinõude ja tehniliste operatsioonide läbiviimisega: kaupade ostmine, nende koguseline, kvaliteediline ja sortimendiline vastuvõtmine hankijatelt, nende hoidmine, sorteerimine, komplekteerimine ja kaupade müügiks ettevalmistamise teised liigid, müük, kaupade väljastamine ja ärasaatmine ostjatele.

Sõltuvalt kauba liigist ja lepingu tingimustest toimub kaupade müük baaside poolt transiidina või oma laost.

Müük transiidina toimub tavaliselt neil juhtudel, kui ostjale mingisuguse ühe tootmisettevõtte kaupade väljastatav kogus vastab transiitsaadetise normidele (vagun, konteiner jne.). Seejuures saadetakse kaubad transiidina hulgibaaside poolt tavaliselt organiseeritava transiidi korras, s. t. ilma oma vahendite mahutamiseta. Oma vahendite mahutamisega transiiti praktiseeritakse peamiselt süsteemisisese käibe korral.

Laokäibe puhul väljastab baas ostjale kaupu vahetult oma ladudest või saadab need ära raudtee- või veetranspordiga, saades selle operatsiooni eest kindlaksmääratud osa kaubanduslikust mahahindlusest.

Ostjate paremaks teenindamiseks ja vajalike kaupade väljavaliku kergendamiseks organiseerivad baasid vastavaid näidiste tubasid ning teisi kaupade näitamise viise.

Kaubabaasi töö organiseerimine isemajandamise alusel

Isemajandamine on plaani täitmise abinõuks; tema ülesanne on kindlustada plaani täitmine minimaalsete tööjõu, materiaalsete ja rahaliste vahendite kulutamisega.

Nagu juba eespool (vt. XV peatükk) mainitud, organiseeritakse kaubandusettevõtted, sõltuvalt kaubakäibe mahust, kas täieliku või sisemise (osalise) isemajandamise alusel.

Tavaliselt organiseeritakse kaubabaasid täieliku isemajandamise alusel, s. t. neil on täielik administratiivne ja majanduslik iseseisvus, juriidilise isiku õigused, iseseisev bilanss, lõpetatud raamatupidamise aruandlus, oma arvelduskonto Riigipangas ja pangakrediidi saamise õigus.

Kõik nende majandusliku tegevuse elemendid on kindlaks määratud kaubandus- ja finantsplaaniga.

Baasil on õigus käsutada temale eraldatud vahendeid ning ta kannab varalist vastutust oma kohustuste puhul. Ta peab kindlustama õigeaegset arveldust finantsorganite, hankijate ja ostjatega, Riigipanga krediitide õiget ärakasutamist ja õigeaegset kustutamist, kasumiplaani täitmist.

Baasi ladude töö organiseeritakse sisemise isemajandamise alusel, nende tegevuse tulemuste peegeldamisega baasi üldbilansis.

Baasi aparaadi struktuur ja tema põhiliste osade funktsioonid

Kaubabaaside aparaadi struktuur sõltub nende kaupade sortimendist, käibe suurusest ja põhioperatsioonide iseloomust.

Neis baasides, kus ülekaalus on transiitkäive, s. t. kus müüdavate kaupade põhimass suunatakse vahetult tootmisettevõtetest või NSV Liidu Kaubandusministeeriumi hulgiorganisatsioonide väljebaasidest ja tööstuse turustusorganitest ostja kaubandusettevõtetesse, on aparaat arvuliselt väike ja oma struktuurilt lihtne.

Suurem ja keerulisema struktuuriga on nende baaside aparaat, kellel ülekaalus on laokäive.

Baasi aparaadi üldiselt tarvitusele võetud või tüüpstruktuuri puudumise tõttu on praktikas välja kujunenud järgmine, kõige sagedamini esinev struktuur (joon. 111):

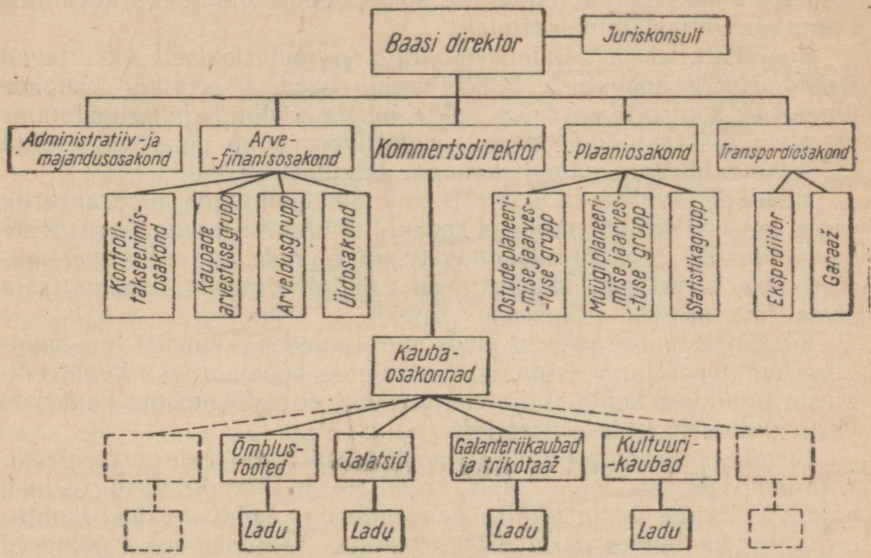
1) kommertsala;
2) plaaniosakond;
3) kaubaosakonnad;
4) raamatupidamine;
5) juriskonsult;
6) transpordiosakond ja ekspeditsioon;
7) kaadriosakond;
8) administratiiv- ja majandusosakond.

Baasi eesotsas seisab direktor, kes tavaliselt vahetult juhib plaaniosakonna, raamatupidamise, kaadriosakonna, juriskonsuldi ning administratiiv- ja majandusosakonna tööd.

Direktori asetäitja — kommertsdirektor juhib kommertsala, kaubaosakondi, transpordiosakonda ja ekspeditsiooni.

Suurte transpordi- ja ekspeditsioonioperatsioonidega baasides pannakse sageli nende operatsioonide juhtimine seda osakonda juhtiva spetsiaalse direktori asetäitja peale.

Direktori kommertsala asetäitja ülesandeks on kaupade ostmise ja realiseerimise organiseerimine, sortimendi laiendamine ja uue

Joonis 111. Baasi struktuur

sortimendi juurutamine, kaubavarude loomine, koguseliste ja sortimendiliste müügikorralduste kinnitamine ostjatele, sortimendi miinimumis ettenähtud kaupade pideva olemasolu kindlustamine, lepingute ja ühekordsete tehingute sõlmimine hankijate ja ostjatega. Direktori asetäitja otseste kohustuste hulka kuulub ka kaupade käibekiiruse ja kulude suuruse süstemaatiline kontrollimine.

Kommertsala koosseisu kuuluvad kaubaosakonnad baasi kaubanomenklatuuri põhirühmade järgi.

Iga osakonna eesotsas on juhataja, kes töötab välja lepingute projektid oma kaubarühmade osas, vormistab lepingud, organiseerib kaupade kokkuostu kohalikest allikatest ja eraldatud tsentraliseeritud fondide järgi, juhatab kaupade müügi operatsioone, esitab pretensioone hankijate ja ostjate vastu lepinguliste kohustuste rikkumise korral, koostab tellimised tööstusele.

Osakondade juhatajatele alluvad kaubatundjad üksikute kaubarühmade järgi.

Kaubatundjad teostavad kaupade kokkuostu ja müüki, nende väljavalimist hankijate ettevõtetes, peavad spetsiaalsetel kaartidel

hankijate ja ostjatega sõlmitud lepingute täitmise operatiivset arvestust, samuti oma kaubarühma kaubavarude ja nende muutumise arvestust; kirjutavad baasi ladudele müügikorraldused ostjatele kaupade väljastamise ja ärasaatmise kohta.

Kaubatundjate kohustuste hulka kuulub ka ostjaskonna nõudmiste uurimine, samuti eelnõudmiste koostamine hankijatele.

Kaubaosakondade juhatajate alluvuses on kaubalaod, kus toimub kaupade vastuvõtmine, hoidmine, sorteerimine, müügiks ettevalmistamine ja väljastamine ostjatele.

Laojuhatajad ja nende asetäitjad on materiaalselt vastutavad isikud. Nende kohustuste hulka kuulub baasi sissetulnud kaupade õigeaegne kontroll ja arvelevõtmine, nende hoidmine ja väljastamine ostjatele vastavalt kaubanduse operatiivosakonna poolt väljaantud müügikorraldustele, samuti kaupade liikumise arvestus.

Kaupade kvaliteedi kontroll toimub kaubatundjate-praakerite poolt, kes kaubarühmade järgi spetsialiseerumisel alluvad vastavate kaubanduslike operatiivosakondade juhatajatele, suurema spetsialiseerumise korral aga moodustavad vahetult direktori kommertsala asetäitjale alluvad praakerite grupid.

Kaubatundjad-praakerid, teostades ladudes kaupade vastuvõtmist kvaliteedi järgi, võtavad osa aktide koostamisest kvaliteedialaste puuduste kohta ning valmistavad ette dokumente hankijate vastu pretensioonide esitamiseks.

Juriskonsult kontrollib baasi poolt sõlmitavate lepingute õigsust, vormistab pretensioonid baasi hankijate ja ostjate vastu, esineb hagidega nende vastu arbitraažiorganites ja kohtus, esineb kohtuorganites ka teistes baasi töös tekkivates kohtuasjades (tööalased vaidlused, raiskamised, vargused, ametialased kuritarvitused jms.).

Plaaniosakond koostab baasi kaubandus- ja finantsplaanid selle hulgiorganisatsiooni plaaniülesannete alusel, kellele allub baas; teostab vastavalt baasi üldisele kaubandus- ja finantsplaanile kaubakäibe planeerimist iga kaubaosakonna järgi kaubarühmade lõikes ja kaubakäibe liikide järgi; määrab ladudele plaaniülesanded rühmalises sortimendis; teostab kontrolli kaubakäibeplaani täitmise üle osakondade ja ladude poolt; teostab hankijatelt kaupade sissetuleku ning ostjatele kaupade väljasaatmise plaanide täitmise operatiivset arvestust; koostab statistilisi aruandeid kaubandus- ja finantsplaani kõigi näitajate täitmise kohta.

Raamatupidamine peab baasi rahaliste vahendite ja kõigi kaubaliste ja materiaalsete väärtuste, kõigi operatsioonide ja finantsoperatsioonide tulemuste arvestust; teostab hankijate, ostjate ja finantsorganitega finants- ja arveldusoperatsioone; viib läbi rahaliste vahendite, kaubaliste ja materiaalsete väärtuste ja põhivahendite inventeerimist; koostab raamatupidamise aruandeid ja esitab neid kõrgemalseisvatele organitele kinnitamiseks; kontrollib kaubaliste ja materiaalsete väärtuste õiget realiseerimist ja kulutamist, hankijate vastu pretensioonide õigeaegset esitamist, palgafondide õiget kulutamist, kinnitatud koosseisudest ja palgamääradest,

administratiiv- ja majanduskulude eelarvetest kinnipidamist, maksete seisundit ja finantsdistsipliinist kinnipidamist.

Transpordiosakond ja ekspeditsioon teostab kõik baasi transpordioperatsioonid, organiseerib kaupade peale- ja mahalaadimist, ostab kaubad välja raudteejaamadest ja sadamatest, planeerib kaupade vedusid ja ärasaatmist kõigi transpordiliikidega ning vormistab neid dokumentaalselt.

Baasi kaubanduslik töö

Baasi kaubanduslikud operatsioonid seisavad kaupade ostus ja realiseerimises.

Kaupade baasi sissetuleku allikateks on tsentraliseeritud fondid ja kohalikud kaubaressursid.

Eriline tähtsus baaside tegevuse arendamiseks, nende käibe suurendamiseks ja ostjate teenindamise kvaliteedi tõstmiseks on kohalike kaubaressursside aktiivsel ja endaalgatuslikul mobiliseerimisel ja ärakasutamisel. Suur osatähtsus baaside käibes on sageli kaupade ostul ja müügil süsteemisiseses baasidevahelises käibes.

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi ja Tsentrosojuzi süsteemi kaubabaaside vastastikused suhted tootmisettevõtete ja väljebaasidega on rajatud lepingulistele alustele.

Mingisuguse tootmisharu toodangut realiseerivad kaubabaasid saavad kaubafonde nende jaotamise korras keskorganite müügikorralduste alusel, kellele need baasid alluvad. Lepinguid sõlmivad nad oma ostjatega (NSV Liidu Kaubandusministeeriumi ja Tsentrosojuzi jaeorganisatsioonidega, TVO-dega jne.) oma keskorganite plaaniülesannete alusel kaupade realiseerimise kohta ning igale ostjale eraldatud kaubafondide alusel.

Nende lepingute ja määratud fondide alusel saadavad kaubabaasid väljebaasidele ja tööstusettevõtetele jaotuskavad, näidates ära, kellele ja kui palju tuleb saata või väljastada kaupu eraldatud fondide arvel; eraldi tuleb ära näidata, millised kaubad ja kui suures koguses tuleb saata baasi enda aadressil (tema ladudesse).

Kaupade vahetutele saajatele (jaeorganisatsioonidele ja -ettevõtetele) annavad baasid vastavalt jaotuskavadele välja müügikorraldused, näidates ära, kust ja millises koguses nad peavad saama neil fondide järgi saada olevaid kaupu.

Selliste jaotuskavade ja müügikorralduste alusel saadetakse kaubad ära tootmisettevõtete või väljebaaside poolt transiidina või väljastatakse vahetult ostjale. Kaubabaasi kohustuseks on neil juhtudel kontroll jaotuskavade õigeaegse ja õige täitmise üle.

Fondeeritavate kaupade osas, millised on ette nähtud ärasaatmiseks või väljastamiseks baasi enda ladudesse, vastutab viimane nende õigeaegse ja täieliku väljavõtmise eest.

Näidistena soovitatakse jaotuskavade ja müügikorralduste järgmisi vorme:

Hulgiorganisatsiooni (baasi) nimetus

Aadress .....

Kuupäev ..... 19..... a.

JAOTUSKAVA NR. .....

Ettevõtte nimetus ja aadress .....

Alus: leping nr..... „.....” .....19.....a.

Lepingu järgi saadaolevad kaubad palume välja saata järgmistel aadressidel:

Jrk. nr.	Kaubasaajate nimetus ja aadressid	Missuguse kvartali eest	Mõõtühik	Kaupade nimetus ja kogus	Panga filiaal ja ostja arvelduskonto nr.	Märkused

Baasi direktor .....

Kaubandusosakonna juhataja .....

Hulgiorganisatsiooni (baasi) nimetus

Aadress .....

Kuupäev ..... 19.....a.

Müügikorraldus on kehtiv kuni ..... 19.....a.

MÜÜGIKORRALDUS NR. .....

Ettevõtte nimetus ja aadress .....

Kaubasaaja .....

Sihtjaam ja aadress .....

Täitmise tähtajad .....

Alus: Leping „.....” ..... 19.....a. nr. .....

Kellele saata dokumendid .....

Panga filiaal ja arvelduskonto nr. .....

Jrk. nr.	Kaupade nimetus	Mõõtühik	Kogus	Hind	Summa	Märkused

Baasi direktor .....

Kaubandusosakonna juhataja .....

Tsentraliseeritud korras jaotatavate kaupade osas sõlmib baas oma ostjatega lepingud koguse ja sortimendi kohta ranges vastavuses igale ostjale eraldatud fondidega.

Fondeeritud kaupade ümberjaotamist nende ostjate vahel võib baas teostada ainult teda juhtivate keskorganite loal või oblasti (krai) kaubandusosakonna korraldusel mõne ostja poolt temale eraldatud fondide täieliku või osalise väljavõtmata jätmise korral.

Sõltuvalt baasi ja ostja vahel sõlmitud lepingu tingimustest saadetakse ostjale kaubad kas vahetult väljebaasidest ja tööstusettevõtetest või baasi ladudest.

Jaekaubandusorganisatsioonide kaubakäibe kasv ning transiitsaadetiste normide vähendamine paljude hankijate poolt (vagunnormide asendamine konteinernormidega) on eelduseks kaupade transiitsaadetiste osatähtsuse süstemaatilisele kasvule.

Laooperatsioone teostavad baasid peamiselt keeruka sortimendiga kaupade osas, kui on vajalik nende sorteerimine, samuti nende väljasaatmine kohalikele tarbijatele või teiselinnalistele ostjatele suhteliselt väikeste partiidena. Baasi ladudest käivad tavaliselt läbi kohalikest allikatest saadavad kaubad või baasidevahelise käibe korras oma süsteemist saadavad kaubad. Neil juhtudel teostavad baasid kaupade mahalaadimist, nende vastuvõtmist, hoidmist, sorteerimist, pakkimist, väljasaatmist vastavalt ostjate aadressidele ja teisi laooperatsioone, saades selle eest nende operatsioonide teostamiseks kindlaksmääratud osa kaubanduslikust mahahindlusest oma kulude hüvitamiseks.

Baasi laooperatsioonid on seotud suuremate kuludega kui transiidioperatsioonid, peale selle aeglustavad nad käibevahendite käibekiirust.

Selle küsimuse õigest lahendamisest on võrdselt huvitatud nii baasid kui ka nende ostjad, mistõttu ostjatega sõlmitavates lepingutes peavad olema eriti selgelt formuleeritud iga kaubaliigi hankimise vormid.

Baasi transiidioperatsioonide vormistamine

Nagu varem mainitud, toimub kaupade transiitne realiseerimine: a) kindlaarvelise transiidina või transiidina kaubabaasi oma vahendite mahutamisega ja b) organiseeritava transiidina, baasi vahendite mahutamiseta.

Transiitkäibe puhul vormistab baas ainult dokumendid. Sõltuvalt transiidi vormidest muutuvad arvelduse vormid, samuti dokumendikäibe vormid.

Baasi vastastikused suhted tootmisettevõtete ja ostjatega reguleeritakse lepingutega. Hangitavate kaupade sortiment kooskõlastatakse eelnevalt tootmisettevõtete ja ostjatega.

Kindlaarveline transiit võtab baasilt võimaluse vahetult ja konkreetselt mõjutada tootmist, teostada kontrolli rubla abil. Kuid

see transiidi vorm on seotud organiseerimise tõttu määratavate kõrgemate juurdehindlustega baasi kasuks ning seetõttu kasutatakse seda vähem.

Kindlaarvelise transiidioperatsiooni korral saadab tootmisettevõte baasi jaotuskava või müügikorralduse järgi kauba vahetult ostjale, saates temale ka arve, transportdokumendid (raudteekviitungi), sertifikaadi jms. Arves peavad olema üksikasjaliselt ära tähendatud kauba liik, sort, artikkel, kogus, hind, üldsumma. Kõiki neid andmeid võidakse arve asemel esitada arve juurde lisatavas spetsiaalses faktuuris. Sel juhul näidatakse arves ainult ärasaadetud kauba koguväärtus.

Arve teise eksemplari saadab tootmisettevõte baasile ja kolmanda eksemplari koos maksenõudmisega panka, väljasaadetud kauba eest saada oleva summa ülekandmiseks baasi arvelduskontolt tema kontole.

Baasi sissetulnud arvet kontrollib raamatupidamise spetsiaalne töötaja — kalkulaator ettenähtud hindade, mahahindluste, juurdehindluste jms. õigsuse seisukohalt, pärast kontrollimist suunatakse see kalkulaatori vastava märkusega varustatult kaubaosakonda. Siin kontrollib osakonna juhataja arvet sellest seisukohast, kas tootmisettevõte on kinni pidanud lepingus ettenähtud kaupade sortimendist, ärasaatmise tähtaegadest jms.

Sõltuvalt nende kontrollimiste tulemustest lüüakse arvele tempel — korraldus pangale arve tasumiseks (aktsept) või aktseptist loobumise kohta. Korraldusele kirjutavad alla baasi direktor ja kaubaosakonna juhataja. Pärast seda kirjutab baas välja arve kauba saaja nimele ja esitab selle panka.

Arvelduste teostamise kord transiidioperatsioonide osas ilma omade vahendite paigutamiseta (organiseeritav transiit) erineb eelnevast selle poolest, et arve saadetakse kauba saatja poolt vahetult ostjale, kes tasub selle ise. Arve ärakirja saadab tootmisettevõte kaubabaasile, kes kontrollib arve õigsust ja lepinguliste kohustuste täitmist. Mingisuguste lepinguliste kohustuste rikkumise juhuste avastamisel annab baasi direktor oma juriskonsuldile korralduse pretensioonide esitamiseks kaubasaatja vastu.

Baasi laooperatsioonid

Kaupade saamine baasis. Kaubad tulevad baasi sisse teiselinnalistelt ja kohalikelt hankijatelt kõigi transpordiliikidega: raudtee-, vee- ja auto-hobutranspordiga.

Kaupade saabumisel raudtee- või veetranspordiga annab baas oma ekspeditsiooniagendile või ekspediitorile välja volituse kaupade saamiseks jaamast või sadamast. Agent (ekspediitor) tasub vastavad kohalikud maksud ja saab kviitungi nende tasumise kohta, kõik veose juurde kuuluvad saatedokumendid (raudtee saateleht, sertifikaat jt.), aktid kaupade vastuvõtul avastatud puudujää-

kide ja kvaliteedivigade kohta, samuti lipiku selle kohta, et temal on õigus kaupa jaamast või sadamast ära vedada.

Jaamas või sadamas vastuvõetud kaubad toimetab agent baasi lattu ning annab need üle laojuhatajale koos kõigi eespool nimetatud dokumentidega. Kui kohaletoimetatud veostes avastatakse puudujääk või kvaliteedist kõrvalekaldumine, määratakse nende vastuvõtuks spetsiaalne komisjon.

Kaupade saamisel kohalikelt hankijatelt tehakse nende vastuvõtmine hankijate baasidest või ettevõtetest ülesandeks agentideleekspediitoritele või vastava kaubagrupi kaubatundjatele, kellele antakse selleks välja ühekordne volitus.

Keeruka sortimendiga kaupade või kõrgeväärtuslike toodete puhul, kui on vajalik kauba kõigi spetsiifiliste omaduste tundmine (kangaskaubad, trikotaaž, galanterii, jalatsid, karusnahatooted, muusikariistad, tubakatooted, veinid, kondiitritooted jt.), tehakse kauba vastuvõtmine tavaliselt ülesandeks kaubatundjatele.

Baasi esindajate poolt kohalikelt hankijatelt kohaletoimetatud taarastatud kaubad võetakse vastu laojuhataja poolt ilma koguselise (taarasisese) kontrollita: üksikasjaline koguseline kontroll tuleb teostada hiljemalt 10 päeva jooksul hankija ettevõttest kauba väljaveo päevast arvates. Viivitamatu koguseline kontroll kaupa kohaletoimetanud agendi juuresolekul teostatakse sel juhul, kui kaup saabub vigastatud, mitte korras olevas taaras või kui esineb kauba varguse jälgi.

Mõnikord praktiseeritakse kohalikelt hankijatelt kaupade baasi kohaletoimetamist ka hankija vahenditega ja tema esindajate saatel. Sellist kaupade kohaletoimetamise vormi kasutatakse peaasjalikult toidukaupade puhul (vorstitooted, õlu jt.). Kaupade kohaletoimetamisel taarastamata kujul või vigastatud taaras määratakse nende vastuvõtmiseks komisjon kaupa kohaletoimetanud hankija esindaja osavõtul. Kaubad, mille taara on korras, võetakse vastu laojuhataja poolt kohtade arvu järgi.

Sõltumata kaupade sissetuleku allikatest tuleb baasi ladudes ettenähtud tähtaegadel (hiljemalt 10 päeva jooksul kohalikelt hankijatelt saabuvate kaupade ja hiljemalt 20 päeva jooksul teiselinnalistelt hankijatelt saabuvate kaupade osas) läbi viia üksikasjaline koguseline ja kvaliteediline kontroll.

Sellist kontrolli, samuti raudteejaamades ja sadamates kaupade vastuvõtmise korda ja tehnikat on käsitletud XXV peatükis „Laooperatsioonid".

Baasist kaupade väljastamise ja ärasaatmise kord. Baasi vastastikused suhted ostjatega reguleeritakse samuti lepingute ja ühekordsete tehingutega.

Vastavalt lepingu juurde lisatavale kauba spetsifikatsioonile ning ostja tellimustele ja jaotuskavale annavad baasi kaubaosakonnad nende alluvuses olevatele ladudele korralduse (tellimusefaktuuri) kaupade väljavalikuks ja nende väljastamiseks või ärasaatmiseks ettevalmistamise kohta. Üheaegselt laole antava korral-

dusega annavad kaubaosakonnad vastava laojuhataja kaudu juhendid baasi ekspeditsioonile, kellele need kaubad tuleb väljastada või kellele ja kuidas ära saata.

Kaupade väljavalik kaubaosakonna tellimuste-faktuuride järgi toimub ladudes spetsiaalsete väljavalijate poolt, kes märgivad seejuures tellimustel ära tegelikult väljastatava kauba antud liigi koguse. Väljavalitud kaubad koos tellimuse-faktuuriga antakse üle pakkijale, kes paigutab need vastavasse taarasse, koostades seejuures iga pakkekoha kohta pakkelehe.

Pakkelehes tuleb ära näidata: lao nimetus või number, pakkimise kuupäev, pakkija perekonnanimi, tellimuse-faktuuri number, mille järgi teostatakse antud pakkimist, paki bruto-, taara- ja netokaal, kauba nimetus, sort, artikkel, kogus ja hind.

Enne taara lõplikku kinnipakkimist kontrollib laojuhataja, tema asetäitja või spetsiaalne kontrolör taarasse asetatud kauba vastavust pakkelehe andmetele ja kirjutab pakkelehele oma allkirja.

Pakkelehe ühe eksemplari paneb pakkija paki sisse, selle ärakirja aga lisab tellimusele-faktuurile.

Kõik baasis ärapakitud kohad (kastid, vaadid, pallid jms.) peavad olema markeeritud. Eristatakse kaht liiki markeerimist: kaubalist, mida teostatakse lao pakkija poolt, ning veoselist, mida teostatakse ekspeditsiooniagendi poolt.

Markeerimist teostatakse kas taaral endal, selle külge kinnitataval puust lipikul või paberisedelil.

Kaubaline markeerimine sisaldab tellimuse-faktuuri numbri, mille järgi kaup on pakitud, antud tellimuse järgi pakitud kohtade arvu, paki numbri, selle bruto-, taara- ja netokaalu.

Laos pakitud ja markeeritud kaubad antakse üle ekspeditsioonile koos kaubaosakonna korraldusega väljastamise või ärasaatmise kohta, lao poolt täidetud tellimus-faktuur aga antakse edasi baasi raamatupidamisele, arve koostamiseks ostjale.

Kui veos tuleb saata teiselinnalisele ostjale, siis on vaja ekspeditsiooni antud kaubakohad täiendavalt markeerida. Veose markeerimisel märgitakse ära veose saate- ja sihtpunktid, veose saaja ja saatja nimetus.

Pärast seda koostab ekspediitor raudtee või veetranspordi saatelehe, toimetab kauba jaama (või sadamasse), kus kontrollitakse kauba kaalu ja teostatakse iga veosekoha transpordimarkeerimist. Transpordimarkeerimine sisaldab: antud veose järjekorranumbri saatejaama või -sadama „Veoste ärasaatmiseks vastuvõtu registreerimise raamatu" järgi, antud partii kohtade üldarvu saatelehe järgi, saateraudtee ja -jaama nimetuse.

Ekspediitor teostab arvlemise jaama või sadamaga veoste transportimise ja muude maksete alal, saab selle kohta vastava kviitungi ja annab selle edasi baasi raamatupidamisele.

Kõigi nende dokumentide alusel koostab baasi raamatupidamine arve ja esitab selle inkassoks Riigipanga osakonda, kus asub tema arvelduskonto, teise eksemplari aga saadab ostjale.

Kohalikele ostjatele hulgibaasidest kaupade väljastamisel praktiseeritakse ka ostjate poolt arvete ettetasumist, s. t. tasumist enne kaupade väljastamist. Sel juhul saab ostja baasilt kaks arve eksemplari, millest ühe annab pangale koos korraldusega üle kanda vastav summa hulgibaasile. Ostja poolt baasi kaubaosakonnale esitatud ärakirja alusel pangale antud maksekorraldusest koos Riigipanga osakonna allkirjaga raha ülekandmise kohta annab kaubaosakond laole korralduse väljastada antud arve järgi väljavalitud kaup.

Kaupade väljastamine näidiste toa kaudu. Kaubad väljastatakse baasist (laost) pärast ostjate poolt isiklikku väljavalikut või nende tellimuste järgi. Müük kaupade isikliku väljavaliku teel võimaldab ostjatel üksikasjaliselt tutvuda baasis olemasolevate kaupadega.

Kaupade väljavalik toimub vahetult ladudes või spetsiaalsetes kaupade näidiste tubades. Kaupade väljavalik kaupade näidiste toas on ostjale kõige mugavam.

Näidiste toad koosnevad mitmest spetsialiseeritud sektsioonist (vastavalt baasi põhiliste kaubaosakondade arvule). Iga sektsiooni teenindab vastav kaubatundja. Kaupade väljavalik võib toimuda ainult vastava kaubaosakonna korralduse alusel, mis on antud ostjale kaupade väljastamise kohta koos kaupade liikide ja nende koguse äranäitamisega. Kaubatundjad konsulteerivad ostjaid kaupade väljavalikul, koostavad valikulised tellimused-faktuurid ja saadavad need lao kaubasektsioonidesse väljavalimiseks. Kaubatundjad on kohustatud tutvustama ostjaid mitte ainult nende kaupadega, millised on baasis antud momendil, vaid informeerima neid ka sellest, missugused kaubad saabuvad lähemal ajal, samuti tutvustama hinnakirjade ja kataloogide alusel kaupadega, milliseid ostja soovi kohaselt võidakse tellida hankija poolt.

Selleks peavad näidiste tubades asuma mitte ainult olemasolevate kaupade näidised, vaid ka illustreeritud kataloogid, hinnakirjad, tehnilised tingimused ja standardid. Kaupade näidised saabuvad näidiste tuppa baasi ladudest ning uuendatakse perioodiliselt, vastavalt muudatustele kaupade sortimendis, või asendatakse teistega.

Erilist tähelepanu tuleb ostjate konsulteerimisel osutada uutele kaubaliikidele, millele ei ole veel küllaldaselt nõudmist ja mida on vaja juurutada.

Ladudes olemasolevate kaupade arvestust peetakse näidiste toas vastava sissetuleku ja väljamineku kartoteegi järgi, mille kaartidel kaubatundjad iga päev märgivad iga kauba sissetuleku, väljamineku ja jäägi. Lao kaubasektsioonid peavad selletõttu iga päev teatama näidiste tubadesse andmed kaupade sissetuleku kohta. Kaupade väljastamine toimub arvesse võttes nende tegelikku hulka.

Iga kaubaliigi arvestuseks võib kasutada järgmise vormi kohast kaarti.

Kauba nimetus ..... Hind .....

Artikkel ..... arvestusühik .....

Kuupäev	Sissetulek	Vastuvõtu-akti nr. ja kuupäev	Väljaminek	Jääk	Märkus

Näidiste toad tuleb organiseerida selliselt, et ostjal oleks mugav ja hõlbus tutvuda kaupadega. Iga näidis varustatakse lipikuga, millele märgitakse: kauba tootja, artikkel, sort, hind ja antud kauba operatiivarvestuse kaardi number.

Näidiste toad varustatakse laudadega, astmestike ja harilike riiulitega, klaasitud kappidega, lauapealsete vitriinidega kaupade näitamiseks.

Näidiste tubades töötavad kaubatundjad peavad mitte ainult näitama ostjatele mitmesugust liiki kaupa, vaid ka õpetama neile, kuidas asetada kaubad töökohal, kuidas säilitada kaupu jne.

Pärast kaupade väljavalikut koostatakse väljavaliku faktuuri järgi nende kaupade kohta arve. Arve kirjutatakse välja kas baasi raamatupidamise poolt või näidiste toa spetsiaalsete arvestusalatöötajate poolt ning saadetakse baasi raamatupidamisele takseerimiseks ja lõplikuks vormistamiseks.

Baasi töö operatiivne planeerimine

Baasi majanduslik tegevus toimub kaubandus- ja finantsplaani alusel, mis kujutab endast üht osa üldriiklikust plaanist ja on seepärast seaduseks, mille täitmine on kohustuslik.

Kaubandus- ja finantsplaan konkretiseeritakse operatiivplaneerimise korras, mille sisuks on kaubandus- ja finantsplaani täitmisega seotud üksikute operatsioonide täitmise kalenderplaanide ja -graafikute väljatöötamine.

Nii näiteks koostab baasi kaubaosakond kaubakäibe üldplaani laiendamiseks ja konkretiseerimiseks, milline koostatakse baasi plaaniosakonna poolt tavaliselt kaubarühmade lõikes kaupade sissetuleku mitmesuguste allikate (tsentraliseeritud fondid, ostud kohalikest allikatest, oma abiettevõtted jt.) üldise osatähtsuse äranäitamisega, veel kaupade sissetuleku operatiivplaanid üksikasjalise sortimendi lõikes. Neis plaanides peegeldatakse ka kaupade sissetulek lepingute ja ühekordsete tehingute alusel üksikute hankijate ja konkreetsete tähtaegade (kuu, dekaad) järgi, sissetulekud oma abiettevõtetest ja oma süsteemi teistelt baasidelt, nähakse ette hankijatele nõudeavalduste ja jaotuskavade esitamise tähtajad, kavandatakse kaubavarude liikumine.

Koos sissetuleku plaanidega koostatakse ka kaupade realiseerimise operatiivplaanid üksikute kaubaliikide ja üksikute ostjate järgi. Neis plaanides peegeldatakse realiseerimise vormid (lepingute, ühekordsete tehingute järgi, baasidevahelise käibe korras), samuti kaupade väljastamise ja kulgemise kord (baasi ladudest või transiidina, transiidi liikidesse jaotamisega — kindlaarveline ja organiseeritav).

Lisaks operatiivplaanidele võidakse koostada veel mitut liiki graafikuid, nagu näiteks lepingute sõlmimise, hankijatele nõudeavalduste, tellimuste, müügikorralduste ja jaotuskavade esitamise graafikud, üksikute kaupade sissetuleku graafikud jms.

Peale kaubakäibe võivad operatiivse planeerimise objektideks olla ka baasi tegevuse teised alad — nende finantsoperatsioonid, kapitaalehitus jne.

Baasi kaubandus- ja finantsplaani orgaaniliseks osaks on selle täitmiseks ja ületamiseks vajalik organisatsioonilis-tehniliste abinõude plaan.

Organisatsioonilis-tehnilised abinõud peavad olema hoolega läbi mõeldud. Tuleb kindlaks määrata nende teostamise järjekord ja teostamise tähtajad, välja arvestada selleks vajalikud summad, samuti nende ellurakendamise majanduslik efekt. Organisatsioonilis-tehniliste abinõude väljatöötamisele tuleb kaasa tõmmata kõik ettevõtte töötajad; suurt tähtsust omavad töötajate ratsionaliseerimisettepanekud ja leiutused.

Kõik loetletud abinõud tuleb süstematiseerida konkreetse plaani kujul teatud ajavahemiku (aasta, kvartali, kuu) kohta.

Selline plaan peab sisaldama abinõusid, mis aitavad kaasa:

1) baasi käibevahendite käibekiiruse suurendamiseks;

2) kaupade vastuvõtu ja väljastamise operatsioonide kiirendamiseks ja täiustamiseks;

3) ostjaskonna nõudmise uurimise meetodite parandamiseks;

4) baasi kaupade õigeaegse kohaletoimetamise üle kontrolli meetodite parandamiseks;

5) baasi kaubavarude ja nende muutumise kontrollimise meetodite parandamiseks;

6) kauba- ja muude kadude, nagu kaupade riknemine, transpordi seisakud, taara ebaratsionaalne kasutamine jms., likvideerimiseks;

7) kulude vähendamisele nii üksikute käibekulude artiklite kui ka nende üldise taseme osas;

8) laoruumide ratsionaalseks kasutamiseks;

9) transiidioperatsioonide osatähtsuse ratsionaalseks suurendamiseks;

10) kaupade konteinerites väljasaatmise juurutamiseks;

11) eesrindlike töömeetodite juurutamiseks operatsioonide alal, mis on seotud kaupade vastuvõtuga, väljastamiseks ettevalmistamisega ja baasist väljastamisega;

12) praakkaupade müügikõlblikeks muutmiseks, peale- ja mahalaadimistööde mehhaniseerimiseks, kaupade lahti- ja kinnipakkimi-

seks vajalike tehniliselt täiustatud seadiste ja tööriistade kasutuselevõtmiseks;

13) külmutusseadmete juurutamise ja õige ärakasutamise organiseerimiseks (toidukaupade baasides);

14) operatiivarvestuse meetodite täiustamiseks;

15) töökaitse ja ohutustehnika tugevdamiseks;

16) töö normeerimise parandamiseks; kaadri õigemaks paigutamiseks, igale töötajale täpsete ülesannete määramiseks;

17) baasi töötajate poliitilise taseme ja tööalase kvalifikatsiooni tõstmiseks;

18) baasi ja selle ladude kapitaal- ja jooksva remondi paremaks organiseerimiseks.

Baasi operatiivne arvestus ja kontroll kaubanduslike operatsioonide üle

Operatiivne arvestus on arvestuse põhivormide (raamatupidamise ja statistilise) täiendav vorm ning seda teostatakse baasi kaubaosakondade töötajate — kaubatundjate või spetsiaalsete arvestajate poolt. Operatiivse arvestuse ülesandeks on jälgida: hankijate poolt lepingute ja ühekordsete tehingute täitmist, kaubafondide väljavõtmist, kaupade ostu kohalikest allikatest, kaubavarusid ja nende liikumist; baasi kohustuste täitmist ostjate suhtes.

Ostude süstemaatiline kontroll ja arvestus on mõjuvaks relvaks võitluses selle eest, et hankijad oma kohustused täidaksid. Tänu sellisele arvestusele on võimalik õigeaegselt esitada korratute hankijate vastu vastavaid pretensioone ja hagisid.

Kaupade ostude arvestust peetakse järgmiste alajaotuste järgi: 1) tsentraliseeritud ostud; 2) ostud kohalikelt tootmisettevõtetelt; 3) sissetulekud oma tootmisettevõtetelt.

Esimene ja teine alajaotus jagunevad omakorda kaheks: a) kaupade sissetulek lepingute järgi ja b) kaupade sissetulek lepinguteta. Igas alajaotuses peetakse arvestust hankijate järgi kaubarühmade, sortimendi ja lepingu või teiste kokkuleppe vormide lõikes.

Lepingute täitmise arvestus. Hankijate poolt lepingute täitmise arvestamine ja kontroll eeldavad kõigi sõlmitud lepingute registreerimist viivitamatult pärast nende allakirjutamist.

Seda registreerimist peetakse järgmise vormi kohases žurnaalis:

Jrk. nr.	Lepingu sõlmimise kuupäev	Hankija nimetus	Lepingu ese	Lepingu täitmise tähtaeg	Hanke suurus	
					kogus	summa (tuh. rbl.)
1	10. XII 1953. a.	Glavtekstiltorgi Moskva Keskbaas	Kangaskaubad, niidid	1954. a. „	—	15 000 100

Igale lepingule kirjutatakse järjekorranumber. Üheaegselt registreerimisega eraldatakse iga lepingu jaoks vajalik hulk kaarte lepingutingimuste täitmise arvestuseks vastavate kaubarühmade lõikes.

Lepingute originaalid hoitakse tulekindlas kapis selle osakonna juhataja vastutusel, kuhu on koondatud operatiivne arvestus.

Jooksvaks tööks peab kaubaosakonnal olema kõigi sõlmitud lepingute tõestatud ärakirjad.

Lepingute täitmise arvestust peetakse kaartidel järgmise (näidis-)vormi järgi:

HANKIJA POOLT
LEPINGUTE TÄITMISE ARVESTAMISE KAART
(tööstuskaupade kohta)

Hankija — Glavtekstiltorg. Leping-tehing nr. 25, 10. XII 1953. a.
Tema aadress ..... Lepingu kehtivus kuni 31. XII 1954. a.

Lepingu järgi on kokku ostetud kaupu

Kauba nimetus	Mõõtühik	Kogus	Hind	Summa (tuh. rbl.)
Kangaskaubad	tuh. rbl.	—	—	15 000
Niidid	"	—	—	100

Kuulub saamisele

Kuud	Lepingu järgi		Sellest kaupade liikide järgi							
	kogus	summa tuh. rbl.	puuvillased		villased		siidist		linased	
			kogus	summa	kogus	summa	kogus	summa	kogus	summa
Jaanuar	—	1500	—	300	—	650	—	350	—	200
		20	—	—	—	—	—	—	—	—
Kokku:										

Tegelikult saadud

Kauba nimetus	Arve kuupäev	Arve nr.	Kogus	Summa

Sissekanded kaartidele tehakse tootmisettevõtete või väljebaaside poolt saadetud lepingute ja müügikorralduste alusel, viimaste

arvete alusel väljasaadetud kaupade kohta, sissetulnud kaupade vastuvõtmise dokumentide alusel.

Kui lepingu järgi on ette nähtud mitme kaubarühma kaupade hankimine, avatakse antud lepingus märgitud iga kaubarühma kohta eraldi kaart. Kui aga lepingu järgi on ette nähtud ühe kaubarühma kaupade lai sortiment, siis koostatakse üks kaart ja sellele lisatakse kauba spetsifikatsiooni ärakiri.

Lepingute täitmise arvestuse kohustuslikuks tingimuseks on hulgiorganisatsiooni baasidesse saabuvate kaupade, samuti tootmisettevõtete või väljebaaside poolt transiidina ostjate jaotuskavade järgi saadetavate kaupade arvete registreerimine.

Sel juhul, kui hulgiorganisatsioonil on kaupu transiidina saavad baasid, on viimased kohustatud kindlaksmääratud tähtaegadel esitama oma organisatsioonile registreerimiseks kõik vahetult hankijatelt (tootmisettevõtetelt, väljebaasidelt) nende aadressil sissetulevate kaupade arved.

Operatiivse arvestuse grupid koostavad hankijatega lepingute täitmise arvestuse andmete alusel arvestuse hankijatele reklamatsioonide (pretensioonide) vormistamiseks nende poolt lepingutingimuste rikkumise korral.

Kohalikest allikatest teostatavate ostude arvestus. Hankijate poolt lepinguliste kohustuste täitmise arvestuse kõrval tsentraliseeritud ostude alal tuleb erilist tähelepanu pöörata plaanide täitmise operatiivsele arvestusele kohalikest allikatest ostude puhul, samuti kaupade saamisel oma põllumajanduslikest abimajanditest, oma tööstusettevõtetest jne.

Seda arvestust võib pidada järgmise vormi kohastel kaartidel:

KOHALIKEST ALLIKATEST OSTUDE KVARTALIPLAANIDE TÄITMISE ARVESTAMISE KAART (KUUDE LÕIKES)

Jrk. nr.	Kauba nimetus	IV kvartali plaan	Tegelikult saabus			Kokku IV kvartal	Kvartaliplaani täitmise %	Märkused
			I kuu	II kuu	III kuu			

Seda kaarti võidakse kasutada plaani täitmise arvestamiseks ka lühema aja (näit. 15 päeva) kohta.

Fondeeritavate kaupade väljavõtmise arvestus. Fondeeritavate kaupade väljavõtmise arvestust võib pidada järgmise vormi kohasel kaardil:

Jrk. nr.	Kauba nimetus	I kvartal				II kvartal				III kvartal				IV kvartal			
		kvartali fond (tuh. rbl.)	täitmine %-des			kvartali fond (tuh. rbl.)	täitmine %-des			kvartali fond (tuh. rbl.)	täitmine %-des			kvartali fond (tuh. rbl.)	täitmine %-des		
			I	II	III		I	II	III		I	II	III		I	II	III

Arvestust sellise kaardi järgi peetakse kuude lõikes protsentides kasvavas kokkuvõttes.

Kaubavarude arvestus. Nagu eespool märgiti, peab hulgiorganisatsioonidel jaevõrgu häireteta varustamiseks laialdases sortimendis kaupadega olema vastavad kaubavarud.

Eristatakse kaubavarude kaht põhiliiki: jooksvad ja hooajalised.

Jooksev varu — see on kaupade varu, mis on arvestatud nõudmise lünkadeta rahuldamiseks ajavahemikul kaupade ühest sissetulekust kuni järgmise sissetulekuni varu regulaarse täiendamise korral.

Mida komplitseeritum on kaupade sortiment ja mida suurem arv spetsialiseeritud vabrikuid varustab kaupadega baasi, seda suuremad peavad olema jooksvad varud.

Vajalike kaubavarude kindlaksmääramisel võetakse arvesse ka aega, mis on vajalik kaupade koguselise vastuvõtu, praakimise, sorteerimise ja pakkimise ning muude laooperatsioonide jaoks, samuti arveldus- ja transpordidokumentide vormistamiseks, kaupade veoks raudteejaama või sadamasse.

Hooajalised varud luuakse enne vastava hooaja saabumist (näiteks suvejalatsite, suverõivaste jne. hooajavarud). Vastavalt kehtivatele eeskirjadele tuleb sügisel ja talvel nõutavate kaupade hooajavarud koguda aprillist kuni augustini, kevadsuvise hooaja kaupade varud aga septembrist kuni veebruarini.

Baasi plaanides määratakse tavaliselt varude minimaalsed ja maksimaalsed limiidid.

Minimaalne limiit kujutab endast sellist varu, mille vähendamine ei ole lubatav, kuna see võib põhjustada kaubanduses häireid. Need piirid määratakse kindlaks, lähtudes sortimendi miinimumist, kaupade hankimise tähtaegadest, samuti laooperatsioonide kestusest.

Maksimaalne varu kujutab endast sellist kaupade kogust, mida ei tohi ületada, kuna see võib põhjustada käibekiiruse aeglustu-

mist ning selle tulemusena baasi finantsilisi raskusi, samuti kaupade riknemist, kui puuduvad vajalikud hoiutingimused.

Maksimaalsete varude suurus oleneb kaupade tootmise hooajalisusest, hankijate poolt nende ärasaatmise tähtaegadest ja normidest, nende spetsiaalse töötlemise nõuetest, sortimendi keerukusest, hoiuruumide olemasolust jt.

Kaubavarude normid nähakse ette baasi finantsplaanides. Seejuures määratakse varude normid kindlaks kahe näitajaga: absoluutsummas (tuh. rbl.) ja käibe päevades. Need üldised normid tuleb jaotada kaubaosakondade poolt üksikute kaubarühmade järgi.

Praktikas esineb mõnikord ülenormatiivsete kaubavarude kogumise juhtumeid. Selline täiesti lubamatu olukord võib leida aset:

1) kaupade (eriti fondeeritud) kohaleveo riigivastase praktika tõttu kogustes, mis ületavad normaalset vajadust;

2) kaupade ebaühtlase ärasaatmise tõttu hankijate poolt;

3) hankijate poolt mittetellitud kaupade saatmisel või nende saatmisel kogustes, mis ületavad tellitud või lepingus ettenähtud koguse.

Võitlus kaubavarude kinnitatud normidest mittekinnipidamise vastu on baasi üks tähtsamaid ülesandeid. Seda võitlust saab pidada ainult kaubavarude täpse operatiivse arvestuse ja kontrolli olemasolu korral.

Kui kaubakäibeplaani täitmise protsessis tekib maksimaalse varu ületamine, peab baas võtma tarvitusele abinõud ülenormatiivsete varude kiireks likvideerimiseks. Sellistel juhtudel on vaja üleliigsed kaubad üle anda teistele baasidele, kus on nende järele nõudmine, ajutiselt katkestada selliste kaupade juurdevedu kuni normaalsete varude loomiseni ja hankijatele tagastada mittetellitud kaubad.

Mitteminevate kaupade kogunemise vastu võitlemiseks on baas kohustatud ära ütlema kaupade vastuvõtmisest, mis ei vasta kooskõlastatud sortimendile ja kvaliteedile, või mis on valesti pakitud, samuti tuleb hankijatega sõlmitavates lepingutes ette näha kõrgendatud sanktsioonid kaupade mitteõigeaegse hankimise eest.

Kaubavarude kuu-koondarvestus võib toimuda järgmise vormi kohastel kaartidel.

Kaubarühmade nimetus	Mõõtühik	Kaubavaru liikumine				Teelolevate kaupade kogus
		jääk	sissetulek	realiseerimine	jääk	
1	2	3	4	5	6	7

Sissekanne kuu koondkaardile tehakse osakonna või sektsiooni kohta tervikuna, kaubavarude liikumise arvestuskaartide alusel iga kaubarühma kohta eraldi, järgmise vormi järgi:

(kaubarühma nimetus)

ARVESTUSKAART

Kuupäev	Mõõtühik	Jääk	Sissetulek	Realiseeritud	Jääk	Märkused

Kaupade sissetulek ja väljaminek kantakse sellistele kaartidele kohe pärast kaubajäägi kindlakstegemist.

Kaubatundjad ja teised operatiivtöötajad, kes tegelevad kaupade ostuga, peavad iga päev selgitama baasis olevate kaubavarude koguse ning vähemalt üks kord kuus — teel olevate kaupade koguse.

Kaupade müügioperatsioonide arvestus. Kaupade müügioperatsioonide alal peab plaaniosakond perioodilist arvestust (kuu, kvartali jne. kohta) rahalises väljenduses baasi kõigi kohustuste kohta tervikuna, operatiivtöötajad (kaubatundjad jt.) aga peavad arvestust baasi iga lepingu või kohustuse kohta kaubaliikide viisi.

Viimast liiki arvestuse jaoks kasutatakse järgmise vormi kohaseid kaarte:

OSTJATEGA SÕLMITUD LEPINGUTE TÄITMISE ARVESTUSKAART

Ostja nimetus ja tema aadress .....

Leping (tehing) nr. ..... „.....“ ..... 19..... a.

Lepingu kehtivuse tähtaeg .....

Arvelduskonto nr. ..... Riigipanga ..... osakonnas

Müüdud kaupu lepingu järgi:

Kauba nimetus	Mõõt-ühik	Sort	Pakendi liik	Hind	Summa	Müügikorraldus välja antud		Välja saadetud	
						kuupäev	summa	kuupäev	summa

Operatiivse arvestuse kartoteek koostatakse kahe jaotusega: müük lepingute järgi ja müük ühekordsete tehingute järgi.

Ülaltoodud kaardi tagakülge võib kasutada kohustuste täitmise arvestuseks sortimendilises lõikes. Seejuures sortimendilist opera-

tiivset arvestust peetakse kooskõlas lepingutega või lepingu juurde lisatud spetsifikatsiooniga kindlaks määratud kaupade nomenklatuuriga, eriti komplitseeritud sortimendiga kaupade kohta aga võib pidada arvestust kaupade kompleksrühmade järgi.

Kaupade hulgimüügi dokumentideks on lepingud, tehingud, müügikorraldused, arved jne.

Töö organiseerimine ja tasumine baasides

Baasile pandud ülesannete täitmise otsustavateks tingimusteks on baasi aparaadi õige ülesehitus, kvalifitseeritud kaadri valik, selle poliitilise taseme ja tööalase kvalifikatsiooni süstemaatiline tõstmine, töö ratsionaalne organiseerimine ja selle eest tasumine.

Baasides töö organiseerimise aluseks on leninlik õpetus töö organiseerimise põhimõtetest sotsialistlikus majanduses.

Need põhimõtted väljenduvad järgmistes punktides:

a) kaadri valik tööalaste ja poliitiliste tunnuste järgi ning inimeste õige tööle paigutamine vastavalt nende teadmistele ja võimetele, isikliku vastutamatuse kaotamine, ülesannete täpne määramine ning iga töötaja vastutavaks tegemine temale ülesandeks tehtud töö eest;

b) töö, iseäranis palju jõukulu nõudvate tööde igakülgne mehhaniseerimine;

c) sellise töötasu süsteemi sisseseadmine, mis väldiks võrdsustamise elemente, aitaks kaasa töötajate püsimisele ettevõttes, stimuleeriks tööviljakuse kasvu, kindlustaks seda, et töötajad oleksid materiaalselt huvitatud ettevõtete töötulemustest, s. t. kinnitatud plaanide täitmisest ja ületamisest, rentaabluse tõstmisest, kulude ja kadude vähendamisest, sotsialistliku omandi hoidmisest.

Töö sotsialistliku organiseerimise tähtsamateks iseärasusteks on töötajate kultuurilis-tehnilise taseme ja kommunistliku teadvuse süstemaatiline tõstmine, sotsialistliku töödistsipliini tugevdamine. Töö sotsialistliku organiseerimise kõige eredamaks avalduseks on töötajate sotsialistlik võistlus.

Eespool loetletud põhimõtetele rajatud töö organiseerimine avaldub konkreetselt selle aparaadi struktuuris, töö jaotamise, spetsialiseerimise ja tasumise vormides.

Töö jaotamise ja spetsialiseerimise aste baasis oleneb suurel määral tema töö ulatusest. Mida suurem on baas, seda enam diferentseeritud on põhilised kaubandus-operatiivsed või kaubatundjate funktsioonid, laofunktsioonid, puht-tehnilised (teenindavad), administratiiv- ja majanduslikud, abi- ja teised funktsioonid spetsiaalsete osakondade, gruppide jne. kujul.

Töö põhjalikum spetsialiseerimine on eelduseks selle täpsemaks normeerimiseks, eriti tehnilise normeerimise meetodite ulatuslikumaks ärakasutamiseks (näiteks selliste töötajate töö suhtes, nagu praakerid, väljavalijad, sorteerijad, pakkijad jt.).

Töö õige normeerimine baasides on tähtis mitte ainult tööjõudluse tõstmise seisukohalt, vaid ka töötajate töö eest tasumisel progressiivse tükitööpalga süsteemi eeliste õige kasutamise seisukohalt.

Baaside töö parandamise tähtsaimaks teguriks on sotsialistliku võistluse ja eesrindlike töömeetodite rakendamine.

Baaside operatiivtöötajate sotsialistlik võistlus peab olema suunatud kaubandus- ja finantsplaanide täitmisele ja ületamisele, võitlusele kaupade kvaliteedi tõstmise ja sortimendi parandamise eest, käibekulude vähendamise ja kadude likvideerimise eest, käibevahendite käibekiiruse suurendamisele, kasumi suurendamisele, tööjõudluse tõstmisele.

Üha ulatuslikumalt hakkavad baasid kasutama selliste tehnilise iseloomuga operatsioonide täitmisel, nagu kaupade pakkimine, väljalaadimine jt., eesrindlikke töömeetodeid.

Baasi töötajate töö eest tasutakse, nagu mujalgi rahvamajanduses, vastavalt sotsialismi põhimõttele töö hulga ja kvaliteedi järgi.

Vastavalt NSV Liidu Kaubandusministeeriumi 1950. a. 26. jaanuari käskkirjale nr. 70 on baaside ja ladude juhtivatele ja operatiivtöötajatele kehtestatud progressiivne tükitöö tasu. See süsteem võimaldab maksimaalselt kooskõlastada töötaja isiklikud huvid riigi huvidega, stimuleerib riiklike plaanide täitmist ja ületamist.

Baasi töötajate töötasu kindlakstegemise aluseks on nende ametipalgamäär ja kaubakäibeplaan.

Seejuures võetakse baaside iga töötajate kategooria puhul arvesse baasi selle osa käive, millega tegeleb antud töötaja, juhtivate töötajate (baasi juhtkond, plaaniosakonna juhataja, pearaamatupidaja jt.) puhul aga baasi käive tervikuna.

Kuu kaubakäibeplaani ületamisel nii koguseliste kui ka kvaliteediliste näitajate osas makstakse baasi operatiivtöötajatele üle ametipalgamäära 1% sellest palgamäärast plaani ületamise iga protsendi eest ning peale selle arvestatakse ületatud plaani osa eest sellele töötasule juurde teatud protsent progressiivtasu.

Lisatasude määrad sõltuvad plaani ületamise määradest ja on erinevad töötajate eri kategooriate jaoks.

Plaani ületamisel 1—5% on progressiivlisatasu määraks kaubatundjatele ette nähtud 10%, plaani ületamisel 5—10% makstakse lisatasu 15%, 10—20% puhul makstakse 20%, plaani ületamisel üle 20% moodustab progressiivlisatasu 25%.

Näide. Kultuurikaupade aasta-käibeplaan on 120 milj. rbl.; kuu keskmine plaan on järelikult 10 milj. rbl.

Kaubatundja kuupalk on 650 rbl.

Oletame, et antud kuu tegelik käive oli 11 milj. rbl., s. t. plaan on ületatud 10% võrra.

Sel juhul kaubatundja töötasu moodustab:

a) palk — 650 rbl.
b) lisatasu plaani ületamise eest

$$\frac{\text{10\% võrra — 65 rbl.}}{\text{kokku 715 rbl.}}$$

c) progressiivlisatasu 15% — $\frac{715 \times 15}{100} = \frac{\text{107 rbl. 25 kop.}}{\text{kokku ... 822 rbl. 25 kop.}}$

Kaubakäibeplaani alatäitmisel kogu baasi poolt, samuti kasumiplaani mittetäitmisel progressiivlisatasu ei maksta.

Baasis raiskamiste ja varguste avastamisel jäävad progressiivlisatasust ilma baasi juhataja (direktor), tema asetäitja, pearaamatupidaja ja tema asetäitja.

Mittekvaliteetsete kaupade kokkuostul jäetakse progressiivlisatasust ilma vastavate operatiiv-kaubaosakondade juhatajad.

Kinnitatud käibeplaani alatäitmisel saavad ülaltähendatud töötajad tasu 100% ametipalgast.

Baasi ülejäänud töötajate ergutamiseks, kellele ei tasuta progressiivse tükitööpalga süsteemi järgi, luuakse baasi direktori käsutuses olev premeerimisfond 15% ulatuses progressiivlisatasude üldsummast.

Kohalike kaubastute väikehulgibaasid

Hulgibaaside eriliigiks on väikehulgibaasid, millised loodi kohalike kaubastute süsteemis vastavalt NSV Liidu Kaubandusministeeriumi 1951. a. 3. oktoobri käskkirjale nr. 830 „Abinõudest kaubanduse parandamise alal". Nende baaside ülesandeks on hankijatelt selliste kaupade vastuvõtmine, nagu kangaskaubad, õmblustooted, jalatsid, parfümeeria ja tubakatooted, samuti nende kaupade sorteerimine ning nendega kohalike kaubandusorganisatsioonide — kaubastute ja TVO-de varustamine.

Nende baaside poolt teenindatavad organisatsioonid määratakse kindlaks vabariikide kaubandusministeeriumide või oblastite (kraide) kaubandusosakondade poolt sõltuvalt vastavate kaubastute alluvusest.

Nende kaubastute baasidele, milliste koosseisu nad kuuluvad, tehakse ülesandeks antud kaubastu ettevõtete varustamine ka teiste tööstuskaupadega.

Sellised väikehulgibaasid luuakse neis linnades, kus puuduvad NSV Liidu Kaubandusministeeriumi hulgiorganisatsioonide baasid. Seega on nendes ühendatud nii kaubastute kui nimetatud hulgiorganisatsioonide kaubabaaside funktsioonid.

Väikehulgibaasid tegutsevad täieliku isemajandamise alusel, neil on lõpetatud raamatupidamise aruandlus, iseseisev arvelduskonto pangas ja oma bilanss, mis kuulub kaubastu bilansi koosseisu.

Väikehulgibaasi juhtimist teostab direktor, kes määratakse vas-

tava kaubastu direktori poolt. Baasi direktori asetäitja ja vanemraamatupidaja määratakse tööle ja vabastatakse töölt samuti kaubastu direktori poolt, kuid baasi direktori esitusel.

Baasi direktor juhib kaubastu direktori poolt välja antud volituse alusel baasi kogu administratiiv-majanduslikku ja operatiivkaubanduslikku tegevust. Ta kannab distsiplinaar-, tsiviil- ja kriminaalvastutust baasi töö eest: plaanide täitmise eest, lepingulisest ja finantsdistsipliinist kinnipidamise eest, varade ja materiaalsete väärtuste säilivuse ja majandusliku kasutamise eest.

Baasi varustatakse kaubastu poolt põhi- ja käibevahenditega.

Väikehulgibaasi peetakse ülal hankijatelt (hulgiorganisatsioonidelt) saadavate spetsiaalsete kaubanduslike mahahindluste, samuti oblastite kaubandusosakondade ja vabariikide kaubandusministeeriumide poolt kinnitatavate juurdehindluste arvel.

Väikehulgibaas töötab kaubandus- ja finantsplaanide ning perspektiivplaanide alusel, millised kinnitatakse selle kaubastu direktsiooni poolt, kelle koosseisu ta kuulub.

Kaubandus- ja finantsplaanides võetakse arvesse baasile eraldatavad fondid tema poolt teenindatavate kaubandusorganisatsioonide jaoks. Viimastega sõlmib baas vastavad lepingud, samuti sõlmib ta lepingud kaupade hankijatega. Selliste baaside käive ja nende kaubavarude normatiivid määratakse vabariikide kaubandusministeeriumide või oblastite (kraide) kaubandusosakondade poolt, sõltuvalt selle kaubastu alluvusest, kelle koosseisu baas kuulub.

Baasi poolt teenindatava kaubandusorganisatsiooni poolt temale eraldatud fondeeritavate kaupade mitteväljavõtmise juhul esitab baas kaubastu direktsioonile ettepaneku oblasti kaubandusosakonnale esitamiseks nende kaupade üleandmise kohta teistele kaubandusorganisatsioonidele.

Väikehulgibaaside tähtsamaks funktsiooniks on kaupade sortimendi süstemaatiline täiendamine nende poolt teenindatavates ettevõtetes ning nende ettevõtete esindajatele kõigi vajalike tingimuste loomine kaupade isiklikuks väljavalikuks. Selleks organiseeritakse kõigi baasis olemasolevate kaupade näitamine näidiste tubade või vitriinide ülesseadmise teel.

Kaupade hankijate mõjutamiseks uurivad baasid teenindatavate organisatsioonide ja ettevõtete nõudmist, koostavad selle alusel nõudeavaldused ja tellimused hankijatele sortimendilises lõikes näidiste, tegumoodide, kaupade mudelite järgi, organiseerivad sissetulevate kaupade spetsiaalset kvaliteedi kontrolli, esitavad hankijatele pretensioone alaväärtuslike kaupade hankimise pärast.

Baasid organiseerivad kõigi nende poolt teostatavate kaubandusoperatsioonide raamatupidamis- ja operatiivarvestust.

LAO-, TRANSPORDI- JA TAARAMAJANDUS

XXI peatükk

NÕUKOGUDE KAUBANDUSE LAOMAJANDUSE ÜLESANDED JA FUNKTSIOONID

Nagu eespool mainitud, on pideva kaubaringluse ja elanikkonna kaupadega häireteta rahuldamise otsustavaks tingimuseks kaubavarude olemasolu.

Hulgi- ja jaekaubandusorganisatsioonide, samuti jaeettevõtete selliste varude kogumise ja hoidmise funktsioone täitvaks operatiivtehniliseks aparaadiks on kaubalaod.

Kaubavarude loomise ulatus ja iseloom, vastavalt sellele ka ladude osa sotsialistlikus majanduses on põhimõtteliselt erinevad kaubavarude iseloomust ja ladude osast kapitalistlikus majanduses.

Kapitalistlikule kaubandusele omane spekulatsioon on sageli seotud kapitalistide poolt kaubavarude pikaajalise hoidmisega ladudes mõningate kaupade hindade tõusu ootel või hindade kunstlikuks tõstmiseks. Ulatuslikult praktiseeritakse seejuures kaupade omandiõiguse paljukordset müümist ilma kaupade endi ümberpaigutamiseta. Laod, kus hoitakse selliseid kaubavarusid, on järelikult spekulatiivkaubanduse vahendiks.

Tohutu suureks muutuvad kaubakogused turustuskriiside ajajärgul, millised perioodiliselt tabavad kapitalistlikku majandust tootmise anarhia tõttu, töötavate masside järjekindla vaesumise ja nende ostujõu langemise tõttu. Sellistel perioodidel muutuvad laod tõelisteks kaupade kalmistuteks.

Vastandina kapitalistlikule ühiskonnale planeeritakse sotsialistlikus ühiskonnas kaubavarude moodustamine riigi poolt, kuna mitte igasugused varud ja mitte igasugustel tingimustel ei ole ühiskondlikult kasulikud.

Kaubavarude kogumine üle normaalse vajaduse kutsub esile seisaku, viivituse kaupade kulgemises, põhjustab kaubakäibe aeglustumise, kaupade kuhjumist, vahendite eemaldamist käibest ning sageli kaupade riknemist. „Ainult sel määral kui kaubavaru on kaupade ringlemise tingimuseks ja isegi vormiks, mis möödapääsmatult tekib kaupade ringlemisel, järelikult kuivõrd see näiv seisak

on liikumise enda vormiks..., ainult sel määral on see seisak normaalne." [1]

Ainult sotsialistlikus ühiskonnas, kus varude suurus planeeritakse riigi poolt, on võimalik moodustada normaalsed kaubavarud, s. o. sellised, mis on vajalikud elanikkonna nõudmiste häireteta rahuldamiseks.

Kaubavarude plaanipärane loomine on ühtlasi eelduseks laomajanduse plaanipäraseks ja ratsionaalseks organiseerimiseks sotsialistlikus ühiskonnas.

Kaupade hoidmisel ladudes peab olema kindlustatud nende koguse ja kvaliteedi täielik säilimine vastava paigutamise ja asetamise teel, normaalse temperatuuri ja sanitaarse režiimi loomisega, arvestuse sisseseadmisega kaubavarude liikumise kohta, kusjuures ei tohi lubada kaupade kuhjumist ega mitteminevate kaupade kogunemist.

Suur tähtsus on laooperatsioonidel kaupade sorteerimise alal, nende müügiks ja tarvitamiseks ettevalmistamisel.

Erakordselt aktiivset osa etendavad kaubalaod võitluses kaupade kvaliteedi eest.

Laod peavad olema tõkkeks halvakvaliteediliste kaupade kaubandusvõrku pääsemise vastu.

Laos peavad toimuma ka teised operatsioonid, mis tõstavad tarbijate teenindamise kvaliteeti, nagu näiteks kaupade puhastamine, nende vääristamine, valmiskaalumine jms.

Nagu kogemused on näidanud, on ladude eeskujulik töö ja jaevõrgu häireteta varustamise organiseerimine tööjõudluse tõstmise, eesrindlike töömeetodite kasutuselevõtmise oluliseks tingimuseks ladude poolt teenindatavas jaekaubandusvõrgus.

Eriline tähtsus on ladude tööl jaevõrgu kaupadega varustamisel seoses patriootliku liikumise arendamisega ostjate eeskujuliku teenindamise eest.

Ei tohi unustada, et ostjate eeskujulik teenindamine kauplustes eeldab kõrge kvaliteediga ja laias sortimendis kaupade pidevat olemasolu töökohtades. See esitab ka vastavad nõudmised jaevõrku kaupadega varustavatele ladudele.

Laomajanduse ratsionaalne organiseerimine etendab olulist osa kauba kulgemise teede parandamises, kuna kaubad tootmisest jaevõrku kulgevad suurel määral läbi ladude.

Seoses sellega on vaja laod paigutada selliselt, et kindlustada kaupade kulgemise lühimat teed läbi minimaalse arvu ladude.

Üldist kaubaladude kohta järeldub, et kaubaladu on vajalik hulgi- ja jaekaubandusorganisatsioonidele ja -ettevõtetele normaalsete kaubavarude kogumiseks ja hoidmiseks ning jaevõrgu häireteta varustamiseks kaupadega.

Erinevalt baasidest, millised on iseseisvad isemajandavad kaubandusettevõtted, ei soorita laod kaupade ostu- ja müügifunktsi-

[1] K. Marx, Kapital, II kd., Gospolitizdat, 1949. a., lk. 144 (v. k.).

oone, vaid teostavad ainult tehnilisi operatsioone, mis on seotud kaupade kokkuostu ja müügiga hulgi- ja jaeorganisatsioonide ning -ettevõtete (sealhulgas baaside) poolt, kellele need laod alluvad.

Need operatsioonid seisavad mahalaadimises transpordivahenditelt, millega kaubad lattu on toimetatud, kaupade koguse ja kvaliteedi kontrollimises, nende lahtipakkimises, lattu paigutamises, sorteerimises, valmiskaalumises, pakkimises ja laadimises eri liiki transpordivahenditele.

Seega on hulgi- ja jaeorganisatsioonide laod sooritatavate operatsioonide iseloomult peaaegu analoogilised. Erinevus seisab peaasjalikult töö mahus ning üksikute operatsioonide koguselises erinevuses; nii näiteks on hulgiladudes ülekaalus kaupade sorteerimine tervete kohtadena: kastidena, pallidena; jaeladudes aga on sorteerimine seotud üksikute kohtade lahtipakkimisega; jaeladudes võib organiseerida kaupade valmiskaalumist, mida ei praktiseerita hulgiladudes, jt.

Selle sõna kitsamas, tehnilises tähenduses kujutab ladu endast hoidlat, s. t. vajalikult seadmestatud ruumi või muud ehitust (näiteks katusealune, plats), mis on määratud laooperatsioonide sooritamiseks.

Mingi organisatsiooni (näit. kohaliku kaubastu, Glavgastronomi jms.) või mingi kaubandussüsteemi (näit. NSV Liidu Kaubandusministeeriumi, Tsentrosojuzi jms.) laod kujutavad endast selle organisatsiooni või süsteemi laomajandust või ladude võrku.

Nende organisatsioonide ja süsteemide laod tehnilises tähenduses kujutavad endast laomajanduse materiaalset tehnilist baasi.

Nõukogude kaubanduse laomajanduse areng ja kaasaegne seisund

Revolutsioonieelse Venemaa laomajandus kujutas endast organiseerimatut, laialipillatud, tehniliselt äärmiselt primitiivset võrku, mis ei vastanud kaupade normaalse hoidmise kõige elementaarsematele nõuetele. Väike arv külmhooneid võimaldas normaalselt hoida mitte üle 3% turufondi kiiresti riknevatest toidukaupadest. Seetõttu esines massiliselt toidukaupade riknemisi ja töötajate toidumürgitusi.

Juba nõukogude võimu esimestel aastatel hakati arendama ladude ehitamist. Esimeses järjekorras ehitati spetsialiseeritud ladusid — külmhooneid, elevaatoreid jms. Selles avaldus Nõukogude riigi hoolitsus sotsialistliku omandi säilivuse eest ning töötajate heakvaliteediliste toidukaupadega varustamise eest.

Alates 1925. a., pärast rea vanade külmhoonete taastamist, algas uute külmhoonete intensiivne ehitamine seoses linnade töötajate poolt liha, kala ja teiste kiiresti riknevate toidukaupade tarbimise tunduva suurenemisega.

Esimese viisaastaku jooksul kasvas külmhoonete võrk revolutsioonieelse tasemega võrreldes enam kui 4 korda.

Teise ja kolmanda viisaastaku jooksul suurenes külmhoonete võrk enam kui 3 korda. Külmhooned ehitati kõigisse tööstuskeskustesse ja uutesse sotsialistlikesse linnadesse. Paljud neist külmhooneist on oma tehnilise taseme poolest paremaid maailmas.

Sõjaeelsete viisaastakute jooksul ehitati ka tehniliselt täiuslikud elevaatorid (teraviljahoidlad). Seejuures ei olnud uus ehitus revolutsioonieelsete kogemuste kordamine ega välismaiste kogemuste matkimine. Nõukogude inseneride poolt ehitatud uut tüüpi elevaatorites on peegeldatud selle ala tehnika uusimad saavutused. Sel perioodil on meie maal esmakordselt ehitatud suured köögiviljahoidlad, millede järele tekkis vajadus puu- ja köögivilja ning kartuli turufondide kiire kasvu tõttu.

Suuri kapitaalmahutusi tehti nõukogude võimu aastail universaalsete, samuti toidukaupade ja tööstuskaupade ladude ehitamiseks. Eriti hulgaliselt on ehitatud täiustatud ja suuri ladusid tarbijate kooperatsiooni (tarbijate kooperatiivide rajooniliitude, tarbijate kooperatiivide oblasti- (krai-) liitude) poolt rajoonikeskustes, oblastilinnades, suurtes raudtee sõlmjaamades, sadamates meie maa kaubandusvõrgu teenindamiseks.

Suure Isamaasõja aastail hävitati palju ladusid fašistide poolt ajutiselt okupeeritud rajoonides. Täielikult hävitati külmutuslaod Valgevenes. Ukraina NSV-s jäi 30-st külmhoonest terveks ainult 4.

Neljandal (esimesel sõjajärgsel) viisaastakul (1946.—1950. a.) kindlustasid suured kapitaalmahutused ladude ehitamiseks Nõukogude kaubanduse laomajanduse taastamise ja sõjaeelse taseme ületamise.

Kuid laomajanduse areng jääb maha kaubakäibe kasvust, mille tõttu tuleb sageli hoida kaupu juhuslikes, mittekohandatud ruumides, mis põhjustab suuri rahvamajanduslikke kadusid.

Suur osatähtsus Nõukogude kaubanduse laomajanduses on veel väikestel, tehniliselt primitiivsetel ladudel, mis asuvad kaugel raud- ja veeteedest; see põhjustab kaubavarude üleliigset killustumist ning suurendab transpordi- ja muid kulusid.

Laomajanduse mahajäämuse kiireim likvideerimine on eriti vajalik seoses lähemate aastate jooksul ettenähtud kaubakäibe kasvuga.

Külmhoonete, toidukaupade ja tööstuskaupade ladude, kartuli- ja köögiviljahoidlate ehitamise laialdane programm on ette nähtud NSV Liidu Ministrite Nõukogu ja NLKP Keskkomitee määruses „Nõukogude kaubanduse edasise arendamise abinõudest" [1]. 1954. —1956. a. peab olema ehitatud: külmhooneid mahuga 575 tuh. tonni; ladusid gastronoomia- ja bakaalkaupade hoidmiseks mahuga 310 tuh. tonni; ladusid tööstuskaupade hoidmiseks pindalaga 400 tuh. m²; taimeõli hoidmiseks mahuga 30 tuh. tonni; kartuli- ja köögiviljahoidlaid mahuga 700 tuh. tonni; kohalike kaubanduskontorite ja TVO-de väikehulgiladusid pindalaga 1200 tuh. m²; üld-

[1] „Pravda" 23. oktoobrist 1953. a.

kaubaladusid tarbijate kooperatiivide keskmise hulgilüli, tarbijate kooperatiivide rajooniliitude ja tarbijate kooperatiivide jaoks pindalaga 1700 m².

Partei ja valitsuse direktiivides on ette nähtud mitte ainult laopinna ja -mahu suurendamine, vaid ka olemasoleva laomajanduse kvaliteediliste puuduste (ruumipuudus, laialipillatus, tehniline primitiivsus) kõrvaldamine.

Suurte käibekulude ja kadudega laialipillatud laomajandite asemel organiseeritakse suured mehhaniseeritud laod, mis kindlustavad kaupade hoidmise normaalsetes tingimustes, kõrge tootlikkuse ja kultuursed töötingimused, võimaldavad vähendada käibekulusid.

Ladude ehitamise ja ekspluateerimise odavamaks muutmise eesmärgil, samuti palju jõukulu nõudvate laooperatsioonide (peale- ja mahalaadimistööde, kaupade laosisese ümberpaigutamise jt.) ulatuslikuks mehhaniseerimiseks koordineeritakse uute ladude ehitamine laomajanduse organisatsiooniliste vormide parandamisega. Erilist tähelepanu pööratakse mitme kaubandusorganisatsiooni ladude koopereerimisele ühes hoones või hoonete grupis, mis asuvad ühel platsil, kusjuures väikestes linnades koondatakse need ühte kohta, suurtes linnades aga — mitmesse põhirajooni.

Peale ladude koopereerimise arendatakse ulatuslikult ka üldkasutatavate ladude süsteemi, mis teenindavad ükskõik milliseid kaupade omanikke, võttes neilt kaupu hoiule ning teostades nende korralduste järgi transpordi-, ekspeditsiooni- ja teisi laooperatsioone.

Selliste koopereeritud ja üldkasutatavate ladude eeliseks on see, et tsentraliseerides mitme veoseomaniku ekspeditsioonioperatsioone on võimalik komplekteerida vaguneid mitme hulgiorganisatsiooni kaupadest ühe ostja-jaeorganisatsiooni aadressil. Peale selle on neis ladudes võimalik komplekteerida eri liik kaubapartiisid ühele veoautole ühe kaupluse aadressil. Selliste ladude üldise administratiiv-, samuti transpordialase ja teenindava personali olemasolu võimaldab lao osas tunduvalt vähendada ekspluatatsioonilisi kulusid.

Kaubaladude liigid ja tüübid

Kaubaladusid grupeeritakse (klassifitseeritakse) kuue põhitunnuse järgi:

1) kaubalise tunnuse järgi:

a) *toidukaupade universaallaod*, milliste sortimenti kuuluvad kõik toidukaupade põhiliigid. Sellised on näiteks kohalike toidukaubastute laod;

b) *tööstuskaupade universaallaod* tööstuskaupade laia sortimendiga (näit. tööstuskaubastute laod);

c) *segalaod*, mis sisaldavad toidu- ja tööstuskaupade kõiki põhiliike (näit. kohalike segakaubastute laod);

d) *spetsialiseeritud* laod, milliste sortimendiks on üks

teatud kaubaliik (näiteks soolalaod, kartulihoidlad, bakaalkaupade laod, tekstiilkaupade laod jms.);

2) kaupadega teostatavate põhiliste laooperatsioonide järgi:

a) transiit- ehk ümberlaadimise laod, milliseid kasutatakse kaupade ümberlaadimiseks ühelt transpordiliigilt teisele (näit. raudteetranspordilt auto-hobutranspordile ja vastupidi);

b) varumislaod, millised teenindavad spetsiaalseid varumisorganisatsioone. Neis ladudes hoitakse varutud põllumajandussaadusi ja seal toimub esialgne töötlemine (sorteerimine, kalibreerimine, puhastamine jt.), samuti nende vastav pakkimine edasisaatmiseks;

c) jaotuslaod on hulgiorganisatsioonide, kohalike kaubastute, spetsialiseeritud peavalitsuste kaubandus-turustus-ladude põhiliik. Selliste ladude tähtsaimaks operatiivülesandeks on sorteerimisoperatsioonide teostamine, kaupade valmiskaalumine ning nendega jaevõrgu varustamine;

d) spetsiaalse säilitamise laod, mille põhioperatsioonideks on kaupade enam-vähem pidev hoidmine; kõigil teistel operatsioonidel (sorteerimine jms.) on nende ladude suhtes abistav tähtsus. Selliste ladude hulka kuuluvad näiteks puu- ja köögiviljahoidlad;

3) kasutamistingimuste järgi:

a) individuaalkasutamise laod, millised on täielikult üksikute kaubandusorganisatsioonide käsutuses (omad või renditud);

b) üldkasutatavad laod, mis kuuluvad spetsiaalsetele laoorganisatsioonidele ja võtavad kaupu hoiule ükskõik millistelt organisatsioonidelt — veoseomanikelt teatud tariifide järgi hoidmise tonnpäeva eest või mis annavad rendile mingisuguse osa oma pinnast. Näitena võib esitada Moskva linna kohalike kaubastute valitsuse transpordi-laotrusti ladusid jt.;

4) ühendusteede järgi:

a) raudteeäärseteks, millised asuvad raudteemagistraalide ääres või millel on iseseisvad raudtee haruteed;

b) jõeäärsed, mis asuvad jõgede randumissildade ääres;

c) sadamalaod, mis asuvad meresadamates või suurtes sisevete sadamates;

d) mitteraudteeäärsed või linnasisesed;

5) tehniliste tunnuste järgi:

a) kinnised — ühekorruselised või mitmekorruselised hooned.

Sõltuvalt ehitusmaterjalist jagunevad sellised laohooned nelja liiki: tuleohtlikud — puust või teistest kergesti süttivatest ja põlevatest materjalidest; pooltuleohtlikud — näiteks krohvitud puuhooned; pooltulekindlad — mille konstruktsioonis on suur osatähtsus metallidel või teistel tules deformeeruvatel materjalidel; tulekindlad — tellisest, raudbetoonist hooned;

b) poolkinnised — iga liiki katusealused;

c) lahtised — iga liiki platsid (sillutatud, asfalteeritud), platvormid, estakaadid;

6) ehituse ja sisustuse iseärasuste järgi:

a) universaalsed, mida oma ehituse ja sisustuse tõttu võidakse kasutada ükskõik milliste kaupade hoidmiseks;

b) spetsiaalsed, mis oma ehituse ja sisustuse poolest on kohandatud üksikute selliste kaubaliikide hoidmiseks, mis nõuavad hoidmiseks eri tingimusi, näiteks külmhooned, juurviljahoidlad, petrooleumihoidlad, teraviljahoidlad.

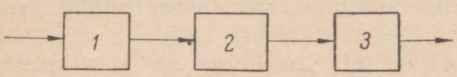
XXII peatükk

KAUBALADUDE EHITUS

Üldised nõudmised ladude ehitamisel

Lao ehitus ja sisustus peavad kindlustama kaupade täielikku koguselist ja kvaliteedilist säilivust ning võimaldama kaupadega teostatavate laooperatsioonide parimat täitmist.

Transiitladudes täidetakse näiteks järgmisi laooperatsioone: kaupu kohaletoimetanud transpordivahendite (vagunite, veoautode jms.) tühjakslaadimine; kohaletoimetatud veoste koguse, nende taara korrasoleku jne. väline kontroll, veoste lühiajaline hoidmine; kaupade laadimine transpordivahenditele (joon. 112).

Joonis 112. Kaupade transiitlaos töötlemise skeem:
1 — mahalaadimine, *2* — lühiajaline hoidmine, *3* — pealelaadimine (ärasaatmine)

Vastavalt neile operatsioonidele tuleb transiitladude ehitamisel ette näha:

1) plats kaupade mahalaadimiseks. Tavaliselt kujutab see endast platvormi (rampi) piki ladu, milline on vaguni või auto veokasti põranda kõrgune ning on varustatud mitmesuguste peale- ja mahalaadimise seadmetega;

2) ruum veoste koguse ja seisukorra kontrollimiseks ning partiide kujundamiseks nende edasisaatmiseks. Samal platsil hoitakse veoseid enne edasisaatmist. Sellist platsi nimetatakse ekspeditsiooniplatsiks. See varustatakse kaalude ja mitmesuguste abinõudega veoste ümberpaigutamiseks (kärud jt.). Mingeid spetsiaalseid nõudmisi selliste ruumide suhtes ei esitata (õhu temperatuur ja niiskus), kuna kaupu hoitakse siin lühikest aega. Peamiselt on vaja kaitsta kaupu sademete (vihma, lume), päikesekiirte, tolmu ja pori eest;

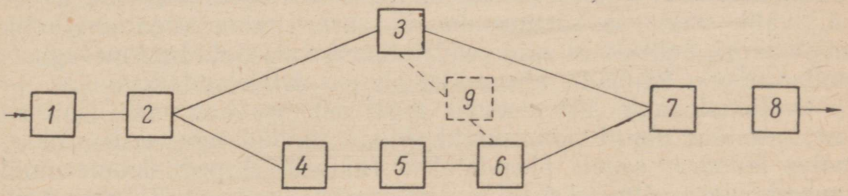
3) plats kaupade pealelaadimiseks. Ehituse ja seadmete poolest ei erine see mahalaadimiseks määratud platsist.

Transiitladude juurde tuleb tavaliselt ehitada haruraudteed või tuleb laod paigutada raud- või veeteede äärde.

Hoopis enam komplitseeritud on operatiivprotsessid ning järelikult ka jaotusladude ehitus ja seadmed (joon. 113).

Läbi selliste ladude lähevad kaubad: a) hankijate hulgipakendis (-taaras) (kastides, kottides, pallides, vaatides jms.) või tükikujul; b) vabrikutaarast lahtipakituna ja teise taarasse ümberpakituna.

Taaras või tükiviisi sissetulevate kaupade töötlemine seisab nende mahalaadimises, vastuvõtmises koos üldkoguse kontrollimisega või kaupade koguse ja kvaliteedi valikkontrollimisega kohtade viisi (kastides, pallides). Järgnevalt komplekteeritakse need kaubad partiidesse tervete kohtadena kaubasaajate nõudmiste järgi ja saadetakse laost ära.

Joonis 113. Kaupade jaotuslaos töötlemise skeem:

1 — mahalaadimine, *2* — ekspeditsioonioperatsioonid kaupade vastuvõtmise alal, *3* — kaupade hoidmine taaras, *4* — lahtipakkimine, *5* — kaupade hoidmine lahtipakitult (sorteerimine, väljavalik), *6* — pakkimine, *7* — ekspeditsioonioperatsioonid kaupade ärasaatmise alal, *8* — pealelaadimine (ärasaatmine), *9* — valmiskaalumine

Nende operatsioonide sooritamiseks peavad laos olema:

a) mahalaadimise kohad;

b) ekspeditsiooniruum kaupade vastuvõtmiseks;

c) kauba hoiuruumid;

d) ekspeditsiooniruum kaupade ärasaatmiseks ettevalmistamiseks;

e) pealelaadimise kohad.

Lahtipakitavate kaupade töötlemine laos seisab kaupade vabastamises taarast, kaupade koguse ja kvaliteedi üksikasjalises kontrollimises, nende paigutamises (stellaažidele jm.), sorteerimises ostjate tellimuste järgi, järgnevas pakkimises taarasse (peamiselt uues, kaubanduslikus sortimendis) ning vastavate partiidena väljastamises või ärasaatmises ostjatele.

Nende operatsioonide täitmiseks peavad laos olema:

a) mahalaadimise kohad;

b) ekspeditsiooniruum kaupade vastuvõtmiseks;

c) lahtipakkimise kohad;

d) hoiuruumid lahtipakitud kaupade ja nende sorteerimise jaoks;

e) pakkimise kohad;

f) ekspeditsiooniruum kaupade ärasaatmiseks ettevalmistamiseks;

g) pealelaadimise kohad.

Peale ülaltähendatud asjaolude on spetsiaalne vastuvõtu ekspeditsioon vajalik seetõttu, et kaubad saabuvad mõnikord lattu öösel või puhkepäeval, kui hoiuruumid on suletud. Mitmekorruselistes ladudes on ekspeditsiooni ülesandeks suunata kaubad ülemistele korrustele kaubaliftide abil, kuhu pääseb ekspeditsioonist.

Ekspeditsiooni loomine kaupade väljastamiseks on tingitud kaubapartiide väljavalimise ja komplekteerimise vajadusest üksikute ostjate jaoks või üksikute suundade järgi, samuti transpordidokumentide vormistamise vajadusest. Ekspeditsioonil on tavaliselt eraldi ruumid ekspediitori ja laadijate jaoks.

Lahtipakkimise kohas vabastatakse kaubad taarast (kastidest, roguskitest jms.). Samas toimub ka kaupade koguseline kontroll.

Sorteerimisruumides toimub kaupade kvaliteedi kontroll, nende väljavalik vastavas sortimendis ja sorteerimine klientuuri tellimuste järgi. Sellised ruumid peavad olema varustatud mitmesuguste stellaažidega, kaupade alusrestidega, praakimislaudadega jne.

Loetletud ruumidest asuvad tavaliselt spetsiaalsetes isoleeritud ruumides ainult hoiuruumid. Muud ruumid aga, eriti väiksemates ladudes, sageli ühendatakse (näiteks ekspeditsiooniruumid kaupade vastuvõtmiseks ja ärasaatmiseks), või sooritatakse kõik vajalikud operatsioonid ühes ruumis.

Ladude poolt sooritatavate operatsioonide iseloom määrab ära ka nende ehitamise ja sisustamise suhtes esitatavad nõuded. Laos peavad olema kindlustatud vajalike kaubakoguste (kaubavarude) paigutamise võimalus, normaalsed tingimused nende hoidmiseks ja vajalike laooperatsioonide teostamiseks.

Kinniste (universaalsete) laohoonete tehniline iseloomustus

Hõredamini asustatud kohtades, samuti seal, kus lao ehitamiseks eraldatav maa-ala on küllaldase suurusega, on soovitav ehitada peamiselt ühekorruselised laod (joon. 115).

Ühekorruselised laod võivad nii tervikuna kui ka üksikosades olla arhitektuuriliselt lihtsad. Kuna ühekorruselistel ladudel puuduvad trepikojad, kasutatakse nende pindala ära täielikumalt kui paljukorruselistel.

Kui lao sortimendis on selliseid kaupu, nagu veinid, heeringad, taimeõli vaatides, on nende hoidmiseks soovitav ehitada keldri- või poolkeldrikorrused.

Laoruumide kõrgus põrandast kuni laetaladeni peab olema vähemalt 2,5 m, keldri- ja poolkeldriruumide kõrgus — kuni 2,2 m. Laohoonete laius kõigub tavaliselt 12—25 m piires. Hoone suure laiuse korral on raske kindlustada ladude vajalikku valgustust loomuliku külgvalgusega.

Laohoone pikkus peab olema vastav kaupade peale- ja mahalaadimise rindele. Rinde pikkus arvutatakse lao ette üheaegselt paigutatavate autode ja hobuveokite (ühikute) suurima arvu järgi,

arvestades keskmiselt 3,5—4,0 m ühiku kohta. Raudteeäärsetes ladudes arvutatakse peale- ja mahalaadimise rinne vagunite maksimaalse arvu järgi, mida võidakse üheaegselt suunata lao ette, arvestades keskmiselt kuni 10 m ühe vaguni kohta (vaguni pikkus pluss kahe vaguni vahemaa pikkus).

Ladude kütmise kõige ratsionaalsem viis on veekeskkütte süsteem, mis võimaldab saada ühtlase, ilma järskude kõikumisteta temperatuuri. Väiksemates ladudes kasutatakse tavaliselt ahjudega kütmist. Ahjude küttekolded peavad sel juhul olema spetsiaalsetes tulekindlates, pooltulekindlates või süttimise eest kaitstud, eraldi väljapääsuga tuulekodades.

Laoruumide õhustamiseks tehakse akendesse õhuaknad.

Selliseid toidu- ja tööstuskaupu, mis kiiresti ei rikne, on lubatud hoida spetsiaalse ventilatsioonita ruumides.

Spetsiifilise lõhnaga kaupade (heeringas, soolatud kala, vürtsid, tee, kohv, tubakatooted, värvi- ja rohukaubad, majapidamisseep, parfümeeria) hoiuruumides tuleb sisse seada tõmbeventilatsioon.

Külmutuskambritel peab olema sisse- ja väljatõmbe ventilatsioon elektriventilaatoritega.

Veega varustamiseks ühendatakse laod kohaliku vesivarustusvõrguga või kasutatakse selleks kaevusid ja lähemaid veekogusid (tiigid, jõed jms.). Vee kvaliteet peab vastama joogiveele esitatavatele sanitaar-hügieenilistele nõuetele.

Laoruumid peavad olema loomuliku valgustusega. Kunstlikust valgustusest lubatakse ainult elektrivalgustust.

Aknad võivad olla külgmised või ülemised, valgustusavadega katuses. Akende pindala määratakse sõltuvalt laooperatsioonide iseloomust ja kauba liigist. Nii näiteks peab toidukaupade ladudes ja lihtsama sortimendiga tööstuskaupade ladudes, millised ei nõua sorteerimist, akende pindala moodustama vähemalt $^1/_{15}$ lao põranda pindalast; operatsioonideks lahtipakitud kaupadega ladudes — vähemalt $^1/_{10}$, kontoriruumides — vähemalt $^1/_6$ põranda pindalast.

Uksed ja väravad soovitatakse teha puust, kõige parem on kasutada vaguniuste tüüpi lükanduksi. Viimased on paremad hingedel käivatest ustest, kuna viimased, avanedes väljapoole, segavad platvormil toimuvat liikumist. Toidukaupade ladudes tehakse kahekordsed uksed: välimised — vaguniuste tüüpi lükanduksed ja sisemised — hingede peal lahtilükatavad, kusjuures sisemised uksed tehakse võrestikulistena. See võimaldab laoruume öösiti tuulutada, kusjuures sisemised uksed on lukustatud, välimised aga avatud, milliste kaudu toimubki tuulutamine. Lao sissepääsude arv määratakse kindlaks sõltuvalt lao üldpikkusest ja tema veosekäibe suurusest. Kaugus sissepääsude vahel piki ladu on tavaliselt 8—16 m. Sõltumata lao suurusest peab uksi olema vähemalt kaks.

Ladude välimisele (raudteepoolsele) küljele ehitatakse platvormid (rambid) laiusega 2,5 m ja rohkem ning õuepoolsele (auto- ja hobutranspordi juurdesõidu) küljele alates 1,5 m. Rambi laius

määratakse sõltuvalt laos ja rambil kasutatavate kärude mõõtmetest; seejuures arvestatakse ka vastusuunas liikumise vajadust.

Rambi kõrgus raudtee-poolsel küljel on 1,2 m maapinnast, mis vastab vagunipõranda kõrgusele; õuepoolsel küljel on rambi kõrgus 0,9 m sillutuskattest, mis võrdub autode ja hobuveokite kõrgusele. Niisama kõrge tehakse ka lao põrand.

Veoste kaitsmiseks peale- ja mahalaadimisel sademete (vihma, lume) eest ehitatakse lao mõlemale küljele rampide kohale katused. Need katused peavad rampe katma täielikult, osaliselt ka peale- või mahalaadimiseks lao juures seisvaid vaguneid ning autosid ja hobuveokeid.

Lao pindala koostis ja otstarve

Sõltuvalt lao otstarbest ja operatsioonide iseloomust määratakse kindlaks pindalade koostis. Lao üldpindala koosneb järgmistest osadest: 1) kasulik pindala, 2) abi- ja spetsiaalne pindala, 3) pindala administratiivruumide all, 4) koridoride, trepikodade jms. pindala.

Kasulikuks nimetatakse kaupade hoidmiseks määratud ruumide pindala. Veoste all olevat pindala nimetatakse veosepindalaks. Ülejäänud osa võtavad enda alla vahekäigud. Järelikult sisaldab kasulik pindala veoste all oleva pindala ja kaupade vahel asuvate vahekäikude pindala.

Abi- ja spetsiaalse pindala hulka kuuluvad: 1) ekspeditsiooniruum, 2) vastuvõtmise ja lahtipakkimise ruum, 3) pakkimise ruum, 4) taara hoiuruum käibetaara väikese varu jaoks, 5) „karantiiniruum" selliste kaupade ajutiseks hoidmiseks, millised tulid lattu ning on mingil põhjusel välja praagitud kuni nende edasisaatmise küsimuse lahendamiseni (tagastamine hankijatele, suunamine ümbertöötamisele jms.); 6) valmiskaalumise ruum suuremate kaubakoguste massiliseks eelnevaks valmiskaalumiseks; 7) defroster — spetsiaalne kamber külmutusladudes mõnede laos külmutatud toidukaupade (puuviljad jt.) ülessulatamiseks enne nende suunamist jaevõrku suvel; 8) masinaruum (külmhoonetes); 9) katlamaja, keskkütte olemasolu korral; 10) remonditöökojad jt.

Administratiiv- ja elukondlike ruumide hulka kuuluvad: a) tuba direktori ja tema asetäitja jaoks, b) kontoritöötajate tööruumid, c) kaupade näidiste tuba, d) laotöötajate puhke- ja söögituba, e) majandusladu, f) WC, duširuum, riietusruum.

Lao üldpindala arvutamisel tuleb arvesse võtta ka kõik lao mitmesuguseid ruume ühendavad pindalad, nagu koridorid, trepikojad, liftikäigud jne.

Kõik loetletud pindalad tuleb ette näha igas laos, sõltumata tema suurusest. Erinevus selles suhtes suurte ja väikeste ladude vahel seisab selles, et suurtes ladudes iga nimetatud pindala moodustab endast eraldi ruumi. Väikeste ladude puhul võidakse kõik need pindalade liigid rühmitada eri kombinatsioonides, kaasa arva-

tud nende ühendamine ühes ruumis. Erandi moodustab külmutuspindala, milleks igal juhul peab olema eraldatud spetsiaalne, lao teistest osadest isoleeritud ruum.

Vajaliku laopindala arvestuse aluseks võetakse lao veosekäive ja maht vagunilises väljenduses ning pindala normatiivid mitmesuguste kaupade ühe vaguni kohta, sõltuvalt nende hoidmise viisidest ja nende juures teostatavate operatsioonide iseloomust.

Lao pindala arvestus

Kasuliku pindala arvestus. Nagu eespool tähendatud, koosneb lao kasulik pindala veose pindalast ning läbikäikudest hoiuruumide sees, mis võimaldavad juurdepääsu iga liiki kauba juurde.

ГОСТ-iga 2120-43 on kehtestatud järgmised kasuliku pindala normatiivid kaupade ühe vaguni kohta:

a) toidukaupade jaoks (peale kiiresti riknevate toidukaupade) nende hoidmisel taaras — 20 m^2;

b) kiiresti riknevate toidukaupade samades tingimustes hoidmiseks — 25 m^2;

c) lihtsa sortimendiga tööstuskaupade (majapidamisseep, tikud, tubakatooted) jaoks — 20 m^2;

d) keeruka sortimendiga tööstuskaupade jaoks nende hoidmisel taaras (riitades) — 25 m^2;

e) keeruka sortimendiga tööstuskaupade jaoks nende hoidmisel lahtipakitud kujul (stellaažidel) — 40 m^2.

Neid normatiive kasutatakse vajaliku pindala arvutamiseks, kui laos hoitav kaubakogus on antud vagunites. Sel juhul määratakse kasuliku pindala suurus vastava normatiivi korrutamise teel kaubaga vagunite arvuga.

Näiteks peab 4 vaguni suhkru jaoks kasulikku pindala olema $20\ m^2 \times 4 = 80{,}0\ m^2$.

Abi- ja spetsiaalse pindala arvestus. a) Ekspeditsiooniruumi pindala arvutatakse eespool mainitud ГОСТ-i järgi, lähtudes ühe päeva käibest kaupade sissetulekul ja poole päeva käibest väljastamisel, arvestades 40 m^2 ühe vaguni kohta.

Arvutame näitena lao pindala 10 vaguni suuruse kaubavaru jaoks. Kaupade käibevälteks võtame tinglikult 20 päeva. Järelikult lao 1,5 päeva käive (ühe päeva laekumine ja poole päeva väljastamine) $\frac{10 \times 1{,}5}{20} = 0{,}75$ vagunit. Ekspeditsiooniruumi pindala selle käibe jaoks: $40\ m^2 \times 0{,}75 = 30\ m^2$.

b) Vastuvõtu- ja lahtipakkimisruumi pindala arvutamisel lähtutakse ühe päeva käibest, arvestades 40 m^2 ühe vaguni kohta.

c) Pakkimisruumi pindala arvutatakse, lähtudes normist 5—8 m^2 ühe pakkija kohta.

d) Taara hoiuruumi pindala arvutatakse, lähtudes poole päeva käibest, arvestades 25 m^2 ühe vaguni kohta.

e) „Karantiiniruum" toidukaupade jaoks ehitatakse mõõdetega 20—25 m².

f) Valmiskaalumise ruumi pindala arvutatakse, lähtudes töökohtade arvust, kusjuures arvestatakse 5—6 m² ühe töökoha kohta.

g) lao külmutusruumi defrosteri pindala sõltub seda läbivate veoste keskmisest kogusest, arvestades 25—30 m² ühe vaguni kohta.

h) Lao tehniliste ruumide pindala (masinaruum, katlamaja jt.) arvutatakse spetsiaalsete normatiivide järgi.

Administratiiv- ja elukondlike ruumide pindala arvestus.

a) Direktori ja tema asetäitja kabineti pindala on tavaliselt 8—10 m².

b) Kontori pindala määratakse arvestades 3,5 m² ühe kontoritöötaja kohta. Minimaalseks pindalaks on 6 m².

c) Näidiste tuba — 7—8 m² iga näidiste toas töötava kaubatundja kohta. Toa minimaalne pindala on 15 m².

d) Puhke- ja söögitoa pindala arvutatakse lähtudes normist — 0,2 m² inimese kohta, kusjuures võetakse arvesse kogu lao personal. Toa minimaalne suurus on 8 m².

e) Laadijate ja autojuhtide jaoks ettenähtud toa suuruseks on 8—10 m².

Koridoride jms. pindala moodustab 15—20% lao kõigi teiste ruumide pindalast kokku.

Ladude sisemine planeerimine

Lao sisemine planeerimine sõltub tema mõõdetest, laooperatsioonide iseloomust, ladu läbivate kaupade liigist ja sortimendist.

Kõige sobivamaks laohoone kujuks tema ratsionaalse sisemise paigutuse seisukohalt on ristkülik külgede suhtega 1 : 2,5, 1 : 3 või 1 : 4.

Väiksemates ladudes soovitatakse ühesuguseid hoiutingimusi vajavad taaras hoitavad üheliigilised kaubad (peamiselt mitte kiiresti riknevad toidukaubad) eraldada ühte ruumi (ühele pinnaosale), mis on jaotatud keskmiste ja külgmiste läbikäikudega üksikuteks virnadega lahtriteks.

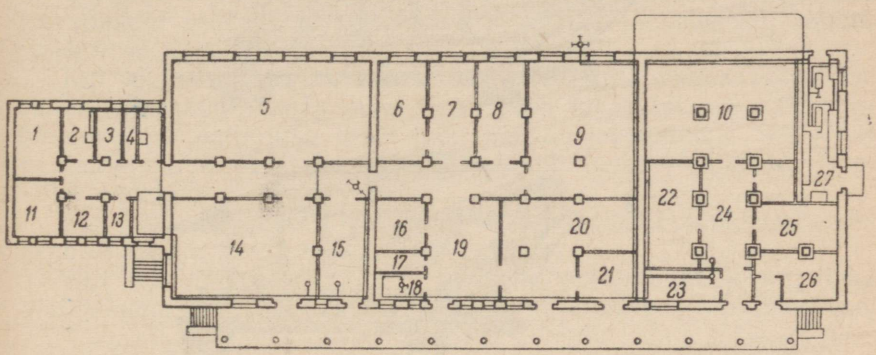
Keeruka sortimendiga kaupade (peamiselt tööstuskaupade) jaoks soovitatakse sektsioonilist planeerimise süsteemi. Seejuures eraldatakse väiksemates ja kitsamates hoonetes kogu esikülje pikkuses koridor, millega risti ehitatakse kaubasektsioonid. Koridor ühendab sektsioonid ekspeditsiooniruumiga.

Suuremates ja laiades hoonetes ehitatakse koridor hoone keskele kogu selle pikkuses, kaubasektsioonid aga paiknevad mõlemal pool seda koridori. Ekspeditsiooniruum paigutatakse tavaliselt hoone keskkohta.

Administratiiv- ja elukondlikke ruume on otstarbekohane ehitada kompaktse grupina hoone ühte otsa, eraldi sissepääsuga väljastpoolt, seejuures peab neil tubadel olema vahetu ühendus laoruumidega. Kui toidukaupade laos on ette nähtud külmutusruum, siis tuleb see ehitada hoone teise (mitte administratiivruumide poolsesse) otsa eraldi ekspeditsiooniruumiga ja eraldi sissepääsuga. Lao see osa on ühenduses põhiosaga välise platvormi abil või läbi kaubahoovi.

Terava lõhnaga kaupade (heeringad) hoiuruumid tehakse võimaluse korral eraldi sissepääsuga.

Tikkude jaoks peab olema eraldi hoiuruum tulekindlate seinte ja vahelagedega.

Joonis 114. 250-tonnise mahutavusega toidukaupade lao skeem:

1 — personali tuba, *2* — laboratoorium, *3* — laoruum, *4* — tualettruum, *5* — ruum suhkru, kondiitritoodete, tee, kohvi jt. jaoks, *6* — valmiskaalumise ruum, *7* — ruum toormaterjali ja valmistoodangu jaoks, *9* — ruum muude toidukaupade jaoks, *10* — ruum koorevõi ja loomsete rasvade jaoks, *11* — näidiste tuba, *12* ja *23* — kontor, *13* — direktsioon, *14* — ruum jahu ja tangude jaoks, *15* — ruum taimeõli jaoks, *16* — ruum taara jaoks, *17* — laadimistööliste tuba, *18* — ekspediitori tuba, *19* ja *24* — ekspeditsiooni toad, *20* — ruum seebi jaoks, *21* — ruum tuletikkude jaoks, *22* — ruum liha- ja piimasaaduste ning margariini jaoks, *25* — ruum puuviljade ja konservide jaoks, *26* — ruum heeringate ja kalatoodete jaoks, *27* — külmutuse masinaruum

Kahe- ja enamakorruselistes ladudes on esimene korrus ette nähtud peamiselt taarastatud kaupade, ülemised korrused aga — lahtipakitud kaupade jaoks. Sellistes ladudes asuvad kontoriruumid ülemistel korrustel.

Joonisel 114 on toodud toidukaupade lao tüüpskeem.

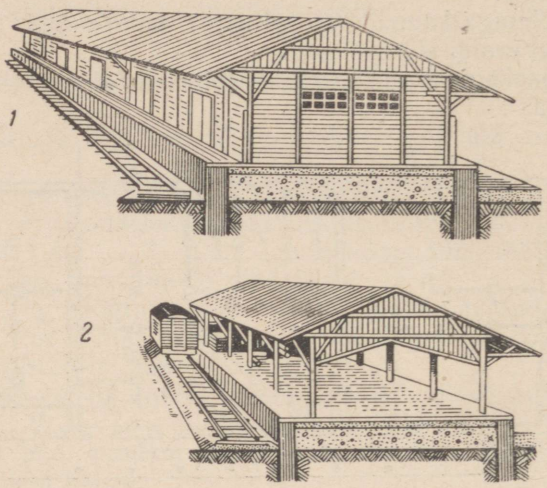
Poolkinnised laod (katusealused)

Katusealused on määratud kaupade hoidmiseks, millised vajavad kaitset ainult vihma ja lume vastu (klaas, metall, katusepapp, laastkaubad jms.). Katusealused on lahtised (katus tugipostidel) (joon. 115) ja poollahtised (kolmest küljest kinnised).

Katusealused ehitatakse palkidest, betoonist ja teistest materjalidest. Katusealuse põrandaks on sile, tambitud pinnas. Selleks,

et kaupade alla ei koguneks vett, on vaja teha kallak keskkohast ääre suunas. Katusealuses, mille juurde tuleb raudtee, peab põranda kõrgus raudteepoolselt küljelt olema vähemalt 1,2 m ja auto-hobutranspordi küljelt 0,9 m.

Sõltuvalt katusealuses peamiselt hoitavate kaupade iseloomust, samuti nende paigutamise viisist (käsitsi või mehhanismide abil), määratakse katusealuse kõrguseks 3,5—6 m.

Joonis 115. Universaal-lao üldvaade:
1 — kinnine, *2* — poolkinnine (katusealune)

Katusealuste ladude katused on ühe ja kahe kaldega. Ühe kaldega katusega katusealuste laius ei tohi ületada 5—8 m, kahe kaldega — 20 m.

Lahtised laod

Lahtised laod on ette nähtud selliste kaupade hoidmiseks, nagu metsamaterjalid, rasked metallid, torud jt.

Neid ehitatakse sillutatud või asfalteeritud platsidena. Lahtiseid ladusid tehakse ka maapinnast kõrgemate platvormidena peale- ja mahalaadimisoperatsioonide teostamiseks ning konteinerite ajutiseks paigutamiseks. Sel juhul sarnaneb lahtiste platvormide ehitamine täielikult katusealuste alumise osa eespoolkirjeldatud ehitusele.

Koha valik lao ehitamiseks

Ladu tuleb ehitada kuivale kõrgemale kohale. Lao jaoks koha valikul on vaja kontrollida pinnavee taset, samuti määrata kindlaks, kas seda maa-ala ei ujutata üle vihmasaju ja suurvee ajal.

On vaja ette näha lao täielikku varustamist veega tootmis- ja elukondlikeks vajadusteks.

Toidukaupade ladusid ei tohi ehitada prahi mahapaneku kohtade või selliste ettevõtete lähedale, mis tootmise iseloomu poolest reostavad ümbritsevat maapinda ja õhku (keemia- ja nahatehased, toornahkade, utiili ja muud laod). Sellepärast on vaja koha valik lao ehitamiseks või valmishoone kohandamine laoks kooskõlastada sanitaarinspektsiooniga.

Koha valikul lao jaoks on vaja arvestada tuletõrjeorganite nõudmistega. Vahemaa ladude ja lähedalasuvate hoonete vahel peab vastama nende organite poolt ettenähtud nõudmistele.

Üldtüüpi hoonetesse (näiteks elu- jms. hoonetesse) paigutatud laoruumidel peavad olema tulekindlad seinad ja vahelaed, samuti isoleeritud sissepääsud.

Kui kaubandusorganisatsioonil on võimalus valida kohta lao ehitamiseks oma äranägemise järgi, peab ta arvestama selle kaubandusvõrgu paigutust, mida ladu hakkab teenindama. Sel juhul valitakse lao ehitamiseks selline koht, mis oleks võimalikult lähedal kaubandusvõrgule.

Kui ladu saab kauba peamiselt mittekohalikelt hankijatelt, siis peab ta asuma raudtee või veeteede ääres.

Kui lao ehitamiseks raudtee äärde pole võimalik vajalikku platsi saada, tuleb suuremate ladude juurde ehitada oma haruteed.

XXIII peatükk

LADUDE SEADMED

Nõuetekohase tehnilise kultuuri ja kaubaladude normaalse töö kindlustamiseks on vaja järgmisi seadmeid: tõste- ja transpordiseadmed (laosisene transport); seadmed kaupade paigutamiseks ja hoidmiseks; mõõteseadmed (spetsiaalsed laokaalud); tuletõrjevahendid.

Tõste- ja transpordiseadmed

Tõste- ja transpordiseadmete tähtsus. Kommunistlik partei ja Nõukogude valitsus osutavad erakordselt suurt tähelepanu tööde mehhaniseerimisele kõigis rahvamajandusharudes. Juba enne Suurt Isamaasõda oli Nõukogude Liit palju jõukulu nõudvate tööde mehhaniseerimise poolest esimesel kohal maailmas.

Vastandina kapitalistlikule ühiskonnale, kus töö mehhaniseerimisele vaadatakse ainult kui ettevõtja kasumi suurendamise vahendile ning kus see tegelikult muutub töölise ärjastamise ja ekspluateerimise tugevdamise vahendiks, on nõukogude sotsialistlikus ühiskonnas töö, eriti palju jõukulu nõudvate tööde mehhaniseerimine mitte ainult töötootlikkuse tõstmise võimsaks teguriks, vaid ka töö-

lise töö kergendamise, töökultuuri tõstmise ja töökaitse parandamise vahendiks.

Kõige enam jõukulu nõudvateks töödeks ladudes on lattu sissetulevate ja laost ärasaadetavate veoste peale- ja mahalaadimine, veoste ümberpaigutamine (hoiukohtadesse ja hoiukohtadest laadimise kohtadesse), kaupade paigutamine stellaažidele ja virnadesse ning äravõtmine hoiukohtadest.

Nende tööde täitmiseks võivad suurtes ladudes kasutamist leida kõige mitmesugusemad mehhanismid, kaasa arvatud kõrge tootlikkusega mehhanismid (transportöörid kraanad jt.).

Väiksemates ladudes võivad kasutamist leida lihtsamad seadised ja mehhanismid (nn. „väike mehhaniseerimine").

Meie kodumaine tööstus toodab mitmesuguseid mehaanilisi seadmeid ladude jaoks. Kaubanduse novaatorite — ratsionaliseerijate ja leiutajate — loov mõte suurendab selliste mehhanismide arvu, lihtsustab ja täiustab nende konstruktsiooni.

Laotööde ratsionaalse mehhaniseerimise küsimuse lahendamisel on vaja arvesse võtta mitte ainult veosekäibe suurust ja nende operatsioonide iseloomu, vaid ka ladusid läbivate veoste liiki.

Tükk- ja taarastatud kaubad on väga erinevad ühikute (kohtade) mõõdetelt ja kaalult. See komplitseerib ja raskendab mehhanismide valikut nende töötlemiseks.

Suurimat efekti annab üheliigiliste, eriti lahtiste (teravili, liiv, kivisüsi jt.) veoste juures teostatavate operatsioonide mehhaniseerimine, millised võimaldavad kasutada kõrge tootlikkusega mehhanisme (transportöörid jms.).

Tõste- ja transpordiseadmete klassifikatsioon. Eri liiki tõste- ja transpordiseadmeid võib rühmitada järgmiste tunnuste alusel:

1) veoste ümberpaigutamise suuna järgi. Kõik mehhanismid jagunevad selle tunnuse järgi kolme rühma:

a) horisontaalsuunas ja väikese kallaku all ümberpaigutamiseks;

b) vertikaalsuunas ja järsu kallaku all ümberpaigutamiseks;

c) segaviisiliseks ümberpaigutamiseks (horisontaalselt ja vertikaalselt);

2) tegevuse põhimõtte järgi: a) perioodiliselt töötavad mehhanismid (transportimise vahendid, millede peal veoste ümberpaigutamine toimub liikumise katkemisega mehhanismi täis- ja tühjakslaadimise ajaks);

b) pidevalt töötavad mehhanismid, mille abil toimub veoste ümberpaigutamine katkematu lindi peal ilma peatamiseta mehhanismi täis- või mahalaadimiseks;

3) liikumapaneva jõu liikide järgi: a) iseliikuvad seadised, millistes veoste ümberpaigutamise jõuks on veose enda kaal;

b) mootoriga mehhanismid, kusjuures mootor võib asuda transportimise mehhanismis endas (sisepõlemismootor, elektrimootor) või väljaspool seda (statsionaarne);

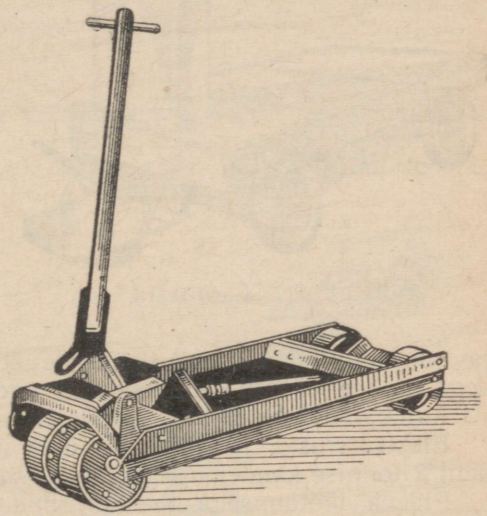
c) mehhanismid käsitsi töötamiseks.

Mehhanismid veoste horisontaalseks või väikese kallaku all ümberpaigutamiseks. Lihtsaimate perioodilise liikumisega vahenditena ja mehhanismidena veoste horisontaalsuunas ümberpaigutamiseks kasutatakse mitmesugust tüüpi kärusid.

Kahe rattaga käru metallist või puust raamiga, kandejõuga kuni 300 kg. Pealelaadimise kergendamiseks on veoraami esiots painutatud ülespoole; selle abil tõstetakse veos peale. Käru raami külge võidakse kinnitada liigendkaared või konksud veoste (kastide, kottide, pallide, vaatide) tõstmiseks nende asetamisel kärule ning nende kinnihoidmiseks ümberpaigutamisel. Uusimaks, täiustatud liigiks on kolme rattaga käru — kahe põhirattaga, mille ees on väike klaveri ratta sarnane ratas.

Kolme ja nelja rattaga kaubakärud kandejõuga kuni 1000 kg. Need on kõige enam levinud laokärud. Nad erinevad teineteisest peamiselt rataste asetuse poolest. Kärude liikumise kergendamiseks on rataste teljed varustatud kuullaagritega.

Kolme rattaga kärul on üks esimene, nelja rattaga kärul aga esimene ja tagumine rattas paigutatud kahvli vahele, milline pöörleb vertikaaltelje ümber.

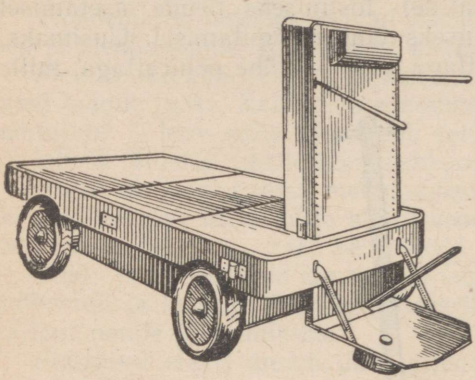
Joonis 116. Tungraud- ehk tõstekäru

Tungraud- ehk tõstekäru (joon. 116) koosneb kahest raamist. Alumine, metallraam on kinnitatud liikumatult, selle külge on konstrueeritud liikuv osa, ülemist raami võib kangide süsteemi abil 10—15 sm võrra tõsta. Selliste kärude kasutamisel asetatakse veos spetsiaalsetele 20—25 sm kõrguste jalgadega platvormidele. Käru lükatakse sellise täislaaditud platvormi alla, ülemine raam tõstetakse kõrgemale ning selle peale jääb veos koos platvormiga. Pärast veose ümberpaigutamist lao teise kohta (või vagunisse) lastakse ülemine raam jalaga pedaalile vajutades alla, millega asetatakse veosega täislaaditud platvorm põrandale, ning käru tõmmatakse platvormi alt ära. Kaupade platvormidel hoidmise tõttu langeb ära vajadus nende teistkordseks peale- ja mahalaadimiseks, mis hoiab kokku palju aega (ligikaudu 50—70% võrra). Käru kasutamine muudab kaupade ümberpaigutamise

sedavõrd hõlpsamaks, et üks tööline ilma erilise vaevata võib sellega vedada kuni 1 tonn kaupa korraga.

NSV Liidus valmistatakse tõstekärusid kandejõuga 250 ja 1000 kg. Kärudel kandejõuga 1000 kg on õliamortisaator, mis võimaldab ülemist raami koos veosega sujuvalt alla lasta.

Elektri- ehk akumulaatorkäru (joon. 117) on keerulisema mehhanismiga. Teda paneb liikuma elektrimootor, mida toidab akumulaatorpatarei. Patarei asub karbis käru eespoolsel otsal. Sealsamas asub ka juhiruum koos pedaaliga mootori välja- ja sisselülitamiseks, samuti käru juhtimise hoovad.

Joonis 117. Elektrikäru

ЭК-2 elektrikäru kandejõud on 2 tonni, ЭК-2П kandejõud — 1,5 tonni. Akumulaatori ühe laadimisega võib käru sõita kuni 50 km. Elektrikäru liikumiskiirus on kuni 10 km tunnis.

Elektrikärude puuduseks on akumulaatorpatareide sagedase laadimise vajadus, mis teeb kalliks nende kasutamise.

Autokäru on sisepõlemismootori abil töötav mehaaniline käru. Autokärude eeliseks võrreldes elektrikärudega on see, et nad on ökonoomsemad.

Autokärusid toodetakse kandejõuga 1,5 ja 3 tonni.

Elektrikärusid ja autokärusid võib kasutada puksiirkärudena kuni 2 tonnise kandejõuga külgehaagitavate kärude jaoks.

Pideva töötamisega mehhanismidest veoste horisontaalsuunas ja väikse kallakuga ümberpaigutamiseks kasutatakse lint-, plaat- ja rulltransportööre.

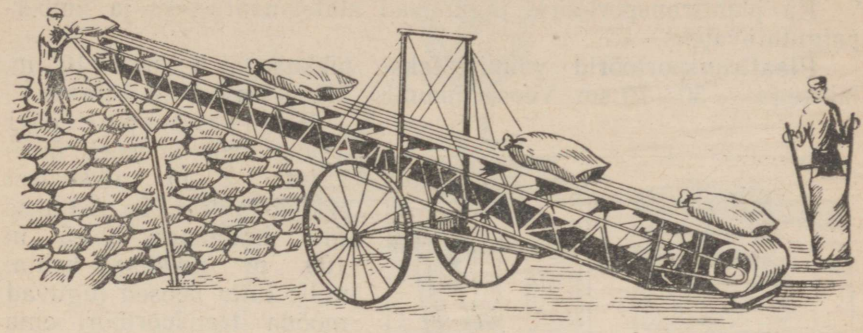
Linttransportöör koosneb kahest trumlist (võllist), mis on ühendatud lõpmatu kummist, kanepist või gummeeritud riidest lindiga, mis kujutab endast veoseid kandvat pinda. Üks trumlitest (juhtiv) pannakse pöörlema elektrimootori abil. See paneb liikuma lindi, mida mööda paigutatakse veoseid ümber. Lint toetub rullidele. Lindi laius on 50—100 sm.

Linttransportööri abil võib ümber paigutada sõmeraid (kühveldatavaid) veoseid kallakuga kuni 30° ja tükk-veoseid — kallakuga kuni 20°.

Lindi liikumise kiirus on 1,2—4 m/sek. Lindile sõmerate veoste pealelaadimine toimub pealelaadimise lehtri abil. Linttransportööre on statsionaarseid ja ümberpaigutatavaid (joon. 118).

Statsionaarsete transportööride uusimad mudelid on T-126, T-80 ja ümberpaigutatavatest transportööridest T-125. Nende trans-

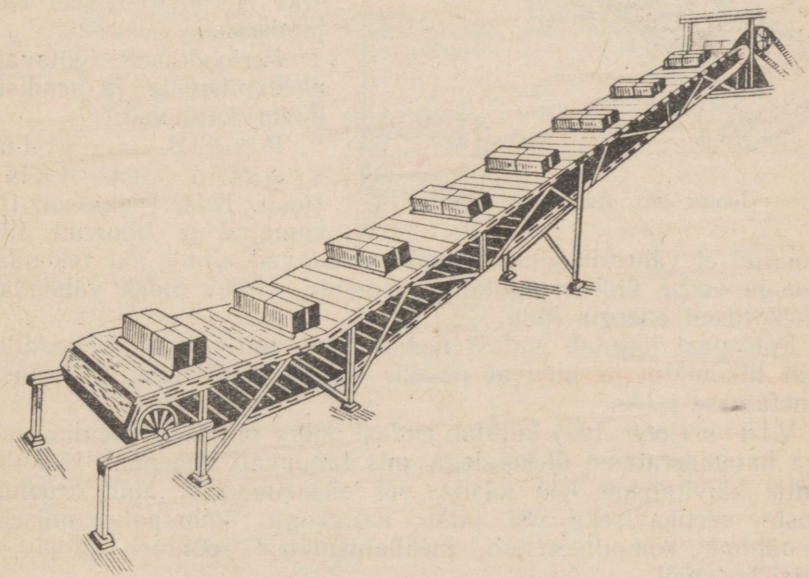
portööride raamid on valmistatud gaasitorudest, mis tunduvalt kergendab nende kaalu. Transportööride pikkus on vastavalt — 15, 10

Joonis 118. Ümberpaigutatav linttransportöör

ja 5 m. Lindi laius on 40 sm. Liikumise kiirus 0,8 m/sek. Tootlikkus — kuni 30 t/tunnis.

Plaattransportöör (joon. 119). Neil transportööridel

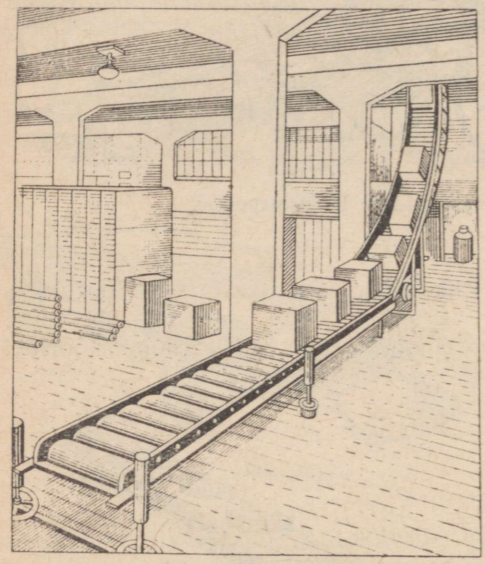
Joonis 119. Plaattransportöör

kasutatakse lindi asemel paralleelseid lõputa kette, mille külge on väikeste vahede tagant kinnitatud puust või metallist plaadid — siledad või krobelised (rihveldatud), vahel ka hambulised või nukilised.

Sellistes transportöörides on mõlematele võllidele kinnitatud hammasrattad.

Ka plaattransportöörid jagunevad statsionaarseteks ja ümberpaigutatavateks.

Plaattransportöörid valmistatakse pikkusega 5 kuni 10 m, laiusega — 50—70 sm. Veose liikumise kiirus on 1,2—1,6 m/sek.

Joonis 120. Rulltransportöör

Rulltransportöör (joon. 120) koosneb üksikutest 2 m pikkustest sektsioonidest. Ta seatakse üles kallakuga 2—5 m 100 m pikkuse kohta, mille tõttu veosed liiguvad mööda transportööri oma raskuse jõul kiirusega 0,25—0,5 m/sek.

Mehhanismid veoste vertikaalseks ja järsu kallaku all ümberpaigutamiseks. Neid mehhanisme kasutatakse nii perioodiliseks kui ka pidevaks töötamiseks.

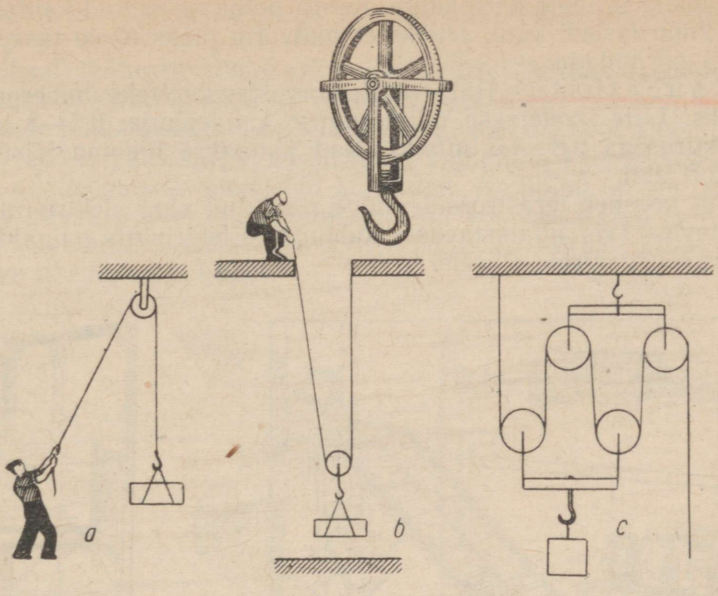
Perioodiliselt töötavate mehhanismide ja seadiste hulka kuuluvad:

Plokid, polüspastid ja talid (joon. 121). Plokid on liikumatud ja liikuvad. Liikumatud ei vähenda jõukulu, vaid muudavad ainult jõu rakendamise ja veose ümberpaigutamise suunda. Liikuv plokk vähendab kahekordselt energia kulu.

Polüspast kujutab endast mehhanismi, millesse on ühendatud mitu liikumatut ja liikuvat plokki. Ümberpaigutatavat polüspasti nimetatakse taliks.

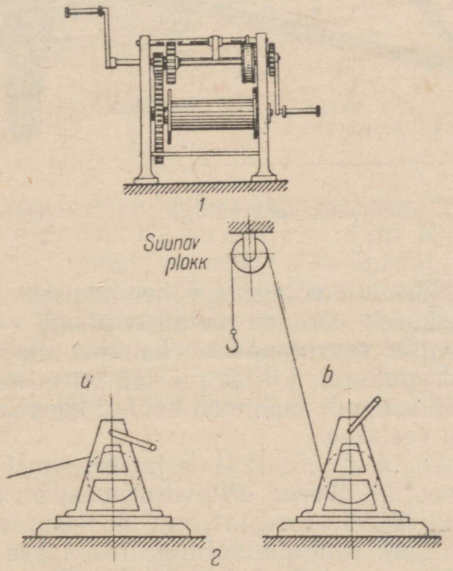
Vints (joon. 122) kujutab endast pööra mitmesuguse diameetriga hammasrataste ülekandega, mis tunduvalt vähendab jõukulu. Vintsi käivitatakse kas käsitsi või elektrimootori abil. Enamus veoste vertikaalseks või järsu kallakuga ümberpaigutamiseks ettenähtud komplitseeritud mehhanismidest põhineb ploki ja vintsi koostööl.

Kaldtõstuk koos käruga koosneb kolmnurkse raamiga nelja rattaga kärust. Käru liigub mööda rööpaid või metallist plaatidel, mis asetsevad paralleelselt keldriruumi viival trepil või kallakul. Tänu kolmnurksele raamile on käru platvorm alati horisontaalasendis. Platvormile asetatakse veosed. Käru pannakse liikuma käsi- või elektrivintsi abil trossiga, mille üks ots on kinnita-

Joonis 121. Plokid ja polüspastid:

ülal — liikuv plokk haardekonksuga, all — plokkide ja polüspastide töötamise skeemid: *a* — liikumatu (suunav) plokk, *b* — liikuv plokk, *c* — polüspast

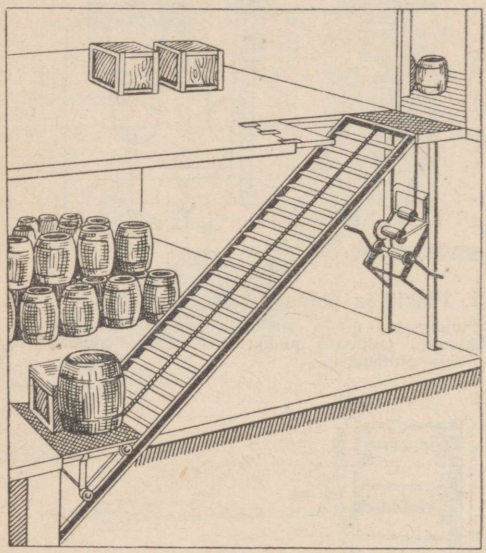
Joonis 122. Vints:

1 — käsivints (üldvaade), *2* — vintside töötamise skeemid: *a* — horisontaalsuunas ümberpaigutamine, *b* — veose tõstmine vintsi ja liikumatu ploki abil

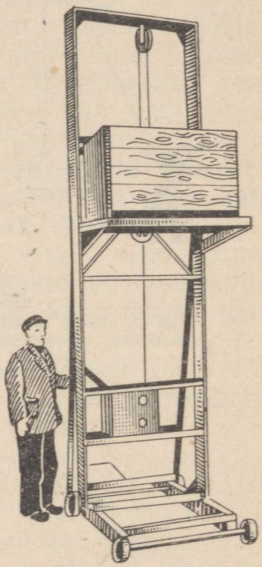
tud plokile ja teine käru külge. Keldri põhja on tehtud kaldpinnaga auk, kuhu laskub käru, selleks et platvorm jääks ühele tasapinnale keldri põrandaga.

Kaubatõstuk (lift) veoste korrustevaheliseks ümberpaigutamiseks. Lifte toodetakse mitmesuguse kandejõuga: 0,5—3 tonnini, tõstekiirusega 0,8—1,3 m/sek. Nad pannakse liikuma käsitsi või mootori abil.

Lift koosneb terastrosside külge riputatud ning elektrivintsi abil tõstetavast (või allalastavast) kabiinist. Elektrivints paigaldatakse üleval spetsiaalsele alusele.

Joonis 123. Kaldtõstuk koos käruga

Joonis 124. Virnaladuja

Vintsi elektrimootori võimsuse vähendamiseks tasakaalustatakse kabiin tema raskusele võrduva metallist plaadi — vastukaalu abil. Suurema sujuvuse saavutamiseks kabiini allalaskmisel on alla üles seatud vedrupuhvrid. Liftide mõõted on mitmesugused ja peavad võimaldama kaupade laadimist kabiini koos selle käruga, millel nad lifti juurde veetakse.

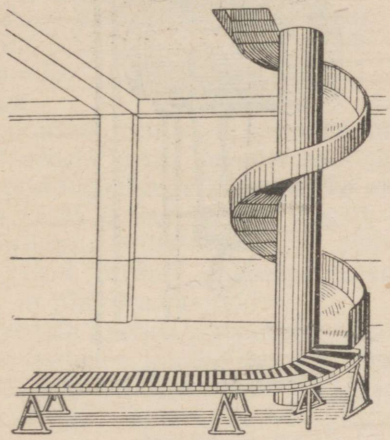
Virnaladuja (joon. 124) kujutab endast 3 või 4 kummirattal asuvat metallplatvormi. Platvormi peal on üles seatud vertikaalsambad, neil liigub veoseplatvorm, mis pannakse liikuma käsi- või elektrivintsi abil. Selle platvormiga tõstetakse veosed üles ning laotakse virnadesse ja stellaažidele. Vertikaalse virnaladuja kandejõud on 0,5 tonni, veoste tõstekõrgus — kuni 3,5 m.

Virnaladujate abil võib laduda mitmerealistesse virnadesse kaste, vaate, kotte, palle jms. Käesoleval ajal toodetakse väikse-

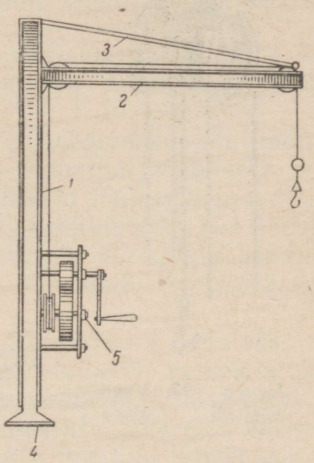
maid virnaladujaid kandejõuga 250 kg ning veose tõstekõrgusega kuni 2,7 m.

Pidevalt töötavate sõmer- (kühveldatavate) ja tükk-kaupade vertikaalseks ja järsu kallaku all ümberpaigutamiseks ettenähtud mehhanismide hulka kuulub ka spiraalne kaldpind (joon. 125).

17—20°-se kaldenurgaga spiraalset kaldpinda kasutatakse tükkkauba allalaskmiseks ülemistelt korrustelt. Kaldpind on sile, metallist või puust, vooderdatud katuseplekiga või varustatud rullidega. Veose löögi amortiseerimiseks soovitatakse all spiraali lõpus kaldpinnaga ühendada rulltee.

Joonis 125. Spiraalne kaldpind

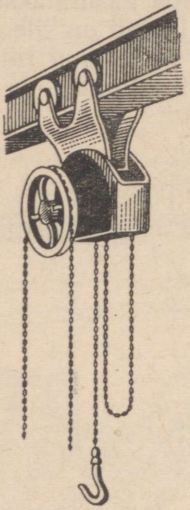
Joonis 126. Seina külge kinnitatud pöördekraana

Mehhanismid veoste sega-ümberpaigutamiseks. Seina külge kinnitatud pöördekraana (joon. 126) koosneb toepuust *1*, põikpuust-noolest *2*, pingutusvardast *3* ja ümmargusest raudtoest *4*, mille peal pöörleb toepuu. Toepuule on kinnitatud jõuallikana vints *5*. Vintsiga on ühendatud tross, mis on asetatud põikpuu külge kinnitatud kahe ploki peale. Trossi teise otsa külge on kinnitatud abinõu veose haaramiseks. Selliste kraanade kandejõud on 0,5—5 tonni. Noole pikkus on 2,5—3,5 m. Tootlikkus — 10—15 t/tunnis.

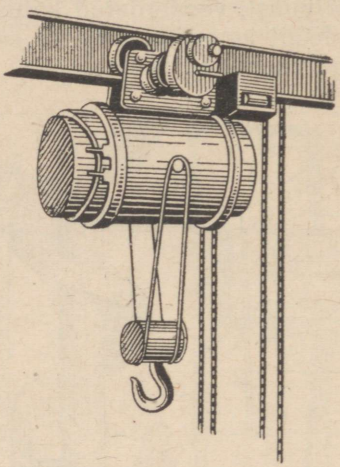
Toepuu ja nool on pööratavad (180° võrra). Sellised kraanad seatakse tavaliselt üles ladude uste juurde.

Veerev käsitali („kass") (joon. 127) kujutab endast käru külge kinnitatud tali, mis liigub lae alla kinnitatud kaksik-T-rauda mööda, mida nimetatakse üheröõpmeliseks teeks. Käsitali juhitakse põrandalt kahe ketikese abil; üks neist on määratud veose tõstmiseks ja allalaskmiseks, teine — käru liikumiseks mööda rauda. NSV Liidus valmistatakse käsitalisid kandejõuga kuni 1,5 tonni.

Telfer (joon. 128) kujutab endast mootori abil mööda üheröömelist teed liikuvat käru. Veos tõstetakse üles teise elektrimootori jõul. Telferite kandejõud on 0,25—5 tonnini. Telferitega võib veoseid horisontaalsuunas ümber paigutada 10—500 m ja vertikaalsuunas kuni 10 m kõrgusele.

Joonis 127. Veerev käsitali („kass")

Joonis 128. Telfer

Ladudes eri liiki tõste- ja transpordiseadmete kasutamise tingimused ja efektiivsus

Ladudes palju jõukulu nõudvate tööde mehhaniseerimiseks tõste- ja transpordiseadmete valikul tuleb arvesse võtta:

1) ümberpaigutatavate veoste liiki (taaras, ilma taarata, sõmerad, lahtised);

2) lao veosekäibe suurust üksikute veoseliikide järgi;

3) lao korruste arvu;

4) laos veoste asetamise ja hoidmise viisi;

5) transpordivahendite liigid, millega veosed lattu ja laost ära toimetatakse.

Vastavalt sellele võidakse eri tüüpi ladudes kasutada erinevat liiki tõste- ja transpordiseadmeid.

Väikestes ühekorruselistes toidukaupade ladudes veoste horisontaalsuunas ümberpaigutamise korral 200 m kaugusele kasutatakse kaherattalisi kärusid ning samasugustes tööstuskaupade ladudes — kolme- ja neljarattalisi kärusid kandejõuga kuni 0,5 tonni. Sellise lao asumisel keldrikorrusel, samuti keldrikorrusega ühekorruselises hoones veoste tõstmiseks ja allalaskmiseks keldrikorrusele kasuta-

takse käsivintsiga kaldtõstukit kandejõuga kuni 0,5 tonni; raskekaaluliste ja mahukate veoste peale- ja mahalaadimiseks — seina külge kinnitatud pöördkraanat.

Keskmise suurusega (500—2000 m²) toidukaupade ladudes kasutatakse veoste horisontaalsuunas kuni 100 m kaugusele ümberpaigutamiseks kolme ja nelja rattaga käsikärusid.

Samasuguste mõõdetega tööstuskaupade ladudes kasutatakse peale harilike kärude veel tõstuk-kärusid.

Kui sellised laod asuvad keldrikorrusel või keldrikorrusega ühekorruselises hoones või kahekorruselises hoones, kasutatakse veoste korrustevaheliseks ümberpaigutamiseks elektrivintsiga kaldtõstukit, linttransportööri (peamiselt tööstuskaupade ladudes) ja plaattransportööri (toidukaupade ladudes).

Raskekaaluliste veoste peale- ja mahalaadimiseks ning lattu viimiseks (ja tagasitoomiseks) kasutatakse üheröõpmelist teed taliga.

Suurtes mitmekorruselistes toidu- ja tööstuskaupade ladudes võib veoste enam kui 100 m kaugusele ümberpaigutamiseks peale iga liiki käsikärude kasutada ka elektrikärusid laosiseste operatsioonide jaoks ja autokärusid veoste ümberpaigutamiseks lao välisterritooriumil. Sellistes ladudes võib massveoste alati ühes kindlaksmääratud suunas ümberpaigutamiseks kasutada statsionaarseid lint- ja plaattransportööre.

Veoste korrustevaheliseks ümberpaigutamiseks kasutatakse sellistes ladudes kaubalifte, spiraalseid kaldpindasid, raskekaaluliste ja suuremõõduliste veoste peale- ja mahalaadimiseks ning lattu viimiseks (või sealt välja viimiseks) kasutatakse telfereid; välisteks peale- ja mahalaadimistöödeks kasutatakse iga liiki ümberpaigutatavaid transportööre (lint-, plaat-, rulltransportöörid).

Taarastatud (kastides, kottides, vaatides) veoste ladumiseks kõrgetesse virnadesse kasutatakse toidukaupade ladudes ümberpaigutatavaid plaattransportööre ja virnaladujaid.

Konteinerites veoste saabumisel lattu või laost väljasaatmisel võib sõltuvalt konteinerite veosekäibe suurusest peale- ja mahalaadimistööde jaoks kasutada telfereid, autokraanasid, autolaadijaid.

Kartuli- ja köögiviljahoidlates kasutatakse väliste peale- ja mahalaadimistööde jaoks ning kaupade laosiseseks ümberpaigutamiseks ümberpaigutatavaid linttransportööre.

Nagu juba eespool mainitud, aitab mehhanismide kasutamine ladudes kaasa töö kergendamisele, tööjõudluse tõstmisele ja laooperatsioonide odavamaks muutmisele.

Tööjõudluse tõstmine vähendab tööjõu vajadust ühe ja sama tööhulga sooritamiseks. Tööjõudluse kasvu näitajaks on töölise poolt tehtud tööhulga suhe mehhaniseeritud töö puhul tema poolt tehtud tööhulgasse käsitsi töötamise korral. Kui näiteks käsitsi töötamisel laadija töönormiks on ette nähtud 10 t päevas, siis lao 100-tonnise veosekäibe korral päevas on vaja selle töö sooritamiseks 10 laadijat.

Kui aga laos organiseerida veoste ümberpaigutamist 1-tonnise kandejõuga kärude abil jõudlusega 15 tonni päevas, on nimetatud veosekäibe sooritamiseks vaja $\frac{100}{15} = 7$ käru (ümardatult). Oletame, et iga käru jaoks on vaja üks laadija. Sel juhul on sellise lao jaoks vaja 7 laadijat. Seega võimaldab käsitsitöö asendamine mehhaniseeritud tööga antud juhul ühe töölise jõudlust suurendada 10-lt tonnilt 14,3 tonnini $\left(\frac{100}{7}\right)$, s. t. laadija tööjõudlus suurenes 1,43 korda $\left(\frac{14,3}{10}\right)$ ehk 43% võrra ning tööjõu vajadus vähenes 3 laadija võrra $(10 - 7)$.

Kokkuhoiu suurus töö mehhaniseerimisel määratakse kindlaks veosekäibe ühiku (tonni) kohta mehhaniseeritud töö korral tehtud kulutuste võrdlemise teel käsitsi töötamisel tehtud kulutustega. Kulude arvutamiseks ühe tonni veosekäibe kohta käsitsi töötamisel jagatakse laadija töötasu (koos kõigi juurdearvutustega) tema jaoks ettenähtud töönormiga. Kui näiteks laadija töönorm käsitsi töötamisel on ette nähtud 10 t päevas, tema keskmine töötasu aga on 20 rubla päevas, siis kulud ühe tonni veose kohta on:

$$\frac{20}{10} = 2 \text{ rubla.}$$

Veosekäibe ühiku kohta kulude kindlaksmääramisel mehhaniseeritud töö korral tuleb arvesse võtta: 1) mehhanismide amortisatsioonikulusid (kulumist); 2) seda mehhanismi kasutava laadija töötasu; 3) muid kulusid, mis on seotud mehhanismi ekspluateerimisega (elektrienergia, kütus, määrdematerjalid, mehhanismi remont). Loetletud kulude üldsumma jagamisel mehhanismi tootlikkusega saame kulud veosekäibe ühiku kohta mehhaniseeritud töö korral.

Kui näiteks mainitud kulude üldsumma on 25 rbl. 50 kop. päevas, mehhanismi (ja vastavalt töölise) tootlikkus on 15 tonni päevas, siis kulud veose ühe tonni kohta moodustavad $\frac{25 \text{ rbl. } 50 \text{ kop.}}{15} =$ $=$ 1 rbl. 70 kop., mis võimaldab kulusid vähendada 2 rbl. — 1 rbl. 70 kop. = 30 kop. tonni kohta (s. t. 15% võrra), lao 100 t päevase veosekäibe korral aga moodustab kokkuhoid 30 rbl. päevas.

Vajaliku mehhanismide hulga kindlakstegemiseks jagatakse lao vastav veosekäive antud töö jaoks kasutada kavatsetava mehhanismi tootlikkuse normiga.

Eristatakse mehhanismi tehnilist (teoreetilist) ja tegelikku tootlikkuse normi.

Mehhanismi tootlikkuse tehniliseks normiks nimetatakse seda veose kogust, mille asukohta antud mehhanismi abil muudeti ühe tunni või ühe vahetuse jooksul, mehhanismi pideva töötamise ja selle võimsuse (teoreetilise kandejõu) täies ulatuses ärakasutamise juures.

Perioodiliselt töötavate mehhanismide (kärude, tõstukite, telferite jms.) tehniline tootlikkus määratakse kindlaks nende teoreetilise kandejõu korrutamise teel mehhanismiga sooritatud tööoperatsioonide arvuga tunnis või vahetuses. Kui näiteks 2 t kandejõuga kaubalift võib antud laos töötamise tingimustes teha 5 tööoperatsiooni või tsüklit tunnis, siis tema tehniline tootlikkus on: $2 \times 5 = 10$ t tunnis, või $10 \times 8 = 80$ t vahetuses.

Tegelik tootlikkuse norm kujutab endast seda veose hulka, mis on tegelikult töödeldud vahetuse jooksul antud mehhanismi konkreetsete töötingimuste puhul. Selleks tuleb arvesse võtta: a) aega, mille kestel mehhanism vahetuse jooksul tegelikult töötab, ja b) mehhanismi poolt igas tsüklis tegelikult ümberpaigutatavate veoste keskmist kogust.

Sisustus kaupade hoidmiseks

Laos kaupade hoidmiseks vajalik sisustus peab võimaldama lao pinna ja mahu parimat kasutamist, kaupade kõige ratsionaalsemat hoidmist ning kaupadega vajalike operatsioonide teostamist. Seadmed peavad olema vastupidavad ja ehituselt lihtsad, et oleks võimalik vajaduse korral kiiresti muuta konstruktsiooni üksikuid osi.

Lahtipakitud kaubad hoitakse kappides ja teistes vastavates seadmetes, pakitud ja kühveldatavad kaubad aga — alusrestidel, salvedes jne.

Stellaaž-sisustus. Kaupade hoidmiseks ehitatakse mitut liiki stellaaže: riiulitega, lahtritega, laegastega, riiulite ja lahtritega.

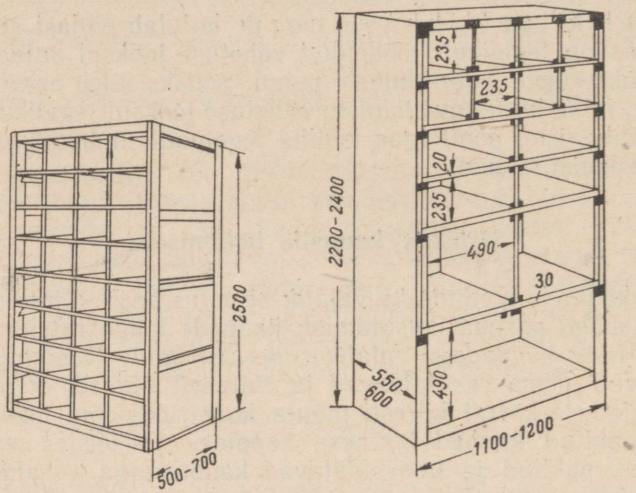
Riiulstellaaž kujutab endast rida riiuleid, mis on tehtud hööveldatud laudadest ja on asetatud põikpuudele paralleelselt üksteise kohale. Riiulstellaažid võivad olla kinnised ja lahtised, üheja kahekordse laiusega (ühe- ja kahepoolsed). Riiulite mõõted, nende arv, konstruktsioon, nendevaheline kaugus olenevad ruumi mõõdetest ja hoitavate kaupade iseloomust. Stellaažid tehakse seinte äärde (ühepoolsed) ja keset ruumi (kahepoolsed). Selleks, et kaupu kaitsta niiskuse eest, soovitatakse stellaažid paigutada seintest 10—15 sm kaugusele. ГОСТ 4101-48 järgi on kinnitatud järgmised toidukaupade ladude stellaažide tüübid ja mõõted (meetrites):

pikkus	1 ja 1,5
laius	0,5 ja 0,7
kõrgus:	
lahtised	2,5
kinnised	2,1

Tööstuskaupade jaoks kasutatakse järgmiste mõõtudega riiulstellaaže: stellaaži üldkõrgus — 2,2—2,4 m, stellaaži riiulite arv — 4—5, riiulite vahe (kõrgus) — 50—60 sm, riiulite sügavus — 55—80 sm, alumise riiuli kõrgus põrandast 20 sm. Stellaaži pikkus määratakse kindlaks sõltuvalt laoruumi mõõdetest. Selliseid stellaaže võib kokku panna üksikutest sektsioonidest, mille pikkus on

1—2 m. Riiulstellaaže kasutatakse kangaskaupade, pesu, peakatete, karusnahkade, trikotaaži, kunstitoodete, muusikariistade, mänguasjade, sporditarvete, nõude, metalltoodete jt. hoidmiseks.

Lahtritega stellaaž (joon. 129) koosneb samasugustest riiulitest, kuid siin on need jaotatud vertikaalsete vaheseintega reaks väikesteks osadeks ehk pesadeks.

Joonis 129. Puust lahter- (salv-) stellaažid:
vasakul — harilik, paremal — lahtivõetav (mõõdud mm-tes)

Pesade normaalse sügavuse korral (30—60 sm) sõltub nende laius pesades pidevalt hoitavate kaupade keskmisest kogusest ja kaupade liigist ning on 25—60 sm. Lahtrid tehakse sel juhul, kui on vaja hoida kaupa sortide järgi, peamiselt väikeste kergete tükkkaupade puhul, mis on pakitud karpidesse või pakkidesse, nagu: galanterii, parfümeeria, jalatsid, trikotaaž, rauakaubad, elektriarmatuurid, raamatud, kantseleitarbed jt.

Lahterstellaažide eriliigiks on lahtivõetavad puidust või metallist stellaažid, milliseid võib vertikaalsete vaheseinte äravõtmise teel muuta riiulstellaažideks.

Lahtivõetav riiul-lahterstellaaž on kõige täiuslikum stellaažitüüp, milles lahtri mõõteid võib muuta vajaduse järgi soontesse — õnaratesse paigutatud horisontaal-põikpuude ja vertikaalsete vaheseinte ümberpaigutamise teel. Selliste stellaažide üksikute sektsioonide sobivad mõõted (meetrites) on: $2{,}2 \times 1$, $1 \times 0{,}55$ või $2{,}4 \times 1$, $2 \times 0{,}6$. Üksikutest sektsioonidest koostatakse ükskõik milliste mõõdetega stellaažide ridu. Joonisel näidatud mõõted on antud millimeetrites.

Laegastega stellaažid kujutavad endast tavalisi lahterstellaaže väljatõmmatavate kastidega.

Peale stellaažide kasutatakse kaubaladudes väikeste ja eriti hinnaliste kaupade hoidmiseks kappe. Kaupade sorteerimiseks, väljavalimiseks ja väljastamiseks seatakse üles letid laiusega 0,9—1 m ja kõrgusega 0,9 m.

Seadmed kaupade hoidmiseks virnades ja lahtiselt. Kaupade hoidmiseks virnades ja lahtiselt kasutatakse järgmisi seadmeid: alusreste, spetsiaalseid platvorme ja salvesid.

Alusrestid on mõeldud mitmesuguste kastides ja kottides veoste virna ladumiseks. Alusrestide tüübid ja mõõted uute ja olemasolevate mehhaniseerimata toidukaupade ladude jaoks on ette nähtud ГОСТ-iga 4102-48.

Alusreste valmistatakse ükskõik millisest puuliigist, nurk- ja lattrauast ja raudtorudest.

Kergete kaupade (paberosside, tikkude jt.) jaoks ettenähtud alusrestid peavad vastu pidama koormusele mitte alla 1 t 1 m^2 kohta, raskete kaupade (sool, suhkur, jahu) jaoks — mitte alla 2 t 1 m^2 kohta.

Alusreste valmistatakse kahesuguse pikkusega — 1,0 ja 1,5 m, nende laius on 1,0 m, kõrgus — 0,25 m.

Tööstuskaupade ladudes hoitakse alusrestidel virnades kangad, sporditarbed jt. Nende pikkus on tavaliselt 2 m, laius — 1,5 m, kõrgus — 0,25 m.

Spetsiaalseid alusreste või platvorme kasutatakse veoste hoidmiseks neis ladudes, kus on olemas tõstekärud ja tõstetava platvormiga elektrikärud. Selliste platvormide kõrgus oleneb vastavate kärude kõrgusest.

Salved veoste jaoks, milliseid hoitakse lahtiselt (kühveldatavad), valmistatakse puust. Nende tavalisemad mõõted on: laius — 2,5—3 m, kõrgus 1,5—2 m, pikkus määratakse kindlaks sõltuvalt hoitavate kaupade kogusest.

Kaalud

Peale tavaliste kaubakaalude, milliste kirjeldus on toodud VI peatükis, kasutatakse suuremates kaubaladudes eriliiki laokaalusid. Nende hulka kuuluvad: koorma- ehk autokaalud kandejõuga 2, 3, 5 ja 10 tonni ning vagunikaalud kandejõuga 30, 50, 70 ja 100 tonni.

Auto- (koorma-) kaalud on määratud koormatud ja tühjade hobuveokite ja autode kaalumiseks. Sellised kaalud seatakse tavaliselt üles lao värava juurde. Oma konstruktsioonilt kujutavad need endast tavalisi kaubakaalusid. Kaalude platvorm asub maapinna kõrgusel, platvormialused kangid ja prismad paigutatakse spetsiaalsesse süvendisse platvormi alla, tugisammas koos kaaluva mehhanismiga (kaalukang, kaaluvihtide hoidja jt.) aga seatakse üles spetsiaalsesse ruumi.

Vagunikaalusid kasutatakse raudteeäärsetes ladudes suurema käibega massveoste puhul, milliste kaalumine tavalistel kaubakaaludel on raskendatud.

Oma ehituselt sarnanevad need autokaaludega, erinedes vaid selle poolest, et kaaluplatvormile paigutatakse üks või kaks rööbasteed.

Selleks, et ka vedureil oleks võimalik üle platvormi sõita, rakendatakse spetsiaalseid seadmeid — isoleerijaid, mis võimaldavad platvormikangisid veduri läbisõidu ajaks välja lülitada.

Vagunikaalude platvormide pikkus on 8—17 m.

Tuletõrjevahendid

Kaubaladudes peavad tingimata olema üles seatud tuletõrjevahendid. Nende ülesandeks on takistada algava tulekahju levikut ning see kiiresti likvideerida.

Tuletõrjevahendid on järgmised.

Veevärk maapealsete ja maa-aluste veevõtukohtadega või hüdrantidega, millised paigutatakse mitte lähemale kui 5 m hoone seintest. Veevõtukoha tegevusalaks loetakse kuni 40 m raadiusega pindala. Lattu paigutatakse kraanid-ventiilid koos tuletõrjevoolikutega.

Veevärgi puudumisel tuleb lao territooriumile asetada veega täidetud vaadid, tulekahju kustutamiseks aga kasutatakse sel juhul voolikutega käsipumpasid ja tuletõrjevoolikuid.

Vedelik-, vaht- ja pulbertulekustutajad. Vedelik-tulekustutajad purskavad süsihappevedelikku, vaht-tulekustutajad vahtu, pulber-tulekustutajad aga tulekustutuspulbrit.

Lao iga 100 m^2 pinna kohta on ette nähtud üks tulekustutaja.

Vedelik- ja vaht-tulekustutajad kujutavad endast leelisvedelikuga täidetud silindrit või koonusekujulist metallballooni. Vedeliku sisse on paigutatud happega täidetud klaastoru, mis on ümbritsetud metallvõrguga. Toru juurde on viidud väljastpoolt löökraud. Vastu põrandat löömisel löökraud purustab klaastoru.

Happe segunemisel leelisega toimub balloonis äge keemiline reaktsioon, mis tekitab kõrge rõhu (4 atmosfääri), mistõttu tulekustutajast purskab kuni 12 m pikkune vedeliku või vahu juga.

Vaht-tulekustutajate eelis seisab selles, et vaht kustutab iga liiki põlevad materjalid, sealhulgas ka põlevad vedelikud (õli, nafta, petrooleum, bensiin jt.), milliseid veega ei ole võimalik kustutada.

Tulekustutajaid toodetakse 6—10-liitrise mahuga. Lahtise taeva alla või mitteköetavatesse ruumidesse paigutatavate tulekustutajate vedeliku kinnikülmumise vältimiseks lisatakse vedelikule glütseriini või teisi aineid, nii et see ei külmu madala temperatuuri juures kuni —35°.

Tulekustutajate korrasoleku kontrollimiseks kasutatakse erilisi metallist või papist plaate, mis on kinnitatud nööri ja plommiga löökraua külge selliselt, et aparaati ei saaks panna tegevusse, mitte vigastades plaati. Plommi peale märgitakse tulekustutaja laadimise aasta, kuu ja kuupäev. Plommi vigastamise avastamisel tuleb apa-

raat lahti võtta ja teda kontrollida. Peale selle tuleb iga aasta kevadel üle vaadata kõik tulekustutajad, kontrollida, kas klaastorud on terved, puhastada nõelaga väljumisava ning teostada mõnede aparaatide töö valikkontrolli. Tulekustutajate väline ülevaatus peab toimuma iga kuu.

XXIV peatükk

SPETSIAALSETE LADUDE EHITUSE JA SEADMETE ISEÄRASUSED

Külmutusseadmed

Nagu V peatükis oli märgitud, peab toidukaupade kvaliteedi säilitamiseks olema kindlustatud külmutusahela katkematus kogu toidukaupade liikumise teel tootmisest kuni tarbijani.

Riikliku kaubanduse ja tarbijate kooperatsiooni ladudes asuvad külmutusseadmed on selle ahela kohustuslikuks lüliks. Nad peavad olema varustatud erineva temperatuuriga kambritega kiiresti riknevate toidukaupade hoidmiseks.

Loodusliku jääga jahutatavatest külmutusseadmetest on kõige ratsionaalsemad külgedelt jääga täidetavad jäähoidlad. Kuid selliseid jäähoidlaid on võimalik kasutada ainult kiiresti riknevate toidukaupade väikeste koguste jaoks (kuni 30 tonni), milliseid võib hoida temperatuuril üle 0° (puuvili, konservid, suitsutatud lihasaadused, piimasaadused), sest õhu tavaline temperatuur sellistes jäähoidlates on kuni +3, +4°. Selliseid ladusid võib kasutada ka jahutatud liha, või, rasvade ja teiste toidukaupade lühiajaliseks hoidmiseks (kuni 15 päeva).

Jää ja soola jahutusega külmutusseadmeid saab kasutada suuremate kaubakoguste hoidmiseks (kuni 100 tonni), kui nende sortimendis on toidukaubad, mille hoidmiseks on vaja õhutemperatuuri alla 0° (näiteks või, külmutatud liha, kala jt. pikaajalisel hoidmisel).

Masinakülmutusseadmeid kasutatakse suuremates ladudes, samuti kõigis neis ladudes, mis asuvad klimaatiliselt soojades rajoonides, kus puudub looduslik jää. Vastavalt külmutusmasinate tootmise kasvule hakkavad külmutusmasinad asendama kõiki teisi külmutusvahendeid.

Toidukaupade üldlaos peab külmutusosakonnal olema eraldi sissepääs ja eraldi ekspeditsioon, kusjuures külmutusosakonnas endas ehitatakse eraldi sisse käik kalade hoidmise kambrisse, eriti neil juhtudel, kui laos hoitakse heeringaid.

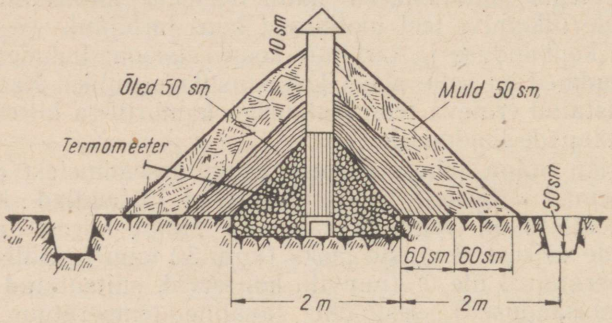
Jää ja soola jahutusega külmutusseadmetes on külmutuse kõige ratsionaalsemaks süsteemiks *frigaatorseadmed*. Väikestes külmutusseadmetes või juhul, kui puudub võimalus ühel või teisel põhjusel üles seada frigaatorseadet, ehitatakse taskud jää ja soola segu jaoks restkastide kujul. Kõigi taskute maht peab võrduma 8—10% jahutatava ruumi üldmahust.

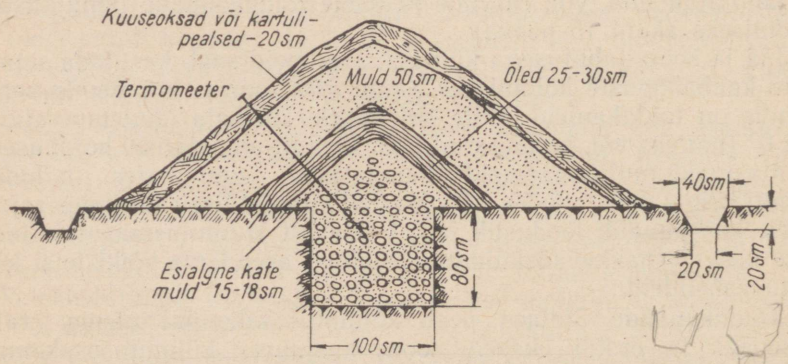
Jäävarumise üldine vajadus jää- ning jää ja soola külmutusseadmete jaoks aasta sooja perioodi kohta määratakse kindlaks, arvestades ligikaudu 90—100 kg jääd ööpäevas säilitatavate kiiresti riknevate toidukaupade iga tonni kohta.

Masinkülmutusseadmetega ruumide jaoks määratakse külmutusseadme vajalik võimsus spetsiaalsete arvutustega. Seadme ligikaudse võimsuse võib määrata orienteeruvalt, lähtudes arvestusest 140—150 kcal/tund jahutatava ruumi põrandapinna 1 m^2 kohta.

Köögiviljahoidlad

Kartulit ja köögivilja hoitakse nii lihtsamat tüüpi ajutistes hoidlates kui ka enam täiustatud ladudes.

Joonis 130. Kuhjad ja tranšeed:
ülal — kuhja läbilõige, all — tranšee läbilõige

Ajutiste hoidlate hulka kuuluvad kuhjad ja tranšeed (joon. 130). Aedviljade hoidmise lihtsaimaks mooduseks on nende katmine lumega.

Kuhjad. Kuhjadeks nimetatakse kartulite või köögiviljade piklikke kuhilaid, mis on paigutatud maapinnale või madalatesse süvendi-

tesse ning kaetud pealt õlgede ja mullaga vihma ja külma eest kaitsmiseks.

Kuhja jaoks valitakse kuiv, kõrgem koht väikese kallakuga, mis on kaitstud sagedamini esinevate tuulte eest põhja poolt. Maa peal asuvad kuhjad tehakse laiusega 2 m ja kõrgusega 1 m. Augud kaevatakse laiusega 2 m ja sügavusega 15—20 sm. Kuhja pikkus sõltub hoitavate saaduste kogusest. Pikki kuhje ei soovitata teha, kuna kuhja avamisel tuleb kõik selles kuhjas olevad saadused korraga välja võtta. Avatud kuhja jäetud kartulid ja köögiviljad võivad rikneda. Sellepärast on soovitav teha kuhjad pikkusega 15—20 m, mahuga 16—17 tonni.

Kuhjade read tuleb asetada paariviisi ja paralleelselt, 4 m kaugusele üksteisest. Kuhjade rea iga paari vahele jäetakse 5—7 m laiune vahemaa transpordivahendi läbisõidu jaoks. Paariskuhjade vahele kaevatakse 50 sm sügavusega veekogumiskraavid.

Pärast kartulite või köögiviljade asetamist vajaliku kõrguseni kaetakse kuhi 50 sm paksuse kuivade õlgede kihiga; õlgede peale visatakse 10—15 sm paksune kiht kuiva mulda, mullakihi paksust suurendatakse järk-järgult 50—60 sentimeetrini.

Kuhi peab olema varustatud 20 × 20 sm läbilõikega horisontaalsete puust ventilatsioonitorudega ja samasuguste 2,2 m kõrguste vertikaaltorudega.

Temperatuuri mõõtmiseks kuhja sees asetatakse igasse kuhja kaks puust toru kuhja termomeetri allalaskmiseks.

Tranšeed kujutavad endast süvendatud kraave, millistes hästi säilivad kartulid ja juurviljad. Tranšeedes on temperatuur ühtlasem kui kuhjades.

Olenevalt pinnavee tasemest, kaevatakse tranšeed sügavusega 0,5—1,0 m, laiusega kuni 1 m ja pikkusega kuni 10 m. Neisse pole vaja sisse seada ventilatsiooni.

Tranšeede katmist teostatakse 2—3 võttega vastavalt temperatuuri langemisele nendes. Kattematerjalidena kasutatakse: 15—18 sm paksune õlgede või pillirookiht, 25—30 sm paksune mullakiht, seejärel uuesti 50 sm paksune õlgede kiht ja lõpuks — väga külmades rajoonides — 20 sm paksune kartulipealsete kiht.

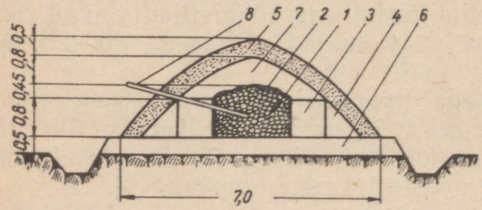
Lumekuhjad. Köögiviljade ja kartulite hoidmiseks kevad-suveperioodini ilma suurte kadudeta, samuti kahjustamata nende kaubalisi, toite- ja maitseomadusi teostatakse nende kuhjapanekut lumekatte alla (joon. 131). Juurviljade hoidmisel kuhjades lumekatte all säilib pidev, nullile lähedane temperatuur.

Koha valimine ja selle ettevalmistamine lumekatte alla paigutatavate kuhjade valmistamiseks toimub sügisel. Tuleb valida selline varjuline koht, kuhu koguneb palju lund.

Kuhjade jaoks valitud platsi lõunapoolsele küljele soovitatakse üles seada kilp või plank, mille vari langeks kuhjadele ja seega kaitseks neid päikesesoojuse eest. Kilbid võib teha roguskist või õlgmattidest.

Kõige parem on teostada lumekatte alla panemist märtsis väli-

temperatuuri juures 0—4°, kui lumi muutub kohevamaks. Selleks tuleb puhastatud platsil lumi tihedasti kokku tampida 20—35 sm paksuse kihina. Kartulid, kapsad ja teised köögiviljad asetatakse avatud kuhjast sellele lumest asemele. Kartulite ja teiste juurviljade lumekatte alla panemisel kaetakse lumest ase kotiriide, roguskite, õlgmattide, tõrvapapi või teiste selliste isolatsioonimaterjalidega, mille peale siis pannakse saadused; pealt kaetakse nad isolatsioonimaterjalidega.

Joonis 131. Lumekuhi (läbilõige):
1 — kartulid, *2* — kartulite isoleerimine lumest, *3* ja *4* — lumi, *5* — saepuru, turvas jms., *6* — lumest alus, *7* — kuhja lumest katus, *8* — kuhja termomeeter

Kapsaste lumekatte alla panemisel asetatakse kapsapead ilma mingisuguste isolatsioonimaterjalideta ühe kapsapea kõrgustesse kihtidesse. Iga kihi vahele puistatakse 10—15 cm paksune lumekiht, mis ümberringi tihedasti kokku sõtkutakse. Kuhja üldkõrgus viiakse kuni 1,5 meetrini.

Pärast saaduste viimase rea panemist kaetakse kuhi kuni 100 sm paksuse lumekihiga, mis tambitakse hästi kinni; lumekihi peale pannakse õlgi, laaste, saepuru, et kaitsta lund sulamise vastu.

Temperatuuri mõõtmiseks paigutatakse kuhja toru, mida mööda lastakse alla termomeeter.

Jäälaod. Insener M. M. Krõlovi süsteemi jäälaod (joon. 132) kindlustavad puu- ja aedviljade kestva ja hea säilivuse. Sellised laod omavad rida eeliseid juurviljahoidlate teiste tüüpidega võrreldes nii ehituse lihtsuse ja odavuse kui ka nende ehitamiseks kasutatavate defitsiitsete materjalide minimaalse vajaduse poolest.

Nende konstruktsiooni aluseks olev põhiidee seisab selles, et jääd ei kasutata mitte ainult pideva külmaallikana, mis on vajalik vastava temperatuuri hoidmiseks laos, vaid ka odava ehitusmaterjalina.

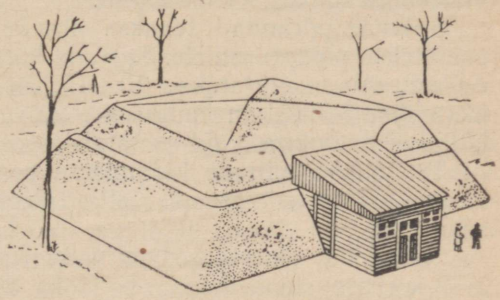
Jääladu kujutab endast väiksemat hoonet, mille põrand, seinad ja lagi on jäärst ning on kaetud lihtsamate termoisolatsioonimaterjalidega. Sümmeetriliselt mõlemal pool keskkoridori asuvad hoone sisse ehitatud toidukaupade hoidmise kambrid. Ühe otsmise seina külge, enamasti põhjapoolsele, ehitatakse puust tuulekoda. Selle ülesandeks on vähendada hoidlate soojenemist uste kaudu lao kasutamisel suvisel ajal.

Hoidla pikiseinte paksuseks on 2,0 m, otsmiste seinte ja kambritevaheliste sisemiste seinte paksuseks 3,0 m.

Hoidla koridor ja kambrid kaetakse 1,75—2,0 m paksuste lagedega.

Hoidla jääst osa kaetakse 0,8—1,0 m paksuselt soojuseisolatsiooni materjalide (saepuru, laastud, turvas, sammal jt.) kihiga, mis täielikult kindlustab hoidla seda osa sulamise vastu suvisel ajal.

Jäähoidlate seinatühikutesse jää ja soola seguga täidetavate puust taskute ehitamise teel saavutatakse alaline temperatuur, mis püsib —0,5° kuni —1,0° piires, ning õhu suhteline niiskus 90 kuni 95%.

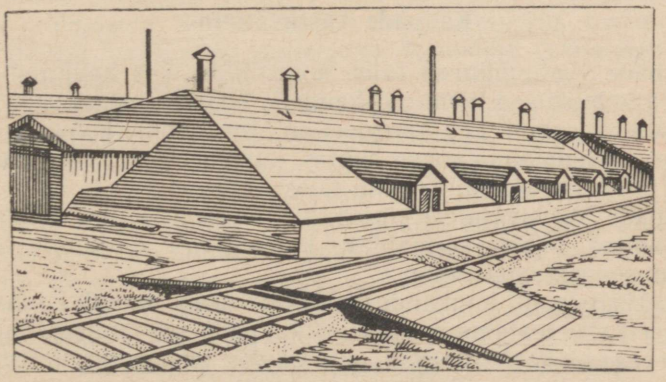

Joonis 132. Jääladu

Jääladudes võib hoida kartuleid, porgandeid, peete, valgepealist kapsast, köögiviljade töödeldud saadusi: soolatud köögiviljad, marinaadid, püreed, konservid.

Täiustatud köögiviljahoidlad. Linnades ja linnalähedastes rajoonides ehitatakse kapitaalsemat tüüpi, köögiviljade liikide järgi spetsialiseeritud aedviljahoidlaid: kartulihoidlaid (joon. 133), kapsahoidlaid, sibulahoidlaid jt.

Neid hoidlaid on kolme tüüpi: maa-alused, pool-maa-alused ja maapealsed.

Joonis 133. Kartulihoidla

Maa-aluseid ja pool-maaaluseid hoidlaid kasutatakse põhjavee madala tasemega kohtades, s. t. kui selle vee kõrgeim tase ei ulatu kõrgemale kui 1,0 m hoidla põrandast. Sellised hoidlad ehitatakse maa sisse kuni 1,5 m sügavuseni. Nende laius on tavaliselt 6,0—7,0 m; pikkus oleneb hoiule pandavate saaduste kogusest.

Katus tehakse laudadest, kahepoolse kaldega ja varustatakse saepurust, laastudest või mullast (savist) soojenduskihiga.

Maapealse hoidla tüüp kujutab endast ristkülikukujulist ruumi

laiusega 10,0—12,0 m, pikkusega kuni 50,0 m ja sisekõrgusega kuni 3,0 m.

Kõik need kolm hoidlatüüpi varustatakse kartulite jaoks kogu ruumi pikkuses salvedega, igaüks mahuga 1—2 vagunit. Salved paigutatakse mõlemale poole piki välisseinu, jättes nende vahele vahekäigu laiusega 1,5—2,0 m.

Salvede põrandad tehakse äravõetavatest puust katetest, mis asetatakse põikprussidele. Salvede kahekordsed seinad tehakse laudadest, mis naelutatakse 10—15 sm läbimõõduga postide külge, üksteisest 2,5—3 sm kaugusele. Salve eesmise seina laudu postide külge ei naelutata, vaid asetatakse postides asuvatesse õnarustesse.

Teiste köögiviljade hoidmiseks peavad vastavad hoidlad olema varustatud salvede asemel stellaažidega, mille peale asetatakse need saadused.

Stellaažid ehitatakse mitmekorruselistena: juurviljade jaoks 2—3-korruselistena, kapsaste jaoks 3—4-korruselistena. Aedviljad asetatakse stellaažidele kihipaksusega alates 30—50 sm (sibulad) kuni 60—90 sm (kapsad).

XXV peatükk

LAOOPERATSIOONID

Kaupade vastuvõtmine

Kaupade vastuvõtmisel tuleb kontrollida, kas hankijad on täitnud oma kohustused hangitud kaupade koguse, kvaliteeedi ja sortimendi suhtes, samuti kas transport on täitnud oma kohustused veose õigeaegse kohaletoimetamise suhtes, kusjuures oleks tagatud veose koguse ja kvaliteedi säilitamine täies ulatuses.

Kaupade vastuvõtmisel tuleb kindlustada selline dokumentide vormistamine, mis ei võimaldaks kadude ega kahjumite tekkimist kaubandusorganisatsioonile.

Organisatsiooni kaubandusosakond peab ladude juhatajatele õigeaegselt ette teatama eelseisvast kaupade saabumisest ladudesse. Selleks peavad kaubatundjad, juhindudes lepingutingimustest, jälgima hankijatelt kaupade saabumise tähtaegu.

Kaubatundjad peavad samuti iga päev välja selgitama, missugused arved laekusid hankijatelt.

Kaubad võivad lattu saabuda:

1) kohalike hankijate baasidest ja ettevõtetest;
2) teiselinnalistelt hankijatelt.

Vastavalt sellele võib kaupade vastuvõtmine toimuda:

a) vahetult hankijate baasides ja ettevõtetes;
b) raudteejaamades ja sadamates;
c) kaubandusorganisatsiooni (ostja) ladudes.

Kaupade vastuvõtmise koht nähakse ette lepingus. Ostjatele kaupade kohaletoimetamisel kohalikelt hankijatelt hankijate endi

transpordivahenditega toimub kaupade vastuvõtmine ostja ladudes. Kui aga kaup toimetatakse kohale ostja vahenditega, siis toimub vastuvõtmine hankijate ettevõtetes.

Kaupade üleandmise ja vastuvõtmise üksikasjalised eeskirjad reglementeeritakse:

a) kaupade vastuvõtmisel raudteejaamades ja sadamates — raudteede ja veetranspordi põhimäärustega;

b) kõigil teistel juhtudel — hankepõhitingimustega ning nende alusel väljatöötatud ametkondlike käskkirjade ja juhenditega; riiklikus kaubandussüsteemis — NSV Liidu Kaubandusministeeriumi käskkirjade ja juhenditega, tarbijate kooperatsiooni süsteemis aga Tsentrosojuzi juhatuse otsuste ja tema poolt kinnitatud juhenditega.

Kaupade vastuvõtmine hankija baasides ja tootmisettevõtetes toimub kaubandusorganisatsiooni esindajate poolt, kellele antakse selleks välja spetsiaalsed volitused. Neil juhtudel, kui kaup saadakse standardses taaras või tükiviisi ilma taarata (suhkur, seep, tangud, mööbel, tikud jne.), teostavad kauba vastuvõtmist hankija ettevõtetes tavaliselt ekspeditsiooniagendid. Keeruka sortimendiga kaupade vastuvõtmine aga tehakse ülesandeks vastavate kaubarühmade kaubatundjatele.

Lattu kohaletoimetatud kaubad kuuluvad üksikasjalisele koguselisele kontrollimisele (kontrollitakse iga koha kaal). Taara avamine toimub seejuures ainult kauba ja taara vigastamise tundemärkide olemasolu korral. Kauba kontrollimiseks taara avamise puhul määrab laojuhataja spetsiaalse komisjoni erapooletu organisatsiooni esindaja osavõtul.

Standardses või korras vabrikutaaras saadud kaupades puudujääkide avastamisel kannab vastutust hankija, kuid ainult sel tingimusel, kui taara ei ole vigastatud ning brutokaal ostja laos on võrdne sama koha brutokaaluga selle ärasaatmisel hankija laost.

Kaupade vastuvõtmine mittekohalikelt hankijatelt. Mittekohalikelt hankijatelt saabunud kaupade vastuvõtmine toimub raudteejaamades ja sadamates, samuti vahetult ostja ladudes kaupade kohaletoimetamisel ettevõttest hankija transpordivahenditega või ostja laos oma raudteeharu olemasolul.

Veoste vastuvõtmine raudteejaamades ja sadamates. Raudteejaama või sadamasse saabunud veoste kohta panevad jaamade ja sadamate kaubakontorid iga päev välja kuulutused veosesaajate nimedega, kelle aadressil need veosed saabusid.

Kaubandusorganisatsioonide agendid või ekspediitorid, saades kaubandusosakondade käest teated veoste eelseisva saabumise kohta, peavad pidevalt jälgima kuulutusi, et vältida raudteede ja veetranspordi põhimäärustega kinnitatud saabunud kaupade väljaostmise ja väljavedamise tähtaegade möödalaskmist.

Üksikutel juhtudel, kui see on saatja poolt transportdokumendile märgitud, peab raudteejaam või sadam ise veosesaajat informeerima tema aadressil saabunud veoste kohta.

Sissetulnud veoste kontrollimise viisid sõltuvad veoste liikidest,

nende saabumisest vaguniga või väikese partiina, taaras, lahtiselt või tükiviisi.

Kaupade vastuvõtmisel vahetult raudteevagunitest peab saaja enne väljalaadimist kontrollima, kas vagun on terve, kas riivid ja luugid on korras, kas plommid on vigastamata.

Lahtiselt saabunud veoste vastuvõtmine. Kui veos saabus taarastamata kujul (lahtiselt), siis on tema kaalu kontrollimine kohustuslik, eriti järgmiste puuduste avastamise puhul:

1) vaguni mittekorrasolek, mis kutsub esile oletuse, et osa veosest võib olla kaduma läinud;

2) plommide mittekorrasolek või puudumine;

3) mitte saatejaamas pealepandud plommid või plommid, mille järgi on võimatu kindlaks teha nende panemise kohta;

4) veose mittevastavus transpordidokumendis märgitud nimetusele;

5) ilmsete tunnuste olemasolu selle kohta, et osa veosest on transportimisel kadunud.

Neil juhtudel toimub veose kaalu kontrollimine vagunikaaludel, kui aga sihtjaamas sellised kaalud puuduvad, siis veose mahu järgi.

Saabunud veoste maht kuupmeetrites määratakse vaguni (standardse) pindala korrutamise teel veose virna kõrgusega. Korrutades seda mahtu antud veose ühe kuupmeetri kaaluga, võib kindlaks määrata veose kaalu vagunis. [1]

Kui veos ei ole samalaadne ja tema ühe kuupmeetri kaal ei ole konstantseks suuruseks (näiteks kartulite puhul, olenedes mugulate suurusest, kõigub 1 m^3 kaal 600 ja 750 kg vahel), siis veose antud partii 1 m^3 kaalu kindlakstegemiseks võib kasutada mingisugust teatud mahuga (näiteks 0,25 m^3) mõõdukasti. Täitnud selle vaguni eri kohtadest võetud kaubaga, kaalutakse kasti tavalistel kaubakaaludel.

Veose üleandmisel saatejaamas ilma veose kaalu kontrollimata on raudtee kohustatud tegema saatelehele vastava pealdise.

Tükk- ja taarastatud veoste vastuvõtmine. Tükk- ja taarastatud kaupade vastuvõtmisel on veosesaaja kohustatud kontrollima:

1) kohtade arvu ja veose kaalu;

2) taara peal näidatud saatja markeerimisnumbrite vastavust raudtee saatelehes näidatud numbritega;

3) kas taara ja pakend on terved ja alles.

Samalaadses taaras olevate kaupade osas kontrollitakse veose kaalu taaraühikute (kohtade) arvu ja üksiku ühiku standardse kaalu järgi. Seejuures teostatakse mõne taaraühiku valikkontrolli, et välja selgitada, kas nende kaal vastab standardsele kaalule. Valikkontrolli

[1] Mõnede põhiliste veoste mahukaal ehk 1 m^3 kaal on:

kartul	600—750 kg,	oder	600—750 kg,
sool	700—1000 kg,	peet	400—500 kg,
rukis ja nisu	680—800 kg,	kaer	400—600 kg.

minimaalne protsent nähakse ette standardites ja tehnilistes tingimustes.

Kaupade saabumisel erinevas, mittestandardses taaras kontrollitakse iga üksiku ühiku kaalu.

Veoste kvaliteedi kontrollimine. Raudteel saabunud veoste kvaliteedi kontrollimist teostatakse vaid sel juhul, kui on alust oletada kauba kvaliteedi muutumist teel (kaupade niiskumine, kopitunud lõhn jms.).

Eriti tähelepanelikult tuleb kontrollida kiiresti riknevate kaupade kvaliteedilist seisundit nende transportimisel isotermilistes (jää-) vagunites. Sellistel veostel on kaasas kvaliteeditõend (sertifikaat), milles on märgitud veose transportimise tingimused (õhu temperatuur ja niiskus vagunis), samuti vedamisaeg, mille kestel veos antud tingimustes võib säilitada oma kvaliteedi. Selliste veoste saabumisel tuleb kontrollida nende tegelikke transportimise tingimusi ja aega kvaliteeditõendis ettenähtud nõudmistele vastavuse seisukohalt.

Juhul, kui avastatakse koguseline puudujääk, markeeringu mittevastavus, muutused kvaliteedis või veose vigastamine, on veosesaaja kohustatud koostama kommertsakti.

Kommertsakt on ainsaks dokumendiks, mis annab veosesaajale võimaluse sisse nõuda teel viibimise ajal veose koguseliste ja kvaliteediliste muutuste tagajärjel temale tekitatud kahjud.

Kui puudujääk veose kaalus ei ületa kaupade transportimisel ettenähtud loomuliku kao normi, siis kommertsakti ei koostata, veose kaalu puudujääk aga tõendatakse vastava märkega transpordisaatelehe pöördel.

Veoste vastuvõtmine sadamates. Veetranspordiga kohaletoimetatud veoste vastuvõtmine sihtsadamates toimub samuti nagu raudteel saabunud veoste puhul. Erinevus seisab vaid selles, et ilma kaubasaatja esindajata veetranspordiga veetud lahtiste veoste kaalu kontrollimine on kohustuslik kauba väljalaadimise momendil laevanduse esindaja juuresolekul.

Transpordile pretensioonide esitamise kord. Kui veostes avastatud puudujääkide ja kvaliteedidefektide eest kannab vastutust raudtee või laevandus, siis on veosesaaja koostatud kommertsakti alusel kohustatud esitama pretensioonid nendele transpordiorganisatsioonidele. Kui transpordiorganisatsioon lükkab pretensiooni tagasi, tuleb veosesaajal esitada kohtusse hagi selle organisatsiooni ja hankija kui kaasvastutaja vastu. Kui asjaolud tõendavad, et transport ei ole süüdi, siis veosesaaja esitab hagi ainult hankija vastu.

Kaupade vastuvõtmine ostja ladudes. Kaubad toimetatakse kaubandusorganisatsioonide ladudesse nende vastuvõtjate või hankija agentide poolt. Taarastamata kauba lõplik koguseline ja kvaliteediline vastuvõtmine seda kohaletoimetanud isikute poolt toimub kaupade lattu saabumise momendil.

Sellise kauba vastuvõtmine toimub veose terves ulatuses üle-

kaalumise või tükk-kaupade loendamise ning nende kvaliteedi kontrollimise teel kooskõlas lepingutega, standarditega ja üksikute kaupade vastuvõtmise eeskirjadega.

Taarastatud kauba saamisel kontrollitakse seda kohtade arvu ja brutokaalu järgi, kusjuures on kohustuslik kontrollida taara korrasolekut ja kauba markeerimise vastavust saatedokumendile.

Kui üksikute kohtade brutokaalu kontrollimisel tulevad ilmsiks mingisugused lahkuminekud võrreldes saatedokumentide andmetega, samuti sel juhul, kui taara on vigastatud, tuleb need kaubad kohe avada ning nende kogust ja kvaliteeti kontrollida kauba kohaletoimetanud isikute juuresolekul.

K a u b a k o g u s e k o n t r o l l i m i n e. Sissetulnud kauba koguse kontrollimise kord oleneb kauba liigist (taarastatud, taarata, lahtiselt, tükk-kaubad). Kaalukaubad võetakse laos arvele netokaalu järgi, mis saadakse brutokaalust taarakaalu lahutamise teel.

Vedelate ja venivate kaupade (taimeõli, povidlo, keedised jms.) lõplik netokaal määratakse taara ülekaalumise teel pärast selle vabanemist kauba alt.

Netokaalu ja taaras asuvate kaubaühikute, samuti konteineris ilma taarata lattu sissetulnud kauba kontrollimine tuleb läbi viia järgmiste tähtaegade jooksul:

1) kiiresti riknevate kaupade osas — 24 tunni jooksul;

2) konteinerites transporditud taarata kaupade osas — konteinerite avamisel;

3) ülejäänud kaupade osas — taara avamisel, kuid mitte hiljem kui 10 päeva jooksul pärast veose lattu saabumist.

Veoste kohaletoimetamisel raudteetranspordiga raudteeharusid omavatesse ladudesse toimub kaupade vastuvõtmine sama korra järgi nagu raudteejaamadeski.

Kui kaubad saabuvad lattu konteinerites, siis peab laojuhataja enne konteineri avamist hoolikalt kontrollima nende välist seisundit: et ei oleks vigastusi, et plommid oleksid terved ja et neile hankija poolt tehtud templijäljendid oleksid õiged.

Konteineri avamine peab toimuma erapooletu organisatsiooni esindaja juuresolekul. Standardtaaras või spetsiaalsetes vabrikupakendites (toosides, pakkides) kaubad võetakse vastu kohtade arvu järgi, kusjuures avatakse mõned neist pakenditest, samuti vigastatud pakendiga kohad. Pakkimata või kimpudes, rullides jms. olevate kaupade kogust kontrollitakse kohe pärast nende konteinerist väljalaadimist. Seejuures avastatud puudujääkide kohta koostatakse aktid pretensioonide esitamiseks hankijatele, kuna konteineri korrasoleku korral raudtee ei kanna mingisugust vastutust kaupade koguselise ja kvaliteedilise seisukorra eest konteineris.

Kaupade vastuvõtmine kvaliteedi järgi. Lattu saabunud kaupade kvaliteedi kontrollimine ei erine sisuliselt millegi poolest X peatükis käsitletud kaupade vastuvõtmise korrast kauplustes.

Peale loetletud kauba kvaliteedi kontrollimise korda reglementeerivate riiklike aktide tuleb arvesse võtta ka NSV Liidu Kauban-

dusministeeriumi spetsiaalseid käskkirju ja juhendeid abinõude kohta võitluse tugevdamise alal toidu- ja tööstuskaupade kvaliteedi ja sortimendi parandamise eest.

Kauba laos vastuvõtmise vormistamine. Kõik lattu saabunud kaubad tuleb registreerida „Sissetulnud kaupade registreerimise raamatus". Sellesse raamatusse märgitakse kauba lattu saabumise kuupäev, kauba nimetus, kohtade arv, hankija nimetus, saatedokumendi kuupäev ja number, summa dokumendi järgi.

Kui lattu sissetulnud kaup vastab täielikult lepingu tingimustele ja saatedokumendile, siis selle vormistamiseks pannakse saatedokumendile (hankija faktuurarvele) vastav stamp.

Juhul, kui kauba kontrollimisel avastatakse koguselisi ja kvaliteedilisi lahkuminekuid võrreldes saatedokumentide või lepingutingimustega ja nende lahkuminekute kohta on koostatud vastavad aktid, siis vastuvõtmise vormistamiseks pannakse saatedokumendile kinnitatud sisuga stamp.

Kõik lattu saabunud kaalukaubad võetakse arvele netokaalu järgi.

Ilma arveta sissetulnud kauba arvelevõtmiseks on dokumendiks järgmise vormi kohane vastuvõtuakt:

Vorm nr. 3

Kinnitatud NSV Liidu Kaubanduse Rahvakomissariaadi poolt 23. detsembril 1939. a. (Rahvamajanduse Arvestuse Keskvalitsuse tüüpvorm nr. 120)

Organisatsioon .....

VASTUVÕTUAKT nr. ..... „.....“ ..... 19..... a. hankija käest ilma arveta saabunud $\frac{\text{kauba}}{\text{materjali}}$ kohta.

Komisjon koosseisus .....

..... võttis vastu ..... 19..... a. .....

..... $\frac{\text{jaamast}}{\text{sadamast}}$ transpordisaatelehtede nr. .....

(veose saatja)

järgi saabunud veose. Transpordidokumentides on märgitud ..... kohta. Saatejaama kaal ..... kg. Sihtjaama kaal ..... kg. Pakendi seisund .....

Koostatud kommertsakt nr. ....., „.....“ ..... 19..... a.

Hinnakirja või artikli nr.	Kauba, materjali nimetus	Sort	Kohtade arv	Mõõtühik	Tükiviisi või mõõdu järgi		Hind	Summa	Hind	Summa
					bruto	neto				

Komisjoni liikmed:

$\frac{\text{Kauba}}{\text{Materjali}}$ vastu võtnud .....

(materiaalselt vastutava isiku allkiri)

Selline akt koostatakse kahes eksemplaris: üks neist jääb lattu, teine saadetakse raamatupidamisele.

Kuna taarat, milles kaup saabus, vaadeldakse kui kauba eriliiki ja see kuulub eraldi arvestamisele, siis vormistatakse selle arvelevõtmine järgmise sisuga aktiga:

AKT nr. ..... „.....“ ..... 19..... a.
taara arvelevõtmise kohta

Komisjon koosseisus .....

.....

vaatas faktuuri nr. ..... „.....“ ..... 19..... a. järgi sissetulnud kaubaga koos vastuvõetud taara üle ja võttis selle arvele.

Nr. hinnakirja järgi	Nimetus	Kogus	Summa	Hind	Märkused

Komisjoni liikmed .....

Taara võttis vastu .....
(allkiri)

Iga sissetulnud kauba kohta koostatakse sissetuleku ja väljamineku kaart järgmise vormi järgi:

Artikkel	Kauba nimetus	Suurus	Rühm	Sort	Mõõtühik	Hind

Dokumendi		Kellelt tuli sisse või kellele väljastatud	Sissetulek	Väljaminek	Jääk
number	kuupäev				

Kauba puudujääkide ja kvaliteediliste defektide akteerimine

Kui kaupade vastuvõtmisel mingisugustes avatud kohtades tulevad ilmsiks puudujäägid ja kvaliteedilised defektid, katkestab kaubasaaja taara avamise ja koostab avastatud puuduste kohta akti. Sellele aktile kirjutavad alla isikud, kes avasid taara ja kontrollisid kaupu.

Ühtlasi on kauba saaja kohustatud välja kutsuma hankija esindaja. Teiselinnalise hankija käest kauba saamisel kutsutakse tema esindaja välja ainult sel juhul, kui see on lepingus ette nähtud. Hankija esindajateks võivad sel juhul olla tema kohalike filiaalide või ettevõtete töötajad.

Hankija filiaali või ettevõtte puudumisel või väljakutsutud esindajate mitteilmumisel kutsutakse kaupade vastuvõtmise juurde kohaliku kaubandusosakonna või mõne teise erapooletu organisatsiooni esindaja.

Koostatavate aktide juurde tuleb lisada nende kohtade pakkesedelid, millistes ilmnes kauba koguseline puudujääk või mingisugused teised puudused.

Samasuguse korra järgi toimub tükk- ja taarastamata kaupade puudujääkide ja kvaliteediliste defektide akteerimine.

Kui taarastamata kaupa saadi konteineriga, siis tuleb aktis näidata konteineri kohaletoimetamise ja avamise aeg, akti juurde aga on kohustuslik lisada konteinerilt mahavõetud plommid.

Saadud kaubas puudujääke ja kvaliteediliste defekte fikseeriv akt koostatakse järgmise vormi järgi:

Vorm nr. 3-b

Kinnitatud NSV Liidu Kaubanduse Rahvakomissariaadi poolt 23. detsembril 1939. a.
(Rahvamajanduse Arvestuse Keskvalitsuse tüüpvorm nr. 119)

Organisatsioon .....

AKT NR. .....

koguseliste ja kvaliteediliste lahkuminekute kohta
kauba / materjali vastuvõtmisel „.....“ ..... 19..... a.
Akti koostamise koht .....
Komisjoni koosseis .....

Nimetus ja aadress

Kauba saaja	Hankija	Veose saaja	Kauba tootja (vabrik, artell)

Laadimise alus (leping, tehing, tellimus) nr. ..... „.....“ ..... 19..... a.
Hankija faktuurarve nr. ..... „.....“ ..... 19..... a.
Transpordi saatelehe nr. ..... „.....“ ..... 19..... a.
Lähtejaam (-sadam) .....
Sihtjaam (-sadam) .....
Kaup saabus sihtjaama (-sadamasse) „.....“ ..... 19..... a.
Kaup saabus kauba saaja lattu „.....“ ..... 19..... a.

Hankijal	Lähtejaamal (-sadamal)	Sihtjaamal (-sadamal)

Brutokaal dokumentide järgi kg-des
Koostatud kommertsakt nr. ....., „.....“ ..... 19..... a.
Kaup on esitatud akteerimiseks kaubasaaja laos
lahtipakitud / taarastatud kujul (mittevajalik läbi kriipsutada) .....
.....
Kauba hoidmise tingimused enne kauba avamist .....

Kauba saaja laos avastatud lahkuminekud akteeritava kaubapartii kohtade arvus ja kaalus	Kohtade arv	Brutokaal kg	Taarakaal kg	Netokaal kg
Hankija faktuurarve järgi Tegelikult saabus Lahkuminekud				

Taara ja pakendi seisukord akti koostamise momendil .....
Taara täitmise aste .....
Taara markeerimine ja selle vastavus transpordi saatelehes näidatule .....

Vormi nr. 3-b tagakülg

Kvaliteediliste ja teiste defektide üksikasjaline kirjeldus .....
.....
.....

Kauba vastuvõtmisel tehti kindlaks:

Hinnakirja või artikli nr.	Koha number ja kauba nimetus	Mõõtühik	Hankija dokumendi järgi						Tegelikult						Puudujääk			Ülejääk		
			sort	kogus	ostu-		jae-		sort	kogus	ostu-		jae-		kogus	summa		kogus	summa	
					hind	summa	hind	summa			hind	summa	hind	summa		ostuhinnas	jaehinnas		ostuhinnas	jaehinnas

Komisjoni liikmed:

Toidukaupade osas, mis hankija üle andis riikliku kvaliteediinspektsiooni sertifikaatide (kvaliteeditõendite) järgi, tuleb avastatud kvaliteediliste puudujääkide akteerimiseks hankija ja vastava haru kvaliteediinspektsiooni esindaja välja kutsuda, kui neid aga antud kohas ei ole, kutsutakse akteerimise juurde riikliku ekspertiisi või sanitaarjärelevalve esindaja.

Ülaltoodud aktis tuleb peale koostamise aja ja koostamisest osavõtnud isikute nimede täpselt ära märkida ka tegelikult kontrollitud kauba kogus ja avastatud kvaliteediliste defektide üksikasjaline kirjeldus ning näidata, milliseid tagajärgi need puudused endaga kaasa toovad.

Tagajärjed võivad olla järgmised:

1. Kui esinevad väiksemad kõrvalekaldumised kauba standardist, tehnilistest tingimustest või näidisest, võib seda kaupa vastu võtta allahindlusega, mille määrad on ette nähtud hinnakirjas, standardis või poolte kokkuleppes, või siis kindlaks määratud ekspertiisi poolt. Ostjal on õigus nõuda hankijalt ka avastatud puuduste parandamist, kui aga pole võimalik neid parandada, siis loobuda kauba vastuvõtmisest.

2. Ilmselt mittekvaliteetsete kaupade (praagi) hankimisel on ostja kohustatud sellised kaubad hankijale tagastama, välja arvatud väljapraagitud kiiresti riknevad toidukaubad, mis tuleb kasutada (ümber töötada) kohapeal.

3. Kui kaup on täiesti kasutamiskõlbmatu, siis kuulub see hävi-

tamisele, kusjuures akti koostamisest toidukaupade hävitamise kohta peab osa võtma sanitaarjärelevalve esindaja.

Lisaks allahindluse summale osaliselt mittekvaliteetselt kaubalt nõuab ostja hankijalt trahvi 10% kauba maksumusest hankija hindade järgi, nõuetele mittevastava kvaliteediga kaubalt aga kuni 20% allahindluse summast. Kuid trahvi ja allahindluse kogusumma ei tohi ületada 50% hankija arve summast.

Markeerimata või ebaõigesti markeeritud kauba kohaletoimetamisel nõutakse hankijalt sisse trahv 5% ulatuses kauba väärtusest hankija hindade järgi.

Kogu sissetulnud kaubapartii või sellest tunduva osa väljapraakimisel, eriti mõne hankija poolt mittekvaliteetsete kaupade korduva hankimise puhul on kaubandusorganisatsioonid kuritahtlike praagitootjate vastu võitlemiseks kohustatud teatama sellest prokuratuurile süüdlaste kriminaalvastutusele võtmiseks. Ühtlasi teatatakse sellest ka NSV Liidu Kaubandusministeeriumi kohalikule organile ja hankija kõrgemalseisvale organisatsioonile, et tarvitusele võtta abinõusid praagitegijate suhtes ning vältida praakkaupade üleandmist teistele kaubandusorganisatsioonidele.

Hankijalt mittekvaliteetsete või mittetäisväärtuslike kaupade vastuvõtmise ja nende väljastamise eest jaeettevõtetele kannavad vastutust lao praaker, kaupa ostnud ja vastu võtnud kaubatundja ning kaubandusorganisatsiooni juhataja.

Isikud, kelle süü läbi kaup riknes ebaõige transportimise või laos hooletu hoidmise tõttu enne selle vastuvõtmise momenti, kannavad vastutust kauba allahindluse summa ulatuses.

Kaupade hoidmine

Kaupade hoidmise normaalrežiim. Kaupade hoidmine on kaubaladude tähtsaim funktsioon. Kaupade normaalne hoidmine mitte ainult ei kindlusta nende täielikku alalhoidmist, vaid real juhtudel soodustab ka nende kvaliteedi paranemist (näiteks puuviljade ja aedviljade valmimine).

Sotsialistliku ühiskonna tingimustes on kaupade ratsionaalsel hoidmisel väga suur rahvamajanduslik tähtsus, kuna sellega tagatakse, esiteks, sotsialistliku omandi — rahva vara säilitamine, teiseks, nõukogude tarbija varustamine heakvaliteediliste kaupadega.

Kaupade säilitamise tähtsamateks tingimusteks on:

1) ladudes normaalse hoiurežiimi loomine ja säilitamine;
2) kaupade süstemaatiline jälgimine nende hoidmisel;
3) vastavate sanitaar-hügieeniliste abinõude rakendamine.

Normaalse hoiurežiimi all mõistetakse vastava füüsikalise ja keemilise keskkonna (temperatuur, niiskus, gaasiline koostis, valgus) loomist ja sellise kaubalise naabruse kindlustamist, mis väldib kaupade vastastikust kahjulikku mõjutamist.

Toidukaupade kvaliteet võib hoidmisel muutuda mitmesugustel

põhjustel: füüsikaliste, keemiliste, biokeemiliste, bioloogiliste tegurite mõjul.

Kõige olulisemat mõju toidukaupade säilivusele avaldavad õhu temperatuur ja niiskus hoidlates.

Kõrge temperatuuri mõjul toimub selliste toidukaupade, nagu liha, kala, rasvainete, piimasaaduste kiirendatud lagunemisprotsess, sest mida kõrgem on ümbritseva keskkonna temperatuur, seda elujõulisemaks muutuvad neid toidukaupu kahjustavad bakterid ja seened.

Väga kahjulikku mõju kaupade kvaliteedile avaldavad temperatuuri tunduvad kõikumised ladudes.

Liiga niiske õhk soodustab samuti mikroorganismide (bakterite, hallituse) arenemist, kutsub esile selliste toidukaupade, nagu jahu, tangude, makaronide, tee, suhkru jt. riknemise. Ning vastupidi, liiga kuiv õhk tugevdab niiskuse aurumist toidukaupadest, kutsub esile puuvilja, köögivilja närtsimist, munade tühjakskuivamist.

Päikesevalguse mõjul muutuvad rasvad kiiresti mõrkjaks, kartulid roheliseks.

Erinev õhu temperatuur ja niiskus mõjuvad erinevalt biokeemiliste protsesside intensiivsusele toidukaupades, s. t. hingamis- ja käärimisprotsesside intensiivsusele sellistes toidukaupades, nagu teravili, jahu, puuviljad, aedviljad. Vastavalt sellele muutub ka nende toidukaupade kvaliteet.

Putukad mitte ainult ei hävita selliseid toidukaupu, nagu teravili, jahu, tangud jt., vaid ka reostavad neid, muutes need tarvitamiskõlbmatuks, samuti kannavad sageli toidukaupadesse haigusi tekitavaid mikroorganisme.

Närilised söövad ära suuri koguseid toidukaupu, reostavad neid, rikuvad kotte ja presente.

Näriliste poolt rikutud toidukaubad võivad osutuda terve rea haiguste tekitajateks.

Laoruumide õhutemperatuur ja eriti niiskus mõjuvad ka tööstuskaupade kvaliteedile.

Kuid enamus tööstuskaupu allub temperatuuri mõjule vähem ning nende hoidmisel on tavaliselt ette nähtud võrdlemisi väiksed temperatuuri erinevused.

Samal ajal aga võib kõrge temperatuur reale kaupadele (nahk, tekstiilitooted, puust esemed jt.) mõjuda kahjulikult. Liialt kõrge või madal temperatuur võib põhjustada selliste kaupade riknemist, nagu keelpillid.

Väga kahjulikult mõjub tööstuskaupadele, eriti nahale, jalatsitele, tekstiilitoodetele jne., ebanormaalne õhuniiskus.

Nii kutsub liiga kuiv õhk esile jalatsite kokkukuivamise, mõõdete muutumise, elastsuse kadumise ja, vastupidi, liigne niiskus tekitab hallitamist, läike vähenemist, välimuse ning jalatsite teiste omaduste halvenemist.

Kaupade kvaliteet võib halveneda, kui erinevad kaubarühmad paigutatakse ebaõigesti, arvestamata nende kahjulikke füüsikalis-

keemilisi vastastikuseid mõjusid, mis avalduvad nende üheskoos hoidmisel. Sellised nähtused võivad tekkida, kui ühes laoruumis hoitakse koos näiteks metalli ja happeid, lakke, värve, nuuskpiiritust, piirituslahuseid ja metall-, tekstiilikaupu, nahkjalatseid, teravalt lõhnavaid keemiakaupu ja toidukaupu, heeringaid ja kondiitritooteid jne.

Kaupade seisundi süstemaatiline jälgimine nende hoidmisel ja selliste abinõude rakendamine, mis väldivad mainitud kahjulike mõjude tekkimist ja arenemist (õhu temperatuuri ja niiskuse reguleerimine, ruumide ventilatsioon, kaupade ümberladumine jne.), on kaupade säilitamise tähtsamaid tingimusi.

Otsustavat tähtsust omab vastavate sanitaar-hügieeniliste abinõude läbiviimine ladudes: ladude koristamine, puhastamine, perioodiline desinfektsioon, desinsektsioon (putukate hävitamine), deratisatsioon (näriliste hävitamine) jms.

Kaupade hoidmise režiim oleneb ka nende hoidmise kestusest ladudes.

Kui näiteks loomse rasva lühiajalisel (kuni 15 päeva) hoidmisel selle kvaliteedi säilivus on küllaldasel määral kindlustatud alates +2° kuni +4° temperatuuri ja 75—80% õhu niiskuse juures, siis hoidmisel kuni 1,5 kuud on vaja juba tunduvalt madalamat temperatuuri — alates 0° kuni —1°, hoidmisel kuni 4 kuud temperatuuri alates —4° kuni —6° ja õhu niiskust 80—85%, hoidmisel kuni 8 kuud aga temperatuuri alates —9° kuni —12° ja õhu niiskust 90—95%.

Laoruumide liigid kaupade hoidmiseks. Sõltuvalt režiimist, mis peab olema loodud selle või teise kaubarühma hoidmiseks, kasutatakse mitmesuguseid laoruume.

Toidukaupade hoidmiseks, mis ei rikne kiiresti (suhkur, tangud, jahu ja teised), samuti lihtsa sortimendiga tööstuskaupade (majapidamisseep, värvi- ja keemiakaubad, tikud, mahorka), osa metalltoodete ning kõigi tööstuse taaras hoitavate tööstuskaupade hoidmiseks on vaja kinnisi soojustatud või köetavaid ruume.

Soojustatud ruumide erinevus lihtsatest mitteköetavatest ruumidest seisab selles, et neil on paksemad seinad ja põrandad, täiendav seinte vooderdus ning soojustatud pööninguruumid. Välistemperatuuri järsud kõikumised avaldavad soojustatud ruumides väiksemat mõju.

Keeruka sortimendiga tööstuskaupu (kangad, valmisriided, galanterii, peakatted, parfümeeria, trikotaaž, metalltooted jt.), kui nad on lahti pakitud ja neid on vaja sorteerida, tuleb hoida soojades ruumides.

Madalamat temperatuuri nõudvad, kuid külmutusruume mittevajavad toidukaubad (taimeõli, heeringad, veinid, mõned kuivatatud puuviljad), samuti mõned tööstuskaubad (nahk, jalatsid, sadulsepatooted) hoitakse keskmise temperatuuriga kinnistes ruumides. Need tingimused on tavaliselt keldriruumides.

Teatud temperatuuri ja niiskusrežiimi nõudvate kiirestiriknevate

toidukaupade (kala, lihatooted, munad, piimasaadused, aedvili, puuvili jt.) jaoks eraldatakse külmutusruumid.

Mõnede metallide ja teiste kaupade jaoks, mida õhutemperatuur ei kahjusta (näiteks sordiplekk, malmist nõud, klaas), kasutatakse poollahtisi ladusid, mis kaitsevad kaupu sademete eest.

Kuid kaubandusorganisatsioonide universaalladudes sellist iga kaubarühma isoleeritud hoidmist tavaliselt ei praktiseerita, vaid kaubad hoitakse toidu- ja tööstuskaupade üldladudes, s. t. ladudes, kus iga kaubarühma jaoks erinevat hoiurežiimi ei ole praktiliselt võimalik luua.

Seetõttu tuleb sellistes ladudes luua mingisugune keskmine režiim, mis vastaks enamuse sellistes ladudes hoitavate kaupade iseärasustele. Nii näiteks kasutatakse kohalike toidukaubastute ladudes enamuse toidukaupade jaoks (peale kiiresti riknevate toidukaupade) laoruume, milles on talvel võimalik säilitada temperatuuri +6° kuni +7° ja õhu niiskust 55—65%. Selliseid tingimusi saab ruumides luua niisuguse küttesüsteemi abil, mis võimaldab reguleerida õhu temperatuuri ja niiskust.

Mitteköetavates ruumides võib toidukaupu hoida ainult ajutiselt. Seejuures tuleb seinad, põrand ja laed soojustada või kasutada ladudeks kuivi keldriruume.

Kaupade paigutus laos. Suurt tähtsust toidukaupade kvaliteedi säilitamisel omab kaupade naabrus. Nagu juba XI peatükis on öeldud, mõjuvad mõned kaubad naaberkaupadele kahjulikult, halvendades viimaste kvaliteeti.

Seepärast eraldatakse laos iga kaubarühma jaoks vastav koht. Kuid sageli juhtub, et vabanenud lao-osa, mis on ette nähtud ühe kaubaliigi jaoks, tuleb kasutada mingisuguste teiste kaupade jaoks. Seoses sellega on vaja kaupade paigutamisel ette näha selline naabrus, mis mitte ainult ei kaitseks neid vastastikuse kahjuliku mõju eest, vaid kindlustaks ka vabanenud pinna kasutamise võimaluse teiste kaupade paigutamiseks.

Nii näiteks võib toidukaupade ladudes lubada kaupade järgmist rühmitamist nende üheskoos hoidmiseks:

1) liha, lihagastronoomia ja lihakonservid;
2) kala, kalagastronoomia ja kalakonservid;
3) piimasaadused (võib ühendada lihagastronoomiaga), munad;
4) puuviljad, kuivatatud puuviljad, puuviljakonservid;
5) veinid pudelites, tubakasaadused, alkohoolsed joogid (võib ühendada sissesoolatud toidukaupadega ja konservidega), vürtsid;
6) bakaalkaubad, kondiitritooted, tee, kohv, kakao;
7) tikud, majapidamisseep.

Tööstuskaupade ladudes on tegelikult võimalik kaupu mitmesuguselt grupeerida. Praktikas kasutatakse järgmist grupeerimist:

1) kangaskaubad, õmblustooted, galanterii, trikotaaž, peakatted, pesu, parfümeeria;
2) nahk-, kummi- ja viltjalatsid, nahakaubad, kummitooted, nahkgalanterii;

3) iga liiki kultuurikaubad;
4) majapidamistarbed ning värvi- ja keemiakaubad.

Kaupade ratsionaalne paigutamine peab kindlustama nende vaba ümberpaigutamise võimaluse, juurdepääsu neile ning vajalike laooperatsioonide (kaupade ülevaatus, kontrollimine ja arvestamine) teostamise minimaalse aja- ja energiakuluga, lao pinna ja mahu parima ärakasutamise, vältima kaupade seismajäämist, mis on paljudel juhtudel nende ebaratsionaalse paigutamise ja ladumise tulemus.

Kaupade virnadesse ladumisel jäetakse virnade vahele peakäik ja külgmised vahekäigud (joon. 134), et laadijad saaksid käru-dega liikuda.

Läbikäikude laius sõltub kaubaüksuste suurusest, laosiseste transpordivahendite tüüpidest ja operatsioonide iseloomust.

Pealäbikäigu (kus toimub kahe käru vastassuunaline liikumine) laiuseks määratakse 2—3 m.

Külgmised vahekäigud, kus peab olema võimalik liikuda ühel inimesel koos käruga, jäetakse laiusega alates 0,75 kuni 1,5 m.

Joonis 134. Kaupade paigutamise skeem

Suurtes toidukaupade ladudes osa kaupu (peamiselt lihtsa sortimendiga — jahu, tangud, suhkur jt.) saabuvad hoiukambritesse ja väljastatakse neist uste kaudu, mis avanevad nendest kambritest vahetult välisplatvormidele. Sellistes ladudes tuleb jätta virnade vahele peale pea- ja külgmiste vahekäikude ka veel suuremad läbikäigud (laiusega kuni 2 m) nende uste suunas, kusjuures uste lähedal need läbikäigud peavad olema 3—4 m laiad, et sinna saaks paigutada kaalusid.

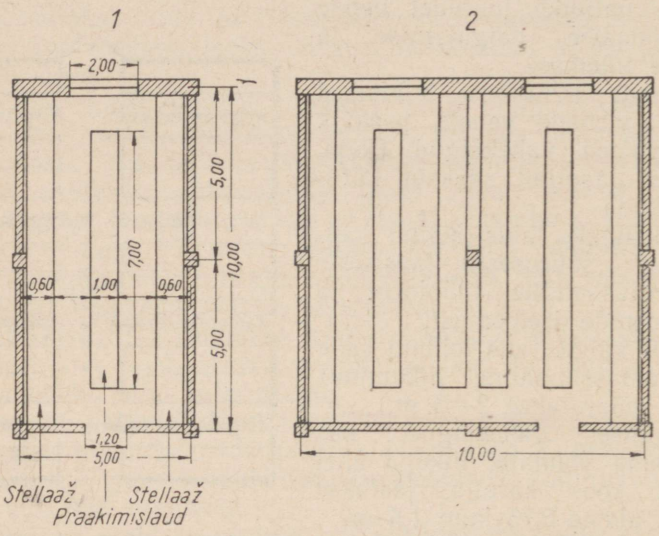
Et säästa aega ja jõudu, tuleb laos üksikutele kaupadele hoiukohtade valimisel arvesse võtta nende kogust, kogukust ning saabumise ja väljastamise sagedust. Näiteks tuleb rasked, kogukad, kiire ringlusega kaubad paigutada alumistele korrustele, ustele lähemale, stellaažide alumistele osadele jne., kusjuures kaubad on vaja paigutada selliselt, et neid oleks laos kerge leida.

Selleks tuleb hoiuruum selliselt planeerida, et iga kaubaliigi jaoks saaks eraldada teatud kindla koha. Peale selle on vaja pinna igale ühikule, igale jaoskonnale, sektsioonile, reale, stellaažile anda teatud tähistus (number, šiffer). Iga stellaaži pealäbikäigu poolse nurga külge tuleb kinnitada number või šiffer.

Kambris, kus hoitakse taarastatud kaupu, tuleb iga kaubarühma jaoks eraldada vastav koht. Selleks tõmmatakse kambri põrandale

valge õlivärviga jooned ja igale sellisele ruudule pannakse oma number, või riputatakse see number iga ruudu kohale lakke.

Tööstuskaupade ladude sektsioonides (joon. 135), kus kaupu hoitakse stellaažidel lahtipakitud kujul, tuleb stellaažid paigutada paarikaupa piki külgseinu risti pealäbikäigule, nende vahele aga paigutada töölaud sorteerimisoperatsioonide ja kaupade praakimise jaoks.

Joonis 135. Tööstuskaupade sorteerimislao sisemise planeerimise skeemid:
1 — üksiksektsioon, *2* — kaks omavahel ühendatud sektsiooni

Kaupade ladumine. Peale veoste ratsionaalse paigutamise omab olulist tähtsust ka nende ladumise viis ja kõrgus. Kaupade ladumise moodused olenevad veoste füüsikalisest seisundist, nende kujust, kaalust ja mahust.

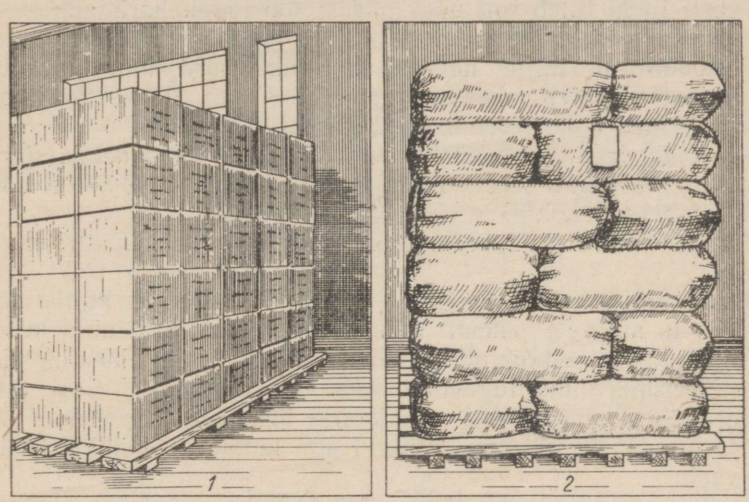
Ladudes kasutatakse kaupade ladumise kolme põhimoodust: virna — joon. 136 (tükk- või taarastatud veoste — kastide, tünnide, vaatide, pallide ladumine täisnurkse prisma, kuubi või püramiidi kujul), stellaaži (lahtipakitud kaupade ladumine mitmesugustele stellaažidele) ja kuhja (lahtiste veoste puhul).

Kaupade ladumise kõrgus oleneb piirkoormusest põrandapinna ühikule, taara tugevusest, kaupade füüsikalistest ja keemilistest omadustest, mõnede toidukaupade osas aga ka aastaajast. Rea toidukaupade, näiteks jahu, teravilja, suhkru niiskuse aste mõjutab samuti ladumise kõrgust: mida niiskemad on need toidukaubad, seda madalamad peavad olema virnad. Ladumise kõrguse kindlaksmääramisel tuleb arvestada ka ohutustehnika ja tööhügieeni nõudeid. Nii näiteks käsitsi töö puhul lubatakse veoste ladumist mitte

kõrgemale kui inimese keskmine kasv (kui üksikute kohtade kaal on üle 50 kg).

Ladumise kõrguse kindlakstegemisel tuleb arvestada virnade püsivuse kindlustamise vajadust, mis sõltub tunduval määral nende ladumise moodustest. Praktikas kasutatakse kaupade virna ladumisel järgmisi viise:

otse ladumine täisnurkse prisma või püramiidi kujul, kusjuures kaupade üks sirge rida laotakse teise peale ühes suunas. Otse ladumise viisi kasutatakse kastveoste puhul. See võimaldab kaubakohti kergesti loendada, hõlpsasti laduda ja ära võtta;

Joonis 136. Kaupade virnaladumine:
1 — kastides, *2* — kottides

ristiladumist kasutatakse pikemate taarakohtade puhul (näiteks kastid munadega). Seejuures iga ülemine rida asetatakse alumise rea suhtes risti. Risti ladumisel virn püsib paremini;

vastupidi ladumine kujutab endast kott-veoste sellist ladumise viisi, kus virn moodustatakse riitadest, mis koostatakse erineva kohtade arvuga (3, 5, 7 jne.), — laotakse kolmekaupa, viiekaupa jne. Seejuures igas reas laotakse kotid alumise rea suhtes vastupidi. Iga riit laotakse eraldi, teistega seoseta. Kott-veoste sellisel ladumisel saadakse kõige püsivam virn.

Kaupade eest hoolitsemine hoidmisel. Suurt tähtsust kaupade säilitamisel omab nende eest hoolitsemine hoidmise protsessis.

Kaupade hooldamise põhiabinõudeks on:

1) sanitaarsed abinõud;
2) võitlus näriliste ja putukate vastu;
3) õhu temperatuuri jälgimine ladudes ja selle reguleerimine kütte-, külmutus- ja ventilatsiooniseadmete abil;

4) õhu niiskuse jälgimine ja selle reguleerimine;
5) virnade kõrguse vähendamine ja suurendamine sõltuvalt toidukaupade seisundist ja välistemperatuurist;
6) jälgimine, et kuhjades hoitavad kaubad hoidmisel ei kuumeneks, ning nende perioodiline ümberkühveldamine;
7) toidukaupade puhastamine ja kuivatamine;
8) riknema hakanud toidukaupade sorteerimine.

Sanitaarsed abinõud ladudes. Kaupade riknemise vältimise oluliseks tingimuseks on range puhtusepidamine laoruumides. Peale selle tuleb hoolitseda ka kogu laoterritooriumi puhtuse eest. Ladu tuleb iga päev pärast töö lõppu koristada ja pühkida hoiuruumide põrandaid.

Perioodiliselt, mitte harvem kui üks kord kuus, pühitakse tolmu seintelt, ustelt, akendelt, sammastelt jm. Pärast koristamist tuleb pühkmed kohe laoruumidest kõrvaldada.

Lao laudpõrandaid tuleb kaks korda aastas (kevadel ja sügisel) pesta veega segatud seebikivilahusega (2 klaasi 40%-list seebikivilahust ämbri vee kohta).

Trepid, aknad ja uksed tuleb pesta leelise või naatriumilahusega.

Aknaraamide ja kremoonide piludesse tuleb kaks korda aastas (kevadel ja sügisel) paksult määrida värskeltvalmistatud kustutatud lupja. Värskeltkustutatud lubja lahusele on kasulik lisada desinfitseerimisvõime tugevdamiseks kloorlupja.

Need abinõud väldivad esmajoones bakterite ja putukate ilmumist ja arenemist, tunduval määral aga kaitsevad ladusid ka näriliste vastu.

Sanitaarset seisukorda aitab saavutada ka korrapärane ventilatsioon, mis väldib tolmu kogunemist ruumis ja selle sadestumist kaupadele. Peale selle takistavad ventilatsioon ja tuulutamine niiskuse tekkimist ruumides ja hallitusseente arenemist. Seepärast on väga tähtis, eriti selge ja vaikse ilmaga, tuulutada hoidlaid tõmbetuulega. Selleks otstarbeks avatakse samaaegselt kõik aknad, uksed ja spetsiaalsed ventilatsiooniseadmed.

Laoruumide ventileerimist soovitatakse teostada peamiselt kuivadel, jahedatel öödel, kui välisõhu niiskus ei ületa 75% ning lao sisetemperatuuri ja välisõhu temperatuuri vahe on 5° piires.

Eeskirjad ladude sanitaar-hügieenilise režiimi kohta on kehtestatud NSVL RKN-i 1930. a. 20. mai määrusega „Sanitaarmiinimumi kohta" ja selle määruse alusel väljatöötatud spetsiaalse NSV Liidu Tervishoiuministeeriumi juhendiga.

Eriti range sanitaar-hügieeniline režiim peab kehtima kiiresti riknevate toidukaupade ladudes: külmutushoonetes, puu- ja aedviljahoidlates. Täiesti lubamatu on näiteks külmutuskambritesse määrdunud või riknenud, eriti aga hallitanud taaras toidukaupade paigutamine, kuna ühte kambrisse sisseviidud mikroobid ja hallituse spoorid levivad kiiresti mööda kogu ladu.

Laitmatult puhtana tuleb hoida külmutusladude inventar: kaalud, kärud jms.

Rangelt hügieenilist režiimi peab pidama külmutushoonete teenindav personal (eririietuse ja jalatsite absoluutses puhtuses pidamine, duššide ja pesuruumide ehitamine, võimaluse korral tuleks laadijad jagada kahte gruppi, kellest üks töötaks ainult kambrites, teine aga välistel peale- ja mahalaadimisoperatsioonidel).

Kõrgendatud nõudmised toidukaupade hoidmise üldise ja sanitaar-hügieenilise režiimi suhtes esitatakse ka puu- ja aedviljahoidlatele. Puu- ja aedviljad riknevad eriti kiiresti ning nende pikaajaline hoidmine nõuab spetsiaalseid tingimusi: See seletub sellega, et aedviljad sisaldavad palju vett (75 kuni 92%), puuviljad samuti palju suhkrut ja hoidmisel nad jätkavad hingamist, s. t. õhust hapniku imamist ning söehappegaasi ja vee eritamist. Kõik see kutsub esile puuviljades ja aedviljades sisalduvate toiteainete tunduva kulutamise ja soojuse eritamise.

Seetõttu on põhinõudeks selliste tingimuste loomine, mis pidurdavad puu- ja aedviljade hingamisprotsessi, s. t. madal temperatuur, õhu vastav niiskus ja tsirkulatsioon, samuti vajalikust sanitaar-hügieenilisest režiimist kinnipidamine. Sellest sõltub tunduval määral ka puu- ja aedviljade hoidmise kestus.

Hoidlate sanitaarne ettevalmistamine toidukaupade vastuvõtmiseks peab toimuma viivitamatult pärast hoidmishooaja lõppemist.

Kõik lahtivõetavad vaheseinad, seinad, põrandad, torud jne. tuleb välja kanda ning laduda väikestesse riitadesse tuulutamiseks ja päikese käes soojendamiseks.

Igasugune praht, mädanenud mugulad jt. tuleb hoolikalt koristada ja hoidla territooriumilt ära vedada, kuna kõik need jäätmed võivad olla uute toidukaupade nakatamise allikateks.

Mitte hiljem kui kuu aega enne saagi toidukaupade hoiule panemist desinfitseeritakse hoidlaid. Desinfektsioon koosneb kahest operatsioonist: suitsuga desinfitseerimine ja lubjaga valgendamine.

Suitsuga desinfitseerimine toimub väävli või formaliiniga, kusjuures hoidla peab olema kaupade vastuvõtmiseks ette valmistatud; suitsuga desinfitseerimise ajaks tuleb olemasolev taara (korvid, kotid jt.) hoidlasse sisse kanda.

Puu- ja aedviljade eest hoolitsemine nende hoidmisel seisab hoidlas vajaliku õhu temperatuuri ja niiskuse säilitamises, samuti toidukaupade seisundi perioodilises kontrollimises, et õigeaegselt vältida nende riknemist ning see osa kaubast realiseerida, mis ei kannata pikaajalist hoidmist.

Keldriruumides ja teistes hoidlates, millel ei ole kunstlikku jahutust, hoitakse vajalikku õhu temperatuuri ja niiskust alal ventilatsiooni abil luukide, akende, uste ja ventilatsioonitorude kaudu. Sügisel ja kevadel kasutatakse sellist ventilatsiooni ainult sel juhul, kui välisõhu temperatuur on madalam kui hoidlas, mis esineb ena-

masti öösel. Päeval tuulutatakse hoidlaid sel aastaajal ainult külma ilma puhul.

Õhu temperatuuri alandamiseks ja niiskuse suurendamiseks soovitatakse enne kevade saabumist panna lund külgmistesse vahekäikudesse, hoidla peavahekäigu külgedele ja spetsiaalsetesse vahekäikudesse. Soojal aastaajal tuleb õhu niiskuse suurendamiseks hoidla muldpõrandaid veega kasta.

Talvel, kui välistemperatuur tugevasti langeb, tuleb puu- ja aedviljade külmumise vältimiseks kütta ahjusid hoidlates. Kuid on vaja ära hoida temperatuuri järske kõikumisi.

Võitlust toidukaupade laokahjurite vastu peetakse vältivate ja hävitavate vahenditega.

Vältiva iseloomuga vahendid kuuluvad põhiliselt nõuetekohase sanitaarse režiimi hoidmise hulka ladudes.

Hävitavad abinõud on väga mitmesugused. Bakterite (mikroorganismide) hävitamiseks kasutatakse vastavat desinfektsiooni, putukate (aidakärsakad, jahumardikad, jahupuugid, nahakoid jt.) hävitamiseks aga desinsektsiooni. Seejuures kasutatavad vahendid on inimestele kahjulikud, mistõttu nendega ümberkäimine nõuab ettevaatust ja kogemusi. Desinfektsiooni ja desinsektsiooni läbiviimine tuleb usaldada spetsiaalsetele organisatsioonidele.

Näriliste vastu võitlemise abinõud jagunevad mehaanilisteks ja keemilisteks.

Mehaanilisteks tõrjevahenditeks on mitmesugused hiire- ja rotilõksud; keemiliste tõrjevahendite hulka kuuluvad teatud keemilised mürkained, mis segatakse mitmesugustesse söötadesse. Selleks otstarbeks kasutatakse ka jahu ja kustutamata lubja segu, põletatud kipsi jahuga jt.

Keemilisi vahendeid tuleb kasutada ettevaatlikult: nende ainete asetamispaikade kohta tuleb sisse seada täpne arvestus ja jälgimine, kuna kõik need ained on inimesele kahjulikud. Nende abinõude läbiviimine tuleb samuti teha ülesandeks vastavatele organisatsioonidele.

Suurt tähtsust näriliste ja putukate vastu eduka võitlemise seisukohalt omab kaupade ja taara hoolikas ladumine, näiteks tühjade kottide õige ladumine. Hästi riita laotud kottides pesitsevad hiired harva, kuna kotid vajuvad kiiresti ja liibuvad tihedasti üksteise vastu.

Õhu niiskuse reguleerimine. Õhu niiskuse jälgimine ja selle reguleerimine on tähtsamateks abinõudeks kaupade eest hoolitsemisel, eriti kiirestiriknevate toidukaupade ladudes (külmutusruumides, aedviljahoidlates). Tuleb silmas pidada, et õhu niiskus muutub temperatuuri muutumisel. See seletub sellega, et erineva temperatuuri juures võib õhk sisaldada erineval hulgal niiskust, s. t. omada erinevat niiskusemahutavust. Õhu niiskusemahutavuseks nimetatakse niiskuse maksimaalset kogust, mis võib sisalduda õhus antud temperatuuri juures ning mille suurenemine toob endaga kaasa veeaurude sadestumise ümbritsevatele esemetele

kaste või härmatise näol. Niiskuse kogust, mis tegelikult sisaldub õhus antud temperatuuri juures, nimetatakse niiskusesisalduseks. Niiskusemahutavust ja niiskusesisaldust mõõdetakse grammides 1 m^3 õhu kohta.

Õhu relatiivset niiskust väljendatakse protsentides ja see kujutab endast õhu niiskusesisalduse ja niiskusemahutavuse suhet antud temperatuuri juures. Näiteks õhu niiskusemahutavus temperatuuri juures +8° moodustab 8,13 g. Kui aga õhk selle temperatuuri (+8°) juures tegelikult sisaldab ainult 5,69 g niiskust 1 m^3 kohta, siis õhu relatiivne niiskus moodustab $\frac{5{,}69}{8{,}13} = 0{,}70$ ehk 70%.

Õhu relatiivse niiskuse kindlakstegemiseks ladudes kasutatakse enamasti spetsiaalset riista — psühromeetrit.

Psühromeeter koosneb kahest, puust aluse külge kinnitatud toatermomeetrist. Ühe termomeetri elavhõbedakuulike on mähitud marlisse (või vatti) ja selle ots ulatub veega täidetud kaussi. Marli (või vati) kaudu toimub vee pidev aurustumine, mis kutsub esile elavhõbeda jahtumise, ning see „märg" termomeeter näitab madalamat temperatuuri kui kuiv termomeeter. Mida kuivem on õhk, seda suurem on vahe, ja vastupidi. Kuiva ja märja termomeetri näitude vahet nimetatakse psühromeetriliseks vaheks. Psühromeetri näitude kasutamiseks on olemas spetsiaalsed psühromeetrilised tabelid.

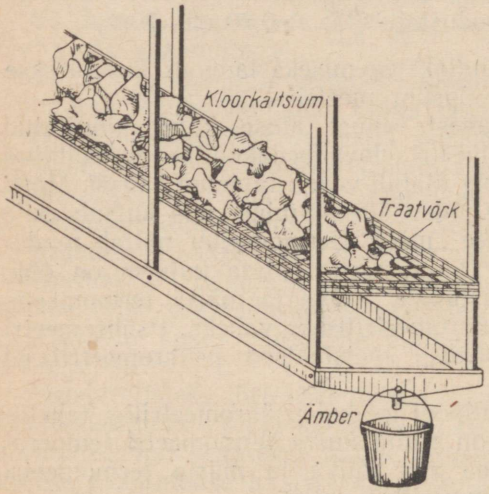
Praktikas võib kasutada allpool toodud psühromeetrilist tabelit. Selle tabeli esimeses veerus on antud kuiva termomeetri temperatuur, ülemises horisontaalreas aga kuiva ja märja termomeetri temperatuuride vahe (psühromeetriline vahe).

PSÜHROMEETRILINE TABEL

Õhu temperatuur	Psühromeetriline vahe							Õhu temperatuur	Psühromeetriline vahe						
	0,5	1	1,5	2	3	4	5		0,5	1	1,5	2	3	4	5
	Relatiivne niiskus %-des								Relatiivne niiskus %-des						
—5	78	76	64	52	—	—	—	+8	93	86	79	72	59	46	34
—4	88	77	66	55	—	—	—	+9	94	87	81	73	61	48	36
—3	89	78	69	57	36	—	—	+10	94	87	81	74	62	50	39
—2	90	80	70	60	40	—	—	+11	94	87	81	75	63	—	—
—1	90	80	71	61	43	—	—	+12	94	88	82	76	65	—	—
+0	90	81	72	63	45	27	—	+13	94	88	83	77	66	—	—
+1	90	82	73	65	48	32	—	+14	94	88	83	78	67	—	—
+2	91	82	73	66	51	35	19	+15	95	89	84	78	68	—	—
+3	92	83	74	66	51	38	23	+16	95	89	84	79	69	—	—
+4	92	84	75	67	52	39	28	+17	95	90	85	80	70	—	—
+5	92	84	77	69	54	39	28	+18	95	90	85	80	71	—	—
+6	93	85	78	70	56	42	28	+19	95	90	86	81	72	—	—
+7	93	85	78	71	57	44	31	+20	96	91	86	82	72	—	—

Õhu relatiivse niiskuse kindlakstegemine toimub järgmiselt: näiteks on vaja kindlaks teha õhu relatiivne niiskus laos, kui kuiv termomeeter näitab temperatuuri +11° ja märg termomeeter +9,5°, seega nende näitude vahe on 1,5° (11—9,5).

Esimesest vertikaalveerust tuleb üles otsida temperatuur +11°. Seejärel ülemisest horisontaalreast otsida arv 1,5. Relatiivse niiskuse näitaja leiame vertikaalrea (veerg arvuga 1,5) ja horisontaalrea (+11°) joonte ristumiskohas. See niiskus võrdub 81%-le.

Joonis 137. Kloorkaltsiumi asetamise viis

Relatiivset niiskust on võimalik vähendada lao kütmise, ventileerimise ja tuulutamise, samuti spetsiaalsete ainete — niiskuse imajate kasutamise abil. Kõige levinumaiks niiskuse imajaiks on kloorkaltsium ja lubi.

Kustutamata lubi asetatakse ruumis rippuvatesse kaussidesse või kastikestesse, seejuures lubi imab võrdlemisi vähe niiskust, kustub ja muutub pulbriks. Kloorkaltsium imab niiskust intensiivsemalt kui lubi.

Kloorkaltsiumi kasutamise viis on näidatud joon. 137. Kloorkaltsium puistatakse traadist alusele, tänu millele pääseb õhk sellele igast küljest juurde ning tekib vastastikune kokkupuutumine suuremal pinnal. Tekkiva vedeliku tilgad langevad alla riputatud renni ja voolavad ämbrisse.

Kaupade loomulik kadu ladudes hoidmisel. Kaupade hoidmisel ladudes, nagu jaekaubanduseski, esineb mõnede kaupade kaalu vähenemine loomuliku kao arvel.

Kaupade loomuliku kao mahakandmine võib toimuda ainult vastava arvestuse alusel pärast kaupade inventeerimist.

Loomuliku kao kinnitatud norme kaupade hoidmisel ladudes ja baasides kasutatakse kaupade suhtes, mis väljastati laost eelneva ja antud inventuuri vahelisel perioodil, samuti kaubajääkide suhtes, mis olid laos inventuuripäeval, arvestades nende hoidmise aega.

Kaupade arvestamisel partiidena arvutatakse loomulik kadu nende hoidmise tegeliku aja järgi. Seejuures täisnormi kasutatakse ainult esimese hoidmiskuu suhtes. Iga järgmise kuu suhtes kasutatakse spetsiaalset kinnitatud normi vastavalt vähendatud mää-

ral. Kui kinnitatud maksimaalne hoiutähtaeg on möödunud, siis normi arvestamine lõpetatakse hoopis.

Järgneva mittetäieliku hoiukuu aja eest lubatav kadu arvutatakse $^1/_{30}$ ulatuses kuunormist iga hoidmispäeva eest.

Näiteks hoiti suhkrut laos 2 kuud ja 15 päeva. Suhkru loomulik kadu kuuajalise hoidmise jaoks on kinnitatud 0,04% ulatuses, iga järgneva kuu kohta 0,008%.

Nende tingimuste juures on loomuliku kao norm järgmine:

Esimese hoidmiskuu eest 0,04%.

Teise hoidmiskuu eest 0,008%.

Kolmanda kuu 15 päeva eest 0,004%. Kokku 2 kuu ja 15 päeva eest 0,052%.

Kui kaupa ei hoita partiidena, siis määratakse eelnevalt kindlaks selle kauba hoidmise keskmine aeg päevades.

See keskmine aeg saadakse antud kauba inventeerimisperioodi kuu keskmise jäägi jagamisel selle kauba päeva keskmise käibega samal perioodil.

Kuu keskmise kaubajäägi kindlakstegemiseks tuleb liita pool aruandeperioodi alg- ja lõppjääkidest ning kõigi vahepealsete kuude jäägid. Sel viisil saadud summa tuleb jagada summeeritud jääkide arvule, mida on vähendatud 1 võrra.

Ühepäevane käive omakorda määratakse kindlaks sel teel, et jagatakse kogu arvestatava perioodi jooksul väljastatud kauba summa selle perioodi päevade arvule.

Näiteks laos viidi läbi rafineeritud suhkru jääkide inventuur seisuga 1. oktoober. Eelnev inventuur oli tehtud seisuga 1. aprill, s. t. arvestatava perioodi kestus on 180 päeva. Rafineeritud suhkru loomuliku kao normid on kinnitatud: 7-päevasel hoidmisel 0,02%, 15-päevasel hoidmisel 0,03%, 30-päevasel hoidmisel 0,04%.

Raamatupidamise andmetel moodustasid jäägid (tuh. rbl.)

1. IV — 90
1. V — 80
1. VI — 120
1. VII — 65
1. VIII — 50
1. IX — 40
1. X — 100

Kuu keskmine jääk moodustas: $\frac{90}{2}+\frac{100}{2}+80+120+65+50+$

$+40=\frac{450}{7-1}=75.$

Kaupa väljastati kogu arvestusperioodi jooksul 900 tuh. rbl. eest. Päeva keskmine käive moodustas $\frac{900}{180}=5$ tuh. rbl.

Hoidmise keskmine aeg $\frac{75}{5}=15$ päeva.

Nende tingimuste juures võib suhkru puudujääki loomuliku kao arvel maha kanda

$\frac{(900000 + 100000) \cdot 0{,}03}{100} = 300$ rubla suuruses summas.

Hoidmise ajal kauba kaalus toimuvate muudatuste jälgimiseks (kokkukuivamine või vastupidi, raskuse suurenemine niiskuse imamise tõttu) soovitatakse lisaks mainitud hoiutingimustest kinnipidamisele sisse seada kauba kontrollkohad. Kontrollkoht (kast, kott) seotakse nööriga kinni, plommitakse, riputatakse sellele külge kontroll-lipik, millele märgitakse kaalumise kuupäev ja koha täpne kaal, võimaluse korral aga ka toidukauba niiskus.

Kaalu suurenemise või vähenemise määra täpsemaks väljaselgitamiseks rakendatakse üheaegselt mitu kontrollühikut veose ühe partii kohta. Kontrollühikud hoitakse koos kauba ülejäänud partiiga, kusjuures nende hoiutingimused peavad olema kõige tüüpilisemad, s. t. kontrollkastid või -kotid tuleb paigutada selliselt, et ümbritseva keskkonna mõju neile oleks samasugune nagu antud kaubapartii kogu muule osalegi.

Kontrollkohtade kaalu muutumise kontrollimine toimub perioodiliselt — üks kord 10—15 päeva tagant. Kõik seejuures ilmnenud muudatused kantakse lipikule.

Lao inventeerimise momendiks need perioodilised näidud summeeritakse ja arvutatakse protsentides kontrollkoha esialgsest kaalust.

Kui inventeerimisel selgunud puudujääk kontrollnäitajast palju erineb, tuleb igal üksikul juhtumil lahkuminekute põhjusi üksikasjaliselt uurida.

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemi Glavgastronomi Kiievi kontori töötajate algatusel arenenud liikumine kaupade loomuliku kao määrade vähendamise eest jaekaubanduses peab hõlmama ka kaubaladusid.

Ladudes kaupade loomulike kadude vähendamise eest peetavas võitluses pälvivad tähelepanu sotsialistliku võistluse algataja — Armaviri puuviljakonservide tehase valmistoodete lao juhataja, tööeesrindlase I. S. Parhomenko kogemused seda liiki kadude vähendamisel ladudes.[1]

Oma abinõudes on Parhomenko lähtunud järgmistest õigetest eeldustest:

1) Toidukaupade „loomuliku kaona" võib iseloomustada ainult sellist kaalu vähenemist, mis tekib loomuliku hingamisprotsessi ja niiskuse aurustumise tagajärjel nende toidukaupade juures, millele need protsessid on omased;

2) paljudele toidukaupadele nimetatud nähtused (hingamine ja niiskuse aurustumine) kas ei ole üldse omased või normaalsete hoiutingimuste juures võib need viia kuni praktilist tähtsust mitteomava miinimumini. Selliste toidukaupade hulka kuuluvad näi-

[1] J. M. Kazimirski, Puuviljakonservide tehase valmistoodete lao juhataja I. S. Parhomenko töökogemused, Pištšepromizdat, 1952, „Literaturnaja Gazeta", 15. jaanuar 1952. a. (v. k.).

teks džemmid, keedised, povidlod ja teised puuviljade, aedviljade jt. ümbertöötamise produktid. Selliste toidukaupade kaalu vähenemine hoidmisel toimub ainult taara (tünnide) kokkukuivamise tõttu, toidukaupade väljavoolamise tõttu, kui taara ei ole korras, toidukaubast vedeliku osalise aurustumise tõttu puust tünnide pooride kaudu ebanormaalsete hoiutingimuste korral, nõuetekohase hooldamise puudumise tagajärjel toidukaupade hoidmise protsessis ning nendega hooletu ümberkäimise tagajärjel ümberpaigutamisel, virnadesse ladumisel, peale- ja mahalaadimisel.

Seega selliste toidukaupade juures kadude tekkimise põhjuseks on mitte loomulikud protsessid, vaid subjektiivsed tegurid, mille kõrvaldamine oleneb täiesti laotöötajatest.

Sisse seadnud range kontrolli taara kvaliteedi ja kinnitatud standarditele vastavuse kohta, rangelt kinni pidades nimetatud toidukaupade hoidmise normaalsest õhutemperatuuri ja niiskuse režiimist ladudes (temperatuur +11,5° kuni +15,5°C ja niiskus 70—75%), rakendades partiidena hoidmise moodust, mille puhul kaupade väljastamine laost toimub iga partii lattu sissetulemise järjekorras, kasutades toodangu ümberpaigutamiseks ja virna ladumiseks kärusid ja virnaladujaid, saavutas sm. Parhomenko seda, et kaod Armaviri tehases vähenesid 13 rbl. 40 kopikalt toodangu ühe tonni kohta 1950. a. 1 rbl. 31 kopikani 1951. a. Reas teiste tehaste puuviljakonservide ladudes, kes kasutasid sm. Parhomenko meetodit, vähenesid kaod 52—78% võrra, eriti Kropotinski tehase ladudes — 26 rbl. 20 kopikalt 3 rbl. 93 kopikani tonni kohta.

Kaupade väljastamine ladudest

Kaupade ettevalmistamine väljastamiseks. Kaupade väljastamiseks ettevalmistamine kujutab endast rida spetsiaalseid laooperatsioone kaupade seadmisel niisugusesse seisundisse, mis aitab kaasa tarbija paremale teenindamisele (kaupade sortimendiline sorteerimine, valmispakkimine, ümberpakkimine jms.).

Kaupade sortimendiline sorteerimine. Kauplustes kaupade pideva ja laialdase sortimendi olemasolu oleneb tunduval määral neid nende kaupadega varustava lao tööst.

Üksikutest kaupadest täieliku sortimendi loomine on komplitseeritud asi. Näiteks loetakse jalatsite täissortimendiks mitmesuguste jalatsiliikide (meeste, naiste, laste kingad, saapad, säärikud), erinevate suuruste, värvide, pealsematerjali liikide (kroom, ševroo, vasikanahk), talla kinnitamise viiside (tikkudega, õmmeldud, kruvidega jt.), hooajaliikide (veluurist, vildist, riidest pealsetega, kummist jt.) koordineerimist.

Sorteerimisoperatsioonide olemus seisneb keeruka sortimendiga kaupade iga rühma kõigi eriliikide komplekteerimises. Seejuures tuleb arvestada ostjaskonna nõudmise iseloomu antud kaupade suhtes ning nende tootmise iseärasusi. Järelikult, et ladudes sorteerimisoperatsioone nõuetekohaselt korraldada, on vaja tunda iga

kaubaliigi tootmise iseärasusi ja pidevalt tundma õppida ostjaskonna nõudmisi.

Kui mingisugustel põhjustel ei ole laos iga kaubarühma osas täielikku sortimenti võimalik luua, siis on aga täiesti kohustuslik, et laos oleksid kindlaksmääratud liigid ja sordid, mis moodustavad nõndanimetatud sortimendi miinimumi.

Kaupade ümberpakkimine. Tähtsaks operatsiooniks on ka kaupade ümberpakkimine ladudes. Nagu teada, laseb tööstus välja paljusid kaupu liiga suures taaras: kottides kaaluga kuni 100 kg, kastides — kuni 70 kg, tünnides — 250 kg ja rohkem. Seejuures liiga suur taara on ebamugav kaupluste, eriti väikeste kaupluste ja väikejaevõrgu jaoks. Näiteks kõrgema sordi paberosse, kondiitritooteid ja teisi kaupu täissortimendis igast sordist täiskastidena ei ole otstarbekohane toimetada väikestesse kauplustesse. See kutsuks esile kaubavarude suurenemise ja ringluse aeglustumise neis kauplustes.

Kaubandusvõrgu töö kergendamiseks tuleb taara mõõted hankijaga kooskõlastada, et need vastaksid kaubandusvõrgu vajadustele, samuti on vaja organiseerida kaubandusorganisatsioonide ladudes kaupade ümberpakkimist väiksemasse taarasse (pool või veerand tavalist kotti, kasti jne.).

Sellist ümberpakkimist võib edukalt kasutada kuivatatud puuviljade, kondiitritoodete, tubakasaaduste, parfümeeria, galanterii jt. puhul.

Kaupade sorteerimine. Rea kaupade osas on otstarbekohane ühendada nende ümberpakkimist sorteerimisega: näiteks valida välja ja paigutada ühte kasti või palli mõne kauba mitu sorti väikeste kaupluste või kioskite jaoks, kes ei saa vastu võtta nende kaupade iga sorti tervete kastidena, pallidena jne.

Sellist sorteerimist ehk nn. „valimikkastide" moodustamist võib edukalt kasutada paljude keeruka sortimendiga kaupade puhul, nagu näiteks kõrgemat sorti paberossid, karamellkompvekid, galanterii, parfümeeria, peenrauatooted, tee, kohv ja dieetjoogid, vürtsid, kantseleitarbed, kangad jt.

Kaupade sorteerimisele kaasneb nende markeerimine, hindamine ja paigutamine sellises korras, mille juures vajaliku sortimendi koostamine võib olla teostatud laos minimaalse aja jooksul.

Kaupade väljastamine. Hulgiorganisatsioonide (-baaside) ladudes toimub kaupade väljastamine kirjalike nõudelehtede või müügikorralduste esitamise järgi. Praktiseeritakse samuti kaupade ärasaatmist tarbijate käest varakult (aegsasti) saadud nõudelehtede järgi.

Kirjalikud nõudelehed või müügikorraldused peavad olema kinnitatud vormi kohased ja alla kirjutatud nendele dokumentidele allakirjutamiseks volitatud isikute poolt.

Nõudelehtedes ja müügikorraldustes näidatakse kaupa väljastava lao number, väljastamisele kuuluva kauba nomenklatuuri

number ja tema kogus. Müügikorralduses peab olema samuti toodud ostja nimetus, kellele see kaup väljastatakse.

Nõudelehtede või müügikorralduste kehtivuse tähtajad nende väljakirjutamise momendist kuni kauba väljastamiseni kinnitatakse antud organisatsiooni erikäskkirjaga; need tähtajad tavaliselt ei ületa kolme päeva müügikorralduse või nõudelehe väljakirjutamise päevast alates.

Kaupade väljastamist aegunud tähtajaga nõudelehtede järgi, kui pikendamise kohta vastav märkus müügikorraldusel puudub, ei lubata. Kõik möödalastud tähtajaga nõudelehtede eksemplarid annulleeritakse lao märkusega ja tagastatakse nõudelehe väljakirjutanud käsutajale.

Väljastamise järjekord määratakse vastavalt nõudelehtede lattu saabumise järjekorrale.

Väljaspool järjekorda väljastamise vajaduse korral peab müügikorraldusele olema tehtud vastav märkus.

Laost kaupu saavatel isikutel peab olema kaasas vastav volitus. Laojuhataja peab kontrollima volituse õigsust.

Kui volituse järgi väljastati kaupu sularaha eest, siis peab ladu ärakirja ostjale väljaantud arvest saatma postiga selle ettevõtte või asutuse raamatupidamisele, kes volituse välja andis.

Kui on vaja väljastada suurem hulk kaupu, siis müügikorraldused või nõudelehed kirjutatakse välja aegsasti, 1—2 päeva enne väljastamist, et anda laole võimalus teostada kaupade väljavalimist ja pakkimist ning kauba väljastamist ka dokumentaalselt vormistada, s. t. välja kirjutada faktuurid, arved jt.

Laost võib väljastada ainult arvele võetud kaupu. Kui laole esitatakse väljastamise nõudeleht ja laos on sel momendil ka sellele nõudelehele vastavad, kuid vastuvõtuaktide järgi veel arvele võtmata kaubad, siis tuleb need viivitamatult arvele võtta.

Kaupade väljasaatmine laost raudtee- või veetranspordiga toimub samuti eranditult ainult kaupade käsutaja kirjalike müügikorralduste alusel.

Oma organisatsiooni kauplustele kaupade väljastamise kord. Kaupade väljastamise kord kaubandusorganisatsiooni laost tema jaevõrgule oleneb organisatsiooni iseloomust ja kaupade liigist. Toidukaupade kaubanduses praktiseeritakse kaupluste tellimuste-nõudeavalduste esitamist vajalike toidukaupade kohta vahetult ladudesse kirjalikult või telefoni teel. Selleks määrab kaubandusosakond igale kauplusele sõltuvalt tema käibele fondeeritavate kaupade väljastamise limiidid ning teatab neist ladudele.

Kaubandusorganisatsiooni kaubandusosakonda esitavad kauplused tellimusi-nõudelehti ainult nende kaupade peale, millised saabuvad neile transiidina vahetult hankija käest. Sellistel juhtudel kirjutavad kaubandusosakondade üksikute kaubagruppide kaubatundjad nende tellimuste alal välja vastavad nõudelehed NSVL

Kaubandusministeeriumi ja tööstuse hulgiorganisatsioonide baasidele või vahetult tööstusettevõtetele.

Praktiseeritakse ka teist transiidina kaupade saamise viisi — kaubandusosakond annab jaotuskavad hulgiorganisatsioonidele, nende baasidele või vahetult vabrikutele (tehastele) kaupade väljastamise kohta kauplustele viimaste nõudelehtede järgi. Nii toimub tavaliselt masstoodete, näiteks leiva, veini ja viinatoodete, vorstitoodete, piimasaaduste jt. väljastamine.

Mittefondeeritud kaupu võivad kauplused ladudest ise vabalt välja valida, ilma kaubandusosakonna korralduseta.

Tööstuskaupade kaubanduses valivad kaupluste esindajad kaupu vahetult ladudes või baasides. Väljavalimine toimub ladude kaubasektsioonides või näidiste tubades asuvate kaubanäidiste järgi. Viimane moodus on kõige sobivam, kuna laosektsioonide külastamine ja neis kaupade valimine suure arvu jaevõrgu esindajate poolt segab sektsioonide tööd.

Et kaupadega varustamist paremini organiseerida, peavad laod informeerima kauplusi laos olevatest ja lähemal ajal saabuvatest kaupadest, samuti tutvustama nende iseärasusi, kasutamisviise jne. Kaupluste juhatajad omakorda peavad informeerima lao töötajaid iga kaubaliigi olemasolevatest varudest, nõudmisest nende järele, oma plaani täitmise käigust, mittetäitmise põhjustest jms.

Kaupluste nõudmiste uurimiseks on vajalik, et kaubatundjad-instruktorid külastaksid regulaarselt antud lao poolt teenindatavaid kauplusi. Külastades perioodiliselt oma jaeettevõtteid, tutvustavad kaubatundjad-instruktorid kaupluste juhatajaid ja direktoreid lattu saabunud uute kaubaliikidega, selgitavad välja kaupluste vajadused kaupade järele ning võtavad tarvitusele vajalikud abinõud nende rahuldamiseks.

Olulist tähtsust omab kaupade laost kauplustesse väljastamise perioodilisuse või sageduse küsimus.

Ebaregulaarsus ja plaanitus kaupade kohalevedamisel ladudest kauplustesse kisub kaupluste juhtivaid töötajaid eemale vahetutest kohustustest tarbijate teenindamisel ning sunnib neid kulutama palju aega kauplustesse sissetulevate kaupade vastuvõtmiseks ja kontrollimiseks.

Kaupluste regulaarne varustamine suhteliselt väikeste kaubapartiidega aitab kaasa jaeettevõtete töö parandamisele, väldib liiga suurte kaubavarude moodustamist ning soodustab kaupade käibe kiirendamist.

Tähtsaks abinõuks kaupluste ja ladude töö parandamisel on kauplustesse põhiliste, esmajärjekorras sortimendi miinimumi kuuluvate kaupade kohaleveo graafikute koostamine. Sellise graafiku koostab lao juhataja koos teenindatavate kaupluste direktoritega.

Graafikus nähakse ette iga kaupluse varustamise päevad, kohaletoimetatavate kaupade nomenklatuur ja kogus.

Selliste graafikute aluseks on:

1) kaupluse kaupade sortiment ja plaaniline käive;

2) kauplusele kinnitatud kaubavarude suurus;

3) kaupluse tehniline kohaldatus varude hoidmiseks (abiruumi suurus ja seadmed);

4) antud kaubarühma kaupade kauplusse kohaletoimetamise võimalikult minimaalne perioodilisus selle kauba häireteta müümise kindlustamiseks.

Sellise kaupadega varustamise süsteemi olemasolu korral teab iga kauplus täpselt, missugustel päevadel ja missugused kaubad temale tuuakse; see kergendab kaupade vastuvõtu organiseerimist ning kindlustab ladude töö plaanipärasemat organiseerimist. Tööprotsessi käigus võib graafikut täpsustada kaupluste täiendavate nõudeavaldustega, milledele vastavalt toimubki kaupade väljastamine kaubandusvõrku. Nendes nõudeavaldustes võidakse näidata nõudmisi sellistele kaupadele, mida ei ole ette nähtud graafikuga või mis on vajalikud muus koguses, kui seda oli varem ette nähtud.

Kaupluste häireteta varustamiseks peab iga ladu omama kindlat kaupade üleminevat varu. Seejuures on juhataja kohustatud jälgima kõigi vajalike kaupade kohta kinnitatud mittevähendatava miinimumi olemasolu. Laojuhataja on vastutav selle eest, et üksikute kaupade varud ei väheneks alla ettenähtud miinimumi ega suureneks üle maksimaalsete normide.

Kaupade väljavalik ja pakkimine. Jaevõrgu normaalseks tööks on suur tähtsus graafiku ja sissetulnud kirjalike nõudmiste järgi kaupade väljastamiseks väljavaliku ning ettevalmistuse õigel organiseerimisel. Kaubad tuleb komplekteerida, laduda kastidesse ja teistesse pakkeliikidesse, rühmitada ekspeditsioonis ning dokumentaalselt vormistada sellise arvestusega, et transpordi saabumise momendiks oleks võimalik neid viivitamatult laadida. Ladu kannab materiaalset vastutust vagunite ja auto-hobutranspordi liigse seisaku eest.

Erakordselt suur tähtsus nende operatsioonide kiirendamiseks on eesrindlike töömeetodite arendamisel ladude töötajate seas (taara õigeaegne ettevalmistamine kaupade väljastamiseks, pakkimisoperatsioonide kiirendamine jne.). Sel alal on kaubaladude eesrindlased saavutanud märkimisväärseid tulemusi töötootlikkuse tõstmisel. Vajaliku taara väljavalik ja kauba hoolikas pakkimine peavad toimuma maksimaalse täpsusega ja minimaalse ajakuluga.

Üheks töö eesrindliku organiseerimise vormiks kaupade väljastamiseks ettevalmistamisel on väikeste kaupade (galanteriikaubad, metallitooted jt.) eelnev pakkimine standardsetesse pakkidesse. See kiirendab tunduvalt selliste kaupade laost väljastamist ja nende vastuvõttu kauplustes.

Kaupade laost väljastamise dokumentaalne vormistamine. Põhidokumendiks kaupade laost väljastamise vormistamisel on väljamineku saateleht.

Lao pitser

„.....“ ..... 19.....a.

VÄLJAMINEKU SAATELEHT NR. .....

Kellele ....kaudu

Volitus nr. ..... auto nr. .....

Kauba, taara jms. nimetus	Sort	Kohtade arv	Tüki-viisi	Kaal (kg)			Müügi-	
				bruto	taara	neto	hind	summa

Taara .....

Andis üle ....., võttis vastu .....

.....

täpse kaaluga ja tükiviisi, käesolevas saatelehes tähendatud

.....

Väljamineku saateleht kirjutatakse tavaliselt välja 4 eksemplaris; saatelehe üks eksemplar jääb lao sektsiooni väljastamist tõendavaks dokumendiks, teine saadetakse lao raamatupidamisele, kaks eksemplari aga saadetakse kauba saajale (kauplusele), kusjuures kaupluse juhataja tagastab ühe neist allakirjutatult ettevõtte kontorisse, teise aga jätab endale.

Kaupade ladumisel taarasse paneb pakkija igasse kohta (kasti, palli jms.) järgmises vormis pakkelehe:

Organisatsioon

PAKKELEHT NR.....

Müügikorralduse-faktuuri nr. .....

„.....“ ..... 19.....a. juurde.

Pakkimise koht spetsifikatsiooni nr. ..... järgi.

Hinnakirja või artikli nr.	Kauba nimetus	Mõõtühik	Sort	Suurus	Kogus	Kaal

Pakkija ..... Tabeli nr. .....

Trükitakse pöördele ilma ülemise tiitliosa trükkimiseta, allkiri trükitakse ainult pöördele.

Lao territooriumilt kauba väljaveoks kirjutatakse kahes eksemplaris läbipääsu luba. Üks neist antakse vedajale, teine aga (konts) jääb lattu.

Lastes välja kaubaga autod või veokid, peab kontrolör nõudma neid saatvatelt isikutelt läbipääsu luba, võrdlema autode või veokite arvu, kohtade (pakkide, kastide) arvu ja kaupade nimetusi läbipääsu loal märgitud andmetega ning kontrollima, kas temale esitatud saatelehe number vastab läbipääsu loal märgitud numbrile.

Väljaveetavate kohtade arvu faktuurarve andmetega lahkumineku, kauba nimetuses või läbipääsu loa numbris ebatäpsuste esinemise, samuti kaapimiste või tõestamata paranduste olemasolu juhtudel on kontrolör kohustatud veose kinni pidama ja suunama vedaja lao kontorisse.

Veendunud kõigi tähendatud andmete õigsuses, tagastab kontrolör faktuuri ning laseb autod ja veokid läbi, jättes läbipääsu load enda kätte. Vedajatelt äravõetud läbipääsu lubadele peab kontrolör kirjutama oma perekonnanime ja need tööpäeva lõpul üle andma lao kontorisse.

XXVI peatükk

TÖÖ JUHTIMINE JA ORGANISEERIMINE LADUDES

Lao juhtimine

Nagu kaupluse, nii toimub ka lao juhtimine sotsialistlike ettevõtete juhtimise üldprintsiipide alusel.

Lao vahetut juhtimist teostab ainujuhtimise alusel tegutsev juhataja või direktor.

Lao juhataja juhatab kõiki operatsioone, käsutab lao vara ja materiaalseid väärtusi temale väljaantud volituste alusel, täidab kaubandusorganisatsiooni korraldusi kaupade väljastamisel.

Lao juhataja annab oma tegevusest aru kaubandusorganisatsioonile ning ametisse astumise momendist alates kannab vastutust temale usaldatud vara säilivuse, majandamise, finantsdistsipliinist kinnipidamise, temale eraldatud vahendite sihipärase kulutamise ja lao tööplaani täitmise eest. Oma ülesannete täitmiseks rakendab juhataja järgmisi abinõusid:

a) paigutab inimesed kohtadele ja määrab täpselt kindlaks iga töötaja kohustused;

b) organiseerib kõigi laooperatsioonide täitmist (kaupade vastuvõtmine, sorteerimine, valmiskaalumine, väljastamine jms.);

c) organiseerib kaupade hoidmist ning kaupade koguseliseks ja kvaliteediliseks säilimiseks vajalikku režiimi;

d) organiseerib kaupade paigutust, mis võimaldab kasutada laoruume ning sooritada laooperatsioone kõige otstarbekohasemalt;

e) kontrollib kinnitatud töö sisekorraeeskirjade täitmist ja töödistsipliini seisukorda laos;

f) organiseerib laotöötajate sotsialistlikke töövorme (sotsialistlik võistlus, eesrindlike meetodite juurutamine jne.);

g) rakendab ellu abinõusid lao töö ratsionaliseerimiseks, lao töötajate leiutuste ja ratsionaliseerimisettepanekute juurutamise alal;

h) täidab ettenähtud arvestuse ja aruandluse eeskirju;

i) organiseerib lao valvamist ja tuletõrje valvet;

j) teostab lao remonti ning muretseb inventari kinnitatud eelarve piires.

Lao juhataja kannab vastutust halvakvaliteediliste kaupade lattu vastuvõtu ja kaubandusvõrku väljastamise eest. Tal on õigus karistada laotöötajaid administratiivkorras sisekorra eeskirjade rikkumise eest, kuritarvituste avastamise juhtudel aga kõrvaldada neid töölt, tõstes kaubandusorganisatsiooni ees küsimuse nende vallandamise ning vastavatel juhtudel kohtulikule vastutusele võtmise kohta.

Lao juhataja kohustuste hulka kuulub isemajandamise printsiipidest kinnipidamine lao töös. Isemajandamise juurutamine aitab kindlustada lao töö rentaablust, kaubakäibe kiirendamist, laooperatsioonide omahinna alandamist, võitlust kadude vastu, laotöötajate enesealgatuse arendamist lao poolt teenindatavate ettevõtete kaupadega varustamisel, töötajate materiaalse vastutuse suurendamist võitluses plaani täitmise eest.

Ladusid võidakse organiseerida täieliku või sisemise isemajandamise alusel.

Suurtes kaubastutes on laod täielikul isemajandamisel, s. t. ladu kujutab endast isemajandavat baasi.

Luues isemajandatava baasi, paneb kaubastu tema peale oma kaubandusosakonna operatiivse varustamise funktsioonid. Sel juhul suunab kaubastu kaubandusosakond, teostades baasi töö juhtimist ja kontrollimist, oma tähelepanu peamiselt kaubandusvõrgu töö organiseerimisele.

Isemajandava baasi kohustuseks on kaubastu kaubandusvõrgu varustamine kõigi kaubastu sortimenti kuuluvate kaupadega, välja arvatud pagaritooted ning puu- ja aedviljad, millega varustamine on kaubandusosakonna kohustuseks.

Kaubastu direktsiooni korraldusel võib sellise baasi peale panna ka teiste kaubandusorganisatsioonide kaubandusvõrgu teenindamise kohustuse nendega sõlmitavate lepingute alusel.

Isemajandaval baasil on lõpetatud raamatupidamise aruandlus ja iseseisev bilanss.

Oma ülesannete täitmiseks sõlmib kaubastu kaubabaas lepinguid hankijatega ning kaubastu isemajandavate osakondade ja ettevõtetega; kindlustab kaupade õigeaegse ja täies koguses väljavõtmise kaubastule eraldatud tsentraliseeritud fondide järgi; teostab kaupade kokkuostu kohalikest allikatest; peab hankijate kohustuste täitmise arvestust kaupade koguse, kvaliteedi ja sortimendi järgi ning esitab hankijale pretensioone lepingute tingimuste rikkumise korral.

Baas kindlustab kaubastu aadressil saabuvate kaupade õigeaegse kättesaamise ja oma ladudesse toimetamise. Sorteerimist mittevajavate lihtsa sortimendiga kaupade osas, samuti kohaliku toodangu kiiresti riknevate toidukaupade (liha ja piimasaadused, vorstitooted, tordid, koogid jms.) osas organiseerib baas kohalevedu transiidina jaevõrku vahetult tootmisettevõtetest. Transiidina

toimetab baas jaevõrku ka kohalikest hulgiorganisatsioonidest saadavaid kaupu.

Baas koostab hankijate jaoks jaotuskavad kaupade kohaletoimetamiseks hankijate vahenditega vahetult kaubandusettevõtetesse. Ta osutab kaubastu kauplustele praktilist abi transiidina sissetulevate kaupade praakimise alal.

Baasi kohustuste hulka kuulub kaubastu jaevõrgule informatsiooni andmine olemasolevate kaupade kohta ja kaupade loodetava kohalejõudmise kohta, kaupade näitamise organiseerimine näidiste tubade (või nurkade) korraldamise teel. Tema kohustuseks on ka kauplustest taara õigeaegne väljavedamine, tema remont ja hankijatele tagastamise kindlustamine.

Isemajandavat baasi juhatab direktor, kes määratakse sellele ametikohale kaubastu direktori poolt. Baasi direktori asetäitja ja vanemraamatupidaja määratakse ametisse ja vabastatakse ametist samuti kaubastu direktori poolt baasi direktori ja kaubastu pearaamatupidaja ettepanekul.

Baasil on oma nimetusega pitsat.

Kuna baas on iseseisval bilansil, siis tema tegevuse majanduslikud tulemused, rentaablus (kasum) või kahjum peegeldatakse bilansis kasumite ja kahjumite kontol.

Kui kaubastu töömaht on väike, pannakse kõik kaubanduse operatiivsed funktsioonid, sealhulgas ka jaevõrgu varustamine kaupadega, kaubandusosakonnale, kellele alluvad ka laod. Sel juhul on laod kaubandusosakonna tehniliseks aparaadiks kaubastu jaevõrgu varustamisel kaupadega ning teostavad oma tööd sisemise isemajandamise alusel. Kuna ladu ei täida mitte mingisuguseid iseseisvaid kaubanduslikke operatsioone, siis ei vaja ta ka käibevahendeid, arvelduskontot pangas ega oma iseseisvat bilanssi. Tema töö tulemused peegelduvad kaubastu üldbilansis.

Sellise lao töö rentaabluse näitajaks on kulude vähenemine veokäibe ühiku (tonni, vaguni jms.) kohta või kulude taseme vähenemine protsentides käibest.

Näide. Laole kinnitatud käibeplaan kvartali kohta on 5000 tuh. rbl. Laokulude üldsumma (eelarve) kvartali kohta on arvestatud 75 tuh. rbl., s.t. 1,5% käibest. Ladude tegelik käive kvartalis on 6000 tuh. rbl. ja tegelik kulude üldsumma — 72 tuh. rbl., s. t. 1,2% käibest.

Kokkuhoid moodustab 1,5—1,2 = 0,3% käibest ehk

$$\frac{6000 \times 0{,}3}{100} = 18{,}0 \text{ tuh. rbl.}$$

Ladude töö üldtulemuste analüüsimisel tuleb peale planeeritud kulude arvestada ka selliste lao kadude vähenemist, nagu praak, kaupade purunemine ja riknemine, vargused ja puudujäägid, trahvid transpordivahendite seisakute eest jt.

Lao töö sisemist korda reguleeritakse kaubandusorganisatsiooni poolt väljatöötatud spetsiaalsete eeskirjadega. Neis eeskirjades on ette nähtud lao töötunnid, avamise ja sulgemise kord, lao üksikute osade töö kord, valve jt.

Lao täiendamine kaupadega on kaubandusosakonna kohustuseks.

Lao aparaadi struktuur sõltub lao mõõdetest, operatsioonide mahust ja iseloomust, samuti turnduval määral ka kauba sortimendist.

Mõõdetelt väikeste ja keskmiste ladude administratiivaparaat koosneb laojuhatajast, arvestusala töötajatest ja nooremast teenindavast personalist. Lao operatiiv-personal koosneb vastutavatest laohoidjatest põhiliste kaubagruppide järgi, kontrolörist, ekspediitorist, pakkijast, kaalujast, laadijatest, spetsialiseeritud ladudes ka veel kaubatundjatest-praakeritest.

Suurtes ladudes (isemajandavates baasides) täidetakse iga põhifunktsioon vastavate töötajate poolt, kes moodustavad osakonna, sektsiooni või rühma.

Selliste ladude põhilisteks struktuurseteks osadeks on spetsialiseeritud sektsioonid põhiliste kaubarühmade järgi. Sektsiooni eesotsas on juhataja, kes kannab materiaalset vastutust antud sektsiooni läbivate kaupade eest; väikestes ladudes juhatab sektsiooni vanemlaohoidja, kes allub vahetult lao juhatajale või direktorile.

Sektsiooni koosseisu kuuluvad kaubatundjad-praakerid, markeerijad, väljavalijad, sorteerijad. Suurtes ladudes võivad kaubatundjad-praakerid olla koondatud praakimise ja kvaliteedi gruppi.

Sektsiooni põhiliste operatiivtöötajate funktsioonid on järgmised.

Sektsiooni juhataja (väikestes ladudes — vanemlaohoidja): a) juhatab sektsiooni (laoruumi) kogu personali tööd; b) organiseerib või vahetult teostab kaupade vastuvõtmist ja väljastamist, samuti nende operatsioonide dokumentaalset vormistamist; c) paigutab vastuvõetud kaubad nende jaoks eraldatud kohtadesse; d) jälgib kaupade seisukorda hoidmisel ja võtab tarvitusele abinõud nende riknemise vältimiseks; e) jälgib kaupade käivet, võtab tarvitusele vajalikud abinõud mitteminevate ja liigsete kaupade likvideerimiseks; f) võtab tarvitusele abinõud kaupade varguse vältimiseks; g) võtab osa lao inventeerimisest ning selgitab kadude, puudujääkide jne. põhjused.

Väljavalija täidab järgmisi operatsioone: a) valib välja ja grupeerib väljastamisele kuuluvad kaubad orderite, müügikorralduste, väljavaliku faktuuride ja sektsioonide juhatajate korralduste alusel; b) teostab kauba esialgset pakkimist sisemisse taarasse (pakkimine paberisse, ladumine kartongkarpidesse jms.); c) annab väljavalitud kauba edasi pakkimisruumi; d) taarastatud kaupade (kastide, pallide jms.) väljavalimisel kontrollib, kas taara on terve ja korras; e) jälgib kaupade õiget markeerimist; f) koostab spetsiaalsed väljavaliku faktuurid ja spetsifikatsioonid või märgib korraldusdokumendis iga kauba nimetuse vastas väljastatava kauba tegeliku koguse.

Sorteerija täidab järgmisi operatsioone: a) võtab osa keeruka sortimendiga kaupade vastuvõtmisest; b) teostab vastuvõetavate kaupade lahtipakkimist ja loendust sortide ja suuruste järgi ning kontrollib nende vastavust näidistele ja dokumentidele;

c) registreerib sissetulnud kaubad rühmade, alarühmade, sortide ja suuruste järgi nende andmete märkimiseks vastuvõtuaktidesse;
d) teostab vastuvõetud kaupade paigutust hoiukohtades.

Peale kaubasektsioonide luuakse suurtes ladudes tavaliselt veel:

kaubatundjate poolt teenindatav näidiste tuba;

taaragrupp, mille kohustuseks on kaubasektsioonide varustamine taaraga, laos vabaneva taara realiseerimine, selle tagastamine hankijatele;

ekspediitorigrupp, mille koosseisu kuuluvad ekspediitorid, kaupade kättesaamise ja ärasaatmisega tegelevad agendid, kaalujad; valve ja tuletõrje.

Jaeorganisatsioonide ladudes organiseeritakse ka tellimislauad, kus võetakse kauplustelt tellimusi ja jaotatakse täitmiseks kaubasektsioonide vahel. Spetsiaalse näidiste toa puudumisel peavad näidised asuma tellimislauas.

Arvestuse ja aruandluse organiseerimine laos

Suurtes ladudes peavad kaubaoperatsioonide arvestust arvestusalatöötajad.

Iseseisvat bilanssi ja iseseisvat arvestusaparaati mitteomavates väikestes ladudes peetakse kaupade liikumise, s. t. nende sissetuleku, väljastamise ja laos oleva koguse jooksvat operatiivarvestust. Seda arvestust peetakse koguselises ja rahalises väljenduses. Selliseks arvestuseks kasutatakse sordiraamatuid ja arvestuskaarte, kus näidatakse dokumentide numbrid, mille alusel teostatakse kaupade vastuvõtmise ja väljastamise operatsioone, samuti nende operatsioonide koguselised näitajad.

Selleks otstarbeks võib kasutada järgmise vormiga kaarti:

ARVESTUSKAART NR. .....

Sektsioon nr. ..... Kaup ..... Varu .....
Stellaaž nr. ..... Sort ..... Kõige suurem .....
Lahter nr. ..... Arvestusühik ..... Kõige väiksem .....
Hind .....

Kuupäev	Vastuvõtu või väljastamise dokument	Jääk	Tuli sisse	Kokku	Väljastamine	Vastuvõtja või väljastaja allkiri

Kaardi numbriks on murdarv: lugejas näidatakse kauba number nomenklatuuri järgi, nimetajas aga — kaardi järjekorranumber.

Kaardile märgitakse kõik kaupade saamise ja väljastamise operatsioonid. See võimaldab iga päev jälgida antud kauba kogust

ning õigeaegselt võtta tarvitusele abinõud selle varude täiendamiseks.

Kaubandusosakond kinnitab kõige suuremad ja kõige väiksemad kaupade varud, millised peavad laos olema. Ladu esitab kaubandusosakonnale ettenähtud tähtaegadeks aruanded kaupade liikumise ja jääkide kohta. Aruannetes näidatakse iga kauba jääk aruandeperioodi alguseks, selle sissetulek, väljaminek ja jääk aruandeperioodi lõpuks. Aruandeperioodiks võetakse tavaliselt kuu.

Aruannet võib koostada järgmise vormi aluseł:

Lao pitser

ARUANNE

19..... a. maikuu kohta

Kauba nimetus	Sort	Mõõt-ühik	Hind	Jääk 1. V		Kuu jooksul tuli sisse		Väljastatud kuu jooksul		Jääk 1. VI		Varu norm	
				kogus	summa	kogus	summa	kogus	summa	kogus	summa	kogus	summa
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14

Sõltumata kauba arvestuse vormist ladudes tuleb kindlustada kõigi operatsioonide range dokumentatsioon.

Kõik ladudes avastatud kaupade puudujäägid või ülejäägid, samuti nende riknemine, purunemine ja kõik teised kadude liigid vormistatakse aktidega, milles näidatakse ära neid nähtusi esilekutsunud põhjused ja nende eest vastutavad isikud.

Ladude valve organiseerimine

Ladude valve jaguneb valvamiseks ja tuletõrjeks.

Pärast lao töö lõppu antakse lao territooriumil asuv vara üle valvuritele (valvetöötajatele). Enne üleandmist peab ladu olema lukustatud ning ette valmistatud plommimiseks või pitseerimiseks, mida tehakse üleandmise momendil. Plommidel või pitsatitel peab tulema selge jäljend, mille näidis asub vahetuse vanemvalvuri käes.

Lao vastuvõtmine valvuritelt pärast öövahetust toimub laohoidja ja valvesse asuvate valvurite poolt pärast eelnevat lukkude, plommide, akende, uste ja seinte korrasoleku ühist ülevaatust ning fikseeritakse valve raamatusse allkirja andmisega üleandjate ja vastuvõtjate poolt.

Kui on kahtlusi varguse kohta, ei tohi laohoidjad ladu öövalvelt vastu võtta kuni vastava akti koostamiseni. Täpselt samuti ei tohi valvesse asuvad valvurid võtta valvamiseks vastu mittekorras plommidega, lukkudega, ustega, akendega jne. ladusid. Sellistel juhtudel on laohoidjad või juhataja kohustatud viivitamata kõrvaldama märgatud puudused või tegema valve raamatusse vastava sissekande laojuhataja allkirjaga.

Suurte ladude tuletõrjeks luuakse spetsiaalne tuletõrje komando. Tuletõrje eeskirjad on kinnitatud spetsiaalsete juhenditega.

Töö organiseerimine ja selle eest tasumine ladudes

Ladude töötajate töö organiseerimine põhineb sotsialistliku töö organiseerimise põhimõtetel NSV Liidus, ja nimelt: tööjõu õigel paigutamisel, töö täpsel jaotamisel ja spetsialiseerimisel, pideval tööjõudluse tõstmisel uue tehnika juurutamise, sotsialistliku võistluse ja eesrindlike töövõtete arendamise baasil, ratsionaliseerimise ja leiunduse stimuleerimisel, ergutava palgasüsteemi arendamisel, töötajate poliitilise taseme ja tööalase kvalifikatsiooni süstemaatilisel tõstmisel.

Laooperatsioonide iseloom loob laialdased võimalused eesrindlike töömeetodite arendamiseks ladudes. Töö organiseerimise eesrindlikke meetodeid kasutatakse ükskõik millisel laotöö alal. Nii näiteks kindlustavad eesrindlased veoste vastuvõtu operatsioonide korral saabunud veoste kiiret kättesaamist raudteelt ja nende toimetamist lao ette, transpordivahendite kiiret tühjakslaadimist, kasutades seejuures mitmesuguseid mehhanisme ja abinõusid. Ladude eesrindlased kindlustavad sissetulnud kaupade kiiret ja hoolikat koguselist ja kvaliteedilist vastuvõtmist, vastuvõtu täpset dokumentaalset vormistamist.

Eesrindlikke töömeetodeid kasutatakse ulatuslikult ka kaupade väljastamise operatsioonide puhul: eesrindlased valivad vajalikud kaubad välja maksimaalse kiirusega, pakivad need hoolikalt, väldivad transpordivahendite seisakuid pealelaadimisel.

Töö organiseerimise eesrindlike meetodite kasutamine kaupade hoidmisel väljendub kaupade hoolikalt läbimõeldud paigutamises ja ladumises sellises korras, mis võimaldab tunduvalt kokku hoida aega nende leidmisel ja väljastamiseks ettevalmistamisel; samuti väljendub see kaupade ratsionaalse hoidmise abinõudes ja põhjuste õigeaegses kõrvaldamises, millised kahjulikult mõjuvad nende kvaliteedile ning kutsuvad esile nende koguse vähenemise.

Ladude töö ratsionaalseks organiseerimiseks on vajalik kindlaks määrata iga operatsiooni teostamise tähtajad, alates kaupade sissetulekust ja lõpetades väljastamisega, eriti oluline on see aga kaupade praakimise, sorteerimise ja ladumise operatsioonide osas. Kõik need abinõud aitavad kaasa ka vahendite käibe üldisele kiirendamisele kaubanduses.

Eesrindlike töömeetodite juurutamine toimub ulatusliku sotsialistliku võistluse arendamise teel mitte ainult lao üksikute osade ja sektsioonide töötajate vahel, vaid ka üksikute ladude kollektiivide vahel.

Sotsialistliku võistluse objektideks ladudes peavad olema:

a) lao kinnitatud tööplaanide täitmine ja ületamine;

b) iga laooperatsiooni kõrgekvaliteediline täitmine;

c) iga operatsiooni teostamise kiirendamine;

d) lao üldkulude kokkuhoid ja kulude vähendamine üksikute operatsioonide täitmisel;

e) loomuliku kao vähendamine;

f) iga liiki kadude (kaupade riknemise, transpordi seisakute jms.) likvideerimine;

g) töötajate tööalase kvalifikatsiooni ja poliitilise taseme tõstmine.

Laotöötajate tööjõudluse tõusu ja ladude töö kvaliteedi tõstmise eesmärgil teostatakse NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemi baaside ja ladude töö eest tasumist progressiivse tükitöö süsteemi ja otsese tükitöö järgi.

Baaside ja ladude juhtivate ja operatiivtöötajate jaoks määratakse progressiivne tükitöötasu.

Sellesse töötajate rühma kuuluvad baasi või lao direktor (juhataja), tema asetäitja, pea- ja vanemraamatupidajad ja nende asetäitjad, osakondade juhatajad ja nende asetäitjad, kaubatundjad, näidiste tubade juhatajad, laohoidjad, agendid, dispetšerid, praakerid, fakturistid ja abitöölised.

Palga arvutamiseks igale nimetatud töötajale kinnitatakse kuu keskmine käibeplaan, kusjuures lähtutakse baasi või lao (osakonna, sektsiooni) aastaplaanist.

Kui baas (ladu) teenindab vahetult jaekaubanduse või ühiskondliku toitlustamise ettevõtteid ning sellise baasi (lao) käive on vähemalt 70% nende ettevõtete üldisest käibest, siis plaani või jõudlusnormi kinnitamise korda muudetakse. Selliste baaside ja ladude töötajatele kinnitatakse käibeplaan või jõudlusnorm lähtudes teenindatavate ettevõtete aastaplaanist.

Kinnitatud käibeplaani ületamisel makstakse nimetatud töötajatele peale põhipalga või nende tariifse palgamäära veel üks protsent sellest palgamäärast plaani ületamise iga protsendi eest ning peale selle makstakse progressiivset lisatasu sõltuvalt plaani ületamise määrast. Progressiivse lisatasu määrad diferentseeruvad plaani ületamisel 1—5%-ni, 5—10%-ni, 10—20%-ni ja üle 20%.

Nii näiteks saavad baaside direktorid ja nende asetäitjad plaani ületamisel 1—5% lisatasu 20%, ületades 5—10% — 25%, 10—20% — 30% ja üle 20% — 35% tükitöö hinnete järgi saadavast kuutöötasust.

Iseseisvate ladude juhatajate ja nende asetäitjate, pea- ja vanemraamatupidajate, osakondade juhatajate ja nende asetäitjate, samuti näidiste tubade juhatajate jaoks on lisatasu määrad ette nähtud 15—30%. Ning lõpuks, baaside juures asuvate ladude ja hoiuruumide juhatajate jaoks, samuti kõigi muude varemnimetatud ladude operatiivtöötajate jaoks ettenähtud lisatasu määradeks on 10—25%.

Progressiivset lisatasu põhipalgale makstakse sel juhul, kui kõik plaanilised näitajad käibe, säästude ja transiitsaadetiste alal on täidetud, kui ei esine raiskamist ega vargusi, väljastatakse ainult heakvaliteedilist kaupa, plaanid koostatakse õigeaegselt ning bilan-

sid ja aruanded koostatakse õigesti ja esitatakse ettenähtud tähtajaks. Kui aga ei täideta kas või üht neist tingimustest, siis lisatasu vastavatele töötajatele ei maksta.

Baaside ja ladude töötajate nende kategooriate jaoks, kelle tööd tehniliselt normeeritakse (pakkijad, väljavalijad, sorteerijad, markeerijad), kinnitatakse otsene tükipalk nende jaoks ettenähtud jõudlusnormide järgi.

Ülejäänud laotöötajate preemiasumma võib ulatuda iga kuu kuni 30%-ni nende palgamäärast. Selleks on baaside (ladude) juhatajate käsutuses spetsiaalne preemiafond, mille suurus on 15% baasis (laos) väljamakstavate progressiivsete lisatasude üldsummast.

Baasi (lao) käibeplaani täitmatajätmisel või ettenähtud jõudlusnormide mittetäitmisel üksikute töötajate poolt makstakse välja 100% ettenähtud palgast.

Töökaitse ladudes

Töötamine ladudes on seotud massiliste, kogukate ja raskekaaluliste veoste peale- ja mahalaadimise, ümberpaigutamise ja ladumisega. Sageli täidavad laotöötajad neid operatsioone mitmesuguste mehhanismide abil, mis nõuavad ettevaatlikku ja oskuslikku käsitsemist. Kaubaladudes, nagu ükskõik millises teises nõukogude ettevõttes, rakendatakse vajalikke abinõusid töö kaitse ja ohutuse kindlustamise alal. Need abinõud on ette nähtud spetsiaalsete eeskirjadega.

Kõigis kaubandusorganisatsioonides eraldatakse kohustuslikult kaubanduslike ladude ohutustehnika eeskirjadest kinnipidamise eest vastutavad isikud. Erilist tähelepanu osutatakse ohutusele veoste ümberpaigutamisel ja ladumisel.

Naistel ei ole lubatud kanda veoseid, mille raskus on üle 20 kg, veoste kandmisel kahekesi aga — üle 50 kg (koos kanderaami kaaluga, millega tuleb neil juhtudel veoseid kanda).

Naiste poolt kolme või nelja rattaga kärudel vedamisel ei tohi veose kaal ületada 100 kg, kahe rattaga kärudel vedamisel mööda siledat pinda aga — 115 kg.

Kaupade ladumisel on vaja jälgida, et koormus ei ületaks lubatavat arvestuslikku (konstruktiivset) rõhumist lao põrandale.

Kaupade ladumine käsitsi on lubatud kõrgusele mitte üle 2 m. Suuremale kõrgusele ladumiseks peavad laoruumides olema vastavad mehaanilised seadmed (virnaladujad, telferid jms.).

Kaupade ladumine virnadesse peab toimuma selliselt, et ei tekiks virnade varisemise ohtu.

Tünnides veoste ladumiseks mitmesse kihti võib teha spetsiaalsed stellaažid, kuhu tünnid laotakse 3—4 rida, suurtes ladudes aga 5—6 rida ülestikku. Selliste stellaažide kasutamine on lubatud ainult mehaaniliste virnaladujate kasutamisel.

Erilised nõudmised esitatakse mitmesuguste treppide ja tellingutreppide ehitamiseks kaubaladudes. Nii näiteks peavad trepid olema

vähemalt 1 m laiused, astme kõrgus ei tohi olla üle 17,3 sm, astme pealmise osa laius aga mitte alla 26 sm.

Tellingutrepid, mis on vajalikud veostega möödapääsemiseks, peavad olema tehtud mitmest vähemalt 80 mm paksusest lauast ja nende laius peab olema vähemalt 1 m käimisel ühes suunas ja vähemalt 1,5 m vastassuunalisel liikumisel. Tellingutrepid peavad olema ehitatud tõusuga mitte üle 1 : 3 (kõrguse suhe pikkusse).

Tõstemehhanismidel (plokkidel, talidel, polüspastidel, vintsidel, liftidel jms.) võivad töötada ainult spetsiaalselt selleks määratud isikud, keda on instrueeritud ohutustehnika eeskirjade alal. Mitte harvem kui 10 päeva tagant teostatakse kõigi mehhanismide üksikasjalist läbivaatust ja korrasoleku kontrolli.

Ohutustehnika nõuete täitmiseks rakendatakse selliseid kohustuslikke abinõusid, nagu lao territooriumi heakorrastamine, aukude, lohkude jms. tasandamine, töökohtade, eriti virnade ja stellaažide vahel olevate vahekäikude, peale- ja mahalaadimise platvormide valgustamine, mitmesuguste inimestele eriti ohtlike kaupade (näiteks hapete) peale- ja mahalaadimise ning ümberpaigutamise spetsiaalsetest eeskirjadest range kinnipidamine. Külmal aastaajal töötamisel tuleb kõigile laadijatele võimaldada end perioodiliselt soojendada selleks spetsiaalselt ettenähtud ruumides.

Vastavad töökaitse abinõud nähakse ette ka laohoonete konstruktsioonis endas. Nende hulka kuuluvad kindlaksmääratud valgustuse normatiivid, tuletõrje tehnilised abinõud, ventilatsiooniseadised, laadimisplatvormide kõrgus, duššide, puhketubade jt. ehitamine.

XXVII peatükk

KAUBANDUSORGANISATSIOONIDE TRANSPORDIMAJANDUS

Transpordi tähtsus rahvamajanduses

Saaduste ümberpaigutamisel tootmisfäärist tarbimisfääri etendab transport erakordselt tähtsat osa kaubakäibe arendamisel. Transpordivahendite arvust ja nende töö kvaliteedist oleneb tunduval määral kaubandusorganisatsioonide normaalne tegevus ja elanikkonna vajaduste häireteta rahuldamine.

Sotsialistliku majandussüsteemi eelised loovad transpordi arendamiseks ja transportimise protsessi ratsionaalseks organiseerimiseks piiramatuid võimalusi.

Meie sotsialistliku kodumaa transport areneb vastavalt sotsialismi majandusseadustele ning aitab kaasa nõukogude ühiskonna materiaalse ja kultuurilise taseme pidevale tõusule.

Kaupade transportimine toimub põhiliselt raudtee-, vee- ja autotranspordiga. Suur osa kaupu veetakse ka rakmestranspordiga, eriti hobutranspordiga. Lennuasjanduse arendamisega suureneb aasta-

aastalt ka õhuteel veetavate kaupade (eriti kiiresti riknevate toidukaupade, karusnahkade jms.) hulk.

Erinevalt kapitalistlikest maadest, kus transpordi eri liikide omavahelised suhted põhinevad julmal konkurentsil, loob sotsialistlik majandussüsteem vajalikud tingimused transpordi mitmesuguste liikide ratsionaalseks koordineerimiseks eesmärgil kasutada kõige täielikumalt ära iga transpordiliigi eelised ühiskondliku töö ja vahendite minimaalse kulutamise juures.

Suurima osatähtsusega transpordi põhiliigiks maa veosekäibes on raudteetransport.

Tänu veeteede kolossaalsele pikkusele ning veetranspordiga vedude tunduvalt madalamale hinnale, võrreldes raudteetranspordiga, on meie maa majanduses erakordselt suur tähtsus ka veetranspordil. Veetransport teenindab rida tähtsaid rajoonidevahelisi liine, eriti massiliste veoste (köögiviljade, teraviljade, ehitusmaterjalide) vedamisel. Selle transpordiliigi osatähtsus kasvab pidevalt seoses meie siseveeteedel teostatavatele hiiglaslikele töödele (kanalite jt. ehitus).

Pidevalt suureneb NSV Liidu rahvamajanduses autotranspordi osatähtsus. See on transpordi põhiliigiks kaupade vedamiseks lühimaadel, kusjuures autotranspordi ratsionaalse kasutamise raadius süstemaatiliselt suureneb.

Lühimaadel vedamisel omab veoauto raudteetranspordiga võrreldes tunduvaid eeliseid. Raudteevedude hinna suurenemisele mõjuvad vältimatud kulud täiendavate operatsioonide peale: kauba vedu laost raudteejaamani, hoidmine kaubaaidas, kandmine kaubaaidast vagunisse, peatused sõlm- ja sorteerimisjaamades, ülekaalumine, vedu sihtjaamast ladudesse jne.

Veoautodega vedamisel langevad kõik need täiendavad operatsioonid ära, mis muudab veod märksa odavamaks.

Autovedude teiseks eeliseks on veoste kiirem kohaletoimetamine. On kindlaks tehtud, et veoste kohaletoimetamine autotranspordiga toimub 3—4 ja enamgi korda kiiremini kui raudtee- või veetranspordiga mitte ainult lühi-, vaid ka pikematel maadel.

Võtame näiteks puuviljade veo mööda magistraalautoteed Moskva—Simferoopol. Puuviljad toimetatakse Krimmist Moskvasse 44—52 tunni jooksul, mööda raudteed aga 6—7 ööpäeva jooksul. Seejuures toimetab autotransport puuviljad ilma nende sordilisuse alanemiseta vahetult kolhoosidest ja sovhoosidest kauplustesse.

Veoste vedamisel lühimaadel (3—4 km) on suured eelised hobutranspordil. Selle põhjuseks on asjaolu, et lühimaadele vedamisel autode seisuajad peale- ja mahalaadimisel mitu korda ületavad nende sõidus viibimise aja.

Meie maal transpordi põhiliikide edasise arengu suunad ja tempo on määratud partei XX kongressi direktiivides NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kuuenda viie aasta plaani kohta.

Kongressi direktiivides nähakse ette raudteetranspordi veosekäibe suurendamine umbes 42% võrra, jõetranspordil — umbes 80% võrra, meretranspordil ligikaudu 2,1-kordseks, õhutranspordil kahekordseks, autotranspordil umbes kahekordseks võrreldes vedudega 1955. a. Seega on peamine tähelepanu suunatud vee- ja autotranspordi arendamisele.

Nõukogude kaubanduse veoste transportimise ja transpordimajanduse ratsionaalne organiseerimine avaldab olulist mõju käibekulude üldisele tasemele, kus transpordikulud on suuruselt teisel kohal.

Transpordi- ja ekspeditsiooni operatsioonid

Transpordi- ja ekspeditsiooni operatsioonide all mõistetakse kõiki töid, mis on seotud eri liiki transpordiga veoste ärasaatmisega ning nende vastuvõtmisega transpordiorganisatsioonide käest: nende operatsioonide dokumentaalne vormistamine, kaupade peale- ja mahalaadimine, nende väljaostmine, nende koguse kindlaksmääramine, valvamine teeloleku ajal jms.

Transpordi- ja ekspeditsiooni operatsioonide õige organiseerimine eeldab igal üksikul juhtumil kõige ratsionaalsemate transpordivahendite liikide valikut kaupade vedamiseks; kõige ratsionaalsemat vedude suunda; vedude plaanide ning veoste vedamise korra ja eeskirjade ranget täitmist iga transpordiliigi poolt.

Raudteetranspordiga vedamise kord ja eeskirjad on määratud Raudteede põhimäärusega, jõetranspordiga aga — Siseveetranspordi põhimäärusega.

Kaupade vedu raudteetranspordiga

Üldriikliku tähtsusega kaupade, sealhulgas toidu- ja laiatarbetööstuskaupade vedude planeerimine, kui need kuuluvad vedamisele vagun- ja marsruutsaadetistena, toimub NSV Liidu Teedeministeeriumi poolt. Sellisel planeerimisel on aluseks NSV Liidu Kaubandusministeeriumi, Tsentrosojuzi, TVV-de jt. koondnõudeavaldused, mis omakorda on koostatud igasse nimetatud kaubandussüsteemi kuuluvate üksikute kaubandusorganisatsioonide nõudeavalduste põhjal.

Vedude planeerimine väikeste partiidena toimub raudteede ülemate poolt kohalike majandusorganisatsioonide nõudeavalduste põhjal. Nende kaupade vedamiseks annab Teedeministeerium raudteede ülemate käsutusse riikliku vedude plaani piires vajaliku arvu vaguneid.

Tsentraliseeritud korras planeeritavate vedude teostamiseks esitatakse nõudeavaldused oblastite (kraide) kaubandusosakondade

ning liidu- ja autonoomsete vabariikide kaubandusministeeriumide poolt üksikute kaubandusorganisatsioonide nõudeavalduste alusel NSV Liidu Kaubandusministeeriumi transpordivalitsusele. Tarbijate kooperatsiooni liinis esitatakse sellised nõudeavaldused vabariiklike, oblastite ja kraide tarbijate kooperatiivide liitude poolt Tsentrosojuzi transpordivalitsusele. Need nõudeavaldused koostatakse kvartalite ja kuude kohta.

Nõudeavaldustes peab olema näidatud: saateraudteed, sihtraudteed, kauba liik ja vajalik vagunite arv (mitu vagunit vajatakse).

Nõudeavaldused väikeste kaubapartiidena vedamiseks esitatakse kohalike kaubandus- ja varumisorganisatsioonide poolt vahetult saateraudteede ülematele.

Kauba ärasaatmisel koostatakse iga üksiku saadetise kohta saateleht, milles näidatakse saate- ja sihtjaam, saadetava kauba kogus ja täpne nimetus.

Peale saatelehe koostatakse kviitung, milles leiduvad kõik saatelehes näidatud põhiandmed ning mis tõendab kauba vastuvõtmist ärasaatmiseks. Tasu veo eest võetakse kinnitatud tariifide järgi kauba veoks vastuvõtmisel.

Saatelehel näitab kauba kaalu raudtee, kes selle kaalu eest ka vastutab.

Sel juhul, kui kaup saadetakse ära saatja raudteeäärsetest ladudest ning tema plommiga vagunil, näitab kauba kaalu saatelehel kauba saatja, kes sel juhul kannab vastutust ka näidatud kaalu õigsuse eest.

Ärasaadetava partii suuruse järgi eristatakse vedusid:

a) väikesaadetised — kaaluga kuni 3 tonni ja mahuga kuni $^1/_3$ kaheteljelise vaguni mahutavusest; väikesaadetised veetakse koondvagunites;

b) vagunsaadetised — kui kaupa saadetakse koguses, milleks on vajalik kogu vagun;

c) marsruutsaadetised — kui kauba saatmiseks kasutatakse kogu rongi koosseisu (saatja marsruut).

Vedude kiiruse järgi liigitatakse saadetisi: a) väikese kiirusega, b) suure kiirusega, c) reisikiirusega.

Väikese kiirusega vedusid kasutatakse otse- ja segaühendusega (s. t. raudtee-veetranspordiga) saadetavate vagunsaadetiste jaoks.

Suure kiirusega veetakse nii vagunsaadetisi kui ka väiksemaid saadetisi, eriti kiiresti riknevaid toidukaupu ja teisi kaupu, mida on vaja mingil põhjusel kiiresti sihtkohtadesse toimetada.

Kaupade vedamisel reisikiirusega paigutatakse need reisirongi koosseisus olevasse pakivagunisse.

Kauba kohaletoimetamise tähtajad määratakse eraldi iga nimetatud kiiruse kohta, sõltuvalt veo kaugusest ja ööpäevase läbijooksu kinnitatud normidest. Need normid on samuti diferentseeritud sõltuvalt veo üldkaugusest.

Seoses rahvatarbekaupade tootmise kiire kasvuga ning tootmiskohtadest tarbimiskohtadesse kaupade kohaletoimetamise kiirendamise eesmärgil anti 1953. a. lõpul ekspluatatsiooni kiired marsruutrongid. Suur osa neist on ekspressid, mis koosnevad jäävagunitest suurtesse tööstuskeskustesse (Moskvasse, Leningradi, Uraali) varajaste aedviljade ja puuviljade, värskelt külmutatud kala, värske liha jt. vedamiseks.

Teedeministeeriumi poolt on samuti kehtestatud eri kord nimetatud kaupade väikesaadetiste transportimiseks. Nii kasutatakse veoste lühimaadel vedamisel tavaliselt otse-koondvaguneid, mis sõidavad ühte sihtjaama. Koondvaguni täielikuks koormamiseks kaupade puudumise korral toimub kaupade väikesaadetistena vedamine spetsiaalselt sisustatud koond-jaotusvagunites.

Koond-jaotusvagunid kurseerivad peamistes suundades iga päev, väikese veokoormusega suundades aga üle päeva või mitte harvem kui kaks korda nädalas. Koond-jaotusvagunitega toimub samuti kauba kohaletoimetamine lähedalasuvatele kauba sorteerimise platvormidele (nende ümberlaadimiseks ja edasisaatmiseks), vajalikel juhtudel aga ka kaugematele vahemaadele.

Koond-jaotusvagunites kaupade õigeaegseks ärasaatmiseks on selliste vagunite teel asuvate vahejaamade ülemad kohustatud aegsasti teatama kaubasaatjatele saabumise ja seisu aja.

Vahejaamades, kus ei ole ladusid, võetakse kauba saatjate käest kaubad vastu vahetult koond-jaotusvagunites nende vagunite personali — kaalujate-väljaandjate — poolt. Kauba saajatel on õigus kviitungi esitamisel saada kaup koond-jaotusvagunist ükskõik millises jaamas, kus on ette nähtud selle vaguni peatus.

Vahetult koond-jaotusvagunisse äraantava kauba kaal määratakse saatja poolt, kes on kohustatud märkima saadetava veose saate- ja sihtjaama, kauba saatja ja saaja, kohtade arvu ja kaalu. Selliste kaupade vastuvõtmine vormistatakse kaaluja-väljaandja poolt spetsiaalsete dokumentidega, kusjuures saatjale antakse välja vastav kviitung.

Kui pakend on korras, toimub saajale kauba väljaandmine kohtade arvu järgi, ilma kaalu kontrollimiseta.

Jaamaülemad peavad andma kohalikele kaubandusorganisatsioonidele informatsiooni koond-jaotusvagunitega rongide sõiduplaani kohta.

Rahvatarbekaupade vajaliku veosekäibe kindlustamiseks on suur tähtsus konteinervedude arenemisel, mis omab rida eeliseid kaupade saatmisel väikesaadetistena.

Konteinerite paremaks ärakasutamiseks ja tühisõidu vähendamiseks peavad jaamaülemad vajalikel juhtudel andma kaubasaatjatele kinniste vagunite asemel konteinerid (ilma spetsiaalse konteinerite maksu sissenõudmiseta).

Väikesaadetiste sihtkohtadesse ärasaatmise kiirendamiseks on tunduvalt suurendatud nende vedu reisirongide pakivagunites. Väikesaadetistena ja suure kiirusega saatmiseks antava kauba

hulga suurenemise tõttu pandi alates 1955. a. reisirongide (peale ekspress-, posti- ja kiirrongide) koosseisu teine pakivagun või spetsiaalselt kohandatud vagun, millega on kaasas kauba kaalujad-väljaandjad.

Transpordi- ja ekspeditsiooni operatsioonide sooritamise kultuuri tõstmiseks ja kauba saatjate paremaks teenindamiseks on kehtestatud suuremaformaadilised spetsiaalsed saatelehed; kõigis vabariikides ja oblastite keskustes on Teedeministeeriumi poolt organiseeritud väikesaadetiste toimetamine jaamadesse ja nende väljavedu jaamadest transpordi- ja ekspeditsioonikontorite autodega, kusjuures sooritatakse ka vajalikud peale- ja mahalaadimistööd. Koos sellega on organiseeritud taara- ja pakkimise büroo ning kaubandusagentuurid organisatsioonide ja ettevõtete transpordi- ja ekspeditsioonialaseks teenindamiseks, kauba valdajate ülesannete täitmiseks vormistamiste ja arvelduste alal kauba veo eest, samuti neile informatsiooni andmiseks kauba saatmise, teekonnal viibimise ja kohalesaabumise kohta.

Kauba vedu veetranspordiga

Veetranspordiga vedude planeerimise kord on analoogiline raudteetranspordiga vedude planeerimisega.

Laevanduste ja kauba saatjate omavahelised suhted reguleeritakse lepingutega, mis sõlmitakse tavaliselt kogu navigatsiooniperioodiks. Need lepingud sõlmitakse kooskõlas Siseveetranspordi põhimääruse ja kehtivate tariifidega. Lepingud sõlmitakse laevanduste valitsustega või nende volitusel sadamatega.

Igas laevanduses on ette nähtud kaupade kohaletoimetamise tähtajad suure ja väikese kiirusega, kusjuures need tähtajad diferentseeritakse sõltuvalt navigatsiooni iseärasustest üksikutel jõeteedel.

Kauba kohaletoimetamise tähtaegade möödalaskmise korral maksavad raudteevalitsused ja laevanduste valitsused kauba saajatele trahvi.

Auto-hobutranspordi vahendite liigid ja nende kasutamise tingimused

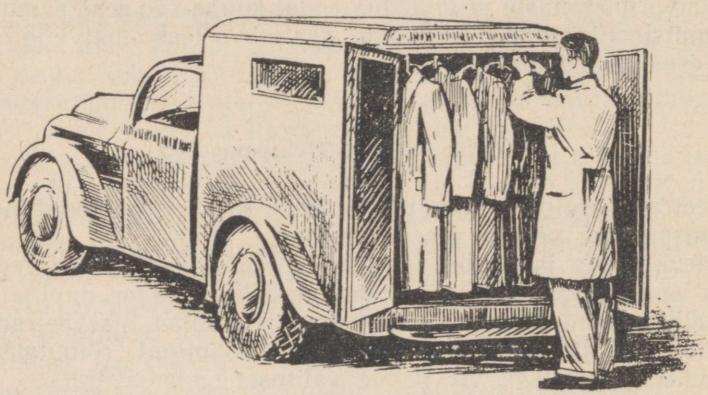
Kui kaubandusorganisatsioonid raudtee- ja veetranspordi suhtes esinevad ainult kauba saatjatena ja saajatena ning teostavad neid operatsioone vastavate ministeeriumide eeskirjade (põhimääruste) alusel, siis auto- ja hobutranspordi vahendid kuuluvad sageli kaubandusorganisatsioonidele.

Kaubandusorganisatsioonide transpordivahendid koosnevad autodest ja mitmesugustest rakmestranspordivahenditest (hobuveokid jt.).

Kaubandusorganisatsioonides kasutatakse peamiselt autosid mark ГАЗ-АА, kandejõuga 1,5 tonni ja ГАЗ-51, kandejõuga 2,5 tonni, mark ЗИС-5, kandejõuga 3 tonni, ЗИС-15, kandejõuga 3,5 tonni ja raskeid veoautosid ЯГ-6, kandejõuga 5 tonni.

Väikejaevõrgu (kioskid jne.) teenindamiseks ja trükitoodete vedamiseks kasutavad kaubandusorganisatsioonid poolveoautosid tüüp „pikäp" ГАЗ-М, kandejõuga 0,4 tonni. Ulatuslikult kasutatakse kaupade vedamiseks ka väikselitraažilisi autosid „Moskvitš", millel on vastav kere veoste jaoks.

Peale universaaltüüpi, s. t. kõige mitmekesisemate kaupade vedamiseks kõlblike veoautode kasutatakse kaubandusvõrgus ulatuslikult ka spetsiaalse kerega autosid. Spetsiaalsed autokered on kohandatud valmisriiete veoks (joon. 138), mis riputatakse riidepuudele;

Joonis 138. Auto valmisriiete veoks

kasutatakse spetsiaalseid autotsisterne piima ja petrooleumi veoks, isotermilisi autosid (joon. 139) kiiresti riknevate toidukaupade (liha, kala, piimasaaduste jt.) veoks, auto-kauplusi jt.

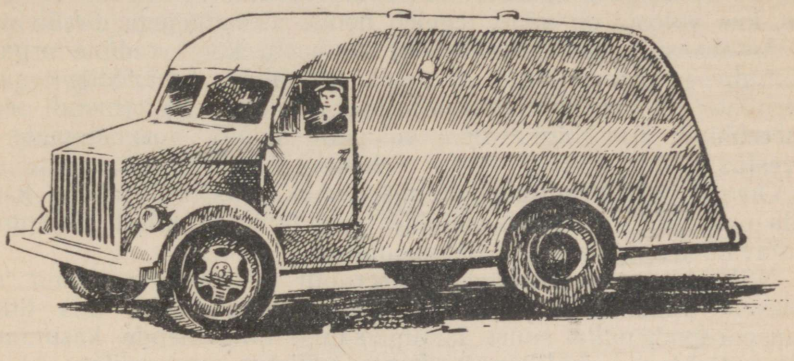
Kuid selliste spetsialiseeritud transpordivahendite arv on äärmiselt väike ning suurem osa kiiresti riknevaid toidukaupu, samuti valmisriideid ja teisi kaupu veetakse lahtiselt tavaliste veoautodega, mis põhjustab kaupade riknemist ja nende kaubalise ilme kaotamist.

Toidu- ja tööstuskaupade vedamise põhjalikuks ümberkorraldamiseks on lähemate aastate jooksul ette nähtud tunduvalt suurendada spetsialiseeritud autode parki. Spetsialiseeritud autod peavad olema väliselt hästi kujundatud, et samaaegselt olla veetava kauba näitlikuks reklaamiks ning teataval määral muuta tänavapilti elavamaks ja kaunimaks.

Hobutranspordi veovahenditeks on mitut tüüpi ja mitmesuguse kandejõuga veokid. Paljud neist on äärmiselt primitiivsed ning

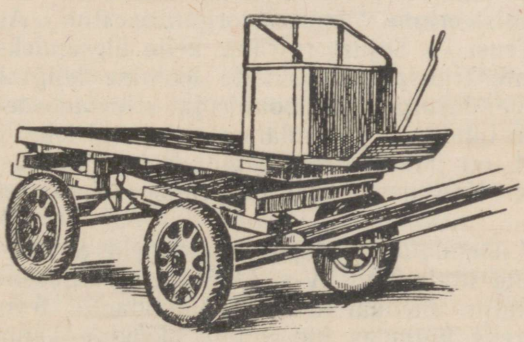
üsna väikese kandejõu juures nõuavad suurt veojõu kulu. Mida täiuslikum on veoki konstruktsioon, seda tootlikumad on need kulud.

Hobutranspordi veereva koosseisu kõige ratsionaalsemaks

Joonis 139. Isotermiline auto

tüübiks on platvorm-vanker (joon. 140), mis kujutab endast veoplatvormi kandejõuga 2—3 tonni ja on varustatud autokummide, kuullaagrite ja piduriga. Selle veoki kaal ei oma suurt tähtsust, kuna rataste telje vastu hõõrdumisel tekkivat takistust vähendavad kuullaagrid.

Joonis 140. Autovanker

Platvorm-vankri kandejõud on kolm korda suurem kui tavalise veoki kandejõud. Ta on hobutranspordi parim tüüp kauba vedamiseks sileda ja kõva pinnasega teedel.

Heaks veokitüübiks on ka vedrudega varustatud vanker.

Kaubandusorganisatsiooni transpordimajanduse juhtimine

Transpordimajanduse juhtimiseks on kaubandusorganisatsioonidel, millised omavad 10 veoautot ja 15 hobust, tavaliselt isemajandav transpordipark (garaaž, autobaas). Kaubandusorganisatsioonides, kus autosid on vähe, tegeleb nende ülesannetega direktsioon.

Autobaasi kohustuseks on: a) kaubastu kõigi vedude organiseerimine ja planeerimine; b) peale- ja mahalaadimistööde organiseerimine; c) transpordivahendite korrashoidmine ja remondi organiseerimine; d) kõigi transpordioperatsioonide vormistamine ja arvestus.

Omade veovahendite puudumisel võib transpordiosakond kasutada palgalist transporti, sõlmides vedude sooritamiseks lepinguid vastavate transpordiorganisatsioonidega.

NSV Liidu Kaubandusministeeriumi süsteemis on suur arv väikseid transpordimajandeid autode arvuga 1—10, mis tingib transpordivahendite suurt laialipaisatust ning nende kasutamise mitteküllaldast efektiivsust, kuna sellistes majandites tavaliselt puuduvad vajalikud seadmed ja kvalifitseeritud tehniline personal.

Nagu kogemused on näidanud, on tsentraliseeritud ühendatud transpordimajanditel rida eeliseid. Need võimaldavad paremini organiseerida remondibaasi, valida selleks kvalifitseeritud kaadrit, parandada autode tehnilist teenindamist, paremini kasutada transpordivahendeid. See võimaldab transpordikulusid tunduvalt vähendada.

Transpordimajanduse ühendamise eesmärgil on NSV Liidu Kaubandusministeeriumi juures organiseeritud Automajanduse Üleliiduline Trust — Sojuztorgtrans, kelle ülesandeks on linnades üldkasutatavate transpordimajandite loomine kõigi kohalike oma süsteemi kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete teenindamiseks. See abinõu on tunduvalt parandanud autopargi tehnilist seisukorda ja kasutamist, on järsult tõstnud autode tootlikkust ja alandanud vedude hinda. Käesoleval ajal on transpordimajandid enamuses ühendatud.

Suur arv ühendatud transpordimajandeid on loodud ka kohalike kaubastute liinis VNFSV-s, Ukrainas, Valgevenes, Lätis.

Automajandite ühendamine on võimaldanud transpordiorganisatsioonidel reas linnades üle minna üksikute kaupade tsentraliseeritud kohaleveole kaubandusvõrku ning tänu sellele vähendada autotranspordi seisuaega hankijate baasides ja ettevõtetes ning vabastada tunduv arv autosid ja tööjõudu.

Nii näiteks veetakse Moskva Linna Toidukaubastute Valitsuse transpordi-ladude trusti poolt tsentraliseeritult kaubandusvõrku selliseid toidukaupu, nagu piim, petrooleum, vorst, õlu, puuviljajoogid, omade transpordiekspeditsioonide kaudu, millised on organiseeritud vastavate ettevõtete (piimatehaste, lihakombinaatide, naftabaaside jt.) juurde. Need ekspeditsioonid reguleerivad kau-

pade väljavedu ja autotranspordi tellimisi ning kindlustavad selle ratsionaalsemat ärakasutamist.

Transpordimajandite ja nende poolt teenindatavate kaubandusorganisatsioonide omavahelisi suhteid reguleeritakse NSV Liidu Kaubandusministeeriumi poolt kinnitatud „Autotranspordi kasutamise eeskirjadega".

Vastavalt neile eeskirjadele juhitakse transpordimajandi tööd operatiivplaani alusel. Selle plaani koostamise aluseks on kaupade veo detailiseeritud kuuplaanid-tellimused, milliseid transpordimajandid saavad kõigilt transporti kasutavatelt kaubandusorganisatsioonidelt ja ettevõtetelt.

Plaani-tellimuse vorm on järgmine:

1. Kauba valdaja nimetus .....
2. Aadress .....
3. Telefoni nr. .....

VEDUDE PLAAN

19..... a. ..... kuuks

Jrk. nr.	Kauba nimetus	Kust	Kuhu	Veo kaugus	Tonnide arv	Märkused
	Kokku					

Ööpäevas vedamisele kuuluvate tonnide keskmine arv.

„Märkustes" näidatakse, kas antud kaup kuulub ühtlasele vedamisele kuu jooksul, kiireloomulisele vedamisele mitme päeva (kui mitme päeva) jooksul või ükskõik millistel tähtaegadel kuu jooksul transpordimajandi äranägemisel.

Plaanid-tellimused järgmise kuu kohta esitatakse transpordimajandile hiljemalt iga kuu 25-ndal kuupäeval.

Vastavalt kuuplaanidele on klient kohustatud andma transpordimajandile vedude teostamise päevale eelneval päeval hiljemalt kella 5-ks ööpäevase tellimuse vedudele. Ainult sel tingimusel võib transpordimajand veod õigeaegselt sooritada ja õigesti jaotada transpordivahendeid, vähendades miinimumini tühisõite.

Tellimuses peab täpselt ära näitama kauba iseloomu, selle kaalu, kohtade arvu ja iga koha mõõted.

Juhul, kui ei ole võimalik tellija tellimusi tähtajaks täita, peab transpordiorganisatsioon talle sellest õigeaegselt teatama.

Transpordivahendi seismise ärahoidmiseks on tellija kohustatud kauba ärasaatmiseks õigeaegselt ette valmistama ja väljastamise kohta dokumendid vormistama. Tellija peab varuma peale-

(transpordiorganisatsiooni nimetus)

Tellimus nr. .....

kauba vedamiseks „.....” ..... 19..... a. Telefoni nr. .....

(tellija täpne nimetus)

aadress ..... arvelduskonto nr. .....

Jrk. nr.	Auto etteandmise täpne aadress (pealelaadimise koht) ning auto töö eest vastutava isiku perekonnanimi	Kauba üleandmise või saamise aadress	Veokaugus	Kauba nimetus	Kaal	Auto kandejõud	Autode arv

1. Näidatud kogus kauba väljaveoks ette valmistatud; pealelaadimine on tööjõuga kindlustatud.

2. Vastuvõtu- ja üleandepunktid töötavad alates kella ..... kuni kella.....

Direktor .....

laadimistöödeks vajaliku tööjõu, samuti vajalikud peale- ja mahalaadimismehhanismid ning -abinõud.

Kui transpordivahendid seisavad kauba vastuvõtu ja üleandmise punktides kauba valdaja süü tõttu üle ettenähtud aja, maksab viimane trahvi vastavalt liiduvabariikide valitsuste poolt kinnitatud eeskirjadele. Autotranspordivahendi seismisel vedamiseks ettenähtud kauba laadimise ootel üle ühe tunni on transpordimajandil õigus autot ära viia. Sel juhul on kauba valdaja kohustatud peale seismise eest makstava trahvi tasuma transpordimajandile trahvi ka auto üleliigse läbijooksu eest.

Kui tellija keeldub tegemast teekonnalehele märkust auto seismise kohta tema süü tõttu, koostab autojuht akti oma ja mõne teise kõrvalise isiku allkirjaga ning selline akt loetakse tellijale kohustuslikuks.

Veotasu võetakse auto tegeliku koormamise eest, välja arvatud auto alakoormamise juhud kliendi süü tõttu, s. t. tema poolt vedamiseks väiksema koguse esitamisel, kui oli näidatud tellimuses. Sel juhul võetakse veo eest tasu määramisel arvesse kogu kandejõud.

Kaubandusorganisatsiooni transpordioperatsioonide maht ja iseloom sõltuvad veetavate kaupade kogusest ja nende üldkaalust, kaupade liigist, taarast ja pakendist, milles neid veetakse, peale- ja mahalaadimisoperatsioonide tingimustest, samuti kaugusest

kauba lähte- ja sihtpunktide vahel. Sõltuvalt neist tingimustest määratakse veovahendite arv ja tüüp ning kehtestatakse auto- ja hobutranspordi tööreżiim.

Auto- ja hobutranspordi töö mõõtühikud ja normatiivid

Vajalike transpordivahendite arv, nende kasutamise aste, veotingimused ja veetud kauba hulk määratakse auto- ja hobutransporditöö mõõtühikute ja normatiividega.

Mõningaid neist mõõtühikutest väljendatakse koefitsientidena, mis kujutavad endast töö tegelike näitajate suhet plaanilistesse näitajatesse või normidesse. Põhilisteks ekspluatatsioonilisteks mõõtühikuteks on:

Autode või hobuste nimestikuline arv, s. t. ettevõttes arvel olevate autode või hobuste arv.

Nii autode kui ka hobutranspordi pargi kasutamise koefitsient, s. t. transpordivahendite tegeliku ekspluateerimise päevade arvu suhe nende ettevõttes tegelikult viibimise päevade arvusse.

Mõlemad näitajad arvestatakse masina- või hobusepäevades.

Näide. Kvartali (90 päeva) jooksul oli majandis 5 autot. Järelikult olid masinad majandis $90 \times 5 = 450$ masinapäeva. Oletame, et masinad ei töötanud kvartali jooksul 51 päeva; järelikult oli tööpäevi $450 - 51 = 399$ masinapäeva. Sel juhul on pargi kasutamise koefitsient:

$$\frac{399}{450} = 0{,}89.$$

Tööpäeva kestus, mida määratakse pargi tööaja vahetuste arvuga. Auto tööpäeva keskmine kestus on tavaliselt 14 tundi. Hobutranspordi tööpäeva kestus on tavaliselt 8—9 tundi ööpäevas (üks vahetus).

Auto kandejõud (tonnides) — mõõtühik, mis näitab maksimaalset kogust, mida võib paigutada masinale ja mida see ära veab, lähtudes selle konstruktsioonist ja mootori võimsusest. Auto iga tüübi kandejõud on kinnitatud standardiga.

Kandejõu kasutamise koefitsiendi määrab tegelikult veetud kauba koguse (tonnides) suhe tonnide arvusse, mida oleks olnud võimalik vedada samade transpordivahenditega ning sama arvu sõitudega transpordivahendite kandejõu täielikul ärakasutamisel.

Näide. Kolmetonnine veoauto vedas 6 sõiduga 16,2 tonni. Täiskoormusel võiks ta sama sõitude arvuga vedada $3 \times 6 = 18$ tonni. Seega on auto kandejõu kasutamise koefitsient:

$$\frac{16{,}2}{18} = 0{,}9.$$

Ühe sõidu keskmine kaugus määratakse kilomeetrites autode poolt läbitud tee pikkuse jagamisel tehtud sõitude arvuga.

Näide. Kolmest veomasinast tegi üks 3 sõitu à 6 km, teine — 4 sõitu à 4,5 km, kolmas aga — 6 sõitu à 7 km. Kokku on sõidetud $6 \times 3 + 4{,}5 \times 4 + 7 \times 6 = 78$ km; sõite on tehtud kokku $3 + 4 + 6 = 13$. Järelikult on ühe sõidu keskmine kaugus: $78 : 13 = 6$ km.

Läbisõidu kasutamise koefitsient. Autode liikumine võib olla kasulik, s. t. koormaga, ja tühi, s. t. ilma koormata. Läbisõidu kasutamise koefitsient on mõõtühik, mis näitab kasuliku läbisõidu suhet üldläbisõidusse, s. t. kasulik sõit pluss tühisõit. See koefitsient saadakse koormaga läbijooksu (km-tes) jagamise teel üldläbijooksuga.

Näide. 3 autot sõitsid päeva jooksul järgmiselt: üks — 75 km ja kaks — kumbki 100 km, s. t. kokku 275 km; esimene sõitis koormaga 50 km, teised kaks aga sõitsid koormaga kumbki 80 km.
Seega moodustas kogu kasulik läbijooks $50 + 160 = 210$ km. Läbijooksu kasutamise koefitsient on $210 : 275 = 0{,}76$.

Peale- ja mahalaadimise tõttu seismise kestus ühe sõidu jooksul määratakse päeva jooksul kõigi töötanud autode seisuaegade summa (tonnides) jagamise teel koormaga tehtud sõitude arvuga.

Näide. Kolmest autost seisis esimene päeva jooksul peale- ja mahalaadimise tõttu 7 tundi, ülejäänud kaks aga kumbki 6 tundi, seega seisid kolm autot kokku 19 tundi: esimene auto tegi 14 sõitu, teised kaks aga kumbki 12, seega kokku 38 sõitu. Järelikult seisid autod peale- ja mahalaadimise tõttu ühe sõidu jooksul keskmiselt $\frac{19}{38} = 0{,}5$ tundi ehk 30 min.

Keskmine tehniline sõidukiirus ehk transpordiühiku keskmine sõidukiirus km/tunnis määratakse päeva jooksul (ühe või kõigi transpordiühikute poolt) läbitud vahemaa jagamise teel veoautode poolt tegelikult sõidetud tundide arvuga.

Näide. Üks masin sõitis päeva jooksul 75 km, teine — 125 km, kolmas — 100 km, s. t. kõik masinad sõitsid kokku 300 km. Esimese sõiduaeg oli 5 tundi, teisel — 4 tundi, kolmandal — 6 tundi, s. t. kokku 15 tundi. Keskmine tehniline kiirus on seega $300 : 15 = 20$ km/t.

Keskmine kommertskiirus ehk veoauto töösoleku ühe tunni kohta arvutatavate kilomeetrite arv saadakse auto (või mitme auto) poolt päeva jooksul läbitud kogu kauguse jagamise teel nende töötundide üldarvuga sel päeval.

Näide. Veoauto sõitis päeva jooksul 176 km, olles tööl 16 tundi. Keskmine kommertskiirus on seega $176 : 16 = 11$ km/t.

Transpordi töö tonnkilomeetrid väljendavad veoauto töö tulemust teatud aja jooksul ning saadakse eraldi iga sõidu jooksul veetud veose tegeliku kaalu (tonnides) jagamise teel iga koormaga sõidu tegeliku kaugusega.
Tonnkilomeetrite summa transpordiühiku kõigil sõitudel näitab antud transpordiühiku töö hulka tonnkilomeetrites ja teatud ajaühiku (päev, kuu, kvartal, aasta) jooksul.

N ä i d e. Kolmetonnine veoauto ЗИС-5 tegi tööpäeva kohta ühes vahetuses (s. t. 8 tunni jooksul) koormaga 5 sõitu. Seejuures tegi auto järgmise töö:

1-se	sõiduga	vedas	3 t	15 km	kaugusele	= 45 t/km
2-se	„	„	2,5 „	10 „	„	= 25 „
3-da	„	„	2,5 „	12 „	„	= 30 „
4-da	„	„	2 „	15 „	„	= 30 „
5-da	„	„	2 „	7 „	„	= 14 „

Auto üldine töö ühe päeva jooksul 12 t veose vedamisel moodustas 144 t/km.

Ühe koormatud sõidu keskmise kauguse kindlakstegemiseks on vaja tegelikud tonnkilomeetrid jagada veetud veoste tonnide arvuga, mis antud näites moodustab 144 : 12 = 12 km.

Kõik need mõõtühikud määratakse transpordi töö arvestamise alusel igas majandis. Need võivad tunduvalt kõikuda sõltuvalt transporditööde organiseerimisest, veovahendite tehnilisest seisundist, eesrindlike töömeetodite juurutamise astmest jt.

Transpordimajandi töö planeerimisel, organiseerimisel ja arvestamisel on vaja lähtuda reguleerivate organite poolt kinnitatud normatiividest.

Antud transpordimajandis töö tegelike näitajate kõrvutamisel vastavate normatiividega võib otsustada transpordimajandi töö kvaliteedi üle, välja selgitada tema töös esinevad puudused ja võtta tarvitusele abinõud nende kõrvaldamiseks.

Üheks põhilisemaks transporditöö normatiiviks on peale- ja mahalaadimistöödeks kulutatav aeg.

See aeg oleneb veose iseloomust, transpordivahendite kandejõust, peale- ja mahalaadimistööde sooritamise viisist (käsitsi või mehhanismide abil), tööjõu hulgast.

Sõltuvalt veoste iseärasustest (taarast, mõõdetest, kujust jt.) ning peale- ja mahalaadimistööde töömahukusest liigitatakse kõik autotranspordi poolt veetavad veosed 5 kategooriasse.

Kaubandusorganisatsioonid veavad peamiselt II, III ja IV kategooria veoseid.

II kategooriasse kuuluvad tünnides ja kottides olevad veosed, III kategooriasse — kastid, pallid, pakid, puukoorest, peergudest ja muust materjalist valmistatud korvid, lahtiselt veetav kartul, IV kategooriasse — pudelid korvides, pudelid kastides jms.

Ühe auto seisuaja normid veoste vastuvõtmisel ja üleandmisel, kaasa arvates käsitsi peale- ja mahalaadimine (mõlema operatsiooni puhul), on näidatud tabelis 24 (lk. 462):

Peale- ja mahalaadimise aja eraldi määramiseks jaotatakse need normid järgmiselt: 60% ajast pealelaadimiseks ja 40% mahalaadimiseks.

Toodud ajanormid näevad ette:

a) mitte üle 85 kg (ühiku kohta) taarastatud veoste kandmist mööda horisontaalset teed mitte üle 15 m kaugusele;

b) veoste virnast mahavõtmist ja virna ladumist kõrgusega kuni 1,75 m;

c) veose vastuvõtmist ja üleandmist ilma ülekaalumiseta;

Tabel 24

Veoste kategooriad	Ühe veoauto seisuaeg minutites		
	ГАЗ-АА ja 51 (1,5—2,5 t)	ЗИС-5 jt. margid (3—4 tonni)	ЯГ-4 jt. (viietonnised)
I	24	38	48
II	30	42	54
III	36	48	60
IV	42	66	72
V	54	72	90

d) lahtiste või sõmerveoste peale- ja mahalaadimist vahetult autode juures või kaugusel mitte üle 2 m;

e) tünnide või nendele sarnanevate veoste peale- ja mahalaadimist kaaluga mitte üle 20 kg ühes ühikus, äraveeretamisega mahalaadimisel autost mitte üle 3 m kaugusele.

Nimetatud normide täitmiseks on vaja käsitsi töötamisel järgmine arv laadijaid:

autode ГАЗ-АА ja ГАЗ-51 puhul peale- ja mahalaadimiseks 2 laadijat
„ ЗИС-5 ja ЗИС-150 „ „ „ 3 „
„ ЯГ-6 „ „ „ 4 „

Auto seisuaja normide hulka veoste vastuvõtmisel ja üleandmisel kuulub samuti aeg, mis on vajalik auto manööverdamiseks, auto külgede avamiseks ja kinnipanemiseks, mitmesuguste abinõude ülesseadmiseks ja äravõtmiseks, veoste kinni- ja lahtisidumiseks, veoste presendiga katmiseks, dokumentide vormistamiseks.

Nimetatud norme võib vähendada töö jälgimise ja kronometraaži andmete ning autotranspordi eesrindlaste töömeetodite juurutamisel saadud andmete alusel.

Järelvankriga varustatud autode töötamisel suurendatakse seisuaja norme, sõltuvalt järelvankrite kandejõust, kuni 80% auto jaoks kinnitatud põhinormist.

Seisuaja piirnormid autoga kohaletoimetatud konteinerist kaupade väljalaadimisel või kaupade laadimisel konteinerisse, ilma konteinerit autolt maha võtmata, moodustavad: kuni 2,5 tonnise kandejõuga konteineri puhul — kuni 35 min., üle 2,5 tonnise puhul — 40 min. iga operatsiooni kohta.

Kui kasutatakse peale- ja mahalaadimise mehhanisme, vähendatakse tunduvalt seisuaja norme, sõltuvalt mehhanismide tüübist. Nii näiteks on konteinerite mehhaniseeritud peale- ja mahalaadimisel seisuaja normideks ette nähtud 8 min. iga operatsiooni kohta.

Transpordivahendite vajaduse arvutamine

Kaubandusorganisatsiooni vajadus auto- ja hobutranspordivahendite järele määratakse kindlaks, lähtudes tema plaanilisest kaubakäibest ning selle alusel väljaarvutatud päeva keskmisest tege-

likust veosekäibest, samuti iga transpordiühiku päeva keskmisest tootlikkusest.

Kui näiteks kaubandusorganisatsiooni päeva keskmine veosekäive moodustab 500 t/km ja 1,5-tonnise auto päeva keskmist tootlikkust antud organisatsiooni töö tingimustes arvestatakse 125 t/km, siis on organisatsioonil vaja omada $\frac{500}{125} = 4$ sellist autot.

Transpordiga sooritatakse iga liiki vedusid: kaubandusvõrku, ühiskondliku toitlustamise ettevõtetesse, majanduslikuks teenindamiseks jt. Kogu veosekäive tuleb jaotada üksikute transpordiliikide vahel. Transpordivahendite liikide valikul on vaja arvestada veetavate veoste iseloomu ja veokaugust. Iga transpordivahendite liigi (autotranspordi, hobutranspordi) tootlikkus määratakse ekspluatatsiooniliste normatiivide ja mõõtühikute alusel. Veose käibe mingisugust tüüpi transpordiühiku tootlikkusega jagamise teel määratakse vajadus antud tüüpi transpordivahendite järele.

Mingisuguse transpordiühiku keskmise päevase tootlikkuse kindlakstegemiseks on vaja arvesse võtta järgmisi näitajaid:

1) vahetult veoste vedamisega tegeleva antud liiki transpordivahendi tööpäeva kasuliku aja kestus (T);
2) ühe sõidu keskmine kaugus (R);
3) läbijooksu kasutamise koefitsient (K);
4) tehniline kiirus (1 km/min. kohta) (Kt);
5) seisuaeg peale- ja mahalaadimise tõttu keskmiselt iga sõidu kohta minutites (Pm);
6) transpordivahendi kandejõud (Kj);
7) kandejõu kasutamise koefitsient (k);

Kui näiteks:
T = 14 tundi = 840 min.,
R = 10 km,
K = 0,6 „
Kt — 20 km/tundi ehk 3 min. 1 km kohta,
Pm = 40 min.,
Kj = 1,5 t,
k = 0,8,

siis nende näitajate alusel arvutatakse alguses ühe sõidu sooritamiseks vajalik aeg (Ag):

$$Ag = R \times Kt + Pm = (10 \times 3) + 40 = 70 \text{ min.};$$

seejärel määratakse kindlaks sõitude keskmine arv päevas (S):

$$S = \frac{T}{Ag} = \frac{840}{70} = 12 \text{ sõitu.}$$

Kindlaks määranud need näitajad, on võimalik välja arvutada transpordiühiku keskmine tootlikkus (Tl):

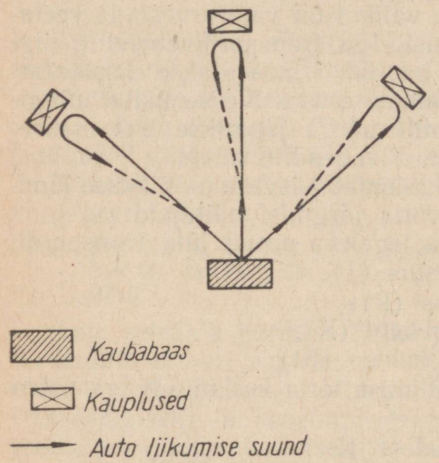
$$Tl = S \times Kj \times k \times R \times k = 12 \times 1{,}5 \times 0{,}8 \times 10 \times 0{,}6 = 86{,}4 \text{ t/km.}$$

Abinõud transpordivahendite tootlikkuse tõstmiseks. Transpordipargi tootlikkuse tõstmiseks on vaja saavutada iga transpordiühiku

kõige efektiivsemat kasutamist. Selleks on vaja suurendada transpordivahendite kandejõu kasutamist, vähendada miinimumini tühisõidud, iga reisi kestus ja eriti aeg peale- ja mahalaadimisoperatsioonideks.

Veoautode kandejõu kasutamist võib suurendada autokasti külgede kõrguse suurendamise teel, samuti järelvankrite kasutamise teel.

Kogemuste varal on kindlaks tehtud, et headel teedel võivad veoautod GAZ-AA kandejõuga 1,5 tonni oma veokasti täielikul koormamisel vedada järelvankreid 1-tonnise koormaga, kolmetonnised autod ZIS-5 aga järelvankreid kuni 2,5 t koormaga.

Joonis 141. Sirgjooneliste marsruutide skeem

Tühijooksude vähendamine kaupade ladudest kauplustesse kohaletoimetamisel sõltub suurel määral marsruutide valikust. Kaubanduses kasutatakse põhiliselt kaht liiki marsruute: sirg- ja ringmarsruute.

Sirgmarsruudi (joon. 141) kasutamisel teostavad autod üksikuid sõite kahe või mitme punkti vahel selles järjekorras, mis on autopargile ette kirjutatud.

Ringmarsruut (joon. 142) seisab selles, et auto liikumine toimub suletud ringis. Seejuures toimetatakse kaubad järjekorras kohale tervesse reasse kaubandusettevõtetesse, kusjuures neilt võimaluse korral võetakse kaasa tühi taara või mittevajalikud kaubad ja materjalid.

Igale ringmarsruudile kinnitatakse teatud autod.

Ringmarsruutide korral saavutatakse läbisõidu kasutamise kõrgeim koefitsient.

Transpordivahendite kasutamise suurendamisel etendavad erakordselt tähtsat osa eesrindlased, kes sõidavad 100 tuh. km ilma kapitaalremondita, ja autotranspordi eeskujuliku töökvaliteedi brigaadid.

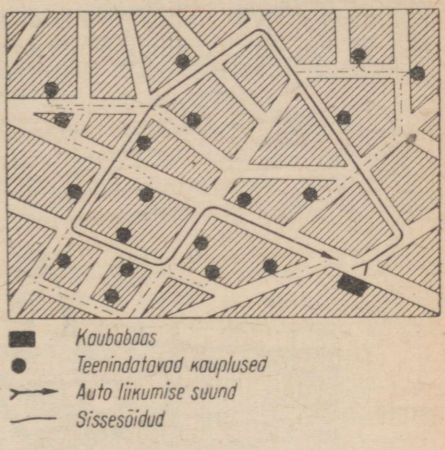
Tänu eeskujulikule masinate eest hoolitsemisele sõidavad eesrindlased-sajatuhandelased ettenähtud 70 tuh. km remontidevahelise läbisõidu normi asemel ilma kapitaalremondita 115—130 tuh. km.

1952. a. algatati Sojuztorgtransi Leningradi autobaasi sajatuhandelaste liikumine veoautojuhtide hulgas. Selle autobaasi autojuhid võtsid endale kohustuse sõita oma autodega kuni 500 tuh. km ilma kapitaalremondita ning vähendada muude remondiliikide kulusid 25% võrra.

Selle liikumise algataja sm. Potšinok, täites aastaplaani tonnides 140% ja tonnkilomeetrites 185%, sõitis tublisti üle 100 tuh. km ilma kapitaalremondita ja hoidis muudele remondiliikidele eraldatud summadest kokku kohustuse järgi võetud 25% asemel 65%. Läbijooksu ühe kilomeetri omahind alanes temal 21,68 kopikalt tonni kohta 7,5 kopikale.

Analoogilisi saavutusi on ka real teistel autojuhtidel.

Veoautode seisuaega peale- ja mahalaadimise tõttu võib lühendada nende tööde mehhaniseerimise teel, eriti spetsiaalsete autode, näiteks isekallutajate kasutamise teel sõmerate veoste (sõmerate ehitusmaterjalide jt.) jaoks. Kui ühe sõidu keskmiseks kauguseks on 5—6 km, tõuseb selliste autode tootlikkus vähemalt kahekordseks.

Joonis 142. Ringmarsruudi skeem

Nagu eespool mainitud, on võimalik peale- ja mahalaadimise aega tunduvalt vähendada järelvankritega autode kasutamise teel. Esineb kaht tüüpi autosid: tavalised veoautod järelvankritega ja spetsiaalsed puksiirautod, s. t. veoautod, millistel mootoriosa on eraldatud veosest (kastist või järelvankrist).

Esimest tüüpi veoautodel on kaup auto kastis ja järelvankris. Eriti otstarbekohane on kasutada vedudeks spetsiaalseid puksiirautosid, millistel peale- ja mahalaadimiseks vajalik seisuaeg väheneb miinimumini, mis on vajalik laaditud järelveoki lahtihaakimiseks ning tühja veoki külgehaakimiseks ja äravedamiseks. Kui võtta arvesse, et täiendava veoki külge- ja lahtihaakimiseks kulub 8—10 min., kolmetonnise auto peale- ja mahalaadimiseks kulub kuni üks tund, siis puksiirauto kasutamise otstarbekus on täiesti ilmne.

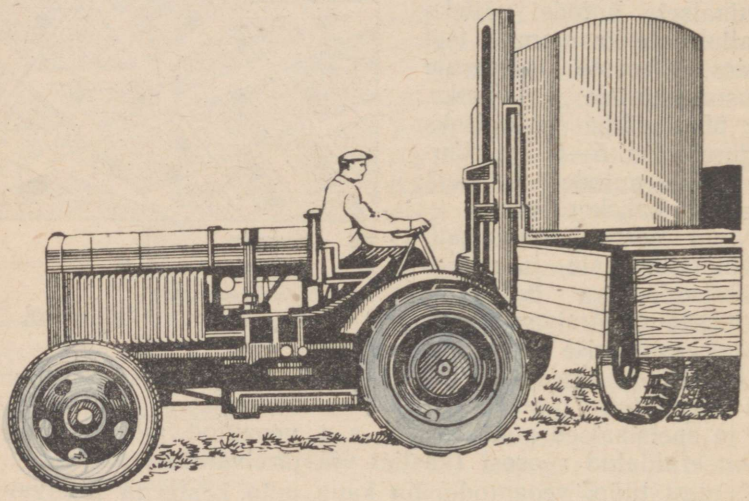
Kogemused on näidanud, et ГАЗ-АА marki auto veoosast tehtud puksiirautode rakendamine järelvankrite kasutamiseks tõstab nende tootlikkust kuni 200%-ni, võrreldes sama marki tavaliste autodega.

Konteinerite peale- ja mahalaadimist võib kiirendada nende operatsioonide mehhaniseerimisel, kasutades spetsiaalseid autolaadijaid (joon. 143). Selliseid autolaadijaid toodavad Ordžonikidzenimeline Moskva tehas ja teised ettevõtted. Autolaadija on varustatud mootoriga, mida energiaga toidavad akumulaatorid või sisepõlemismootorid.

Suuresti paranes autotranspordi töö 1951. a. algatatud auto-

juhtide-isemajandajate liikumisega. Häid tulemusi andis ka isiklike kokkuhoiukontode avamine iga auto kohta. Esmakordselt rakendati selliseid isiklikke kontosid Mosglavrestorani transpordikontori automajandites.

Nende abinõude teostamine ja autojuhtidele preemiate maksmine autode läbisõidunormide ületamise eest, autokummide, bensiini ja teiste materjalide kokkuhoiu eest suurendasid autojuhtide materiaalset huvi nende töö kvalitatiivsete ja koguseliste näitajate tõstmiseks. Nii näiteks sõitsid paljud autojuhid autokummidega 65—70 tuh. km, kusjuures normiks oli 30 tuh. km.

Joonis 143. Auto-laadija

Suur osatähtsus võitluses peale- ja mahalaadimisoperatsioonide tõttu tekkinud ülenormatiivsete seisakutega, vedude eeskirjade ja nende arvestamiseks ettenähtud eeskirjade rikkumisega oli Moskva Linna Toidukaubastute Valitsuse poolt kauba-transpordi saatelehe kasutuselevõtmisel. Saateleht kujutab endast ühtset dokumenti kaupade vastuvõtu ja väljastamise vormistamiseks ning samaaegselt seda kaupa vedava transpordivahendi töö arvestamiseks.

Kauba-transpordi saateleht on täienduseks teekonnalehele.

Selle saatelehe esiküljel näitab materiaalselt vastutav isik kauba väljastamisel kõik kauba saatelehe rekvisiidid (väljastatud kauba nimetus, kogus, hind jms.), pöördele aga tehakse märkmed transpordi töö kohta: kohalesaabumise ja väljumise aeg — peale-laadimise kohas, sama — kohas, kuhu kaup toimetati, jne. Selle saatelehe üks eksemplar jääb autojuhi kätte ja ta lisab selle oma teekonnalehe juurde. Sellel eksemplaril koostab transpordi-organisatsioon arvestuse transpordi töö eest, lisades selle kauban-

dusorganisatsioonile transpordi poolt tehtud töö eest tasumiseks esitatavale arvele.

Arveid transpordi töö eest ilma kauba-transpordi saateleheta ei tasuta.

Sanitaar-tehnilised eeskirjad kaupade vedamisel

Kaubandusorganisatsioonide ja transporditöötajate otseseks kohustuseks on suhtuda kaupadesse hoolikalt ja kaitsta neid varguse ja riknemise eest. Nad peavad varustama nõukogude tarbijat kõrgekvaliteediliste kaupadega. Seetõttu tuleb kaupade vedamisel kinni pidada teatud sanitaar-tehnilistest eeskirjadest.

Kaupade peale- ja mahalaadimist teostatakse ettevaatlikult, mitte lubades järsku kukkumist, mitte puistates neid põrandale.

Eriti ettevaatlik peab olema kergesti purunevate kaupadega (näit. klaas- ja fajansstooted, munad), samuti tünnides olevate veostega ümberkäimisel.

Riknemisest hoidumiseks on keelatud eriti niiskust kartvaid kaupu (metalltooted, muusikariistad jms.) peale ja maha laadida vihma- ja lumesaju ajal, kui peale- ja mahalaadimise kohad ei ole varustatud katusealustega või sirmidega.

Pakkimata toidukaupade peale- ja mahalaadimist peavad laadijad teostama tingimata puhastes kitlites, põlledega ja puldankinnastega. Laadijail on keelatud ronida veoki kasti, kus asuvad sellised kaubad.

Kaubad tuleb laduda tihedalt, et maksimaalselt ära kasutada transpordivahendite mahutavust ning vältida sõidu ajal kaupade liikumist veokikastis. Raskekaalulised veosed laotakse tavaliselt alla, kergemad ja õrnemad aga üles.

Selliste kaupade vahele, mis võivad saada rikutud hõõrdumise tõttu vastu kasti äärt, vastu nööre jms., asetatakse džuuti, niinekiudu, takku jm.

Tünnides olevad veosed laotakse püsti, nii et punniga (korgiga) põhi oleks üleval. Kui tünnid paigutatakse pikaliasendisse, tuleb need plankudega kiiluda ning nööriga kinni siduda.

Nõudega või klaasiga täidetud kastide autosse ladumisel on vaja panna auto kasti tagumise otsa ja tagumiste kastide vahele tugipuud, et vältida kaubakastide põrumist vastu auto kasti otsa.

Eriti ettevaatlikult tuleb veokile laduda vedelikuga täidetud rasked pudelid. Selliseid kaupu veetakse tavaliselt korvides. Enne autosse ladumist on vaja iga pudel hoolikalt üle vaadata ning mingisuguste defektide avastamisel asendada korrasolevaga. Pudelid pannakse autosse ridadena selliselt, et nad oleksid tihedalt üksteise vastas. Pärast seda kinnitatakse pudelite read nööriga.

Kui veoseid laotakse autosse sel määral, et need ulatuvad üle kasti ääre, tuleb nad nööriga kinni siduda.

Toidukaupu transporditakse kinnistes furgoonides. Selliseid kaupu lubatakse lahtistel transpordivahenditel vedada ainult sani-

taareeskirjadest kinnipidamise korral. Veosed laotakse presendist, kotiriidest, roguskist alusele ning kaetakse puhta presendiga, mis täiesti katab toidukaubad pealt ja külgedelt.

Toidukaupade veoks ettenähtud transpordivahendite kastid on vaja iga päev hoolikalt puhastada tolmust ja iga liiki mustusest ning pesta kuuma veega.

Toidukaupu ei ole lubatud vedada koos teravalõhnaliste kaupadega, nagu tubakas, seep jms.

Kui toidukaupu veetakse koos tööstuskaupadega (galanterii, kangad jt.), tuleb toidukaubad laduda isoleeritult muudest kaupadest.

Allpool on toodud üksikute toidu- ja tööstuskaupade vedamisel esinevad erinevused.

L e i v a - j a p a g a r i t o o d e t e vedu toimub spetsiaalsete autode ja hobutranspordiga, kusjuures transpordivahendid varustatakse eriliste kerede, riiulite, laudade või konteineritega, millised kaitsevad tooteid muljumise ja mustuse eest. Leib ja pagaritooted laotakse laudadele ja kastidesse, kusjuures need ei tohi ulatuda üle kasti ääre.

Mittespetsialiseeritud transpordivahendi kasutamisel tuleb kinni pidada järgmistest eeskirjadest:

a) ei lubata mingisuguste teiste veoste, kaasa arvatud ka toidukaupade vedamist koos leivaga;

b) ei tohi kasutada leiva veoks transpordivahendeid, milliseid varem kasutati selliste kaupade veoks, nagu petrooleum, ehitusmaterjalid, kala, heeringad jt.;

c) ei tohi vedada leiba ja pagaritooteid hunnikus, samuti ka lahtiselt;

d) vedajatel ja kaasasolevatel isikutel on keelatud istuda kauba peal, kuigi see on presendiga kaetud; istumiseks peavad olema spetsiaalsed kohad;

e) pärast iga vahetust transpordivahendid puhastatakse, pärast töö lõppu aga pestakse kuuma veega.

L i h a j a l i h a s a a d u s i veetakse isotermilistes, samuti tavalistes kinnise kerega veoautodes või furgoonides, mis seestpoolt lüüakse üle tsingitud või tinutatud plekiga ning varustatakse varnadega (konksudega) kaupade ülesriputamiseks.

Lihakaupade veoks kasutatavad transpordivahendid tuleb eelnevalt hoolikalt puhastada ja pesta. Auto või furgooni põrandale laotatakse puhas present, millele laotakse liha; pealt kaetakse liha samuti presendiga. Taarastamata liha võib vedada koos teiste toidukaupadega, kusjuures see tuleb teistest toidukaupadest presendiga eraldada.

K a l a j a k a l a s a a d u s t e vedamine nõuab erisuguseid tingimusi, sõltuvalt pakkimise viisist ja kalasaaduste liigist. Kui eluskala asub spetsiaalselt veoks kohaldatud tünnides või puust vannides, võib seda vedada lahtiste veoautode või teiste veokitega. Lahtises taaras asuvaid suitsutatud, keedetud, marineeritud ja teisi

kala delikatesskaupu veetakse kinnistes furgoonides või kinnise kerega autodes.

Hautatud, värskeltkülmutatud kala (lahtistes korvides, tünnides, kastides), samuti pakkidesse paigutatud kala veetakse kinnise kerega autodes. Lahtiste autodega lubatakse neid kaupu vedada ainult sel tingimusel, kui autode kastid eelnevalt puhastatakse ja pestakse. Kauba alla laotatakse present ning samuti kaetakse kaup pealt presendiga.

Täiesti kinnisesse taarasse pakitud kalakaupu võib vedada tavalistel veoautodel, kattes kauba pealt presendiga.

Piima ja piimasaadusi tuleb vedada külmutusseadmetega varustatud transpordivahenditega. Külmutustranspordi puudumisel ning piimatoodete tavalise transpordiga vedamise korral on vaja varustada veetavad toidukaubad taaraga, mis vastab iga toidukauba liigi omadustele. Nii kasutatakse piima jaoks tinutatud, metallist kannusid, mis peavad olema plommitud, pudelipiima jaoks spetsiaalseid pesadega varustatud kaste, koore jaoks metallist nõusid või kinnisi puust toobreid, kohupiima jaoks kinnisi toobreid, juustu jaoks spetsiaalseid kaste ja korve, või jaoks — kaste ja tünne.

Piimasaadustega täidetud taara kaetakse pealt puhta presendiga, talvel aga — vildiga või sooja tekiga. Piimasaadusi ei tohi vedada koos teiste kaupadega.

Köögi- ja puuvilju veetakse veoautode või hobuveokitega. Köögi- ja puuviljad pakitakse sõltuvalt nende omadustest kõvasse (korvid, kastid jt.) või pehmesse taarasse (riidest kotid, rogusk-kotid).

Taarata võib vedada valminud kartuleid ja hilist köögivilja — kapsast, peeti, pealseteta juurvilja ja arbuuse. Veoautole või mõnele muule veokile ladumisel pannakse kastides olevad köögiviljad alla, lahtistes korvides ja sõelkorvides olevad aga üles. Kastid roheliisega (till, petersell, roheline sibul jne.) laotakse selliselt, et nende peale ei rõhuks teised kaubad. Suvel kaetakse köögivili presendiga või mingi seda asendava kattega sademete eest kaitsmiseks; talvel pakase eest kaitsmiseks kaetakse aedvili spetsiaalse kattega.

Tööstuskaupu veetakse universaalsetes ja spetsiaalsetes kinnistes ja lahtistes veokites.

Ülikondi, kostüüme, palituid, kleite veetakse spetsiaalse kerega varustatud veokites riidepuudele riputatuna; püksid, jalatsid, pesu, peakatted jt. laotakse tihedalt riiulitele või põrandale mitmesse ritta.

Lahtise kastiga veokis võib tööstuskaupu vedada ainult pallides, pakkides. Veoki kast, kuhu kaubad paigutatakse, peab olema absoluutselt puhas, kaubad tuleb katta puhta presendiga ning siduda nööriga kokku.

Galanterii-, parfümeeria- ja kultuurikaupu veetakse tavaliselt taaras ja lahtises veokis.

Raadio- ja fotokaupu, tehnilisi aparaate ja kergesti

purunevaid tooteid (klaas, portselan) veetakse kinnistes autodes — furgoonides, kusjuures nende paigutamisel on vaja rangelt kinni pidada kastidele kirjutatud juhistest: „Ettevaatlikult", „Mitte kantida" jms.

Kaupade valve vedamisel

Kaupade laialivedamiseks kauplustesse määravad kaubandusorganisatsioonid spetsiaalsed agendid, kes saavad ladudest kaubad ja annavad need kauplustele üle, samuti valvavad kaupade säilivuse eest teel. Need agendid vastutavad veetavate kaupade eest. Kaupu saatvate agentide puudumisel vastutavad nende eest autojuht ja vanemlaadija.

XXVIII peatükk

KAUBANDUSORGANISATSIOONIDE TAARAMAJANDUS

Taara mõiste ja selle osatähtsus kaubakäibes

Taaraks nimetatakse tööstustooteid (kastid, tünnid, kotid jms.), mis on ette nähtud kaupade pakkimiseks eesmärgil kaitsta neid väliskeskkonna (vihma, lume, tolmu, pori jt.) kahjulike mõjude eest, samuti kaupade transportimise ja hoidmise hõlbustamiseks.

Mõningaid kaupu pole ilma taarata üldse võimalik vedada, hoida ega müüa. Sellised on kõik vedelad, poolvedelad ja sõmerad kaubad (vein, keedis, peensuhkur jms.).

Taaraks nimetatakse ka eespool nimetatud toodete (kastide, tünnide jt.) kaalu.

Taara valmistamiseks kulutatakse iga aasta miljoneid tihumeetreid puitu, tuhandeid tonne metalli, miljoneid meetreid riiet, hulgaliselt teisi materjale. Seetõttu võib taarat hoolikalt käsitsedes, mille tõttu osutub võimalikuks seda korduvalt kasutada, hoida iga aasta kokku miljoneid rublasid.

Nagu kogemused näitavad, võib korduvalt kasutada peaaegu kõiki taara liike. Kaubakäibe protsessis tekivad taara alal üsna suured kaod, millest osa loetakse vältimatuks ning planeeritakse käibekuludena.

Sellisteks planeeritavateks kadudeks taara alal on:

1. Taara väärtuse vähenemine loomuliku kulumise või vedudel kvaliteedi halvenemise tõttu. Nende kadude suurus väljendub uue, kaubandusorganisatsioonidesse koos kaubaga saabunud taara hinna ja nende poolt hankijale tagastatud tühja taara hinna vahes. Hinnavahe sõltub sellest, missuguses seisundis taara tagastatakse. Seda summat võidakse vähendada miinimumini.
2. Klaastaara (pudelite, purkide jms.) vältimatu purunemine.
3. Taara remondikulud.

Peale selliste loomulike kadude esineb kaubanduspraktikas

sageli suuri kadusid, mis tekivad taarasse ebamajandusliku suhtumise tõttu, nagu näiteks selle hooletu avamine, ebanormaalne hoidmine jms.

Eriti suured on mõnede kaubandusorganisatsioonide kaod ka trahvide näol hankijatele taara tagastamiseks ettenähtud eeskirjade rikkumise eest.

1954. a. neljandas kvartalis tuli Moskva oblasti Volokolamski kaubastusse sisse taarat 18 tuhande rubla väärtuses, tagastati aga ainult 1200 rubla väärtuses. Suur osa kastidest kanti maha ja kasutati kütteks.

Peale loetletud otseste kadude esineb kaubandusorganisatsioonidel mõnikord ka kaudseid kadusid, mis on seotud taara kohta kehtivate standardite rikkumisega taara hankijate poolt.

Kui näiteks puit, millest on valmistatud kastid ja tünnid, on standarditega kinnitatud normidest suurema niiskusega, või taara konstruktiivosad (seinad jt.) on standarditega kinnitatud normidest suurema paksusega, suureneb tunduvalt taara kaal, mis juba normaaltingimuste korral moodustab mõnikord 10—11% (konservikast) või isegi 32—33% (mahorka ja tuletikkude kast) taarastatud toodangu kaalust. Taara kaalu suurendamise tõttu suurenevad transpordikulud, taara suurem niiskus aga põhjustab tihti ka temasse paigutatud kaupade, eriti hügroskoopiliste kaupade kvaliteedi halvenemise.

Taara konstruktsiooni rikkumine standarditega kinnitatud normidega võrreldes toob sageli endaga kaasa kauba kadude suurenemise (kokkukuivamise, mahapudenemise jms.), haprate toodete (klaasi jt.) purunemise, vedelate kaupade väljavoolamise, taara suurema kaaluvahe (õlide imbumine tünni või kasti seintesse, kalamarja, povidlo, keedise jms. kleepumine taara seinte külge).

Mainitud põhjustel esineb kaubandusorganisatsioonidel sageli suuri mittetootlikke kulusid seoses transpordiga, samuti kaubakadusid, mida tavaliselt keegi ei arvesta ja mis peegelduvad käibekulude üldsummas.

Samuti on teada juhtumeid, kus kaubandusorganisatsioonid on taaraga hoolsa ümberkäimise tulemusel taarakadude asemel saanud kasumeid. Nii näiteks maksis Eesti NSV Keila rajooni tarbijate kooperatiivide liit hankijatele taara eest 980 rubla, sai selle eest Tallinna metsakaubanduse laolt aga 1116 rubla.

Öeldust järeldub, et taara alal esinevate kadude suurus sõltub esimeses järjekorras kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete endi tööst, nende taaramajanduse olukorrast.

Seoses sellega on tähtsaimateks abinõudeks taara kadudega võitlemisel:

1) kaubandusorganisatsioonide pidev kontroll taara standarditest kinnipidamise üle hankijate poolt.

Suurem osa taaraliike, millistes kaubad kaubandusvõrku saabuvad, on standardiseeritud.

Standardid taara kohta, samuti kui standardid kaupade kohta

on kohustuslikud. Seepärast on kaubandusorganisatsioonid kauba saamisel kohustatud üheaegselt kauba kontrollimisega kontrollima taara kvaliteeti ja selle vastavust standarditele (või tehnilistele tingimustele). Kui taara ei vasta standarditele, on vaja koostada aktid, samuti nagu mittekvaliteetse kauba kohta, ning esitada hankijate vastu pretensioonid, nõuda neilt sisse lepingutes ettenähtud trahvid, samuti nõuda kaudsete kulude (liigsete transpordikulude jt.) tasumist.

2) Taara hoolika käsitsemise reeglitest kinnipidamine selle avamisel, pakkimisel ja hoidmisel.

3) Taara vastuvõtu eeskirjadest kinnipidamine.

4) Korduvaks kasutamiseks vabanenud taara hankijatele ja taararemondibaasidele tagastamise kohta ettenähtud eeskirjade kõrvalekaldumatu ja õigeaegne täitmine.

5) Taara arvestamise ja aruandluse täpse süsteemi sisseseadmine.

6) Otsustav võitlus nimetatud eeskirjade rikkumise vastu.

Taara kadude vastu peetavas võitluses on vaja lähtuda partei juhtnööridest kokkuhoiurežiimi kohta kõigil majandusliku ehitustöö aladel.

Taara liigitus

Taarat klassifitseeritakse:

a) valmistamiseks kasutatavate materjalide järgi;

b) otstarbe järgi kaubakäibes;

c) selle järgi, mitu korda nad käibesse tulevad;

d) kõvaduse või välistele mehaanilistele mõjutustele vastupidavuse järgi.

Valmistamiseks kasutatavate materjalide järgi eristatakse järgmisi liike:

1) puutaara — kastid, sõelkorvid, võred, tünnid;

2) metalltaara — vaadid, piimakannud;

3) klaastaara — balloonid, pudelid, purgid;

4) kartong- ja pabertaara — kastid, karbid, paberkotid;

5) tekstiiltaara — riidest kotid.

Otstarbe järgi jaguneb taara sise- ja välistaaraks.

Sisetaara — see on kauba esialgne pakend, näiteks kartongkarbid, millistesse pakitakse kondiitritooted jt. Sisetaara hulka arvatakse ka taara, mis antakse koos selles oleva kaubaga tarbijale: parfümeeriapudelid, purgid, karbid jms.

Väliseks nimetatakse taarat, mis on määratud sisetaarasse pakitud või üldse pakkimata kaupade hoidmiseks ja transportimiseks tootmiskohast tarbimiskohani. Välistaara vabaneb kaubast jaekaubandusettevõtetes.

Käivete kordade järgi eristatakse taarat, mida kasutatakse üks kord või korduvalt. Osa taarat kasutatakse ainult üks kord (paberkotid jt.). Korduva käibega taarat kasutatakse mitu

korda. Selle taara hulka kuuluvad puust või gofreeritud kartongist kastid, puutünnid ja raudvaadid, riidest kotid jt.

Korduva käibega taara üheks eriliigiks on hankijate inventartaara. Selle taara hulka kuuluvad: veini-, õlle-, mahla- ja alkoholita jookide tünnid; köögivilja tünnid; pesadega varustatud kastid pudelite jaoks; spetsiaalse konstruktsiooniga kastid eelnevalt valmiskaalutud kaupade jaoks; kandeplaadid kondiitri- ja pagaritoodete, toidukaupade pooltoodete, kohupiimajuustude jaoks; konteinerid jäätise jaoks; toobrid jääga, millistesse asetatakse jäätisenõud. Kuid seda taarat loetakse inventartaaraks ainult sel tingimusel, kui selle peal on tempel (või lipik, trafarett) ettevõtte nimetusega, kellele see taara kuulub, ja selle inventarinumber.

Kõvaduse järgi eristatakse taarat:

1) kõva — ei muuda oma vormi välise rõhumise mõjul ega anna seda rõhumist edasi temas asuvale kaubale (kastid, tünnid);

2) poolpehme — osaliselt annab välist rõhumist edasi kaubale: korvid, kartongkarbid jt.;

3) pehme — riidest ja paberist kotid.

Suurima osatähtsusega taaraliigiks kaubakäibes on puit- ja tekstiiltaara. Seejuures on puutaara osatähtsus kaubakäibes enam kui 50%

Puutaara. Puutaara põhiliikideks on kastid ja tünnid.

Enamus puutaara liikidest on standardiseeritud. Standarditega (ГОСТ-idega) nähakse ette kastide ja tünnide konstruktsioonid, materjalid, milledest neid valmistatakse, mõõted jne.

Puutaara igal liigil peab olema markeering värviga, mida ei saa maha pesta, või põletusmärk kasti vasakul ülemisel nurgal või tünni põhjal. Markeeringul näidatakse taara number vastavalt hinnakirjale.

Kastid valmistatakse laudadest, vineerist, laastudest. Kastide valmistamiseks kasutatava puitmaterjali niiskus ei tohi ületada 13—18% (pärast spetsiaalset kuivatamist). Kastid valmistatakse peamiselt okaspuust (mänd, kuusk). Võrreldes männiga on kuusk mõnevõrra sobivam: mänd on vaigusem ja seda ei tohi kasutada selliste kaupade kastide jaoks, mis võtavad külge võõrast lõhna (või, kondiitritoodete jms. jaoks).

Kastid koosnevad 6 küljest, mis sõltuvalt konstruktsioonist on omavahel ühendatud kas puust liistude, plekist ribade, traadi, naelte või tappidega (joon. 144).

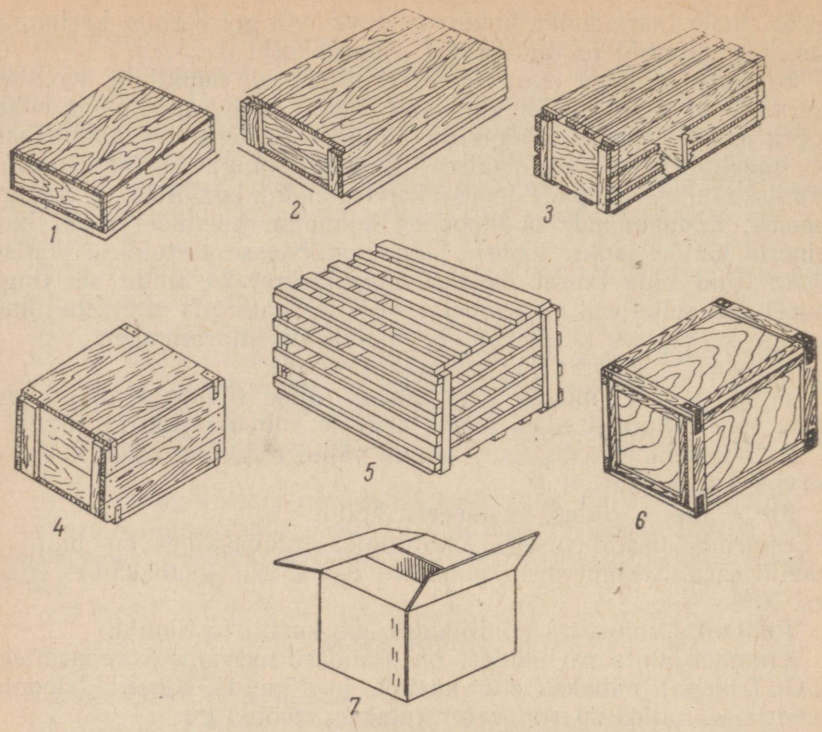
Puust tünnid jagunevad mitmesse eriliiki:

a) Sissevalamiseks määratud tünnid on vedelate ja poolvedelate kaupade (taimeõli, veini, õlle, soolatud ja hapendatud köögivilja, keedise, džemmi jt.) jaoks;

b) kuivade kaupade tünnid — kuiva kala, tahkete või sõmerate kaupade (värvide jt.) jaoks;

c) lahtised — toobrid, tõrred — hapukoore, kohupiima jt. jaoks.

Tünn koosneb tema külgpinda moodustavatest laudadest, kahest

Joonis 144. Kastid:

1 — liistudeta kast, ГОСТ 3592-47, *2* — vaheseintega kast, tugevdatud kahe välise vertikaal-liistuga, ГОСТ 4485-48, *3* — kolme vaheseinaga kast, ГОСТ 3953-47, *4* — nurgaplekkidega kast, ГОСТ 4409-48, *5* — aedvilja kast, ГОСТ 3561-47, *6* — vineerkast, *7* — pappkast

tünni seinte uuretesse asetatavast põhjast ja puust või rauast vitstest.

Tünne valmistatakse ka vineerist.

Tünnide valmistamiseks kasutatakse tamme, haaba jt. puuliike. Puutünnide erinevate liikide kohta kinnitatud standardite järgi ei tohi nende valmistamiseks tarvitatava puidu niiskus olla üle 14—16% kuivkaupade tünnide puhul ja 8—12% teiste tünnide puhul.

Et puit, millest on valmistatud tünn, ei saaks avaldada mõju kaubale, samuti taarasse vedelate kaupade imbumise vältimiseks kaetakse mõnikord tünn seestpoolt erilise emailiga, mille koostisse kuuluvad kaseiin, kondiliim jt.

Sõltuvalt kvaliteedist ja kulumise astmest jaguneb puutaara kahte põhikategooriasse:

1) uus taara — taara, mida ei ole veel tarvitatud ning mis täielikult vastab standardi nõuetele;

2) pruugitud taara, s. t. tarvitamisel olnud taara.

Viimane jaguneb omakorda kolme eriliiki: a) remonti mittevajav, b) remonti vajav ja c) remonditud.

Remonti vajav taara jaguneb väikest remonti, keskmist remonti ja kapitaalremonti vajavaks.

Hinnakirjas diferentseeritakse puutaara hinnad sõltuvalt taara mainitud kategooriatest ja eriliikidest.

Teisel kohal kaubakäibes on **tekstiiltaara.**

Tekstiiltaara hulka kuuluvad kotid ja pakkimiseks kasutatav riie. Tekstiiltaara valmistamiseks kasutatakse lina, kanepit, džuuti, kenaffi, puuvilla. Vastupidavuselt on esikohal linast ja kanepist kotid.

Peale valmistamiseks kasutatava riide liigi erinevad kotid mõõdete, kaalu, kuju, õmbluse iseloomu poolest. Kasutamise otstarbe poolest jagunevad nad kottideks, mis on ette nähtud mõnede puisttoidukaupade (jahu, tangud) jaoks, ja spetsialiseeritud kottideks suhkru, soola, tärklise jt. jaoks.

Riidest kotid (linased, poollinased, kenafist jt.) on ette nähtud jahu, tangude, teravilja, suhkru ja seemnete hoidmiseks ja vedamiseks. Teiste kaupade ja toiduainete paigutamine riidest kottidesse võib toimuda ainult sellekohase loa alusel.

Riidest kottides on keelatud vedada või hoida selliseid kaupu, nagu sool, kartul, köögivili, tsement, kemikaalid.

Sõltuvalt kuluvuse astmest ja paikade arvust jagunevad tarvitamisel olnud kotid 6 kategooriasse:

I kategooria — tarvitamisel olnud, paikadeta;

II kategooria — kuni 3 paika või auku;

III kategooria — mitte üle 5 paiga või augu;

IV kategooria — mitte üle 7 augu või paiga;

V kategooria — mitte üle 10 paiga või augu, riie hõredaks kulunud;

VI kategooria — üle 10 paiga või augu ja riie tugevasti kulunud.

Kottide kohta on kinnitatud riiklikud standardid (ГОСТ-id).

Nagu puutaaragi, peavad ka kotid olema markeeritud. Koti markeeringus on:

a) ministeeriumi lühendatud nimetus, kelle koosseisu kuulub hankija;

b) materjali nimetus, millest kott on valmistatud. Materjali nimetus tähistatakse algustähega: Л — (льняной) linane, Б — (бязевый) bjassist, Д — (джутовый) džuudist; Л — Д (льно-джутовый) linane-džuut jms.;

c) täht H või numbrid I, II, III, IV, V, mis tähistavad koti kvaliteedi kategooriat. Täht H (Новый) võib olla ainult uuel, tarvitamata kotil. Koti kulumisel ja selle madalamasse kategooriasse ülemineku kustutatakse tema kategooria tähis mitte mahapestava värviga ristikujulise stambiga. See kustutamine teostatakse hankija poolt ostja juuresolekul.

Metalltaara (vaadid, kannud, toosid, karbid) valmistatakse õhukesest lehtterasest, tsingitud katuseplekist, valge läikega rauast või valgest plekist. See taara on ette nähtud kergesti lenduvate ja ker-

gesti süttivate (petrooleum, bensiin jt.), samuti teiste, eriti vedelate kaupade (taimeõli) jaoks.

Klaastaara. Kaubandusvõrgus ringleva klaastaara hulka kuuluvad viina ja viinatoodete, veini, konjaki, šampanja, õlle, karastusjookide ja mineraalvee pudelid, klaaskonservtaara (pudelid, balloonid), konservipurgid, konservitoodete pudelid ja piimanõud (pudelid, portselanpurgid, klaasid).

Klaastaara peab hästi vastu mitmesuguste ainete keemilisele mõjutusele, kaitseb kaupa niiskuse eest, on hinnatav hügieenilisuse tõttu, hoolika pesemise korral on teda võimalik palju kordi kasutada. Purunemise vastu kaitsmiseks karastatakse klaastaarat valmistamisel erilisel viisil, seejärel aga laotakse puu- või papptaarasse, suured pudelid aga spetsiaalsesse õlgedega vooderdatud puust sõrestikkasti.

Papp- ja pabertaara. Papptaara (kastid, karbid) valmistatakse valatud, pressitud, liimitud või gofreeritud papist. Papptaarat kasutatakse kondiitritoodete, valmiskaalutud margariini, toidukontsentraatide, kuivatatud puuviljade jt. pakkimiseks.

Papptaaral on puutaaraga võrreldes järgmised eelised: tunduvalt väiksem kaal, hügieenilisem, odavam, kaitseb paremini kaupu kuivamise eest, samuti kõrvaliste lõhnade eest.

Paberkotid valmistatakse spetsiaalsest tugevast paberist, mis koosneb kolmest, neljast ja viiest omavahel kokkuliimitud kihist; kasutatakse puistmaterjalide (tsemendi, kemikaalide, mineraalväetiste), toidukaupade (tangude, kuivatatud puuviljade) jt. jaoks.

Taara vastuvõtmine ja käsitsemine

Eespool oli märgitud, et tähtsamateks abinõudeks taara kadude vastu võitlemisel on: kinnipidamine taara vastuvõtmise ja sissetulekusse kandmise eeskirjadest, taara hoolikas käsitsemine selle avamisel ja sulgemisel, taara nõuetekohane hoidmine, selle õigeaegne tagastamine hankijatele, tagastamisele mittekuuluva taara otstarbekohane kasutamine.

Taara vastuvõtmine. Taarat vaadeldakse kui üht kauba eriliiki. Toodangu saajatelt nõuavad hankijad peale kehtivate hulgi- või jaehindade taarastatava toodangu puhul sisse 40% puutaara hinnast ning need summad kantakse üle riigieelarvesse. Kaubandusorganisatsioonidesse ja -ettevõtetesse sissetulev taara tuleb viivitamatult arvele võtta ja üle anda materiaalselt vastutavatele isikutele.

Arvelevõtmise dokumentideks on koos taaraga sissetulnud kaupade faktuurarved ja saatelehed.

Ilma saatedokumentideta (arveteta) kaupade saamisel võetakse taara arvele koos kaubaga spetsiaalse vastuvõtuakti alusel.

Üheaegselt sissetulnud taara koguse kontrollimisega kontrollitakse ka selle kvaliteeti: vastavus kehtivatele standarditele ja tehni-

listele tingimustele; vigastuste, märgumise jt. puudumine; riidest kottidel aga — dokumentides märgitud riideliigile ning kottidele märgitud kategooriatele vastavus.

Sissetulnud taara kvaliteedi hoolikas kontroll on eriti tähtis, kuna sõltuvalt sellest tehakse kindlaks hankija poolt näidatud taara hinna õigsus (taara osas, mis ei ole arvestatud kauba hinna sisse) ning tehakse kindlaks, missuguse hinnakirja hinna järgi selle peab arvele võtma.

Aluseks taara arvelevõtmisel on vastavad hinnakirjad taara kõigi liikide jaoks.

Taara vastuvõtmisel tuleb pöörata tähelepanu ka markeerimise olemasolule ja selle õigsusele.

Puutaaral markeerimise puudumisel või mitteõige markeerimise olemasolu korral tasub hankija ostjale trahvi 50% selle hinnast hinnakirja alusel.

Taara käsitsemine. Kaubandusorganisatsioonid on kohustatud kindlustama taara säästlikku käsitsemist. Juhendid taara käsitsemise kohta peavad olema välja pandud igas kaubandusettevõttes.

Eriti suur tähtsus on taara õigel avamisel. Sellest sõltub tema kasutusaeg, säilivus, aga järelikult ka taara kadude vähenemine. Taara tuleb avada ettevaatlikult, spetsiaalsete tööriistade abil.

Kastid avatakse ainult kaane poolt naela väljatõmbaja või kirveshaamriga. Naelad tõmmatakse välja kõigepealt otsa (pähiku) poolelt, seejärel aga kergitatakse kätega ettevaatlikult kogu kaant. Naela väljatõmbaja surve peab olema suunatud piki kasti otsa ja külgmisi seinu, et mitte lõhkuda laudu. Naela väljatõmbaja puudumisel võib naelad välja tõmmata tangidega, pannes tangide alla liistu ning lüües haamriga vastu lauda mõlemalt poolt väljatõmmatavat naela; vineerkastide avamisel peab liistu ots ulatuma üle kasti külgede.

Kui kast on seotud traadiga, on vaja kõigepealt lõigata see näpitstangidega kinnituskohtadest läbi.

Pärast kasti vabanemist kauba alt asetatakse kaas endisele kohale ning iga külg kinnitatakse ühe või kahe naelaga, kusjuures naelte päid ei tohi lüüa puu sisse.

Tünnide avamiseks kasutatakse puust või metallist postipulki või haamreid. Seejuures eemaldatakse kõigepealt ülemine vits; järgmised vitsad lüüakse ühe vitsa võrra ülespoole. Pärast ülemise vitsa mahavõtmist ning järgmiste vitste nihutamist on vaja puust haamriga kergelt koputada vastu tünnilaudade ülemisi ääri, kusjuures vabaneb ülemine põhi, mis võetakse kätega välja.

Kui tünnide põhjadel on põhju külglaudadega kinnitavad nurkrauad, tuleb ülemise vitsa äravõtmise järel vabastada need terava otsaga haagiga. Vedelikuga täidetud tünnide avamisel on vaja eelnevalt välja võtta prunt.

Pärast tünni vabastamist kauba alt pannakse ülemine põhi ja mahavõetud vitsad tagasi ning asetatakse kohale ülespoole nihutatud vitsad.

Kotid avatakse ainult kotikaela lahtiharutamise või nööridest vabastamise teel: nöör tuleb katki lõigata ümmarguste otstega spetsiaalsete kääridega või noaga selliselt, et ei lõhutaks kotti.

Masinaga kinniõmmeldud kotid avatakse ainult õmbluse sellest otsast, kus on niidi lühike ots. See ots lõigatakse riidega tasa ja niidi otsad tõmmatakse välja mõlemalt poolt, kusjuures kott vabaneb õmblusest.

Hoidmiseks laotakse puutaara virnadesse liikide, sortide, otstarbe ja kvaliteedi järgi. Taarat hoitakse katusealuste all selle kaitsmiseks sademete eest. Spetsiifilise lõhnaga taarat tuleb hoida eraldi. Suhkru- ja teiste hügroskoopiliste kaupade kotid tuleb hoida kuivades suletud ruumides.

Kauba alt vabastatud kotid tuleb pöörata pahempidi ja hoolikalt puhtaks kloppida. Märjad ja niisked kotid tuleb riputada nööridele ja kuivatada. Aga enne kuivatamist tuleb need hoida kuivadest kottidest eraldi.

Kottide puhastamine porist, tolmust ja toidukaupade jäänustest on kohustuslik, kuna poriseid ja märgi kotte hankijate poolt tagasi ei võeta.

Kottide puhastamine võib toimuda käsitsi, samuti spetsiaalsete, kottide väljakloppimise kastide abil või spetsiaalsetel kottide väljakloppimise masinatel. Teise linna ärasaatmiseks laotakse kotid 40-kaupa kokku ning iga palli külge kinnitatakse lipik, mis näitab pakitud kottide arvu ja sorti.

Taara purunemise ja riknemise vältimiseks peale- ja mahalaadimistöödel tuleb kasutada vastavaid mehhanisme: talisid, telfereid, transportööre, kraanasid jms. On keelatud paigutada taarat ümber tirimise või veeretamise teel, selleks tuleb kasutada vastavaid kärusid ja teisi mehhanisme.

Taara transportimisel autodega või hobuveokitega asetatakse alla raskem, üles aga kergem taara. Niiske ilmaga vedamisel kaetakse taara presendiga.

Taara tagastamine

Taara tagastamisel hankijatele selle korduvaks kasutamiseks on suur rahvamajanduslik tähtsus, võimaldades taara valmistamiseks kasutatavate materjalide tunduvat kokkuhoidu.

Seoses sellega kohustas NSV Liidu Kaubandusministeerium vastavalt NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrusele kõiki ministeeriumile alluvaid organisatsioone ja ettevõtteid tagastama puutaara pärast lahtipakkimist korduvaks kasutamiseks täies ulatuses Glavlesstroitorgi remondiettevõtetele ja metsakaubandusladudele.

Glavlesstroitorgi peale on seejuures pandud tagastatud taara kogumise ja remondi organiseerimine ning vahetult tööstusele hankimine selle korduvaks kasutamiseks.

Kaubandusorganisatsioonid ja -ettevõtted on vabastatud Glav-

lesstroitorgi taarabaasidele taara tagastamise kohustustest järgmiste liikide osas:

a) remonti mittevajav hankija inventartaara, mille taara üleandjad peavad tagastama vahetult tööstusele (hankijale);

b) organisatsiooni või ettevõtte ulatuses ringlev oma taara;

c) taara, mida veetakse koos sellesse pakitud kaupadega (seadmetega jms.) punktidesse, millised asuvad enam kui 40 km kaugusel raudteejaamast (sadamatest) või taarat koguvast organisatsioonist;

d) tünnid ja muu taara naftatoodete, ravimite või mürgiste ainete veoks;

e) tünnid puu- ja köögiviljade konserveerimiseks, kui need lepingu kohaselt kuuluvad tagastamisele vahetult hankijale.

Peale puutaara on kaubandusorganisatsioonid ja -ettevõtted kohustatud tagastama konservitööstuse ettevõtetele vähemalt 80% konservide klaastaarast, mis peab olema pakitud standardsetesse puukastidesse.

Glavlesstroitorgi baasidesse tagastatava taara eest tasutakse tagastajale sõltuvalt selle korrasoleku astmest uue, tarvitatud ja remonditud puutaara hulgihindade hinnakirja järgi.

Tagastatava taara kohaletoimetamine peab toimuma taara tagastaja tööjõu ja vahenditega ning tema kulul kuni lähimate taarat koguvate ettevõteteni, raudteejaamadeni või sadamateni, kuid mitte kaugemale kui 40 km, üle 40 km kaugusele aga — taarat tagastava ja taarat koguva organisatsiooni vastastikuse kokkuleppe alusel.

Tarvitusel olnud puukastide, tünnide tagastamata jätmise korral on Glavlesstroitorgil õigus võtta taara tagastajatelt trahvi vastuvaidlematus korras tagastamata jäänud taara kahekordse hinna ulatuses hinnakirja järgi, lähtudes uue taara hindadest.

Seejuures ei vabasta trahvi tasumine taara tagastamise kohustusest.

Teiselt poolt, kui taarat koguvad ettevõtted keelduvad tagastamisele kuuluvat taarat vastu võtmast, võetakse neilt ettevõtetelt taara tagastaja kasuks trahvi vastuvaidlematus korras vastuvõtmata jäänud taara kahekordse maksumuse ulatuses hinnakirja järgi, lähtudes uue taara hindadest.

Puutaara kuulub tagastamisele sõltumata kvaliteedist, kusjuures seda liigitatakse remonti mittevajavaks, remonti vajavaks ja remondituks. Remonti vajavat taarat hinnatakse tunduvalt madalamalt kui remonti mittevajavat taarat. Sellepärast on väga tähtis tagastada taara võimalikult paremas seisukorras, ning kaubandusorganisatsioonid peavad sel eesmärgil enne taara tagastamist Glavlesstroitorgi baasidele või hankijatele teostama selle väikest remonti.

Hankijatele kohustuslikult tagastamisele kuulub ka tekstiiltaara (kotid).

Kotid peab tagastama hankijale täies ulatuses ning täpselt ettenähtud tähtajaks.

Kottide mitteõigeaegse tagastamise korral maksavad kaubandusorganisatsioonid trahvina uute kottide neljakordse hinna, tagastamisega viivitamisel üle 2 kuu võetakse täiendava trahvina viiekordne hind. Kottide tagastamisega viivitanud ettevõtete juhatajaid trahvitakse esimesel korral 100-rbl-se summaga, ettevõtte teistkordsel trahvimisel aga — 200 rbl. ulatuses. Trahvi määrab kõrgemalseisva organisatsiooni juhataja.

Kotid peab tagastama sama kvaliteediga (kategooriaga), nagu see oli kauba saamisel, või mitte rohkem kui ühe kategooria võrra madalamana. Saadud kottidest kahe kategooria võrra madalamate kottide tagastamisel makstakse trahvina I kategooria kottide neljakordne hind. Tagastamise tähtaegade süstemaatilise rikkumise ja kottide kvaliteedi halvendamise eest võetakse süüdlased vastutusele.

Trahvi tasumine ei vabasta kaubandusorganisatsiooni kottide tagastamise kohustusest.

Kohustuslikule tagastamisele kuulub klaastaara, kusjuures selle kasutamise kordade arv ei ole piiratud.

Klaastaara väljastatakse tarbijatele koos kaubaga kinnitatud tagatishindade järgi ning iga kaubandusettevõte, kelle sortimendis on vastavaid kaupu, on kohustatud tarbijatelt (elanikkonnalt) seda samuti tagatishinnaga vastu võtma, sõltumata sellest, kust osteti kaubad selle taaraga.

Ei võeta vastu pudeleid läbivate täkete või mõradega, petrooleumi, värvi, ravimite lõhnaga, tindi, liimi jms. sadestust omavaid pudeleid, samuti klaastaarat, mis ei kõlba kasutada toidukaupade jaoks, mida tõendab mati värviga ääris või rõngakujuline märk tähega „Б" või pealkiri „техтара" (tehniline taara).

Kaupade hankimise eeskirjadega ja hanke põhitingimustega on ette nähtud hankijatele klaastaara kohustusliku tagastamise normid; normide mittetäitmise korral maksavad kaubandusorganisatsioonid trahvi. Neid norme tuleb vaadelda kui minimaalseid; kaubandusorganisatsioonid on kohustatud maksimaalselt suurendama klaastaara kogumist elanikkonnalt, hankijad aga on kohustatud vastu võtma kaubandusorganisatsioonidelt klaastaarat piiramata koguses.

Kondiitri- ja makaronitoodete kartongkastid kuuluvad hankijatele tagastamisele ning nende eest tasutakse hankijate poolt kinnitatud hindade järgi.

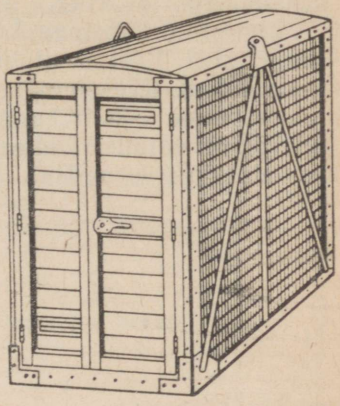
Metalltaara ringluse tingimused määratakse lepingutega või kaupade hankimise põhitingimustega. Metalltaara mittetagastamise eest on ette nähtud trahvina taara viiekordne hind hinnakirja alusel.

Taara kogumise ja õigeaegse tagastamise eest saavad kaubandusorganisatsioonid spetsiaalseid preemiaid, mis on ette nähtud eranditult nende kaubandustöötajate premeerimiseks, kes võtsid osa nende taara liikide kogumisest ja tagastamisest.

Taaras olevate kaupade transportimisega seoses olevad suured kulud nõuavad veoste taarata vedamise praktika laiendamist. Sel eesmärgil levib järjest ulatuslikumalt kaupade vedu konteinerites.

Konteiner (joon. 145) kujutab endast üleni kinnist (mitte osadeks lahtivõetavat) lukustatavat metallist või puust kasti, mis oma konstruktsiooni ja välise kuju poolest tuletab meelde raudteevaguni kereosa.

Konteineritesse laaditakse kaubad vahetult hankija laos. Täidetud konteiner laaditakse kraana või tõstetava platvormiga käru abil või rullide peal veoautole või raudteeplatvormile.

Joonis 145. Konteiner

Konteinerites veetakse kõige mitmekesisemaid kaupu, esmajärjekorras aga hinnalisi rahvatarbekaupu, nagu kangaskaubad, trikotaaž ja muud tekstiilitööstuse tooted, jalatsid, pealisrõivad, bakaal- ja gastronoomiakaubad, kondiitritooted jm. Eriti ratsionaalne on konteinerite kasutamine väikeste veoste, samuti massveoste vedamiseks, milliseid tavaliselt veetakse kuhjas.

Konteinervedudel on rida eeliseid. Konteinerite kasutamine aitab kaasa tunduvale taara kokkuhoiule ja taara peale tehtavate kulutuste alandamisele (6—7 korda), kuna kaubad saadetakse neis täiesti pakkimata või ainult sisepakendis.

Konteinerite kasutamine võimaldab lahtiste raudteeplatvormide kasutamist selliste veoste veoks, mida tavaliselt transporditakse kinnistes vagunites, samuti kiirendab see vagunite ringlust, kuna peale- ja mahalaadimistööd teostatakse kiiremini. Muutub lihtsamaks veoste vastuvõtmine ja üleandmine raudteel. Paremini kasutatakse transpordivahendite kandejõudu ja kindlustatakse kaupade kaitsmist varguste eest teel, samuti riknemise, purunemise jms. eest.

Konteinerite kasutamine lihtsustab ka laooperatsioone, kuna langeb ära taara varumise, hoidmise ja parandamise vajadus; kaupu on kiirem ja kergem laduda ühte konteinerisse kui mitmesse kasti. Peale selle langeb ära kastide kinnilöömise ja avamisega seoses olev töö ning vabaneb tavaliselt taara hoidmiseks ettenähtud ruum.

Konteinerid on mahult võrdlemisi suured: nende kõrgus ulatub 2,4 meetrini. Järelikult on konteinerite kasutamise korral vaja laiemaid ja kõrgemaid uksi, vahekäike ja laorampe.

Täislaaditud konteineri kaal on üsna suur. NSV Liidus kasutati

kuni käesoleva ajani peamiselt universaalseid konteinereid kaaluga 1250—2500 kg (bruto). Käesoleval ajal on toodetud järgmist liiki spetsiaalseid konteinereid: metallist konteiner kandejõuga 5 tonni (bruto) veoste transportimiseks suurtes partiides; isotermiline konteiner kandejõuga 2,5 tonni (bruto); universaalne konteiner kandejõuga 2,5 tonni (bruto) riiulitega, ilma taarata veetavate kaupade ladumiseks, samuti nõude ja teiste veoste transportimiseks. Seoses sellega etendab konteinerite juurutamisel otsustavat osa peale- ja mahalaadimistöödé mehhaniseerimine, ladude varustamine kraanadega, telferitega jms.

Enne Suurt Isamaasõda toimusid veoste konteinerveod ainult 20 linna vahel. 1954. a. ulatus konteinerite vastuvõtupunktide arv ligemale 400-ni. Käesoleval ajal aga on neid kaugelt üle tuhande. Konteinervedude edasiseks arendamiseks, millel kahtlemata on suur tulevik, on vajalik raudteejaamad ja kaubalaod varustada vastavate konteineriplatvormidega ja ümberlaadimise mehhanismidega.

SISUKORD

Lk.

Sissejuhatus 3

ESIMENE OSA

JAEKAUBANDUS

I peatükk. **Nõukogude kaubanduse organisatsiooniline ülesehitus** . . 7

Nõukogude kaubanduse vormid 7
Nõukogude kaubanduse ülesehitus 8
Kaubandusorganisatsioonide ja -ettevõtete juhtimise printsiibid . . 9
Riikliku jaekaubanduse struktuur 12
Tööliste varustamise osakonnad 17
Kooperatiivkaubandus 18
Kolhoosikaubandus 20
Nõukogude kaubandust reguleerivad ja kontrollivad organid . . . 21

II peatükk. **Jaekaubandusvõrgu liigid ja jaeettevõtete tüübid** . . . 26

Jaekaubandusvõrk ja selle tähtsus rahvamajanduses 26
Statsionaarse ja liikuva kaubandusvõrgu liigid 27
Statsionaarse kaubandusvõrgu tüpiseerimine 30
Jaekaubandusettevõtete sortimendi kujundamine 31
Jaevõrgu spetsialiseerimine 38
Kombineeritud, universaal- ja segakauplused 39
Linnaliste toiduainetekaupluste tüübid 39
Linnaliste tööstuskaupade kaupluste tüübid 42
Kaubandusliku teenindamise erivormidega tööstuskaupade kauplused 48
Kaubandusvõrgu paigutus 49

III peatükk. **Kaubandusettevõtete ehitus ja plaanistamine** 51

Kaupluse ehitus 51
Kaupluse plaanistamine 54
Kaupluse tehnilis-majanduslik projekteerimine 61
Kioskite ehituse iseärasused 64
Liikuva kaubanduse seadmed 65
Turgude ehitus ja plaanistamine 66

IV peatükk. **Jaekaubandusettevõtete statsionaarne sisustus, kaubanduslik inventar ja tööriistad** 67

Statsionaarne sisustus 67
Toiduainete kaupluste statsionaarne sisustus 71

Lk.
Tööstuskaupade kaupluste statsionaarne sisustus 75
Kassakabiinid 78
Kioskite sisustus 78
Saturaatorseadmed 78
Kaubanduslik inventar ja tööriistad 81

V peatükk. **Toiduainete kaupluste külmutusseadmed ja külmutussisustus** 90

Külma tähtsus toiduainete jaekaubanduses 90
Harilik jää 92
Jää eri liigid 93
Statsionaarsed külmutusseadmed 94
Külmutusmasinad 98
Ammoniaak-külmutusmasin 100
Freoon-külmutusmasinad 103
Kaubanduslik külmutussisustus 106
Toiduainete kaupluste külmavajaduse tehnilis-majanduslikud arvestused 109
Külmutussisustuse ekspluateerimine 113

VI peatükk. **Mõõtevahendid** 116

Mõõtevahendite tähtsus kaubanduses 116
Kaubanduses kasutatavate kaalude ehituse põhimõtted 118
Kaubanduses kasutatavatele kaaludele esitatavad nõuded 118
Vihtkaalud 120
Skaala-vihtkaalud 122
Skaalakaalud 125
Osutikaalud 126
Poolautomaat- ja automaatkaalud 128
Vihid 132
Kauplusele vajalike kaalude tüübi valik 133
Mahumõõdud 134
Pikkusmõõdud 136
Mõõteriistade kontrollimine 137
Järelevalve mõõtude ja mõõteriistade kasutamise üle 139

VII peatükk. **Lõikeriistad, -seadised ja masinad** 140

Lõikeseadiste tähtsus 140
Lõikeriistad 140
Lõikeseadised 143
Lõikemasinad 148

VIII peatükk. **Kassaseadmed** 153

Kassaseadmete tähtsus ja liigid 153
Käsikassad 153
Mehaanilised kassaaparaadid 154
Mehaanilise kassaaparaadi funktsioonid ja ehitus 155
Kassaaparaatide tüübid ja mudelid 157
Kassaseadmete kasutamine 163
Kassaoperatsioonide kontrollimine 165
Töötamine kassaaparaadiga 165
Rahaliste operatsioonide arvestus 167

Lk.

IX peatükk. **Müüja töökoha organiseerimine** 172

Kaupade, inventari ja tööriistade töökohale paigutamise printsiibid 172
Töökohtade täiendamine kaupadega 173
Pagaritoodete müüja töökoha organiseerimine 174
Kondiitritoodete müüja töökoha organiseerimine 177
Bakaalkaupade müüja töökoha organiseerimine 179
Veinide ja gastronoomiakaupade müüja töökoha organiseerimine . . 180
Piimasaaduste müüja töökoha organiseerimine 182
Liha- ja kalakaupade müüja töökoha organiseerimine 184
Köögivilja ja puuvilja müüja töökoha organiseerimine 186
Tekstiilkaupade müüja töökoha organiseerimine 189
Valmisriiete ja peakatete müüja töökoha organiseerimine 191
Jalatsitemüüja töökoha organiseerimine 193
Galanterii-, parfümeeria- ja trikotaažimüüja töökoha organiseerimine 195
Majapidamistarvete ja elektrikaupade müüja töökoha organiseerimine 198
Värvi- ja keemiakaupade ning ehitusmaterjalide müüja töökoha organiseerimine 200
Mööbli müüja töökoha organiseerimine 202
Mänguasjade müüja töökoha organiseerimine 202
Kooli- ja kirjutustarvete müüja töökoha organiseerimine 203
Sporditarvete müüja töökoha organiseerimine 203
Muusikakaupade müüja töökoha organiseerimine 204
Fotokaupade müüja töökoha organiseerimine 205
Raadiokaupade müüja töökoha organiseerimine 206

X peatükk. **Kaupade vedu ja vastuvõtmine kaupluses** 207

Kaupade vedu kauplusesse 207
Kaupade vastuvõtmine 211

XI peatükk. **Kaupade säilitamine ja müügiks ettevalmistamine** . . . 217

Kaupade säilitamise organiseerimine kaupluses 217
Toidukaupade säilitamine 218
Tööstuskaupade säilitamine 222
Kaubakaod kaupluses ja nende vähendamine 226
Kaupade müügiks ettevalmistamise tähtsus 230
Kaupade lahtipakkimine 231
Toidukaupade ettevalmistamine müügiks 231
Iseärasusi mõnede toidukaupade müügiks ettevalmistamisel . . . 235
Tööstuskaupade ettevalmistamine müügiks 237
Iseärasusi mõnede tööstuskaupade müügiks ettevalmistamisel . . . 241

XII peatükk. **Kaupade müümine ja ostjate teenindamise täiendavad vormid** 242

Jaemüügi liigid 242
Jaemüügi eeskirjad 243
Kaupade jaemüügi organiseerimine 244
Kaupade müügi erivormid kaupluses 249
Komisjonile voetud esemete müük 250
Kokkuostetud esemete müük 251
Kaupade müük asutustele, organisatsioonidele ja ettevõtetele . . . 251
Kaupade müük automaatide kaudu 252
Kaupade müük postisaadetistena 252
Ostjate täiendav teenindamine 252

Lk.

XIII peatükk. **Ostjaskonna nõudmise uurimine jaekaubandusettevõtetes** 254

Nõukogude rahva materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste suurenemine ning ülesanded isikliku tarbimise kaupade tootmise alal . . 254
Ostjaskonna nõudmise uurimise ülesanded 255
Ostjaskonna nõudmise uurimise meetodid 257
Kompleksne nõudmise uurimine 260
Üksikute kaubarühmade kohta ostjaskonna nõudmise uurimise iseärasused 262

XIV peatükk. **Nõukogude kaubanduslik reklaam** 263

Nõukogude kaubandusliku reklaami ülesanded 263
Vaateaknad 264
Sildid 270
Kaubanduslik informatsioon kaupluses 271
Kauplusevälise kaubandusliku reklaami vahendid 273

XV peatükk. **Töö ja juhtimise organiseerimine jaekaubandusettevõtetes** 276

Kaubandustöötajate töö NSV Liidus ja kapitalistlikes maades . . . 276
Kaupluse töötajate kategooriad ja nende osatähtsus kaubanduses . 277
Tööprotsessi organiseerimine kaupluses 278
Töö normeerimine jaekaubanduses 282
Jaekaubandusettevõtete töötajate tõõtasu 285
Kaupluse juhtimine 287

XVI peatükk. **Kaubastu töö organiseerimine** 291

Kaubandusorganisatsioonide loomine 291
Jaekaubandusorganisatsiooni struktuur 292
Kaubastu juhtimine (kaubastu direktsioon) 294
Kaubastu kaubandusosakond 295
Kaubastu inspektsioon 305
Kaubastu plaaniosakond 306
Kaadriosakond 307
Kaubastu raamatupidamine 310
Kaubastu administratiiv- ja majandusosakond 310
Kohalike kaubastute osakonnad (filiaalid) 310

TEINE OSA

HULGIKAUBANDUS

XVII peatükk. **Hulgikaubanduse ülesanded ja organisatsiooniline ülesehitus** 312

Hulgikaubanduse funktsioonid 312
Riikliku hulgikaubanduse organisatsiooniline ülesehitus 316
Riikliku hulgikaubanduse lülid ja nende funktsioonid 318
Tarbijate kooperatsiooni hulgiorganisatsioonid 320
Kohaliku tööstuse ja tööndusKooperatsiooni turustusorganid . . . 321
Riiklikud kaubanduslikud vahenduskontorid 322

XVIII peatükk. **Kaupade hulgiostude organiseerimine** 323

Kaupade ostu liigid ja allikad 323
Ostjaskonna nõudmise uurimine hulgiorganisatsioonides ja -ettevõtetes 325

Lk

Kaubandusorganisatsioonide ja hankijate vaheliste majanduslike sidemete vormid 327
Lepingute sõlmimiste kord 333
Kaubandusorganisatsioonide tellimised tööstusele 335

XIX peatükk. **Kaupade hulgimüügi organiseerimine** 337

Hulgikäibe ja kaupade kulgemise vormid 337
Kaupade kulgemise ratsionaliseerimine 341
Süsteemisisene hulgikäive 344
Reklaam ja informatsioon hulgikaubanduses 345

XX peatükk. **Kaubabaasid ja nende töö organiseerimine** 346
Kaubabaaside võrgu laiendamine 346
Baaside tüübid 347
Baaside (territoriaalse) paigutuse põhimõtted 349
Baasi funktsioonid ja põhilised operatsioonid 350
Kaubabaasi töö organiseerimine isemajandamise alusel 352
Baasi aparaadi struktuur ja tema põhiliste osade funktsioonid . . 352
Baasi kaubanduslik töö 355
Baasi transpordioperatsioonide vormistamine 357
Baasi laooperatsioonid 358
Baasi töö operatiivne planeerimine 362
Baasi operatiivne arvestus ja kontroll kaubanduslike operatsioonide üle 364
Töö organiseerimine ja tasumine baasides 370
Kohalike kaubastute väikehulgibaasid 372

KOLMAS OSA

LAO-, TRANSPORDI- JA TAARAMAJANDUS

XXI peatükk. **Nõukogude kaubanduse laomajanduse ülesanded ja funktsioonid** 374

Nõukogude kaubanduse laomajanduse areng ja kaasaegne seisund . 376
Kaubaladude liigid ja tüübid 378

XXII peatükk. **Kaubaladude ehitus** 380

Üldised nõudmised ladude ehitamisel 380
Kinniste (universaalsete) laohoonete tehniline iseloomustus 382
Lao pindala koostis ja otstarve 384
Lao pindala arvestus 385
Ladude sisemine planeerimine 386
Poolkinnised laod (katusealused) 387
Lahtised laod 388
Koha valik lao ehitamiseks 388

XXIII peatükk. **Ladude seadmed** 389

Tõste- ja transpordiseadmed 389
Ladudes eri liiki tõste- ja transpordiseadmete kasutamise tingimused ja efektiivsus 398
Sisustus kaupade hoidmiseks 401
Kaalud 403
Tuletõrjevahendid 404

Lk.

XXIV peatükk. **Spetsiaalsete ladude ehituse ja seadmete iseärasused** 405

Külmutusseadmed 405
Köögiviljahoidlad 406

XXV peatükk. **Laooperatsioonid** 410

Kaupade vastuvõtmine 410
Kaupade hoidmine 419
Kaupade väljastamine ladudest 433

XXVI peatükk. **Töö juhtimine ja organiseerimine ladudes** 439

Lao juhtimine 439
Arvestuse ja aruandluse organiseerimine laos 443
Ladude valve organiseerimine 444
Töö organiseerimine ja selle eest tasumine ladudes 445
Töökaitse ladudes 447

XXVII peatükk. **Kaubandusorganisatsioonide transpordimajandus** . . 448

Transpordi tähtsus rahvamajanduses 448
Transpordi- ja ekspeditsiooni operatsioonid 450
Kaupade vedu raudteetranspordiga 450
Kaupade vedu veetranspordiga 453
Auto- ja hobutranspordi vahendid ning nende kasutamise tingimused 454
Kaubandusorganisatsiooni transpordimajanduse juhtimine 456
Auto- ja hobutranspordi töö mõõtühikud ja normatiivid 459
Transpordivahendite vajaduse arvutamine 463
Sanitaartehnilised eeskirjad kaupade vedamisel 467
Kaupade valve vedamisel 470

XXVIII peatükk. **Kaubandusorganisatsioonide taaramajandus** 470

Taara mõiste ja selle osatähtsus kaubakäibes 470
Taara liigitus 472
Taara vastuvõtmine ja käsitsemine 476
Taara tagastamine 478
Konteinerid 481

В. И. Виноградов, Я. А. Каминский
ОРГАНИЗАЦИЯ И ТЕХНИКА СОВЕТСКОЙ ТОРГОВЛИ
На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантеэ, 10

*

Toimetaja G. Liivak
Tehniline toimetaja L. Uuspõld
Korrektor Ü. Rattur

Ladumisele antud 10. X 1956. Trükkimisele antud 23. II 1957. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 30,5. Arvutuspoognaid 35,17. Trükiarv 1000. Tellimise nr. 2956.

Hans Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4.

Hind rbl. 11.55

Rbl. 11. 55

A
21475
..2604991

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00260499 1